

Antoni Rovira Virgili

Història Nacional de Catalunya

J. ROCA

Història Nacional de Catalunya

A. ROVIRA I VIRGILI

HISTÒRIA NACIONAL DE CATALUNYA

VOLUM II

BARCELONA

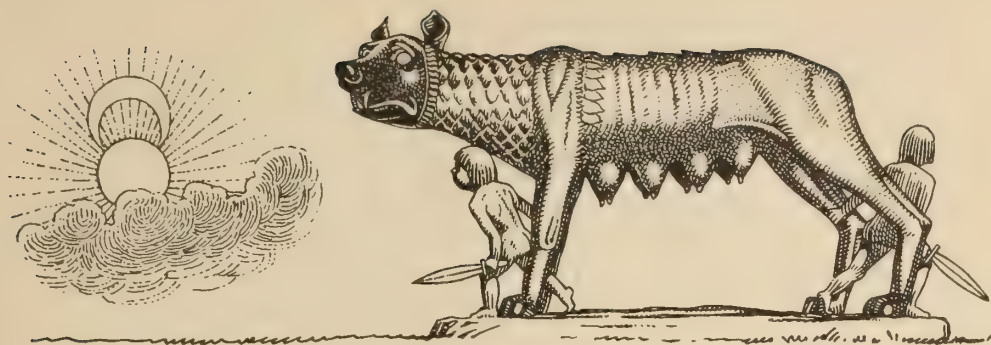
EDICIONS PÀTRIA
DIPUTACIÓ, 95
1922

A. Lòpez Llausàs, impressor - Diputació, 95 - Barcelona

SEGONA PART

LA CATALUNYA ROMANA

CAPÍTOL I

La invasió

1. LA SEGONA GUERRA PÚNICA

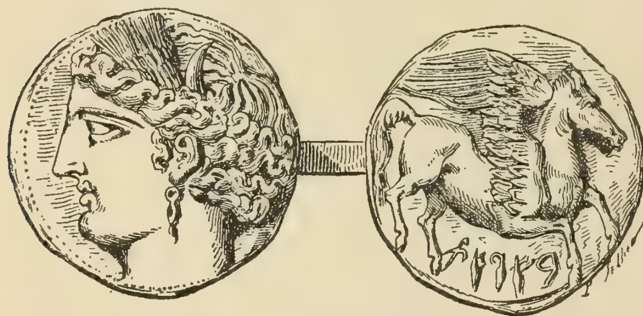
Els cartaginesos a Espanya. — L'ocasió de la vinguda dels cartaginesos a Espanya la donà, segons la versió clàssica, la guerra que les tribus de la comarca de Gades (Càdiç) mogueren als fenicis d'aquesta ciutat. Havia caigut Tir en poder del rei de Caldea Nebucadnezar, i el desastre dels fenicis repercutí en llurs colònies i factories. A això s'atribueix l'agressió de què Gades fou objecte per part dels pobles circumdants, envejosos de les riqueses de la colònia i creguts que era aquella una ocasió per a apoderar-se'n.

Els fenicis de Gades, atacats i en perill, reclamaren l'auxili dels cartaginesos,

gent de llur raça, els quals acudiren amatents a venjar la injúria feta a la ciutat germana. Tal és la versió de Justí, que ha passat als historiadors posteriors.

Des del segle VI abans de Jesucrist, Cartago, hereva de Tir després de la presa d'aquesta ciutat per Nebucadnezar [1], s'havia fet protectora de les colònies fenícies a Àfrica, Sicília i Espanya [2]. Gades estava lligada amb Cartago per un tractat que assegurava l'autonomia d'aquella i disposava que no havia de tenir guarnició cartaginesa. [3]

Havent posat el peu a la península ibèrica, amb ocasió de la crida de Gades, els cartaginesos, que ja cobejaven, comercialment i políticament, les terres peninsulars, es decidiren a restar-hi. Establerts a Eivissa, des de l'estretor de l'illa guaitaven temps ha amb ulls de desig la vasta terra continental que tenien davant.

Moneda cartaginesa

Feia poc que, en la primera guerra púnica, els cartaginesos havien perdut Sicília. Una rebel·lió dels indígenes els havia foragitat de Còrsega. Aleshores pensaren que la conquesta de la península ibèrica, o de gran part d'aquesta, podia ésser una magnífica compensació a la derrota soferta i a les minves territorials.

Al general Hamílcar Barca és atribuïda la idea de la conquesta de la península. Aquesta regió tenia en l'antiguitat la prestigiosa anomenada de les seves riqueses i de la seva prosperitat.

Feliciani considera una llegenda imaginativa aqueixes grans riqueses de l'antiga Ibèria. La llegenda, però, havia arrelat en la imaginació dels pobles colonitzadors, que veien en la península una inestroncable mina d'or i d'argent. [4]

La família dels Barques. — En la intervenció dels cartaginesos a la península representaren un paper principal alguns famosos personatges de la família cartaginesa dels Barques. Aquesta família, molt influent a Cartago, donà eminents generals als cartaginesos. A ella pertanyien Hamílcar, Hasdrúbal, Hanníbal. Sota la impulsió dels Barques, Cartago havia esdevingut sobretot una potència conti-

1) En el nostre primer volum (pàgina 602) una errada de ploma fa aparèixer com a *persa* Nebucadnezar, rei de Caldea, anomenat generalment Nabucodonozor. Havent oblidat de consignar aquesta errada en el lloc corresponent, fem ací la rectificació deguda.

2) G. DE SANCTIS: *Storia dei Romani.* Tom III, part 1.ª. Torí. Any 1916. Pàg. 26.

3) G. DE SANCTIS: Lloc citat. Pàg. 35.

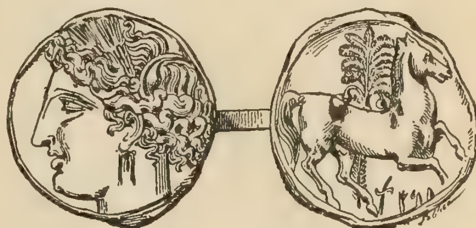
4) N. FELICIANI: *L'Espagne à la fin du IIIe siècle avant J. C.* «Boletín de la Real Academia de la Historia.» Madrid. Volum XLVI. Any 1905. Pàgs. 387 i 388.

nental [1]. Alguns historiadors afirmen que amb la conquesta victoriosa de la península ibèrica, els Barques volien assegurar el poder de llur família a Cartago. [2]

Aquests cabdills, més que generals, eren vers monarques. Els elegia per caps l'exèrcit, i l'elecció era després legalitzada pel Senat cartaginès. La monarquia dels Barques tenia el caràcter d'una vasta propietat privada. [3]

En decidir la conquesta de la península ibèrica, els Barques tingueren en compte principalment l'avinentesa que la seva posessió els havia d'oferir per a entrar en contacte amb els celtes d'Itàlia i per a atacar Roma per terra. Creien els Barques que només hi havia aquest camí per a combatre Roma de l'única manera que oferia esperances de victòria: ofensivament. [4]

Foragitats de les tres grans illes — Sicília, Còrsega i Sardenya —, els púnics refluiren cap a l'Occident, i decidiren d'establir-hi un domini definitiu. No podent tenir l'imperi de la mar, anaren a la conquesta de l'Espanya interior.

Moneda cartaginesa

La conquesta. — Fou l'any 237 abans de Jesucrist quan els cartaginesos, dominada la gran revolta dels soldats mercenaris, aplegaren un exèrcit i el trameteren a Espanya, a les ordres del general Hamílcar.

Aquest exèrcit desembarcà a Gades, prop de les columnes d'Hèrcol. No apar gaire clar si anà des de Cartago a l'estret de Gibraltar per mar o per terra. La cosa més versemblant és que fes el viatge per mar [5]. Amb els expedicionaris hi anava un fill d'Hamílcar, anomenat Hannibal, qui aleshores no tenia sinó deu anys d'edat.

L'exèrcit cartaginès d'Hamílcar aconseguí al sud de la península importants èxits. Diu Polibi que sotmeté nombrosos pobles, per les armes alguns, amb negociacions els altres. La campanya conqueridora fou relativament ràpida, puix que no durà sinó nou anys. Hamílcar hagué de lluitar primer amb els tartesis d'Andalusia, després amb els ibers d'altres regions i més tard amb els celtes que tenien per cabdill a Istolaci. Tots aqueixos indígenes foren derrotats, i Hamílcar incorporà al seu exèrcit alguns milers de presoners. Un cabdill indígena, Indortes, caigué presoner dels cartaginesos, que el sotmeteren a cruels suplicis i el feren morir crucificat. Contrastant amb aquest acte cruel, hom cita altres casos en què Hamílcar alliberà sense rescat els presoners i es guanyà així les simpaties i l'adhesió de moltes ciutats indígenes.

1) C. Jullian: *Histoire de la Gaule. I.* Pàg. 456.
2) Diodor de Sicília.
3) N. Feliciani: *L'Espagne à la fin du IIIe siècle avant J. C.* Pàg. 368, nota 1.
4) G. de Sanctis: *Storia dei Romani.* Tom III, 1.ª part. Pàg. 405.
5) G. de Sanctis: Lloc citat. Pàg. 405, nota 41.

Inquietut dels romans. — L'extensió de les conquestes cartagineses a la península inquietà, naturalment, els romans. Els grecs establerts a les costes occidentals del Mediterrani s'inquietaven també de la formació i la creixença d'un imperi cartaginès a la península ibèrica. Aquests grecs, aliats o amics dels romans, foren, probablement, els qui assabentaren Roma de la nova empresa de Cartago i li cridaren l'atenció respecte als perills que portava.

L'any 231 abans de Jesucrist arribà a Espanya una ambaixada romana, per tal de saber el que succeïa. El capitost cartaginès — que en aquella data devia ésser Hamílcar — va rebre afectuosament els ambaixadors, i els explicà que si Cartago guerrejava contra els ibers era a fi de poder reunir el numerari que li mancava per a pagar a Roma la part d'indemnització de la primera guerra púnica, que devia encara a aquesta. Habilíssima explicació — molt més hàbil que sincera —, davant la qual els romans no podien fer objeccions contra l'empresa de Cartago a la península ibèrica. [1]

Un trompeter romà

És evident, però, que Roma i Cartago seguiren recelant mutuament de les respectives intencions. Els romans esperaren que els cartaginesos acabessin de pagar l'última anualitat del deute. Quan el pagament total quedà llest, Roma començà les seves descarades immixtions a la península.

La fi d'Hamílcar. — El fundador de l'ample imperi cartaginès d'Espanya, el general Hamílcar, trobà la mort en les seves lluites contra els indígenes. Els relats que fan els autors antics de la mort d'Hamílcar coincideixen en part, però en molts detalls divergeixen.

Hamílcar havia posat setge a la població d'Hèlice — corresponent a Elx, segons la majoria dels autors, a Belchite segons alguns altres — i es trobava davant la plaça assetjada amb poques forces, per haver tramès el gros d'aquestes als quarters d'hivern de Acra-Leuca [2]. Un reietó ibèric — el rei dels orissos (oretans), a qui algun autor anomena Orisso — intervingué en la lluita, i la seva intervenció fou causa de la derrota dels cartaginesos. Diodor de Sicília conta que el cabdill ibèric enganyà i traí Hamílcar, concertant amb aquest un tractat d'aliança i atacant-lo després de sobte i traidorament. Això obligà Hamílcar a batre's en retirada. En la fugida, el general cartaginès volgué salvar el gros de

1) O. Meltzer: *Geschichte der Karthager*. Tom II. Pàg. 403.

2) Alacant, segons Meltzer i altres autors, població anomenada *Lucentum* pels romans. Roc Chabàs creu que el nom grec d'Acra-Leuca, traduït pels romans *Castrum Album* (Castell Blanc), corresponia al lloc del castell de Santa Bàrbara, a l'est d'Alacant. «Boletín de la Real Academia de la Historia.» Tom XII. Pàg. 435. — G. de Sanctis: *Storia dei Romani*. Tom III, 1.ª part. Pàg. 408.

l'exèrcit, on hi havia els seus dos fills Hanníbal i Hasdrúbal, i amb aquest fi atacà els ibers amb forces que ell manava personalment. Aconseguí el seu propòsit, puix que amb el contraatac — que diríem avui — donà temps perquè la massa principal de l'exèrcit s'encaminés a Acra-Leuca. En canvi, el grup de forces que ell manava i que havien realitzat el contraatac, no pogueren salvar-se a llur torn. Havien deturat momentàniament els ibers que perseguien l'exèrcit cartaginès; però aquells, en reaccionar, obligaren les forces d'Hamílcar a la fugida. El general cartaginès va ofegar-se mentre passava un riu nedant. La dissortada fi d'Hamílcar s'esdevingué en l'any 229 abans de Jesucrist. [1]

Aquesta és la versió que apar en conjunt més fidedigna, i que Diodor de Sicília recull. Direm, no obstant, que Polibi afirma que Hamílcar morí enmig de la lluita, combatent, a Acra-Leuca, i la mateixa versió consignen Titus Livi, Appià i Sili Itàlic.

Fou Hamílcar un gran general i un gran polític, un home de talent i de coratge. Després de la derrota de Cartago en la primera guerra púnica, ell inicià el ressorgiment cartaginès. [2]

Soldat romà de cavalleria

El cabdillatge d' Hasdrúbal. — Quan Hamílcar trobà tan desastrosa mort, el seu gendre Hasdrúbal manava la flota que cooperava amb l'exèrcit cartaginès de la península ibèrica. En saber Hasdrúbal la desfeta, partí cap a Acra-Leuca amb reforços de tropes i elefants. Gaudia d'un gros prestigi, per haver realitzat no feia gaire una afortunada campanya en el nord d'Àfrica contra els númides. L'exèrcit l'elegí per cabdill, i el govern cartaginès confirmà la designació.

Hasdrúbal, que havia aplegat un poderós exèrcit de 50,000 infants, 6,000 genets i 200 elefants, anà a atacar el rei dels orissos, per tal de venjar la traició del cabdill ibèric i la mort d'Hamílcar. La venjança cartaginesa fou terrible. S'apoderà Hasdrúbal de dotze ciutats i donà mort a tots els que considerà culpables de la derrota i de la tràgica fi del seu predecessor.

No obstant, Hasdrúbal practicà amb els pobles ibèrics una política d'atracció. Conta Diodor que es casà amb la filla d'un dels reietons de la península i que els ibers mateixos el reconegueren per cabdill.

Durant el govern d'Hasdrúbal va ésser fundada Cartagena o Cartago-Nova (227) [3], prop de les grans mines d'argent. No es tractava, però, d'una ciutat nova per enter, sinó de l'ampliació de la colònia fenícia de Màstia, que existia ja en el segle VI abans de Jesucrist.

1) O. MELTZER: *Geschichte der Karthager.* Tom II. Pàg. 403.
2) G. DE SANCTIS: *Storia dei Romani.* Tom III, 1.ª part. Pàgs. 408 i 409.
3) POLIBI.

En estendre's cap al centre de la península l'imperi cartaginès, Gades resultà massa excèntrica com a capital. Hasdrúbal cercà una altra base d'operacions, i d'ací vingué la fundació de Cartagena [1], la qual fou fortificada poderosament. El seu port esdevingué el millor de tota la costa oriental de la península, des dels Pireneus a l'estret de Gibraltar.

La fundació de Cartagena marcà l'hegemonia dels púnics en aquelles aigües. Els grecs marsellesos ja no pogueren acostar-s'hi, i de fet renunciaren a les llunyanes factories marítimes del sud de l'Ebre. Remarca Jullian, per a sostenir aquesta tesi, que en els textos relatius a l'Espanya dels Barques no es parla mai d'aqueixos establiments, i que el tractat de l'Ebre sembla indicar llur abandó. [2]

Hasdrúbal seguí remetent a Cartago l'important numerari que obtenia de les contribucions imposades als pobles sotmesos. Els enemics dels Barques donaven la versió que aquell diner era destinat a subornar l'Assemblea cartaginesa i a mantenir en el poder el partit d'aqueixa família.

Suposat bust d'Hanníbal (Museu de Nàpols)

La convenció romano-cartaginesa. — Governava Hasdrúbal l'imperi cartaginès d'Espanya quan arribà una nova ambaixada de Roma. Els romans seguien inquiets davant l'eixamplament i la consolidació de les conquestes púniques a la península ibèrica.

En l'any 226 abans de Jesucrist — data la més probable — comparegueren davant Hasdrúbal els ambaixadors romans. Tenien l'encàrrec de fixar un límit septentrional a l'imperi cartaginès d'Espanya. Aquest límit havia d'ésser l'Ebre. Roma demanava que els cartaginesos no passessin al nord d'aquest riu com a conqueridors.

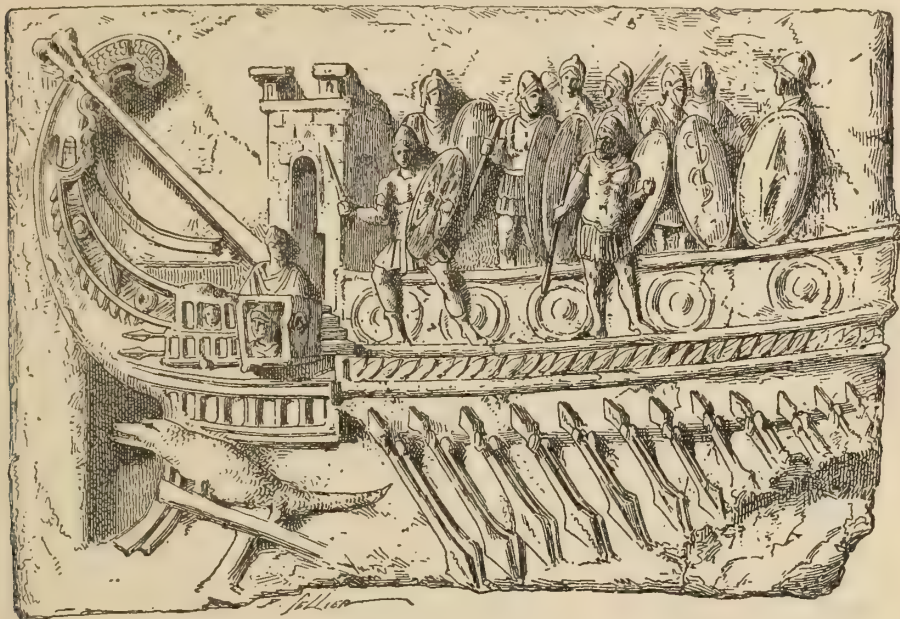
És molt possible que aqueixa nova gestió romana tingués per causa, ultra les temences de Roma per l'enfortiment de Cartago, la pressió dels grecs de les factories del litoral, entre ells els d'Empúries, que demanaven la intervenció de Roma per tal d'impedir l'avenç de la dominació cartaginesa cap al nord. Per a sostenir aquest límit, pogueren invocar els romans un antic pacte entre Cartago i Massàlia.

En certa manera, els romans feien concessions als cartaginesos, puix que els reconeixien el domini de la meitat de la península, i assenyalaven un límit que

1) Meltzer: *Geschichte der Karthager.* Tom II. Pàg. 407.
2) Camille Jullian: *Histoire de la Gaule.* Tom I. Pàg. 446, nota 3.

comprenia territoris com la faixa litoral entre el cap de la Nau i l'Ebre, on no havia estès encara Hasdrúbal el seu poder. Acceptà aquest la proposta romana. Però no hi hagué verament un tractat formal entre Cartago i Roma.

Els romans, havent posat un límit territorial a les conquestes púniques, es veien, per un temps almenys, lliures de l'amenaça cartaginesa a Itàlia i quedaven

Galera romana amb soldats a bord (baix relleu del Museu de Saint-Germain)

en situació de girar-se contra els celtes dels Alps, que constituïen per a Roma una inquietant amenaça. De Sanctis insinua que Hasdrúbal va cometre, amb el tractat de l'Ebre, una error que no haurien comès Hamílcar i Hannibal. [1]

Assassinat d'Hasdrúbal. — Hasdrúbal, com Hamílcar, morí tràgicament, però en altres circumstàncies. En l'any 221 abans de Jesucrist fou assassinat. Conta Polibi que una nit, mentre el cabdill es trobava al seu quarter, el matà un celta que volgué venjar-se d'una injúria personal. Hi ha una altra versió segons la qual l'assassí fou un esclau qui venjà la mort del seu senyor.

Vuit anys durà el govern d'Hasdrúbal (229-221 abans de Jesucrist). Polibi presenta aquest general cartaginès com un baró savi i prudent.

Hannibal, cabdill. — Tal com succeí a la mort d'Hamílcar, l'exèrcit cartaginès d'Espanya, en ésser assassinat Hasdrúbal, proclamà el succesor. Aquest fou

1) G. de Sanctis: *Storia dei Romani*. Tom III, part 1.ª. Pàgs. 412 a 415.

Hanníbal, fill primogènit d'Hamílcar, la designació del qual fou confirmada pel Senat de Cartago i pel poble cartaginès.

Conten els vells relats que Hannîbal havia estat educat en l'aversió als romans, i que quan només tenia nou anys d'edat, el seu pare li féu jurar, davant l'ara dels déus, odi etern a Roma.

Alguns autors han presentat com una faula aquest jurament. Meltzer, però, el té per un fet verídic. Remarca que una tradició fidedigna explica que Hannîbal, poc abans d'esclatar la guerra etòlio-síria, ho contà al rei Antíoc, mentre es trobava a la cort d'aquest rei una ambaixada romana de la qual formava part Escipió l'Africà. L'historiador Polibi figurava entre la clientela dels Escipions, i suposa Meltzer que aquell recollí el relat del jurament d'Hannîbal de llavis de la dita família romana, i que així passà l'anècdota a la literatura històrica. [1]

Quan Hannîbal esdevingué governador de l'Espanya cartaginesa i cap de l'exèrcit, tenia uns vinticinc anys. No es sap si, en vida d'Hasdrúbal, exercia Hannîbal algun càrrec important, com és versemblable. Se sap, només, que ja havia donat proves del seu caràcter i del seu talent, i que gaudia d'un gros prestigi.

El primer acte d'Hannîbal fou el de venjar la mort del seu cunyat, ordenant que al celta o celtiber assassí li fos dada la mort entre horribles suplicis. Així ho conta Valeri Màxim.

La subjecció completa de les tribus indígenes constituí la preocupació immediata d'Hannîbal. En aqueixa lluita aplicà cruels procediments d'energia extrema. A despit de l'agressivitat dels indígenes, que en alguns moments posà en perill l'exèrcit púnic, aquest pogué reduir les tribus rebels. Només la ciutat de Sagunt, al sud de l'Ebre, deixava de reconèixer l'autoritat dels cartaginesos. [2]

Figures de proa de vaixells cartaginesos

L'imperi cartaginès. — Els Barques fundaren un gran imperi cartaginès a la península ibèrica, aprofitant la petita base dels establiments fenicis anteriors.

Quina fou l'àrea territorial del domini dels cartaginesos? Creu Kahrstedt que arribava, per l'est, fins a l'Ebre, i per l'oest, probablement, fins a la desembocadura del riu Teix. L'imperi dels Barques, diu, abraçava les costes sud-est, sud i sud-oest de la península i s'estenia aproximadament 200 quilòmetres cap a l'interior La seva extensió era de 250,000 quilòmetres quadrats. La població no era molt densa; hom pot suposar vint habitants per quilòmetre quadrat a la vall del Betis,

1) O. Meltzer: *Geschichte der Karthager*. Tom II. Pàg. 399.
2) Polibi, XVI.

però no pas més de dos o tres a les contrades muntanyoses. El nombre dels hispans que es trobaven sota la dominació púnica no pujava més enllà de dos milions. [1]

Per la faixa litoral, el domini cartaginès, en els temps d'Hasdrúbal, no passà del cap de la Nau. D'allí en amunt els grecs massaliotes havien establert diverses factories, i cal creure que Massàlia i les colònies hel·lèniques de la costa peninsular, amigues de Roma, devien veure amb disgust la perspectiva de la dominació cartaginesa. Hasdrúbal, no volent provocar dificultats per aquesta banda, es devia abstenir de pujar més cap al nord. Però darrera la faixa litoral situada més ençà del cap de la Nau, la sobirania cartaginesa s'estengué fins a prop de l'Ebre, per bé que en bona part del territori conquerit solament hi devia haver una forma laxa de submissió [2]. Els cartaginesos no demanaven probablement als més llunyans pobles sotmesos altra cosa sinó mercenaris per a l'exèrcit, que els eren proporcionats de bona gana. [3]

Un sòldat romà

La capital de l'imperi cartaginès peninsular era Cartagena, o Cartago-Nova, fundada per Hasdrúbal. Tenia aquesta ciutat una circumferència de 20 estadis [4] i una població d'unes 10 a 15,000 ànimes. El territori de Cartagena i les regions veïnes formaven el centre de l'imperi.

Abans d'empendre la famosa expedició contra Sagunt, Hanníbal, durant la seva estada a la regió del riu Teix, atacà i vencé les tribus dels olcades i els vacceus, però no arribà a sotmetre-les. Les contingué només, per tal d'assegurar la possessió de les terres situades al sud del riu. [5]

L'imperi cartaginès de la península estava, en certs aspectes, admirablement organitzat, fins al punt de merèixer els elogis de Cató quan aquest vingué a posar-se al capdavant dels romans en la conquesta peninsular. I això que els cartaginesos no tingueren temps de completar i perfeccionar l'organització d'aqueix imperi, ràpidament constituït amb la força de les armes, entre marxes i combats.

La dominació cartaginesa no portà a la península, com hi portà després la dominació romana, una civilització. Observa Kahrstedt que els cartaginesos, al revés dels romans, no es preocuparen de portar llur pròpia civilització als pobles que conquistaven, ni de propagar-hi llur idioma, ni de pacificar el país, ni d'obrir-lo com-

1) U. Kahrstedt: *Geschichte der Karthager*. Pàg. 375.
2) Antoni Ballesteros: *Historia de España y su influència en la Historia Universal*. Tom 1. Pàg 240.
3) Camille Jullian: *Histoire de la Gaule. I.* Pàg. 581.
4) Polibi: x, 11, 4; 19, 6.
5) U. Kahrstedt: Lloc citat. Pàg. 374.

pletament al comerç. Per això no feren camins ni ponts a la vall del Betis, on tants de vestigis hi ha del comerç púnic, ni fortificacions permanents. No existeixen a la península edificis púnics. La llengua púnica, no sols no fou mai parlada per la gent del país, sinó que no exercí cap influència apreciable sobre l'idioma indígena.

El comerç cartaginès arribà a la Catalunya estricta. És Catalunya, diu Kahrstedt, la sola regió de la península que fou tocada pel dit comerç fora de les fronteres de la dominació cartaginesa [1]. A Empúries, sobretot, han sortit nombrosos objectes anàlegs als cartaginesos. Hom creu que procedien d'Eivissa. Segons Kahrstedt, una part de la ceràmica d'Empúries fou importada d'Eivissa en la època romana. [2]

A Mataró i a Empúries han estat trobats vasos i àmfores púnics. Així mateix han aparegut al territori del Principat de Catalunya bon nombre de fragments de collar, escarabeus i amulets de les classes corrents a Cartago. Es tracta d'objectes vinguts ací per l'activitat comercial.

Durant la dominació púnica, els ports de la península estigueren tancats als navilis estrangers, de manera que els indígenes havien de rebre forçosament de Cartago els productes exteriors. Era aquesta, com diu Feliciani, la política del monopoli. [3]

Sagunt. — El setge i la presa de Sagunt pels cartaginesos, en temps del govern d'Hanníbal, fou l'espurna que encengué la segona guerra entre Cartago i Roma.

Aquesta guerra, però, era inevitable. I si el cas de Sagunt no hi hagués donat ocasió, un altre cas qualsevulga l'hauria portada. Eren, diu eloqüentment Aulèstia, dues nacions massa grans i ambicioses per a poder viure juntes en l'estreta conca del nostre mar, les terres del qual s'albiren entre si des del cim de les altes muntanyes. Com s'havien trobat cara a cara a Sicília, s'hi trobaren a Espanya. [4]

Cal dir que la història de Cartago i de les seves lluites ha estat escrita principalment per autors hostils a la República africana, i en especial per autors romans, rancuniosos enemics dels cartaginesos. Donen aqueixos autors una versió tendenciosa de molts esdeveniments importants i acullen nombrosíssimes fantasies. Estudis moderns, assenyaladament la «Història de Cartago» de l'alemany Meltzer, han mostrat les errors i les inexactituds del autors antics i han rectificat una part considerable de les falses afirmacions que passaven per veritables.

El cas de Sagunt és un exemple d'aqueixa mixtificació històrica. En els relats romans del setge de Sagunt hi ha poca cosa de veritat. I no són solament els detalls i els episodis allò que resulta fals o enormement exagerat, sinó també

1) U. Kahrstedt: *Geschichte der Karthager*. Pàg. 377.
2) U. Kahrstedt: Lloc citat. Pàg. 377, nota 2.
3) N. Feliciani: *L'Espagne à la fin du IIIe siècle avant J. C.* Pàg. 367.
4) A. Aulèstia: *Història de Catalunya*. Volum I. Pàg. 59.

els fets principals. En primer lloc, no és cert que Roma tingués raó. A més, aquell magne heroisme dels saguntins, de qui es conta que més s'estimaren cremar la ciutat i llançar-se, amb totes llurs joies i objectes de valor, a les fogueres tràgiques, que retre's als assetjadors, és una exageració dels retòrics romans, els quals convertiren la caiguda de Sagunt en un tema literari per a lloar l'exemple èpic i la fidelitat infrangible d'una ciutat aliada de Roma.

La cosa que fa estrany és que després de la publicació de l'obra de Meltzer, on es demostra la inexactitud dels relats romans, la quasi totalitat dels historiadors espanyols hagin prescindit de la feina de revisió històrica feta per l'eminent autor i persisteixin a donar com a certes les versions mixtificades. Àdhuc els historiadors catalans han passat per alt les rectificacions de Meltzer i han caigut novament en les velles interpretacions i versions tendencioses, reproduïdes sense les reserves indispensables. [1]

La versió generalment admesa respecte a la lluita dels cartaginesos contra els saguntins és que Hannibal, fent greu mancament al tractat romano-cartaginès del temps d'Hasdrúbal, atacà i prengué la ciutat de Sagunt, que pel dit tractat era inviolable. A aquest mancament s'atribueix la ruptura entre Cartago i Roma.

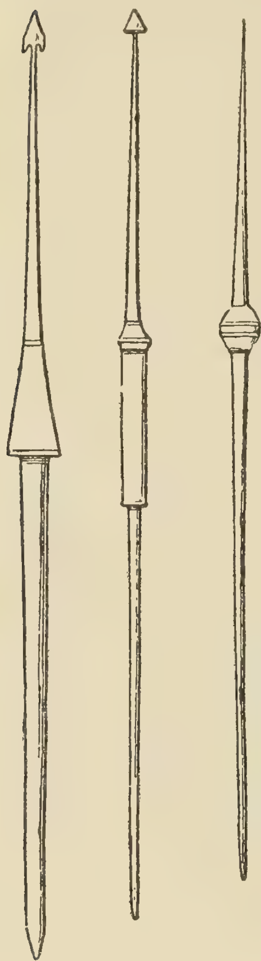
Aquesta interpretació del tractat és arbitrària. Perquè era inviolable Sagunt per als cartaginesos? Alguns historiadors, com el nostre Aulèstia, diuen que era inviolable per estar col·locada entre les fronteres assenyalades en el tractat amb Roma [2]. Però Aulèstia no sembla haver tingut present, en donar aquesta raó, que si el tractat posava a l'Ebre el límit septentrional de les conquestes cartagineses, Sagunt, ciutat situada al sud d'aquest límit, quedava compresa dins el territori reconegut pels romans als cartaginesos.

És que en el tractat es féu excepció d'algunes ciutats o territoris situats al sud de l'Ebre? Hi ha historiadors que així ho afirmen. Diuen que les ciutats gregues de la terra valenciana quedaven lliures de la dominació cartaginesa [3]. Però aquesta afirmació no té fonament sòlid. D'altra banda, avui se sap que Sagunt no era una ciutat grega, ni d'origen grec. Era una ciutat ibèrica. Meltzer, Niese i De Sanctis coincideixen a negar que els saguntins fossin davallants dels colons grecs de Zacintos [4]. Aquesta faula nasqué, com tantes altres, de la semblança fonètica dels noms. Pot admetre's, no obstant, que els ibers de Sagunt estaven en relació mercantívola amb les colònies gregues del litoral. [5]

«Sagunt — escriu imparcialment Ballesteros — no estava compresa en el tractat que celebraren els romans amb Hasdrúbal, única llei internacional vigent aleshores, que regia els destins de la península ibèrica en la seva relació amb romans i cartaginesos. El dit tractat era de l'any 226 (abans de Jesucrist), i ni en aquest ni

1) Vegi's el breu relat d'ANTONI AULÈSTIA: *Història de Catalunya*. Volum I. Pàg. 59.
2) A. AULÈSTIA: Lloc citat. Pàg. 59.
3) M. LAFUENTE: *Historia de España*. Volum I.
4) Actual illa de Zante.
5) O. MELTZER: *Geschichte der Karthager*. Tom II. Pàg. 414.

en els dos anteriors de l'any 242, pels quals s'ajustà la pau després de la primera guerra púnica, ni en el del 239, en el qual els romans legitimaren llur pèrfida conducta a Sardenya, no apareixia ni una al·lusió tan sols a la ciutat de Sagunt, situada al sud de l'Ebre i per tant sota la influència de Cartago. Alguns actes d'hostilitat dels saguntins determinaren el pensament, ja madurat per Hanníbal, d'apoderar-se de la ciutat.» [1]

Armes romanes: el *pilum*

De totes maneres, sembla molt probable que Sagunt, com Empúries i altres ciutats de la costa de Catalunya, tingués una lliga monetària amb Roma ja en el temps del tractat de l'Ebre. [2]

La ciutat ibèrica de Sagunt s'alçava damunt un turó de 126 metres d'alçada, prop del riu Palància. Aleshores era més acostada a la mar que avui.

Polibi, que visità Sagunt en el segle II abans de Jesucrist, diu que estava a set estadis de la mar. La distància és actualment de sis quilòmetres. Les avingudes del Palància han estès segurament la zona de terra per aquell indret.

Era la Sagunt ibèrica una ciutat petita. Els vestigis dels seus murs han permès d'establir que l'espai interior tenia un quilòmetre de llargada per una amplada de 115 a 205 metres. [3]

S'estenien els dominis de Sagunt molt més enllà del seu terme, agafant la major part de l'Edetània marítima, o sigui des del riu Xúquer al riu Millars. [4]

Els habitants de Sagunt estaven dividits en dos partits adversos, l'un favorable a Cartago, l'altre a Roma. Cal creure que aquest darrer era el més nombrós, o el que al capdavall s'imposà. La preponderància del partit romà a Sagunt valgué a aquesta ciutat l'animadversió d'Hanníbal, qui de moment va limitar-se a encoratjar les tribus veïnes, els turboletes, en llur enemistat envers els saguntins. Els turboletes eren celtibers que vivien al Baix Aragó, a la part de Terol, i que per la vall del riu Palància arribaven fins al veïnatge de Sagunt.

Els saguntins, o almenys els del partit anticartaginès, sentint-se amenaçats, acudiren a Roma. I en l'hivern de l'any 220 abans de Jesucrist es presentà davant Han-

1) A. BALLESTEROS: *Historia de España y su influencia en la Historia Universal.* Tom I. Barcelona, 1919. Pàgs. 243 i 244.

2) A. BALLESTEROS: Lloc citat. Pàg. 248.

3) A. BALLESTEROS: Lloc citat. Pàg. 243.

4) *Geografia general de Valencia.* Volum de Castelló.

níbal, a Cartagena, una ambaixada romana, composta per P. Valerius Flaccus i Q. Væblus Tampilus, els quals l'intimaren perquè no intervingués en els afers de Sagunt.

Cregué Hanníbal que el requeriment romà era un pretext per a la intervenció de Roma a la península. Els romans havien acabat la guerra contra els gals, i es sentien forts. Probablement, aleshores ja cercaven una ocasió per a treure els cartaginesos de la península ibèrica i per a fer-se senyors de les riqueses naturals i del comerç peninsulars. Un procediment anàleg havien seguit per a foragitar-los de Sardenya.

Tot fa creure que els romans cercaven el conflicte. Si no haguessin tingut segones intencions per a més endavant, el tractat de l'Ebre hauria pogut ésser la base d'una avinença sincera, si no cordial, entre Cartago i Roma. [1]

Hanníbal, que devia nodrir al seu torn intencions agressives envers Roma, refusà de sotmetre's a la prohibició romana, i recordà als ambaixadors que l'actitud de Roma representava una violació del tractat que establia la línia de l'Ebre com a límit septentrional del domini púnic. La contesta del general cartaginès als ambaixadors romans feia imminent un nou xoc entre Roma i Cartago. Hanníbal, diu Meltzer, no cercava la guerra, però no la temia [2]. Polibi afirma que els romans acudiren llavors a Cartago, i que tampoc foren escoltats.

Després de l'ambaixada romana a Hanníbal i de l'apel·lació de Roma a Cartago, quedava ben clar que els romans considerarien l'atac a Sagunt com un *casus belli.*

Elefant en una batalla

Mentre els ambaixadors romans tornaven cap a Roma duent la resposta negativa i altívola, Hanníbal donà avís urgent del que succeïa al govern de Cartago. Junt amb els ambaixadors que trameté a la capital, hi anaven saguntins del partit cartaginès, per tal de provar millor amb llur testimoniatge la injustícia de la conducta de Roma. Quan Hanníbal hagué rebut del Consell de Cartago amples facultats per a procedir en la qüestió de Sagunt com millor entengués, cridà els representants dels partits saguntins i les tribus enemigues de Sagunt, oferint-se com a àrbitre per a arranjar llurs discòrdies. Però els saguntins del partit romà, que era el qui exercia el governament de la ciutat, apel·laren a l'arbitratge de Roma.

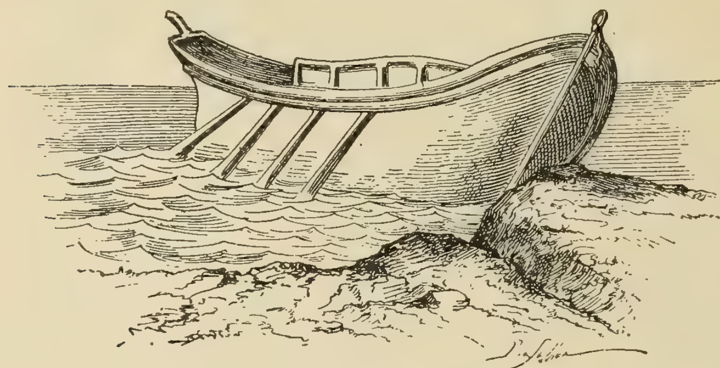
Davant el resultat desfavorable de les seves gestions diplomàtiques, i sense témer les amenaces dels romans, Hanníbal resolgué d'imposar-se a Sagunt per la força. En la primavera de l'any 219 abans de Jesucrist sortí de Cartagena amb un fort exèrcit i anà cap a Sagunt, decidit a sotmetre la ciutat.

Titus Livi assegura que l'exèrcit cartaginès que assetjà Sagunt estava format per 150,000 homes, xifra exageradíssima. És absurd d'admetre que calgués moure

1) G. de Sanctis: *Storia dei romani.* Tom III, part 2.ª. Pàg. 425.
2) O. Meltzer: *Geschichte der Karthager.* Tom II. Pàg. 426.

un tan formidable exèrcit per a pendre una petita població. De Sanctis, tenint en compte la topografia de Sagunt, diu que si es calcula en 10,000 el nombre dels assetjadors cartaginesos, ja es dóna potser una xifra massa alta. [1]

Els saguntins, preparats per a la resistència, lluitaren bravament contra els cartaginesos. Assetjadors i assetjats manifestaven la mateixa obstinació. Si un bocí de muralla era enderrocat pels cartaginesos, els saguntins el reconstruïen tot seguit. En llurs atacs es serviren els púnics d'una gran torre mòbil de fusta, més alta que les muralles de la ciutat.

Barca romana

Malgrat de la duració relativament llarga del setge, els saguntins no reberen cap auxili militar dels romans. A Roma mateix la gent murmurava d'aquest abandó, i es féu proverbial la dita *Dum Romæ consulitur, Saguntum expugnatur.* Als romans, de fet, no els interessava gaire la sort de Sagunt; ells només veien en aquest episodi una ocasió per a oposar-se als plans dels cartaginesos i per a intervenir a la península ibèrica.

S'allargà el setge més del que devia haver suposat Hannibal. I aquest hagué d'absentar-se temporalment, deixant la direcció de les operacions a Maharbal. Al cap de vuit mesos, l'exèrcit cartaginès donà l'assalt i s'apoderà de Sagunt.

El grandiós quadro tràgic que de la caiguda de Sagunt pintaren els escriptors romans és, com ja havem dit, una exageradíssima composició retòrica. No es pot negar la bravura i l'heroisme dels saguntins, els quals resistiren durant vuit mesos els atacs d'un important exèrcit que comptava amb poderoses màquines de guerra. Però el relat de Titus Livi, i dels historiadors i escriptors que el segueixen, és inversemblant i està en contradicció amb nombrosos detalls coneguts del setge i de la presa de la famosa ciutat ibèrica.

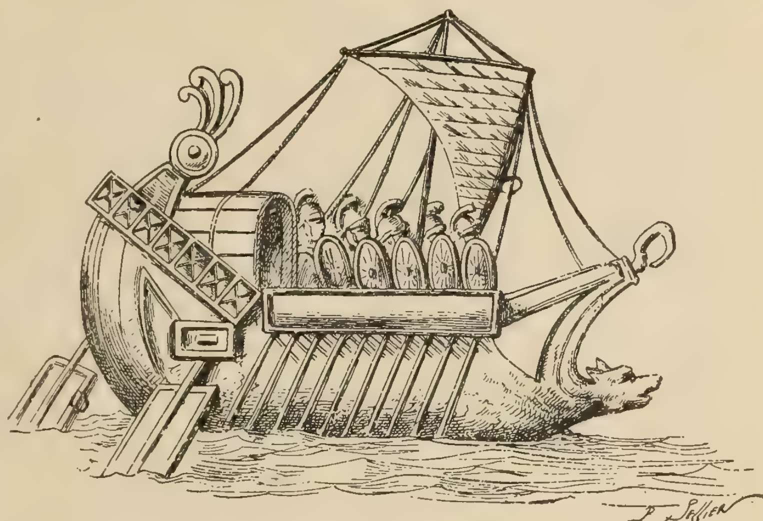
El relat que de la caiguda de Sagunt donen els autors romans, és, amb algunes diferències de detall, el que a continuació extractem. Després del fracàs d'una sortida desesperada que feren els assetjats, aquests prengueren el determini de sucumbir i donar-se la mort ells mateixos abans de retre's. Aplegaren tot l'or i

1) G. DE SANCTIS: *Storia dei romani.* Tom III, 1.ª part. Pàg. 423, nota 83.

l'argent de la ciutat, totes les joies i objectes de valor, i prepararen una immensa foguera a la plaça pública. Encesa la foguera, molts saguntins es llançaren a les flames. Les dones els imitaven, i n'hi havia que clavaven els punyals al pit de llurs tendres fills. La ciutat mateixa fou incendiada pels saguntins. «Quan entraren els cartaginesos — escriu Modest Lafuente — els sorprengueren en aquesta sagnant tasca. Horror i espant hagué de causar llur obra als vencedors, als dominadors de cadàvers, de ruïnes i d'enderrocs.» [1]

El relat de Polibi, qui és el més documentat i imparcial dels antics historiadors, dóna una versió diferent. Consigna l'autor grec que Hanníbal, en pendre Sagunt per assalt, s'apoderà d'un ric botí i agafà un gran nombre de presoners. Es quedà amb el numerari, distribuí els presoners entre els seus soldats i trameté a Cartago les joies. No diu res Polibi sobre el dramàtic final del setge, descrit per Titus Livi, Appià, Valeri Màxim, Diodor de Sicília, Sili Itàlic i Florus.

Remarca Meltzer, ultra el detall significatiu del gran botí recollit pels púnics, el fet que pocs mesos després de la presa de Sagunt, Hanníbal hi portà, en qualitat de resenes, els fills dels més assenyalats personatges indígenes, havent escollit per a aquest objecte la dita ciutat a causa de la seva fortalesa. Això no hauria estat possible si fos cert que Sagunt va ésser totalment incendiada i destruïda pels saguntins mateixos [2]. D'altra banda, consta que, alguns anys després, els saguntins supervivents del setge tornaren a la ciutat i foren els primers pobladors de la Sagunt romana.

Navili romà equipat

L'historiador alemany B. Niese posa en dubte la veracitat de les referències dels autors romans, particularment de Titus Livi, qui parla llargament de l'existència a Cartago d'un partit, acabdillat per Hannó, que s'oposava a la política dels Barques, condemnava la presa de Sagunt i aconsellava el manteniment de

1) M. Lafuente: *Historia general de España.* Barcelona, 1899. Tom I. Pàg. 30.
2) O. Meltzer: *Geschichte der Karthager.* Tom II. Pàg. 439.

la pau amb Roma. Titus Livi, inventor de vibrants discursos que posava en llavis dels principals personatges, atribueix a Hannó un bell parlament en el qual li fa dir: «Ja abans d'ara us he advertit moltes vegades, i pels déus us he suplicat, que no poséssiu al capdavant dels exèrcits a cap individu de la família d'Hamílcar, perquè ni els manes ni els fills d'aquest home mai no poden estar quiets; i no haveu de comptar amb el respecte dels tractats i de les aliances mentre visqui algun davallant o hereu del nom dels Barques. A despit d'això, haveu posat davant l'exèrcit d'Espanya un general jove, amb ambició de manar, i que sap prou bé que la millor manera d'aconseguir-ho, un cop acabada una guerra, és escampar les llevors d'una altra, per tal de viure sempre entre el ferre i les legions; i procedint així haveu encès un foc que aviat us abrusarà. Els nostres exèrcits volten Sagunt, d'on els exclouen els pactes i convencions que haveu signat, i no trigaran gaire les legions romanes a venir per a posar setge a Cartago, guiades i protegides pels déus mateixos, que els ajudaran a venjar-se per la fe burlada del primer tractat en què fundaven la vostra confiança... La ruïna de Cartago — i tant-de-bò sigui jo un fals profeta — caurà sobre els nostres caps, i la guerra que havem emprès i començat amb els saguntins, haurem d'acabar-la amb els romans.» [1]

Centurió romà amb condecoracions

L'accentuada tendenciositat del pretès discurs palesa l'artifici literari de l'autor romà. Per això costa de comprendre que alguns historiadors espanyols moderns i contemporanis hagin admès sense reserves el contingut dels inventats discursos tituslivians.

La cosa més probable és que, en aquesta ocasió, les dues famílies cartagineses rivals, la dels Hannons i la dels Barques, es mostressin unides davant Roma, l'enemiga mortal de Cartago. [2]

Hanníbal cap a Itàlia. — Presa Sagunt, Hanníbal, en venir el bon temps, a despit del tractat de l'Ebre, que considerava anul·lat per l'actitud hostil dels romans, sortí de Cartago-Nova i es dirigí cap al nord, passant el dit riu, camí de Roma, internant-se en el territori de la Catalunya estricta i sotmetent de passada les tribus indígenes del territori que travessà. En el triangle comprès entre l'Ebre,

1) Titus Livi, Llibre xxi, capítol 3.
2) A. Ballesteros: *Historia de España y su influencia en la Historia Universal.* Tom i. Pàg. 248.

els Pireneus i la costa hi deixà un exèrcit d'ocupació comandat per Hannó.

L'exèrcit d'Hannibal no era molt nombrós, però estava ben organitzat i ben disciplinat. Hi anaven 37 elefants conduïts per nubians. Duia així mateix uns 6,000 genets númides, la millor cavalleria d'aquell temps. [1]

Seguint alguns autors antics, Jullian consigna que, en aquesta ocasió, les colònies gregues d'Empúries i Roses foren respectades pels cartaginesos, però bloquejades [2]. Acampat després a Illiberis (Elna) Hannibal aconseguí amb diners que les tribus el deixessin passar. Feia vint anys que els romans i els cartaginesos no havien deixat d'avançar cap al nord, acostant-se els uns als altres. Ja només els separaven 500 milles de camí, entre el Tessí i el Pertús. [3]

El camí terrestre era el que verament calia seguir, puix que «per a Hannibal, qui posseïa els millors cavalls i els millors infants del món, la terra no oferia els mateixos perills i les mateixes incertituds que la mar amb les seves tempestes, les seves topades i els desordres dels desembarcs.» [4]

Però el camí terrestre que seguia Hannibal deixava oberta als romans la possibilitat de tallar-lo mitjançant desembarcs ràpids. Per a fer el viatge des de la desembocadura del riu Arno a Marsella, els navilis de Roma només necessitaven tres o quatre dies [5]. Cinc o sis dies devien bastar per a presentar-se davant el port d'Empúries.

Remarca Feliciani que la majoria dels qui han estudiat la guerra d'Hannibal semblen trobar-se sota la impressió paürosa d'una superioritat enorme dels cartaginesos sobre els romans.

«La literatura històrica, antiga i moderna — diu Feliciani — creà una espècie de llegenda entorn de l'esforç titànic fet pel gran cartaginès per a aconseguir la ruïna de l'odiada Roma.» [6]

La veritat és que Roma tenia superioritat militar i política damunt Cartago. I calgueren les errades militars dels romans perquè Hannibal aconseguís a Itàlia les primeres victòries sobre les legions [7]. Aquestes victòries foren degudes, també, al geni militar d'Hannibal.

Després de passar els Alps, tenia Hannibal uns 26,000 homes (20,000 d'infanteria i 6,000 de cavalleria). Creu Feliciani que no pot dubtar-se d'aquesta xifra, puix que Polibi assegura que la tragué d'una inscripció oficial feta fer pel mateix Hannibal en caràcters grecs i púnics en el temple de Junó Lacínia, prop de l'actual cap de la Colonna. [8]

1) N. Feliciani: *Potenzialità militare di Roma e di Cartagine allo scoppio della II.ª guerra punica.* «Boletín de la Real Academia de la Historia». Any 1907. Volum L. Pàg. 127.

2) C. Jullian: *Histoire de la Gaule. I.* Pàg. 451.

3) C. Jullian: Lloc citat. Pàgs. 452 i 453.

4) C. Jullian: Lloc citat. Pàg. 455.

5) C. Jullian: Lloc citat. Pàg. 457.

6) N. Feliciani: Lloc citat. Pàg. 118.

7) N. Feliciani: Lloc citat. Pàgs. 118 i 120.

8) Polibi, III, 33, 18; III, 36, 4.

2. DESEMBARC DELS ROMANS

Els preparatius de Roma.— En produir-se la ruptura entre Cartago i Roma a conseqüència de la qüestió de Sagunt, els romans establiren llur pla de campanya contra els cartaginesos, segons el qual havien d'envair simultàniament els dominis de Cartago a Àfrica i a la península ibèrica. Per a l'expedició africana fou designat el cònsol Tiberi Semproni, i per a l'expedició hispànica l'altre cònsol, Publi Corneli Escipió. Aquesta és, almenys, la versió tradicional dels projectes militars de Roma. I per bé que alguns autors moderns, com Fuchs [1] i Delbrück [2], han donat versions diferents, no sembla pas que llurs parers tinguin gaire base. [3]

Tiberi Semproni era ja a Sicília, al capdavant de l'exèrcit i la flota, a punt de desembarcar a l'Àfrica amb l'ajuda de Geró, quan fou cridat immediatament a Itàlia amb les seves forces, per l'amenaça greu que l'avenç de l'exèrcit d'Hanníbal representava per a Roma. Així quedà sospès el pla d'operacions a l'Àfrica.

L'exèrcit i la flota de Publi Corneli Escipió.—El Senat romà, sabedor del pas de l'Ebre per Hannibal, donà ordre al cònsol Publi Corneli Escipió d'adreçar-se a la península ibèrica, per tal de tancar el pas als cartaginesos que es dirigien a Itàlia. La insurrecció dels gals retardà la sortida del cònsol.

A mitjans d'agost, l'exèrcit d'Escipió sortí de Pisa en una flota de 60 navilis, i arribà a Marsella després de cinc dies de navegació.

Allí el cònsol s'assabentà de la proximitat de l'exèrcit d'Hannibal, que havia avançat molt més del que creien els romans, i es preparà per a la batalla, desembarcant les seves tropes. Però Hannibal es decidí a continuar la seva marxa envers el nord, cap als Alps, després d'una topada d'exploradors d'ambdues bandes, en la qual els cavallers númides d'Hannibal s'endugueren la pitjor part.

Quan Publi Corneli Escipió s'adonà que l'exèrcit enemic havia desaparegut de la comarca, expedí cap a Empúries el seu germà Gneu amb la major part de les tropes, i s'en tornà a Itàlia a ocupar el seu lloc, a l'aguait d'Hannibal. Una part de les legions dutes a les boques del Roine i algunes naus hagueren d'escoltar Publi Corneli Escipió en retornar aquest a Pisa. [4]

Hannibal, si hagués lliurat combat a Escipió en el Roine, hauria vençut quasi segurament. Però tenia pressa per passar els Alps i arribar a Itàlia, i confiava, a més, en un gran alçament celta contra els romans. El cor l'enganyà en aquesta esperança.

1) J. Fuchs: *Der zweite pun. Krieg und seine Quellen.* Viena, 1894.
2) H. Delbrück: *Geschichte der Kriegskunst.* Volum I. Pàg. 305 i següents.
3) B. Niese: *Manuale di Storia romana.* Pàg. 151, nota 2.
4) Titus Livi, XXI, 32.

Gneu Corneli Escipió desembarca a Empúries. — Gneu Escipió, germà del cònsol, fou l'encarregat d'efectuar un desembarc a la costa catalana. Per a això es féu a la mar amb una esquadra, la qual, des de les boques del Roine, es dirigí a Empúries. Els romans hi desembarcaren sense dificultat (any 218 abans de Jesucrist). De les diverses dates que donen els historiadors antics i moderns, es dedueix que Gneu Escipió desembarcà a Empúries a primers de setembre.

Embarcació romana

Empúries era, com les altres ciutats gregues de la costa oriental hispànica, confederada de Roma. Sembla que la confederació datava de l'any en què es féu la aliança entre Roma i Marsella. [1]

Així les colònies gregues de la costa catalana, particularment Empúries, estaven directament sota la protecció de Roma.

A més, els romans pactaren tractats d'aliança amb diverses tribus catalanes.

Una de les causes de la simpatia dels antics colonitzadors grecs envers els romans fou la flexible política comercial d'aquests, que no establiren el rígid monopoli practicat per Cartago i els permeteren el descabdellament de llur activitat comercial i industrial. [2]

La tramesa del seu germà i llegat Gneu a Catalunya, fou un transcendental encert de Publi Corneli Escipió, a qui s'ha acusat, en altres qüestions, de poca aptitud militar. La finalitat del desembarc romà a Empúries era el tallar les comunicacions entre Hannibal i Hasdrúbal. Tingué el cònsol romà la intuició que, havent vingut d'Hispània l'amenaça cartaginesa, a la Hispània mateix calia preparar lentament la caiguda de l'enemic. [3]

Els contingents de Gneu, amb el reforç dels grecs i els ibers aliats, no eren

1) Titus Livi, xxi, 60.
2) N. Feliciani: *L'Espagne à la fin du IIIe siècle avant J. C.* Pàg. 370.
3) N. Feliciani: *La bataglia di Cissis.* «Boletín de la Real Academia de la Historia». Any 1907. Volum L. Pàg. 346.

segurament inferiors a 20,000 homes [1]. D'altra banda, amb els seus quinquerems, Gneu es féu aviat senyor de la costa catalana fins a l'Ebre. [2]

Abans de marxar cap a Itàlia, Hannibal havia fet venir 13,000 mercenaris africans per a l'exèrcit d'Hasdrúbal, i comprenent que les forces amb què aquest quedava eren escasses, destacà 11,000 homes del seu propi exèrcit i els posà sota el comandament d'Hannó, per tal que guardessin la Catalunya estricta. [3]

L'autoritat dels cartaginesos estava, sembla, sòlidament establerta a la Bètica. Però en la resta del país fins a l'Ebre, els pobles havien estat vençuts, no dominats; i els generals romans pogueren presentar-s'hi com els alliberadors de la península. [4]

3. LES PRIMERES CAMPANYES

La batalla de Cissa. — Els romans, ja en terra catalana, des d'Empúries s'estengueren per la costa.

Hannó volgué oposar-se a llur avenç. Tenien els cartaginesos el campament prop de Cissa, i Gneu Escipió aconseguí presentar-los batalla en condicions desfavorables per a ells.

La rapidesa dels moviments dels romans impedí que Hasdrúbal, pujant cap al nord, pogués ajuntar les seves forces a les d'Hannó, i aquest hagué de sostenir el xoc amb l'exèrcit romà, més poderós. No li valgué l'ajut del règul ilergeta Indíbil. Fou derrotat i caigué presoner. Els romans s'apoderaren de Cissa.

Titus Livi diu que els cartaginesos tingueren 6,000 morts en la batalla. Aquesta xifra és segurament molt exagerada, com gairebé totes les que dóna l'historiador romà. [5]

La victòria d'Escipió li valgué que passessin al seu partit tots els pobles indígenes del Segre ençà, tret dels ausetans. [6]

És un problema a resoldre el del lloc on estava situada Cissis. Heiss sosté que Cissa és la moderna Guissona [7]. Però tots els esdeveniments de l'any 218 fan creure que no podia ésser gaire lluny de Tàrraco. [8]

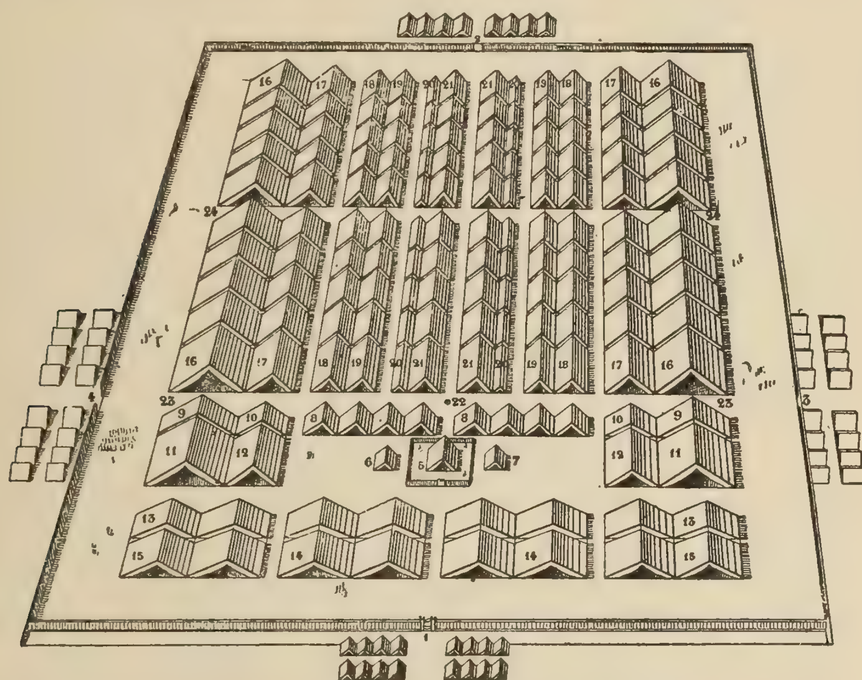
Hübner diu que Cissa era la mateixa capital dels cossetans [9], basant la seva hipòtesi en un passatge de Plini [10]. Creu Hübner que la fortalesa de Tàrraco fou fun-

1) N. Feliciani: *La bataglia di Cissis.* Pàg. 348.
2) Zonaras, VIII, 25.
3) Polibi, III, 35.—Livi, XXI, 23.
4) V. Duruy: *Histoire des Romains.* Tom I. Pàg. 539.
5) N. Feliciani: Lloc citat. Pàg. 349, nota 2.
6) Titus Livi, XXI, 60.
7) Heiss: *Description génerale des monnaies antiques de l'Espagne.* París, 1872. Pàg. 112.
8) N. Feliciani: Lloc citat.
9) E. Hübner: *Corpus Incriptionum Latinarum.* Volum II. Berolini, 1869. Pàg. 538.—*Tarraco und seine Denkmäler.* «Hermes». Volum I. 1866. Pàg. 84.
10) *Historia Natural,* III, 3, 23.

dada pels cossetans; i en aquest cas, observa Feliciani, restaria molt probable que Cissa fos situada en el veïnatge de Tarragona. [1]

La identificació entre Cesse o Cosse i Cissa ve de lluny. Sestini [2] i Lorichs [3], en parlar de les monedes amb els dos primers noms, declararen llur parer que devien referir-se a la ciutat de Cissa. D'altra part està admès avui que la *Scissis* de Titus Livi (alguns llegeixen *Cissa* en el text d'aquest) és la mateixa Κίσσα de Polibi.

Després de l'any 218, en lloc és esmentada la ciutat de Cissa, i això ha fet creure que, o fou destruïda, o decaigué tan de pressa que s'en perdé àdhuc el

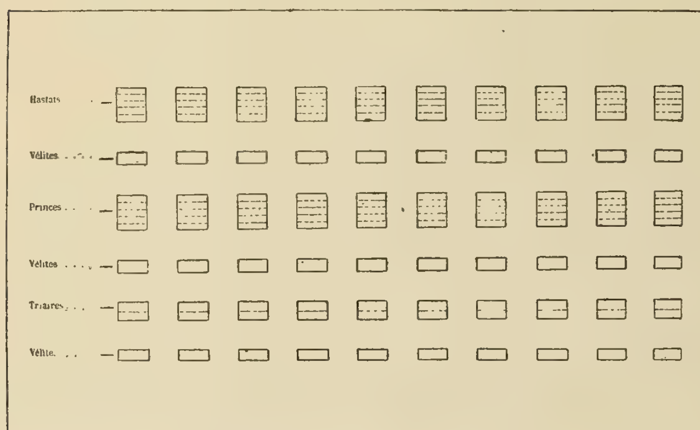
Un campament militar romà (segons Victor Duruy)

record [4]. Més versemblant és, però, que es tracti de Tàrraco o Cosse, i que la batalla s'hagués donat en un lloc del Camp de Tarragona. Una ciutat de la importància de Cissa, qualsevol que sigui el punt on estés situada, havia de deixar restes arqueològiques. Aquesta és una raó més per a suposar que es tracta d'alguna de les poblacions que ja coneixem.

Titus Livi és l'únic, entre els autors antics, que parla d'unes expedicions de

1) N. FELICIANI: *La bataglia di Cissis*. Pàg. 350, nota 1.
2) *Descrizione delle monete hispani*. Florença, 1818. Pàgs. 132 i 163.
3) *Recherches numismatiques*. París, 1852.
4) N. FELICIANI: Lloc citat. Pàg. 350, nota 1.

Gneu Escipió contra els ilergetes rebels i contra els ausetans, amb el setge i presa de les capitals respectives, Atanagrum i Ausa, i les posa després de la batalla de Cissa. Mentre que alguns historiadors tenen per una invenció de Livi aqueixes expedicions, altres les creuen certes o almenys probables. Entre els darrers hi ha Nicola Feliciani. Però el professor italià sosté que, en tot cas, les expedicions contra els ausetans i els ilergetes foren anteriors a la batalla de Cissa, i al·lega en favor de la seva tesi raons que no deixen de tenir força dins el terreny de les conjectures. Creu Feliciani molt probable que la primera campanya de Gneu Escipió a la Hispània comencés amb l'expugnació d'Ausa, capital dels ausetans, situada no molt lluny d'Empúries, primer graó i base de la flota i de l'exèrcit romà. Devia seguir, ràpid, l'avenç contra els ilergetes i el setge de llur capital, Atanagrum. [1]

Ordre de combat dels romans (segons Víctor Duruy)

Havem d'advertir que en les més modernes edicions de Titus Livi apareix la forma *Atanagrum,* enlloc d'*Athanagia*, forma adoptada fins fa poc. Hübner accepta aquella forma [2]. Era sens dubte Atanagrum la més important ciutat dels ilergetes en el segle III abans de Jesucrist. Titus Livi la presenta com a llur capital, *caput eius populi.* [3]

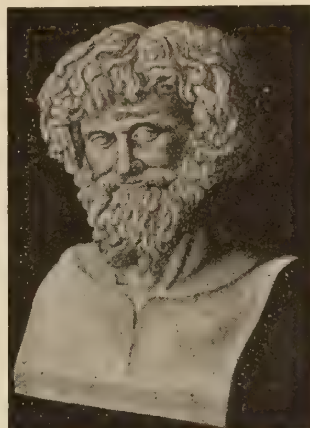
La situació d'Athanagia o Atanagrum és cosa que no està pas aclarida. Feliciani concedeix valor nul·la o escassa a la hipòtesi d'Uckert, qui identifica Atanagrum amb la moderna població d'Agramunt [4] i a la de Müller, que posa Atanagrum a Anzaniga, actual poble sobre el riu Gàllego [5]. Tampoc creu possible Feliciani que Atanagrum fos Lleyda, com sosté Pere de Marca [6]. En canvi, el professor italià considera probable que la destrucció d'Atanagrum pels romans fou causa de l'engrandiment de Lleyda, la qual, excel·lentment situada, esdevingué des d'aleshores la primera ciutat d'aquella regió. [7]

1) N. Feliciani: *La bataglia de Cissis.* Pàg. 354.
2) *Encyclopœdie,* de Pauly-Wissova.
3) Titus Livi, xxi, 61.
4) Uckert: *Geographie der Griechen und Römer.* Volum ii. Tom i. Pàg. 451.
5) Edició de l'obra geogràfica de Tolomeu. Volum i. Pàg. 92, nota 67.
6) *Marca Hispanica,* ii, Pàg. 26.
7) N. Feliciani: Lloc citat. Pàgs. 354 i 355, nota 1.

Tàrraco, base militar romana. — Havien avançat els romans per la costa catalana en direcció nord i sud ensems, i ocupaven la faixa litoral compresa entre els Pireneus i l'Ebre.

Aquest espai fou llur primera base d'operacions. La ciutat de Cosse (Tàrraco) fou convertida en plaça forta romana.

La tria que els romans feren de Tarragona com a plaça forta fou deguda, d'una banda, a les condicions estratègiques de la col·lina damunt la qual s'alça la ciutat. Però cal creure que, a més, els romans la triaren per haver-hi trobat una vera fortalesa, potser mig derruïda, formada per les muralles anomenades ciclòpies, una bona part de les quals aprofitaren com a basament del recinte amurallat que ells construïren en establir-s'hi. Ocupant Tarragona, els romans obtenien un doble resultat: comptar amb una excel·lent base militar, la millor de totes les bases del territori on havien de descabdellar llur acció, i impedir que l'enemic utilitzés aqueixa base.

Bust d'Hanníbal

Una sorpresa d'Hasdrúbal. — Després de la batalla de Cissa, Hasdrúbal trobà desprevinguts uns contingents de mariners de la flota romana prop de Tarragona, als quals atacà de sobte i causà grans pèrdues. Però comprengué el cabdill cartaginès que podia ésser atacat per Escipió; es retirà, dedicant-se a devastar les terres dels indígenes que s'havien declarat a favor dels romans i es traslladà al país dels ilergetes. [1]

No tingueren aquests combats una gran importància. La situació es féu estacionària. Gneu Escipió es dirigí a Tàrraco per a passar l'hivern a la protecció de les fortificacions alçades i Hasdrúbal s'en tornà a Cartagena. Fets transcendentals es descabdellaven mentrestant a la península itàlica.

Combat naval de l'Ebre. — En venir el bon temps, a la primavera de l'any 217, sortí Hasdrúbal de Cartagena amb una poderosa esquadra, i arribà a les boques de l'Ebre. Gneu Escipió es dirigí al seu encontre, i allí es lliurà un combat naval en què els cartaginesos foren derrotats completament. Les naus massaliotes, que ajudaren als romans, tingueren una intervenció decisiva en la victòria. Fita creu possible que les naus gregues que Gneu Escipió féu anar a la descoberta, per tal de sorpendre i desfer la flota d'Hasdrúbal Barca, fossin emporitanes. [2]

Poc després Gneu Escipió, partint probablement de Dènia, desembarcà a Eivissa.

1) Titus Livi, XXI, 61.

2) Fidel Fita: *Antigüedades ebusitanas.* «Boletín de la Real Academia de la Historia». Any 1907. Volum LI. Pàg. 326.

Els seus soldats talaren i devastaren els camps; però no pogué apoderar-se de la ciutat en dos dies de setge, malgrat totes les seves forces navals i terrestres. S'en tornà carregat d'un botí esplèndid. En reembarcar-se cap a Tarragona, se li presentaren delegats de Mallorca i Menorca, que li demanaren pau i aliança (217 anys abans de Jesucrist). Després de llur victòria naval, els romans avançaren per la vall de l'Ebre endins. Aquesta vall constituí la primera línia de combat. [1]

Convé fer constar ací que no es coneix cap font històrica que sigui guia segura a través dels diversos i intrincats esdeveniments del període que va des del setge de Sagunt (219 abans de Jesucrist) fins a la sistematització del territori ocupat en dues províncies (197 abans de Jesucrist). «Cap de les fonts pervingudes — diu Feliciani — és contemporània dels esdeveniments, cap ens dóna una idea exacta de l'ambient en què aquells fets es descabdellaren» [2]. Polibi, d'altra banda, no historieja els fets de la Hispània sinó fins a la batalla de l'Ebre (217 abans de Jesucrist).

Soldat iber, amb la *falcata* o sabre corbat, vist de front i de costat

Els textos de Titus Livi han perdut molta part del crèdit que, històricament, s'els havia donat. Moderns treballs han provat les errors, confusions i fantasies de l'historiador romà [3]. Tant mateix, Feliciani considera excessiu el desdeny que per Titus Livi manifesten alguns dels seus crítics moderns [4]. Observa que el silenci que guarden altres fonts, i especialment Polibi, respecte a fets que Titus Livi relata, no és prou per a titllar de falsos i inventats els passatges del darrer. D'altra banda, podria ésser molt bé que Polibi, qui es proposà d'escriure una obra concisa, hagués prescindit dels esdeveniments secundaris i poc notables [5]. Feliciani considera probable que Titus Livi es servís, per a la seva Història, d'una font analística. [6]

Polibi mereix un crèdit molt més alt. Però cal fer la reserva que, en la part que pertoca a la campanya dels Escipions, es deixà portar sovint per la seva devoció a aquella il·lustre família, de la qual fou amic personal. [7]

1) SCHULTEN: *Hispania*. Pàg. 116.

2) N. FELICIANI: *Le fonti per la II.ª guerra punica nella Spagna*. «Boletín de la Real Academia de la Historia». Any 1907. Volm L. Pàg. 6.

3) Vegi's sobre aquest punt O. MELTZER: *Geschichte der Karthager*. — G. FRANU: *Die Kriege der Scipionem in Spanien*. (536-548 A. U. G.). Munic, 1883.

4) N. FELICIANI: Lloc citat. Pàgs. 11 a 13.

5) NISSEN: *Die Oekonomie der Geschichte des Polybios*. «Reinischen Museum N. F.». Volum XXVI. Any 1871. Pàgines 241-282.

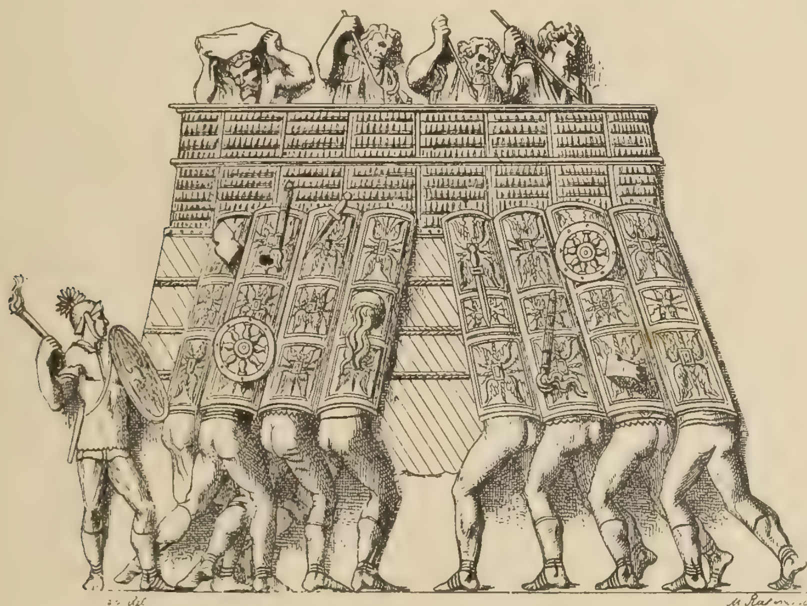
6) N. FELICIANI: *La bataglia di Cissis*. Pàg. 353, nota 3.

7) N. FELICIANI: Lloc citat. Pàgs. 8 a 10.

Vinguda de Publi Corneli Escipió. — El Senat romà comprengué que la campanya de la península ibèrica tenia una transcendental importància per al desenllaç de la lluita, puix que essent combatuts els cartaginesos a la Hispània mateix, no podien treure d'ací auxilis i reforços considerables per a l'exèrcit d'Hanníbal, que seguia lluitant a Itàlia. Per això féu venir a la península Publi Corneli Escipió, el germà de Gneu, amb 30 galeres i 8,000 homes, que havien de cooperar a l'acció d'aquest. El nou desembarc romà s'efectuà a Tarragona (217 abans de Jesucrist).

Reforçats, els romans passaren l'Ebre, sense que poguessin destorbar-ho els cartaginesos. Es dirigiren cap al sud, seguint el camí de la costa, i acamparen a quaranta estadis de Sagunt.

Conta Polibi que en aquesta ocasió els cartaginesos foren víctimes d'una estratagema de l'iber Abilix, qui proposà a Bostar, lloctinent d'Hasdrúbal, que deixés

Soldats romans fent la «tortuga» *(testudo)* en un atac a una torre enemiga

en llibertat els ibers que tenia presos a Sagunt com a resenes, amb la qual cosa aconseguiria l'afecte dels indígenes i àdhuc llur aliança per a lluitar contra els romans. Bostar posà en llibertat els presos i els trameté a Abilix. Aquest, que estava avingut amb els Escipions, els portà els ibers alliberats, els quals, al contrari d'allò que s'havia fet esperar a Bostar, serviren per a realitzar entre els indígenes una eficacíssima propaganda contra els cartaginesos i a favor dels romans, guanyant a la causa dels darrers nombroses tribus i poblacions.

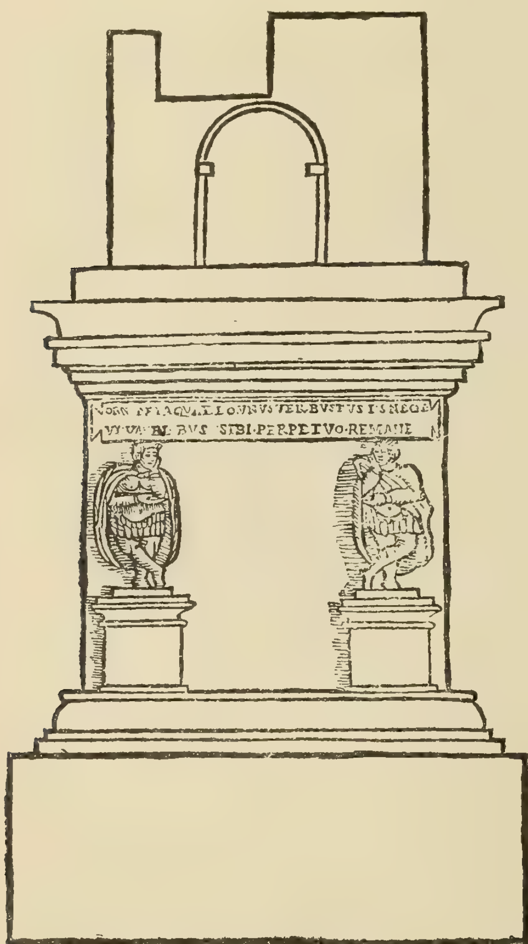
Batalla d'Hibera.— Havent els romans assetjat la ciutat d'Hibera, Hasdrúbal, que havia rebut reforços comandats per Himilcó, prengué l'ofensiva, i prop de la dita població atacà els romans. Fou completament derrotat.

Diversos autors posen aquesta batalla en l'any 215. La data del 216, assenyalada per Titus Livi [1], ha estat titllada d'inexacta. Fou Genzken qui, primer que ningú, posà en dubte aqueixa data [2]. La inexactitud s'atribuïa al desig de Livi de fer seguir d'aprop la victòria d'Hibera al desastre romà de Cannes (agost del 216) [3]. Kahrstedt, però, ha insistit darrerament en la data del 216.

Tampoc hi ha acord respecte a la situació d'Hibera. Hübner, com De Sanctis i Arduino, creuen que correspon a Tortosa. Heiss la identifica amb Amposta. Hi ha també qui opina que ocupava l'emplaçament actual de Sant Carles de la Ràpita. El parer més generalment acceptat és el que posa Hibera en l'emplaçament de la ciutat d'Amposta.

Contra la hipòtesi de Tortosa hi ha el fet que aquesta ciutat està situada a la vora nord de l'Ebre, i es diu que els romans passaren el riu per a anar a assetjar Hibera. La identificació amb Amposta és possible, puix que s'avé amb el que escriu Livi, qui posa Hibera en els terrenys pantanosos de les boques de l'Ebre. [4]

També és possible que fos Sant Carles de la Ràpita, on apareixen murs romans que proven l'existència d'una important ciutat en àquell lloc [5]. D'opulentíssima qualifica Titus Livi a Hibera. *Hibera Julia Ilergavonia,* hom llegeix en monedes de l'època romana.

Dibuix publicat per En Pujades del monument funerari romà anomenat la «Torre dels Escipions» (Tarragona)

1) Titus Livi, xxiii, 26, 1.

2) *De rebus a P. et Cn. Corneliis Scipionibus in Hispania gestis.* Friburg, 1879. Pàg. 2.

3) N. Feliciani: *La bataglia di Ibera.* «Boletín de la Real Academia de la Historia». Volum xlvii. Any 190. Pàgs. 396 a 398.

4) Titus Livi, xxiii, 28, 10.

5) N. Feliciani: Lloc citat. Pàg. 400.

Feliciani atribueix una grossa importància a la victòria romana d'Hibera. La posa entre les més importants de la història de la Roma republicana. Amb la batalla d'Hibera, escriu, s'aconseguí, no sols desmoralitzar profundament el ja flac i disgregat exèrcit cartaginès d'Hasdrúbal, i es tancà a aquest per molt de temps el camí dels Pireneus, sinó que sobretot fou alliberada Roma de l'angúnia torturadora d'una nova i més terrible invasió. [1]

Els romans seguiren obtenint aventatges i avançant cap al sud, gràcies a una doble acció militar i d'atracció. Hasdrúbal, l'any 214, hagué de traslladar-se a l'Àfrica per a sofocar la rebel·lió del rei númida Sifax, i l'absència del cabdill cartaginès afavorí els romans.

Fals dibuix de la «Torre dels Escipions» publicat per Escolano

Conquesta de Sagunt pels romans.— Estenent-se enllà de l'Ebre, els romans pogueren conquistar Sagunt, l'any 214 abans de Jesucrist.

La presa de Sagunt produí en els pobles indígenes un gros efecte favorable a la causa de Roma. Al cap de cinc anys de la presa de Sagunt pels cartaginesos, els germans Escipions els foragitaven. Els turboletes, que havien combatut els saguntins, foren duríssimament castigats.

Ennobliren els romans amb privilegis la ciutat heroica i la donaren als saguntins supervivents. Per tal de rescatar i aplegar els saguntins que havien estat venuts com a esclaus, els romans trameteren comissionats per tota la península. Entre els privilegis de què gaudí Sagunt hi havia el d'anomenar Senat al seu Consell municipal. [2]

Desfeta i mort dels germans Escipions. — Allunyats, potser imprudentment, en direcció al sud de la península, els Escipions es trobaren en mig de forces enemigues superiors. Hasdrúbal havia tornat d'Àfrica i comptava amb nous elements de combat.

El xoc entre cartaginesos i romans fou aquesta vegada desfavorable als darrers.

És obscur allò que es refereix a la batalla o a les batalles que en aquella ocasió es lliuraren. Ni tan sols apareix clarament on es descabdellà la lluita, per bé que la cosa més probable és que fos dintre el reialme de València. Per excessiva audàcia dels Escipions o per habilitat estratègica dels cartaginesos, aquells divi-

1) N. Feliciani: *La bataglia di Ibera.* Pàg. 401.
2) G. Escolano: *Historia de Valencia.* Tom II. Llibre 7, núm. 4.

diren llurs forces en dos exèrcits, comandats respectivament pels dos germans, els quals foren així batuts per separat, trobant la mort en el doble desastre (any 211 abans de Jesucrist).

Titus Fonteius, un dels caps de l'exèrcit romà que manava Publi Escipió, pogué recollir les restes de les tropes vençudes, les quals aconseguiren passar l'Ebre. Fora ja de perill immediat, els legionaris romans elegiren per cabdill L. Marcius, la bravura del qual enalteix Titus Livi amb hiperbòliques frases.

Tompeter romà

No trigà gaire a arribar a Tarragona el propretor Claudi Neró, qui lluità per a mantenir-se en la ratlla de l'Ebre.

La desfeta dels Escipions portà una forta reculada en la conquesta de la península pels romans. Aquests perderen aleshores tota la terra conquistada Ebre enllà.

4. ESCIPIÓ EL GRAN

Vinguda d'Escipió el Jove. — La derrota i la mort dels dos germans Escipions causaren a Roma una gran consternació. Sentiren els romans, altra vegada, l'angúnia d'un perill gravíssim. De moment, no pogueren acudir amb eficàcia en auxili de les legions que seguien lluitant ací, puix que tenien encara Hanníbal prop de Roma, amenaçador.

Quan a la península italiana la situació varià radicalment amb la presa de Càpua pels romans, fou decidida la tramesa de noves forces a la península ibèrica. Aquests reforços importants anaven comandats per Marc Juni Silà i per Publi Corneli Escipió, fill del cabdill dels mateixos noms que havia sucumbit en la desfeta.

Publi Corneli Escipió el Jove (aleshores tenia 24 anys), anomenat més tard Escipió l'Africà, fou qui dirigí, de fet, la nova campanya. Era intel·ligent i valent, i volia pendre la revenja de la derrota i la mort del seu pare i el seu oncle, tant com fer brillar novament la victòria en els estendards de les legions. Els antics historiadors, particularment Polibi, lloen les qualitats de seny, de coratge i d'afabilitat del nou cabdill romà.

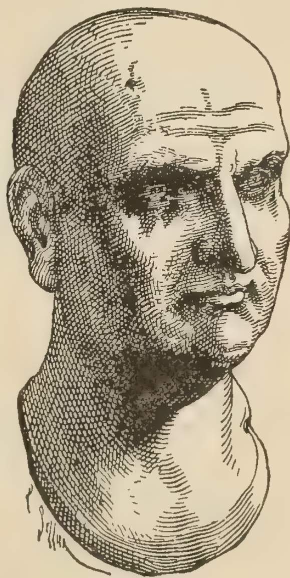
Desembarcà Escipió el Jove a Empúries l'any 210 abans de Jesucrist. Duia una flota de trenta galeres quinquerrems, amb 10,000 homes d'infanteria i 1,000 cavalls. Les circumstàncies eren aleshores favorables per a intentar una revenja romana. D'una part, els ibers aliats dels cartaginesos es mostraven descon-

tents d'aquests. Es planyien, entre altres coses, d'haver-los exigit resenes, àdhuc a Indíbil, el príncep o règul dels ilergetes. D'altra part, en l'exèrcit cartaginès hi havia rivalitats i dissencions, marcadament entre Hasdrúbal i el nous generals. A més, els cartaginesos havien negligit el domini de la mar, i els romans podien utilitzar amplament la via marítima. Per fi, les forces cartagineses es trobaven escampades per diferents indrets: Hasdrúbal Giscó era a la Lusitània, Hasdrúbal Barca a la Carpetània, Magó es trobava prop de les columnes d'Hèrcol. [1]

Presa de Cartagena. — Tan bon punt es féu càrrec de la situació de la península, Escipió concebé el pla audaç de donar un cop contra Cartago-Nova, capital de l'imperi cartaginès peninsular.

Passà l'Ebre amb un exèrcit de 25,000 infants i 2,500 genets, i seguint la costa arribà ràpidament, a marxes forçades, davant la ciutat cartaginesa. Per mar cooperava a l'atac la flota que manava Gaius Leli.

La presa de la plaça essent difícil, el cabdill romà hagué de valdre's d'una estratagema. Mentre que els assetjadors entretenien els assetjats amb un assalt general de les muralles, féu que un grup de soldats, aprofitant la baixa mar, ataquessin per la part de l'estany i de la costa. L'atac reeixí per aquell lloc, i la poderosa plaça fou presa. A la ciutadella es reté la guarnició, que Magó manava. Feren els romans 12,000 presoners i s'apoderaren d'un botí immens. Hom conta que entre el material de guerra pres a Cartago-Nova per Escipió hi havia 120 catapultes. El millor arsenal militar dels cartaginesos a la península havia caigut en poder dels romans (any 209). [2]

Escipió l'Africà

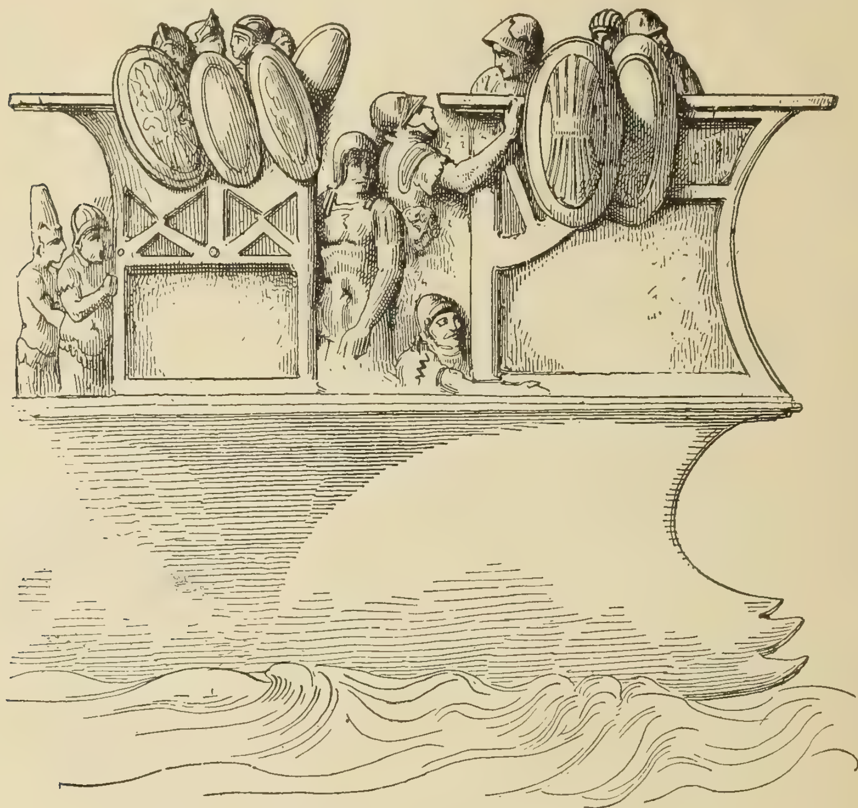
Ultra el prestigi que li valgué la demostració de força feta amb la presa de Cartagena, Escipió es guanyà amb actes de generositat — segurament generositat calculada, política — la simpatia i l'amistat dels indígenes. Els púnics tenien a Cartagena, en resenes, diverses persones de les famílies d'alguns cabdills ibèrics, com a fermança de la fidelitat d'aquests. Edecó hi tenia la muller i els fills. Indíbil [3] hi tenia dues filles joves i belles — *ætate et forma florentes*, d'edat i forma florides, com diu elegantment Titus Livi — i son germà Mandoni hi tenia la muller. Les cruels habituds de la guerra antiga donaven als vencedors el dret de disposar

1) Polibi, llibre x.

2) Polibi, lloc citat.

3) Els autors romans acostumen a anomenar-lo *Indibilis*, d'on Indíbil; però Polibi l'anomena *Andobalen*, i d'això ve que alguns autors catalans adoptin el nom *Andobal*. Sembla que, en efecte, el mot *Andobalen* correspon millor al nom ibèric d'aquest personatge.

de les dones presoneres; però Escipió respectà aquestes resenes, i les féu tornar a llurs esposos i pares respectius. Conta Titus Livi el cas d'una formosa noia indígena, la qual els soldats presentaren a Escipió com un falaguer present. El procònsol romà, sabedor que aquella jove era la promesa muller d'un cabdill

Soldats romans a bord d'un vaixell

celtiber anomenat Al·luci, féu cridar aquest i els pares de la presonera, i els la remeté amb tot l'or que per al seu rescat havien dut. «Rebeu-la — va dir-los — tan pura com si sortís de la casa paterna. No us demano, en canvi d'aquest do, altra cosa sinó la vostra amistat per al poble romà.» Agraït, Al·luci es posà al servei de Roma i oferí a Escipió, com a record, un escut d'argent. [1]

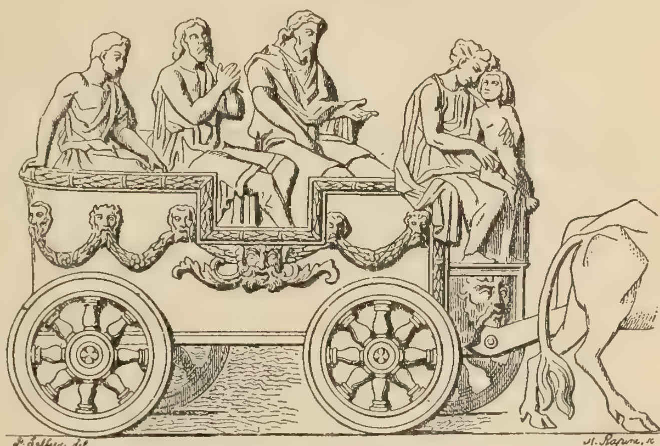
Mentre que amb aqueixos procediments Escipió procurava aconseguir l'amistat i l'ajut dels indígenes, trametia Leli a Roma amb cartes per al Senat, on donava la gran nova de la presa de la capital cartaginesa de la Hispània. I Leli s'en dugué

1) Titus Livi, Cap. xxxvii.

a bord de les seves naus el governador de Cartagena, Magó, i alguns personatges assenyalats que allí caigueren presoners.

Després de deixar a Cartagena una guarnició militar suficient, Escipió, amb la resta de les tropes romanes, tornà a Tarragona, per tal d'invernar-hi.

Indíbil i Mandoni, amics dels romans.—Ben aviat recollí Escipió els fruits de la seva política, exteriorment magnànima, verament astuta. Entre altres règuls i cabdills indígenes, li feren acte de submissió Indíbil i Mandoni, la influència dels quals era gran a la Ilergècia i terres veïnes. Aquests dos famosos personatges, que per un costat havien rebut greuges d'Hasdrúbal i per l'altre havien rebut favors dels romans, es passaren al partit d'aquests. Indíbil, que amb els seus ilergetes havia lluitat al costat dels cartaginesos contra els dos germans Escipions en les lluites on aquests trobaren tràgica mort, lluità després al costat dels romans. Escipió perdonava, per l'interès que hi tenia, l'anterior conducta dels dos cabdills.

Carreta romana portant presoners

Alguns historiadors han acusat Indíbil i Mandoni de claudicacions, de vacil·lacions, de flaqueses humanes [1]. Altres han vulgut defensar-los d'aquestes acusacions, sostenint que llur conducta i llur patriotisme foren irreprotxables [2]. Ni les acusacions ni les defenses plantegen el cas en el seu propi terreny. És impossible de jutjar la conducta d'aquells homes amb un criteri de patriotisme i de dignitat moral, que només pot aplicar-se a altres pobles més avançats i a èpoques posteriors.

Els ibers no tenien sentiment de patriotisme, ni sentiment nacional, en la vera accepció d'aquests mots. Tenien només instint d'independència, bel·licosa agressivitat, aversió als estrangers. S'avenien a lluitar al costat dels exèrcits d'aquests, ara amb els uns, ara amb els altres, per pròpia natura guerrera i per la cobejança del botí, que en els homes antics i medievals era un mòbil molt més influent i decisiu que el del patriotisme. Sobren, doncs, les justificacions que de la conducta dels dos

1) ANTONI DE BOFARULL: *Historia crítica (civil y eclesiástica) de Cataluña*. Tom I. ANTONI AULÈSTIA: *Història de Catalunya*. Tom I. Pàg. 73.

2) S. SANPERE I MIQUEL: *Revista crítica*. Treball publicat a la «Revista de Ciencias históricas». Tom. v. Pàg. 457. — E. MOLINÉ I BRASÉS: Nota a la nova edició de la *Història de Catalunya*, d'Aulèstia. Barcelona. 1921. Tom I. Pàg. 55.

germans ilergetes fan alguns historiadors, àdhuc aquells que més aviat cerquen atenuants que eximents, com Antoni Aulèstia [1]. L'aspecte favorable que per als romans va pendre la guerra a la península havia d'ésser un motiu poderós perquè els indígenes es mostressin propicis a reconciliar-se i a aliar-se amb els romans. I aquest motiu era tan fort, almenys, com el del ressentiment contra Hasdrúbal i el de la gratitud envers els romans. No correspon gaire a la veritat històrica l'atribució de mòbils patriòtics i morals als homes i als pobles primitius.

Hasdrúbal a Itàlia. — La situació es feia anguniosa per als cartaginesos a les dues penínsules. Calien a Hanníbal nous reforços importants per a sostenir-se davant Roma, i Hasdrúbal no podia trametre-li gent, puix que ell mateix estava en perill i veia augmentar les defeccions dels cabdills ibers que al principi l'havien ajudat.

Veient Hasdrúbal la greu situació, decidí, com a recurs heroic, el lliurar novament batalla als romans, amb l'esperança que una victòria fes girar el curs inquietador que per als cartaginesos prenien els esdeveniments i contrarrestés l'efecte de la caiguda de Cartagena. En saber Escipió la nova sortida d'Hasdrúbal a campanya, li anà a l'encontre. Amb les tropes romanes marxava Indíbil, comandant una tropa d'ilergetes.

Soldats romans en marxa

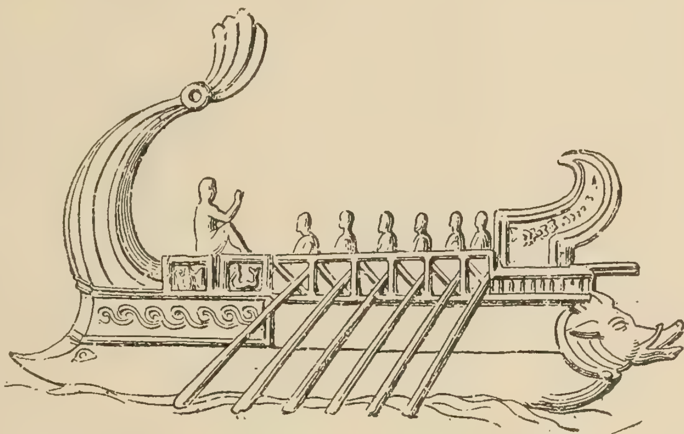
Els dos exèrcits es trobaren a les immediacions de Bècula, població que alguns autors suposen que pot correspondre a la moderna Bailèn, prop de Càstulo (Cazlona). Vencé Escipió altra vegada, i aquest aprofità la victòria per a realitzar nous actes astuts d'atracció. Mentre que els presoners cartaginesos fets pels romans foren venuts com a esclaus, segons el costum d'aquells temps, als presoners indígenes s'els deixà lliures sense exigir rescat. I havent-hi entre els africans destinats a la venda un jove númida, nebot del rei Masinissa, qui lluitava al costat dels cartaginesos, va manar Escipió que s'el tractés com a príncep. El cridà a la seva tenda, li féu present d'un anell d'or, d'un vestit militar hispànic i d'un cavall ricament guarnit, i el trameté voltat d'una lluïda escolta de cavalleria al camp de Masinissa (any 209 abans de Jesucrist). Aquesta

1) *Història de Catalunya.* Tom 1. Pàgs. 68 i 69.

ostentosa generositat havia de produir en l'ànim del rei africà un profund efecte, i així es palesà més endavant.

Hasdrúbal Barca, desconfiant ja, després d'aquesta nova derrota, d'aconseguir a la península ibèrica un èxit important, determinà d'obrir-se pas cap a Itàlia, seguint el camí d'Hannibal, i ajuntar-se allí amb son germà, per tal d'intentar contra Roma un esforç suprem.

«Els Barques — diu Jullian — no sabien perdre l'esperança; la principal força d'aqueixos homes extraordinaris vingué del fet que posaren una tenacitat indomptable al servei d'una intel·ligència claríssima i d'una imaginació superba. Llur tossuderia tingué quelcom de grandiós i de sobrehumà.» [1]

Vaixell de transport

Passà Hasdrúbal els Pireneus i els Alps, i entrà a Itàlia (any 208 abans de Jesucrist). Duia en el seu exèrcit bon nombre d'hispans. Hi anaven quinze elefants, segons Appià [2], i dotze segons Polibi [3]. Roma trameté contra ell el cònsol Salinator, al qual s'uní l'altre cònsol Claudi Neró, qui acabava d'obtenir una victòria sobre Hannibal. Conten els historiadors antics que els romans s'apoderaren dels plecs que portava un correu que a Hannibal havia tramès Hasdrúbal, plecs on aquest explicava a son germà tot el pla de campanya.

En saber que els exèrcits dels dos cònsols marxaven alhora contra ell, Hasdrúbal volgué esquivar la batalla. Però en la retirada nocturna l'abandonaren els guies, i el seu exèrcit cercà inútilment un gual per a passar el riu Metaure. Pogueren així atrapar-lo els romans; i després d'una lluita aferrissada, els últims quedaren victoriosos. L'exèrcit d'Hasdrúbal fou destruït, i el cap del germà d'Hannibal fou llançat pels romans dins el campament d'aquest. El resultat de la batalla del Metaure agreujà fortament la situació militar dels cartaginesos.

Motí del Xúquer i primer alçament d'Indíbil i Mandoni. — Els ibers es sumaven fàcilment als exèrcits estrangers com a mercenaris o auxiliars, però no

1) C. Jullian: *Histoire de la Gaule. I.*
2) *Hannibalica*, 52.
3) Polibi, XI, 1, 3.

eren dòcils al jou de la servitud. I la dominació romana, àdhuc essent civilitzadora i fecunda, representava una servitud per a ells.

És probable que els romans, després de llurs victòries, fossin menys afalagadors i generosos amb els indígenes. D'altra banda, les dissencions i greuges d'amor propi amb els règuls i cabdills del país podien portar aquests a rompre amb els romans i a sublevar els indígenes. Incidents són aquests que en tots els temps s'han produït i que veiem avui mateix en les guerres colonials.

El fet és que Indíbil i Mandoni, que tan amics dels romans s'havien mostrat, es sublevaren (207 abans de Jesucrist). Els motius de la insurrecció no són gaire clars. Conten els autors antics que, trobant-se Escipió greument malalt a Cartagena, corregué la veu que s'havia mort. Aleshores els dos germans ilergetes s'alçaren contra els romans. No foren ells sols. Una important fracció de tropes itàliques que acampaven a les vores del Xúquer s'amotinaren, al·legant que no rebien la paga. Destituïren llurs capitostos, posaren en el lloc d'aquests dos simples soldats, i s'encaminaren cap a Cartagena. ¿Fou la revolta d'aquells soldats, junt amb la falsa nova de la mort d'Escipió, el motiu de la insurrecció dels ilergetes? Molt versemblant fóra aquesta conjectura si es pogués afirmar que la insurrecció dels indígenes seguí a la revolta dels soldats.

Els qui es revoltaren eren uns vuit mil soldats itàlics. Ja abans hi havia hagut manifestacions d'indisciplina en l'exèrcit d'Escipió [1]. Segons Appià, el diner de Magó corria entre les files dels rebels [2]. Si els cartaginesos, observa Feliciani, no haguessin estat aleshores afeblits en extrem, si haguessin pogut reunir-se a Indíbil i als itàlics rebels, tota la guerra d'Espanya hauria pres un nou aspecte i s'hauria pogut capgirar el desenllaç de la segona guerra púnica. [3]

Però aviat el perill aparegué menys gros per als romans del que havia semblat al primer cop d'ull. La causa principal d'això fou la mancança d'un ver pla directiu per part dels amotinats a la regió del Xúquer. [4]

Titus Livi posa en la narració d'aquesta revolta escenes dramàtiques i emocionants. Conta que, durant llur marxa, els rebels saberen que Escipió no era mort i que la seva malaltia estava en camí de guariment [5]. El cabdill trameté set tribuns militars als rebels per a concertar una avinença. Invità els sublevats a anar a Cartagena, i per a inspirar-los confiança féu córrer la veu que el seu exèrcit, manat per Leli i Silà, sortia cap al nord a batre els ibers sublevats. Els itàlics, creient que Escipió es trobava gairebé sol a Cartagena, acudiren tumultuosament a fer-li reclamacions. Però de sobte es veieren voltats per l'exèrcit que ells suposaven en camí cap al nord. Escipió els anuncià la condemna a mort

1) Titus Livi: *Historia Romana*. Cap. XXVIII.

2) Appià: *Hispan.* 34.

3) N. Feliciani: *La rivolta del Sucrone*. «Boletín de la Real Academia de la Historia». Any 1907. Volum LI. Pàg. 135.

4) N. Feliciani: Lloc citat. Pàg. 135.

5) Titus Livi, XXVIII, 25.

de trentacinc dels promotors de la revolta, els quals havien estat presos secretament. Els condemnats foren duts nusos al lloc del suplici i decapitats davant els itàlics esglaiats de terror. Poc després, aquests, un a un, prestaven davant els tribuns militars el jurament de fidelitat a Escipió, qui els perdonà i àdhuc els pagà els estipendis que havien exigit. Aqueix relat, com es veu, conté detalls poc versemblants.

Hi ha una altra versió, més versemblant i senzilla. Escipió, que ja estava restablert de la seva malaltia, trameté forces a l'encontre dels soldats revoltosos. Però renuncià a atacar-los, i els tornà a l'obediència persuadint-los que era millor que s'ajuntessin a ell per anar a batre els ibers sublevats, i que el botí que es pendria a aquests serviria a tots els soldats romans de bona i abundosa paga.

Un foner de l'exèrcit romà

Amb totes les forces reunides, pujà Escipió cap al nord, per tal de dominar la insurrecció ilergeta. A quatre jornades enllà de l'Ebre, en una plana estreta voltada de muntanyes, s'esdevingué la batalla, que durà dos dies. A despit de llur furiosa bravura, els ibers portaven la pitjor part en la lluita; i començaven a retirar-se, quan els tallà el pas la cavalleria romana, manada per Leli. La infanteria, que manava Escipió mateix, trencà les files iberes, portant-hi el desordre i fent-hi una carniceria. Els genets ibers, que havien quedat separats dels infants, posaren peu a terra i es defensaren fins a morir, darrera l'ampit dels cavalls caiguts.

Ocuparen els romans el camp dels ibers, on feren un botí valuós. Tres mil indígenes caigueren presoners. Però els romans hagueren de pagar a un car preu la victòria, puix que llurs baixes foren de 1,200 morts i 3,000 ferits. Mostra això que els ibers eren excel·lents i temibles guerrers. És, tan mateix, exagerada i inadmissible la deducció que fa Aulèstia quan diu que es pot «assegurar per això que entre la civilització romana i l'espanyola no existia una gran diferència». [1]

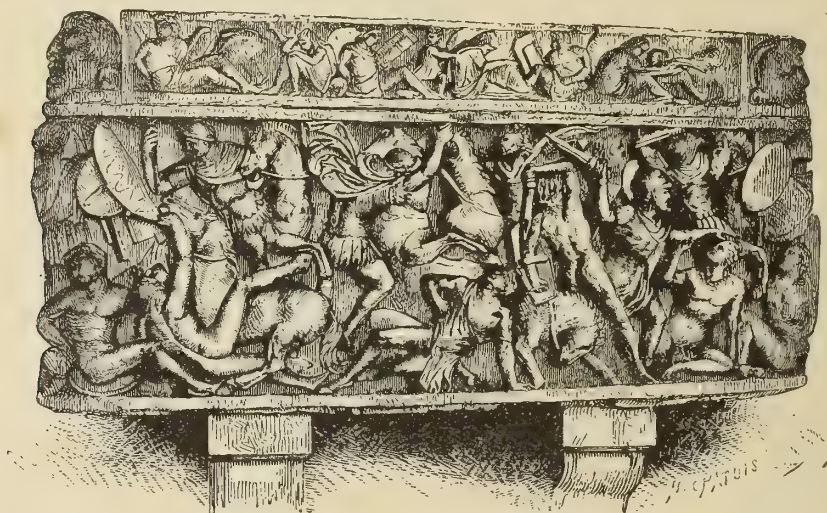
Mandoni hagué de retre's, i Indíbil, amb un nombrós contingent de genets, pogué salvar-se, refugiant-se en un lloc fortificat i segur. [2]

Escipió posà novament en pràctica la seva política de generositat. Renuncià a pendre severes venjances. Pactà amb els vençuts, i els deixà llurs armes i llur règim, tot imposant-los una contribució de guerra.

1) ANTONI AULÈSTIA: *Història de Catalunya*. Tom I. Pàg. 72.
2) POLIBI: *Historia romana*. Llibre II. Cap. XXXI.

Feliciani dedueix de la revolta del Xúquer que l'administració escipiònica no era excel·lent, puix que les pagues dels soldats estaven fortament endarrerides, i que el cabdill romà no era molt amat del seu exèrcit, puix que hi havia vuit mil soldats que desitjaven la seva mort. «Convé que això se sàpiga — afegeix —, per a tenir de Publi Corneli Escipió una idea menys heroica que la que en tingué la majoria en el passat.» [1]

Els cartaginesos expulsats de la península. — Escipió, després de la seva victòria sobre Hasdrúbal, fill d'Hamílcar, tornà a Tarragona, on s'ocupà del govern de la província. Havia aconseguit, des de l'any 210, èxits importants

Baix relleu d'un sarcòfag romà representant un combat

qui li permeteren de recobrar gran part del terreny perdut. Però fins alguns anys després no arribà a restablir els límits de les primeres conquestes dels germans Escipions. En començar l'any 206, el domini dels romans no anava, per la part central, més enllà d'Osca, i per la part de la costa només agafava des dels Pireneus fins a Cartagena. [2]

En el dit any tornà a estendre's la conquesta romana cap al sud-est de la península, caient en poder dels soldats de Roma la part d'Andalusia fins al Guadalquivir. Aleshores fou fundada Itàlica, colònia de veterans, al nord del dit riu. Aquesta fundació fou el coronament de la conquista romana del sud-est de la

1) N. Feliciani: *La rivolta del Sucrone.* Pàg. 139.
2) A. Schulten: *Hispania.* Pàg. 116.

península ibèrica. L'any 206 abans de Jesucrist, escriu Schulten, assenyala la fi del poderiu cartaginès a la península ibèrica i la fundació d'una nova província romana. [1]

Els cartaginesos no havien encara abandonat del tot la partida a Espanya. Magó, fill de Giscó, després de la darrera derrota d'Hasdrúbal a la península ibèrica, havia passat a les illes Balears amb la intenció de reclutar un contingent de foners. De Cartago vingué a la península Hannó, a qui Magó s'ajuntà, i entraren al país dels celtibers per a treure'n gent. Però foren derrotats per Silà, lloctinent d'Escipió, i Hannó caigué presoner. Poc després, un germà d'Escipió, Luci, s'apoderà per assalt d'Oringis (Jaèn) i anà a Roma, portant, com a mostra de les victòries romanes, Hannó i trescents presoners cartaginesos assenyalats.

Restaven a la península dos generals cartaginesos, Hasdrúbal, fill de Giscó, i Magó, arreconats en la part més meridional d'Andalusia. Escipió marxà contra ells al davant d'un fort exèrcit, en el qual figuraven tropes indígenes. El xoc s'esdevingué a Ilipa, prop de Càstulo i Bècula, a la mateixa comarca on no feia gaire temps que Hasdrúbal, fill d'Hamílcar, havia estat vençut. La batalla, dura i sagnant, acabà amb una nova derrota dels cartaginesos, que hagueren de retirar-se, per aspres camins de muntanya, en direcció a Càdiç.

El romans seguiren avançant cap al sud. Escipió, que havia anat a l'Àfrica a posar-se d'acord amb el rei númida Sifax per a atacar Cartago en ocasió oportuna, per a la qual cosa estava ja secretament avingut amb Masinissa, de retorn castigà cruelment dues ciutats iberes, Càstulo i Illiturgis, de les quals els romans havien rebut greuges.

Mentre Escipió, a Cartagena, celebrava magnífiques honres fúnebres en memòria dels seus pare i oncle — els dos Escipions morts anys abans en lluita amb els cartaginesos — Luci Marci seguia avançant cap al sud, no sense que li calgués vèncer la resistència d'algunes poblacions, especialment Astapa (prop d'Estepa), de la caiguda de la qual fan els historiadors antics un relat quasi idèntic al de la caiguda de Sagunt, que ja havem vist que mereix poc crèdit. [2]

Així quedaren reduïts els cartaginesos al recinte de Càdiç. Per allí havia començat el domini cartaginès a la península, i per allí mateix acabava. Càdiç, que havia estat la porta d'entrada dels cartaginesos, fou també llur porta de sortida.

Magó, germà d'Hanníbal, rebé l'ordre d'evacuar Càdiç, per haver decidit el Senat cartaginès l'abandó de la Ibèria i la tramesa a Itàlia de les forces evacuades, per tal d'intentar allí el darrer esforç contra Roma.

I partí de Càdiç la flota púnica, duent l'exèrcit de Magó. La península quedava neta de cartaginesos. Trenta anys havia durat llur imperi. Però cal remarcar que la Catalunya estricta quedà sempre fora d'aquest, i els púnics només

1) A. Schulten: *Hispania*. Pàgs. 116 i 117.
Vegi's el present volum. Pàgs. 18 a 24.

hi estigueren curtes temporades com a passavolants. Sanpere i Miquel diu, amb frase enginyosa, que els fills que poguessin tenir els cartaginesos durant llur estada a la Catalunya estricta, no van ésser a temps de posar les dents ací. [1]

Una de les causes de l'enfonsament militar dels cartaginesos fou l'ús preponderant que feren dels soldats mercenaris, que flaquejaven sovint. Les forces mercenàries dels cartaginesos a la batalla d'Ilipa, per exemple, es dispersaren per complet (206 abans de Jesucrit).

És veritat que, des del començament de la campanya dels Escipions, els romans utilitzaren també el concurs militar dels indígenes. Però no posaren entre les forces pròpies sinó un nombre discret d'aliats hispànics i de mercenaris, de manera que el nucli de l'exèrcit fou sempre romano-llatí. Per això, diu Feliciani, les desercions eren rares i poc importants en el camp romà, mentre que en el camp cartaginès, a Espanya sobretot, estaven a l'ordre del dia. [2]

Castell romà

En acabar el relat de la lluita romano-cartaginesa a la península ibèrica, convé remarcar el fet de la pluralitat de cabdills cartaginesos que duen un mateix nom: Hasdrúbal, Hannó, Magó. «Aquesta identitat de noms — observa Modest Lafuente —, tants Hannó, tants Magó, tants Hasdrúbal, com així mateix la pluralitat d'Escipions, poden fàcilment produir confusió si no es posa cura a distingir-los, i donen a aquestes guerres certa monotonia que l'historiador no pot remeiar». [3]

Magó a les Balears i Pitiuses. — Magó, després d'infructuoses temptatives contra Cartagena, desembarcà a Eivissa, en el port de la qual ancorà l'esquadra. Els cartaginesos que habitaven l'illa l'assistiren, no solament amb queviures, sinó també amb armes i tropes. [4]

Això era per la tardor de l'any 206 abans de Jesucrist. I pensant Magó que Mallorca seria un bon lloc per a invernar-hi, intentà allí un desembarc, que fou rebutjat. En canvi, pogué desembarcar a Menorca.

No volien tampoc els menorquins donar-li hostatge. Però per la força s'apoderà de la ciutat i el port de Mahó (nom que vé de Magó). Allí invernà, i féu una lleva de 2,000 menorquins, que trameté a Cartago.

1) S. Sanpere i Miquel: *Etnografia*. Treball contingut en el Volum general *(Catalunya)* de la *Geografia general de Catalunya*, dirigida per En Carreras i Candi.

2) N. Feliciani: *Potenzialità militaire di Roma et di Cartagine*. «Boletín de la Real Academia de la Historia». Pàg. 122.

3) Modest Lafuente: *Historia general de España*. Volum I. Pàg. 51, nota I.

4 Titus Livi: *Historia romana*.

Passat l'hivern, es traslladà a la Ligúria, per a continuar des d'allí la guerra, amb l'ajut dels gals. No pogueren aleshores els romans oposar-se a aquestes operacions navals per no tenir llur flota en estat de combatre.

És interessant d'observar que l'any 206, en acabar ací la campanya romano-púnica, els cartaginesos i llur influència desaparegueren completament de la península, mentre que Eivissa continuà essent cartaginesa i independent. En l'interval entre la segona guerra púnica i la tercera continuà, en efecte, el caràcter cartaginès de l'illa; i destruïda Cartago al final de la tercera guerra, Eivissa serví d'asil a nombrosos habitants de l'antiga metròpoli. Per això, quan Diodor de Sicília, poc abans del començament de l'Era vulgar, visità les Pitiuses, pogué admirar-se que la capital, Ereso, estés encara poblada principalment de púnics [1]. Així, el descabdellament de l'art i de la civilització cartaginesos, que restà tallat a la península l'any 206 abans de Jesucrist, continuà a les Pitiuses prop de tres segles més, o sigui durant el temps que Eivissa pogué mantenir-se lliure, o autònoma com a ciutat confederada de Roma.

El nou alçament d'Indíbil i Mandoni. — La submissió dels dos germans ilergetes, després de llur primer alçament, era fingida, exterior, imposada per la força major d'una derrota. Conservaven, de segur, la rancúnia contra els romans i l'íntim propòsit d'alçar-se novament en armes tan aviat com l'ocasió propícia es presentés. I cregueren els ilergetes, i amb ells d'altres tribus de Catalunya, que l'ocasió era arribada en saber que Escipió, el temut capità victoriós, se n'havia anat a Roma (any 206 abans de Jesucrist).

Embarcació romana

Titus Livi, seguint la seva habitud, posa en llavis dels cabdills ilergetes uns paràgrafs retòrics d'imaginàries arengues, on els fa expressar sentiments de llibertat i d'independència nacional. Però posa també en boca d'Escipió judicis de profund menyspreu per a Indíbil i Mandoni, als quals aquell tracta de «lladres i capitans de lladres, que només van a destruir, cremar i saquejar els pobles veïns».

«Fins ara — fa dir Livi a Indíbil — havem estat esclaus de Cartago i de Roma, i no solament ara de l'una, ara de l'altra, sinó de vegades de totes dues alhora. Els romans han tret els cartaginesos; els hispans, si ens avenim, podem treure els romans; i la nostra terra, alliberada per sempre de la dominació estrangera, recobrarà els

1) Joan Román i Calvet: *El Museo Arqueológico de Ibiza.* «Boletín de la Real Academia de la Historia». Any 1907. Tom II. Pàgs. 69 i 70.

seus costums i la seva religió.» Treballs de composició literària, els discursos que a cada pas atribueix Titus Livi als principals personatges de la seva història no tenen, als ulls de l'historiador modern, cap vàlua d'autenticitat en les paraules o en el fons.

Ni les suposades arengues dels dos cabdills, ni les despectives frases atribuïdes a Escipió, mostren el ver caràcter d'aquells homes. No els podem considerar com a purs herois d'un ideal patriòtic, ni tampoc com a foscos bandolers. Indíbil i Mandoni són, probablement, comparables als capitostos indígenes de les guerres colonials africanes dels temps moderns.

La Victòria romana

Ilergetes, lacetans, ausetans i gent d'altres tribus s'alçaren contra el poder romà. Aplegaren els indígenes, en la regió muntanyosa dels sedetans, uns 30,000 infants i uns 4,000 genets.

No eren «tota la terra catalana», com diu Aulèstia, ni entenent per terra catalana només la del vell Principat. Però representaven les tribus sublevades una gran part dels habitants de la Catalunya estricta. Les tribus de la costa no intervingueren, sembla, en el moviment.

Els procònsols L. Lèntul i L. Manli Accidí sortiren a batre els sublevats. Les legions romanes acamparen davant dels ibers. Aquests, l'endemà, a eixida de sol, es presentaren en formació de batalla: els ausetans al mig, a la dreta els ilergetes i a l'esquerra els altres pobles. Fou la batalla llarga, duríssima i molt sagnant, i restà indecisa algunes hores. La cavalleria romana, introduint-se per uns espais oberts que deixava la formació dels indígenes, trencà els rengles de llur infanteria, mentre que les cohorts romanes destorbaven el desplegament de la cavalleria.

Veient el greu perill, els genets indígenes baixaren dels cavalls, i Indíbil es posà al capdavant dels seus per tal de deturar l'ímpetu dels romans, formidable. La lluita es féu terriblement aferrissada. Queien els combatents al voltant d'Indíbil; i aquest fou al seu torn mortalment ferit per una sageta. La mort del capitost causà

el pànic i el desordre en els ibers, que foren completament derrotats, caient llur camp en poder dels romans (any 205 abans de Jesucrist).

Mandoni havia pogut fugir. Però els procònsuls romans exigiren, amb terribles amenaces, que els fos lliurat. Quan el tingueren en llur poder, li feren donar una mort cruel i afrontosa en la creu, per a escarment dels rebels. [1]

La revolta i la mort dels dos germans ilergetes han servit de tema a magnífiques composicions de poesia tràgica. Però la veritat històrica és diferent. Les sublevacions indígenes contra els romans, diu Feliciani, en la major part del segle II abans de Jesucrist (i així mateix, cal afegir, en el segle III), han d'ésser considerades, no solament com una violenta protesta contra els nous conquistadors, sinó també com un desig innoble de rapinyes i pillatges, com una febre de depredacions que no vol destorbs. [2]

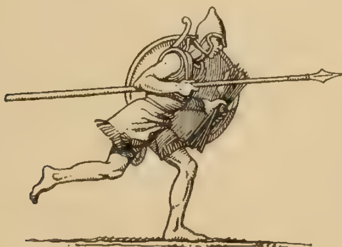
Assenyala Feliciani com a fet característic en els pobles de la península ibèrica, en el segle III abans de Jesucrist, la mancança d'un ver seny polític i d'un sentiment de nacionalitat. «Aquesta concepció — diu — mancava aleshores quasi enterament. No hi havia res que pogués unir aqueixes tribus, perquè cap gran idea movia llurs cors» [3]. L'ànima nacional no existia aleshores. [4]

1) Titus Livi: *Historia Romana*. Llibre XXIX. Cap. 2.

2) N. Feliciani: *L'Espagne à la fin du IIIe siècle avant J. C.* «Boletín de la Real Academia de la Historia». Volum XLVI. Any 1905. Pàg. 377.

3) N. Feliciani: Lloc citat. Pàgs. 375 i 376.

4) V. Feliciani: Lloc citat. Pàg. 377.

CAPITOL II

La conquesta

1. LES CAMPANYES DE CATÓ: Divisió de la península en dues províncies. — L'opressió de Roma. — Vinguda de Marc Porci Cató. — L'ofensiva contra els indígenes.
2. LA PENÍNSULA DESPRÉS DE CATÓ: Els successors. — Fundació de València. — Conquesta de les Balears. — La consolidació del domini romà peninsular.
3. LA GUERRA SERTORIANA: Qui era Sertori. — És designat pretor de la Hispània Citerior. — L'atac a Eivissa. — Sertori a l'Àfrica. — La tornada a la península. — Victòries de Sertori. — La Hispània sertoriana.
4. POMPEU CONTRA SERTORI: Pompeu el Gran. — Vicissituds de la guerra. — Assassinat de Sertori. — Pompeu, vencedor.
5. POMPEU I CÈSAR: La davallada del civisme romà. — Juli Cèsar. El primer triumvirat. — Pompeu i Cèsar, enemics. — La guerra entre els pompeians i Cèsar a la Hispània. — Campanya del Segre. — El triomf definitiu de Cèsar i el seu assassinat. — El segon triumvirat. — Octavi.

1. LES CAMPANYES DE CATÓ

Divisió de la península en dues províncies. — En els primers temps de llur campanya a la península, els romans no hi establiren divisions administratives. La Hispània era considerada per ells com un sol territori. En tornar a Roma Escipió, quedaren a la península dos procònsols. Això durà fins a l'any 197 abans de Jesucrist, en el qual establiren una organització administrativa regular. Fou aleshores dividida la Hispània en dues províncies: la Citerior i la Ulterior. La ratlla divisòria arrencava de Cartagena (la qual quedava compresa en la Citerior [1]), passava pel *Saltus Castulonensis* (Sierra Morena), i després remuntava cap al nord.

1) B. NIESE: *Manuale de Storia romana*. Pàg. 108.

Al davant de cada província hi fou posat un pretor, que tenia potestat proconsular, i el càrrec del qual durava regularment dos anys. No obstant, els propis cònsols romans venien a pendre la direcció de la guerra quan les circumstàncies eren greus.

Escipió el Gran havia foragitat de la península ibèrica els cartaginesos. Però això no vol dir que l'hagués conquistada verament per a Roma. Els indígenes no estaven pas sotmesos, i des del 206 al 197 abans de Jesucrist els romans hagueren de lluitar sovint a la part nord de la vall de l'Ebre.

L'opressió de Roma. — Després de la política d'atracció i de respecte envers els indígenes de la península que seguí Escipió l'Africà, adoptaren els romans una política més dura, acompanyada d'exaccions i de rapinyes. Els funcionaris romans venien a la Hispània per una curta temporada, i arribaven amb el propòsit d'enriquir-se a costa dels naturals, per a tornar-se'n després a Roma, i gaudir de la fortuna així guanyada.

Roma es trobava en un moment de crisi interna, en un tomb decisiu de la seva vida social. La influència de la civilització hel·lènica entrava de ple a la ciutat. I si aquesta influència, d'una banda, portava un progrés artístic i científic, duia d'altra banda, amb el refinament de la vida, els nous costums més lliures. Una nova aristocràcia, la del diner, creada per les guerres d'Hanníbal, s'havia fet mestressa del poder, i els antics patricis eren desbancats pels nous rics.

Tot el règim romà fou influït per aquest canvi. Les diferències socials s'accentuaren; s'allunyà la igualtat de drets entre patricis i plebeus, reclamada per aquests insistentment, i el contrast entre l'aristocràcia del diner i el poble humil esdevingué fortíssim.

Un malaltís afany de plers s'estengué per la societat romana. La corrupció dels costums motivà les lleis que tractaven de reprimir els escandalosos excessos orgiàstics: llei Dèdia Cibària, llei Fània. I la corrupció atenyé ensems la vella aristocràcia, degradada, i la nova generació, que corria adalerada darrera els plers. L'exèrcit mateix s'afeblí i es desorganitzà. L'acció desmoralitzadora del diner clivellava totes les valors morals.

La política exterior de Roma fou també afectada per aquesta transformació interior. Com fa notar Ferrero, de la lenta descomposició d'una societat guerrera, agrícola i aristocràtica, com era la Roma de la República, que havia conquerit l'hegemonia del Mediterrani, nasqué l'imperialisme romà [1]. L'intervencionisme prudent d'Escipió l'Africà es convertí en franca política de conquesta i depredació.

Cató el Vell es dreçà contra l'ona de corrupció general. Era el representant de l'antiga austeritat republicana, que emprenia la lluita contra les novetats desmoralitzadores. Donà la batalla al luxe, estès sobretot entre les dones; però en

1) G. Ferrero: *Grandeur et décadence de Rome.*

aquesta guerra fou vençut. Les dones, en veure combatudes llurs ostentacions de luxe per la llei Oppia, que Cató féu dictar, realitzaren contra aquest una campanya intensa. Anaven per Roma d'ací i d'allà, demanant els vots per l'abolició de la llei avorrida. S'agombolaven a les sortides del Fòrum i emprenien els cònsols, els pretors, els tribuns, per tal de moure'ls a la derogació de les disposicions catonianes.

Davant aquesta campanya femenina, àdhuc els partidaris de la llei Oppia defalliren. «Hom no podia dubtar — escriu Titus Livi — que la llei seria derogada per unanimitat, i així ho fou al cap de vuit anys de la seva promulgació.» L'exemple auster i l'eloqüència de Cató no pogueren impedir que fos derogada la llei combatuda.

Restes del temple romano - hel·lenístic de Serapis, a Empúries.

El nou procedir dels romans els féu odiosos a la península ibèrica; i a la natural repulsió que els indígenes sentien per aquells forasters, s'hi afegí el ressentiment dels greuges i de les lladronícies.

Aquesta conducta influí probablement en la gran sublevació que esclatà a la Celtibèria, i que no pogueren dominar les forces romanes. Les legions de Roma foren derrotades, i en la lluita morí el pretor Semproni Tudità.

La nova de la desfeta causà a Roma una impressió profunda, i l'alarma fou gran. El cònsol Marc Porci Cató fou designat per a passar a Espanya, l'any 196 abans de Jesucrist.

Vinguda de Marc Porci Cató. — Després de la derrota, és agradable el viatge a llunyes terres, remarca Puig i Cadafalch. [1] I Cató, derrotat per les dones romanes en la lluita contra el luxe, vingué a la Hispània, on la guerra contra els indígenes havia entrat en un període amenaçador per als romans. Plutarc ens conta que, havent estat Cató designat per cònsol junt amb el seu amic Valeri Flacus, li tocà en sort l'anar a la Hispània Citerior. [2]

Partí Cató amb vint-i-cinc galeres. Seguint la costa de Ligúria i el golf de les Gàl·lies, l'expedició arribà a Roses, la grega, que estava en poder dels indígenes.

1) J. Puig i Cadafalch: *Les excavacions d'Empúries.* Pàg. 178.
2) J. Plutarc: *Vitae Parallelae.*

Els romans els expulsaren d'allí, i amb l'ajut del bon vent arribaren les naus de Roma al port d'Empúries, on l'expedició desembarcà (any 195).

Titus Livi, parlant del desembarc de Cató, explica el motius de l'aliança d'Empúries amb Roma. Els grecs emporitans, escriu, cercaven noves garanties per a llur seguretat en la protecció dels romans, i per bé que eren menys poderosos que els massaliotes, no eren menys fidels a aqueixa aliança. Així reberen el cònsol

El temple de Serapis a Empúries: El *podium* i les escales laterals

i el seu estol amistosament i benèvola. Cató es deturà a Empúries el temps necessari per a explorar les posicions i les forces de l'enemic, i a fi d'aprofitar-se àdhuc de la seva inacció, omplí aquests pocs dies amb maniobres. Era el temps de l'any en què el forment dels hispans es trobava a les eres. Cató prohibí als abastidors romans que proveïssin de blat l'exèrcit, i els féu tornar a Roma, dient: «la guerra proveirà a la guerra».

L'ofensiva contra els indígenes. — Cató usà procediments enèrgics. Passà les terres dels indígenes a sang i a foc. Havia establert el seu camp no gaire lluny de la ciutat, i aviat arribaren les ambaixades dels indígenes, que es veien assetjats en llurs castells.

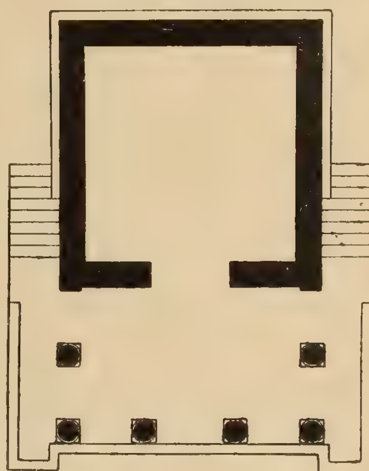
En acostar-se l'hivern, Cató portà el camp a unes tres milles d'Empúries. Sovint feia incursions al territori enemic, destruïa els sembrats i agafava presoners. Els ibers no gosaven a sortir de llurs viles fortificades, i allí anà a atacar-los el cònsol romà.

Un d'aquests assalts tingué el caràcter d'una gran batalla.

En la darrera fase de la lluita, els romans varen assaltar una important

població ibèrica fortificada. Cercà Cató, per a l'atac, el punt més feble, i el trobà en una porta del costat esquerre que estava desguarnida. Avançà cap allí amb soldats escollits, i la seva irrupció féu esclatar el pànic entre els ibers, els quals, llançant les armes i les insígnies, fugiren per les altres portes. En aquesta fugida, que l'estretor de les portes dificultava, els ibers moriren a milers. Titus Livi diu que en moriren més de 40,000. Cal creure, però, que aquesta alta xifra és molt exagerada. Tractant-se de xifres i de ponderacions, Titus Livi tenia el costum d'exagerar enormement. Les baixes romanes, segons confessa Cató mateix, foren també importants.

Aquesta victòria dugué la sotmissió de diverses tribus. «Aleshores els hispans de Empúries i llurs veïns — afegeix Titus Livi — es determinaren a sotmetre's, i els molts habitants de les ciutats veïnes a Empúries seguiren llur exemple. I amb el temps foren desarmats, i les muralles de llurs ciutats foren totalment enderrocades.» [1]

Planta del temple de Serapis a Empúries

Algunes places fortes dels bergistans es sublevaren, però Cató dominà la revolta. Aleshores fou quan decretà el desarmament general dels ibers des dels Pireneus a l'Ebre.

Després Catò passà a la Turdetània, en ajut del pretor Manli, i en tornar d'aqueixa expedició se li sotmeteren els sedetans, suessetans i ausetans.

Restaven en armes els lacetans, la dominació dels quals era més costosa, per haver-hi en llur territori grans boscos atapeïts i afraus d'accés difícil. Cató posà setge a la capital de la Lacetània, que era una ciutat forta i amurallada.

Per una estratagema de guerra els romans pogueren apoderar-se de la ciutat. Duia Cató en el seu exèrcit un grup d'indígenes que li feien d'auxiliars. Ordenà a aquests que llancessin el crit de guerra propi de la tribu. I en sentir-lo els assetjats, creient que noves forces indígenes venien en llur ajut, feren una sortida, de la qual els romans s'aprofitaren per a introduir-se a les fortificacions i per a retre la ciutat.

Finalment, Cató atacà el castell de Vergneum, lloc que alguns autors suposen si era Berga [2], i aconseguí la rendició. Un fort tribut fou imposat als indígenes a canvi de permetre'ls l'explotació de les mines d'argent i ferre que en aquella comarca hi havia. [3]

Aquell mateix any, en guerra amb la gent del país, arribà Cató al planell central

1) TITUS LIVI: *Historia romana*.

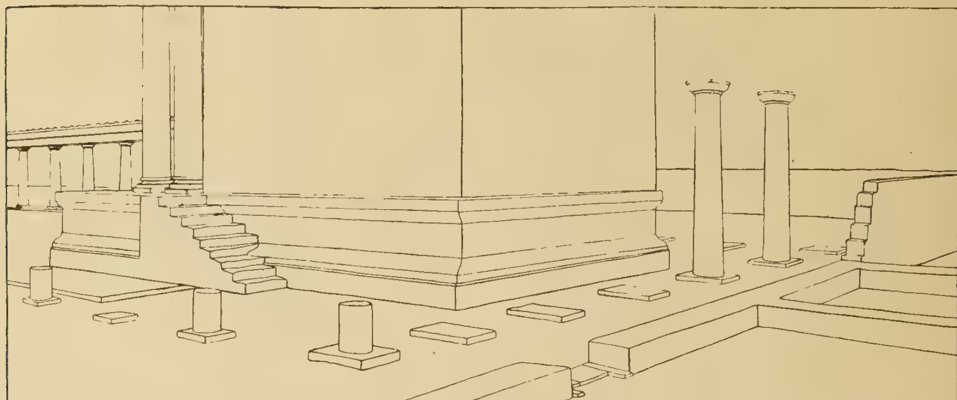
2) A. AULÈSTIA: *Història de Catalunya*. Tom I. Pàg. 74. — F. CARRERAS I CANDI: *Descripció política-històrica-social*. Pàg. 799.

3) TITUS LIVI: Lloc citat.

peninsular. Ell fou el primer cabdill de Roma que trepitjà aquella terra. Guerrejà allí contra els celtibers, que havent donat fins aleshores mercenaris, unes vegades al servei dels cartaginesos, altres vegades al servei dels romans, esdevingueren enemics d'aquests. Les legions de Cató assetjaren Segòncia (Sigüenza) i arribaren prop de Numància. L'any 194 tornà Cató triomfalment a Roma, portant gran quantitat d'or i argent, que depositEn el Tresor públic.

En un dels seus escrits diu Cató que havia pres més places que dies havia estat a la Hispània. Sens dubte, es tracta d'una hipèrbole. El cònsol sever devia ésser una mica vanitós.

Cató no usà solament la força. Féu servir així mateix els mètodes diplomàtics i els procediments suaus. Prengué en el seu exèrcit nombrosos auxiliars indígenes.

Reconstitució del temple de Serapis a Empúries (Segons Puig i Cadafalch)

La seva política reeixí, malgrat que, en alguns moments, els revessos que les legions romanes sofriren van estar a punt de provocar un gros desastre.

És fama que Cató administrà excel·lentment la província. La seva moralitat i el seu desinterès afavoriren, no solament la causa de Roma, sinó també el progrés de les terres dominades.

Niese fa notar que els relats antics de les campanyes de Cató, com els d'altres períodes d'aquella època, divergeixen considerablement [1]. La major divergència la trobem entre els textos de Livi i els de Plutarc. Com que el darrer, en la biografia de Cató, segueix Polibi en una de les parts perdudes de la seva història, cal donar-li més crèdit que a Titus Livi, sobretot si es té en compte que aquest historiador, que esdevé sovint un novel·lista, copia en aqueixos passatges Valeri d'Anzi, escriptor de poc acreditada veracitat.

1) B. Niese: *Manuale de Storia romana*. Pàg. 199, nota 2.

2. LA PENÍNSULA DESPRÉS DE CATÓ

Els successors. — Segons Plutarc, el successor de Cató a la Hispània fou Escipió l'Africà, qui era, a Roma, el rival d'aquell. Però quan Escipió s'encarregà del govern, Cató havia acabatací la feina de dominació, i el gran general no hi tenia ja gran cosa a fer. El Senat aprovà enterament la gestió de Cató, i ordenà que no es canviés res en l'obra que havia realitzat a la península [1].

Posteriorment fou designat pretor de la Hispània Citerior Q. Fulvi Flacus. Vingué després a ocupar aquest lloc Tiberi Semproni Gracus, qui hagué de vèncer encara algunes sublevacions. En general, el govern de Tiberi Semproni fou relativament benigne (180-179).

La llatinització de la península avançà ja ràpidament. Amb tot i això, hi hagué encara lluites i revoltes, sobretot en el planell central.

Les ciutats de la costa, com fa remarcar un autor italià, més cosmopolites, menys hispanes per efecte del comerç que havien sostingut amb grecs, fenicis i cartaginesos, amb refinaments de cultura i amb costums menys guerrers, no posaren grans destorbs al poder de Roma, al contrari del que succeí a l'interior de la península, on la lluita dels romans per la submissió dels indígenes havia de durar segles. [2]

Fundació de València. — El cònsol Dècim Juni Brutus, qui acabà de vèncer la sublevació lusitana després de la mort de Viriat i sotmeté la Gal·lícia, fou el fundador de la ciutat de València, que poblà amb lusitans que havien estat soldats de Viriat, i la féu colònia de dret llatí (any 138 abans de Jesucrist). [3]

Conquesta de les Balears. — Estava ja en poder dels romans la major part de la península ibèrica, i al costat hi havia encara, lliures, les illes Balears.

Servien aquestes de base i refugi a colles de pirates que infestaven la mar Mediterrània i dificultaven la navegació dels vaixells romans i dels confederats de Roma. Això fou el motiu que decidí els romans a la conquesta de les Balears. L'any 123 abans de Jesucrist, el cònsol Quint Cecili Metel dirigí una expedició contra les illes i se n'apoderà.

Conta Estrabó que els indígenes reberen els romans amb una

Reconstitució ideal d'una columna del temple de Serapis

1) Plutarc: *Vitae Parallelae.*

2) Ida del Moro: *Le guerre dei Romani nella Spagna dalla fine della II punica e la metà del secondo secolo a Cr.* «Atti della R. Università». Gènova, 1913.

3) B. Niese: *Manuale de Storia romana.* Pàg. 211.

pluja de pedres, llançada pel seus famosos foners. Però Metel havia pres la precaució de protegir els seus navilis amb unes cobertes de cuiro. [1]

La conquesta de les illes Balears valgué a Quint Cecili Metel el títol de *Baleàric*.

Fundaren els romans algunes poblacions a Mallorca, entre les quals citarem Palma i Pollença, on s'establiren tres mil ciutadans. [2]

La consolidació del domini romà. — Fou al sud i a l'est de la península on més aviat es consolidà la dominació romana. Tenien els romans, a la faixa litoral, tres bases d'acció: Tarragona, Sagunt i Cartago-Nova, a més de l'aliada

Ruïnes d'un monument funerari romà en forma de torre, prop d'Empúries

Gades. Respecte a l'extensió efectiva del domini romà en aquests primers temps, creu Niese que mereixen poc crèdit les notícies que Titus Livi dóna. [3]

La llatinització de la Hispània, diu Niese, començà molt aviat, de primer i amb major mesura a la part meridional, on hi havia una més alta civilització portada per les colonitzacions fenícia i grega. Com havem dit, allí fundà Escipió l'Africà, a les darreries del segle III abans de Jesucrist, la ciutat d'Itàlica, prop de Sevilla, que poblà amb soldats del seu exèrcit. La conquesta de la Hispània obrí un extens camp al comerç romà. [4]

1) Estrabó, llibre 3.
2) Estrabó, lloc citat.
3) B. Niese: *Manuale de Storia romana*. Pàg. 198, nota 3.
4) B. Niese: Lloc citat. Pàg. 199.

3. LA GUERRA SERTORIANA

Qui era Sertori. — Les lluites civils de Roma que precediren l'establiment de l'Imperi, tingueren repercussions importants a la península ibèrica. La primera fou la guerra sertoriana, la qual omplí un període relativament llarg. Era Sertori un dels principals personatges del partit de Marius, en el temps de les lluites entre aquest partit i el de Sil·la. Dedicat de primer al fòrum, Sertori canvià després de professió. Es dedicà a la carrera de les armes, i fou un excel·lent militar. Va estar a la Hispània, on intervingué en la guerra contra els cimbris, els quals, a les darreries del segle II abans de Jesucrist, davallaren de la Gàl·lia i ocuparen una porció de la península ibèrica. En un dels combats en què prengué part havia perdut un ull. Plutarc el presenta com un cabdill brau i intel·ligentíssim i com un admirable organitzador, però perseguit per la dissort. [1]

Marius

És designat pretor de la Hispània Citerior. — Mentre Sil·la era a Orient, al capdavant de les legions romanes, dirigint la guerra contra Mitrídats, el partit de Marius aconseguí a Roma forts aventatges, i Sertori fou designat pretor de la Hispània Citerior (any 83 abans de Jesucrist).

Preveia Sertori que l'estat de coses canviaria a Roma en tornar d'Orient Sil·la, i que aquest acabaria per triomfar a la capital. Per això vingué a la Hispània, a esperar des d'ací el descabdellament de la lluita civil romana i amb el propòsit d'organitzar-hi la resistència contra Sil·la.

Comprenent aquest el gros perill que per a la seva situació a Roma representava l'acció de Sertori, donà al procònsol Caius Anni la missió de passar amb un exèrcit a la Hispània per tal de combatre l'amenaçador adversari i treure de les seves mans el govern de la província.

L'atac a Eivissa.—Sertori volgué destorbar l'arribada del procònsol, i trameté el seu lloctinent, Salinator, amb la missió de tancar-li els passos dels Pireneus; però Salinator fou derrotat, es diu que per efecte d'una traïció. I per a no caure en poder de Caius Anni, fugí Sertori amb els seus companys des de Cartagena a l'Àfrica, on allistà al seu servei diversos vaixells armats, i poc després va arribar davant d'Eivissa, amb el propòsit d'atacar-la i apoderar-s'en.

1) PLUTARC: *Vitae parallelae.*

Desembarcant a l'illa, sorprengué i derrotà la guarnició romana que Anni hi havia deixat. En saber el procònsol l'esdeveniment, acudí de pressa amb una poderosa flota i 5,000 legionaris, trets de la plaça de Cartagena.

Sertori, en veure arribar els navilis de Caius Anni, no esperà que l'enemic desembarqués. Es féu a la mar amb la seva flota, decidit a lliurar combat. Però un fort vent ponentí li venia a la proa, i la majoria del seus vaixells naufragaren o anaren a xocar contra les roques de la costa.

Pompeu el Gran

Sertori a l'Àfrica. — Junt amb alguns companys, Sertori pogué salvar-se. Al cap de deu dies de lluita contra un violentíssim temporal de mar, arribà a unes illes àrides i eixutes de la costa del Rif, que s'ha suposat si podien ésser Alhucemes. [1]

D'allí, Atlàntic endins, arribà a les Canàries, i d'aquestes illes passà a la Mauritània, on al servei d'un príncep indígena conquerí Tingis (Tànger).

La tornada a la península. — D'acord amb els lusitans, que l'havien cridat, Sertori entrà novament a la península [2]. De la Mauritània, que havia restat adicta al partit de Marius, dugué Sertori a la Hispània soldats romans i auxiliars indígenes (any 80).

Els hispans, en gran part, es posaren al costat de Sertori, en qui veien un redemptor. Les tribus catalanes li foren particularment afectes. Tots els pobles indígenes de Catalunya li donaren soldats nombrosos, especialment els ausetans, i es compta que la guàrdia d'honor de Sertori, d'ausetans estava formada. La part més important de les gestes de Sertori tingué per escenari la terra nostra.

No vol dir això que mai no usés Sertori la força per a dominar els pobles ibers, puix que alguns d'ells no se li sotmeteren de bon grat.

Victòries de Sertori. — Posant a contribució la seva ciència militar i treient el millor partit de les aptituts guerreres dels indígenes, aconseguí Sertori repetides victòries sobre els exèrcits romans. Síl·la confià a Quint Metel Pius el govern de la Hispània Ulterior, on tenia aleshores Sertori la seva major força; però davant les derrotes de la seva gent, Metel demanà l'ajut del governador de la Gàl·lia Narbonesa, Luci Manci. Travessà aquest els Pireneus amb un exèrcit, i xocà amb els sertorians a les vores de l'Ebre. Derrotat, hagué de retirar-se de pressa a la seva província. Succeïa això en l'any 78 abans de Jesucrist.

1) F. FITA: *Antigüedades ebusitanas.* «Boletín de la Real Academia de la Historia». Volum LI. Any 1907. Pàg. 329.
2) PLUTARC: *Vitae parallelae.* Sertori, 7.

Aquesta victòria consolidà la situació de Sertori, qui es veié senyor de la major part de la Hispània Citerior fins a l'Ebre i de la costa valenciana, on s'establí prop de *Dianium* (Dènia).

La Hispània sertoriana. — Esdevingué Sertori el més poderós i prestigiós cabdill del partit de Marius, o marianista, segons el nom que li apliquen alguns historiadors. Un nombre considerable d'exilats i fugitius pertanyents al partit derrotat a Roma arribà a la Hispània i col·laborà a l'obra de Sertori. Aquest arribà a crear ací un Estat a la romana, amb el seu Senat, el seu exèrcit, la seva administració, les seves acadèmies, organitzat tot segons el patró de les institucions democràtiques de Roma, que el partit aristocràtic de Sil·la venia a destruir.

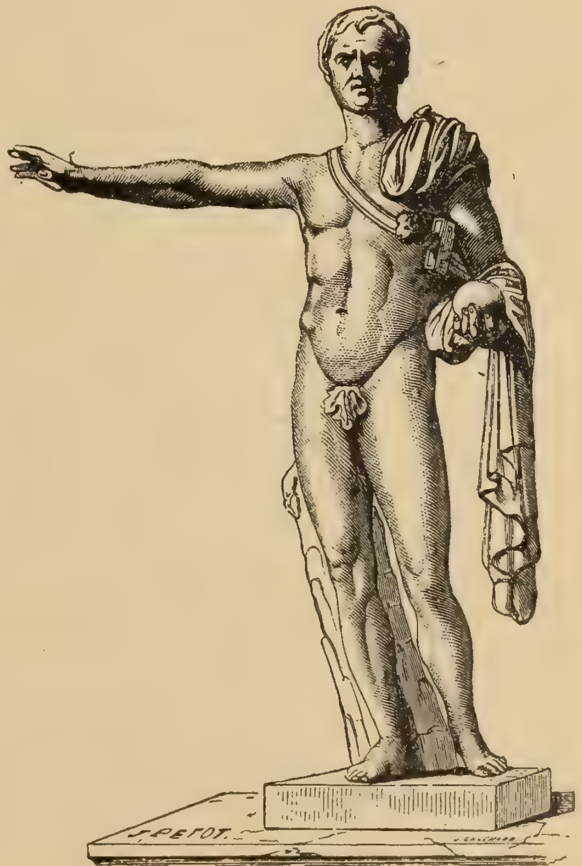
Fou Sertori benamat dels indígenes, els quals l'admiraven per la seva bravesa, pel seu esperit justicier i bondadós i pel prestigi de les seves armes. Gent ingènua i supersticiosa, els ibers cregueren que Sertori estava en comunicació miraculosa amb els déus, els quals es valien d'una cèrvola consagrada a Diana per a descobrir-li els plans dels enemics.

La puixança de Sertori creixia, i aquest es considerava com el veritable i legítim governador de la Hispània, que havia dividit en dues províncies: Lusitània, amb la capital a Ébora, i Celtibèria, amb la capital a Osca.

Un altre proscrit marianista, Perpenna, arribà a la península amb 14,000 homes (any 77).

4. POMPEU CONTRA SERTORI

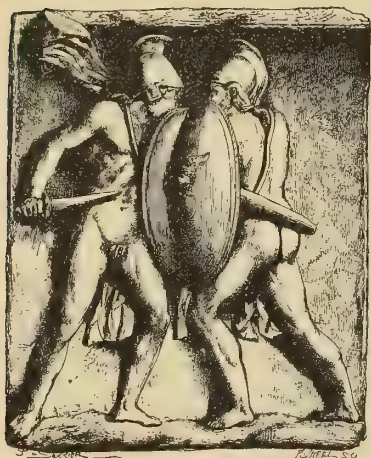
Pompeu el Gran. — Sil·la, mentrestant, havia mort. Però els seus partidaris continuaven en el poder, i el partit marianista agonitzava. Un altre dels seus cab-

Gneu Pompeu el Gran

dills, Lèpid, sublevat contra el poder senatorial, era derrotat per Gneu Pompeu, un jove cabdill del partit aristocràtic, que havia vist pujar ràpidament la seva fama personal per efecte de les victòries militars aconseguides a Itàlia, Sicília i Àfrica. En quaranta dies havia sotmès aquesta última província, i la proesa li valgué el títol de Gran.

Pompeu, que havia arribat davant la ciutat de Roma amb el seu exèrcit victoriós, es féu confiar pel Senat el comandament de la Hispània Citerior, per bé que la designació era anticonstitucional, i a darrers de l'any 77 abans de Jesucrist o a principis del 76 — en precisar la data discrepen els historiadors — arribà ací Gneu Pompeu, revestit de potestat proconsular, amb un exèrcit de 40,000 homes. Davant l'expedició pompeiana, Perpenna, empès pels seus soldats, s'uní a Sertori.

Combatents romans (baix relleu del Museu del Louvre)

Pompeu i Sertori es trobaren davant per davant. A despit de la importància de l'exèrcit pompeià, els començos de la campanya hispànica li foren desfavorables.

Vicissituds de la guerra. — Mantes poblacions, les unes per temor al poder de Pompeu, les altres per ressentiments amb els sertorians, s'havien declarat aliades d'aquell. Entre les poblacions que es passaren al partit pompeià hi havia Lauron, a la costa valenciana, prop de Dènia.

Sertori assetjà Lauron, i havent-hi acudit els pompeians, quedà aquell assetjat al seu torn. Però d'altres forces sertorianes atacaren les de Pompeu, i aquest no pogué impedir que la ciutat fos incendiada i assaltada per l'exèrcit sertorià.

A la Hispània Ulterior, per la banda d'Itàlica, Metel havia aconseguit una important victòria sobre l'exèrcit sertorià manat per Hirtuleu (any 76 o 75 abans de Jesucrist). Això li permeté d'anar en auxili de Pompeu, qui es trobava en una situació difícil. [1]

El litoral valencià fou aleshores el principal teatre de la guerra. Tot al llarg de la costa es succeïren els durs combats i les sagnants batalles entre sertorians i pompeians. Hi hagué alternatives en aquest període de la guerra. Pompeu derrotà Perpenna prop de València, i fou derrotat al seu torn per Sertori mateix a la ribera del Xúquer, on acceptà batalla sense esperar els reforços que li duia Metel.

Poc després, unides les forces de Metel i Pompeu, prop de Sagunt es lliurà

1) STAHE: *De Bello Sertoriano.* Erlangen, 1907.

una nova batalla, d'indecís resultat. Però la situació estratègica dels pompeians era desfavorable, i Pompeu es retirà cap al nord. Establí els seus quarters d'hivern a la Gàl·lia meridional, i des d'allí demanà a Roma nous reforços urgents (anys 74 i 73 abans de Jesucrist).

Sertori arribava al seu màxim grau de poder i d'esplendor, puix que apareixia amb l'auriola de vencedor de Pompeu el Gran. Era Sertori, doncs, més gran encara que Pompeu. El rei del Pontus, Mitrídats, qui havia sostingut una guerra amb la Roma de Sil·la i els seus partidaris, entrà en negociacions amb Sertori, a qui considerava com el representant de Roma. Trameté Sertori a Mitrídats oficials i soldats, i un delegat sertorià arribà a l'Àsia amb les insígnies pretòries de governador romà d'aquell territori.

L'amenaça era tan greu per al partit aristocràtic de Roma, que a despit de les dificultats amb què es xocava, el Senat i el cònsol Luci Licini Lúcul decidiren de fer un nou esforç i trameteren a Pompeu les tropes que demanava.

Reforçat amb els nous contingents, Pompeu entrà altra vegada a la Hispània Citerior. Alliçonat per les derrotes sofertes en l'anterior campanya, adoptà el procediment d'esquivar les grans batalles i els combats importants. Preferí el cansar l'adversari amb una guerra llarga, mentre que per una acció política paral·lela fomentava les dissencions en el camp enemic i explotava el descontent contra els sertorians per part dels pobles ibers, queixosos de les depredacions i violències dels lloctinents de Sertori, menys benèvols i més cruels que llur cabdill. Per tal de dominar alguns isolats alçaments dels indígenes i d'ofegar així el moviment que s'iniciava, Sertori apel·là als mètodes de rigor, que en gran part foren contraproduents.

Un centurió (d'un baix relleu sepulcral)

Assassinat de Sertori. — Al voltant mateix del cabdill, l'enveja i l'ambició complotaven. Perpenna, qui probablement no havia sentit mai per Sertori cap devoció personal, tramà una conjuració contra la vida del seu general. I en un àpat que es celebrà a Etosca, els conjurats mataren Sertori a punyalades, en l'any 72 abans de Jesucrist. Una tradició diu que la mort de Sertori causà tant intensa dolor als seus soldats, que algunes companyies de la guàrdia d'ausetans es mataren mútuament, per tal de no sobreviure a llur capitost.

Els antics analistes catalans asseguren que existia a Vich una làpida on això constava. Però aquesta làpida, si verament existí, ha desaparegut. És possible,

d'altra banda, que es tractés d'una làpida mal llegida o mal interpretada. El fet és que aqueix dramàtic episodi apar dubtós.

Alguns historiadors identifiquen Etosca amb l'actual població d'Aytona [1]. Carreres i Candi no creu que sigui exacta aquesta identificació. Més aviat creu que Etosca correspon a Ad-osca, nom transmudat avui en Adhuesca, que porta una població del Somontano situada en una altura [2]. Ballesteros parla d'Osca, en lloc d'Etosca. Es tracta d'una mateixa població? Tingui's en compte que Sertori havia fet d'Osca la seva capital.

En parlar els vells autors de les guerres de Sertori, citen a Tàrraco com una de les poblacions que fins al darrer moment es mantingué fidel a aquest cabdill. [3]

Pompeu, vencedor. — Després de l'assassinat de Sertori, Perpenna, home en el qual l'ambició era superior a la vàlua, prengué el comandament de l'exèrcit sertorià. Però fou vençut fàcilment per Pompeu. Aquest el féu presoner, i donà ordre que fos mort. Volia castigar així l'assassinat de Sertori, crim vil, àdhuc davant els ulls dels seus enemics? Alguns historiadors recullen la versió que Pompeu ordenà la mort de Perpenna a fi d'impedir que aquest publiqués el comprometedor contingut d'algunes cartes que prestigiosos personatges romans havien adreçat a Sertori, demanant-li el seu ajut. [4]

Desfet l'antic exèrcit de Sertori, Pompeu dominà ràpidament la Hispània. En els Pireneus catalans, que separaven la Hispània de la Gàl·lia, alçà el monument triomfal dit Trofeus de Pompeu, i tornà a Roma amb el seu exèrcit, l'any 71 abans de Jesucrist, voltat del prestigi de les noves victòries decisives.

Però en aqueixa glòria del vencedor hi tenia part la conjuració sinistra que féu caure Sertori sota el cop dels punyals. Sense aquest assassinat, la guerra sertoriana hauria seguit un altre curs, i és probable que els Trofeus de Pompeu no s'haguessin alçat mai en una de les altures pirenenques.

5. POMPEU I CÈSAR

La davallada del civisme romà. — Roma anava enfonsant-se en la corrupció. El decaïment profund de la societat romana es manifestava en tots els ordres de la vida social. Destruïda Cartago, la mancança d'un enemic exterior trencà l'estímul de la virtut romana. Els romans mateixos, davant les vergonyes i els desordres que ompliren el darrer segle de la República, es preguntaven si no hauria

1) A. Aulèstia: *Història de Catalunya.* Tom I. Pàg. 75.

2) F. Carreras Candi: *Descripció política-històrica-social.* Volum *Catalunya* de la *Geografia general de Catalunya.* Pàg. 800, nota 85.

3) A. Schulten: *Tarragona.* Treball publicat a «Quaderns d'Estudi». Pàgs. 132 i 133.

4) A. Ballesteros: *Historia de España y su influencia en la Historia Universal.* Tom I. Pàg. 289.

valgut més a Roma el deixar en peu la vella enemiga, creguts que els vencedors s'ho permetien tot perquè ja no tenien res a témer [1]. Preclars romans afirmaven que el decaïment de Roma començà en caure definitivament Cartago (146 abans de Jesucrist) [2]. El mal, però, venia de més lluny.

L'estat moral de Roma, que obria el camí als ambiciosos i als audaços, era propici a l'enlairament de personatges. Els uns, com Sil·la, eren homes d'ànima baixa, pervertits, mancats de virtuts que fessin de contrapès a llurs vicis; d'altres, com Cèsar, unien a l'ambició i a l'audàcia eminents dots de caràcter i de talent.

Juli Cèsar. El primer triumvirat. — Caius Juli Cèsar era nebot de Marius i gendre de Cinna. Pels seus llaços de parentiu, tant com per la seva acció, havia pertangut al partit demòcrata. Sil·la digué de Cèsar que «en aquell jove hi veia molts Marius», i el perdonà. El jove Cèsar féu un viatge a Orient, on estudià la llengua grega, eloqüència i ciències.

Advocat de modesta fortuna, Cèsar acabà d'esgotar-la en festes i convits. S'havia fet, però, popular. Mentre que el Senat l'odiava, el poble el distingia. Sovint els diners de Cras tregueren a Cèsar de les seves necessitats personals.

Àguila romana

Cèsar vingué a la península ibèrica, per primera vegada, en els anys 69-68 abans de Jesucrist, com a qüestor del pretor de la Hispània Ulterior, Antisti. L'any 65 fou edil de Roma, i l'any 63 pontífex màxim; en aquesta ocasió aparegué complicat en la conspiració de Catilina.

Havent aconseguit Cèsar la pretura de la Hispània Ulterior, li calia deixar als seus creditors una quantitat en fermança. Fou Cras, una vegada més, qui li prestà l'ajut dels seus diners.

Els càrrecs de pretor eren molt cercats. En aconseguir-los esmerçaven sovint importants sumes els pretendents, segurs que, si els obtenien, n'havien de treure un esplèndid profit. En l'exercici de llurs càrrecs provincials, els personatges romans es feien rics de pressa. Cèsar en tingué prou amb uns quants mesos de pretor de la Hispània Ulterior per a pagar els seus deutes i per a restaurar la seva fortuna privada.

L'any 60 abans de Jesucrist tornà Cèsar a Roma per a presentar la seva candidatura al consolat. Havia fet diners a la Hispània, i podia aconseguir l'alta dignitat sense fer humiliants manlleus.

Cèsar i Cras, que havien esdevingut els capitostos del partit democràtic, eren els adversaris de Pompeu, que seguia en el partit aristocràtic. Però Pompeu, en tornar de la campanya d'Àsia, es trobà, quan havia llicenciat el seu exèrcit, amb l'oposició dels senadors, i particularment de Lúcul i Cató el Jove, a aprovar els comptes

1) S. Gsell: *Histoire ancienne de l'Afrique du Nord.* Tom III. Pàg. 406 i 407.
2) A. Schulten: *Numantia. I.* Pàg. 265.

de la campanya. Despitat, entrà en tractes amb Cèsar i Cras. Veient aquests en Pompeu un general sense exèrcit, el deixaren de témer, i pactaren amb ell. Es formà així el primer triumvirat, monstre de tres caps, com l'anomenà Varró. Dels tres triumvirs, Cèsar era la intel·ligència, Cras la riquesa, Pompeu el prestigi militar.

Pompeu, en unir-se políticament a Cèsar, s'hi uní així mateix pels llaços de família, prenent per muller la seva filla, Júlia. Però poc després aquesta morí. Mort també Cras (qui caigué en la guerra contra els parts, a Mesopotàmia) els lligams entre Cèsar i Pompeu s'afluixaren.

La rivalitat entre Cèsar i Pompeu s'accentuava gradualment, i es veia venir el xoc entre les dues ambicions inconciliables. Darrera cada un dels dos cabdills, els interessos dels partits romans i les tèrboles passions humanes s'agitaven. A part de Ciceró, que s'oposava als plans de Cèsar en nom de la Constitució romana amenaçada, hi havia els vulgars cercadors d'avantatges personals i els rancuniosos venjatius.

Juli Cèsar

El partit aristocràtic intentà atreure's novament a Pompeu, i malgrat de les vacil·lacions d'aquest, ho aconseguí al capdavall. Amb el concurs de Cató, Pompeu fou designat cònsol únic de Roma.

Per plebiscit s'havia assenyalat a Cèsar el comandament de les Gàl·lies, aleshores enceses per la guerra. Cèsar disposà així d'un poderós exèrcit (any 58).

El Senat romà, que no preveia el futur descabdellament dels fets, veié de bon ull la designació de Cèsar, puix creia que l'allunyament del seu adversari allunyava així mateix els perills. Aviat els esdeveniments mostraren l'errada previsió dels senadors romans.

En ple conflicte, el Senat, que donava a Pompeu extensos poders, ordenava a Cèsar que resignés els seus. La resposta del general fou la marxa sobre Roma.

La guerra civil es feia inevitable. Cèsar i Pompeu es trobaven davant per davant, disputant-se el govern de Roma, que era aleshores el govern del món.

Pompeu, fanfarró, havia dit que en tindria prou amb picar a terra amb el peu per a fer-ne sortir legions. Però les legions miraculoses no aparegueren, i Pompeu no pogué oposar-se a la marxa de Cèsar, que l'agafava desprevingut.

En passar Cèsar, decidit, des de Rímini, el Rubicó, donà el crit de *alea jacta est* (la sort està tirada), significant que ja no havia de tornar enrera. El riu Rubicó, cèlebre en la història, aleshores formava el límit de la província de Cèsar. Passar aqueix riu, equivalia a iniciar la guerra civil.

El pànic fou gros a Roma. Els senadors fugien, abandonant el governament de la República. Cèsar entrà a la capital, i Pompeu, per a esquivar la persecució, fugí de Càpua cap a Brindis i allí s'embarcà en direcció a Grècia, amb el propòsit de trobar nous recursos de lluita en les terres d'Orient (any 49 abans de Jesucrist).

La guerra entre els pompeians i Cèsar a la Hispània. — Pompeu, que tingué per cinc anys el comandament d'Espanya, havia aconseguit, poc abans de la ruptura, que li fos allargat per cinc anys més.

Havia deixat a la península tres exèrcits, comandats respectivament pels seus generals Luci Afrani, Marc Petreu i Marc Terenci Varró. Els dos primers eren a la Hispània Citerior, el darrer a la Ulterior.

Entre Luci Afrani i Petreu tenien cinc legions. Varró en tenia dues més.

Així com Pompeu havia hagut de destruir el nucli de resistència que Sertori creà a la península ibèrica contra el poder del Senat, Cèsar hagué d'esforçar-se a destruir el nou nucli de resistència al seu poder que els generals pompeians havien format a la Hispània. Aquell any mateix, el 49 abans de Jesucrist, vingué Cèsar a la península. Les operacions militars d'aquesta guerra, que han quedat com a clàssiques, les conta Cèsar mateix en una de les seves obres famoses: *Comentarii de Bello Civili. De bello hispaniensi Comentarii.* [1]

Venia Cèsar amb un excel·lent exèrcit de veterans aguerrits i adictes, els mateixos qui havien fet la victoriosa guerra de les Gàl·lies.

Mentre Cèsar es deturava una mesada a Marsella, trameté a Catalunya els seus legats.

Esclau romà treballant encadenat

Campanya del Segre. — Els dos generals pompeians establiren llurs exèrcits a Ilerda (Lleyda). Ocuparen la ciutat i el proper puig de Gardeny, al sud d'aquella. El pont de Lleyda els servia de comunicació entre les dues vores del riu Segre.

Es creu que la posició de Lleyda l'escollí Pompeu mateix, qui trameté probablement instruccions en aquest sentit als seus generals. Aquest pla defensiu era més encertat que el que hauria pogut establir-se a base d'intentar impedir el pas pels Pireneus al general Fabi, qui entrà amb les primeres forces cesarianes a la Hispània Citerior. [2]

Verament, Lleyda era una excel·lent posició defensiva; i si els pompeians no en tregueren el profit militar que calia esperar-ne, degut fou a l'haver de lluitar amb el geni de Cèsar i als atzars desfavorables que els colpiren. D'altra banda, la cavalleria indígena que els pompeians tenien a llur servei, no lluità plausiblement en

1) Capítol LIX i següents.

2) Rudolf Schneider: *Ilerda ein beitrag zur römischen Kriegsgeschichte.* Berlín, 1886.

quasi cap de les accions en les quals va intervenir [1]. Tampoc hi hagué en els pompeians la deguda unitat d'acció.

Fabi, el lloctinent de Cèsar, en acostar-se a Lleyda, establí el seu campament a Corbins, i construí dos ponts riu amunt de la ciutat, per tal de posar en comunicació les dues ribes.

Ultra les cinc legions romanes, Afrani i Petreu comptaven amb el concurs de nombrosos auxiliars lusitans, celtibers, càntabres i altres indígenes peninsulars, i amb 5,000 cavalls.

Les principals operacions es realitzaren a la vora occidental del Segre, per la part que mira a Aragó.

No hi havia hagut encara entre els dos exèrcits enemics sinó lleugeres escaramusses entre forratjadors, quan Cèsar arribà amb noves tropes, i establí el seu campament fortificat davant de Lleyda, a ponent de la població. Comptava aleshores amb sis legions.

Una forta batalla s'entaulà aviat. La lluita arribà fins al peu de les muralles de Lleyda, i el seu lloc principal fou el coll situat entre la població i el puig de Gardeny, que Cèsar volia incomunicar. La batalla, sagnant, no fou decisiva. Quan es donà per acabada, els dos exèrcits es retiraren als respectius campaments.

Poc després es veié Cèsar en un perill gravíssim. Havien arribat dies de mal temps; queien a la comarca pluges copiosíssimes, i el corrent del Segre s'inflà. La riuada va endur-se'n els dos ponts que, aigües amunt de Lleyda, havien estès els cesarians; i aquests es trobaren incomunicats amb la riba esquerra o de llevant, d'on treien llurs principals proveïments, i tancats entre el Segre i el Cinca.

Inscripció romana

Cèsar salvà la situació anguniosa del seu exèrcit acudint promptament al remei adequat. Féu construir d'amagat unes barques lleugeres de vímets i fusta cobertes de cuiro, i duent-les de nit en carretes a vint-i-dues milles del seu camp, riu amunt, les féu llançar a l'aigua carregades de soldats, els quals, en arribar a la vora esquerra, s'apoderaren d'una altura i facilitaren la construcció d'un nou pont, les obres del qual començaren alhora pels dos costats.

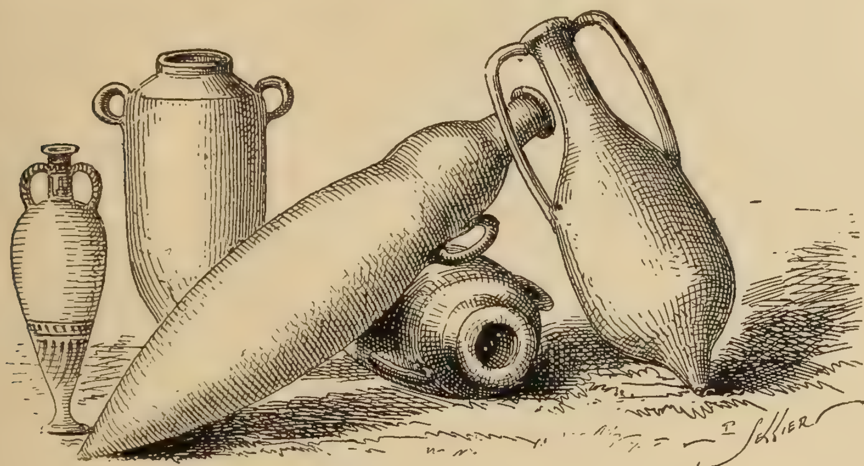
Quan Cèsar tingué restablerta la comunicació entre les dues vores del Segre, segur de l'actitud dels ibers de la comarca, que li trametien ambaixades portant-li presents i oferint-li

1) RODOLF SCHNEIDER: *Ilerda ein beitrag zur romischen Krieggeschischte.*

amistat, féu treballar tot el seu exèrcit en la construcció de canals que sagnessin el riu; i desviada així una part de la correntia, el féu travessar per la cavalleria.

El pas de l'exèrcit de Cèsar a la vora esquerra posava els pompeians en perill d'envoltament. Aquests, per a evitar-ho, decidiren de retirar-se a l'altra banda de l'Ebre, a la Celtibèria.

Emprengueren la retirada pel costat esquerre del riu, puix que si haguessin seguit l'altre costat haurien hagut de travessar el Cinca. Cèsar, resolt a explotar el seu primer èxit, els perseguí pel pla d'Urgell fins a les muntanyes de les Gar-

Àmfores romanes

rigues. Allí, amb un hàbil moviment simulat, dibuixà una marxa oblíqua, com si, deixant la persecució de l'enemic, volgués agafar el camí de Tarragona. Així ho cregueren els pompeians, que ja es consideraven lliures de llurs perseguidors. Però l'exèrcit de Cèsar havia canviat ràpidament la direcció de la marxa, i aparegué al voltant de l'exèrcit d'Afrani i Petreu quan aquest arribava a les envistes d'Octogesa (Mequinença) i anava a passar el pont.

Els pompeians, trobant-se entre l'Ebre i l'enemic, que a llur entorn formava un arc, enmig d'un terrer pedregós, eixut i mancat d'aigua, giraren en rodó i volgueren tornar a Lleyda pel mateix camí per on havien vingut. No ho aconseguiren pas. Cèsar els seguí d'aprop, estalonant-los, estrenyent-los cada vegada més.

Afadigats per les contínues marxes, desesperant de poder tornar a Lleyda, els pompeians cercaren un gual per a passar a l'altre costat del Segre. Cèsar, guanyant-los per mà, féu travessar ràpidament el riu per algunes tropes lleugeres. Voltats per tot arreu, extenuats, esvaïdes totes les probabilitats d'una sort millor, els pompeians es reteren a Cèsar i es lliuraren humilment a la seva misericòrdia (dia 2 d'agost de l'any 49 abans de Jesucrist).

Aquesta campanya, anomenada campanya de Lleyda o del Segre, ha quedat com una de les campanyes clàssiques de tècnica militar, admirada per Condé i per Napoleó. El gran talent de Cèsar logrà vèncer l'enemic únicament amb maniobres, sense batalla.

De totes maneres, Cèsar mateix declara que l'exèrcit pompeià de Lleyda havia estat pèssimament dirigit. Quan, de retorn a Itàlia, el triomfador es preparava a perseguir Pompeu, refugiat a Grècia, deia que després d'haver batut un exèrcit sense general aniria a batre un general sense exèrcit.

Ares romanes

Hom podria sospitar que els pompeians, i particularment llurs caps, Afrani i Petreu, no posaren en la lluita tota la voluntat que hauria calgut, i àdhuc no seria completament inversemblant que la campanya del Segre, en part almenys, hagués estat un simulacre. És aquesta una sospita que gosem a emetre, perquè l'autoritzen alguns detalls i el caient mateix de la narració de Juli Cèsar.

El triomf definitiu de Cèsar i el seu assassinat. — Vençuts Afrani i Petreu, Cèsar passà a la Hispània Ulterior per a combatre l'altre general pompeià, el polígraf Marc Terenci Varró. Davant l'hostilitat de les poblacions i de la deserció d'una de les dues legions romanes que manava, Varró, encalçat pels cesarians, hagué de retre's també (any 48 abans de Jesucrist).

Senyor ja de tota la península ibèrica, Cèsar hi deixà per governadors Lèpid a la Citerior i Casi Longí a la Ulterior.

La campanya seguí amb fortuna. Aquell mateix any 48, a Farsàlia (Tessàlia), Cèsar derrotà Pompeu. Aquest fugí a Egipte, i allí fou assassinat pels favorits del rei Tolomeu, que amb aquest crim volgueren congraciar-se amb Cèsar (29 de setembre de l'any 48 abans de Jesucrist). Tal fou la fi tràgica de Pompeu el Gran.

El Gran? L'epítet de Gran, tan prodigat en la història, fou donat a Pompeu

per Sil·la. N'era verament mereixedor el general romà? Fou realment un gran home? La crítica històrica ho nega. Coincideixen els millors historiadors moderns a considerar que no presenta Pompeu, per ell mateix, els caràcters d'un home extraordinari Però mentre que els uns, com Mommsen, atribueixen les victòries pompeianes als atzars favorables i a les circumstàncies propícies, i no veuen cap mèrit en el jove general, simple aprofitador de l'ocasió que passa, d'altres, com Ferrero, creuen que si no fou Pompeu un geni extraordinari, tampoc fou una vulgar mitjania, puix que posant el seu talent a l'alçada de la seva ambició, conquerí amb el propi esforç els més alts càrrecs de l'Estat romà.

Després de la mort del capitost seguí la campanya dels pompeians, la qual renasqué a Àfrica, on diversos cabdills intentaren la revenja contra César. Aquest aconseguí derrotar-los a Tapsus, i la campanya prengué fi (any 46 abans de Jesucrist).

Però una nova campanya, més forta i més dramàtica s'acostava. Els pompeians que hi havia a Àfrica i els de la península ibèrica es posaren d'acord per a un alçament contra Juli Cèsar i els seus pretors. De bon principi, els sublevats s'apoderaren de la Bètica. Poc després, Gneu Pompeu, fill de Pompeu el Gran, anà de la Mauritània a les illes Balears i d'aquestes passà a la Hispània Citerior, on s'apoderà d'algunes ciutats.

Pedrera romana de «El Mèdol», prop de Tarragona

S'ajuntà a Gneu el seu germà Sext; i amb els fugitius d'Àfrica i els dispersos pompeians de la península, que s'havien aplegat novament, els fills de Pompeu pogueren formar un poderós exèrcit d'unes 13 legions, amb 6,000 auxiliars i la cavalleria. Cèsar hagué de tornar novament a la Hispània per a desfer el torb. Sembla que vingué per mar i que desembarcà a Sagunt.

La nova campanya, que es descabdellà a la Ulterior, fou relativament curta. El xoc decisiu entre els dos exèrcits s'esdevingué a Munda. Aquesta batalla famosa és descrita èpicament pels autors clàssics. Després d'haver estat molt aprop d'una derrota total, Juli Cèsar aconseguí la victòria (17 de març de l'any 45 abans de Jesucrist).

Pogué fugir Gneu cap a Carteia (prop de Gibraltar) amb uns quants genets. Després s'embarcà, ferit, i s'allunyà amb vint galeres. Didius s'apoderà d'aquesta petita flota mentre es proveïa d'aigua. Gneu Pompeu fou mort pels cesarians en una cova de Lusitània (abril de l'any 45) i el seu cap fou dut a Hispalis per

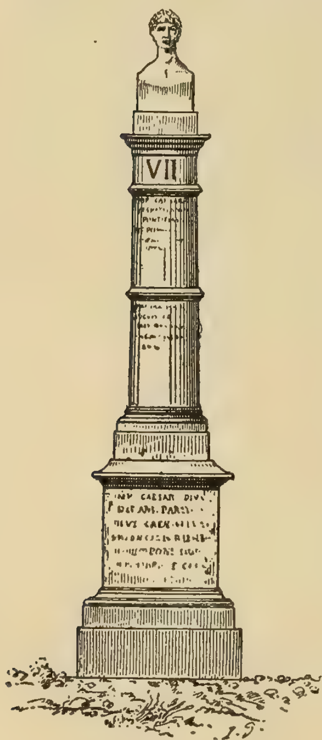
trofeu de victòria i escarment de sublevats. Sext Pompeu, més sortós, poguè refugiar-se a la Lacetània.

Juli Cèsar, acompanyat del seu nebot Octavi, qui després havia d'ésser emperador, des de Cartagena passà a Tarragona. A mig setembre, en el port tarragoní, s'embarcà, victoriós, cap a Itàlia. Ja no havia de tornar més a aquestes terres.

En esclatar la guerra entre Cèsar i Pompeu, Tàrraco es posà al costat del vencedor dels sertorians. Però després la veiem en el partit cesarià, bé obligada per la força, bé canviant de partit sota la influència de les victòries de Cèsar.

Aquest fou el creador de la gran època de Tàrraco, com remarca Schulten [1]. Ell l'alçà al rang de colònia i li donà el títol de *Victrix*, la Victoriosa. Així mateix afavorí Empúries, on fundà una colònia romana poblada pels seus veterans (any 45 abans de Jesucrist).

Les victòries i l'acció de Juli Cèsar a la península apressaren l'assimilació dels naturals i consolidaren el domini romà. «El crit i la fama de la victòria — escriu Aulèstia —, en imposar a l'orgullosa Roma, havia de causar també efecte sorprenent en les nacions catalanes, que veien d'aprop tan immens poder militar dirigit per un verdader geni. Aquell home alt, de mirada penetrant, delicat i fort a un temps; orador eloqüentíssim i escriptor perfecte, monstre d'activitat, com li deia Ciceró; a cavall, amb el cap nu, brillant sa armadura i voltat pels penons i ensenyes triomfals, al davant de les legions que es movien amb la regularitat d'un sol home, havia d'aparèixer als ulls dels indígenes com la personificació del poder de Roma, que per sempre més els subjugaria.» [2]

Una pedra miliària romana

En tornar a Roma després de la batalla de Munda, concentrà Cèsar en les seves mans els poders de la República, preparant l'organització monàrquica del món romà.

Vencedor, poderós, en el ple de la popularitat, Juli Cèsar fou objecte d'honors extraordinàries, mai vistes a Roma. El Senat el proclamà dictador perpetu.

Però la tragèdia el sotjava. Feia gairebé un any de la batalla de Munda quan Cèsar queia a Roma sota els punyals dels conjurats (15 de març de l'any 44 abans de Jesucrist).

Després de la mort de Juli Cèsar, fou permès a Sext Pompeu que tornés a Roma per tal de possessionar-se del seu patrimoni.

1) A Schulten: *Tarragona*. Pàg. 132.
2) A. Aulèstia: *Història de Catalunya*. Tom. I. Pàgs. 79 i 80.

El segon triumvirat. Octavi. — Després d'un temps de general desorientació, àdhuc per part dels conjurats que havien preparat la mort de Cèsar, es convingué a Roma una mena de treva entre els dos partits romans. A proposta de Ciceró, i imitant una llei grega, es concedí amnistia general.

Però l'actitud de Marc Antoni, antic lloctinent de Cèsar, féu impossible la concòrdia. D'acord amb Lèpid, i comptant amb les simpaties d'una gran part del poble i sobretot amb l'ajut de l'exèrcit, el dia dels funerals de Cèsar mostrà Antoni el cadàver del dictador al poble, i provocà així un moviment popular que obligà els conjurats a fugir de Roma.

Antoni establí aleshores el seu poder personal, més dur i menys generós i noble que el de Cèsar. Ciceró es posà al capdavant de l'oposició republicana al nou dictador, i pronuncià el seu discurs contra Antoni, dit *filípica*, per al·lusió als famosos discursos de Demòstenes contra Filip de Macedònia. Per anar contra Antoni, Ciceró es féu partidari d'Octavi, el jovençà nebot de Cèsar, designat hereu en el testament d'aquest.

Roma dominadora del món (Museu del Louvre)

Aleshores Octavi tenia dinou anys. Havia acceptat l'herència de Cèsar, i malgrat el menyspreu que per ell manifestava Antoni, es féu popular, gràcies principalment a l'eficaç recurs romà dels donatius a la plebs.

Havent-se Antoni allunyat de Roma per anar a combatre un dels matadors de Cèsar, Dècim Brutus, Ciceró féu nomenar propretor Octavi. Aquest, junt amb els cònsols Hirci i Pansa es declarà contra Antoni, i sortiren a combatre'l mentre assetjava Mòdena, on Brutus estava tancat.

Dura fou la batalla. Els dos cònsols hi moriren. Però Antoni fou derrotat per Octavi, qui tornà a Roma amb les legions victorioses, i fou designat cònsol a despit dels seus pocs anys.

Aviat vingué la reconciliació entre Octavi i Antoni, per la mediació de Lèpid. Aquests tres homes s'entengueren per a formar un segon triumvirat (anys 43-31).

Antoni, que havia anat a Àsia, duia allí una molla vida de plers. Féu comparèixer davant el seu tribunal de Tars de Cilícia la reina d'Egipte, Cleopatra; i seduït per aquesta, la seguí a Alexandria.

Mentrestant, Octavi consolidava el seu poder. La muller d'Antoni, Fúlvia, i

Luci, germà d'aquell, amb el concurs dels italians, li declararen la guerra. El lloctinent d'Octavi, Agrippa, els derrotà a Perusa i aquell restà senyor d'Itàlia.

Marc Antoni, amb una flota nombrosa, es dirigí al port de Brindis, disposat a lluitar contra Octavi. Però els soldats d'un i altre exèrcit obligaren llurs capitostos a pactar la pau i a reconciliar-se. Per la pau de Brindis rebé Antoni l'Orient fins a l'Adriàtic i Octavi l'Occident. Un any després, a Míseno es féu la pau amb Sext Pompeu, qui senyorejava la mar. Aquexes paus no duraren gaire.

Els triumvirs governaren despòticament, preocupats només de llurs interessos i concupiscències i de tenir ben contents els legionaris, als quals oferiren grosses sumes de diners i les divuit ciutats més belles d'Itàlia. Perseguiren cruelment els adversaris i decretaren nombroses proscripcions. Ciceró fou una de les víctimes de la venjança d'Antoni.

S'havien repartit els triumvirs el món romà. En el primer repartiment era adjudicada a Lèpid la Gàl·lia Narbonesa i la Hispània Citerior. Però les rivalitats entre els tres homes foren causa d'un nou repartiment, en el qual Lèpid fou desposseït de les seves províncies; la Hispània passà a Octavi i la Gàl·lia a Antoni.

Octavi, donant per sotmesa Espanya, decretà, l'any 38, la seva incorporació definitiva a l'Imperi. Aquesta data és l'origen de l'era hispànica o d'August, que s'usà durant molt de temps a la península. A Catalunya es comptà així fins al 1180 de Crist, i a Aragó i Castella fins al 1383. Cal tenir en compte aquest còmput cronològic en els documents medievals. Per a reduir els anys de l'era als de Crist, basta restar-ne 38. Fins al dit temps es comptà les dates de mes i dia per calendes, nones i idus.

Moneda romana d'Octavi August batuda a Tarragona (segons Antoni Agustín)

Havia estat Lèpid acusat de traïció pels seus dos companys, i en aquesta acusació es fundaren per a desposseir-lo. Es suposava que Lèpid s'entenia amb Sext Pompeu, qui, aprofitant la força que el partit pompeià seguia tenint a la Hispània i ajudat per alguns cabdills africans, alçà un exèrcit a la Lusitània, derrotà les legions adictes al triumvirat, i estengué el seu domini per gran part de la península. Per fi Octavi aconseguí vèncer definitivament Sext Pompeu en els combats navals de Miles i Nauloco (any 36 abans de Jesucrist).

La lluita entre Octavi i Antoni repercutí a Catalunya, on els ceretans s'alçaren en favor del darrer, essent dominats per Gneu Domici (any 37).

Des de l'any 36 al 32 abans de Jesucrist, Octavi, que havia deposat a Lèpid,

governà amb seny i amb èxit les províncies d'Occident. La seva animadversió a Antoni persistia, i així explotà el fracàs de l'expedició d'aquest contra els parts i les seves amors amb Cleopatra.

Quan, l'any 32, vingué la nova i definitiva ruptura entre els dos homes, Octavi, astut, havia desacreditat Antoni i apareixia com el ver representant dels interessos romans.

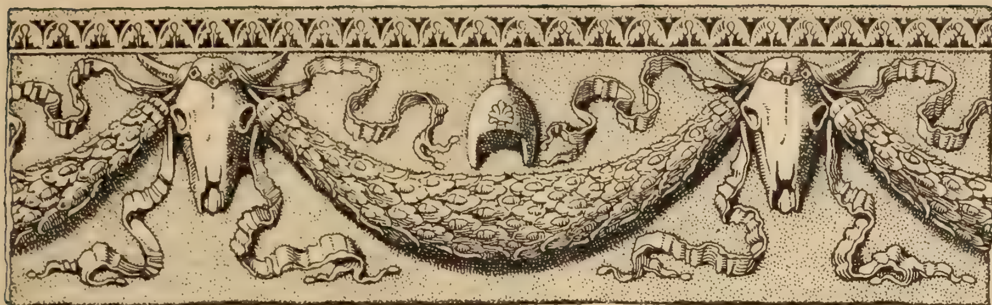
Moneda lleidatana d'Octavi August (segons Antoni Agustín)

En sortir Octavi amb la seva flota per a combatre Antoni, declarà que no anava contra aquest, sinó contra la reina d'Egipte, a la qual calia castigar en nom del Senat i del poble de Roma.

A Actium trobà la flota d'Antoni i Cleopatra, i la derrotà. Fugí Cleopatra amb els seus vaixells, i Antoni la seguí. Poc després els dos amants es donaven la mort voluntària.

Octavi esdevé així l'únic senyor de l'ample món romà. Som a l'any 30 abans de Jesucrist.

CAPÍTOL III

La romanització

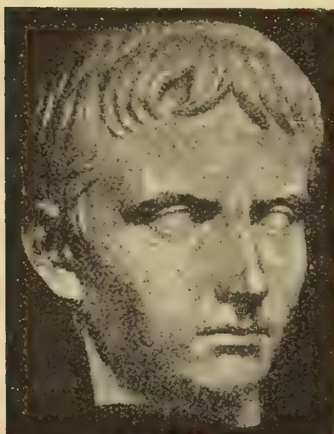
1. L'ALT IMPERI ROMÀ: La Hispània dominada. — Octavi, emperador. — L'estada d'Octavi August a Tarragona. — El regnat d'August. — Els successors immediats. — Els Flavis. — Els Antonins. — Els Severs. — L'anarquia militar. — La invasió dels francs.
2. L'ART I LES OBRES PÚBLIQUES: Les característiques de l'art romà a Catalunya. — Els temples. — Els amfiteatres. — Els teatres. — Els circs. — Els banys i termes. — Els ponts. — Els arcs. — Els aqüeductes. — Els sepulcres. — Les estàtues. — Els mosaics.
3. L'ORGANITZACIÓ ROMANA: Règim imperial. — Administració provincial. — La Província Tarraconesa. — Règim municipal. — Les diverses condicions jurídiques.
4. LA CIVILITZACIÓ ESPIRITUAL: La religió. — La cultura intel·lectual. — El dret.
5. L'ACTIVITAT ECONÒMICA: La indústria. — L'agricultnra. — El comerç.
6. LES POBLACIONS: Les ciutats. — Tàrraco. — La casa romana. — Les vil·les rústiques.
7. LES ETAPES DE LA ROMANITZACIÓ: Com fou romanitzada Catalunya. — La extensió i la intensitat de la romanització. — La llengua llatina.

1. L'ALT IMPERI ROMÀ

La Hispània dominada. — En començar l'Imperi, trobem la península ibèrica dominada efectivament pels romans. Catalunya està del tot sotmesa. Resta només per sotmetre una llenca de territori al nord-oest peninsular; però aviat la campanya contra els càntabres i els asturs redueix a les muntanyes extremes el territori insubmís. Podem, doncs, posar en aquest moment la fi de la conquesta militar i el començament de la plena romanització, la qual s'accentua i completa en temps de l'Alt Imperi romà, o sigui durant el tres primers segles de l'era cristiana.

Octavi, emperador. — Havent triomfat fàcilment dels seus rivals, que no eren pas de molta vàlua, August deixà fundada sòlidament la monarquia imperial.

Conservà aquesta, en el primer període, les apariències del règim republicà. El caràcter de monarca que August prengué de fet, li fou donat, no pas per cap principi explícit, ans bé per la gradual i successiva absorció de les magistratures de la República. De primer, Octavi es féu nomenar *imperator* o cap de l'exèrcit (any 29 abans de Jesucrist); més endavant esdevingué príncep o president del Senat (any 28); després li fou atorgat el títol d'*August* i rebé el poder proconsular (any 27); posteriorment obtingué el poder tribunici (any 23), el poder consular i la prefectura dels costums, o sigui l'antiga censura (any 19), i per fi fou investit del gran pontificat (any 10). D'altra banda, una llei li atorgà tots els altres poders que no li donaven les magistratures acumulades.

August infant. Marbre trobat a Ostia (Museu del Vaticà)

Alguns autors anomenen aquest règim Imperi republicà o República imperial. En veritat, es tracta d'una monarquia absoluta, puix que el poder de l'emperador era il·limitat i incontrastat.

L'estada d'Octavi August a Tarragona.— Visità August personalment les principals províncies de l'Imperi, i en algunes repetí la visita, fent-hi estades llargues. El seu pas fou marcat per la fundació de ciutats noves i per una vasta obra de redreçament administratiu.

No estant pacificada del tot la Hispània quan August assumí el govern, l'emperador va decidir-se a venir en persona a la península, a les darreries de l'any 27 abans de Jesucrist, i s'hi va estar durant els dos anys següents. Dintre d'aquest període, August jagué malalt a Tarragona una llarga temporada. [1]

Sembla que la malaltia d'August tingué per causa les fadigues que hagué de patir en la campanya contra els càntabres i asturs, la qual dirigí al començament de la seva estada a la Hispània Citerior. L'emperador era de complexió física delicada, i la vida de guerra li féu mal. Conta Suetoni que en una tempesta s'enfonsà el pont per on passaven els romans; l'emperador caigué, i un llamp matà un esclau seu al costat mateix de la llitera. Del text de l'al·ludit passatge de Suetoni ha deduït Jacoby que la malaltia d'August es manifestava per la rampa als dits d'una mà. Quan l'emperador hagué tornat a Roma, féu erigir un temple a Júpiter Tonant per haver-lo salvat del cop de la sageta del cel.

Els càntabres i els asturs foren dominats, després de grans esforços i amb la cooperació d'una flota de guerra, pel legat Gaius Antisti i un altre

1) B. Niese: *Manuale de Storia romana.* Pàg. 401.

legat, que era Titus Carisi, segons Niese [1] i Gaius Furni, segons Ferrero. [2]

Durant aquest temps, Tarragona fou de fet la capital del vastíssim imperi. August governava des d'allí. Es preocupava de les dificultats econòmiques de l'Estat, i alhora estimulava la labor literària de Virgili, a qui s'adreçava encoratjant-lo a escriure l'*Eneida*. I allí anaven, per visitar l'emperador, els ambaixadors de tots els pobles del món conegut, fins els de les llunyanes terres d'Escítia, de Pèrsia i de la Índia.

L'estada de més d'un any que Octavi féu a Tàrraco deixà en aquesta un record perdurable, puix que l'insigne hoste estimà la ciutat i afavorí la seva creixença.

Davant les nobles ruïnes de la Tarragona imperial, en el silenci de la ciutat gloriosa, hom evoca la figura d'August convalescent, guaitant des de l'alçada de la col·lina la mar que brilla a sota, immensa, en els dies claríssims de cel net, de sol encès i d'aire diàfan.

August deixà la Hispània a principis de l'any 24 abans de Jesucrist.

Poc després de la sortida de l'emperador, els càntabres i els asturs es tornaren a insurreccionar. No foren definitivament sotmesos fins als anys 20-19 abans de Jesucrist.

Diu Schulten que l'arcada que s'alçà en els temps imperials al Carrer Major de Tarragona, al qual els arqueòlegs i historiadors acostumen a anomenar *Via Triomfal*, commemorava la victòria sobre els asturs i càntabres, com ho proven alguns relleus amb escenes de guerra, que no s'han conservat fins als nostres dies, però dels quals es té notícia fidedigna.

El regnat d'August. — Morí August a Nola (Campània), el dia 19 d'agost de l'any 14 de la nostra era, quan tenia ben prop de 77 anys. Un mausoleu erigit al camp de Marts guardà les seves despulles. Els

August representat com a *imperator* (Museu del Vaticà)

1) B. Niese: *Manuale de Storia romana.*
2) G. Ferrero: *Grandeur et décadence de Rome.*

romans el divinitzaren, i per al seu culte fou creat el col·legi dels sacerdots augustals. El nom d'August, en el qual volgué expressar-se el caràcter sacrosant i majestàtic de la persona d'Octavi, li fou conferit pel Senat romà el dia 16 de gener de l'any 27 abans de Jesucrist.

Planta de la Tarragona romana (segons Flòrez)

Els progressos del món romà sota August foren molt grans. Cregué l'emperador que Roma ja havia conquistat prou terres, i s'esforçà a aconseguir la seguretat de les fronteres i la consolidació dels dominis. Les guerres que va sostenir foren, o bé esforços per a reduir algunes tribus encara insubmises dins els territoris que ja es donava per agregats a l'Imperi, o bé guerres de caràcter defensiu.

En els darrers temps del regnat d'August, la lluïssor de les glòries militars romanes fou minvada pel desastre que les legions de Varus sofriren lluitant contra els germànics a la Westfàlia (any 9 després de Jesucrist).

L'impuls donat per August a l'art romà representa el reconeixement oficial dels corrents hel·lenitzants. Després d'un període de vacil·lacions, l'austeritat de la Roma republicana deixa lliure el pas a la pompa de les noves aficions artístiques. Deia August que havia trobat una Roma de rejola i que la deixava de marbre.

Els historiadors moderns, tot reconeixent el gran avenç que la civilització féu en el llarg regnat d'Octavi August, estan d'acord a jutjar aquest severament en altres aspectes de la seva vida pública i privada. Era el primer emperador romà un home cruel i deslleial, que acudia sovint, per tal d'aconseguir els seus propòsits, a medis il·lícits i àdhuc criminosos; com a general, estava mancat d'aptituts i de coratge, no tenia cap geni militar. Diversos fets i episodis de la seva vida permeten de dir a alguns autors, usant un terme de la medicina moderna, que Octavi era neurastènic. A despit dels esforços que, portat per l'ambició, realitzà per a ésser el senyor absolut de Roma, en diverses ocasions volgué deixar els afers públics i retirar-se a la pau i al repòs de la vida privada. No seria just l'atribuir l'absorció que féu de tots els poders de l'Estat únicament a les maniobres de la seva ambició, ans bé cal dir que el Senat i el poble romà l'ajudaren a aconseguir-ho, renunciant ells mateixos a les pròpies facultats i prerrogatives, en mig d'una general abjecció.

En certa manera, la monarquia imperial venia a satisfer un sentiment dels romans, que havien esdevingut més desitjosos d'ésser manats per un home divinitzat que no pas gelosos de la vella organització relativament democràtica i, per usar un mot modern, constitucional. Solament l'aristocràcia es sentia ferida pel nou poder absolut, i així en els regnats següents la veiem lluitar, amb desaventatge, contra els emperadors.

Els darrers anys de la vida d'August van ésser enfosquits pels escàndols i les desgràcies de la família imperial. Perdé gairebé tots els seus parents i àdhuc una bona part de la seva família adoptiva. Això féu que hagués de designar com a successor un fill que la seva muller Lívia havia tingut en el primer matrimoni, Tiberi Claudi Neró, conegut en la història amb el nom de Tiberi.

Els successors immediats. — El fillastre d'August, Tiberi, pertanyia a la prestigiosa família dels Claudis. En encarregar-se del govern de Roma, prengué els noms de Tiberi Cèsar August.

Durant el seu regnat sostingué una lluita seguida contra el Senat, els aristòcrates i els personatges que el voltaven, i castigà cruelment els seus enemics. Un dels homes que exercí major influència en temps de Tiberi fou el prefecte del pretori, Luci Eli Sejà, qui havent treballat després contra el propi emperador, caigué en desgràcia (any 33 abans de Jesucrist). La llei de majestat esdevingué, en temps de Tiberi, una terrible arma contra els enemics del poder i els poc afectes a l'emperador.

Tiberi representa l'accentuació del poder personal. Prescindí en aquest punt

àdhuc de les apariències que respectà August. Per això alguns autors sostenen que Tiberi fou, de fet i de dret, el primer emperador romà.

Si la política interior de Tiberi no és lloable, puix que revestí un caràcter despòtic i sovint sanguinari, en canvi cal reconèixer que sabé mantenir la força i la riquesa de l'Estat. Les províncies, en el seu regnat, van ésser ben administrades, i hi contribuí poderosament l'emperador mateix. S'esforçà també a obtenir una recta administració a Roma. Era, a més, un bon general, com ho provà en les seves campanyes a Germània. Els exèrcits romans, durant el regnat de Tiberi, aconseguiren brillants victòries, particularment les guanyades sobre els bàrbars per Drus al Danubi i per Germànic al Rin. Morí Tiberi l'any 37. Hom el trobà ofegat sota uns coixins.

Calígula (cap de marbre del Museu de Còrdova)

Tàcit deixà una negra pintura de Tiberi, qui apar, per la ploma de l'historiador llatí, com un repugnant monstre. Els historiadors moderns han rectificat en gran part el judici de Tàcit, i tot reconeixent els defectes de Tiberi com a home (àdhuc sense admetre que siguin certes totes les horrors que Tàcit en conta) el presenten com un governant excel·lent.[1]

No es coneix cap fet de Tiberi particularment relacionat amb la nostra terra. A Tortosa ha estat trobada una inscripció que es refereix al seu regnat; parla d'un legat jurídic de Tarragona en el temps d'aquest emperador.[2]

Succeí a Tiberi el seu nebot adoptiu Caius Cèsar, únic fill supervivent de Germànic i Agripina, conegut pel nom de Calígula. En començar el seu regnat el jove emperador (aleshores tenia 23 anys) donà proves de rectitut i de talent. Prohibí les acusacions de lesa majestat, de les quals s'havia abusat tant en el regnat anterior; rebaixà els impostos i restablí les assemblees suprimides per Tiberi. Però una malaltia que sofrí poc després li tombà el cap, i esdevingué verament foll. D'aleshores endavant no féu sinó follies, grotesques les unes, tràgiques les altres. Es va fer proclamar déu en vida i volgué que fos cònsol el seu cavall.

L'any 39 després de Jesucrist anà a la Gàl·lia, amb el propòsit de saquejar les províncies gal·les i hispanes, residint algun temps a Lungdunum (Lió), capital de la Gàl·lia Lionesa. De tornada a Roma fou assassinat per tribú dels pretorians,

1) SIEVERS: *Studien zur römische Kaisergeschichte.* Pàgs. 1 i següents. — AD. STHAR: *Tiberius,* Berlín, 1863. — BEULÉ: *Tibére et l'héritage d'Auguste.* París, 1868. — W. IHNE: *Zur Ehrenrettung des Kaisers Tiberius.* Traducció de W. Schot' Estrasburg, 1892.

2) ANGEL DEL AROO I MOLINERO: *Tortosa. Nuevas inscripciones romanas.* «Boletín de la Real Academia de Historia». Tom XXXVII. Pàg. 326.

Cassi Chercas, qui havia entrat en una conspiració dirigida per Luci Anni Vicinià (any 41). El regne de Calígula, doncs, només durà quatre anys.

Els pretorians elegiren per emperador Tiberi Claudi Germànic, nebot d'August, fill de Júlia i Agripa. La història el coneix amb el nom de Claudi.

Tenia aquest una certa intel·ligència, però el seu caràcter era dèbil, i aviat fou manejat com un autòmata pels que el voltaven, especialment per alguns dels seus lliberts i per les seves dues mullers successives, Messalina i Agripina.

Tot i això, durant el seu regnat foren dictades algunes lleis benèfiques, i s'eixamplaren les llibertats provincials.

Les legions conquistaren una part de la Gran Bretanya, i passaren a ésser províncies romanes Tràcia, Cilícia i Judea.

Claudi morí l'any 54. Es creu que Agripina l'emmetzinà perquè pugés al tron el fill d'aquesta, Luci Domici, no obstant els drets de Tiberi Claudi Germànic, anomenat Britànic, que era fill de Claudi i Messalina. En traspassar, Claudi rebé honors divins.

El nou emperador prengué el nom de Neró Claudi Cèsar, conegut per Neró. Sa mare havia preparat la successió amb el propòsit d'ésser ella qui, sota el nom del fill, governés verament. Però Neró rebutjà aquesta tutela. Vesànic com era, inicià ben aviat una sèrie de crims que li han donat una trista celebritat en la història. Emmetzinà Britànic; féu matar sa pròpia mare, Agripina, i la pròpia esposa, Octàvia, filla de Claudi. Amb un foll desig d'exhibició i amb una vanitat malaltissa, puja a l'escenari del teatre, pretén ésser poeta i auriga de circ. Fa incendiar Roma, per a gaudir l'emoció de l'espectacle (any 64), i atribueix després la catàstrofe als cristians, als quals persegueix. Cossos humans, untats de pega, servien d'antorxa per a il·luminar de nit el jardins de l'emperador. Durant aquest regnat sofriren el martiri Sant Pere i Sant Pau (any 67).

Neró

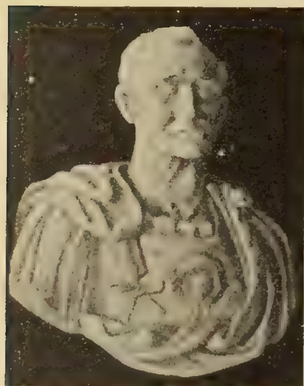
Les follies escandaloses de l'emperador provocaren conspiracions per a destronar-lo. La de Pisó (any 67) fou descoberta mentre es tramava i donà motiu a la mort d'alguns personatges romans, entre ells Sèneca, Lucà i Petroni.

Poc després esclatà una sublevació a les províncies. El governador de la Gàl·lia Lionesa, Caius Juli Víndex, es revoltà contra l'emperador, amb l'ajut del legat de la Hispània Tarraconesa, Sulpici Galba, i dels governadors de Lusitània i Àfrica. Derrotat Víndex per les legions romanes de Germània, aquestes proclamaren emperador llur cabdill Virgini Rufus, el qual no volgué acceptar la designació i la deixà al Senat. Els senadors, els pretorians i el poble elegiren Galba, el legat de la Tarraconesa. Neró fugí de Roma, i en una vil·la dels encontorns es suicidà (any 68).

Durant el regnat de Neró continuà la conquesta de la Gran Bretanya pels romans, i l'Armènia esdevingué tributària de l'Imperi.

Sulpici Galba, portat al tron a conseqüència de les sublevacions militars, havia estat de primer proclamat emperador a Clúnia (la Corunya d'avui) per la legió anomenada Sexta Vencedora. La designació, com havem vist, fou després confirmada a Roma. Hom conta que els tarraconesos li regalaren una rica corona d'or.

El regnat de Galba només durà set mesos. Dins l'exèrcit continuà el moviment de revolta. Les legions de Germània, sublevades, proclamaren Auli Vitel·li, reconegut també per les legions de la Gàl·lia, la Hispània i la Britània, mentre que les legions d'Orient reconeixien per emperador Otó, qui s'havia alçat contra Galba, assassinat poc després pels pretorians. Fou vençut Otó en una batalla lliurada prop de Cremona, i Vitel·li s'imposà.

Galba

Però tampoc es sostingué en el tron. Les legions orientals, enemigues seves, proclamaren emperador Titus Flavi Vespasià, qui havia dirigit la guerra de Judea (1 de juliol de l'any 69). En aquesta nova lluita civil fou vençut Vitel·li, a qui assassinà la soldadesca, i Vespasià féu la seva entrada a la capital en la primavera de l'any 70.

Els Flavis. — De la família dels Flavis, Vespasià fou el primer emperador d'aquesta dinastia, i el seu regnat (69-79) marca el començ d'una nova època d'esplendor per a Roma després de les turbulències dels regnats anteriors.

L'obra de govern de Vespasià fou plausible. Reorganitzà les finances de l'Imperi. Ell fou qui concedí als hispans els drets llatins, d'on ve que moltes ciutats de la península portin el nom de Flàvies.

Durant el regnat de Vespasià, el seu fill Titus prosseguí la guerra de Judea, i després d'un setge famós en la història, prengué la ciutat de Jerusalem, que fou destruïda (any 70). Aleshores els jueus s'escamparen per la terra, i un nombre important d'ells vingueren a establir-se a Catalunya.

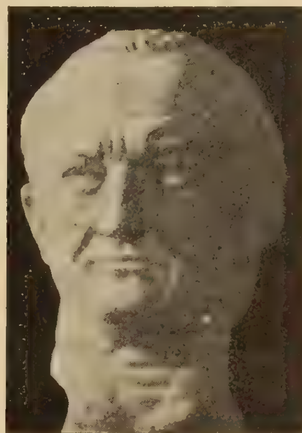
Després regnà Titus, home de nobles condicions morals. Deia que el dia que no havia fet cap bona obra, li semblava que havia perdut el temps. No regnà sinó un any. Durant el seu regnat es produí un incendi a Roma, i una erupció del Vesubi sepultà sota la lava les ciutats de Pompeia, Herculanum i Stabies (any 79).

Domicià, germà de Titus, era l'antítesi d'aquest. Malvat i vesànic, les seves gestes recorden les de Neró. Morí assassinat l'any 96, es diu que per instigació de l'emperadriu Damòcia. Durant el seu regnat, el general Agrícola, sogre de l'historiador Tàcit, consolidà el domini romà a la Gran Bretanya.

Els Antonins. — A la mort de Domicià, comença un nou període de la història de l'Imperi amb la pujada al tron de Nerva, el primer dels emperadors anomenats Antonins. Fou el període més feliç i més noble de l'Imperi. Els emperadors Antonins, llevat del penúltim, designaven per a successor l'home que ells creien més apte i més digne. Després dels folls i perversos que sovint ocuparen el tron en els anteriors períodes, passaren pel suprem lloc de l'Imperi homes d'altes qualitats intel·lectuals i morals.

Marc C. Nerva fou proclamat pel Senat. Era home d'edat avançada. Governà lloablement fins al 98, per bé que la poca energia del seu caràcter donà ocasió a una revolta dels pretorians. Adoptà com a successor Marc Ulpià Trajà, qui era aleshores governador de la Germània superior.

Trajà, fill de la Hispània Bètica (havia nascut a Itàlica), és considerat com el més gran dels emperadors de Roma. Fou sobretot un militar. Estengué els dominis de l'Imperi a Europa, Àsia i Àfrica. És particularment notable la seva expedició contra els dacis, de la qual la columna Trajana de Roma representa escenes en els seus baixos relleus. La Dàcia (que correspon en gran part al territori actual de Romania) fou llatinitzada profundament, i això explica la formació de la llengua romanesa, una de les novo-llatines. A Roma i a les províncies féu alçar nous monuments i construí gran nombre d'obres públiques. Moltes de les restes romanes de la península ibèrica són del temps de Trajà. Volgué aquest conciliar el seu poder amb el respecte de les llibertats públiques. Al seu costat es formà una lluïda plèiade de bons generals, entre ells Luci Licini Sura, qui fou legat a la Hispània Tarraconesa, i al qual està dedicat el famós arc de Barà. Trobant-se guerrejant a l'Àsia, Trajà va caure malalt i traspassà quan es dirigia a Roma, en un camí de la Cilícia (any 117).

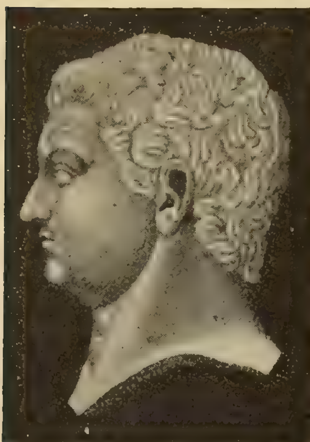

Vespasià

A punt de morir, Trajà designà com a successor Publi Eli Hadrià, a qui es creu natural de la Hispània, i potser fill d'Itàlica, per bé que un altra versió el fa oriünd de Roma. Remarca un historiador que Hadrià, diferentment de Trajà, no fou un soldat, sinó un administrador. Procurà posar fi a les campanyes bèl·liques. Realitzà llargs viatges per l'Imperi, i això ha fet que se l'hagi anomenat «l'emperador viatger». En un d'aqueixcs viatges va estar a la nostra terra i es deturà a Tarragona, on celebrà una assemblea dels pobles hispànics, en l'any 120, segons Esparcià. Hom afegeix que durant la seva estada a Tarragona, que durà tot un hivern, fou objecte d'un atemptat per part d'un esclau. Morí Hadrià l'any 138. Els actes despòtics i cruels i els vicis privats taquen la glòria d'aquest emperador.

Regnà, després d'Hadrià, Antoní, el seu fill adoptiu, qui donà nom a la dinastia i el regnat del qual fou llarg (138-161), pacífic i feliç. S'ha escrit que Antoní governà l'Imperi com un pare de família governa la seva casa.

El succeí Marc Aureli, qui fou l'emperador romà de més elevació moral, cèlebre per les seves virtuts estoiques. Políticament, el seu regnat (anys 161-180) no fou pròsper. Guerres desgraciades i pestes afligiren Roma. El perill germànic cresqué, i Marc Aureli fou el primer qui va admetre els germànics dins l'exèrcit romà i en el territori de l'Imperi. Associà al govern el seu germà adoptiu Luci Aureli Verus. Trencant la tradició dels seus antecessors, deixà el tron al seu fill Còmode, qui clogué sinistrament la dinastia amb les seves follies i les seves crueltats, morint assassinat el 31 de desembre de l'any 192.

Titus

L'època dels Antonins, remarca Alfred Baudrillart, és decisiva en la història de l'Imperi romà. Ve a ésser la segona edat de la monarquia imperial. L'Imperi ateny el seus límits màxims: 1,000 llegües de llargada i 500 d'amplada. Una immensa xarxa de rutes militars el cobreix; està protegit per una línia de fortaleses i per exèrcits permanents a les fronteres; però es troba ja amenaçat pels bàrbars que han de causar la seva ruïna. Quatre grans fets de transcendència universal caracteritzen aquesta època: primer, l'acabament de l'elaboració de les institucions jurídiques romanes, que són en gran part les del món modern; segón, l'estructuració de les ciències en una forma que subsistí fins al segle XVI; tercer, la formació d'una societat europea mitjançant la comunitat de la civilització romana; quart, la propagació del cristianisme enmig de les persecucions imperials.

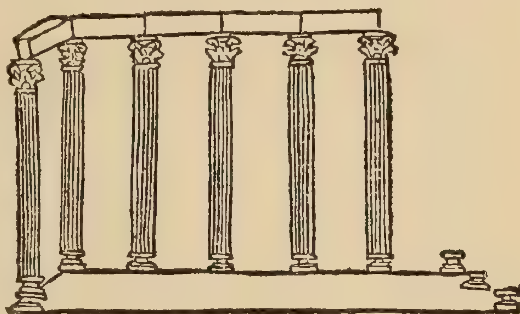
Els Severs.— El regnat de Còmode fou marcat ja pels desordres. L'any 187, una tropa de desertors recorregué la Gàl·lia i la Hispània saquejant i aterroritzant el país.

L'Imperi cau en mans dels turbulents exèrcits i dels pretorians de Roma. El prefecte de la guàrdia pretoriana, Letus, qui havia fet assassinà Còmode, feu proclamar Pertinax, qui fou també assassinat pels pretorians, l'any 193 de Jesucrist, havent regnat només 88 dies. Aleshores la soldadesca posa la corona imperial a l'encant i la dóna al més-dient, Julià, mentre que simultàniament són proclamats a les províncies tres emperadors: Albí per les legions de la Britània, la Gàl·lia i la Hispània; Nigrus per les de la Síria, i Septimi Sever per les de la Pannònia.

Aquest darrer aconseguí imposar-se. Havia estat governador de la Hispània

Tarraconesa (any 178) i havia desfet les bandes de desertors i criminals que foren durant algun temps el flagell de la terra. Assessorat pels juriconsults Papinià, Paulius i Ulpià, realitzà reformes notables. Morí a la Britània (any 211).

El succeïren individus de la seva família, formant la dinastia dels Severs: Caracal·la, fill de Septimi Sever, un altre foll en el tron, qui després de cometre horribles crims morí assassinat pels pretorians (any 216); Macrí, prefecte del pretori, assassinat al seu torn (any 218); Heliogàbal, el més foll de tots, qui morí també assassinat (any 222); Alexandre Sever, cosí d'Heliogàbal i home de grans qualitats, que realitzà útils reformes, però que morí així mateix a mans dels pretorians, junt amb sa mare Mamea, que li feia de consellera (any 235).

Restes del temple romà de Barcelona vistes per la part de dins, mirant del recó del carrer de Paradís. Les columnes estaven encaixades a la paret. (De la *Corònica de Catalunya,* de Pujades, any 1609)

L'anarquia militar. — Després de l'assassinat del darrer emperador de la dinastia dels Severs, Roma caigué completament en mans de la soldadesca. Les legions proclamen i assassinen emperadors. Mentre l'Imperi romà, enmig de les lluites civils, de la corrupció i de l'anarquia, davalla de pressa els graons del decaïment, els bàrbars del nord estenen llurs incursions devastadores pel territori imperial. L'unitat de l'Imperi desapareix de fet per l'absència d'una autoritat comuna efectiva legítima. Al flagell de les invasions bàrbares s'hi afegeix el d'epidèmies mortíferes.

Enmig d'aquest període tempestuós que durà mig segle, hi hagué petites clarianes, que corresponen als regnats de Claudi II, Aurelià i Probus. El darrer, després d'aconseguir victòries sobre els germànics, establí dins l'Imperi un gran nombre d'aquests.

Posà fi al període d'anarquia militar l'adveniment de Dioclecià, l'any 285.

La invasió dels francs. — Una de les onades germàniques que envairen el territori de l'Imperi romà durant aquest període, comprès en el segle III, entrà a la península ibèrica, arribant fins a l'Àfrica, i agafà de ple Catalunya, durant el regnat de l'emperador Gal·liè.

Francs i sueus travessaren la barrera pirenenca. Els francs, baixant per la costa oriental, destruïren Empúries, Tarragona i Dianium.

Les excavacions d'Empúries han mostrat que la ciutat fou destruïda en una època que correspon aproximadament a la d'aqueixa invasió. També a les muralles de Tarragona resten els senyals de la lluita sostinguda contra els invasors en

aqueix temps. El danys ocasionats pels bàrbars a la Província Tarraconesa foren terribles. Tant, que al cap de dos segles encara eren visibles els efectes de l'incursió.

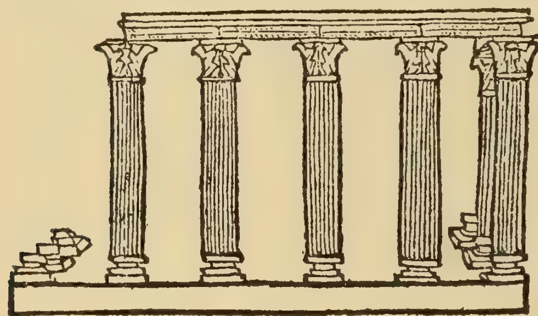
Durant dotze anys realitzaren llur feina de destrucció les hordes franques. Pòstum les combaté i rebutjà, i l'emperador Claudi II les expulsà del tot.

2. L'ART I LES OBRES PÚBLIQUES

Les característiques de l'art romà a Catalunya. — L'arquitectura romana fou a Catalunya un art oficial: l'art dels funcionaris estrangers, dels colonitzadors i emigrats; però no pas un art popular ni pròpiament ciutadà [1]. I aquest art és generalment pobre, modest, d'una sobrietat sovint freda i basta. La pobresa provincial de l'art romà a la nostra terra contrasta amb la cultura esplèndida i amb l'art sumptuós de la Gàl·lia Narbonesa i de la Hispània Bètica.

L'arquitectura romana, diuen Puig i Cadafalch, Falguera i Goday, anava a implantar-se entre un poble rústec, i fou ací quasi sempre rústega i pobre, com un art d'exportació a colònies llunyanes, com un art sobrevingut, art d'imitació de la metròpoli, que va deure la seva varietat a les condicions especials del nou medi en què hagué d'aclimatar-se i a la poca habilitat dels artífexs indígenes. [2]

La direcció dels monuments anava a càrrec d'artistes i tècnics romans. Els indígenes eren auxiliars: manobres, picapedrers, etc. Semblen indicar-ho així les marques dels picapedrers que apareixen en nombrosos carreus romans de les muralles de Tarragona del temps dels Escipions. Hi ha alguns carreus on les lletres ibèriques apareixen invertides, la qual cosa demostra que es tracta de marques fetes abans de col·locar les pedres a l'obra.

Les restes del temple romà de Barcelona vistes des del carrer de la Llibreteria, mirant per la part de fòra (segons Pujades)

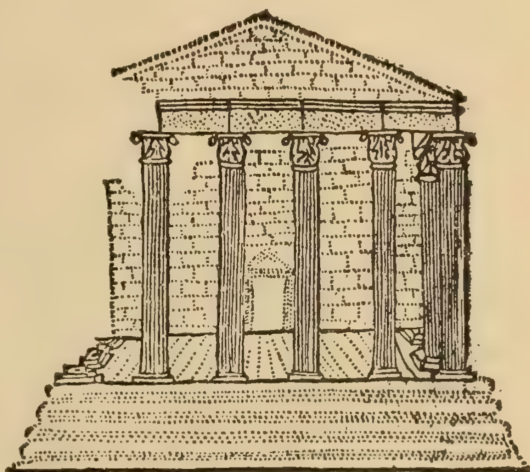
Les làpides romanes trobades indiquen que molts monuments romans de Catalunya foren donació dels militars i funcionaris romans que estaven ací de pas, exercint llurs càrrecs a la nostra terra. No es troba en aqueixes làpides el nom de cap arquitecte Alguns dels noms que apareixen en les inscripcions són d'hispans que es posaren noms romans en adquirir el dret de ciutadania romana. Els noms ibèrics de donadors són excepcionals.

1) Puig i Cadafalch, Falguera i Goday: *L'Arquitectura romànica a Catalunya.* Tom I.
2) Puig i Cadafalch, Galguera i Goday: Lloc citat. Pàgs. 19 i 20.

Els uns fan ofrena de termes i banys, o d'aqüeductes, o d'oli, o bé donen quantitats de diner per a festes al circ o a l'amfiteatre, els dos grans luxes col·lectius de l'època. [1]

Catalunya, com en les altres terres conquerides pels romans, l'art importat no féu desaparèixer l'art indígena, el qual transformà en sentit local i rústec els elements de l'art romà i els barrejà amb l'art propi. Coexistí amb l'art romà importat un pobre i grosser art ibèric.

«Es repeteix en plena època romana — diuen Puig i Cadafalch, Falguera i Goday — la supervivència de les arts antigues esdevingudes populars i es repetirà encara un altre fenòmen històric, ja que aqueixos elements de la primitiva decoració mediterrània conservats en l'art rústec romà, pendran nova potència en desaparèixer amb l'administració imperial les colles d'edils i de pretors; de curators, de censors i prefectes que aquí importaven els esplendors sumptuosíssims i modestos de l'art de la Mare Roma». [2]

Reconstitució del temple romà de Barcelona (segons Pujades)

El provincialisme de l'art romà a Catalunya ofereix una gloriosa excepció: la ciutat de Tàrraco, en molts monuments de la qual aquest art es manifesta en tot el seu esplendor i en tota la seva riquesa.

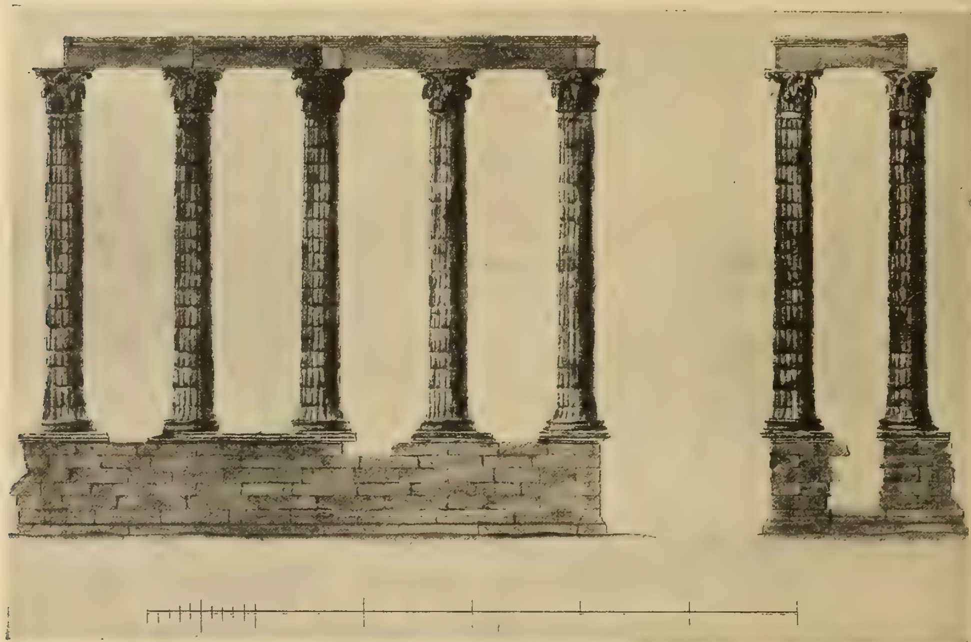
A la capital de la Hispània Tarraconesa hi treballaven escultors vinguts directament d'Itàlia, per tal d'executar les obres amb tota la perfecció i tota la magnificència de Roma.

El contrast entre l'art romà de les poblacions modestes catalanes i el de Tàrraco, s'ofereix comparant un modest fris esculturat procedent de Barcelona i el marbre superb del fris del temple d'August de Tarragona. Remarquen Puig i Cadafalch, Falguera i Goday que a aquest temple de Tàrraco hi arribaren les transformacions artístiques no conegudes per l'arquitecte que aixecà el temple de Barcelona, i amb aqueixes transformacions hi arribà l'extraordinària mestria de l'escultor que «cisellà sos marbres amb desusada bellesa, amb elegància ciutadana no igualada fora de la capital de la Hispània Citerior, en les viles humils de la Catalunya romana». [3]

1) Puig i Cadafalch, Falguera i Goday: *L'Arquitectura romànica a Catalunya*. Pàg. 28.
2) Puig i Cadafalch, Falguera i Goday: Lloc citat. Tom I. Pàg. 250.
3) Puig i Cadafalch, Falguera i Goday: Lloc citat. Tom I. Pàg. 209.

Els temples. — Foren alçats a Catalunya nombrosos temples romans. Se sap segur que n'hi havia a Roses, Empúries, Vich, Barcelona, Tarragona, Sagunt, València i Mahó. Però les restes d'aqueixos temples són molt escasses, i les notícies que s'en té no són gaire explícites. Per això és impossible el refer la planta o l'alçat de la majoria. Tampoc sabem amb certitud, llevat d'algunes excepcions, l'època en què foren construïts, ni als déus a què estaven dedicats. [1]

Dades de caràcter general ens ajuden, però, a fixar les dels temples nostres. La situació que en la ciutat tenien els diversos temples ens la dóna concretament Vitrubi. «Els temples dels Déus tutelars de la ciutat — diu — i els de Júpiter, Junó i Minerva, s'alçaran en el punt més alt, des d'on es vegi la major part de les muralles. El de Mercuri s'alçarà al fòrum, o bé, com els d'Isis i Serapis, al mer-

Restes del temple de Barcelona en la primera meitat del segle XIX (dibuix de Cellés, any 1836)

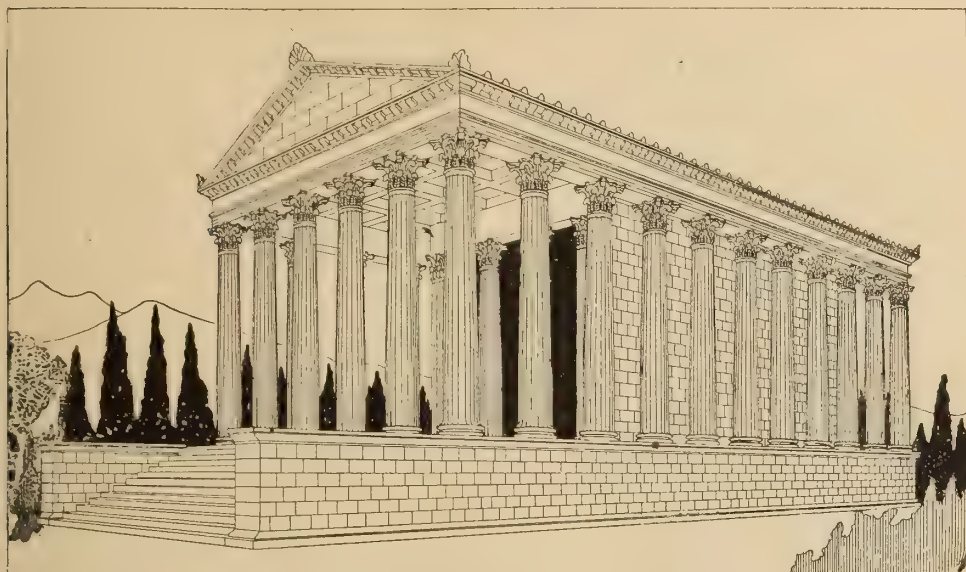
cat; els d'Apol·ló i Bacus, prop del teatre; el d'Hèrcol, allí on no hi hagi gimnàs ni amfiteatre, es situarà prop del circ; el de Marts, als afores, així com el de Venus, que haurà d'estar prop dels portals. La raó de tot això es troba en els escrits dels arúspexs etruscos...» [2]

L'orientació dels temples romans era envers llevant. Generalment es determi-

1) PUIG I CADAFALCH, FALGUERA i GODAY: *L'Arquitectura romànica a Catalunya*. Pàg. 41.
2) VITRUBI: *De Architectura*. Llibre I. Cap. II.

nava pel punt del sol ixent el dia de la fundació. De vegades, no obstant, el temple estava orientat envers el carrer que hi donava, o de cara a la mar, o cap a un lloc important de la població. [1]

Temple de Barcelona : S'alçava al lloc més elevat de Barcino, en el *Monte Taber,* coronant la no molt alta acròpoli barcelonesa. Avui encara s'en conserven quatre

Reconstitució del temple romà de Barcelona. (De *L'Arquitectura romànica a Catalunya)*

columnes: tres han quedat presoneres dins el local que ocupa, al carrer de Paradís, el Centre Excursionista de Catalunya, i l'altra s'alça, solitària, enmig de la Plaça del Rei.

El temple de Barcelona és el més ben estudiat fins avui i aquell del qual es tenen dades més completes. [2]

En la seva *Corònica Universal de Catalunya* (1609), Jeroni Pujades dóna explicacions detallades sobre l'estat de les ruïnes d'aquest temple en els temps de l'autor i publica interessants dibuixos.

L'any 1836, l'arquitecte Antoni Cellés, a despeses de la Junta de Comerç de Barcelona, practicà excavacions en el lloc que havia ocupat el temple, i així pogué alçar-ne una planta i escriure una memòria notable. [3]

A qui estava dedicat el temple romà de Barcelona? Alguns creuen que estava

1) VITRUBI: *De Architectura.* Llibre I. Cap. II.

2) PUIG I CADAFALCH, FALGUERA i GODAY: *L'Arquitectura romànica a Catalunya.* Tom I. Pàg. 41.

3) Les dades gràfiques completes de les dites excavacions són a l'antic arxiu de la Junta de Comerç, que es troba avui a la Diputació de Barcelona (Palau de la Generalitat).

dedicat a August. És possible que fos així. Però no n'hi ha cap prova, ni cap indici poderós.

En quina època fou alçat? La cosa més probable és que ho fos en el temps de la República o bé a principis de l'Imperi. [1]

Temple d'August a Tarragona: La capital de la Hispània Citerior, primer, de la Hispània Tarraconesa després, fou sens dubte la ciutat romana de Catalunya on s'alçaren més temples, i més rics. Els fragments guardats al Museu Arqueològic i les làpides i monedes on apareixen citats o reproduïts els temples de la Tàrraco romana, ho proven a bastament. No és coneguda la planta de cap d'aqueixos temples. Aquell del qual hom té més referències és el temple d'August.

La columna de la Plaça del Rei

Els romans, convertint en déus llurs emperadors, els dedicaven temples. D'un text de Tàcit es dedueix que el temple d'August a Tarragona fou el primer dedicat a l'emperador que s'alçà a la península i a tot l'Imperi. «Els hispans — escriu l'historiador romà — obtingueren el permís d'aixecar un temple a August en la colònia de Tarragona. Aquest exemple fou aviat seguit per totes les províncies.» [2]

És coneguda la data del temple d'August a Tarragona: l'any 15 de Jesucrist, en temps de l'emperador Tiberi.

Una inscripció grega trobada a Mitilene (illa de Lesbos) ha conservat un decret on s'esmenta aquest temple com a dedicat a la divina Roma i als Augustos.

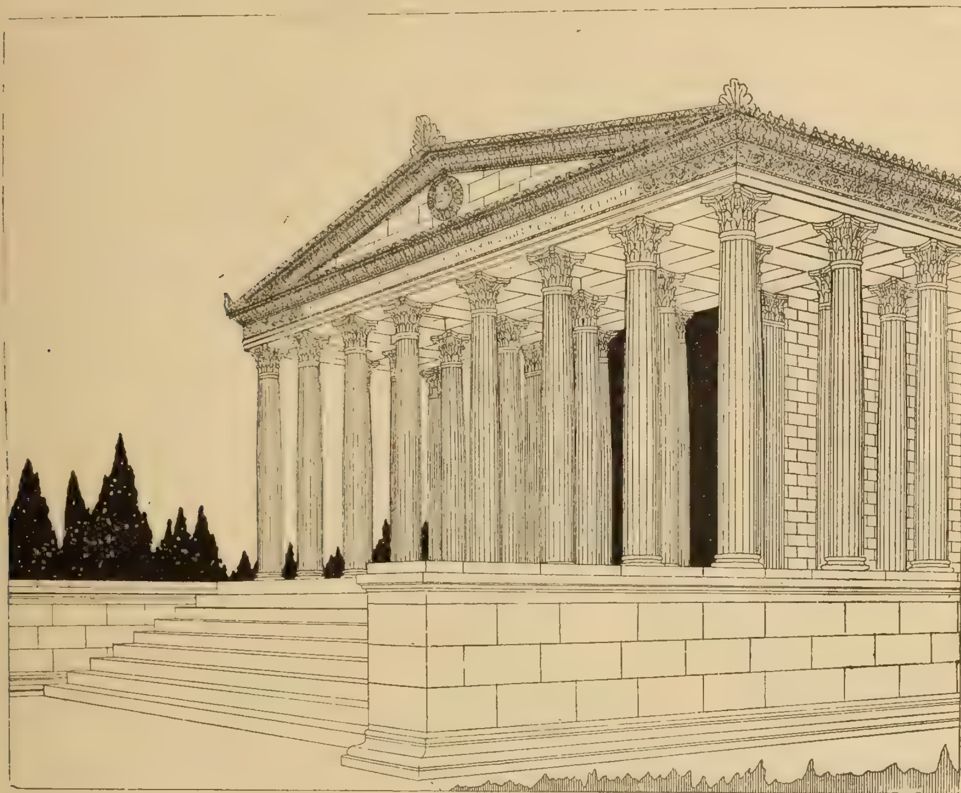
«L'erecció del temple de Tarragona — escriuen Puig, Falguera i Goday — és el reflex d'un sentiment general en tot l'Imperi: l'Emperador era com la síntesi de l'Estat i a la divinitat de Roma hi corresponia la divinitat augusta de l'Imperator; homes i ciutats s'hi consagraven; els sexvirs augustals cuidaven de les ares modestes que els aixecaven les viles reduïdes [3]; les grans ciutats, les federacions de ciutats, nome-

1) Puig i Cadafalch, Falguera i Goday: *L'Arquitectura romànica a Catalunya.* Pàg. 46.

2) Tàcit: *Anales.* Llibre I. Cap. LXXVIII.

3) «S'han trobat inscripcions que denoten l'existència de sexvirs augustals a *Tarraco, Bætulo, Dertosa, Vicus Ausonæ, Iluro, Egara,* etc.» Puig i Cadafalch, Falguera i Goday: Lloc citat. Nota 2, pàg. 48.

naven els flàmens que cuidessin dels temples monumentals que els hi erigien. La Gàl·lia entera, més de seixanta ciutats de l'Aquitània, la Lungdunesa i la Bèlgica li aixecaren un altar en un terrer comú a la confluència del Roine i del Saona, prop de la Colònia del Lungdunum (Lió). Els Narbonesos aixecaren un

Reconstitució del temple d'August a Tarragona. (De *L'Arquitectura romànica a Catalunya)*

temple a Roma i a August. Nimes, Vienne, n'hi aixecaven d'altres; tot el Mediterrà s'omplí d'ares i temples augustals; els confins de l'Imperi encengueren davant l'estàtua del diví emperador el foc sagrat: l'Àsia, la Galàcia, la Bitínia, l'Àfrica, la Grècia, la Gran Bretanya, la Pannònia i la Tràcia; la Hispània n'hi erigia a la Lusitània i a la Bètica, a més de la Tarraconesa.» [1]

L'única dada gràfica positiva i autèntica que hom posseeix del temple d'August a Tarragona la donen algunes monedes.

Per fundades conjectures hom dedueix que era un temple dels més sumptuosos, amb una alçada d'uns 20 metres, sense comptar el basament ni el frontó. [2]

1) Puig i Cadafalch, Falguera i Goday: *L'Arquitectura romànica a Catalunya.* Tom I. Pàgs. 48 i 49.

2) B. Hernández Sanahuja: *Historia de Tarragona.* Tom I, segona part, apèndix. Pàgs. 28 i següents.

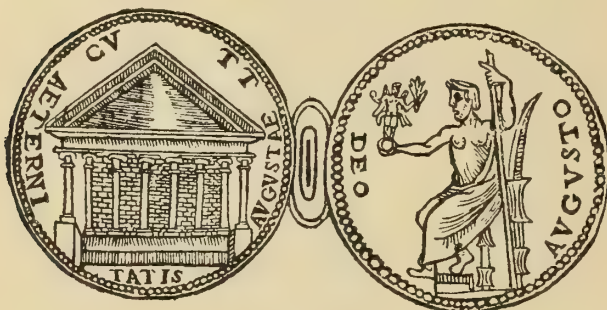
L'extraordinària importància d'aquest temple la demostra el fet que Roma designà un curador *(curator)* per a erigir-lo. Una làpida ens parla, en efecte, de *C. Calpurnio, curatori templi præfecto murorum, Colonia Tarraco.*

Cada any es celebraven a Tarragona, com als llocs on hi havia temples d'August, les festes augustes, que aplegaven dins la capital els representants de totes les ciutats de la Hispània Tarraconesa.

En el temple d'August l'obra arribà a la perfecció de les millors coetànies, i és possible que vinguessin per a la dita obra escultors grecs. [1]

Pijoan veu en el fris del temple d'August de Tarragona els mateixos caràcters decoratius del basament de l'*Ara Pacis* (Ara de la Pau) que a Roma féu construir Octavi [2]. L'*Ara Pacis* pot ésser considerat com el primer monument de l'art romà imperial.

Temple de Júpiter a Tarragona: Aquest temple s'alçava segurament al lloc on hi ha avui el Seminari Conciliar de Tarragona, en el punt més alt de la col·lina. Així ho fa creure l'haver-se trobat, l'any 1884, en obrir-se un clot per als fonaments del frontispici del Seminari, diversos fragments d'un temple, probablement de proporcions menors que el d'August. Entre els fragments hi ha medallons amb la representació característica de Júpiter Amnon.

Medalla romana en l'anvers de la qual es veu el temple d'August a Tarragona (segons Antoni Agustín)

Recordi's que Vitrubi indica els punts més alts de les ciutats com a llocs apropiats per al temple de Júpiter.

Més temples tarraconesos: Hi havia també a Tàrraco un temple a la deessa Tutela, bastit, en compliment d'un exvot, per Baba, esclau de Luci Licini Estici, segons una ara trobada l'any 1903. Entre les ruïnes d'aquest temple aparegueren gran nombre d'inscripcions votives dedicades a la deessa protectora de Tàrraco. [3]

Les lletres de l'ara al·ludida són del segle I de Jesucrist, i això permet el fixar la data d'aquest temple.

Una làpida tarragonina ens parla del temple de Minerva, l'exedra i el frontó del qual foren restaurats, a costa pròpia, per *Q. Attius Messo, tector et pictor* [4] (col·locador de cobertes i pintor).

1) Puig i Cadafalc, Falguera i Goday: *L'Arquitectura romànica a Catalunya.* Tom I. Pàg. 182.
2) J. Pijoan: *Historia del Arte.* Volum I. Pàg. 406.
3) Angel del Arco: *Nuevas lápidas romanas.*
4) E. Hübner: *Corpus Inscriptionem Latinarum.* II. n.° 4085.

Segons diu el tarragoní Pons de Icart, en el seu temps (segle XVI) es conservaven encara tres columnes jòniques d'un temple situat a la part suburbana de Tarragona, en el lloc dit Sasalades [1]. A les ruïnes d'aquest temple fou trobada una làpida existent avui al Museu Arqueològic, dedicada a la deessa Isis.

Pons de Icart veié així mateix les ruïnes d'un altre temple a una distància d'un quilòmetre de Tarragona, prop de la carretera de Reus, i l'atribuí a Marts Cam-

Monedes romanes amb la representació del temple d'August a Tarragona

pestre, per haver estat trobada prop d'allí una ara de marbre dedicada a Marts.

És possible, però, que les inscripcions a Isis i Marts tinguessin només caràcter votiu, en el qual cas no suposen necessàriament un temple. [2]

En el fragment de coronisa empotrat al claustre de la catedral, hi veu Pijoan un exemple del nou estil romà iniciat pel fris del temple de Vespasià a Roma, el qual ofereix decoracions amb atributs militars i civils: objectes litúrgics, pàteres, destrals per al sacrifici, gerros i capells militars. Parlant de l'al·ludida coronisa tarragonina, escriu Pijoan que «les garlandes de roure tenen ja un alt relleu i un naturalisme que no es trobava en les garlandes augústies de l'*Ara Pacis*» [3]. El dit autor, en donar el gravat de la dita coronisa, hi posa la següent llegenda: «Fragment de coronisa d'un temple de Trajà.» [4]

Temple de Vich: Fou descobert fa uns quaranta anys [5]. Per la simplicitat i la sobrietat de la seva construcció hom el presenta com a exemple d'un monument rural senzill i econòmic. [6]

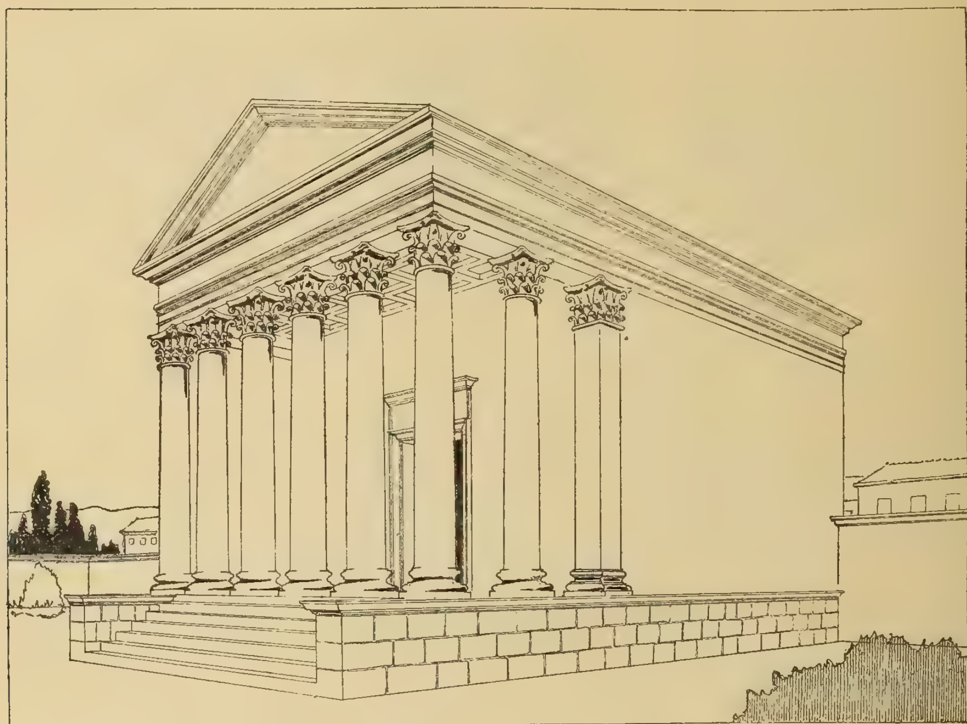
Ha pogut ésser refeta tota la planta del temple. Subsisteixen els murs de la cel·la fins a l'arquitrau i els fonaments del pòrtic. Les dimensions exteriors són de 10'10 per 12'10 metres. Era d'ordre corinti, amb les columnes sense acanalar. [7]

Pel que fa a la seva data, hi ha un indici: el capitell és anàleg al de l'arc de Barà, i això decanta a creure que fou construït en el segle II de Jesucrist.

1) Lluís Pons de Icart: *Libro de las grandezas de Tarragona*. Lleyda, 1572. Cap. XXXVI.
2) Puig i Cadafalch, Falguera i Goday: *L'Arquitectura romànica a Catalunya*. Pàg. 53.
3) J. Pijoan: *Historia del Arte*. I. Pàgs. 439 i 440.
4) J. Pijoan: Lloc citat. Pàg. 439.
5) Josep Gudiol: *L'Ausa romana i el seu temple*. Vich, 1907.
6) Puig i Cadafalch, Falguera i Goday: Lloc citat. Tom I. Pàg. 53.
7) Puig i Cadafalch, Falguera i Goday: Lloc citat. Pàg. 54.

Per la façana posterior, el temple de Vich donava a un carrer, i probablement hi havia cases davant les seves façanes laterals, amb una tanca de separació. [1]

Altres temples : A la falda de la col·lina d'Almenara es trobaren restes d'un temple, que s'ha suposat fos de Venus Afrodita. Per la part d'Almenara tenia ales-

Reconstitució del temple romà de Vich. (De *L'Arquitectura romànica a Catalunya)*

hores Sagunt el seu port [2]. Sembla que aquest és el *Fanum Veneris* de Polibi, on acamparen els germans Escipions quan passaren l'Ebre.

En el dit lloc han estat trobats nombrosos vestigis romans i milers de monedes, romanes la gran majoria, ibèriques algunes.

D'altres restes antigues han estat descobertes pels voltants, entre les quals n'hi ha unes que hom creu que pertanyen a un campament romà. Això podria donar alguna versemblança a l'opinió dels qui situen *Castrum Altum* o *Album* a Almenara. [3]

1) Puig i Cadafalch, Falguera i Goday: *L'Arquitectura romànica a Catalunya.* Pàg. 57.
2) T. Llorente: *Valencia.* Tom I. Pàg. 258.
3) F. Diago: *Décadas.* — Masdeu: *Historia crítica de España.*

Els amfiteatres. — L'amfiteatre fou una invenció romana. No en tenien prou els romans amb el teatre i el circ. Volgueren una festa d'emocions més fortes, de sang i de mort. I per a aquesta festa bastiren els amfiteatres.

Segons Plini, l'origen constructural de l'amfiteatre està en l'aplegament de dos teatres giratoris «on el poble romà embarcat, per dir-ho així, damunt dues naus, és portat sobre dos eixos i assisteix a l'espectacle del seu propi perill, si el mecanisme es malmet». Així l'amfiteatre presenta una forma, no pas rodona com les places de braus espanyoles, ans bé el·líptica, com dues graderies de teatre posades davant per davant i ajuntades. Aqueixa màquina, que feia escruixir a Plini, esdevingué obra pràctica, per a contemplar un espectacle comú [1]. Hi ha, en efecte, referències de teatres giratoris, les escenes dels quals podien desaparèixer, i, aplegant-se aquells, convertir-se en un amfiteatre.

Els lluitadors d'amfiteatre eren professionals, sovint associats. Les colles, contractades, recorrien els amfiteatres. En el segle II de Jesucrist hom fundà corporacions d'atletes, que tenien a Hèrcol per déu tutelar. A Tortosa hi havia una associació d'atletes, *Sodali Herculani,* segons una làpida que commemora un atleta d'aqueixa associació, mort lluny de la seva terra. [2]

Una gent pintoresca i baladrera s'aplegava al voltant dels circs

Planta de l'amfiteatre romà de Tarragona (segons Laborde)

1) PUIG I CADAFALCH, FALGUERA i GODAY: *L'Arquitectura romànica a Catalunya.* Tom I. Pàgina 107.

2) E. HÜBNER: *Corpus,* XII, n. I 4064.

i amfiteatres en dies de jocs: allí hi havia els badocs ociosos que no podien entrar a l'espectacle, els venedors d'objectes més o menys relacionats amb la festa, els endevinaires i astròlegs, les balladores d'estranyes dances, les parades de menjar i beure. Les escenes dels voltants dels circs i amfiteatres s'assemblaven a les dels voltants de les places de braus d'Espanya. [1]

Tros de graderia del teatre romà de Tarragona

Amfiteatre de Tarragona: En tot el territori del *Conventus Tarraconensis* no és conegut sinó un amfiteatre romà: el de Tàrraco. I és que solament tenien amfiteatre les ciutats de major importància.

De l'obra grandiosa que fou l'amfiteatre de Tarragona en queda avui molt poc: vestigis de la graderia i algunes de les voltes que, per la banda de la mar, sostenien aquella. Les dimensions de l'amfiteatre eren les següents: l'eix major de l'el-lipse de la planta era d'uns 139 metres i el menor de 102. La graderia tenia 56 metres d'amplada des del mur exterior de la façana fins al *podium* o barrera que voltava l'*arena*. Aquesta graderia o *cavea* estava dividida en tres parts o seccions horitzontals. La part inferior *(prima cavea)* estava destinada a les autoritats, magistrats i persones assenyalades; només tenia tres o quatre grades. La part mitjana *(media cavea)*, separada de la inferior per un mur d'un metre i mig d'alçada, tenia deu grades. La part superior *(summa cavea)*, separada al seu torn de la mitjana per un altre mur, contenia setze grades i estava destinada al poble. Era partida la *summa cavea* en quaranta parts mitjançant escales, a cada una de les quals donava una porta; les quaranta portes s'obrien en la galeria que la voltava. Semblantment, la *media cavea* estava partida en vint parts pel mateix nombre d'escales. Les tres *caveæ* — inferior, mitjana i superior — estaven mancades de comunicació entre si. Aquestes construccions, com totes les de llur classe, diuen Puig i Cadafalch, Falguera i Goday, devien acabar probablement amb una galeria porticada, hipòtesi confirmada per la relació de Pons de Icart manifestant que en el seu temps (segle XVI) existien, escampades per terra, unes columnes d'ordre dòric. [2]

Així mateix fan notar els dits autors que la situació de l'amfiteatre de Tàrraco, sota el turó de la ciutat, excavat en part a la roca i estenent-se fins a la vora de la mar, exigia que les portes s'obrissin en la part alta de l'edifici, de manera que

1) PUIG I CADAFALCH, FALGUERA i GODAY: *L'Arquitectura romànica a Catalunya.* Tom I. Pàgs. 110, 123 i 124.
2) PUIG I CADAFALCH, FALGUERA i GODAY: Lloc citat. Tom I. Pàg. 110.

els espectadors, venint de la població, anaven baixant des de les portes a les grades. [1]

Es dóna la coincidència que la relació entre els dos eixos de l'el·lipse exterior de l'amfiteatre de Tarragona era aproximadament la mateixa que guarden els del Coliseu de Roma, o sigui que el menor té les cinc sisenes parts del major. Aquesta proporció dóna una figura elegant i còmoda. [2]

Descrivint l'amfiteatre — que ell prenia pel teatre — deia Pons de Icart que «está hecho a manera de media luna, el circuito dél son CCCXXXVII baras e media y en una parte se muestran XVIII escalones hazia la parte de la marina ó los lugares donde estavan, porque las piedras quitáronlas cuando hizieron la yglesia de Nuestra Señora del Milagro que allí está edificada...» [3]

Teatre romà de Sagunt

Fa notar Serrallach que l'obra dels murs i de les voltes d'aquest amfiteatre, feta de pedres petites i morter, té una extraordinària resistència. Quan l'any 1862 hagué d'enderrocar-se'n una part per a donar pas a la via fèrria, calgué fer ús de la pòlvora. La solidesa d'aqueixes construccions depenia principalment de la forta cohesió dels morters, en l'elaboració dels quals els romans eren vers mestres. [4]

Serrallach calcula en uns 24,000 el nombre d'espectadors que podia contenir l'amfiteatre de Tarragona. Gros nombre sens dubte, però petit en comparació amb el d'espectadors que cabien al Coliseu de Roma, que eren 87,000 asseguts a les grades i 20,000 de drets. [5]

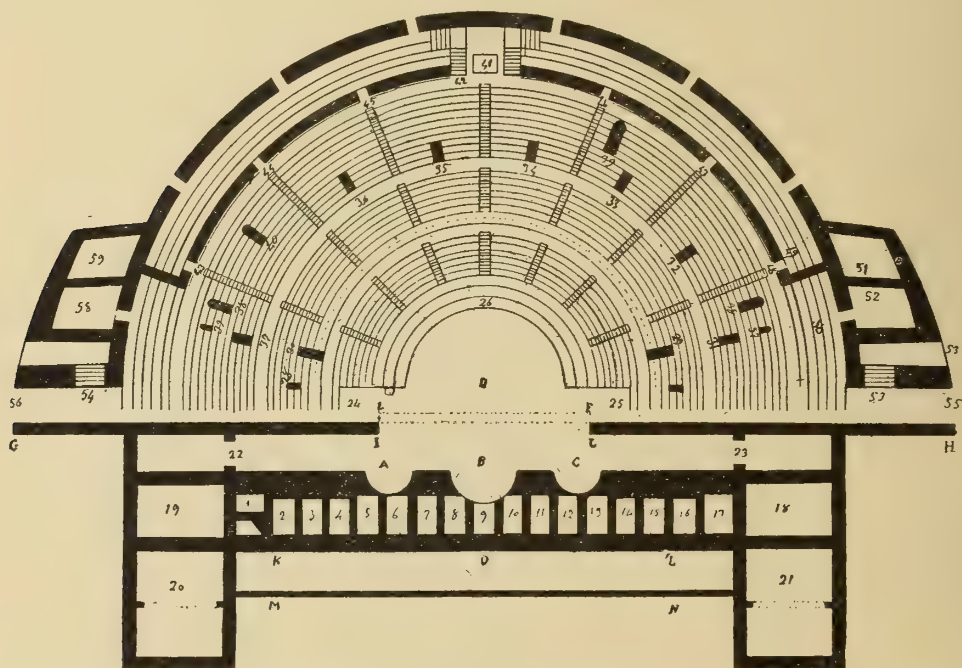
Segons Hübner, és probable que l'amfiteatre, el teatre i el circ de Tarragona

1) PUIG I CADAFALCH, FALGUERA i GODAY: *L'Arquitectura romànica a Catalunya*. Tom. I. Pàg. 109.
2) L. SERRALLACH: *Monumentos romanos de Tarragona*. Barcelona, 1886. Pàg. 32.
3) LL. PONS DE ICART: *Libro de las Grandezas de Tarragona*. Pàgs. 216 i 217.
4) L. SERRALLACH: Lloc citat. Pàgs. 33 i 34.
5) L. SERRALLACH: Lloc citat. Pàg. 32.

fossin construïts en el II o en el III segles de Jesucrist, o sigui en l'època de major esplendor i prosperitat per a Tàrraco i la seva regió. [1]

Per a la construcció dels amfiteatres, el romans aprofitaven, allí on la topografia s'hi prestava, un indret enclotat, apte per a estendre als costats les graderies. Tal és el cas de l'amfiteatre de Tarragona.

Els teatres. — Prenent per model un dels més típics i ben conservats teatres romans, el d'Orange, a Provença, pot ésser descrit el teatre romà dient que el constitueixen dues parts: la primera és el lloc destinat al públic, en forma de graderia semicircular, com la meitat d'una plaça de braus espanyola; això és

Planta del teatre romà de Sagunt (segons Chabret)

la *cavea;* la segona part és l'escenari, que consta de *pulpitum* o plataforma elevada on es descabdella la representació; el *frons scenæ,* o frontiscipi del fons decorat amb exedres i columnes, i la construcció posterior de planta rectangular on es preparava la representació.

Veiem que els teatres romans de Catalunya dels quals es conserven vestigis, estan construïts aprofitant, en tot allò que era possible, la configuració del terreny, i així una part de les graderies estan excavades en la roca viva. La resta de les

1) E. Hübner: *La Arqueología en España.* Pàg. 250.

grades descansa damunt murs i voltes. Tal és el cas dels teatres de Tàrraco, Sagunt i Pollença. El terreny muntanyós del nostre país feia fàcil aquest aprofitament.

Teatre de Tarragona: És prou coneguda dels aciençats l'equivocació que, entre moltes altres equivocacions de la seva obra, sofrí Pons de Icart quan volgué

Mosaic romà de Girona representant una cursa de circ

parlar del teatre de Tarragona. Prengué per teatre allò que era l'amfiteatre [1]. El pare Flòrez remarcà l'equivocació. [2]

Havia assenyalat el pare Flòrez, a la planta de la Tarragona de la segona meitat del segle XVIII, el lloc que ocupaven els principals edificis romans, donant-nos així una mena de planta de la Tàrraco romana. I assenyalà l'emplaçament del teatre a la part sud de la població romana, en un lloc alt vora la mar. Posteriors descobriments arqueològics han confirmat el seu parer.

L'any 1885, amb ocasió de rebaixar-se considerablement el nivell d'uns terrenys situats al carrer de Sant Magí, del Port, foren descobertes les ruïnes d'una edificació semicircular formada de paret de pedra i calç i de carreus, alçada sobre voltes robustes. Hi havia tretze grades, de 38 centímetres d'alçada i 70 d'amplada cada una. Hernández Sanahuja cregué encertadament que es tractava d'un tros de la graderia del teatre romà. Descobertes posteriors de restes en aquell mateix punt ho confirmen, sobretot les fetes en les excavacions practicades l'any 1919 per la Secció Arqueològica de l'Institut d'Estudis Catalans en un solar propietat de Macià Mallol, contigu als terrenys on es feren les primeres troballes.

1) Ll. Pons de Icart: *Libro de las Grandezas de Tarragona*. Pàgs. 216 i 217.
2) P. Flórez: *España Sagrada*. 1769.

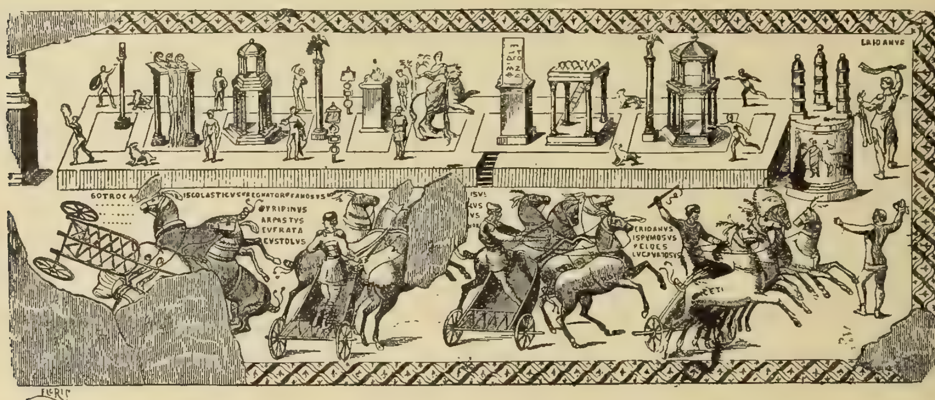
En aquest escorcoll aparegueren capitells corintis, una ara, diverses estàtues i un nou tros de graderia.

En conjunt, el teatre de Tàrraco era de petites proporcions. [1]

Una làpida tarragonina ha servat el nom d'un mimògraf o autor de pantomimes: Emili Severià, les obres del qual devien representar-se al teatre de la capital. [2]

Teatre de Sagunt: D'aqueix teatre romà diuen Puig i Cadafalch, Falguera i Goday que és el més grandiós d'aquesta part de la Hispània, i que amb tot i això està molt lluny de la sumptuositat dels teatres de Roma i Provença. [3]

Estava situat el teatre de Sagunt en el pendent del turó on hi havia el recinte amurallat de la ciutat ibèrica. L'arquitecte romà hagué de resoldre nombroses

Mosaic romà de Barcelona representant una cursa al circ

dificultats per tal d'adaptar el tipus del teatre a les condicions topogràfiques de l'emplaçament. [4]

L'any 1817, en restaurar-se el castell per a posar-lo en estat de defensa, fou enderrocada la part superior de l'edifici romà, destruint-se les galeries de la *summa cavea.* [5]

Segons càlculs fets, devien cabre en el teatre de Sagunt més de 9,000 espectadors. [6]

Teatre d'Alcúdia: Restes d'una *cavea* de teatre han estat trobades a Alcúdia (Mallorca). [7]

1) Vegi's el volum *Tarragona* de la *Geografia general de Catalunya* —Luis del Arco: *Guía Artística y Monumenta de Tarragona y su Provincia.* Tarragona, 1906. Pàgs. 141 a 143.

2) E. Hübner: *Corpus incriptionum Latinarum.* Volum II. N.° 4092.

3) Puig i Cadafalch, Folguera i Goday: *L'Arquitectura romànica a Catalunya.* Tom I.

4) Chabret: *Historia de Sagunto.* Tom II. Pàgs. 33 i següents. — Josep Ortiz: *Viaje arquitectónico de anticuario por España.* Volum I, únic publicat, que tracta exclusivament del teatre de Sagunt. Conté set làmines en acer. Madrid, 1807. Edicions en foli. Josep Ortiz era degà de Xàtiva.

5) T. Llorente: *Valencia.* Tom I. Pàgs. 377 i 378, nota 1.

6) Miquel Martí: Carta llatina a Monsenyor Zondadari, nunci de S. S. a Madrid. Publicada per Antoni Ponz en el *Viaje por España.* Tom IV. Pàgs. 17 i 74.

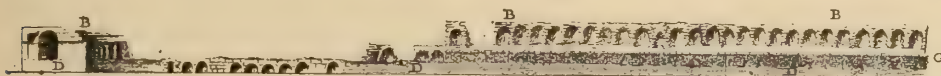
7) F. Martorell i Peña: *Apuntes arqueológicos.* Pàgs. 161 i següents. — Puig i Cadafalch, Falguera i Goday: Lloc citat. Tom I Pàg. 105.

Teatre de Mahó: A Mahó hi devia haver també un teatre romà. No se n'han trobat restes. Però existeix una làpida incompleta, on es commemora un personatge que havia contribuït a la construcció de diversos edificis públics, entre ells el teatre. [1]

Els circs. — El circ romà era principalment el lloc de les curses. El formava un espai allargat, voltat gairebé tot de graderies o *mæniana*. Un dels extrems tenia forma semicircular, i s'hi obria la porta triomfal *(porta triumphalis)*, per on passaven els vencedors. L'altre extrem era rectilini o lleugerament curvilini, *oppidum*, en el centre del qual hi havia la *porta pompæ*, amb la llotja del president damunt. Al llarg de l'*oppidum*, als costats de la *porta pompæ*, s'obrien les portes de les *carceres*, on es posaven els lluitadors per a començar la cursa en condicions d'igualtat. En mig de l'*arena* s'alçava la *spina*, construcció que partia aquella en sentit longitudinal, i estava decorada amb obeliscos i estàtues. Als extrems de la *spina* hi havia les metes *(metæ)*, o sigui les fites

Tall transversal del circ romà de Tarragona (segons Flòrez)

Tall longitudinal del circ romà de Tarragona (segons Flòrez)

que assenyalaven el terme on calia arribar en el darrer tom per a guanyar el premi.

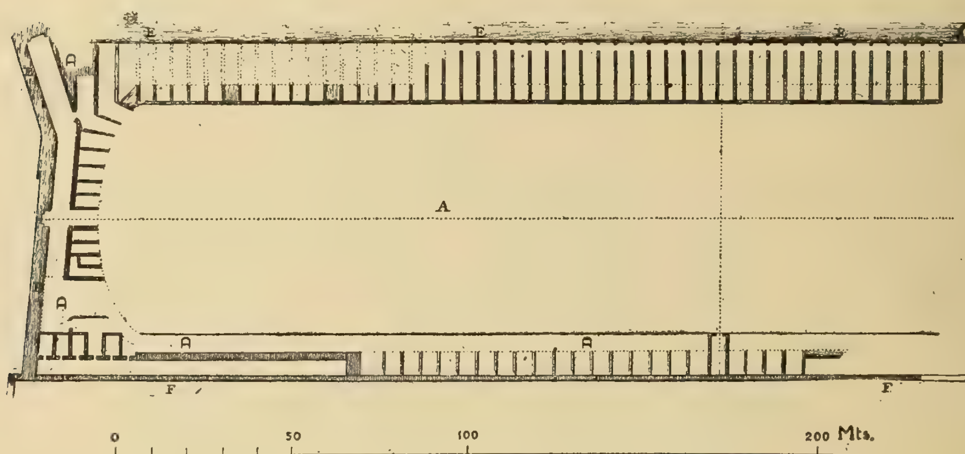
Per a la reconstitució del circ romà i de les festes de cursa que s'hi celebraven, són d'un extraordinari interès els dos mosaics catalans que representen escenes de circ, no sols perquè els mosaics amb representacions d'aquests jocs són molt escassos (els més citats són el de Lió i el d'Itàlica), sinó perquè representen una cursa de carros amb gran claredat i amb nombrosos detalls.

Atletes romans lluitant

«El mosaic de Barcelona — escriuen Puig i Cadafalch, Falguera i Goday — dóna una idea completa de la disposició i ornamentació de la *spina*. Aquesta era decorada amb diversos elements monumentals: columnes, fonts, l'estàtua de Cibeles *(mater deorum)* muntada sobre un lleó, obeliscos, altars, edicles i estàtues de lluitadors; els uns eren sols elements de decoració,

1) E. Hübner: *Corpus inscriptionum Latinarum*. Tom II. Supp. N.° 6,001. — *Monumentos epigráficos de las Islas Baleares*. «Boletín de la Real Academia de la Historia». Tom XIII. Any 1888. Pàgs. 465 i següents. — Puig i Cadafalch, Falguera i Goday: *L'Arquitectura romànica a Catalunya*. Tom I. Pàg. 106.

els altres tenen destinació especial relativa als jocs o caràcter religiós. En el mosaic de Barcelona és de notar un edicle format de quatre columnes i d'un arquitrau que sosté set formes ovals *(ova)* mòbils, que es retiraven una per volta correguda durant els jocs, permetent així comptar-les als espectadors. Simètricament als *ova* i col·locats igualment sobre l'arquitrau d'un altre edicle, hi ha tres delfins, que en el mosaic de Barcelona llancen aigua; és probable servissin per igual objecte que les formes ovals, per als espectadors de l'altra banda del circ, com ho dóna a entendre una escala aplicada en una de les columnes que aguanten l'arquitrau amb els dofins que es veu en un relleu del Palau Barberini; en el mosaic de Lió hi ha com dos safreigs voltats de murs en el centre de la *spina*. Els ous i els delfins poden també considerar-se com a símbols dels Dioscurs i de Neptú, divinitats protectores dels cavalls. Quasi en els extrems hi ha dos edicles de doble pis, exagonals, rodejats d'estàtues de lluitadors; en el centre de la *spina* es veu el pedestal i principi d'un obelisc amb inscripció grega. Al peu dels extrems de la *spina* s'hi aixequen les *metæ:* la *meta prima* i la *meta secunda,* coronades amb les formes còniques, que a Roma eren de bronze des dels temps de Claudius. En el mosaic hi ha els noms dels cavalls, grecs llatinitzats, com era costum fer-ho en les coses elegants i aristocràtiques a la Roma imperial. Dos homes a peu precedeixen als carros; sobre un d'ells que agita una bandera, es llegeix el nom *Eridanus*, que és el del cavall de l'esquerra *(funalis)* del primer carro, és a dir del cavall de qui depenia sobretot la victòria: és aquest, sens dubte, l'aclamat.» [1]

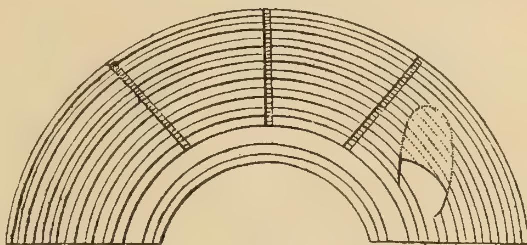
Planta del circ romà de Tarragona

El mosaic de Girona fou descobert en un mas, pertanyent a la finca anome-

1) Puig i Cadafalch, Falguera i Goday: *L'Arquitectura romànica a Catalunya.* Tom I. Pàgs. 118 i 119. El mosaic de Barcelona es guarda al Museu de Santa Àgueda.

nada Torre de Bell-lloc, propietat del comte del mateix títol, a uns 3 quilòmetres al sud-est de la ciutat. Diverses circumstàncies, com la d'haver-se trobat en aquell lloc importants restes de fàbrica, fan creure que en l'època romana hi hagué allí una luxosa *villa*, a la qual correspon segurament el mosaic descobert.

Al mosaic de Girona, el president o *editor spectaculorum*, apareix amb toga de de teixit de porpra, que era la que duien el cònsols en les solemnitats públiques. La toga vermella té una orla blanca. El president porta a les mans el mocador o *mappa* consular, amb què donava el senyal per al començament de la festa. Aquest *mappa* quedà després com a insígnia en els díptics consulars. En l'escena representada pel mosaic de Girona fineix un *missus* o cursa, acabant-se així un dels actes en què es dividia l'espectacle. [1]

Planta del teatre romà de Pollença (segons Martorell i Peña)

De la descripció del mosaic feta per la Comissió de monuments històrics i artístics de la província de Girona treurem alguns detalls, que ajuden a la interpretació de les figures.

Ocupa la part septentrional del mosaic (dreta del gravat) una secció de l'*oppidum* amb la *porta pompæ* i les *carceres*. Al mig d'aquella apareix assegut el president [2]. Damunt les *carceres* hi ha dos grups escultorals, que representen episodis de la història primitiva i llegendària de Roma. La *spina* que divideix longitudinalment l'*arena* del circ ostenta les estàtues de Minerva i de Cibeles, l'obelisc amb el quadrant solar o horari, un simulacre de Saturn, el bou Apis i un brillant trofeu. En ambdós extrems de la *spina*, hom veu una meta, composta d'una base i tres columnes, el fust de les quals, de forma cònica, ostenta discos col·locats a diferents alçades.

Quatre quàdrigues prenen part a la cursa. Una d'aquestes ha volcat. Sembla que l'artista que ideà el quadro del mosaic representà el moment en què, per haver obtingut la victòria una de les quàdrigues, acaba la cursa.

El dit mosaic pertany probablement a mitjan segle III de Jesucrist. El nom del seu autor es llegeix clarament entre l'*oppidum* i la meta primera: *Cecilianus*. Aquest Cecilià devia ésser un hispà, un català potser.

1) Puig i Cadafalch, Falguera i Goday: *L'Arquitectura romànica a Catalunya.*. Tom I. Pàg. 121.

2) En el circ representat en aquest mosaic el president dels jocs està col·locat a la mateixa porta, i no en una llotja damunt d'aquesta, com succeeix en altres circs.

En la societat romana, els aurigues o conductors dels carros eren homes de baixa condició. Entre ells hi havia molts d'esclaus. Els altres pertanyien als més humils estaments. Poden ésser comparats als *toreros* espanyols. Eren afalagats per la gent noble i pels alts personatges, àdhuc els emperadors. Aquests sentien una gran passió pels jocs de circ. Plaïa a Calígula el passar dies en companyia dels aurigues verds, i hom li atribuí en certa ocasió, l'emmetzinament dels aurigues adversaris. Vitel·li comdemnà a mort alguns ciutadans per haver malparlat dels aurigues blaus. Caracal·la feu envair el Circ Màxim, perquè el públic es mofava d'un auriga blau. [2]

Atleta triomfador

L'admiració de què els aurigues de circ eren objecte pels aficionats als jocs, la veiem expressada en uns planyívols epígrafs retòrics d'unes làpides funeràries de Tarragona, la d'Eutiques i la de Fuscus. Vetací, traduïda, la inscripció de la làpida d'Eutiques:

« Eutiques, auriga de vint-i-dos anys, per Flavi Rufí i Semproni Diàfan, a llur sirvent benemèrit. En aquest sepulcre descansen les restes d'un rústec auriga, gens ignorant en subjectar els cavalls. La fatalitat tingué enveja dels meus anys, fatalitat a la qual no vaig voler oposar-me. No em fou concedit el morir amb glòria al circ i que la no piadosa turba vessés llàgrimes per mi. Les malalties ardents a l'interior de les meves entranyes em feren morir, a les quals malalties les mans dels metges no pogueren donar remei. Viatger, escampa tendres flors damunt del meu bust, que, si jo fos viu, qui sap si hauria fet amb tu la mateixa cosa.» [2]

Volta del circ romà de Tarragona

Sota la forma literaria d'aquesta inscripció romana batega l'adoració al jove auriga mort.

2) Puig i Cadafalch, Fàlguera i Goday: *L'arquitectura romànica a Catalunya.* Tom I. Pàg. 123.—A. Schulten: *Tarragona.* Pàg. 135.

2) Aquesta traducció catalana segueix molt d'aprop la que donen Puig i Cadafalch, Falguera i Goday: *L'Arquitectura romànica a Catalunya.* Tom I. Pàgs. 121 i 122. El text llatí de la inscripció pot veure's en el *Corpus inscriptionum Latinarum,* d'Emili Hübner. N.° 4315.

La làpida dedicada a l'auriga Fuscus pels seus deixebles i admiradors, diu així:

«Als déus Manes: A l'auriga Fuscus de la facció vèneta, havem consagrat aquesta ara els seus partidaris i amadors, perquè tothom vegi aquesta memòria i penyora d'amor. Fores famós en el teu art, meresqueres lloances en la cursa: concorregueres a moltes curses sense témer a ningú, malgrat d'ésser pobre: vas ésser envejat, i callares sempre com a fort: la teva vida sigué bona, i cedires a la mort perquè eres mortal. Passatger que el cercares, qualsevulla que siguis: atura't i

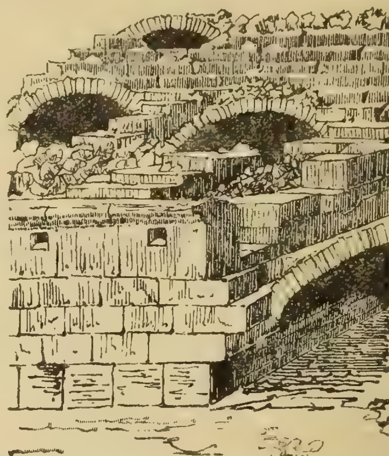
Combat de gladiadors

llegeix si és que el coneixes i et recordes d'ell. Tothom ha de tenir por dels revessos de la fortuna: però sàpigues, mentrestant, que Fuscus té els seus títols, el seu sepulcre, la seva làpida que el cobreix, i reposa bé. Seràs salva, oh fortuna. Cos innocent, nosaltres t'havem banyat en llàgrimes: et desitgem ara la rosada de vi perquè descansis tranquil·lament. Ningú no fou semblant a tu. L'eternitat contarà els teus triomfs.» [1]

Els aurigues de circ tenien formades diverses faccions o colles; la dels vermells *(russata)* i la dels blancs *(albata)*, que foren les primeres que existiren; la dels blaus *(veneta)*, que es constituí en temps d'August; la verda *(prasina)* i la *purpurea* i *aurata*, que es constituïren posteriorment. Cada colla tenia, en el públic aficionat a l'espectacle, els seus partidaris fanàtics.

1) E. Hübner: *Corpus Inscriptionum Latinarum.* Volum II. N.° 4314. — Puig i Cadafalch, Falguera i Goday: *L'Arquitectura romànica a Catalunya.* Volum I. Pàgs. 122 i 123. — Masdeu: *Historia crítica de España.* La traducció catalana que donem segueix, com la de *L'Arquitectura romànica a Catalunya,* la traducció castellana de Masdeu en l'obra citada, amb algunes petites variants que, al nostre entendre, la milloren.

Jocs atlètics i curses alternaven en els circs i amfiteatres. Les curses eren principalment de carros tirats per un nombre variable de cavalls, de dos a deu, posats en un sol rengle i guiats del carro estant per un sol auriga. De vegades corrien cavalls lliures.

Estructura de les voltes del circ romà de Tarragona

En el circ es representaven també simulacres de guerra.

Circ de Tarragona: L'arena del circ de Tarragona corresponia a l'actual plaça de la Font o de la Constitució i al carrer del Cos del Bou.

En els dos costats longitudinals s'estenien les graderies, muntades sobre voltes, una part de les quals es conserven encara a la part nord.

Presentava el circ algunes particularitats, imposades per la seva situació topogràfica. La *porta triumphalis* no s'obria en l'extrem circular, que correspon a la baixada de la Pescateria, puix que aquest extrem en part era obert en la roca, sota l'anomenat palau d'August. És probable que es destinés a aquest objecte la porta del mur que s'obria en el lloc on comença avui el carrer del Portalet [1]. També és possible que fos en el lloc on avui hi ha la Baixada de Misericòrdia.

Mur i porta del circ romà de Sagunt

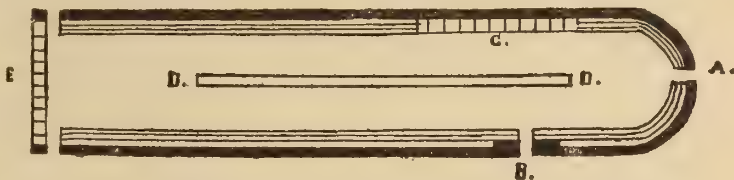
L'*oppidum,* amb les seves *carceres,* estava situat en el lloc on avui hi ha el palau de l'Ajuntament i de la Diputació. La *porta Ostia* de l'*oppidum*, porta per la qual entraven els carros guiats pels aurigues que havien de pendre part a la cursa, donava a l'exterior de la muralla, exactament en el lloc on s'alça una torre quadrangular posterior a l'època romana.

A l'extrem oposat del circ hi havia, en lloc de la *porta triumphalis* per on sortia el vencedor, la *porta libitinensis,* per on sortien les víctimes, és a dir, els aurigues i corredors que quedaven morts o ferits.

1) B. Hernández Sanahuja: *Historia de Tarragona.* Volum I.

Entre les substruccions del circ i l'anomenat palau d'August hi havia una porta de comunicació, que encara es conserva. [1]

Les dimensions del circ de Tarragona, segons el pla alçat per Hernàndez Sanahuja, eren les següents: llargada interior, des de la *porta Ostia* a la *mœniana,* 340 metres; amplada interior, 70 metres; llargada exterior, des de l'*oppidum* del tester oriental al de l'occidental, 360 metres; amplada exterior, des del mur meridional fins al septentrional, corresponent al límit del fòrum i del pretori, 110 metres. [2]

Planta del circ romà de Sagunt

Al Parc d'Artilleria i magatzems d'enginyers, així com a les cases contigües de la Baixada de la Pescateria, es conserven algunes voltes del circ amb llurs corresponents vomitoris. El carrer de l'Enrajolat descansen totalment sobre les antigues voltes.

L'emplaçament del circ de Tarragona, sota el Palau delGovernador en un dels seus extrems, el fa comparable al Circ màxim de Roma, que estava situat sota els palaus imperials del Palatí. [3]

Circ de Sagunt: Les excavacions fetes per Chabret, l'historiador de Sagunt, han permès la reconstrucció ideal del circ de Sagunt, el qual era més petit que el de Tarragona, com menors eren l'extensió i la importància de la ciutat.

Estava situat el circ al peu del turó, entre aquest i el riu. Avui els tarongers i les hortes amb llurs parets de tanca i nombroses cases omplen el lloc que fou l'arena i fan desaparèixer les ruïnes de la vella construcció sota un fruiterar. [4]

Tenia un eix major de 260 metres, i una amplada de 65 m., sense comptar les graderies. Aquestes devien ésser de fusta, puix que no han quedat rastres de voltes ni d'escalinates.

Fou trobat, en les excavacions, el mur de la *spina,* la qual tenia 1'25 metres d'altura i 0'50 d'amplada. [5]

Els banys i termes. — Les termes eren un edifici característic de les ciutats romanes. No concebien els romans un nucli humà civilitzat sense aqueix lloc de reunió pública.

1) B. Hernández Sanahuja: *Historia de Tarragona.* Volum I. Apèndix. Pàg. 5 i següents.
2) B. Hernández Sanahuja: Lloc citat. Volum I. Segona part. Apèndix. Pàg. 14, nota 1.
3) Puig i Cadafalch, Falguera i Goday: *L'Arquitectura romànica a Catalunya.* Volum I. Pàg. 114.
4) Puig i Cadafalch, Falguera i Goday: Lloc citat. Volum I. Pàg. 116.
5) A. Chabret: *Historia de Sagunto.* Tom II. Pàgs. 80 i següents.

Se sap concretament, per les inscripcions de làpides o pels restes dels edificis, que hi havia termes romanes sumptuoses a Tarragona, Barcelona i Sagunt, i altres més modestes a Caldes de Malavella i Caldes de Montbuy. L'aigua calenta que brolla en aquests últims indrets fou utilitzada per a usos medicinals en els temps de la dominació romana i potser ja en èpoques anteriors.

Però ni les més sumptuoses termes romanes de Catalunya podien comparar-se amb les grans termes imperials de Roma. El tipus de les termes catalanes devia

Restes de les termes romanes de Caldes de Malavella

acostar-se al de les apartades ciutats provincials de Pompeia, Timgad i Vèlia. Aquestes termes constaven de les parts següents: una piscina per als banys, amb aigua freda o de la temperatura de l'estació *(frigidarium)*, la qual estava enmig d'una sala o d'un pati porticat; una sala per a despullar-se i vestir-se *(apodyterium)*, una sala de banys calents *(caldarium)*, i una altra sala per a la transpiració *(tepidarium)*.

Termes de Caldes de Malavella: Són importants les restes de termes aparegudes en aquesta població.

Al cim del puig de les Ànimes s'hi descobrí una piscina, amb tres graons en tot el seu perímetre, de 9 metres de llarg per 5'76 en la part alta i 7'90 i 4'55 res-

pectivament en el fons. A més, al puig de Sant Grau hi ha les restes d'unes notables termes, en el lloc on hi havia hagut el castell de Caldes i després l'hospital de la vila. Una petita part de l'edifici romà quedà involucrat en el castell medieval, i a això fou degut que es conservés aquella. [1]

Galeria de les termes de Caldes de Malavella (de la *Revista Historica)*

Fins al darrer terç del passat segle, la part visible consistia en dues galeries paral·leles cobertes més o menys íntegrament per una volta de canó; la galeria millor conservada estava dividida en tres compartiments separats per parets. Aqueixes restes foren enderrocades. Anys després, fent obres en aquell lloc per a l'explotació de les aigües, aparegueren en excavar-se el terreny noves restes, entre les quals hi ha una gran piscina rectangular, de 9'60 metres de llarg 9'60 d'ample en la seva part alta i 8'15 i 6'60 respectivament en la part baixa, amb cinc graons per tots costats, que li donaven un metre de fondària. [2]

Caldes de Malavella correspon al *Aquis Voconis* dels itineraris romans. [3]

L'any 1871, entre les ruïnes de les termes, es trobà una làpida romana, que era probablement un pedestal o base d'estàtua, ofrena de Pòrcia Festa en agraïment d'haver recobrat la salut per efecte de la virtut curativa d'aquelles aigües. [4]

Termes de Caldes de Montbuy: Millor conservades que les de Caldes de Malavella estaven les termes de Caldes de Montbuy, fins que en el segle passat foren cobertes i destroçades. Abans d'això, el seu propietari en féu fer una recons-

Interior de la galeria de les termes de Caldes de Malavella (de la *Revista Historica)*

1) J. Botet i Sisó: Volum *Girona* de la *Geografia general de Catalunya*. Pàg. 971.

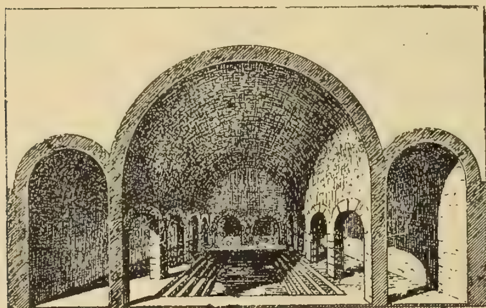
2) J. Botet i Sisó: Lloc citat. Pàg. 973. — N. Font i Sagué: *Caldes de Malavella y su manantial «Els Bullidors». Descripción científica histórica.*

3) J. Botet i Sisó: Lloc citat. Pàg. 974.

4) Per a la descripció i estudi dels vestigis de les termes romanes de Caldes de Malavella vegin-se els treballs i obres següents: Tomás Lletget: «Anuari de l'Associació d'Excursions Catalana». Any 1881. Pàgs. 156 i següents. — J. Botet i Sisó: «Revista Històrica». Tom III. Any 1876. Pàgs. 72 i següents. — Fidel Fita: «Boletín de la Real Academia de la Historia». Tom XLIV. Pàg. 81 i següents. — N. Font i Sagué: *Caldas de Malavella y sus manantiales «Els Bullidors». Descripción científico-histórica.* Barcelona, 1904. — J. Puig i Cadafalch, Falguera i Goday: *L'Arquitectura romànica a Catalunya.* Tom I. Pàgs. 126 i següents.

trucció [1]. Als murs de l'església parroquial de la població es guarden encara les ares votives a Apol·ló, déu de la salut, que pertanyien a les termes romanes. [2]

Termes de Tarragona: En les excavacions fetes a Tarragona l'any 1884, en ocasió d'obrir-se alguns carrers de l'Eixample, hom trobà restes del Gimnàs i de les termes [3]. Creuen Puig i Cadafalch, Folguera i Goday que no eren uns simples banys públics *(balinæ)*, sinó un *Gymnassium* amb totes les dependències, tal com el descriu Vitrubi en la seva obra d'arquitectura, i que ocupava una àrea molt extensa. Les Termes i el Gimnàs de Tarragona estaven enmig de magnífics jardins, prop del teatre, més cap al nord.

Restauració de les termes de Caldes de Montbuy (segons En Marian Sanz, *Anuari de l'Associació d'Excursions Catalanes)*

Termes de Barcelona: Nombroses làpides barcelonines parlen de banys i de termes públiques a Barcelona [4]. Però no s'en té cap dada concreta.

Suposades termes de Calafell: A Calafell (Baix Penedès) foren descobertes anys enrera les ruïnes d'un edifici romà, que es cregué eren les d'unes termes [5]. Resta, però, el dubte si es tracta verament de les ruïnes d'unes termes, o simplement de les d'una vil·la romana. S'ha fet difícil un nou estudi, perquè el conreu ha enterrat altra vegada les ruïnes, que no havien estat completament descobertes [6]. Sembla més aviat que es tracta de les restes d'una vil·la. [7]

Els ponts. — No hi ha avui a Catalunya grans ponts romans ben conservats, per l'estil dels de Mèrida i Còrdova. En canvi, gairebé tots els ponts d'alguna importància han estat ponts romans, i s'hi conserven vestigis de l'obra romana, sobretot als fonaments.

Tal succeeix amb els ponts de Manresa, Martorell i Lleyda. [8]

Consta, per nombrosos miliaris trobats a Catalunya, que durant l'imperi de Maximí van ésser fets a la nostra terra grans reparacions de ponts i de vies.

Els arcs. — El poble romà, diuen Puig i Cadafalch, Falguera i Goday, mirava constantment a la perpetuïtat de les seves obres; ell és, si no el creador, el pro-

1) Publicada per Francesc Maspons i Labrós: «Anuari de l'Associació d'Excursions Catalana». Any 1882. Pàg. 209.
2) Puig i Cadafalch, Falguera i Goday: *L'Arquitectura romànica a Catalunya.* Tom I. Pàgs. 130 i 131.
3) B. Hernández Sanahuja: *Historia de Tarragona.* Tom I, 2.ª part. Apèndix. Pàgs. 37 i següents.
4) Puig i Cadafalch, Falguera i Goday: Lloc citat. Tom I. Pàgs. 133 i 134.
5) Celestí Pujol i Camps: «Boletín de la Real Academia de la Historia». Tom VI. Any 1885. Pàgs. 163 i següents.
6) Puig i Cadafalch, Falguera i Goday: Lloc citat. Tom I. Pàgs. 131 i 132.
7) Puig i Cadafalch, Falguera i Goday: Lloc citat. Tom I. Pàg. 135.
8) Puig i Cadafalch, Falguera i Goday: Lloc citat. Tom I. Pàg. 145.

pagador del monument commemoratiu, principalment dels arcs triomfals que s'aixequen en els camins i en les proximitats de les ciutats, en les planes i en els carrers, decorats de relleus i d'inscripcions, coronats d'estàtues en marbre i en bronze. La composició és constantment la mateixa: un pòrtic arquitravat

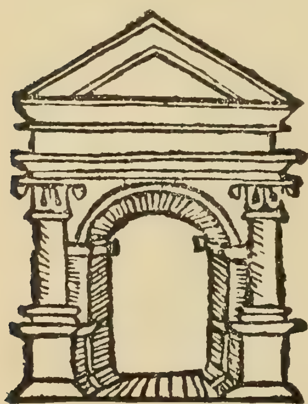

Arc de Barà

superposat a una porta arquejada, senzilla o triple. Aqueixa barreja arquitectònica arriba a una sumptuositat i riquesa extraordinària eminentment romana, sense la severa unitat de l'obra grega. [1]

Tres arcs romans es conserven a Catalunya: el de Barà, el del pont de Martorell i el de Cabanes.

L'arc de Barà: S'alça a la comarca de Baix Penedés, entre Sant Vicens de Calders i Torredembarra (és a dir, Torre d'En Barra, Bara o Barà), en la carretera de Barcelona a Tarragona, antiga via romana, a 20 quilòmetres de la darrera ciutat. Hi ha també a la contrada la població de Roda de Barà i un promontori anomenat Roques de Barà. Pujades diu que davant l'arc, al seu temps, s'alçava una casa anomenada Hostal de Barà, que era situada cap a la marina, a la part meridional [2]. Aquell indret du el nom de Pla de Barà. El nom ve dels primers temps de la reconquesta, i potser es deu a haver estat feta la concessió d'aqueix territori a un cavaller anomenat Bara o Barà.

Fals dibuix de l'Arc de Barà, publicat per Beuter

L'arc de Barà és el més important dels arcs triomfals que hom coneix a la Hispània Tarraconesa, i el més ben conservat i més monumental que resta en el nostre país. [3]

La seva forma és simple i esvelta. No és sumptuós, però és noble i elegant. El constitueixen quatre columnes corínties simulades, que apareixen sostenint l'entaulament, en el fris del qual hi anava la dedicatòria. En l'intercolumni central s'obre l'única arcada. Les dimensions d'aquest famós monument són: 12'28 metres d'altura total per 12 m. d'amplada; altura de l'arcada, 10'14 m., amb una amplada de 4'87. El gruix de la construcció és de 2'34 m. A la part superior manca un àtic que devia terminar-lo [4]. És completament igual per les dues cares.

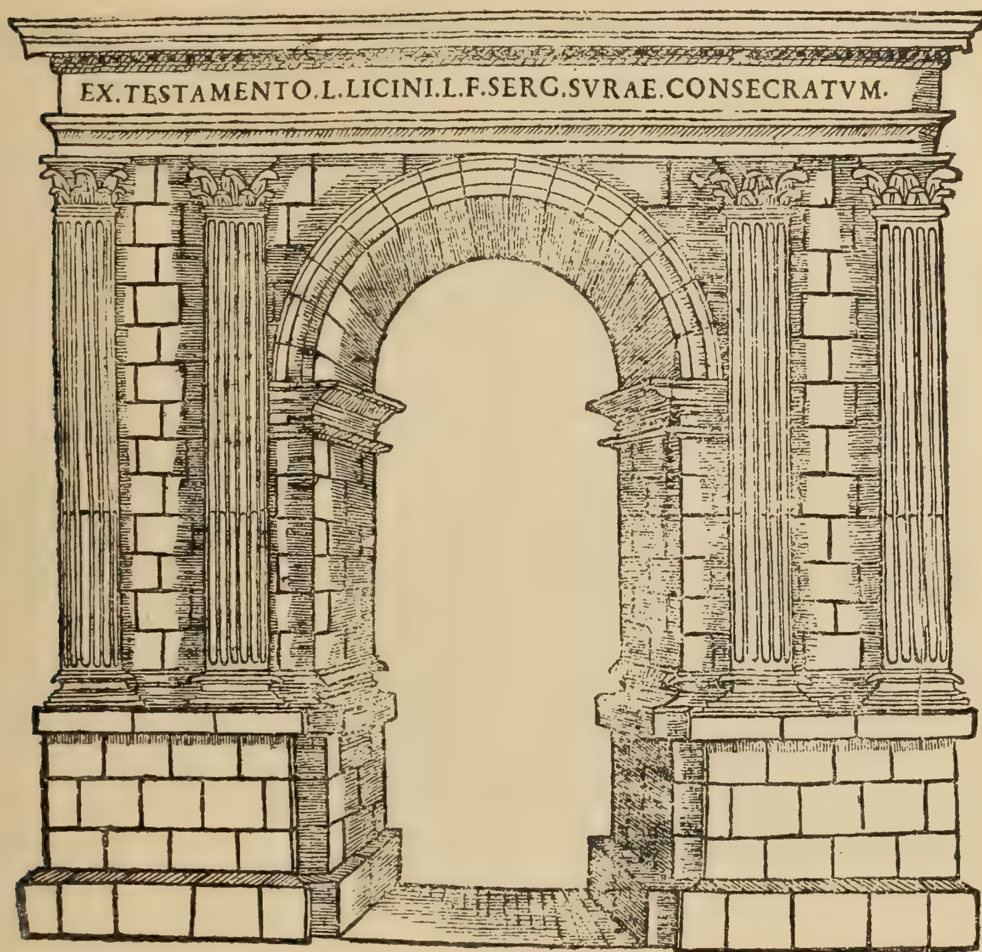
Cal tenir present que aquest arc va ésser restaurat en algunes ocasions, especialment la part de dalt, i que en altres ocasions hom el deteriorà llastimosament, com en certa ocasió en què fou apariat per a fer-lo servir d'arc de triomf en honor del general Espartero (1840).

Segons el contingut de la inscripció que hi havia al fris del monument, fou Luci Licini Sura qui disposà en el seu testament la construcció d'aqueix arc commemoratiu: «EX. TESTAMENTO. L. LICINI. L. F. SERG. SVRAE. CONSECRATUM». És a dir: «A Luci Licini Sura, fill de Luci, de la tribu Sèrgia, consagrat per manament testamentari.»

1) PUIG I CADAFALCH, FALGUERA i GODAY: *L'Arquitectura romànica a Catalunya.* Pàg. 89.
2) J. PUJADES: *Corònica Universal de Catalunya.* Capítol XXX. Part 1.ª
3) PUIG I CADAFALCH, FALGUERA i GODAY: Lloc citat. Tom I. Pàg 30.
4) PUIG I CADAFALCH, FALGUERA i GODAY: Lloc citat. Tom I. Pàg. 92.

Luci Licini Sura fou home eminent. L'emperador Trajà el nomenà legat. En temps de Nerva i Trajà fou tres vegades cònsol, en els anys 92, 102 i 107 de Jesucrist. La seva estàtua s'alçà en el Fòrum trajà de Roma.

De ço que d'ell diuen alguns autors romans, es dedueix que fou un home savi, ric, prestigiós i respectat. Plini el Jove li adreçà una carta on, després de descriure

L'Arc de Barà (segons Pujades)

una font intermitent, afegeix: «Vós deveu descobrir les veres causes d'aquest prodigi. Qui podrà fer-ho millor que vós? Per la meva part, jo estic content si us he explicat bé el fet.» [1]

1) Plini: *Epistolarum*. Llibre IV. Capítol XXX.

Marcial, l'agut epigramàtic, al·ludeix a Sura en termes del més alt elogi: «Vós — escriu — el més il·lustre dels nostres savis, Sura, vós, que amb la vostra eloqüència recordeu el parlar dels nostres avis, ¿quin fat us ha retornat a nosaltres després d'haver tastat l'aigua del Letha? Ja havíem deixat d'esperar i de témer; ja, plens de tristor i segurs de la nostra dissort, ploràvem pel que havia estat de vós. Però el rei del silenciós Avern temé la nostra ira i tornà els fusos que havia pres a les Parques. Vós sabeu quins planys havia fet nàixer la falsa nova de la vostra mort, i gaudiu ara vivent de la vostra posteritat. Visqueu com si us arrebassessin la vostra existència; colliu de pressa els plers, i de la vida recobrada ni un dia n'haureu perdut.» [1]

Arc romà de Martorell

En un altre bell epigrama, Marcial diu que «el nostre Sura obté totes les lloances». [2]

Un llibert de Sura, Luci Licini Segon, fou sens dubte l'executor de les disposicions testamentàries del seu il·lustre patró. I Luci Licini Segon fou, ell també, recordat en làpides i estàtues, sobretot a Barcelona. És l'home qui aconseguí més vegades l'honor de l'estàtua a Catalunya. [3]

L'arquebisbe de Tarragona Antoni Agustín, en els seus *Diálogos de las Meda-*

1) MARCIAL: *Epigrammatum.* Llibre VII, Pàg. 47.
2) MARCIAL: Lloc citat. Llibre I. Pàg. 50.
3) PUIG I CADAFALCH, FALGUERA i GODAY: *L'Arquitectura romànica a Catalunya.* Tom I. Pàg. 31.

llas, diu que ordenà l'erecció de l'arc un altre membre de la família dels Licinis, Luci Licini Sergi. Aquesta versió fou deguda, segurament, a una interpretació equivocada de la inscripció. [1]

És molt probable que Luci Licini Sura tingués també un sumptuós monument commemoratiu a Barcelona. Hi ha al Museu de Santa Àgueda dos fragments de

Restauració dels arcs romans del pont de Martorell, segons les dades de Laborde
(De *L'Arquitectura romànica a Catalunya*)

marbre de caràcters iguals. En l'un es llegeix: *Ex testamento...*, i en l'altre *L. Licinius.* Hom pot creure que les dues làpides formaven part d'un fris del mateix

1) A. Agustín: *Diálogos de las Medallas.* Pàg. 4.

edifici, construït, com l'arc de Barà, per disposició testamentària de Sura. [1]

De Roma estant, Sura fou protector de la nostra terra. I sembla probable que la colònia barcelonesa l'elegís patró, *patronus coloniæ*. [2]

L'arc de Martorell: Està avui molt deteriorat, i no en resta gairebé altra cosa sinó l'arcada. Es troba a un extrem del pont. A l'altre extrem hi ha el basament de l'altre arc que allí existia. Es tracta de la disposició freqüent dels dos arcs en els dos extrems dels ponts romans. D'aquesta disposició queden encara alguns exemplars.

La forma de l'arc del pont de Martorell és més senzilla que la de l'arc de Barà. Una sola columna a cada costat de l'arcada apareix sostenint l'entaulament. Pel motlluratge i la decoració, es dedueix que pertany al mateix període que l'arc de Barà. [3]

Arc romà de Cabanes

No se sap l'origen ni la dedicació d'aquest arc.

Fou restaurat l'any 1768, per Carles III, a fi d'evitar la completa ruïna del monument. Aleshores s'hi col·locà una inscripció que atribuïa l'arc, fantàsticament, al cartaginès Hamílcar. [4]

L'arc de Cabanes: Està situat en el terme municipal d'aquest poble del Mestratge (reialme de València), damunt la via romana que anava de Tortosa a Sagunt. La plana on s'alça l'arc, del qual només resta l'arcada, rep el nom de Pla de l'Arc.

Tampoc són coneguts l'origen ni la dedicació d'aquest monument.

Cavanilles va donar de l'arc romà de Cabanes un dibuix que no és gaire exacte. [5]

En temps de Beuter fou trobada prop de l'arc una moneda d'or de Neró, i amb això en tingué prou l'autor de les *Décadas* per a datar l'arc del temps de l'emperador susdit [6]. Beuter pretenia que l'arc commemorava la batalla en què, després de la desfeta dels Escipions, Luci Marci deturà l'empenta dels cartaginesos. Però

1) Puig i Cadafalch, Falguera i Goday: *L'Arquitectura romànica a Catalunya*. Tom 1. Pàg. 31.
2) Puig i Cadafalch, Falguera i Goday: Lloc citat. Tom 1. Pàg. 30.
3) Puig i Cadafalch, Falguera i Goday: Lloc citat. Tom 1. Pàgs. 92 i 93.
4) Laborde: *Voyage historique et pittoresque d'Espagne*. Pàg. 58.
5) T. Llorente: *València*. Tom 1. Pàg. 276, nota 2.
6) *Décadas de la Historia de Valencia.*

ja Ambrosi de Morales feu notar que, segons la narració de Titus Livi, la dita batalla es lliurà al nord de l'Ebre. [1]

Amb tot i això, que en aquell indret es lliuressin batalles, és ben probable, puix que hom hi ha trobat gran nombre d'objectes militars. Conta Cavanilles que en un puig del sud d'aquest pla, un pastor trobà aglans de plom de les que usaven els foners romans. Més recentment hi han aparegut, a més d'aglans de plom, puntes de fletxa, ferres de llança, monedes i altres objectes. [2]

Arc entre Tortosa i Sagunt: Una làpida trobada entre aquestes dues poblacions parla d'un arc commemoratiu amb estàtues, que s'alçava en aqueix territori, prop de la via romana. Segons l'al·ludida inscripció, Quinta Proba alçà l'arc per a ella, Porci Rufus i Porci Rufinus. [3]

No sembla pas que aquest arc pugui identificar-se amb el de Cabanes.

Els aqüeductes. — Construïren els romans a la nostra terra aqüeductes nombrosos. La portada d'aigües abundants a les poblacions principals de la Catalunya romana fou una de les més notables millores que el domini de Roma introduí. Hi ha restes o notícies d'aqueixos monuments a Tarragona, Barcelona i Sagunt.

Aqüeducte de Tarragona: Està situat a quatre quilòmetres de la ciutat, prop de la carretera de Tarragona a Valls i a Lleyda, a la part nord, unint els costats d'una fondalada. La gent del país li dóna el nom de *Pont de les Ferreres,* i és més conegut encara pel nom fantàstic de *Pont del Diable.*

Aquest aqüeducte superb és una prova de la supremacia de Tàrraco a la Hispània Citerior, puix que cap altra ciutat comptava amb obres gegantines d'aquesta natura. L'aqüeducte de Tarragona, que es troba en bon estat de conservació, és, en efecte, un dels més grandiosos de la península. [4]

Presenta dos ordres d'arcades, d'onze arcs l'inferior i de vint-i-cinc el superior. És més alt que l'aqüeducte de Mèrida, malgrat de tenir aquest tres ordres d'arcades, i solament uns dos metres més baix que el de Segòvia. Per damunt passava un sol canal, que formava part de la conducció que, per les carenes de les col·lines, portava a Tarragona l'aigua del riu Gaià, presa en un punt situat en el terme de Pont d'Armentera, a uns 25 quilòmetres de la capital, lloc on encara hi ha restes de la gran presa o dipòsit de l'aigua del riu. La pedra del pont fou treta d'una pedrera situada en una col·lina pròxima a l'aqüeducte, anomenada *Coves de la pedrera.* [5]

En el lloc més alt, l'aqüeducte té prop de 24 metres d'alçada, sense comptar la galeria de conducció, avui destruïda, i que devia fer, en ésser edificat l'aqüeducte, uns 2 metres més. La seva total llargada, en la part superior, és de 217 metres. [6]

1) Ambrosi de Morales: *Historia de España.*
2) T. Llorente: *València.* Tom I. Pàg. 278, nota 2.
3) E. Hübner: *Corpus incriptionum Latinarnm.* Volum II. N.° 3997.
4) Puig i Cadafalch, Falguera i Goday: *L'Arquitectura romànica a Catalunya.* Tom I. Pàg. 141.
5) Puig i Cadafalch, Falguera i Goday: Lloc citat. Pàg. 144.
6) L. Serrallach: *Monumentos romanos de Tarragona.* Pàg. 40.

Arcades del aqüeducte romà de Tarragona (Pont del Diable)

L'aqüeducte fou malmès en temps de les invasions bàrbares. Després va ésser objecte d'una restauració, molt visible en el monument, feta pels alarbs en temps del califa Abd-el-Rahman III [1]. Novament fou restaurat l'any 1798, sota la direcció de l'arquitecte Rovira [2]. Després tornà a deteriorar-se. L'any 1855, sota la direcció

1) Puig i Cadafalch, Falguera i Goday: *L'Arquitectura romànica a Catalunya*. Pàg. 144.
2) A. de Magriñá: *Tarragona en el siglo XIX*. Tarragona, 1903. Pàg. 55.

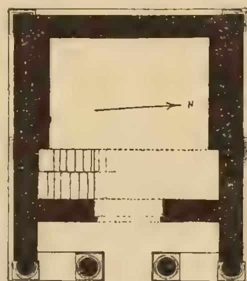
d'Hernàndez Sanahuja, fou consolidat [1]. L'autor alarb Bu Ahmed Ibn Al-Makkari al·ludeix a les construccions antigues descrites en un treball històric per Ibnu Ghàlip, qui, parlant de l'aqüeducte de Tarragona, diu que a través d'una bella plana conduïa admirablement l'aigua, la qual feia moure tots els molins de pedra de la ciutat. [2]

Malgrat de la considerable alçada de l'aqüeducte, l'estabilitat no deixa res a desitjar en el terreny científic, i la corrobora la durada del monument. [3]

Aqüeducte de Barcelona: A Barcelona hi hagué, fins al segle XVIII almenys, les restes d'un aqüeducte romà, que apareixien a l'entrada del carrer dels Capellans en direcció a la muntanya de Collcerola, o sigui el Tibidabo, on hi havia també vestigis de la conducció. [4]

El de Sagunt: Les ruïnes trobades ens diuen que hi hagué un aqüeducte romà a Sagunt, el qual duia a la població les aigües del riu Palància. Era fet de formigó. [5]

Aqüeducte d'Eivissa: Un superb aqüeducte romà hi hagué a Eivissa [6]. S'hi refereixen les inscripcions 3,663 i 3,664 del *Corpus* de Hübner.

Planta del sepulcre de Fabara

Els sepulcres. — Dos tipus de monument funerari romà trobem a Catalunya: el de forma de temple i el de forma de torre isolada. Aquests dos tipus són comuns a tot l'Imperi [7]. El sepulcre en forma de temple procedeix de Grècia, i fou adoptat pel romans. Obeeix aquesta forma al fet de donar un ver culte als manes dels difunts.

Sepulcre de Fabara: Un d'aqueixos monuments sepulcrals és el de Fabara, prop del riu Matarranya. Al frontó hi ha la dedicatòria als manes de L. Emili Lupus. Aquest és el sepulcre més complet entre els que presenten forma de temple. [8]

Columbari de Vilarrodona: Un altre monument sepulcral català d'aquest tipus, per bé que més senzill, és el columbari de Vilarrodona, població del Camp de Tarragona, prop del riu Gaià, el nom de la qual deriva potser d'una *Villa rotunda* romana [9]. Era un sepulcre d'incineració. Adins, els murs mostren els nínxols on eren posades les urnes que guardaven les cendres dels morts. Està bastit amb petits

1) E. DE SAAVEDRA: *Don Buenaventura Hernández Sanahuja.* Pàgs. 353 i 354. Diu Saavedra que la consolidació es féu amb gran encert i amb la reduïda despesa de 6.000 rals.

2) *The History of the Mohammedan Dynastias in Spain.* Londres, 1840. Capítol VI. Pàg. 77.

3) L. SERRALLACH: *Monumentos romanos de Tarragona.* Pàg. 40.

4) CEAN BERMÚDEZ: *Sumario de las antigüedades romanas que hay en España.* Madrid, 1832. — ANTONI PONS: *Viaje de España.* Tom XIV, primera edició. Madrid, 1788. Pàg. 63.

5) CHABRET: *Historia de Sagunto.* Tom II. Pàgs. 114 i 115.

6) Vegi's CARLOS GONZÁLEZ DE POSADA: *Adiciones a la Relación de Iviza.* «Boletin de la Real Academia de la Historia». Any 1907. Tom II. Pàgs. 313 i nota 1.

7) PUIG I CADAFALCH, FALGUERA i GODAY: *L'Arquitectura romànica a Catalunya.* Tom I. Pàg. 62.

8) PUIG I CADAFALCH, FALGUERA i GODAY: Lloc citat. Tom I. Pàg. 62.

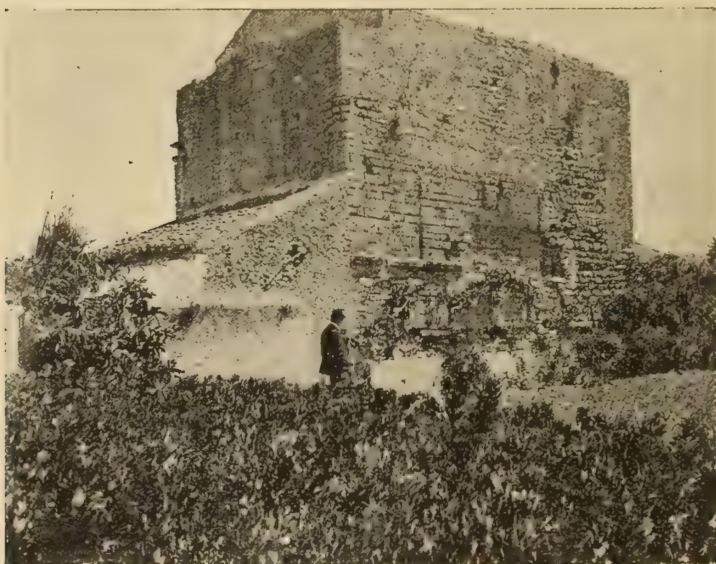
9) PUIG I CADAFALCH, FALGUERA i GODAY: Lloc citat. Tom I. Pàg. 63.

carreus units per grosses línies de morter. La cambra amb nínxols a les parets és anomenada columbari per la seva semblança amb les fileres de nius d'un colomar.

Sepulcre de Corbins: Cal citar també, entre els monuments d'aquest tipus, el de Corbins, a l'actual província de Lleyda, les parets del qual són de menuda rebla. Estava recobert de llenques de marbre [1]. Era una obra rural, potser pertanyent a una vil·la rústica. [2]

Columbari d'Eivissa: L'any 1886, entre els molins de vent del Puig dels Molins, es descobrí un sepulcre de l'espècie dels columbaris. Allí i en altres bandes hom trobà ampolles, llacrimatoris i monedes romanes de l'Alt Imperi. [3]

Sepulcre de Sagunt: L'any 1526 es conservava encara a Sagunt el sepulcre de la família Sèrgia. Actualment no es guarda d'aquest sepulcre altre record sinó el d'uns croquis amb unes breus explicacions que apareixen en un còdex de la Biblioteca Ambrosiana de Milà.

Columbari de Vilarrodona

El sepulcre en forma de torre té una vellíssima tradició mediterrània. És comú a tots els pobles que habitaren les vores de la nostra mar, entre ells els fenicis. El nombre de torres sepulcrals conegudes en el litoral mediterrani és considerable [4]. A Catalunya hi ha interessants exemplars d'aquesta classe de monuments sepulcrals.

Torre dels Escipions: Monument situat a uns 6 quilòmetres de Tarragona. És de planta quadrada, i formen el seu alçat tres cossos superposats, en disminució. En una de lescares del cos central, la que mira a la carretera de Barcelona — antiga via romana — hi ha dues estàtues en alt relleu, una a cada costat. S'havia cregut que representaven els dos germans Escipions, però ja fa segles que aquesta

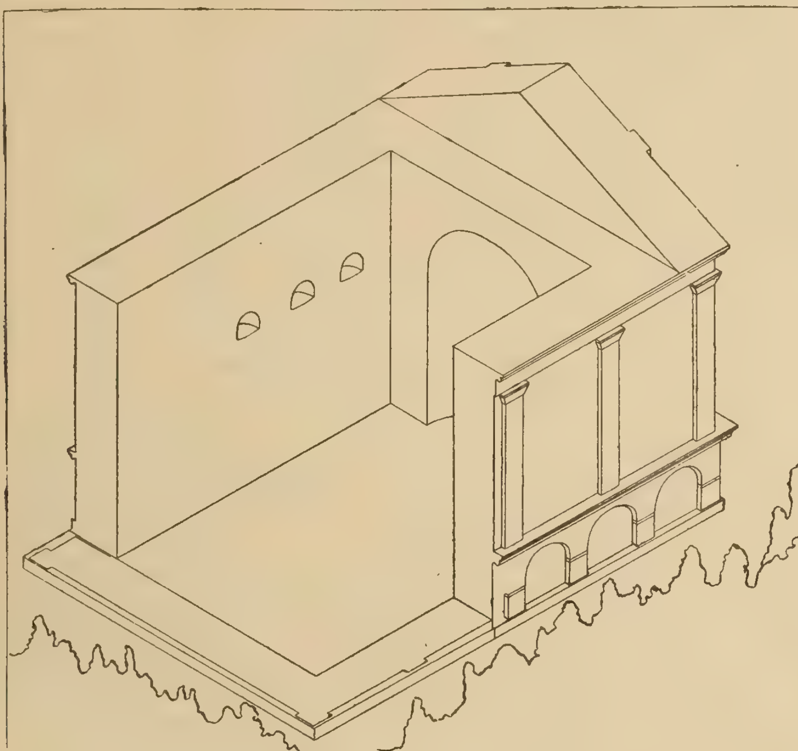
1) Puig i Cadafalch, Falgtera i Goday: *L'Arquitectura romànica a Catalunya.* Tom I. Pàg. 65.

2) J. P. C. (J. Puig i Cadafalch): «Anuari de l'Institut d'Estudis Catalans». Tom V. Anys 1913-14. Pàg. 866.

3) Carlos González: *Adiciones a la Relación de Iviza.* Pàg. 311.

4) Puig i Cadafalch, Falguera i Goday: Lloc ciutat. Pàg. 70.—En aquesta obra són citats bon nombre de sepulcres d'aquest tipus en els països del Mediterrani.

error ha estat esvaïda. Altres han cregut que representaven dos soldats plorant per la mort dels cabdills, i s'ha pretès que les dues estàtues porten el mantell militar o *sagum* i al cap el *cucullus* característic, afegint-se que al Museu de València

Estructura del columbari de Vilarrodona. (De *L'Arquitectura romànica a Catalunya)*

hi ha una estàtua amb un vestit completament igual [1]. En veritat, són dues figures funeràries del personatge mitològic frigi Attis. [2]

En aquesta mateixa cara, al cos superior, Laborde hi discerní dos caps mig esborrats per damunt la coronisa. Albiñana també cita aquest relleu, els senyals del qual avui han desaparegut gairebé del tot. Pons de Icart reproduí les restes de la inscripció del monument, les primeres lletres llegibles de la qual eren O R N.

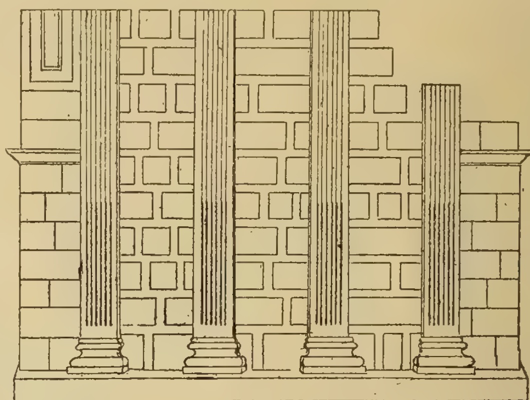
Hübner admet que aqueixes lletres corresponen al cognom *Cornelius,* que duien els germans Escipions. Però fa notar que aquest cognom era molt comú a

1) Puig i Cadafalch, Falguera i Goday: *L'Arquitectura romànica a Catalunya.* Tom 1. Pàg. 70 i 71.

2) E. Albertini: *Sculptures antiques du Conventus Tarraconensis.* «Anuari de l'Institut d'Estudis Catalans». Tom V. Anys 1913-14. Pàg. 403.

tot el *Conventus Tarraconensis* [1]. Les darreres paraules, més llegibles, deien SIBI PERPETUO REMANE..., les quals confirmen el caràcter funerari del monument.

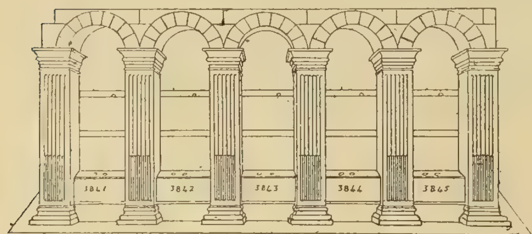
És poc probable que sigui certa la tradició segons la qual es tracta del sepulcre dels dos germans Escipions, morts lluitant contra els cartaginesos, l'any 211 abans de Jesucrist. Els caràcters del monument fan creure que és força posterior a aquesta data. No seria impossible que es tractés d'un monument alçat en honor i memòria dels dos germans, molt després de llur mort. Però no en tenim cap prova, ni cap indici valuós. Un gran nombre de tradicions anàlogues són absolutament arbitràries.

Frontispici del sepulcre de Sagunt, segons el còdex de l'Ambrosiana de Milà

Torre del Breny: La Torre del Breny, prop de Manresa, era un monument funerari amb gran basament, i estava construït amb grossos carreus molt ben treballats, d'un gruix d'un metre, que és el de la paret. Laborde, a principis del segle passat, pogué fer-ne un dibuix que dóna idea d'aquest monument sever, a despit de la masia que apareix adosada al seu mur. Avui la Torre del Breny està destruïda gairebé del tot.

Sepulcre d'Empúries: A Empúries, dalt d'un turó pròxim a les ruïnes antigues, existeix un basament, molt deteriorat pel transcurs del temps, d'un sepulcre romà en forma de torre. Només resta el nucli interior fet de rebla menuda, que anava revestit de carreus, els senyals dels quals són encara visibles. [2]

Frontispici del sepulcre de Sagunt, segons el còdex de l'Ambrosiana de Milà

Sepulcre de Vilajoiosa: És de planta rectangular, amb escales assota. El cos està cobert amb volta i els angles decorats amb columnes. [3] Roc Chabàs opina que el sepulcre de Vilajoiosa restà inacabat i que alguns carreus a mig desbastar que veié allí aprop estaven destinats al monument. [4]

1) E. Hübner: *Corpus incriptionum Latinarum*. Volum II. N.° 4,283.
2) Puig i Cadafalch, Falguera i Goday: *L'Arquitectura romànica a Catalunya*. Pàg. 75.
3) Puig i Cadafalch, Falguera i Goday: Lloc citat. Pàg. 75.
4) Roch Chabàs: Article publicat a *El Archivo*. Tom III. Pàg. 260

Cal esmentar, a més, el sepulcres de Vilablareix (a l'extrem occidental del pla de Girona), fet de formigó; el d'Aiguaviva, que és molt semblant a l'anterior, i el de Lloret de Mar. [1]

Sepulcre de Vilajoiosa

Cementiris romans: Els fossars romans eren sempre als afores de la població. Així ho disposava la llei de les dotze taules, i aquesta disposició era consignada a les constitucions de fundació dels municipis. Situades fora de la ciutat i a les vores de les grans vies, les tombes donaven a aquestes un aspecte monumental. [2]

Dues classes de sepulcres romans podem distingir, corresponents als dos sistemes d'incineració i d'inhumació practicats simultàniament pels romans: urnes i sarcòfags. Les urnes funeràries romanes presenten sovint la forma de gerra o àmfora. Altres vegades tenen la forma de temple d'origen etrusc, o la tapa cilíndrica. També n'hi ha de plom, en forma de caixa prismàtica o cilíndrica. [3]

Sepulcre de Vilajoiosa

L'ús dels sarcòfags s'estengué a Roma cap al segle II i el veiem sovint en el segle III.

Parlant dels sarcòfags romans, diuen Puig i Cadafalch, Falguera i Goday: «Són obra industrial, de marmolista que els ven fets, deixant únicament lloc a la inscripció funerària o al bust que s'hi esculpeix, més o menys semblant al difunt. Per això els temes es repeteixen en llocs distants i en un mateix país, guardant una mateixa composició. Es posaven en el camp, dintre dels monuments, fins dintre dels tancats particulars funeraris de vora el camins.» [4]

Sepulcre de Vilajoiosa

1) Vegi's la descripció d'aquests sepulcres en forma de torre a *L'Arquitectura romànica a Catalunya.* Tom I. Pàgines 72 a 75.

2) Puig i Cadafalch, Falguera i Goday: *L'Arquitectura romànica a Catalunya.*

3) Puig i Cadafalch, Falguera i Goday: Lloc citat. Tom I. Pàg. 86. — Fidel Fita: «Revista histórica latina». Tom III. Any 1876. Pàgs. 29 i següents.

4) Puig i Cadafalch, Falguera i Goday: Lloc citat. Tom I. Pàg. 78.

Hi ha sarcòfags sumptuosos, decorats amb escultures representant escenes generalment mitològiques o amb figures geomètriques. Hi ha també els sarcòfags de la gent humil, en els quals Puig i Cadafalch, Falguera i Goday distingeixen tres tipus: primer, caixa formada per *tegulæ* als costats, coberta per grans peces de fang cuit vermell o per lloses de pedra; segon, sarcòfag fet amb calç i maons, amb coberta plana de *tegulæ;* tercer, sarcòfag format de dues files de *tegulæ* inclinades en sentit contraposat, convergint per la part superior i sostenint-se així les unes amb les altres, i en alguns casos amb una línia de *imbrices* semicirculars en el lloc d'unió o aresta. Hi ha, a més, el sarcòfag format per una àmfora, del qual es troben exemplars a Cabrera de Mataró i a Empúries.

Sepulcre de Lloret

Aquests tres tipus, que apareixen per tota la terra catalana, es conserven en els cementiris de baixa època, àdhuc en els cementiris cristians. [1]

Les estàtues. — Un altre dels monuments commemoratius romans, el més típic de tots, és l'estàtua amb el seu pedestal. Hi ha també l'epígraf, aparedat en els murs o en els pòrtics dels edificis.

El Fòrum o gran plaça de les ciutats i viles era el lloc preferit per a col·locar-hi estàtues i epígrafs. Per a alçar l'estàtua o aparedar l'epígraf calia el permís dels decurions.

Generalment les estàtues eren de cos enter. Sovint n'apareixen d'eqüestres. Alguna vegada es tractava d'un simple bust. Un bust coronava l'epígraf d'aquell corredor o auriga del circ de Tàrraco, Eutiques, de qui havem parlat en tractar dels circs, i la inscripció del qual demanava al vianant que llancés tendres flors damunt el bust: *sparge precor flores supra mea busta, viator.* [2]

Les estàtues eren fetes de mate-

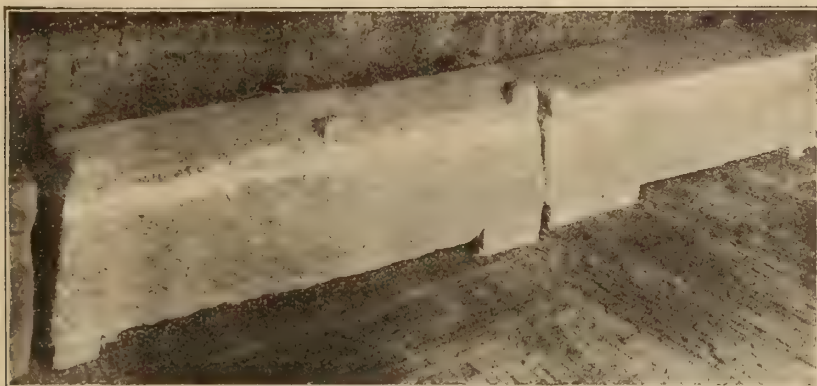
Sepulcre de *tegulæ* i de *imbrices* (Museu de Tarragona)

1) PUIG I CADAFALCH, FALGUERA i GODAY: *L'Arquitectura romànica a Catalunya.* Tom I. Pàg. 86.

2) E. HÜBNER: *Corpus inscriptionum Latinarum.* Volum II. Núm. 4314.

rials diversos: pedra, marbre, bronze daurat i argentat. A les poblacions reduïdes, l'escultura agafa primerencament la rigidesa del decaïment romà. [1]

S'ha conservat a Catalunya un gran nombre d'estàtues romanes, sobretot als museus de Tarragona i Barcelona, les quals, però, no representen sinó una petita

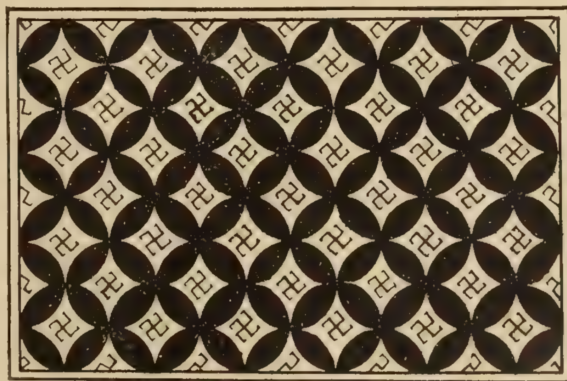
Sepulcres trobats a Girona i Caldes de Malavella (Museu de Girona)

part de les que degueren alçar-se a la nostra terra en el llarg temps de la dominació romana. Un repertori gairebé complet d'aqueixes estàtues es troba en l'excellent treball d'Albertini, *Sculptures antiques du Conventus Tarraconensis*. [2]

Els mosaics. — Nombrosos mosaics romans han estat trobats a Catalunya, que ens parlen de la sumptuositat pròpia de l'edifici romà. [3]

Entre els més notables hi ha els dos que representen curses hípiques de circ, i que ja havem citat en parlar d'aquest lloc públic, trobats respectivament a Barcelona i a Girona. [4]

La situació dels mosaics en les edificacions fa que, en gran nombre de casos, aquells es

Mosaic romà del Puig de Sabolla

1) PUIG I CADAFALCH, FALGUERA i GODAY: *L'Arquitectura romànica a Catalunya*. Pàg. 182.

2) «Anuari de l'Institut d'Estudis Catalans». Volum IV. Anys 1911-12. Pàgs. 323 a 474.

3) Vegi's, per a l'estudi dels mosaics romans descoberts a Catalunya, l'obra de PUIG I CADAFALCH, FALGUERA i GODAY: *L'Arquitectura romànica a Catalunya*. Volum I. Capítol XXIII. Pàgs. 221 a 238.

4) *Mosaico romano de la torre de Bell-lloch en Gerona:* «La Academia», de Madrid. Volum I. Any 1877. Pàgs. 169 i 170. Gravats a les planes 174-165 i 168.

conservin gairebé íntegres entre les ruïnes, colgats sota terra. Són remarcables, entre altres mosaics catalans, el que representa el sacrifici d'Ifigènia (Empúries), el de la Medusa (Tarragona), els de Puig de Sabolla (València) i els de Sagunt. N'han estat trobats també a Girona, Sant Just Desvern, Llafranc, Mahó, Vilet (Segarra), Reus, Milà, Tossa, Mahó, etc. Generalment, pertanyien a cases patrícies i sobretot a vil·les senyorials.

El conjunt nombrós de mosaics trobats a la nostra terra constitueix una de les més interessants i completes manifestacions de l'art romà que han perdurat a través dels segles.

3. L'ORGANITZACIÓ ROMANA

Règim imperial. — En temps d'August acabà de fet, definitivament, el règim republicà de Roma, que tenia la seva institució principal en els dos cònsols que havien substituït el poder dels vells reis. Al costat dels dos cònsols, magistrats anuals, anaren formant-se, per la divisió i els desprendiments de poders, altres nombroses magistratures: els pretors, que tenien la jurisdicció civil; el censor, que vigilava els costums, formava la llista dels senadors i administrava l'hisenda de l'Estat; els qüestors, els edils, els tribuns de la plebs, etc. Hi hagué així mateix les promagistratures: procònsols i propretors. El Senat era una assemblea permanent

Mosaic romà trobat a la Illeta del Rei (Mahó)

d'homes d'experiència, el nombre dels quals varià, arribant a un miler en temps de Juli Cèsar. Els comicis — centuriats i tribunats — elegien els magistrats i decidien la pau i la guerra, fins que passà al Senat aquesta atribució.

Les magistratures desaparegueren de fet en absorbir-les Octavi August. Aquest agavellà les preeminències i els poders efectius en els ordres civil, militar i religiós, i compartí amb el Senat l'administració dels dominis de l'Imperi.

El règim imperial, preparat per Cèsar i instituït per August, s'anà descabdellant i modificant en els regnats posteriors. Nous funcionaris aparegueren. El Consell

privat *(concilium principis)* creat per August esdevingué oficialment, en temps d'Hadrià, una institució de l'Estat, i la cancelleria de l'emperador fou transformada en administració pública. D'aquesta manera el palau imperial es convertí en organisme del govern central.

Havent confiat August la custòdia de la seva persona a la guàrdia pretoriana, creà la magistratura de prefecte del pretori, o cap de la dita guàrdia. Hi havia generalment dos prefectes, i arribà a haver-n'hi tres. Fou instituït el càrrec de prefecte de la ciutat, que era l'autoritat més alta, i que governava Roma quan l'emperador n'era absent.

En l'aspecte econòmic, August reorganitzà l'administració financiera, creant nous impostos i dividint l'antic erari únic en tres parts: l'erari o tresor públic; l'erari militar, i el fisc o tresor imperial, del qual l'emperador disposava lliurement.

Mosaic romà del Museu de Tarragona

Administració provincial. — Notables reformes foren introduïdes per l'Imperi en l'administració de les províncies, el règim de les quals millorà considerablement.

Van ésser dividides les províncies en dues categories: senatorials i imperials (any 27 abans de Jesucrist). Les primeres eren administrades pel Senat, per bé que l'emperador hi intervenia; les segones eren administrades per l'emperador directament.

Aleshores es modificà la divisió provincial de la Hispània. La província Citerior fou objecte d'algunes modificacions, i la Ulterior fou partida en dues: la Lusitània i la Bètica. Aquesta s'adjudicà al Senat i les altres dues a l'emperador.

El governador de les províncies imperials era permanent i rebé el nom de legat *(legati augusti)*. Els legats comandaven l'exèrcit de la província i administraven justícia. Per a l'administració de justícia, el país estava dividit en convents jurídics *(conventus)*, que eren districtes o circumscripcions judicials. Ajudaven al legat en aquesta funció els *juridici*, que recorrien els convents o districtes, puix que el legat no podia realitzar tot sol la feina.

Les províncies senatorials eren governades per procònsols o propretors, elegits anualment pel Senat.

En els primers temps de l'Imperi, els governadors de les províncies eren vigilats estretament i no podien oprimir-les ni saquejar-les amb llurs rapacitats i extorsions. Els legats tenien caràcter permanent.

A partir del regnat d'August, les províncies podien apel·lar a l'emperador.

Establí Roma diverses categories en les ciutats o comunitats polítiques dels territoris que dominava. Hi havia les estipendiàries *(civitates stipendiariæ)*, que

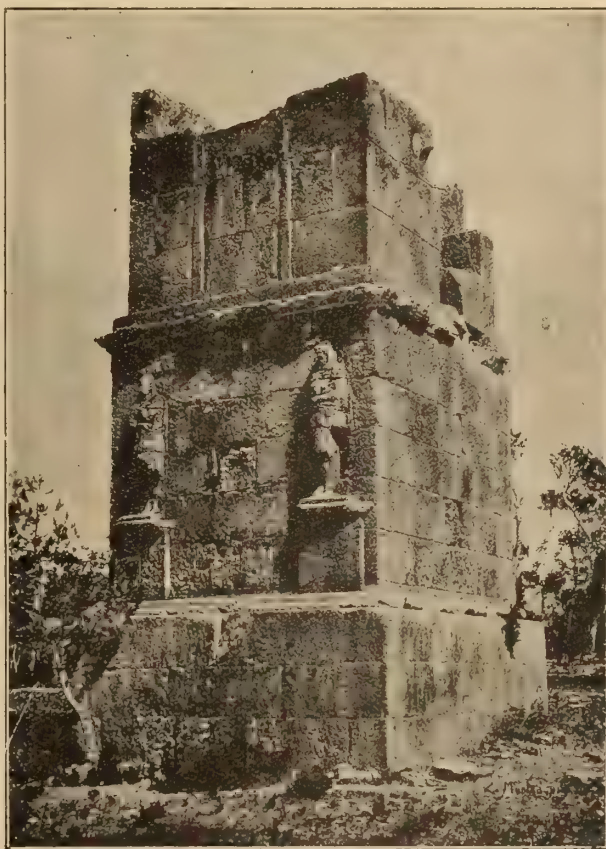
Sepulcre romà anomenat «Torre del Breny» (dibuix de Laborde)

tenien de pagar un fort tribut i estaven sotmeses absolutament a la jurisdicció del governador de la província; aquestes ciutats eren tractades així, generalment, per haver resistit a les armes romanes. D'altres ciutats eren lliures *(civitates liberæ)*, amb una certa autonomia, els límits de la qual és difícil de precisar. Les ciutats exemptes del pagament dels impostos provincials eren anomenades *immunes*. Existien, per fi, les ciutats confederades o aliades *(civitates fœderatæ)*, que conservaven llurs institucions pròpies amb independència del governador provincial i que tenien àdhuc el dret d'encunyar moneda.

En rebre els drets de la ciutadania romana, aqueixes ciutats constituïren municipis.

Cal esmentar, finalment, les colònies, que eren les més importants ciutats. Estaven constituïdes per ciutadans romans, i venien a ésser suburbis de Roma, allunyats de la gran capital, i així tenien dret a prendre part a les votacions d'aquesta.

Existien contribucions provincials diverses. Roma partia del principi que el territori de les províncies li pertanyia, de manera que els habitants, per a cultivar-lo, havien de pagar una mena de censal, suma fixa que rebia el nom de *stipendium* i *vectigal certum*, percebut, no dels individus, ans bé globalment dels districtes, els quals feien a llur torn el repartiment de les quotes. La suma fixada a cada districte estava en relació amb la seva riquesa. Per tal d'establir degudament aqueixa proporció, ordenà August la formació del cens general de l'Imperi.

Monument funerari romà anomenat «Torre dels Escipions»

Ultra aquest estipendi, s'anaren establint nombrosos impostos directes i indirectes, entre els quals hi havia el de duanes.

Els tributs que consistien en sumes variables eren arrendats a una espècie de societat recaptadora formada pels *publicans*, sistema que desaparegué quan foren creats els càrrecs de *procuratores*.

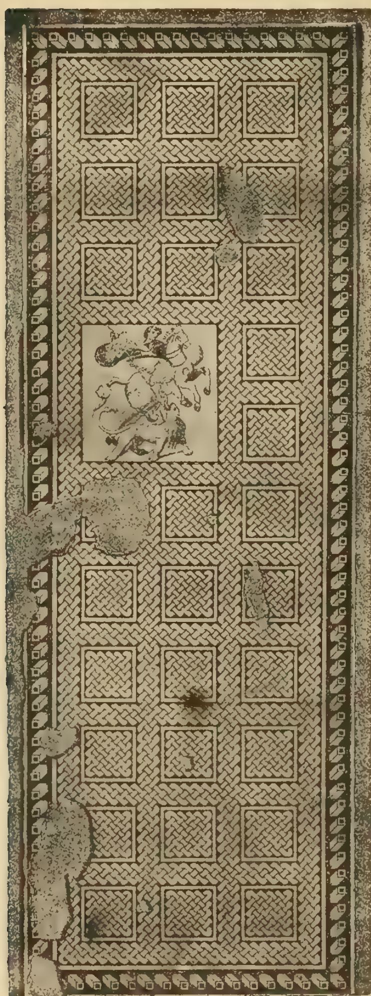
La Província Tarraconesa.— Ja sabem que l'any 197 abans de Jesucrist, la Hispània fou dividida pels romans en dues províncies, la Citerior i la Ulterior, que tingueren per primeres capitals les ciutats de Cartagena i de Còrdova, respectivament. Més tard, Tarragona compartí amb Cartagena la capitalitat de la Citerior i per fi fou l'única capital d'aquesta província, anomenada també Tarraconesa *(Hispania Tarraconensis)*.

Mommsen volgué negar que tota la província prengués el nom de la nova

capital[1]. Però l'historiador alemany no tenia raó en aquest punt.[2] Francesco P. Garófalo considera segur que en els temps imperials eren usades indistintament les denominacions Citerior i Tarraconesa *(Tarraconensis sive Citerior)*.[3]

La divisió de la península ibèrica en tres províncies fou feta en els primers anys del regnat d'August. És comú l'assenyalar la data de l'any 27 abans de Jesucrist. Però no sembla que aquesta data sigui exacta del tot. Garófalo creu que la adjudicació definitiva de la Bètica al Senat es realitzà més endavant. Així mateix creu posterior al 27 la formació de la província de Lusitània, i la posa després de l'acabament de la campanya contra els càntabres i asturs.[4]

Entre els anys 7 i 2 abans de Jesucrist, August va refer la divisió i modificà la frontera de la Tarraconesa, passant el límit meridional d'aquesta per la part de la costa, des de Cartago-Nova fins a Murgi, i rectificant el traçat fins al Duero.[5]

Mosaic romà trobat a Girona

Posteriorment, el territori de la Citerior o Tarraconesa sofrí minves successives, per la formació de noves províncies: la *Hispania nova Citerior Antoniana*, formada en temps de Caracal·la amb Astúries i Galícia *(Asturica et Callæcia)*, la qual en l'ordinament de Dioclecià prengué el nom de *Callæcia* i durà fins al segle v[6], la Cartaginesa i la Baleàrica, formada per les illes Balears i Pitiuses, a finals del segle IV.

El Rosselló formava part de la Gàl·lia Narbonesa, i per tant no l'afectaren les divisions provincials de la Hispània.

Sobre la subdivisió de la província Tarraconesa no estan prou d'acord els autors. N'hi ha que parlen d'una divisió en tres diòcesis[7], que serien les de Tarragona, Cartagena i Cantàbria. Garófalo, contradint Hübner, nega que hi hagués una diòcesi de Cantàbria. Admet que hi havia tres diòcesis en temps d'Estrabó,

1) *Ephemeris Epigraphica*, IV, 1881. Pàg. 224.
2) F. P. GARÓFALO: *Sull' amministrazione delle Hispaniae*. «Boletín de la Academia de la Historia». Tom XXXVI. Any 1900. Pàg. 177. — E. ALBERTINI: *Sculptures antiques du Conventus Tarraconensis*.
3) F. P. GARÓFALO: Lloc citat. Pàg. 183.
4) F. P. GARÓFALO: Lloc citat. Pàg. 178.
5) PLINI: III. — A. SCHULTEN: *Hispania*. Pàg. 119.
6) F. P. GARÓFALO: Lloc citat. Pàg. 181.
7) A. BALLESTEROS: *Historia de España y su influencia en la Historia Universal*. Volum I. Pàg. 350.

però mai que la tercera fos la Cantàbria, regió que Estrabó posa en la primera diòcesi, o sigui Astúries i Galícia [1], i creu que més tard només n'hi hagué dues [2]. Les diòcesis tenien aspecte administratiu, judicial, financier i militar. [3]

Les variacions que hi hagué en la divisió administrativa, i la poca precisió de

Mosaic romà trobat a Sagunt

les notícies relatives a les dates i al contingut de les al·ludides variacions, són causa d'incertitud i de confusió en aquest punt.

Existien dos prefectes, el de les Balears, i el de les costes marítimes *(præfectus oræ maritimæ)*, que depenien del legat de la Tarraconesa. A més hi havia altres funcionaris, com els qüestors *(questores)*, *procuratores cæsaris* i *comites*.

El nom de convent jurídic, *conventus juridicus*, fou aplicat primerament al cos consultiu constituït per romans i indígenes, que assessorava els governadors en l'administració de justícia. Més endavant s'aplicà la dita denominació al territori que constituïa el districte judicial.

A la Tarraconesa els convents jurídics arribaren a ésser set, que prengueren els noms de llurs capitals respectives: *Tarraco* (Tarragona), *Cartago nova* (Cartagena), *Cæsarea Augusta* (Saragoça), *Clunia* (Corunya del Comte), *Lucus*

1) F. P. Garófalo: *Sull' amministrazione delle Hispaniae*. Pàg. 184.
2) F. P. Garófalo: Lloc citat. Pàg. 183.
3) F. P. Garófalo: Lloc citat. Pàg. 181.

Augusti, *Bracara Augusta* (Braga), *Asturica Augusta* (Astorga). Quins foren els límits del *Conventus Tarraconensis?*

Hübner, basant-se en les dades de Plini l'Antic, fixà els límits d'aquesta demarcació tal com apareixen en els mapes del seu *Corpus Inscriptionum Latinarum*. Comprenia aquell el territori que va del Xúquer fins als Pireneus catalans. Deixava fora, a ponent, la ciutat de Lleyda, que pertanyia al *Conventus Caesaraugustanus* (convent de Saragossa), segons Plini fa constar explícitament. També restava fora de la circumscripció tarraconesa la Vall d'Aran, que formava part de l'Aquitània. Així, el convent de Tarragona abraçava les actuals províncies de Barcelona, Girona, Tarragona i Castelló, i part de les de Lleyda i València. [1]

Pedra miliària romana

Ceán-Bermúdez admetia una altra frontera, més cap al nord, i posava València en el *Conventus Carthaginiensis* [2]. Creu Albertini que els límits fixats per Hübner són exactes, amb la sola diferència d'alguns detalls insignificants.

Era el Xúquer, afirma Albertini, el límit que separava el *Conventus Tarraconensis* del *Conventus Carthaginiensis*, els contestans dels edetans. [3]

La frontera entre el convent de Tarragona i el de Saragossa devia passar a alguna distància a l'est de Lleyda. A l'oest, les altures que separen el reialme de València i Aragó (província actual de Terol) sembla que servien de límit entre el *Conventus Tarraconensis* i el *Conventus Cæsaugustanus*. [4]

Hi hagué Assemblees provincials, el caràcter de les quals varià a través dels diversos períodes de la dominació romana. August reorganitzà aqueixes assemblees, donant-les-hi, en primer lloc, caràcter religiós, puix que havien de tenir cura del culte del Cèsar i de Roma, i, en segon lloc caràcter polític, fent-les servir per a posar els governadors en contacte amb les necessitats de les províncies i per a formular davant la metròpoli les apel·lacions contra els governadors.

Els Concilis o Assemblees provincials de la Citerior tenien lloc a la capital, Tàrraco. [5]

1) E. ALBERTINI: *Sculptures antiques du Conventus Tarraconensis.* «Anuari de l'Iustitut d'Estudis Catalans». Anys 1911-1912. Pàg. 235.

2) J. A. CÉAN-BERMÚDEZ: *Sumario de las antigüedades romanas que hay en España.* Madrid, 1832. D'aquesta obra diu Albertini: «assaig d'*inventari* general, que té dos defectes: no va acompanyat de cap il·lustració, i les dades rarament són de primera mà.»,*Sculptures antiques du Conventus Tarraconensis.* Pàgs. 325 i 326.

3) E. ALBERTINI: Lloc citat. Pàg. 325.

4) E. ALBERTINI: Lloc citat. Pàg. 354.

5) PAULY WISSOVA: *Concilium.* IV, Pàg. 805.

A la província Tarraconesa hi havia 293 comunitats, de les quals 179 eren ciutats (135 estipendiàries) i 104 *gentes*, nom que ací té un significat geogràfic, anàleg al de contrades (regions, diu Schulten) [1]. Totes les *gentes* pertanyien als tres convents del nord-est *(Asturica, Lucus* i *Bracara)*, que eren països recentment sotmesos, i per tant poc preparats per a l'establiment del règim de la ciutat.

Bon nombre de comunitats indígenes esdevingueren municipis romans o comunitats llatines. A la Tarraconesa s'en comptaven 13 dels primers i 18 de les segones.

Les colònies romanes de la Tarraconesa eren dotze. Totes estaven situades a la costa o a la vall de l'Ebre. L'inhospitalari planell central quedà exclòs de la colonització de Roma.

L'unitat militar romana la constituïa la legió, comparable a la divisió d'avui; en temps de Marius arribà a 6,000 homes. La legió tenia 10 cohorts o batallons, i la cohort es componia de tres manípuls o companyies, dividides en dues seccions manades per un centurió cada una. Des d'August, cada legió portà un nom propi que la distingia, per exemple: *Legio IX Hispanica.* A la infanteria de la legió anava adscrita una secció de cavalleria, de 300 homes, dividida en 10 *turmes* o esquadrons de 30 homes cada un.

Pretorians (d'un relleu romà)

La legió era manada ordinàriament per un cònsol, pretor, procònsol o propretor. Els tribuns militars manaven la infanteria. La cavalleria, distribuïda en decúries, era manada per decurions.

Tenia la legió tres línies de combat, formades pels hastats o llancers, prínceps o principals i triaris o tercers *(hastati, principes* i *triarii)*, i a més els *velites*, infanteria lleugera amb armes llançadisses.

En temps d'August fou construïda la xarxa de camins romans de la península. Però molt anteriorment (any 120 abans de Jesucrist) s'havia començat l'empedrat del camí primitiu de la costa oriental, *via Herculea*, que anava des dels Pireneus a Cartagena, el qual estava ja acabat en temps de Polibi [2]. Així mateix hi havia

1) A. Schulten: *Hispania.* Pàg. 120.
2) Polibi: III, Pàg. 39. — A. Schulten: Lloc citat. Pàgs. 122 i 123.

a la vall de l'Ebre, en temps de la República, un camí empedrat que anava de Barcelona a Lleyda. [1]

La via més important construïda per August fou la *via Augusta*, la qual anava des dels Trofeus de Pompeu (en els Pireneus catalans) cap a Girona, Tarragona, Sagunt, València, el Betis i l'Oceà [2]. Una altra via, de gran importància estratègica,

Mosaic romà trobat a Sant Just Desvern

era la que anava des de Tarragona a *Oeasso*, en el golf de Biscaia [3], la qual fou construïda també, probablement, en el temps d'August [4]. Continuació de la via Augusta era la via Domícia, que travessava el Rosselló. Aquetes vies tenien nombrosos ramals. Per les vies imperials transitava el correu públic *(cursus publicus)*, el qual transmetia les ordres de l'emperador i duia a aquest les notícies de fora.

La majoria d'aqueixes vies tenien finalitat militar, i eren generalment els mateixos soldats de les legions els qui les construïen. Les pedres miliàries començaren a ésser posades en temps d'August.

Els soldats romans de les legions no eren únicament homes de guerra. Ensems eren obrers i artesans. Quan calia, deixaven les armes i agafaven les eines. Ultra els treballs de construcció de fortificacions i d'obres de campanya, els legionaris contribuïen, junt amb els obrers agremiats, a la construcció dels monuments municipals, i aleshores treballaven sota les ordres dels *curatores operum* en tota classe d'obres civils: temples, edificis públics, etc. El *curator operis* era el director dels treballs, com els enginyers o arquitectes d'avui. A les legions hi havia cossos especials de constructors, manats per prefectes *(præfectus fabrum)*. En diverses

1) E. Hübner: *Corpus Inscriptionum Latinarum*. Tom II. Pàg. 665. N.° 4,956.
2) Estrabó: 160.—E. Hübner: Lloc citat Tom II. Pàg. 627.
3) Estrabó: 161.
4) A. Schulten: *Hispania*. Pàg. 123.

làpides romanes de Catalunya es fa al·lusió a aquests prefectes, que eren alhora tribuns militars.

Segons Tàcit, els amfiteatres de Bolonya i Cremona foren bastits pels legionaris. En algunes làpides ha quedat el testimoniatge de temples, arcs i pòrtics alçats pels soldats de Roma. [1]

Quan l'obra estava llesta, calia provar la seva bondat, *opere provato,* davant l'administració pública. Era un tràmit semblant al que avui s'anomena administrativament «recepció de les obres».

Per a alçar les obres romanes, de vegades colossals, l'Imperi reclutava els treballadors per mitjans diversos, des del treball lliure a la prestació personal, obligatòria passant per la feina dels legionaris, la dels presoners condemnats i la dels esclaus públics. [2]

Trajà (Museu de Tarragona)

La pau i el benestar que en temps de l'Imperi gaudia la Hispània, expliquen que ací els monuments romans siguin més nombrosos que a la major part de les províncies de Roma.

Pel que fa a la regió catalana insular, molt poca cosa es sabià de la dominació romana. Les troballes arqueològiques a Mallorca, Menorca i Eivissa es reduïen a les següents: monedes, unes quaranta inscripcions lapidàries, unes estàtues truncades, posades modernament a la porta principal dels murs d'Eivissa, restes del circ immediat a Alcúdia, vestigis d'algun que altre aqüeducte i petits objectes d'art excavats ací i allà [3]. Quadrado fa remarcar la pobresa dels records i dels vestigis de la dominació romana a les Balears i Pitiuses. [4]

Es va pretendre que era de Quint Cecili Metel, el conqueridor de les Balears,

1) Puig i Cadafalch, Falguera i Goday: *L'Arquitectura romànica a Ctalunya.* Tom I. Pàg. 36
2) Choisy: *L'Art de bâtir chez les Romains.* Cap. II.
3) A. Alcover: *Los mozárabes baleares.* «Revista de Archivos, Bibliotecas y Museos».
4) Josep M. Quadrado: *Islas Baleares.* Pàg. 24, nota *a.*

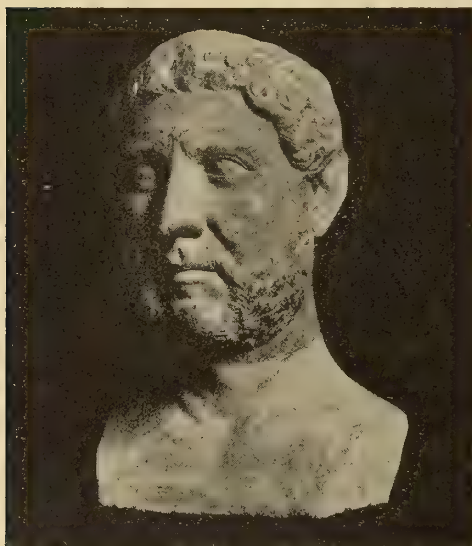
un bust de marbre desenterrat segles ha en el districte d'Alcúdia; però segons Bonaventura Serra, el bust és el d'algun *flamen* o sacerdot. [1] En els darrers anys, el Servei d'Investigacions Arqueològiques de l'Institut d'Estudis Catalans ha excavat diverses necròpolis i coves sepulcrals d'època romana, fent-hi importants troballes. Quines poblacions hi havia a les Balears i Pitiuses en temps dels romans? Segons Plini [2] hi havia a Mallorca, a més de la capital i Pollença, Cinium i Tuci *et Fœderatum Boccharum*. Hom ignora on estaven situades Cinium i Tuci.

A Menorca hi havia les poblacions de Mago (Mahó), Iamma o Iamo (Ciutadella) i Sanisera (potser Sanitja). [3]

Segons Diodor de Sicília les dues illes Balears comptaven 30,000 habitants.

Pel que fa a Eivissa, Diodor de Sicília, que escrivia en temps d'August, només parla de la població d'Ebusus, que qualifica de fenícia.

Règim municipal. — Les poblacions sotmeses al dret de Roma tenien un règim municipal anàleg al de la metròpoli. El governament dels municipis havia estat uniformat, en temps de Cèsar, per la llei *Julia Municipalis* (any 45).

Hadrià (Museu de Tarragona)

Els *comicis*, o assemblees populars del municipi, elegien els magistrats, entre els quals hi havia ordinàriament els *duumvirs*, que ocupaven el lloc principal, tenint a llur càrrec l'administració de la justícia, la censura dels costums, el comandament militar de la població, la tutela dels orfes i la presidència dels comicis i de la cúria; els *edils*, encarregats de la conservació dels carrers, camins i edificis comunals, del proveïment del blat, de la policia dels mercats, de la inspecció de pesos i mesures, de la celebració de jocs públics i del manteniment de l'ordre; i els *qüestors*, als quals era confiada l'administració de les finances municipals. El temps normal d'exercici d'aquests càrrecs era d'un any. En algunes ocasions succeïa que l'emperador era nomenat *duumvir*, i aleshores aquell designava un prefecte que el representés.

Amb un caràcter en certa manera semblant als actuals Ajuntaments, hi havia

1) Josep M. Quadrado: *Islas Baleares*.
2) *Història Natural*, III, 77.
3) E. Hübner: *Corpus Inscriptionum Latinarum*. Pàgs. 247 i 239.

la *curia*, Consell o Senat municipal, que constituïa un cos deliberant; els seus membres eren els decurions, antics magistrats. Uns bronzes trobats a Màlaga i Salpensa assenyalen les atribucions de la cúria en els temps de florida d'aquesta institució. Estava encarregada de les fortificacions i de la construcció d'aqüeductes; ordenava la celebració de jocs; omplia les vacants que es produïen en les magistratures fins a les noves eleccions; elegia els legats per a l'emperador i els patrons del municipi; concedia *tesseres* o títols d'hospitalitat; rebia les apel·lacions de les multes que els magistrats imposaven. Els decurions o membres de la cúria eren els qui posaven sobre les armes la milícia municipal. [1]

Marc Aureli (Museu de Tarragona)

En temps dels Antonins, les institucions municipals entraren en un període de decaïment; invocant la mala administració d'alguns municipis, els emperadors nomenaren uns magistrats especials, *curatores*, amb la missió d'inspeccionar els ingressos i les despeses. El càrrec de *curator* cresqué gradualment en importància i anà absorbint una gran part de les atribucions dels duumvirs. Aquests perderen també la presidència de la cúria, que fou confiada al *principalis*, o *primus in Curia*, elegit per la mateixa corporació.

En el segle III s'accentuà el decaïment del municipi amb la supressió dels comicis. El nomenament dels magistrats passà a la cúria. Es féu hereditari el càrrec de decurió, i a més foren designats decurions els homes més rics de la població.

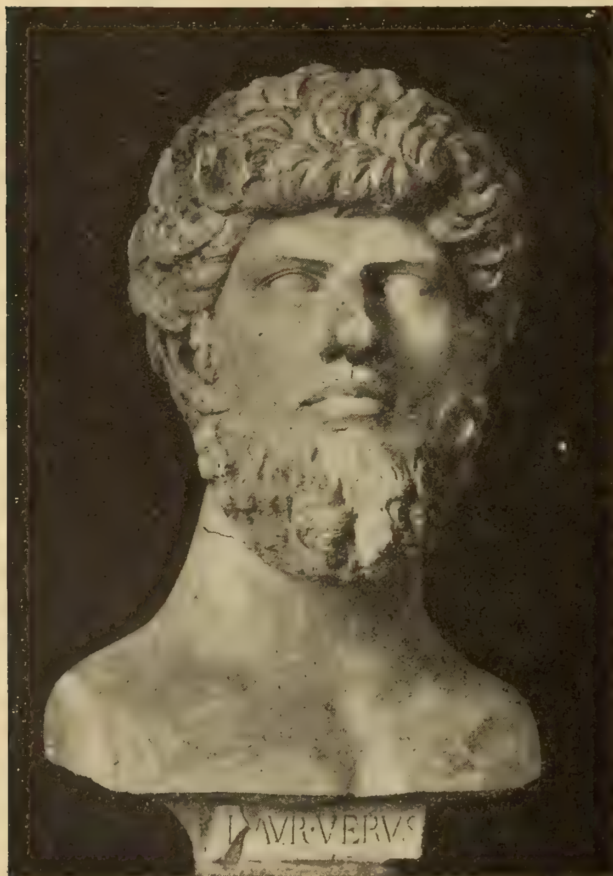
Mentrestant, el règim municipal, que en els temps de la República i en els primers temps de l'Imperi estava inspirat en un principi d'autonomia, s'anà centra-

1) E. PÉREZ PUJOL: *Historia de las Instituciones sociales de la España goda*. València, 1904. Tom I. Pàg. 201.

litzant i uniformant, a partir de la concessió feta per Vespasià del dret itàlic a totes les ciutats de la Hispània, fins arribar a la disposició de Caracal·la, per la qual foren proclamats ciutadans tots els súbdits lliures de l'Imperi, a fi de sotmetre'ls als mateixos impostos i càrregues.

La hisenda municipal estava formada per dos elements: els béns de propis i els vectigals *(vectigalia)*. Entraven en la categoria d'aquells béns les cases, les terres de conreu, les pastures, els prats, els boscos, les mines, les pedreres, etc., i la *pecunia publica*, o sigui les quantitats procedents de deixes o donacions. L'ús o explotació d'aqueixos béns acostumava a arrendar-se. Els vectigals — aprofitaments i impostos indirectes — eren fixats en la llei constitutiva de la colònia; entre altres citarem els drets de portes i de pontatge. També els vectigals eren habitualment arrendats.

Dins els municipis, els habitants es distingien en *municipes*, que havien nascut a la ciutat i gaudien de les prerrogatives urbanes; *allecti*, adoptats com a fills de la població; *incolæ*, antics pobladors d'una ciutat esdevinguda colònia romana; *hospites*, que tenien reconeguda l'hospitalitat dins la població; i *adventores*, o transeunts. Els *municipes*, degudament convocats i reunits, constituïen els comicis.

Luci Verus (Museu de Tarragona)

Les diverses condicions jurídiques. — És prou sabuda la distinció fonamental que fa la legislació romana entre *persones* i *esclaus*. Aquests darrers, considerats com a coses, no posseïen cap dret.

Però no totes les persones posseïen drets iguals. Hi havia diverses categories, a través de les quals s'estenien els drets, formant com una gradació: els *ciutadans*, que tenien la plenitud dels drets civils i polítics; els *peregrins*, homes lliures que no tenien els drets plens de la ciuta-

dania. Entre els peregrins hi havia els qui es regien pel dret indígena, i són els peregrins pròpiament dits, i els *llatins*, als quals l'aplicació del dret llatí *(jus latii)* concedia una sèrie de drets, però no tots els de la ciutadania. L'emperador podia concedir els drets de ciutadania als peregrins per gràcia individual i també per disposició col·lectiva, elevant al rang de colònia o municipi una població. Cal recordar també la divisió en classes socials: patricis i plebeus. L'aristocràcia tenia dos graus: l'ordre senatorial, que s'havia fet hereditari, i l'ordre dels *equiti* o cavallers, basat principalment en la riquesa, la importància del qual cresqué a partir de l'establiment del règim imperial.

Els habitants lliures de la península foren, al començament, peregrins pròpiament dits, i es regien, per tant, de conformitat amb llur dret propi. L'any 75 de Jesucrist l'emperador Vespasià atorgà el dret llatí a tota la península ibèrica, i l'any 212 l'emperador Caracal·la concedí els plens drets de la ciutadania a tots els súbdits lliures de l'Imperi.

Roma divinitzada (Bust colossal del Museu del Louvre)

4. LA CIVILITZACIÓ ESPIRITUAL

La religió. — Els romans respectaven la religió dels pobles conquerits, i així succeí amb la religió o les religions indígenes que a la Hispània trobaren. Només hi posaven els límits d'humanitat que llur civilització marcava, i que excloïen algunes formes o rites salvatges de les primitives pràctiques religioses.

Amb la vinguda d'exèrcits i amb l'establiment de colònies, la religió pagana de Roma, que era una adaptació de l'hel·lènica, entrà al nostre país. Dins els nuclis importants de població, la religió indígena anà desapareixent davant la dels dominadors. Entre la població rural, sobretot la de les comarques allunyades, la religió indígena durà més temps; però també hi arribà la influència de la religió romana.

En temps de l'Imperi esdevingué un culte l'homenatge a Roma i als emperadors, que foren deïficats. Fou això, com diuen Valls i Taberner i Ferran Soldevila, «una religió imperial que vingué a resultar un complement de la dominació política de Roma, i que representava com un homenatge de les províncies a la majestat de l'Imperi.» [1]

Aquest culte tenia una ampla organització provincial, i en les assemblees anuals que a cada província eren celebrades, s'elegia anualment el respectiu *flamen* o sacerdot superior.

1) F. Valls i Taberner i F. Soldevila: *Història de Catalunya*. Tom I. Barcelona, 1922. Pàg. 51.

A cada municipi existia una corporació de sis sacerdots, els *augustals,* que tenien a llur càrrec el culte imperial. Aqueixos sacerdots, quan ja havien complert el temps d'exercici, prenien el títol de *sevirals,* els quals formaven un ordre especial.

Estàtua descoberta a l'emplaçament de les termes de Tarragona

La religió romana tenia el caràcter de religió de l'Estat i servia d'instrument polític i de govern.

Els romans oberiren als déus forasters la porta del Panteó, i adoptaren gran nombre de divinitats dels pobles conquerits, especialment d'Orient.

Els déus indígenes hispànics van desaparèixer davant la invasió dels déus romans. El que més durà fou el déu Endovèl·lic, el culte del qual arribà fins al segle IV de l'era cristiana.

La cultura intel·lectual. — L'ensenyament romà, que havia propulsat ja Sertori, s'eixamplà en els temps imperials amb el descabdellament de la romanització. Existien tres graus escolars: l'elemental, confiat al mestre de primeres lletres *(primus magister),* i que consistia en l'ensenyament de la lectura i l'escriptura, estès a gran part dels habitants; el mitjà, encarregat al *grammaticus,* en el qual el deixeble rebia una educació general, i el superior, encarregat al professor de retòrica *(retor),* de caràcter literari i que tenia per principal objecte l'art de l'oratòria, en la pràctica del qual eren tractats temes pertocants a totes les matèries de coneixement. Hi havia també escoles especials de dret, medicina i arquitectura.

Una làpida de Tarragona ens parla d'un *educator* o preceptor [1], i una de

1) ANGEL DEL ARCO: *Làpida romana en Tarragona.* «Boletín de la Academia de la Historia». Volum LXV. Pàgina 238.

Sagunt al·ludeix a un professor de gramàtica (*magister artis grammaticæ).*

La dominació romana produí una florida de la cultura intel·lectual en el nostre país. Però aquesta florida no arribà a ésser tan esplèndida com la de la Bètica, on l'element romà era més nombrós i la romanització més extensa i intensa. La part

Fris amb màscares teatrals (Museu de Santa Àgueda, Barcelona)

de Catalunya on es manifestà més marcadament la influència cultural romana, fou la zona litoral. Més encara que la cultura material, la cultura intel·lectual portada per Roma es limità a les costes. [1]

Cal tenir en compte, però, que la quasi totalitat dels literats i dels personatges que hom cita com a hispans, procedeixen de les colònies romanes. L'element indígena no prengué part en el moviment d'alta cultura [2]. La seva romanització, en el terreny de l'esperit, era ben escassa. En el moviment intel·lectual de la península ibèrica, la Bètica ocupava el lloc primer. Els altres països peninsulars no entraren fins més tard, i encara en menys proporció, dins la literatura llatina.

Entre els pocs literats i juristes del territori català, poden ésser citats el poeta Vocasi Romà, de València (segle I de Jesucrist), i Gavi Sili, declamador de Tarragona, l'eloqüència del qual lloà August durant la seva estada en aqueixa ciutat.

El llibert d'August, Caius Juli Higini, bibliotecari imperial, erudit i arqueòleg, era indubtablement hispà, i segons Lluís Vives, valencià. Va escriure un comentari sobre Virgili, que avui s'ha perdut; hom li atribueix una col·lecció de faules mitològiques; però l'es-

Acrotera representant una màscara tràgica (Museu de Santa Àgueda)

1) A. SCHULTEN: *Hispania*, Pàg. 127.
2) A. SCHULTEN: Lloc citat.

til deficient del text ha fet suposar que aquest és un extracte de l'obra primitiva. Higini morí pobre. [1]

C. Anni Florus, el poeta que tan bella lloança féu de Tarragona i dels seus habitants, s'havia establert a la capital de la Citerior com a professor de retòrica.

El dret. — Mentre que per als romans establerts a la nostra terra regia el dret romà, els indígenes continuaven regint-se pel dret propi, format principalment pel costum. Però l'aplicació del dret romà anà estenent-se gradualment entre els indí-

Representació d'una escena còmica (possiblement d'una obra de Plaute o de Terenci)

genes, sobretot en els nuclis urbans. El dret de Roma s'imposà definitivament en ésser concedida a totes les províncies de l'Imperi la ciutadania romana.

El governador de la província, en començar l'exercici del càrrec, promulgava l'edicte, on eren establertes les regles de dret que aplicaria en l'administració de la justícia.

La glòria més alta del poble romà és l'elaboració de les doctrines i fòrmules jurídiques. I Roma deixà en el dret una forta petjada a la nostra terra. Les institucions de Catalunya són filles del dret romà.

5. L'ACTIVITAT ECONÒMICA

La indústria. — En importància industrial ocuparen el primer lloc, durant l'època romana, les costes del sud i de l'est de la península. [2]

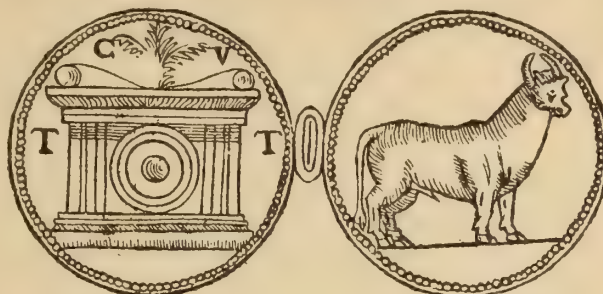
La riquesa de primeres matèries que oferia una bona part del territori de l'ac-

1) M. Menéndez i Pelayo: *Historia de las ideas estéticas en España.* Tom I. Madrid, 1890. Pàg. 274.

2) Büchsenschütz: *Die gewerbliche Tätigkeit der Alten.* Pàgs. 127 i següents.

tual Catalunya promogué, en temps dels romans, una notable florida de la indústria.

A la costa de la Catalunya estricta adquirí gran importància la fabricació de teixits de lli, sobretot a Empúries, Tarragona i Xàtiva *(Sætabis)*. A Tarragona hi havia l'especialitat dels bastos draps per a veles. A més eren fabricats teixits més fins de cotó, que hom anomenava *carbasa*, mot que significa cotó pròpiament [1]. Xàtiva fou famosa entre els romans per la seva indústria de finíssims teixits de lli; les teles de *Sætabis* venien a ésser per a les dames romanes allò que per a les dels nostres temps és la batista.

Moneda de Tarragona (segons Antoni Agustín)

La indústria de la ceràmica, que ja havem vist florir en l'època ibèrica [2], continuà tenint molta importància en l'època romana. A aquesta florida hi contribuí la bona qualitat de terra pròpia per a la gerreria.

Ara romana trobada a Líria (Museu de València)

La ceràmica més anomenada en el temps dels romans fou l'espècie de *terra sigillata* (terrissa segellada o amb marques de fabricació), anomenada saguntina *(barros saguntinos* en castellà), nom que s'ha atribuït a l'abundància amb què a Sagunt s'ha trobat aquesta ceràmica.

No s'ha de creure, però, que tota la ceràmica anomenada saguntina procedia dels forns saguntins. Cal tenir en compte que les troballes d'aquesta ceràmica són més abundants encara a Tarragona que a Sagunt, i per això Hübner diu que més li escauria d'ésser anomenada *tarraconesa* que *saguntina*. Tanmateix, Teodor Llorente al·lega que aquest darrer nom l'usaren els romans mateixos. [3]

1) BLÜMNER: *Die römischen Privataltertümer*. Pàgs. 240 i següents.

2) Vegi's el primer volum d'aquesta obra. Pàgines 554 i següents.

3) T. LLORENTE: *Valencia*. Tom I. Pàg. 395.

La ceràmica anomenada saguntina és fina, compacta, luxosa, elegant. És sabut que es distingeix pel seu vernís vermell.

Són coneguts a Catalunya diversos forns de ceràmica de l'època romana, entre altres els de Tarragona, Sabadell, Sagunt, Reus, Sorba i Sant Martí Sarroca.

El forn romà de ceràmica de Tarragona, descrit per Hernández Sanahuja, fou descobert en obrir-se les pedreres per a la construcció del moll. Seguidament va ésser destruït. Però el dit arqueòleg en deixà una descripció i diversos dibuixos. [1]

Ara romana trobada prop de Ribarroja (València)

Prop de Reus, en el lloc anomenat el Vilar — nom derivat de *villa* i més pròximament de *Villarius,* com observen Puig i Cadafalch, Falguera i Goday [2] — fou descobert un taller de gerrer romà, amb dos forns [3]. Posteriorment (1912), foren descoberts altres forns a l'indret anomenat Hort Lluny.

Les indústries de la ramaderia i derivades assolien també molta importància. Els ceretans, junt amb els càntabres, eren els qui principalment es dedicaven a la cria del porc [4], i els pernils ceretans eren famosos a Roma. Al cap de la Nau hom explotava mines de ferre, i per això rebia el nom de *promontorius Ferrarium.*

Els productes minerals de la Catalunya estricta (plom i carbó) no eren aleshores coneguts [5]. En canvi fou Catalunya el lloc més important per a l'extracció de sal. Cató s'admirava de les salines de Cardona, d'on la sal era tallada en grans quantitats des de temps molt antic [6]. També es trobava sal prop de Tarragona [7]. El nom ibèric de les salines sembla que era *muria.* [8]

Segons Estrabó, els llacs de la costa eren rics en aus aquàtiques [9]. Schulten diu

1) B. Hernández Sanahuja: *Historia de Tarragona.* Tom I, 2.ª part. Pàgs. 177 i següents.

2) Puig i Cadafalch, Falguera i Goday: *L'Arquitectura romànica a Catalunya.* Volum I. Pàg. 168.

3) Guillem M. de Brocà: *Reus: etimologia de su nombre. Recientes descubrimientos.* «Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona». Barcelona, 1907. Any VII. N.º 25.

4) Estrabó: 162. — Marcial: XIV, 54. — Varró: II, 4, 11.

5) A. Schulten: *Hispania.* Pàg. 69.

6) Geli: II, 22, 29.

7) Sidoni Apolinar: *Epístolas.* IX, 12, 3, 1.

8) Plini: XXXI, 83.

9) Estrabó: 163.

que es referia potser a l'albufera de València i als ànecs que tant hi abunden. [1] Hi havia també la indústria de les conserves de peix i la del *garum*, espècie de salsa.

La pesca, tot i essent abundant en les mars peninsulars, no ho era tant a la costa de l'est com a la de l'oest [2]. Plini esmenta la *solpa*, peix que es criava en aigües de les Balears [3]. Així mateix es fa esment de la *muria* de Barcelona. [4]

En alguns punts de la costa catalana es criaven ostres. El punt principal d'on eren extretes les ostres, de color vermellós, era la costa d'Elx. [5]

En les inscripcions romanes del *Conventus Tarraconensis* es reflexa l'organització que ací tenia el treball romà. Els treballadors i artesans estaven agrupats per col·legis d'oficis. Cada ofici tenia el seu col·legi o gremi. Cada col·legiat o agremiat havia de treballar en les obres públiques segons els preus que fixava l'Estat, residia forçosament en un determinat lloc i venia obligat de prestar al comú certs serveis. A canvi d'això, estava exempt de les càrregues públiques, se li donava l'explotació de terres i, a més, alguna quantitat, gairebé sempre en espècies. Els romans havien establert un sistema extremat de divisió de treball; cada part de l'obra havia d'ésser feta pel col·legi corresponent. En les ciutats provincials llunyanes de Roma, els col·legis d'obrers sovint s'agrupaven. Per exemple, els manyans *(fabri ferrarii)*, els fusters de cobertes i grans obres *(fabri lignarii)*, els clavetaires *(clavarii materiarum)*, els serradors *(sectores materiarum)* i els fusters de portes i finestres *(fabri intestinarii)* s'ajuntaven en un sol col·legi de *fabri*. A les làpides del *Conventus Tarraconensis*, els col·legis de *fabri* surten molt sovint. En algunes èpoques es disposà l'aplegament d'oficis connexos. [6]

Ara romana trobada prop de Ribarroja, vista per un altre costat

L'agricultura. — El conreu del lli estava molt estès en tota la costa catalana.

Prop d'Empúries creixia també una espècie de jonc, que donava a aquell indret el nom de *Campus juncarius*, nom que es conserva encara, segons Schulten, en el de l'actual població de La Junquera. [7]

1) A. Schulten: *Hispania*. Pàg. 68.
2) Polibi: xxxiv, 8.
3) Plini: ix, 68.
4) Ausoni: ep. 21.
5) Plini.
6) Puig i Cadafalch, Falguera i Goday: *L'Arquitectura romànica a Catalunya*. Tom i. Pàgs. 34 i 35.
7) A. Schulten: Lloc citat. Pàg. 62.

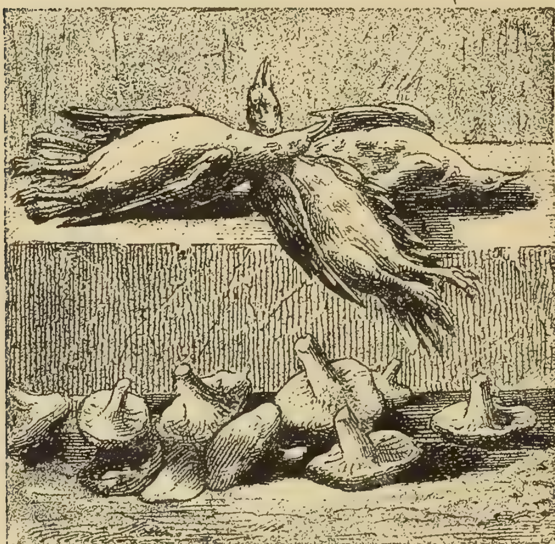
Polibi remarcà l'abundància de fruits de la costa de Sagunt [1]. Entre els arbres fruiters de la costa oriental, parlen els autors romans, amb lloança, de les figueres. [2]

L'oli es produïa en abundància i era en extrem apreciat.

Marcial parla dels vins laietans [3] i dels del nord de Catalunya, i Plini lloa els vins lacetans i baleàrics. Els vins de la comarca de Tarragona, superiors, eren famosos; en parlen amb elogi Sili Itàlic [4], Marcial [5], Plini i Florus [6], qui diu, després de lloar altament la ciutat de Tarragona, que «el seu camp és fecund, especialment el terreny muntuós, puix que el seu vi es compara amb l'italià». És possible que aqueix «terreny muntuós» de què parla Florus sigui el Priorat.

Al camp de Tarragona el fonoll creixia en grans quantitats. [7]

Ja en temps dels romans s'alçaven al terme d'Elx els boscos de palmeres. Però aleshores el clima devia ésser allí menys càlid, puix que el dàtils no maduraven [8]. Schulten suposa que aquest arbre el portaren els cartaginesos, els quals coneixien el seu cultiu, com ho proven llurs monedes. [9]

Grives i rovellons (pintura d'un menjador de Pompeia)

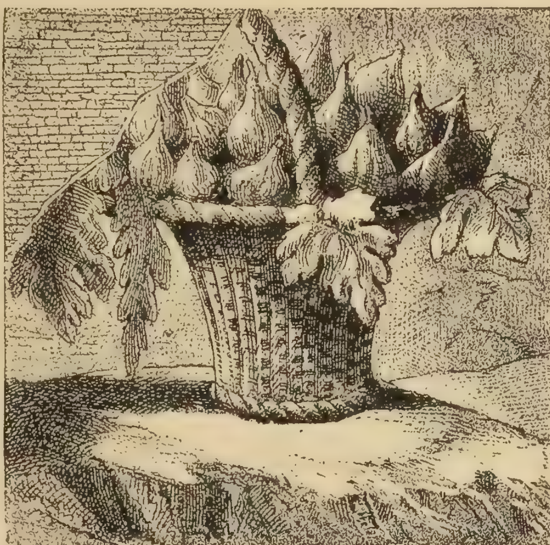
Les descripcions de la península que fan els autors antics mostren que aquesta, en l'època romana, patia en gran part de secada. En les èpoques de pluges, els rius produïen inundacions. Recordi's la descripció que Juli Cèsar ens dóna de la gran riuada del *Sicoris* (Segre) que s'endugué els ponts militars [10]. No obstant, la major abundància de boscos feia aleshores menys temibles les pluges torrencials que inflen el corrent dels rius. Aquests duien, normalment, molta més aigua que avui.

El comerç. — Els productes agrícoles constituïen la principal mercaderia d'exportació, especialment l'oli i el vi. També s'exportava conserves de peix,

1) Polibi: iii, 17, 3.
2) Estrabó: 163.
3) Alguns autors llegeixen *lacetans,* com E. Hübner: *Corpus Inscriptionum Latinarum.* Tom ii. N.° 4,229.
4) Sili Itàlic: iii, 369.
5) Marcial: xiii, 118.
6) Florus: Edició Rossbach, Teubner, 1896.
7) Estrabó: 160.
8) Plini: xiii, 26.
9) A. Schulten: *Hispania.* Pàg. 60.
10) Juli Cèsar: i, 48.

llana, lli, espart, objectes de ferre, ceràmica, fustes de construcció, cavalls i muls.

Així mateix s'exportava ceràmica. Al *Mons Testaceus* de Roma, Dressel hi trobà nombrosíssims trossos de terrissa dels temps d'Antoní Pius fins a Gal·liè (anys 140-251), procedents de la Hispània, com ho demostren els noms ibèrics de terrissaires o comerciants i algunes incripcions. Hi ha terrissa sortida de fàbriques imperials. En un rètol hom llegeix: *fisci rationis patrimoni provinciæ Tarraconensis.*

Una cistella de figues (pintura d'un menjador de Pompeia)

Els principals ports d'exportació de la Tarraconesa eren Tarragona i Cartago Nova. El tràfec naval era important en aqueixos ports; però no tant com en els ports de la Bètica: Càdiç, Sevilla i Màlaga. La descripció d'Estrabó, en efecte, dóna idea de l'enorme volum del comerç naval entre la Bètica i Itàlia [1]. La major part dels navilis que sortien de les costes hispàniques es dirigien a Puteoli o a Ostia. [2]

Tenien també molta importància comercial les ciutats de Barcelona, Empúries i Tortosa.

Algunes làpides recorden indústries i professions. A Tarragona apareix una *lintearia* (venedora de teles) i a Barcelona una *colobaria* (venedora de túniques). Una altra inscripció de Tarragona parla d'un *negotiante.*

Els romans introduïren a la Hispània llur moneda, distingint-se a la península dos sistemes: el de la Tarraconesa i el de la Bètica; el primer es caracteritza per una certa uniformitat en els seus tipus. La moneda corrent a la Tarraconesa era de coure, i la d'argent era exclusivament militar. [3]

Junt amb l'obligació de pagar un tribut, fou establerta en les ciutats sotmeses l'encunyació de monedes. Aquesta encunyació fou sens dubte disposada pels romans, puix que hi veiem el sistema monetal romà i els mateixos tipus, o sigui a l'anvers el cap ibèric i al revers el cavall. [4]

En el segle II, segueix a l'encunyació de monedes ibèriques la de monedes llatines autònomes, les quals duraren ací fins a la mort de Tiberi (any 37 de Jesucrist).

1) ESTRABÓ, 142, 143, 144. — A. SCHULTEN: *Hispania.* Pàg. 127.
2) ESTRABÓ, 145.
3) A. BALLESTEROS: *Historia de España y su influencia en la Historia Universal.* Pàg. 360.
4) HÜBNER: *Monumenta linguæ ibericæ.* Pàg. VI.

6. LES POBLACIONS

Les ciutats. — Establiren els romans a la nostra terra nombroses ciutats, que podem anomenar romanes. Sovint la població romana o itàlica s'establia en anteriors nuclis de població indígena. D'altres vegades era fundada una ciutat nova.

Entre les principals ciutats de la Catalunya romana citarem *Tarraco* (Tarragona), *Barcino* (Barcelona), *Ilici* (Elx), *Valentia* (València), *Saguntum* (Sagunt), *Ruscino* (Castell Rosselló), *Ilerda* (Lleyda), *Iluro* (Mataró), *Dertosa* (Tortosa), *Emporiæ* (Empúries), *Bætulo* (Badalona), *Blandæ* (Blanes), Líria, *Ereso* (Eivissa), *Subur* (Olèrdola?), *Sætabis* (Xàtiva) i *Dianium* (Dènia). Les sis primeres eren colònies.

Basament romà de les torres de la plaça Nova (Barcelona)

D'algunes d'aquestes ciutats n'han quedat vestigis i notícies importants, que permeten de formar-se una idea de com eren.

La forma ideal de la ciutat romana era la quadrangular, com la d'Empúries. «Les antigues ciutats romanes de la nostra terra — escriuen Puig i Cadafalch, Falguera i Goday — amb tot i ésser modestíssimes, eren molt més sumptuoses que les actuals: llavors una vila provinciana tenia nombrosos edificis de pedra que s'aixecaven sobre l'habitació particular; posseïa llocs d'esbarjo, construïts, no de fusta i de guix com els d'ara, sinó de carreus ben treballats; ses places s'omplien d'innumerables estàtues i des de les portes, vorejant els camins, es passava per entre fileres de monuments funeraris.» [1]

A les poblacions urbanes, les cases particulars estaven sovint atapeïdes en carrerons estrets. El

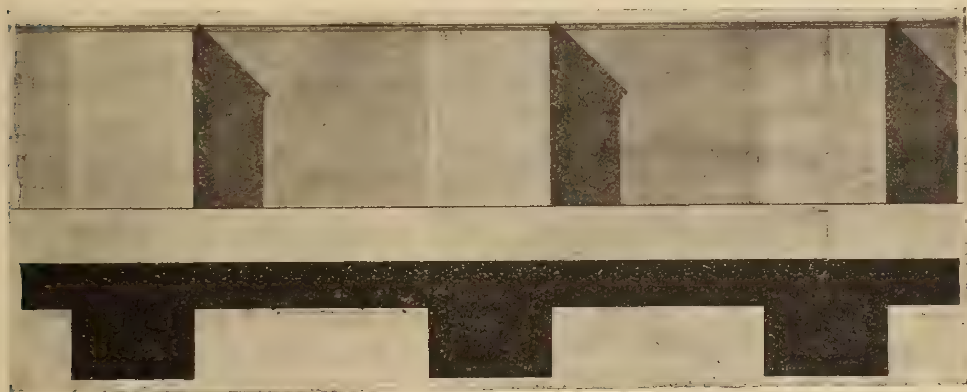
1) Puig i Cadafalch, Falguera i Goday: *L'Arquitectura romànica a Catalunya*. Tom I. Pàg. 147.

millor lloc era reservat als edificis públics, que generalment s'alçaven al fòrum. Dos carrers principals creuaven les poblacions en angle quasi recte: el *decumanus* i el *cardo,* i el fòrum estava situat en llur intersecció.

La ciutat romana no era solament el nucli urbà o edificat. Era més aviat un extens terme municipal on hi havia, ultra la *urbs* principal, diversos *pagi* i *vici.*

Resumirem a continuació algunes dades conegudes de les principals ciutats de l'època romana dins el territori de Catalunya, reservant a Tàrraco un més ample espai, per la seva excepcional importància.

Barcino : No arribà mai Barcelona, en l'antiguitat, a la importància de Tarragona; però fou, almenys en els darrers segles de l'època romana, una ciutat activa

Alçat i planta del mur romà del carrer de la Tapineria, sota la part de l'antic palau reial (segons Cellés)

i pròspera. Era anomenada *Favencia Pia Barcino.* De les troballes arqueològiques fetes a Barcelona — fragments arquitecturals, monuments funeraris, escultures i mosaics — es dedueix que *Barcino* era molt poblada i contenia nombrosos edificis. Tanmateix, aqueixes restes revelen un art més barroer, més provincial i en conjunt més tardà que l'art importat a Tarragona pels funcionaris romans. [1]

Pomponi Mela cita *Barcino* com a població petita i secundària. És conegut el seu passatge: «*Inde ad Tarraconem parva sunt oppida, Blanda, Eluro, Bætulo, Barcino, Subur, Tolobi*». És a dir: «D'ací fins a Tarragona hi ha les petites ciutats de *Blanda* (Blanes), *Eluro* (Mataró), *Bætulo* (Badalona), *Barcino* (Barcelona), *Subur* (Olèrdola?), *Tolobi...*»

Cal tenir en compte que una part de les escultures romanes de Barcelona no

1) E. Albertini: *Sculptures antiques du Conventus Tarraconensis.* Pàg. 409.

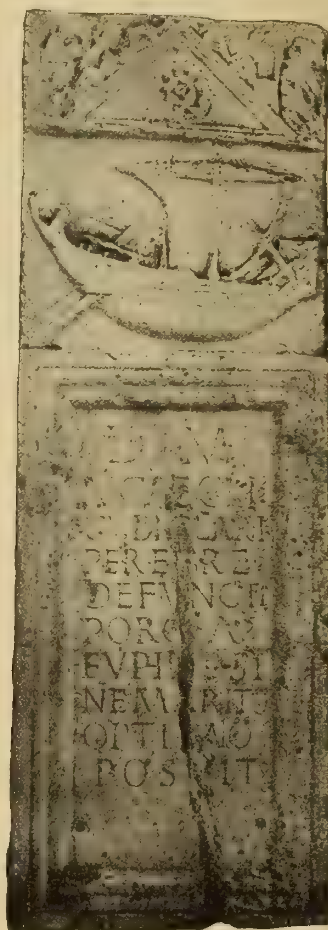
1) Pomponi Mela: *De situ orbis.* Llibre 2. Capítol vi.

deuen ésser de procedència local. Moltes n'hi ha que decoraven els vells palaus i les cases riques de la ciutat, i és possible que algunes de les estàtues provinguessin d'altres llocs de la península i àdhuc d'Itàlia, ultra les imitacions fetes en l'època del Renaixement [1]. Fa notar Albertini que durant alguns segles el comerç i la política establiren entre Barcelona i Itàlia relacions estretes i que nombrosos nobles i negociants barcelonins tingueren ocasió de viatjar i de sojornar a Itàlia. [2]

Capitell del temple romà de Barcelona (estat actual)

En aquella època la mar, a la costa de Barcelona, arribava molt més endins, pròximament fins a l'actual plaça de l'Angel.

Estela funerària trobada a Tortosa

El clos murat de Barcelona romana, establerta al Mont Taber, tenia forma irregular, constituint uns polígons de nou costats, amb quatre portes situades a la plaça Nova (on es conserva encara el basament romà de les torres laterals), la plaça de l'Àngel, el carrer de Regomir (cap a mig carrer) i el carrer del Call (cantonada a l'Arc de Sant Ramon).

El perímetre amurallat seguia la línia aproximada següent: plaça Nova, pla de la Catedral, carrer de la Tapineria, plaça de l'Àngel, carrer de Basea, carrer de Regomir, carrer d'Ataulf, carrer d'Avinyó, carrer del Call i carrer de Banys Nous, tornant a la porta de la plaça Nova.

La muralla de Barcelona estava coronada per una

1) E. Albertini: *Sculptures antiques et sculptures imités du l'antique au Musée de Barcelone,* 1911.

2) E. Albertini: *Sculptures antiques du Conventus Tarraconensis.* Pàg. 409.

motllura. Els angles i les portes estaven flanquejats per torres, bé circulars, com la de la plaça Nova, a la entrada del carrer del Bisbe, bé octogonals, com la que hi havia al portal de la plaça de l'Àngel, al final de la baixada de la Presó.

Cal advertir que les muralles de les quals han arribat restes fins a nosaltres corresponen a les darreries de l'època romana, i és probable que s'alcessin, en gran part, sobre la mateixa línia de les muralles que devia haver-hi anteriorment. [1]

Prop dels murs estava situat l'arx o ciutadella, que correspon, almenys en part, a l'emplaçament actual del palau del bisbe.

Ausa: A l'emplaçament de l'actual ciutat de Vich s'alçava la ciutat d'*Auso* o *Ausa,* la qual davallà, a la fi de l'època romana, a *Vicus Ausonensis* o *Vicus Ausetanorum.* [2]

Haven parlat, en el lloc corresponent, del temple romà d'Ausa, modernament descobert entre l'obra medieval del castell dels Montcades. Els vestigis d'aquest temple són els més enters que han arribat fins a nosaltres, entre els dels temples romans de Catalunya.

Capitell del temple romà de Barcelona (restauració de la Junta de Comerç)

Dertosa: La Tortosa actual està bastida damunt l'emplaçament de l'antiga Dertosa; però les freqüents inundacions per les aigües de l'Ebre han anat alçant progressivament el pis de la població, de manera que la capa romana es troba avui a considerable profunditat. [3]

La ciutat romana s'alçava en el lloc que assenyalen el Vall i les muralles del barri de Remolins.

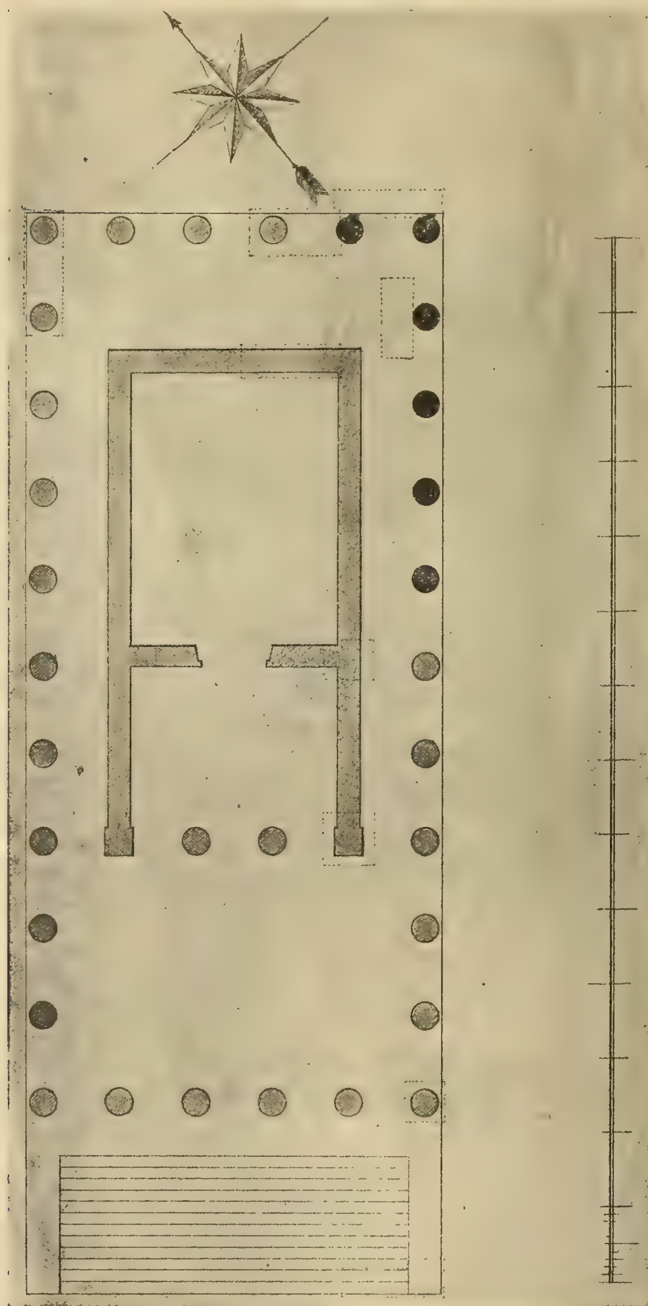
En l'època romana, l'Ebre era navegable des de la mar fins a molt aprop de Tortosa.

Valentia: La ciutat romana de València ocupava l'indret que ha restat, a través dels segles, el barri central de la ciutat, barri que avui té la catedral al mig.

Cortès diu que, al seu parer, el primer emplaçament el tingué la València romana a l'altura que es formava des del carrer del Miracle fins a la plaça dels

1) F. Carreras i Candi: Volum de *Barcelona* de la *Geografia general de Catalunya.*
2) E. Albertini: *Sculptures antiques du Conventus Tarraconensis.* Pàg. 455.
3) E. Albertini: Lloc citat. Pàg. 358.

Desemparats, i des de les Plateries per la pujada del Toledà, i que per tant la muralla devia anar des dels banys de l'Almirall al carrer del baró de Petrés, per la plaça de Sant Esteve i carrer de l'Alfòndiga, abraçant de la Casa Consistorial al carrer del Rellotge Vell i portal del Toledà, creuant el carrer de Saragossa, al de Cavallers i al del Miquelet, i acabava als mateixos banys. [1]

Planta del temple romà de Barcelona (segons Cellés)

Emporiæ: La ciutat romana d'Empúries fou bastida dalt del turó proper a la neàpolis grega. Les excavacions han posat de manifest interessantíssimes restes d'aquesta ciutat: muralles, la porta d'entrada, carrers i habitacions [2]. Ja havem dit que Juli Cèsar, l'any 45 abans de Jesucrist establí a Empúries una colònia de soldats veterans.

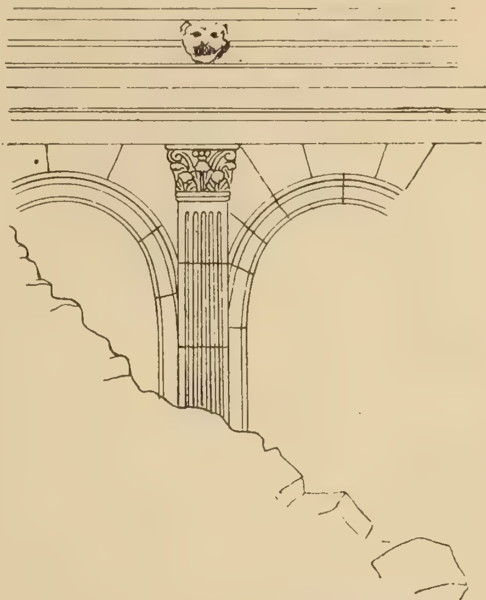
Amb el temps, damunt la ciutat grega s'alçaren cases i obres romanes. De l'època romana són les cisternes i el santuari alçat a la dreta de l'entrada de la població, a la banda de la mar i adossat a la

1) CORTÉS: *Diccionario geográfico histórico.*

2) J. PUIG I CADAFALCH: *Les excavacions d'Empúries.* «Anuari de l'Institut d'Estudis Catalans». Anys 1911-12.

muralla. Estava format aquest santuari per un temple enclòs dins un recinte porticat. Sembla que es tracta d'un santuari del déu Serapis. [1]

És interessant el mosaic emporità d'aquesta època que representa el sacrifici d'Ifigènia, el qual fou descobert l'any 1848 a les restes d'una casa romana i formava el requadro central del paviment d'una de les habitacions [2]. Era conservat dins una caseta, però la «bàrbara admiració de sacrílegs curiosos» feia que aquests s'anessin emportant com a record menudes pedres del mosaic i deteriorant-lo així. [3]

Restes romanes trobades a Barcelona l'any 1862 al carrer del Regomir

Saguntum: La fortalesa del turó de Sagunt coronava la ciutat, i era gairebé inaccessible. A la vessant de la col·lina hi havia el teatre, i més enllà, vora el riu, el circ; un pont de la via romana posava en comunicació les dues ribes.

Altres ciutats: Al peu del penyal d'Hifac hi hagué en altres temps la població de Calp, que avui s'alça a alguna distància, en una elevació del terreny. A la platja situada entremig de l'emplaçament de la vella població i la població nova hi ha vestigis d'una residència sumptuosa de l'època romana i sobretot restes d'uns banys als quals ara cobreixen les aigües de la mar. Es tracta, principalment, d'una gran bassa o pis-

Capitells jònics de Sagunt

1) P. Bosch i Gimpera: *Prehistòria catalana.* Barcelona, 1919. Pàg. 216.

2) J. Ramón Mèlida i Marqués de Cerralbo: *El mosaico emporitano del sacrificiò de Ifigenia.* «Boletín de la Real Academia de la Historia». Volnm LXI. Any 1912. Pàg. 124.

3) Informe a la «Real Academia de la Historia» de la Comissió de Monuments de Girona del 27 d'octubre de 1909

cina quadrangular excavada en la roca, subdividida en compartiments, excavats en la roca així mateix. Al voltant hi ha restes d'altres edificacions. Conta Escolano que hi havia allí habitacions cobertes amb mosaics, formant daus «que por

Capitells jònics de Sagunt

ser de una labor tan vistosa se enviaron a la majestad del rey Felipe II, para un jardín que mandaba hacer» [1]. Cavanilles descobrí altres paviments romans, i parla, per referència, de preciosos marbres [2]. Aqueixes restes són conegudes amb el nom de Banys de la Reina. També cregué veure Cavanilles, no gaire lluny d'allí, vestigis d'un gran teatre.

Fragment d'una estàtua imperial, trobat a Sagunt

Prop de Morella, a la «Moleta del Mas dels Frares», hi ha les ruïnes, sembla, d'una ciutat romana amb acròpolis. Allí s'ha trobat abundor de ceràmica, especialment saguntina, fragments de vidre, utensilis domèstics en gran nombre, uns camafeus, així com monedes ibèriques i romanes. Surten a flor de terra diversos fonaments, entre els quals hi ha una paret o sòcol de petits carreus, que Llorente considera que formava part d'un temple o d'un altre monument públic. Fa dubtar d'això el tamany dels carreus, d'un pam o pam i mig de llargada, i de mig pam o una mica més d'amplada. [3]

Per les monedes, làpides, estàtues i altres restes trobades, es dedueix que

1) E. ESCOLANO. *Décadas de la Historia de Valencia.*
2) CAVANILLES.
3) T. LLORENTE: *Valencia.* Volum I. Pàgs. 316 a 320.

en l'indret de Vilajoiosa hi havia una important ciutat en temps dels romans, la qual alguns autors identifiquen amb Honosca, que els Escipions prengueren i saquejaren després de destruir la flota cartaginesa a les goles de l'Ebre.

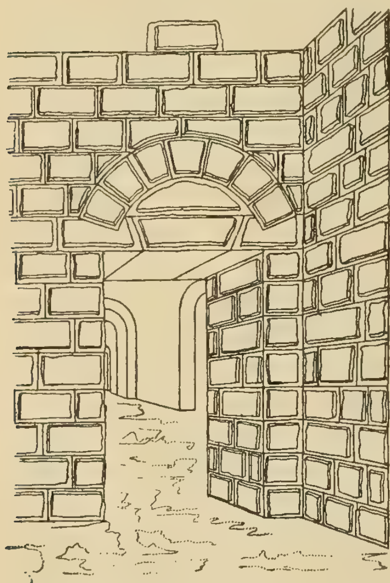
Planta del recinte romà de Barcelona (segons Pi i Arimon)

Tàrraco. — Aquesta ciutat, la més important de la Catalunya romana, fou fundada pels romans? En temps antics s'havia sostingut així, basant-se en un passatge de Plini; però ja fa segles que fou rectificada aqueixa suposició. Tanmateix, en els nostres temps ha tornat a reproduir-se la vella tesi, a favor de la qual s'han al·legat arguments arqueològics proporcionats per les descobertes modernes. El problema és certament interessant.

És sabut que Plini, en la seva *Història Natural,* presenta Tarragona com a obra dels Escipions, així com Cartago ho fou dels

fenicis. « *Colonia Tarraco, Scipionem opus, sicut Carthago Phœnorum* ». [1]

Ja en l'edat mitjana va rebutjar-se l'afirmació que es deduïa de les frases de Plini. Fou assenyalat a Tarragona un remotíssim origen, que els autors més fantàstics feien pujar fins a Túbal. «Tarragona, esta queren algunos — escriu Diago — que se hizo en tiempo de Tubal. Plinio la llama obra de los Scipiones... Está hecha en la cumbre de un monte, con muy fuertes muros, y es de muy linda vista, descubriéndose la mar hazia Mediodía y hazia el Norte...» [2]

Combinació d'arc i llinda en una porta romana a Tarragona (segons Hernández Sanahuja)

Amb l'intent de resoldre la dificultat que per a aqueixes afirmacions representava el text de Plini, es cercà una interpretació segons la qual l'autor llatí havia dit que Tarragona era obra dels Escipions, no en el sentit d'haver-la fundada aquests, sinó en el sentit d'haver-la engrandida i millorada notablement.

Tal és l'explicació que ja en el segle XV donava aquell intel·ligentíssim i savi clergue de Blanes, Bernat Boades. Al seu dir, quan els romans ocuparen Tarragona, aquesta era una petita població humil. Ens parla Boades, en efecte, de «la molt noble ciutat de Tarragona, que llavors no era gran cosa» [3]. I afegeix més endavant:

«Eixampliaren molt aquests dos frares (els Escipions) la ciutat de Terragona en tal manera, ab grans edificis de murs, torres, palaus, e altres molts embelliments, que alguns scriptors no il·literats, entenent-ho axí de Plini, han cregut que d'aquells fo primerament poblada: més d'acò jo n'he dit lo més ver (o sigui que era molt més antiga); mas per aquell gran creximent, sense dubitació alguna creuria jo, que'n va escriure Plini que aquella gran ciutat fou obra de aquells dos magnífics barons.» [4]

Aquesta explicació ha estat acceptada per nombrosos autors moderns, i semblava definitiva. No obstant, el text de Plini no la permet pas, puix que no solament diu que Tarragona fou obra dels Escipions — frase que podria interpretar-se tal com vol Boades — , sinó que afegeix que ho fou de la mateixa manera que Cartago fou obra dels púnics. I com que en el cas de Cartago es tracta d'una fundació, no pas d'un eixamplament urbà, la interpretació al·ludida es fa inacceptable. Al nostre

1) PLINI: Llibre III, cap. IV.
2) F. DIAGO: *Descripció de Catalunya*. Pàg. 11.
3) B. BOADES: *Feyts d'armes de Cathalunya*. Cap. I. Pàg. 11.
4) B. BOADES: Lloc citat. Cap. II. Pàg. 15.

entendre, Plini volgué dir, en veritat, que els dos germans Gneu i Publi Escipió foren els fundadors de Tarragona, en el sentit que aquesta ciutat no existia abans d'ells. En interpretar les paraules de Plini coincidim amb Emili Morera [1]. Però no creiem, com aquest, que l'afirmació de Plini fos exacta, ans bé ens sembla evident que és una de les nombrosíssimes inexactituds que abunden en els autors antics, als quals s'ha donat durant molt de temps massa crèdit, per efecte d'una doble suggestió literària i arcaica.

Morera trobava en el text de Plini un reforç per a la seva tesi que les muralles tarragonines anomenades ciclòpies són romanes, com les dels cossos superiors, i construïdes en temps dels dos germans Escipions, com les del segon cos, format per formosos carreus encoixinats. Afegeix encara Morera que tota la Tarragona tancada dins el recint amurallat romà, és a dir, la que ocupa el punt més alt de la col·lina, era romana, i que la població anterior, que ell creu etrusca, estava establerta més avall, cap a la banda de ponent i més aprop de la mar.

Porta del fòrum de Tarragona

Dóna Emili Morera els següents arguments per a demostrar que la fàbrica imponent de la muralla monumental de Tarragona «fou obra exclusiva, des del peu a la primera alçada, del germans Escipions»:

Primer, que amb el basament compost de blocs rústecs col·locats en sentit horitzontal per a major seguretat, van estalviar-se llurs constructors tota classe de fonament.

Segon, que donat el pendent sinuós de la solera de la muntanya, on està emplaçada la muralla, gairebé no era possible l'adopció d'un altre sistema de fonament que la dels blocs col·locats en la seva base, a fi que guardés l'obra una altura regularitzada.

Tercer, que la forma de col·locació dels blocs, cercant les revoltes del més baix per encaixar els superiors, llur alineació i llur aplom complet, el posar com a terme del basament una roca planera que sostingués la pedra treballada, així com l'omplenar els buits existents entre

1) E. Morera i Llauradó: Volum *Tarragona* de la *Geografia general de Catalunya.*

dos o més blocs amb roques tallades i ajustades als intersticis, suposen el treball d'un poble molt expert en l'art de la construcció, poble que no pot ésser sinó el de Roma.

Quart, que la muralla de Tarragona no es pot comparar per res amb les relativament disminuïdes obres dels talaiots de Mallorca i Menorca, nuragues de Sardenya, la geganteia de l'illa de Gozzo, els murs ciclòpics de Cosa (Etrúria) i els de Tirint; ni les portes antigues de l'esmentada muralla tenen punt de comparació amb les de l'acròpoli d'Arpinus i Micenes, la dels lleons d'aquesta ciutat i la de la tresoreria d'Atreu, «les fàbriques de les quals resulten raquítiques al costat de la gran construcció de l'amurallament tarragoní.»

Cinquè, que recorrent tota la muralla, apareix que tant el mur exterior com l'interior, tant el basament de les torres com els dels murs travessers encarregats del lligament d'ambdues parets externa i interna, presenten en llur fonamentació o base les corresponents roques naturals, a manera de dibuix general de tota la muralla, i «resulta inversemblant que els arquitectes romans es cenyissin a resseguir el mateix dibuix, a peu forçat, sense la menor discrepància, ni cap mena de variació lineal en tot aquell perímetre que avarca l'esmentada obra.

Restes del pretori de Tarragona a principis del segle XIX (segons Laborde)

Sisè, que semblant sistema de fonamentació fou adoptat pels arquitectes romans en altres fàbriques de la mateixa època, com es justifica en les miques de muralla conservades a Girona i Sagunt, al basament de les quals apareixen també els blocs en sec per a sostenir al damunt l'obra de carreus. [1]

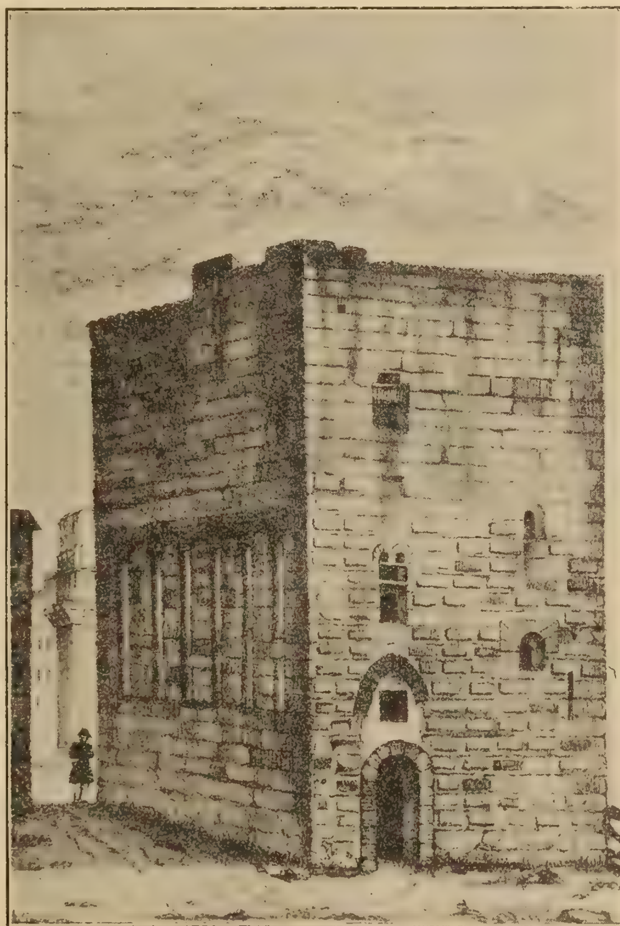
Els arguments de Morera són simples conjectures, quasi totes frèvoles. El de major pes és el cinquè. Els murs travessers que uneixen les dues cares de la muralla, i àdhuc el fonament dels murs que dividien en terrasses la Tarragona romana, tenen assota un basament de blocs rústecs. Això planteja el següent dilema: o foren els romans els qui, en construir els murs, hi posaren el basament apel·lat ciclopi que apareix per tot, o bé en aprofitar per a llur obra les restes d'una construcció anterior s'amotllaren a les línies i traçat d'aquesta. L'última suposició sembla absurda a Morera; i tanmateix és la més versemblant. No seria aquest

(1) EMILI MORERA: Volum *Tarragona* de la *Geografia general de Catalunya*. Pàg. 176.

l'únic cas en què els romans aprofitessin les restes i el traçat de construccions que ells trobaren més o menys derruïdes.

Les ciutats que, com Tarragona, havien aprofitat les velles muralles, remarquen Puig i Cadafalch, Falguera i Goday, és evident que s'hi subjectaven. Els Escipions aprofitaren les fortificacions antigues i emmotllaren l'estructura de la nova ciutat a la més antiga que trobaren; per això la planta és irregular i el mur segueix les ondulacions de la roca, facilitant la defensa sense gran alçada. El tancat del perímetre obeeix a l'antiga estratègia; els murs són aproximadament rectes, i el polígon presenta els seus angles obtusos molt resistents. Les torres, contra el precepte de Vitrubi i de Filó de Bizanci, són rectangulars. [1]

També Serrallach fa notar que, per haver aprofitat els romans les fortificacions anteriors, hagueren d'emmotllar la nova obra a l'obra vella, i això fou causa que manquessin a les regles d'estratègia que en altres llocs havien adoptat, en harmonia amb llur sistema i amb els mitjans defensius i ofensius propis de l'època [2]. Observa Serrallach que Vitrubi i Filó de Bizanci recomanaven que les torres de les muralles es situessin a la dreta de les portes, considerant-les des de l'exterior, i això amb l'objecte que els defensors de la plaça poguessin ferir els atacants en llur flanc dret, que presentaven al descobert, puix que no estava protegit per l'escut. «Aquesta condició — afegeix Serrallach — està per-

El «Castell de Pilats» de Tarragona (de *Tarragona monumental* d'Andreu de Bofarull i F. Albiñana, 1849)

1) Puig i Cadafalch, Falguera i Goday: *L'Arquitectura romànica a Catalunya.* Tom I. Pàg. 151.

2) L. Serrallach: *Monumentos romanos de Tarragona.* Pàg. 15.

fectament cumplida en alguna d'aquestes portes, mentre que en altres les torres estan situades a l'esquerra; havent de confessar amb franquesa que, per més que he meditat, no he sabut trobar la causa de semblant fet.» [1]

És possible, diuen Puig i Cadafalch, Falguera i Goday, que l'exèrcit romà trobés les antigues muralles arruïnades, puix que tal idea suggereix la poca altura de la construcció megalítica. [2]

Havem indicat ja que l'existència de nombroses portes ciclòpies contradiu la hipòtesi que la muralla rústega fos un simple basament posat pels romans a llur muralla [3]. No podem considerar les portes ciclòpies com a poternes o petites portes obertes pels romans per a facilitar les sortides i les sorpreses. Per què els romans no haurien treballat els blocs rústecs en tractar-se d'establir portes? D'altra part, crida l'atenció el fet que en cap d'aquestes obertures no hi ha senyal de regata o polleguera que servís per a la porta de tancament. No presenta cap d'aqueixes portes anomenades ciclòpies els senyals profunds i evidents que presenta la porta de la neàpolis emporitana, els murs de la qual s'ha volgut comparar als de Tarragona. Emili Morera, en escriure la seva obra *Tarragona antigua y moderna* (1894), no creia pas en el caràcter romà de la muralla rústega, ans bé la considerava molt primitiva; i per a explicar l'absència de senyals de tancament suposava que els constructors, o no coneixien el ferre, o no l'elaboraven encara, i que devien tapar l'obertura amb pedres, troncs d'arbre o altres materials desconeguts, quan en dies de perill havien de repel·lir des de l'interior del clos fortificat les agressions dels enemics [4]. A més, hi ha el fet que aqueixes portes tenen les torres de defensa al costat mateix, cosa inexplicable si es tractés de poternes.

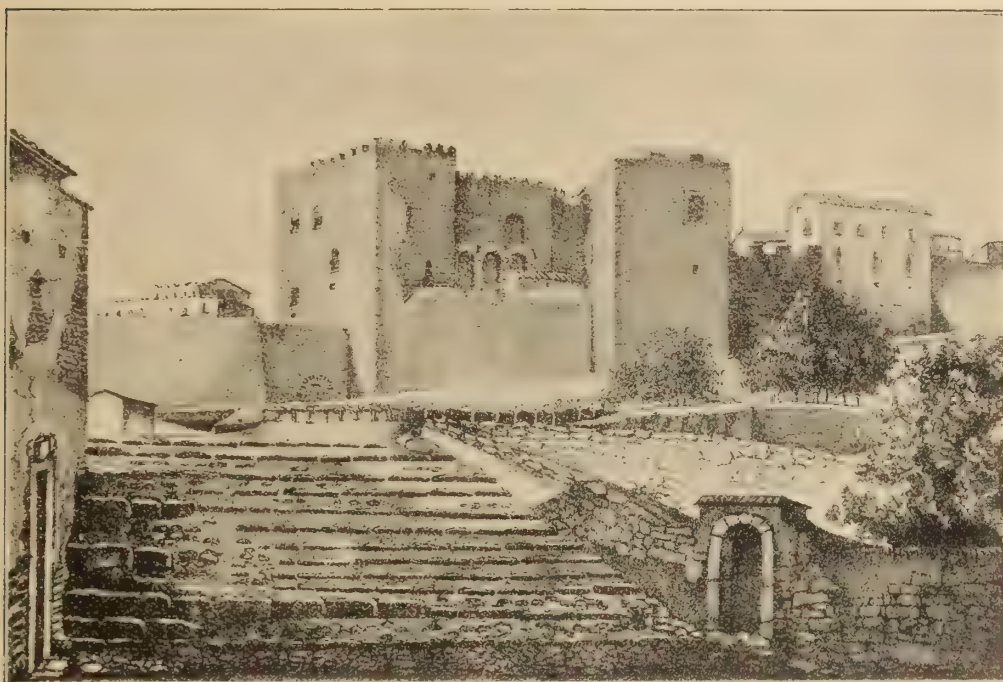
Cal notar també, com observà anteriorment Morera, que el peu de la torre ciclòpia de la Torre de l'Arquebisbe conserva alguns rengles dels carreus romans de què fou revestida [5], detall que és un argument més per a sostenir l'existència d'una obra anterior a la romana.

Hi ha un altre detall important que confirma la diferència d'èpoques entre les muralles rústegues i les de carreus encoixinats del temps dels Escipions: i és la distinta natura de la pedra que es féu servir.

A Serrallach no se li escapà aquesta diferència. Les pedres de les muralles ciclòpies són calcàries, dures i compactes, i llur gran resistència l'han comprovada els segles conservant-les intactes, mentre que els carreus romans, formats amb arenisques argilenques, estan menjats per l'acció de les pluges, dels vents i de les glaçades [6]. Perquè, pregunta Serrallach, usaven els romans una pedra de tan poca duresa? Prop d'allí hi ha altres pedres millors, com la mateixa de la col·lina on està asseguda

1) L. Serrallach: *Monumentos romanos de Tarragona.* Pàgina 23.
2) Puig i Cadafalch, Falguera i Goday: *L'Arquitectura romànica a Cataluuya.* Volum 1. Pàg. 21.
3) Vegi's el volum primer d'aquesta obra. Pàg. 560.
4) E. Morera i Llauradó: *Tarragona antigua y moderna.* Pàg. 14.
5) E. Morera i Llauradó: Lloc citat. Pàg. 17.
6) L. Serrallach: Lloc citat. Pàg. 20.

la ciutat de Tarragona. I dóna Serrallach la mateixa explicació que s'ens ocorregué a nosaltres quan ens férem igual pregunta. La pedra de les muralles romanes costava poc d'extreure, de desbastar i de treballar; i això, unit a trobar-se a no molt gran distància, permeté d'alçar en curt temps la formidable construcció [1]. La pedra dels blocs rústecs, al contrari, devia procedir de desprendiments dels cingles en la

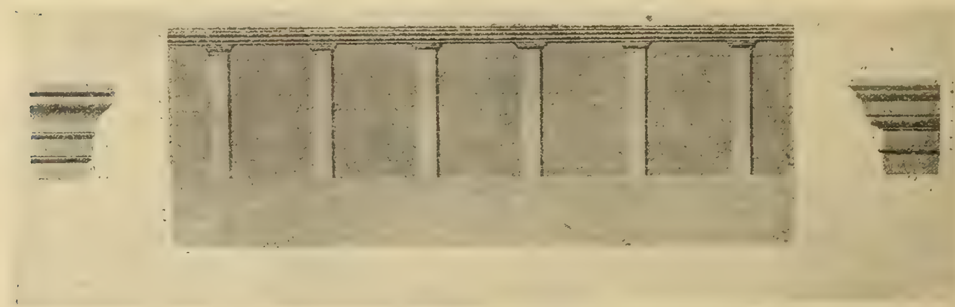
El «Castell de Pilats» vist per darrera, i restes de la graderia de l'amfiteatre, a mitjans del segle XIX (de *Tarragona monumental)*

col·lina de Tarragona, per efecte de fenòmens geològics. La natura de la pedra de la muralla rústega prova que fou treta d'aquesta col·lina mateixa, puix que la pedra de les col·lines pròximes és diferent [2]. No creiem que els blocs fossin tallats de cap pedrera, com sosté Agustí M.ª Gibert [3]; apart de la dificultat màxima que la raça constructora hauria tingut per a arrencar una pedra tan dura, no hi ha senyals de tall, ans bé presenten les formes corrents dels blocs despresos. En la mateixa contrada de Tarragona (prop de l'aqüeducte romà, per exemple), hom pot veure actualment com jauen en algunes fondalades, a baix i als pen-

1) L. SERRALLACH: *Monumentos romanos de Tarragona*. Pàgs. 27 i 28.
2) AGUSTÍ M.ª GIBERT: *Tarragona prehistòrica i protohistòrica*. Barcelona, 1907.
3) AGUSTÍ M.ª GIBERT: Lloc citat.

dents, grans rocs caiguts, que presenten igual aspecte que els del basament de les muralles. Malgrat la duresa de la roca de què estan formats, aqueixos blocs presenten generalment els caires arrodonits. Si els que els col·locaren allí els haguessin tallat d'una pedrera, si haguessin tingut eines per a fer aquest tall dificultosíssim, no es compendria que no haguessin desbastat i polit els blocs per a fer-los encaixar millor i més fàcilment. L'abundància de blocs despresos a la col·lina de Tarragona i a les seves immediacions explicaria el gran perímetre de les colossals muralles rústegues, per la facilitat amb què el poble constructor obtingué la pedra. La dita col·lina és de roca calissa, extrem de la formació cretàcia que des del terme del poblet del Catllar va fins a la costa. [1]

Cal tenir en compte, puix que aquest detall pot explicar moltes coses, que els Escipions es veieren en el cas de construir de pressa les muralles que els havien de donar la protecció d'una plaça forta. Estaven amenaçats, no sols pels cartagi-

Pilastres dòriques de l'anomenat «Castell de Pilats», de Tarragona (dibuix de Laborde)

nesos, amb qui havien tingut ja alguns xocs de resultats variables, sinó també pels indígenes, l'actitud dels quals era en general insegura. Aquesta pressa dels romans a construir les muralles pot explicar el fet d'haver aprofitat enterament el traçat de la fortalesa primitiva en les seves dues cares, interior i exterior, en els murs travessers i en els de les terrasses o replans de la població.

Pondera Serrallach l'encert amb què estan combinades les pedres pel que fa als tamanys, i el bon enllaç que afecten, condicions sense les quals no es podria obtenir l'estabilitat d'un conjunt de masses informes, arrodonides i sense argamassa. Aquesta fàbrica, afegeix, tot revelant rudesa, manifesta ensems cert enginy i habilitat, puix no hi ha dubte que es major la dificultat de combinar i usar matèries quant més imperfectes són, havent-se de suplir amb les pràctiques i procediments de l'art de construir allò que tenen de deficients per naturalesa. [2]

1) MALLADO: *Reconocimiento geográfico y geológico de la provincia de Tarragona.* Madrid, 1890. Pàg. 111.
2) L. SERRALLACH: *Monumentos romanos de Tarragona.* Pàg. 26.

Havem de notar, de passada, que l'adaptació dels carreus romans immediats a la muralla rústega, no és perfecta. En algun cas la llosa ciclòpia fa un sortint, i el carreu que va damunt està mossat o tallat per a encaixar bé. Noti's així mateix que els carreus romans del segon cos no tenen tots igual alçada, ni els constructors es preocuparen de fer caure al mig les juntes verticals. [1]

És curiós que totes les torres primitives es troben a la part de muralla que mira a l'interior del país, no havent-n'hi cap a la banda de la mar. Hernández Sanahuja veu en aquest fet una prova que les muralles ciclòpies les construïren estrangers vinguts per la via marítima, que no temien atacs pel costat de la marina, i sí pel de terra, o sigui atacs dels indígenes [2]. Serrallach és del mateix parer [3]. També Serrallach, tot sostenint la tesi del caràcter pelàsgic dels murs ciclopis, fa una observació que no deixa de tenir força, per bé que pot aplicar-se a altres hipòtesis: i és que el poble que alçà els primitius murs de Tarragona no devia construir per primera vegada obres tan formidables [4]; i adverteix que la major perfecció de certs aparells no ve sempre d'ésser més recents, sinó que de vegades ve de la natura i condicions de la pedra pel que fa a la seva consistència i a la seva formació geològica per capes o estrats.

I ara cal discutir un altre problema. El clos primitiu de Tàrraco era el de Cosse? Havem parlat ja, amb ocasió de la batalla de Cissa (any 218 abans de Jesucrist), dels problemes d'identificació i diversificació que enclouen les denominacions i les dades geogràfiques i històriques de Cissa, Cesse, Cosse i Tàrraco [5]. En parlar de la Tarragona romana, ens sembla oportú d'insistir sobre aquests problemes, relacionats ben estretament amb el de les muralles del recinte romà.

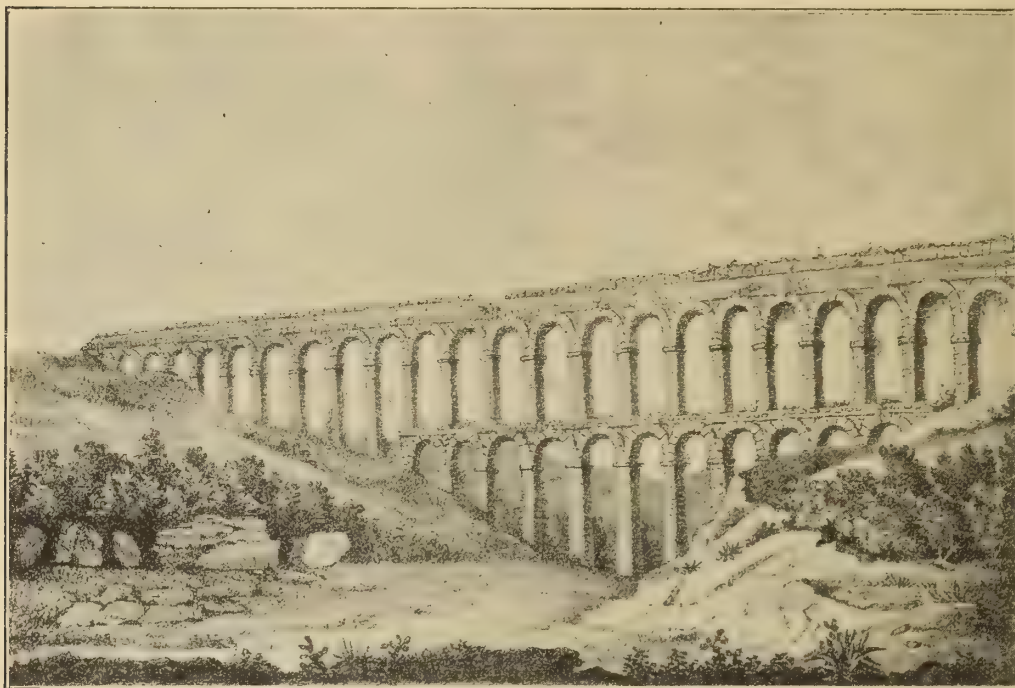
Sabem que Heiss identifica Cissa amb la moderna població de Guissona, situada prop de Lleyda i a 15 quilòmetres de Cervera. Diversos autors catalans moderns comparteixen aquesta opinió, la qual, no obstant, ofereix molts dubtes. Hübner, i amb ell Genzken, Feliciani, De Sanctis i Schulten, identifiquen Cissa amb Cesse o Cosse, capital dels cessetans o cossetans. Eduard Saavedra, al contrari, diu que cal guardar-se d'identificar Cesse amb Cissa, i que aquest darrer punt havem de cercar-lo a la conca del Fluvià, cap al lloc de Queixàs, en l'actual província de Girona. [6]

Fou Hernández Sanahuja el primer que identificà Cosse amb Tàrraco, dient que aquell era el nom indígena i aquest el nom que li donaren posteriors colonitzadors [7]. Hernández llegí *Cosse* a les monedes per influència de la *regio Cossetania*

1) L. Serrallach: *Monumentos romanos de Tarragona*. Pàg. 27.
2) B. Hernández Sanahuja: *Indicador Arqueológico de Tarragona*.
3) L. Serrallach: Lloc citat. Pàg. 20.
4) L. Serrallach: Lloc citat. Pàg. 19.
5) Vegi's el present volum. Pàg. 28.
6) Eduard Saavedra: *Don Buenaventura Hernández Sanahuja*. «Boletín de la Real Academia de la Historia» Volum xxv. Any 1894. Pàg. 357, nota 2.
7) B. Hernández Sanahuja: *Estudios de las monedas autónomas de Cose*. Tarragona, 1884. Pàg. 12.

de què parla Plini. Però alguns còdexs i edicions modernes duen el nom *Cessetania*. D'altra banda, Hübner llegeix *Cesse* en les monedes mateixes. [1]

Hübner, que no identificava Cosse amb Tàrraco, creia que l'emplaçament de la primera devia trobar-se en algun dels turons pròxims, i recomanava als

L'aqüeducte romà a mitjans del segle XIX (de *Tarragona monumental)*

arqueòlegs tarragonins que fessin exploracions per a descobrir-ne els vestigis. A despit de les moltes investigacions fetes d'aleshores ençà, no se'n ha trobat cap rastre. [2]

Schulten també creu diferents Cosse i Tàrraco, i diu que de les notícies que s'en tenen es dedueix que la primera estava situada a l'interior i que Tàrraco era el seu port de mar [3]. No obstant, manquen, com havem dit, les proves arqueològiques de l'existència d'una ciutat indígena prop de Tàrraco, terra endins. Totes les nombroses monedes ibèriques de Cosse procedeixen de Tarragona. Més d'un miler s'en trobaren en obrir-se en el passat segle la pedrera del port.

Schulten, com Saavedra, es decanta a creure que el mot Tàrraco, igual que el

1) E. HÜBNER: *Monumenta linguæ ibericæ*. Berlín, 1893.
2) E. MORERA I LLAURADÓ: Volum *Tarragona* de la *Geografia general de Catalunya*. Pàg. 181.
3) A. SCHULTEN: *Tarragona*. «Quaderns d'Estudi». N.° d'abril-juny, 1921. Pàg. 131.

de Tarracina (a la costa del Làcium) és d'orígen lígur, i remarca que aquesta última població també està situada en una col·lina de roca vora la mar. [1]

Morera manifesta els seus dubtes sobre l'existència de Cosse o Cesse com a ciutat, i considera possible que es tracti del nom de la regió, equivalent al de Cossetània. Creu que el poblat de Cosse, en cas d'existir realment, devia ésser el situat a la part baixa de la col·lina de Tarragona, i especialment en el lloc anomenat La Pedrera, buidat per a treure'n els blocs que serviren per a la construcció del port. A aquest poblat podrien correspondre, afegeix Morera, les muralles rústegues de la part baixa que va descriure Pons de Icart, i de les quals n'hi havia encara algun vestigi en el passat segle. [2]

Suposa Morera que l'exèrcit de Gneu Escipió, en passar des d'Empúries a Tarragona, s'aposentà dins la colònia grega (?) establerta a la part baixa de la vessant de la col·lina, vora la mar, emplaçant el seu camp probablement a la part superior de la dita vessant, i que decidí per si sol o d'acord amb el seu germà Publi, arribat mesos després, l'alçar en aquest punt una nova població, genuïnament romana, encarregant la fàbrica de la muralla als obrers grecs (?), tirrens (?) i indígenes, habitants de la colònia, mentre que els romans passaven a combatre els cartaginesos. [3]

Trobem molt dubtós, però, que existís a la col·lina de Tarragona aqueix suposat nucli de colonització grega i tirrènica. Les poques coses gregues trobades allí vénen, probablement, de l'expansió del comerç de les factories hel·lèniques establertes en altres indrets de la costa; i pel que fa a algunes de les preteses restes d'una colonització tirrrènica de Tarragona, com els capitells dòrics del Museu, descoberts l'any 1855 sota les ruïnes d'edificis romans, són més aviat producte de l'art romà, en els primers temps de la conquesta romana, quan el dit art estava en plena elaboració i s'assimilava als elemements etruscos, anteriors als grecs. [4]

Avui es pot donar ja per establert sòlidament que el segon cos de la muralla tarragonina és romà i que fou construït en temps dels dos germans Escipions.

Ja tenim consignat que un cert nombre de carreus d'aquest cos presenten lletres ibèriques soltes, considerades com a marques de picapedrer. Els romans devien utilitzar indígenes per a aquesta feina, i això explica la presència dels dits senyals.

Aqueixos picapedrers ibèrics, segons Puig i Cadafalch, Falguera i Goday, treballaven en l'obra de les muralles obligats per les prestacions personals imposades pels romans als indígenes [5].

1) A. Schulten: *Tarragona*. Pàgs. 126 i 127.
2) E. Morera i Llauradó: Volum *Tarragona* de la *Geografia General de Catalunya*. Pàg. 182.
3) E. Morera i Llauradó: Lloc citat. Pàgs. 176 i 177.
4) Puig i Cadafalch, Falguera i Goday: *L'Arquitectura romànica a Catalunya*. Tom 1. Pàgs. 183 i 188.
5) Puig i Cadafalch, Falguera i Goday: Lloc citat. Tom 1. Pàg. 32.

El costum de posar marques grosses a les pedres de les muralles era general en els països mediterranis. A Jerusalem, a Knosos (Creta) i a Erix (Sicília) hom troba carreus marcats amb lletres. En algunes construccions medievals, apareixen aixímateix marques de picapedrer.

Morera, coincidint amb Laborde, creu que les lletres esculpides sobre els carreus servien per a numerar-los i poder-los col·locar en el lloc que els corresponia [1]. Explicació poc convincent, puix que la majoria del carreus no tenen cap signe. Es podria dir que l'acció del temps ha esborrat les lletres o senyals dels carreus d'aquest cos que avui no en presenten. Tot acceptant que l'obra dels agents atmosfèrics pot haver esborrat alguns dels signes, havem de remarcar que els carreus assenyalats es presenten gairebé sempre formant grup, cosa que no es compendria si l'atzar de l'obra del temps hagués esborrat les lletres de la majoria dels carreus. D'altra part, només cal mirar les fileres on apareixen carreus amb lletres, per a veure que no hi havia cap necessitat d'assenyalar-los un lloc precís i que era perfectament possible el canviar l'ordre de col·locació. Cal, doncs, deixar un punt d'interrogació en tractar del caràcter i de la finalitat d'aqueixes lletres.

Essent del temps dels Escipions els carreus de les muralles de Tarragona marcats amb lletres ibèriques, podem dir que aqueixes muralles són el monument arquitectònic romà català més antic [2]. Les primeres obres romanes a Catalunya van ésser, en efecte, fortificacions. [3]

Tarragona era, en aquell temps, la més important fortalesa de Catalunya. El recinte de les seves muralles era molt més ample que tots els altres, les restes dels quals han arribat fins als nostres dies.

Avui solament queda una porta romana del recinte, situada en el llenç nord de les muralles, la qual porta es pot contemplar dins l'espai comprès en la Falsa braga, a l'extrem d'aquesta contramuralla, prop de l'Escorxador.

Diu Serrallach que aquesta porta, segons opinió dels arqueòlegs, fou practicada en el regnat de l'emperador Hadrià per a prestar en l'arx o ciutadella el servei que presten modernament les portes anomenades del socors [4], utilitzant-se per a sortir a l'exterior des de l'arx. Damunt del primer arc d'aquesta porta n'hi ha dos més de descàrrega, formant així tres arcs concèntrics. Quan, l'any 1707, durant la guerra de Successió, els anglesos construïren el recinte de la contramuralla anomenada Falsa braga, empetitiren l'obertura d'aquesta porta romana formant-ne una altra de més petita i més baixa [5] i fent un sostre damunt del qual hi instal·laren el cos de guàrdia. Avui encara es veu la finestra d'aquest departament.

1) E. MORERA I LLAURADÓ: *Tarragona antigua y moderna*. Pàg. 17.

2) PUIG I CADAFALCH, FALGUERA i GODAY: Lloc citat. Tom I. Pàg. 22.

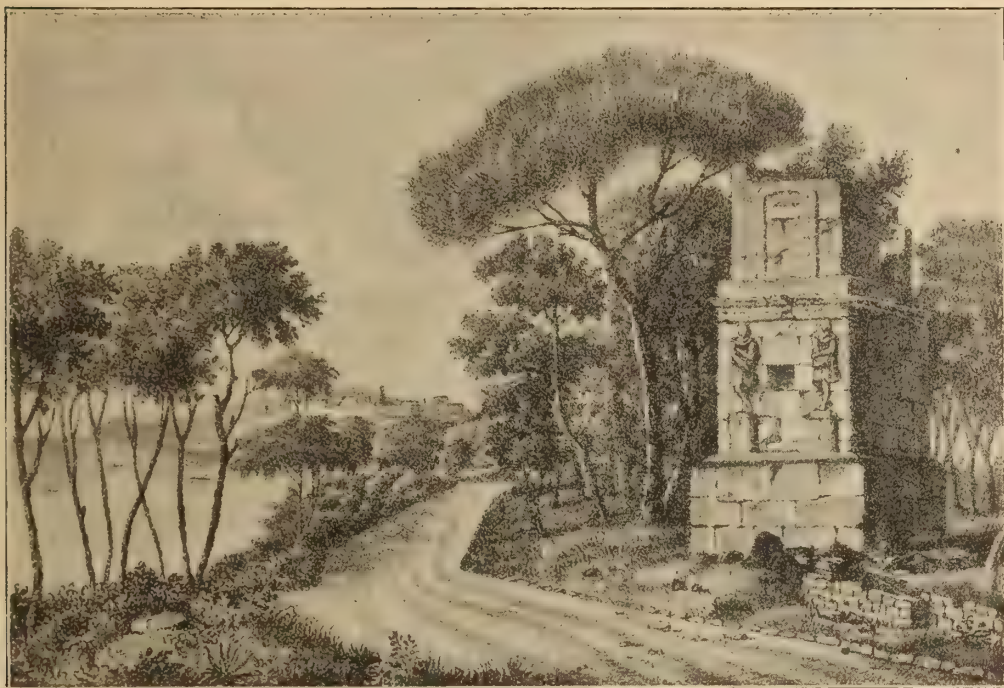
3) PUIG I CADAFALCH, FALGUERA I GODAY: Lloc citat. Tom I. Pàg. 22.

4) L. SERRALLACH: *Monumentos romanos de Tarragona*. Pàgina 24. — E. MORERA I LLAURADÓ: Lloc citat. Pàgines 21 i 22.

5) E. MORERA I LLAURADÓ: Lloc citat. Pàg. 21.

En reedificar-se, l'any 1893, una casa que per darrera donava al passeig de Sant Antoni [1], foren trobats vestigis d'una altra porta romana amb dues torres laterals. Era la porta que en l'edat mitjana es denominava Porta del Rei, a causa de la seva proximitat al pretori o Castell de Pilats, que aleshores rebia el nom de Castell del Rei, per servir d'allotjament als monarques catalans quan anaven a Tarragona. [2]

Diuen alguns autors que la primera obra dels Escipions es devia anar enderrocant en part, sobretot en el seu coronament, i que en temps d'August devia

La «Torre dels Escipions» a mitjans del segle XIX (de *Tarragona monumental)*

reconstruir-se, aprofitant les primeres fileres de carreus posades damunt del basament ciclopi i alguns altres carreus dispersos caiguts al peu del mur, els quals duien lletres ibèriques [3]. Però remarca Schulten que, durant el temps que va entre els Escipions i August, gaudí aquesta comarca d'una completa pau i que per tant les muralles no pogueren ésser destruïdes abans d'August ni reconstruïdes per ell; i es decanta a creure que la reconstrucció fou feta poc després

1) Era la casa n.º 2 del carrer de la Portella.

2) E. MORERA I LLAURADÓ: *Tarragona antigua y moderna.* Pàg. 23. Avui encara du el nom de plaça del Rei la plaça on té l'entrada el dit castell.

3) E. MORERA I LLAURADÓ: Lloc citat.

de la irrupció dels francs, en la segona meitat del segle III de Jesucrist.[1]

Ofereixen especial interès alguns fragments de frisos trobats a Tarragona, puix que ajuden a assenyalar la identificació i l'emplaçament dels temples de l'acròpolis.

A la paret del claustre de la catedral hi ha acollats tres dels fragments d'un fris; foren trobats, segons una nota manuscrita del canonge Gonzàlez de Posada[2], en el primer terç del segle XVIII, «en el replano de las carnicerias y horno de San Bernardo... Se guardaron en el almagazen de la obreria de la catedral». Gonzàlez de Posada descobrí un quart fragment del mateix fris. I amb ocasió d'una visita reial a Tarragona, l'any 1802, per iniciativa de l'aleshores canonge Feliu Torres Amat, foren posats al mur on avui encara hom pot veure'ls. El fragment trobat per Gonzàlez de Posada ho fou «a la puerta de la casa del calderero de la plaza del Oli, y carnicerias»[3]. Més tard, l'any 1825, a les excavacions fetes per a les cases del carrer nou que va des de la catedral a la placeta de les Carniceries, en el lloc de l'avui desaparegut palau del Patriarca, van ésser trobats dos trossos més de marbre, pertanyents al mateix fris i que són, sembla, els que hi ha avui al Museu[4]. A quin monument pertanyia aquest fris? Se-

L'Arc de Barà a mitjans del segle XIX (de *Tarragona monumental*)

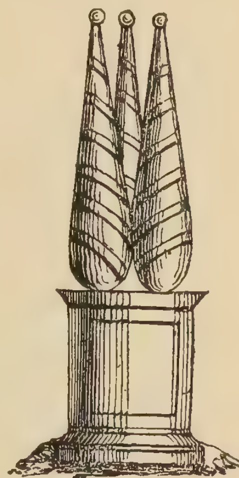
1) A. Schulten: *Tarragona*. Pàg. 130.

2) Data del 28 de febrer del l'any 1826.

3) C. González de Posada: Nota citada.

4) E. Albertini: *Sculptures antiques du Conventus Tarraconensis*. Pàgs. 337 i 338.

gons Flòrez, pertanyia a l'altar d'August, consagrat pels habitants de Tarragona quan encara era viu el primer emperador, altar que no s'ha de confondre amb el temple de Roma i d'August, que no fou alçat fins després de la mort d'aquest. Ceàn de Bermúdez acceptà la hipòtesi de Flòrez. Al primer cop d'ull, les monedes que representen el dit altar semblen confirmar aquesta hipòtesi, puix que indiquen que estava ornat amb garlandes de roure. Però era aquesta una decoració corrent [1], i per tant és un argument molt feble en pro de la identificació proposada. D'altra part, les dimensions dels trossos corresponen millor al fris d'un temple [2]. Hernàndez Sanahuja, oblidant el lloc on havien aparegut, els atribueix al temple de Júpiter, hipòtesi molt poc versemblant, puix que hi ha una distància considerable entre l'emplaçament del dit temple i el lloc de la troballa dels fragments. Laborde, Hübner i Albertini es decanten a creure que aquests trossos pertanyen al temple de Roma i d'August. Al·leguen com a arguments, el lloc on foren trobats i la presència d'insígnies de flàmen en els trossos al·ludits [3]. No obstant, el lloc de la troballa està considerablement separat de la catedral, a l'emplaçament de la qual suposen que hi hagué aquest temple. D'altra banda, ja havem esmentat que Pijoan remarca que el naturalisme de les garlandes de roure en el fris representat no correspon a l'època d'August i Tiberi, sinó a força temps després. Aquest autor creu que es tracta del fris d'un temple de Trajà [4]. Podria ésser, això sí, que fos un fris procedent de la reconstrucció feta en el temple d'August durant el regnat d'Hadrià.

Meta del circ de Tarragona, segons Pons de Icart (1572)

L'any 1845 foren descoberts al carrer de Sant Llorenç, a alguna distància al sud-est de la catedral, quatre fragments d'un fris corinti de marbre d'Itàlia, decorat amb rínxols d'acant. El treball és bellíssim, i es té per cert que és obra d'artistes vinguts d'Itàlia [5]. Predomina l'opinió que el dit fris pertany al temple de Roma i d'August; però en realitat no hi ha a favor d'aquesta hipòtesi, sens dubte versemblant, cap prova concloent.

En fer-se treballs d'excavació per a la construcció del Seminari nou, aparegueren, a alguna distància al nord-est de la catedral, dos medallons de marbre blanc, trencats [6], en el centre dels quals apareix la faç de Júpiter Ammon, amb els seus característics corns de moltó. Els dos medallons són idèntics, i devien fer

1) E. Albertini: *Sculptures antiques du Conventus Tarraconensis*. Pàg. 388.
2) E. Albertini: Lloc citat. Pàg. 388.
3) E. Albertini: Lloc citat. Pàg. 388.
4) Vegi's el present volum. Pàg. 93.
5) E. Albertini: Lloc citat. Pàg. 385.
6) E. Albertini: Lloc citat.

pendant en la decoració del temple [1]. Ensems fou trobat un capitell de l'edifici. [2] A Tarragona hi havia, en efecte, un temple de Júpiter. Suetoni parla del *vetus templum Jovis* de la capital hispànica. I Albertini, fundant-se en un passatge de Florus [3], explica l'epítet de «vell» dient que una tradició antiga feia desembarcar Júpiter a Tarragona, quan, transformat en taur, prengué Europa. No seria impossible, doncs, que en el vell temple de Júpiter s'hi hagués introduït més tard el culte d'un altre Júpiter, Júpiter Ammon o *corniger*, venerat també a València [4]. En tot cas, els medallons proven que a l'emplaçament actual del Seminari o allí aprop existí un temple de Júpiter Ammon, sigui o no el mateix *vetus templum Jovis* de què parla Suetoni. [5]

Havem consignat ja que abans de l'erecció del temple d'August, s'erigí un altar a aquest emperador (any 25 abans de Jesucrist). Delgado, referint-se a un text de Quintilià [6], explica la forma arborescent de l'ara d'August que es veu a unes medalles tarragonines pel cas dels ambaixadors de Tàrraco que foren tramesos a l'emperador, per a contar-li que, havent-li erigit una ara a la dita ciutat, al cap d'algun temps hi nasqué una palma, i afegiren, per a afalagar-lo, que aquella palma era un símbol miraculós de les victòries imperials. August escoltà amablement els ambaixadors, però els contestà amb ironia que l'ara no devia servir gaire, puix que el foc no hi havia destorbat la creixença d'una planta [7]. Tot això apar una fantasia. L'encuny de les monedes tarragonines on apareix una ara amb la palma, que és símbol del triomf, deu haver donat origen al conte de Quintilià sobre la palma nascuda a l'ara d'August de Tarragona. [8]

«Roma de Catalunya» ha estat anomenada Tàrraco [9]. Entre les ciutat romanes de la península, Tarrragona és la que ha proporcionat més inscripcions [10], les quals arriben a unes 600. Els Escipions li donaren la grandesa romana. Juli Cèsar li concedí els privilegis de colònia, amb els títols de Júlia i Victoriosa (*Victrix*); August la féu capital de l'Espanya Citerior; Tiberi li donà el títol de Triomfal (*Triumphalis*). La T inicial de *Triumphalis* apar en les monedes amb la divinització d'August en temps de Tiberi, però no pas en les primeres d'aquest emperador. [11]

Fou Tarragona l'habitual punt de partida dels romans en les guerres contra els cartaginesos i els ibers. A Tarragona desembarcaren, ultra els primers Esci-

1) PUIG I CADAFALCH, FALGUERA i GODAY: *L'Arquitectura romànica a Catalunya*. Tom I. Pàg. 219, figures 253 i 254.

2) PUIG I CADAFALCH, FALGUERA i GODAY: Lloc citat. Tom I. Pàg. 172.

3) E. HÜBNER: *Corpus Inscriptionum Latinarum*. Volum II. Pàg. 539.

4) E. HÜBNER: Lloc citat. N.° 3,729.

5) E. ALBERTINI: *Sculptures antiques du Conventus Tarraconensis*. Pàg. 389.

6) *Institutionis Oratoriæ*. Llibre VI, capítol III.

7) DELGADO: *Nuevo método de clasificación de las medallas autónomas de España*. Sevilla, 1871. Tom III. Pàg. 409. Quintilià, en el lloc citat, diu en efecte: «*Augustus nunciantibus Tarraconensibus, palmam in ora ejus enatam; apparet, inquit quam salpe accenodatis.*»

8) E. SAAVEDRA: *Don Buenaventura Hernández Sanahuja*. «Boletín de la Real Academia de la Historia». Volum XXV. Any 1894. Pàg. 350, nota 4.

9) PUIG I CADAFALCH, FALGUERA i GODAY: Lloc citat.

10) E. ALBERTINI: Lloc citat. Pàg. 359.

11) E. SAAVEDRA: Lloc citat. Volum XXV. Any 1894. Pàg. 350, nota 4.

pions, Tiberi Semproni Gracus, i després Escipió Emilià, el destructor de Numància i de Cartago. Cató hi sojornà també.

La invasió franca del segle III de Jesucrist devia ésser causa de la destrucció de tot allò que no estava a l'abric de les muralles. La ruïna de la ciutat fou accentuada a la fi del segle V per la invasió dels bàrbars, i completada per les guerres entre cristians i alarbs.

Les troballes arqueològiques de l'època romana han estat abundantíssimes; moltes s'han perdut, i encara en queden més de colgades sota terra. El ver Museu

Estàtua romana d'un infant ajegut (Museu de Tarragona)

de Tarragona, escrivia Hernàndez Sanahuja, no està circumscrit dins el recinte de les seves sales, sinó que tot Tarragona i els seus voltants són un copiós museu.

Les antiguitats tarragonines començaren a cridar l'atenció en l'època del Renaixement. En la primera meitat del segle XVI, el tarragoní Joan Armengol prenia dels originals una nombrosa col·lecció d'inscripcions llatines, i les remetia a Antoni Agustín, el gran arqueòleg, arquebisbe de Tarragona, aleshores resident a Roma.

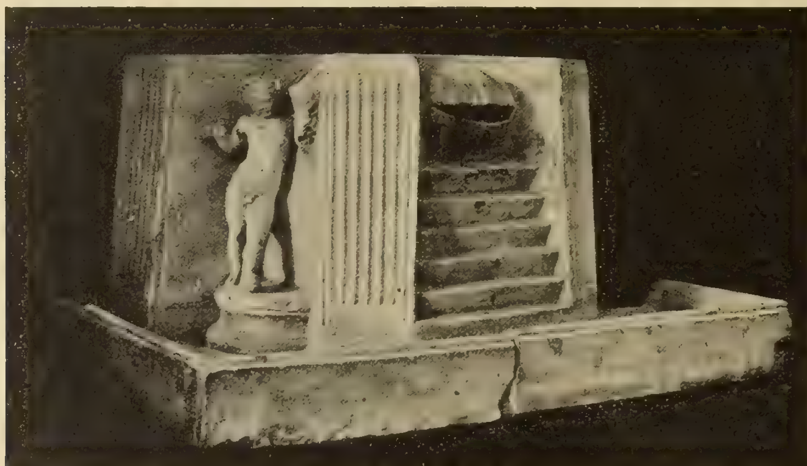
Remarquen Puig i Cadafalch, Falguera i Goday, que la disposició de la Tàrraco romana era realment extraordinària. I en donen la següent visió de conjunt: «a dalt la ciutat escalant el turó, que coronaven els temples, i estenent-se en successius plans, rodejada de l'alta muralla de fama universal; al peu de la grandiosa construcció, que la tradició popular anomena des de temps immemorable Palau d'August, el circ, continuant la disposició escalonada; més ensota, l'amfiteatre, arrencant de terra per la part alta, suplerta per medi de construccions per la banda de mar, en el qual lloc les grades s'apoiaven sobre voltes inclinades, i al fons d'aquest conjunt sobremanera grandiós d'edificis, la blavor del mar de Tarragona i la immensa plana.» [1]

1) Puig i Cadafalch, Falguera i Goday: *L'Arquitectura romànica a Catalunya.* Tom I. Pàg. 110.

La Tàrraco romana constava de dues parts: l'acròpolis murada, on hi havia els principals temples i edificis públics, i la ciutat on habitava la població, estesa des del límit meridional de l'acròpolis fins vora la mar i fins a la riba del riu Tulcis (Francolí). En aquesta ciutat baixa hi havia també temples i edificis públics.

El clos de l'acròpolis, que correspon al de la ciutat vella de la Tarragona actual, estava dividit en quatre terrasses o replans. A la primera terrassa, començant pel nord, hi havia l'arx o ciutadella, que s'estenia per l'espai que avui ocupa el palau de l'Arquebisbe i una part del Seminari pontifici.

A la segona terrassa, que tenia el seu límit meridional en un mur de contenció alçat en la línia dels actuals carrers de la Civaderia, Merceria i Santa Teresa, hi havia els temples més importants. La quasi totalitat d'autors assenyalen en

Font romana de marbre (Museu de Tarragona)

aquesta terrassa l'emplaçament de dos temples, el de Júpiter i el d'August; però no coincideixen en fixar llur situació respectiva. Després d'un estudi detingut de la topografia d'aquesta àrea i dels punts de les troballes de restes, especialment de frisos, havem arribat a una conclusió molt acostada a la de Schulten, això és, que la segona terrassa estava partida en dues parts per un carrer corresponent a l'actual de Vilamitjana, situat a la dreta de la catedral, pujant. A la part esquerra o occidental s'alçava el temple de Júpiter Ammon i a la part dreta o oriental el d'August. No veiem segur, però, que només fossin dos els temples d'aquesta terrassa; sobretot a la part esquerra hi podia haver dos temples. Cal tenir en compte que les restes del temple de Júpiter foren trobades en el lloc que avui ocupa el Seminari, i que fa estrany que un sol temple abracés l'espai comprès entre el Seminari i les escales de la catedral; seria possible que hi hagués, en

el lloc més alt, el temple de Júpiter, arribant per la dreta fins a l'emplaçament del convent de l'Ensenyança i pel davant fins a la part posterior de la catedral, i que més avall hi hagués un altre temple amb la façana al capdamunt de les escales de la catedral. Dels diferents frisos trobats sembla deduir-se també l'existència de tres temples. Declarem, però, que es tracta de simples conjectures, essent difícil de resoldre el problema amb els escassos elements de judici que avui hi ha.

La Victòria romana

La tercera terrassa ocupava el lloc limitat, al sud, pels carrers actuals de l'Enrajolat i dels Ferrers, i estava travessada per una via corresponent a l'actual carrer Major, que alguns autors anomenen *Via Triumphalis*. Hi havia allí el Fòrum i el Pretori o Palau del Governador. Coincidim amb Schulten a creure equivocada la distribució del dit espai consignada pels autors precedents (Albinyana, Hernàndez Sanahuja, Morera i altres), els quals suposaven que les edificacions formaven un sol rectangle en tota l'amplada, amb la gran plaça o Fòrum al mig, i que el pretori constituïa el límit meridional de la dita plaça des de l'anomenat Castell de Pilats o Palau d'August fins a l'edifici del Pallol, avui Audiència provincial. Opinem, com Schulten, que la tercera terrassa estava dividida en dues grans illes quadrades (de 140 metres de costat) per un carrer que corresponia exactament a l'actual carrer Major. L'illa de l'esquerra o de ponent formava el fòrum, i la de la dreta o de llevant formava el pretori [1]. Al mig de la primera illa hi havia la gran plaça porticada, i

1) A. SCHULTEN: *Tarragona*. Pàg. 133.

al mig de la segona un pati interior, porticat també probablement. Schulten creu que el Castell de Pilats era una de les torres que l'edifici del pretori tenia en els angles [1]. Hom creu que al Carrer major s'alçava un arc de triomf en honor d'August, commemorant la victòria sobre els càntabres. A aquest arc podien pertànyer els dos baixos relleus que descriu Pons de Icart [2]. Pero no sembla que pugui ésser considerat com un fragment d'aquest arc el baix relleu que fins fa algunys anys hi havia a l'antiga casa Montoliu, al carrer de l'Abat, puix que, segons Albertini, és un fragment de sarcòfag. [3]

El Castell de Pilats és realment una resta d'un palau construït per August? No hi ha proves per a afirmar-ho; però no seria impossible. Resulta, en efecte, que les columnes dòriques que decoren el frontispici de l'anomenat palau d'August i que sostenen un arquitrau de forma jònica, presenten el tipus de l'ordre dòric del començament de l'Imperi, que és el mateix del teatre Marcel·lus de Roma, començat per Juli Cèsar i acabat per Octavi August. És principalment digne de notar-se que des del Palau del Governador, del qual es considera una resta l'anomenat Palau d'August, hom podia guaitar alhora els jocs del circ i els de l'amfiteatre. El nom de Castell de Pilats, que comença a ésser usat en el segle XVII, sembla venir d'una làpida pròxima, amb dedicatòria a un prefecte de la cohort dels *pilats*. [4]

A la quarta terrassa hi havia el circ, que ocupava, de l'un extrem a l'altre, una extensió de 360 metres [5]. L'actual Rambla de Sant Carles, dita també Rambla vella, marca el límit del clos amurallat romà. Com es veu, aquest clos, el de l'acròpolis tarragonina, estava ocupat completament per edificis monumentals. Cap vestigi no s'hi ha trobat de cases particulars. La mateixa destinació a riques construccions públiques tenien l'acròpolis d'Atenes i de Pergamon i el Capitoli de Roma. Schulten creu que la ciutat alta de Tàrraco, com les d'Atenes i Pergamon, devia comunicar-se amb la ciutat baixa per mitjà d'una porta monumental, que potser es trobava al costat meridional del circ, davant de l'actual carrer de Sant Agustí. [6]

Des de la muralla meridional de l'acròpolis fins a la mar s'estenia la ciutat romana, destinada la seva major part a cases d'habitació. Schulten diu que per la banda del camp, que restava oberta, aquesta part de Tàrraco estava defensada per una muralla que anava de l'extrem de la ciutat alta fins al port romà [7]. No hi ha, però, cap dada històrica ni cap vestigi arqueològic que permeti l'afirmar l'existència d'aqueixa suposada muralla romana. En canvi, hi ha dades i vestigis que fan

1) A. Schulten: *Tarragona*. Pàgs. 133 i 134.
2) Ll. Pons de Icart: *Grandezas de Tarragona*.
3) E. Albertini: *Sculptures du Conventus Tarraconensis*.
4) E. Hübner: *Corpus Inscriptionum Latinarum*. Volum IV. Pàg. 4240.
5) Vegi's el present volum. Pàg. 108.
6) A. Schulten: Lloc citat. Pàg. 135.
7) A. Schulten: Lloc citat. Pàg 135.

creure que al dit lloc hi havia hagut una muralla primitiva anàloga a l'anomenada ciclòpia. Morera dedueix d'alguns fets històrics, com la destrucció d'aquesta part de la ciutat pels francs en la segona meitat del segle III després de Jesucrist [1], que no tenia en aquella època muralles que la protegissin per la dita banda.

Calcula Schulten que el recinte de la ciutat baixa tenia una superfície de 270 per 270 metres, equivalent a 7 hectàrees, i que només era de 5 hectàrees la superfície de la ciutat alta. «Malauradament — afegeix — la ciutat baixa ha estat

Pany de muralla tarragonina de darrera l'Escorxador, amb la porta oberta l'any 1883

destruïda per la Tarragona nova, sense que hom es prengués tan sols la molèstia d'aixecar un plànol de les restes arquitectòniques trobades arreu... Encara avui hom veu per tot, en els talls dels carrers moderns, restes d'edificis romans; especialment es reconeixen grans cases amb pati. Hom ha d'imaginar-se, almenys la part de la ciutat nova immediata a la ciutat alta, en la qual vivia la gent benestant, formada per cases semblants, amb peristil, mentre que la part de la ciutat immediata

1) E. Morera i Llauradó: *Tarragona antigua y moderna.* Pàg. 173.

a la mar, el barri dels pescadors, devia mostrar unes construccions més senzilles, el mateix que avui.» [1]

Cal consignar, potser, una rectificació al precedent paràgraf de Schulten: i és que les troballes arqueològiques fetes el passat segle mostren que la ciutat patrícia, o sigui el barri ric, s'estenia, més que per la part immediata a la ciutat alta, per la part que va de les Rambles de Castelar i de Sant Joan en avall, a l'esquerra del carrer de l'Unió, baixant, i que comprenia una bona part del terreny buidat per la gran pedrera del port. Morera creia que entre les dues ciutats, l'alta i la baixa, hi havia un ample espai lliure. [2]

A la ciutat baixa existien també temples i edificis públics. El temple de la Tutela o dels Genis tutelars tenia la seva entrada en el lloc on hi ha avui la cantonada dels carrers de Fortuny i del Governador González; es trobà la pedra de la llinda d'aquest temple, gastada pel pas dels fidels. Prop d'allí hi havia, sembla, el temple de Junó. Més avall, hi havia les Termes i el Gimnàs; l'emplaçament d'aquelles correspon a la fàbrica del gas i al carrer del Gasòmetre, i el d'aquest vora de les Termes, més cap amunt, pels carrers de Ronda i de Fortuny. Segons Eduard Saavedra, prop del Gimnàs hi havia, a l'est, el temple de Minerva, a l'altra banda el de Venus, i prop de la mar, a la vista dels navegants, en el lloc que després fou anomenat Bassa del Molí del Port, el temple de Neptú. Aquest lloc és el mateix on modernament hi

Mur del pretori de Tarragona amb les columnes dòriques (estat actual)

1) A. Schulten. *Tarragona*. Pàgines 135 i 136.

2) E. Morera i Llauradó: *Tarragona antigua y moderna*.

hagué el Fort reial, darrera de l'actual plaça de braus, enderrocat l'any 1868 per la Junta revolucionària de Tarragona. L'any 1860 es descobrí en aquell lloc, prop del Rec Major [1], un mosaic que es creu pertanyent al dit temple. Pons de Icart consigna que allí existien unes ruïnes amb unes columnes d'ordre corinti, que caigueren per efecte d'un terratrèmol que hi hagué en l'any 1520 ó 1522. [2]

Les ruïnes del temple de Minerva existiren fins a la meitat del passat segle, prop de l'església de Sant Joan, a uns doscents metres del punt on fou descobert el mosaic que es suposa pertanyent al temple de Neptú.

Foren descobertes modernament les restes del teatre romà [3], tocant a l'antic port. La graderia del teatre estava de cara a la mar; i així els espectadors, des de l'hemicicle, veien el port i el vast mantell d'aigua, disposició comú dels teatres de les ciutats marítimes. [4]

A la zona de la ciutat nova de Tarragona coneguda avui amb nom de «El Port», part compresa entre el carrer d'Apodaca i el de Jaume I, hi havia el port romà, les aigües del qual arribaven fins a les escales dels Caputxins. Quan els romans s'instal·laren a Tarragona no hi devien trobar veritable port, sinó simplement una rada que feia de port natural, i això explica, fins a cert punt, el discutit passatge d'Estrabó: «... *prima urbs est Tarraco, portu quidem carens, sed in sinu condita, et aliis satis instructa rebus...*» [5]. Des de l'any 218 abans de Jesucrist, la rada de Tarragona fou l'embarcador dels romans. [6]

Però dels textos d'altres autors i de les troballes arqueològiques es dedueix que els romans realitzaren obres per a millorar i acondicionar el port natural, cosa que, d'altra banda, apar absolutament lògica. Per tal d'evitar que les riuades del Francolí omplissin el port, que era ja de poca fondària, els romans construïren un mur gruixut al costat occidental de la cala. Les restes d'aquest mur foren descobertes l'any 1892, en urbanitzar-se el carrer de Jaume I. A la part de Llevant, des de la punta del tossal tarragoní que entrava mar endins, alçaren un altre mur de resguard de l'onatge, que acabava amb una obra de pedra i calç, on hi devia haver una llanterna i que fou coneguda durant l'edat mitjana amb el nom de *Farelló;* aquesta obra fou destruïda l'any 1843 per les obres del port modern. [7]

Ultra aquesta ciutat baixa, la Tàrraco romana tenia ravals, construïts probablement en crèixer la població, i habitats per la població modesta. Els ravals s'alçaren de primer al llarg de les dues vies, la que duia cap a Sagunt, corresponent a l'actual carretera de Castelló, i la que duia a Ilerda, corresponent a l'actual carretera de Lleyda. Després s'estengueren, ocupant l'espai situat entre

1) E. Morera i Llauradó: *Tarragona antigua y moderna.* Pàg. 172.
2) Ll. Pons de Icart: *Libro de las grandezas de Tarragona.*
3) Vegi's el present volum. Pàg. 101.
4) A. Schulten: *Tarragona.* Pàg. 136.
5) Estrabó: *Geografia.* Llibre III, capítol IV.
6) A. Schulten: *Hispania.* Pàg. 45.
7) E. Morera i Llauradó: Volum *Tarragona* de la *Geografia general de Catalunya.* Pàg 193.

les dues vies i les vores del Francolí. És difícil d'assenyalar fins on arribaven, per la banda de ponent, aqueixos ravals. Ja en ple camp, hi havia una ampla zona de masos i vil·les; aquestes edificacions es presentaven més denses com més properes eren a la ciutat. Segons Saavedra, prop de la desembocadura del Francolí

Restes de la graderia de l'amfiteatre de Tarragona, per la banda de mar

hi havia el temple de Vulcà; a l'actual camp de Marts, el de Marts Campestre, sota la Falsa Braga, i el temple d'Isis s'alçava al cim del veí turó de l'Oliva. [1]

Cal advertir, però, que l'existència i l'emplaçament d'alguns dels temples al·ludits per Saavedra no són prou segurs.

També hi havia cases romanes a la part oriental de la ciutat, entre les muralles i la platja del Miracle, puix s'hi ha trobat restes amb murs de contenció de terres i trossos de mosaics. [2]

Alguns escriptors i historiadors, portats per la dèria panegirista, han exage-

1) E. de Saavedra: *D. Buenaventura Hernández Sanahuja.*
2) E. Morera i Llauradó: Volum *Tarragona* de la *Geografia general de Catalunya.* Pàg. 191.

rat la importància i la riquesa de la Tarragona romana. La veritat és que no existien en aquella època a Catalunya grans ciutats esplèndides. Tàrraco era una ciutat formosa, rica i notable, però no pas una ciutat de primer ordre. Quan Ausoni, en el segle IV abans de Jesucrist, cita en la seva obra *Ordo nobilium urbium* les grans ciutats del món conegut, posa a la llista, entre altres, Arles, Mèrida, Tolosa, Narbona i Burdeus. No hi posa pas Tarragona, ni cap ciutat catalana.

Schulten calcula que la ciutat pròpiament dita, o sigui l'espai edificat sense interrupció, no era gaire major de 25 hectàrees: 5 de la ciutat alta, 7 de la baixa i 13 dels ravals. Pel que fa al nombre d'habitants, diu el mateix autor que Tàrraco, en l'època de la seva màxima prosperitat, que havia d'ésser en el segle II de Jesucrist, devia tenir, en les seves 20 hectàrees de la ciutat baixa i dels ravals, puix que la ciutat alta estava gairebé deshabitada, uns 30,000 habitants, més aviat menys que més. Són enormement fantàstiques i àdhuc absurdes les xifres recollides o donades per alguns autors que, com Pau Orosi, atribueixen a Tàrraco 2.800,000 habitants en el temps d'August. No hi havia aleshores a l'Occident ciutats tan populoses. Aquesta xifra és, probablement, la de tot el Convent jurídic de Tarragona. Pons de Icart diu que, segons allò que havia llegit en escrits verament antics, tenia Tàrraco, en l'època del seu major esplendor, prop de 64,000 veïns, que venien a ésser uns 400,000 habitants [1]. Flòrez accepta aquesta xifra, tenint en compte l'extensió de la ciutat romana, la dels suburbis i la de les granges escampades per tot el Camp de Tarragona [2]. De totes maneres, la dita xifra resulta encara fortament exagerada.

Fa notar Schulten que generalment el nombre d'habitants de les ciutats antigues s'exagera molt, degut al fet d'existir dins les muralles jardins i àdhuc terres de conreu.

Donava caràcter a la Tàrraco romana, principalment, la capitalitat de la província Citerior. Era, com diu Schulten, una ciutat de govern i administrativa, per l'estil de Madrid. «Però Tarragona — afegeix — no era cap infecunda ciutat burocràtica, sinó que en el seu ric camp posseïa tot el necessari a la vida... Ja aleshores devia ésser el camp un verd paradís, animat per blanques masies amb llurs torres, amplement esteses entre el mar blau i la serra que el rodeja i limita en vast semicercle.» [3]

Plini ens parla del cultiu, a la rodalia de Tarragona, de la vinya, el cànem, l'oli i els llegums. La varietat d'àmfores extretes del fons del mar, prop del port, proven que s'embarcava vi i oli. L'existència de la indústria de teixits, de la qual ja havem parlat anteriorment, ve comprovada per la troballa de nombrosos pesos de teler *(pondus)*.

1) Ll. Pons de Icart: *Libro de las Grandezas de Tarragona.*

2) P. Flòrez: *España Sagrada.* — E. Morera i Llauradó: *Tarragona antigua y moderna.* Pàg. 206.

3) A. Schulten: *Tarragona.* Pàg. 139.

Una inscripció molt interessant és considerada per Schulten com a procedent d'un hostal tarragoní:

Si nitidus vivas, eccum domus exornata est
si sordes patior, sed tœdet hospitium.

que Schulten tradueix així:

Si vius net, ací tens casa;
sinó, he de tolerar-ho, però em sap greu.

Tàrraco esdevingué una ciutat completament romana, com ho demostra la gran escassetat d'incripcions ibèriques. A la ciutat alta no s'ha fet fins avui cap troballa arqueològica anterior a l'època romana.

Devia ésser Tàrraco, pels seus magnífics edificis i per la seva excepcional situació, la ciutat més formosa de la península. A més, els romans apreciaren en gran manera el seu clima. El poeta Marcial aconsellava a un amic seu, Licinià, qui tenia importants propietats a la península, que en arribar la tardor, quan el vent fred del nord es revolqués per les terres nues del planell central, se n'anés cap a l'assoleiada costa de Tarragona. Llorenç Riber ha traduït bellament les estrofes de Marcial, el fill de Bílbilis en aquests rims catalans:

Quan arribi desembre amb sa corona
de gebre i l'Aquiló llanci l'udol,
iràs a Laletània o Tarragona
amanyagada de la mar i el sol.

De l'al·ludit epigrama de Marcial dedueix Riber que els romans rics que habitaven al planell central i a les regions muntanyenques de la península tenien el costum d'anar, en l'època dels freds, a Tarragona, on «la hivernada és tèbia i rossa de sol». [1]

És conegut el noble elogi que de Tàrraco i dels seus habitants féu Florus, el jove professor allí establert: «Doncs, mireu — escriu —: la ciutat m'ha encisat per la seva hospitalitat; em sembla, fins per al qui hagi viatjat molt, el més agradable de tots els llocs propis per al descans. Els seus habitants són honrats, ordenats, amables; no s'abracen tot seguit al coll dels estranys, sinó que de primer els proven; però després els acullen hospitalàriament. El clima és admirablement dolç, i l'any com una primavera contínua.» [2]

Aquesta composició, de la qual només s'ha conservat el començament, la va escriure Florus a Tarragona mateix, segons Hübner.

La casa romana. — La casa romana de ciutat constava de l'atri, que era una eixida o pati obert, i de les habitacions construïdes al seu voltant.

1) Llorenç Riber: *Els Sants de Catalunya*. Cicle romà. Volum I. Barcelona, 1919. Pàg. 24.
2) Florus: *Vergilius orator et poeta*. Edició de Rossbach. Teubner, 1896.

Les excavacions d'Empúries, posant al descobert els fonaments de gran nombre de cases romanes, han permès de fer-se una idea clara de les habitacions de ciutat. «Les cases — escriuen, referint-se a les d'Empúries, Puig i Cadafalch, Falguera i Goday — recorden el pla usual romà, amb poques obertures a l'exterior: unes són formades d'una o dues cambres rectangulars; altres es desenrotllen al voltant de patis, les galeries cobertes dels quals s'apoien sobre quatre columnes; un carrer que donava a la porta del recinte romà emporità era porticat en un dels costats; el portal s'obria al centre de la muralla de migdia i era la via dirigida de nord a sud, la *decumana*. Les cases eren de tàpia que s'aixecava sobre un sòcol de paret de pedra; la coberta de vegades de teules, altres de terra com les que descriu Vitrubi de Marsella en ús a Espanya: el terrat característic del migdia, de tradició ibèrica i mediterrània antiquíssima. Superposició de costums romans a la tradició local, tal s'entreveu en el lleuger estudi fet fins avui de la casa romana a Catalunya.» [1]

Un jardí romà

Una vil·la senyorial romana

Les cases riques eren decorades amb pintures sobre els estucs i amb mosaics, alguns d'aquests bellíssims. A Tarragona, en l'emplaçament de la ciutat patrícia, han aparegut fragments d'estuc pintat a l'estil de Pompeia. [2]

Abundaven, però, les cases més senzilles que només tenien una habitació, i que corresponen a la gent pobra.

Fan notar Puig i Cadafalch, Falguera i Goday la semblança de la casa romana amb la casa catalana de dates posteriors: la romànica i la gòtica, forma que dura encara avui en les masies. No es tracta d'un tipus peculiar de Catalunya, sinó de la permanència de la casa rural romano-mediterrània. Una demostració d'aquest fet pot obtenir-se comparant la casa catalana amb les cases romanes represen-

1) Puig i Cadafalch, Falguera i Goday: *L'Arquitectura romànica a Catalunya*. Tom I. Pàg. 139.
2) A. Schulten: *Tarragona*. Pàg. 140.

tades als mosaics africans de Tabarca, de coberta a dues aigües, de portals i finestres rectangulars, amb llurs torres, galeries i porxades. [1]

Les vil·les rústiques. — Les poblacions rurals romanes es componien de cases isolades en mig d'extenses finques. En alguns casos s'alçava, per a la defensa d'aquestes poblacions, un *ager* fortificat, com el que ha donat nom a la població d'Ager. Altres vegades bastava una sola torre. Un exemple de torre isolada per a la defensa d'una *villa* el tenim en la *Torrassa del Moro,* els restes de la qual es conserven entre Llinars i Dosrius, a la serra que separa el Vallès i la costa de Llevant [2]. D'ací ve que els petits veïnats rebessin els noms de *turris* i *castellum.*

Una vil·la rústica romana

La *villa* romana, comparable a la masia o granja, era el cap d'un extens territori agrícola.

Els edificis destinats a habitació dels propietaris eren sovint luxosos. Generalment hi havia banys. La calefacció s'obtenia amb forns, l'aire calent dels quals passava a través de l'hipocauste amb els pilans que sostenien el sòl. A Ador (València) es descobrí l'hipocauste d'una *villa* romana, i les ruïnes donen idea d'aqueix sistema de calefacció. [3]

Mur romà d'Ager

A Catalunya han estat descobertes les runes d'un gran nombre de vil·les romanes. Citarem les de Reus, Tarragona, Girona, Milà, Tossa, Calafell i Puig de Sabolla.

L'any 1606, en artigar un camp, apellat el Vilar, a unes trescentes passes del Puig de Sabolla, en direcció a Puzol, aparegueren nombroses ruïnes i una làpida romana. Hom féu noves excavacions

1) Puig i Cadafalch, Falguera i Goday: *L'Arquitectura romànica a Catalunya.* Pàg. 140.

2) Aquesta torre, com es veu al primer cop d'ull, ha estat restaurada.

3) Puig i Cadafalch, Falguera i Goday: Lloc citat. Pàgs. 139 i 135.

l'any 1745 i aparegueren una estàtua de Cupidó, un cap de Venus, trossos de columnes i altres restes d'edificació, mosaics, etc. Altres excavacions, fetes el 1777, descobriren l'àrea d'un edifici, amb paviment de mosaic i de marbre, banys i columnates, que pertanyien de segur a un sumptuós edifici de recreació. Així mateix foren trobats altres fragments d'estàtues, entre les quals hi havia un tors de Bacus [1]. La vil·la del Puig de Sabolla és una de les més importants excavades en el territori de llengua catalana.

7. LES ETAPES DE LA ROMANITZACIÓ

Com fou romanitzada Catalunya. — Els romans es valgueren de mides enèrgiques per a dominar els indígenes que es mostraven rebels. Obligaren a baixar a la plana els habitants de molts poblats de muntanya, per tal de tenir-los sota l'amenaça dels legionaris.

Succeí, durant les guerres contra els indígenes, que aquests, per a la millor defensa, es concentraren en poblacions murades. Tenien, en efecte, moltes fortificacions. Juli Cèsar explica que, a la península ibèrica, a causa de les freqüents incursions dels forasters, tots els llocs que hi havia lluny de la ciutat estaven dotats de torres i fortaleses, com a l'Àfrica, cobertes, no amb teulada, sinó amb terrat, i que també existien espills o torres de guaita *(specula)*, situades en punts alts, des d'on es podia vigilar una gran extensió de terra. [2]

Torrassa del Moro (segons Pellicer i Pagès)

Els romans enderrocaren les muralles de nombrosos poblats, i prohibiren que els indígenes alcessin muralles noves.

Sovint deportaren els homes considerats com a capitostos o com a fomentadors de la revolta. De la resistència de les regions interiors els romans en foren molt impressionats. «Hòrrida i bel·licosa província», escrivia Valeri Màxim parlant de la Hispània [3]. Quan els romans consideraren el país pacificat, permeteren que els indígenes tornessin a ocupar els llocs muntanyans i que visquessin en poblacions murades.

1) PRINCEP PIUS (MARQUÈS DE LUMIARES): *Memoria sobre las antigüedades de Valencia.* (Amb dibuixos de les troballes). — T. LLORENTE: *Valencia.* Tom I. Pàg. 421.

2) JULI CÈSAR: *Commentarii de bello civile.*

3) VALERI MÀXIM: IX, I, 4.

Durant el primer període, el de conquesta, l'administració romana fou més militar que civil. Els soldats de les legions foren un gran element de romanització. Els romans procuraven que aqueixos soldats restessin molt de temps a la península, i per això afavoriren els reenganxaments i fundaren nombroses colònies de veterans.

Fragment de baix relleu en marbre recollit a Puig de Sabolla

Mentre es realitzava la conquesta, la influència romana damunt els indígenes fou molt feble. Ni els generals romans, en mig dels perills d'una guerra dura, tenien gaire lleure per a ocupar-se del funcionament regular d'una organització política, ni els indígenes, hostils per innat sentiment als costums estrangers, es mostraven gaire disposats a imitar les institucions dels romans. [1]

Creu Feliciani que, amb tot i les influències inevitables, els indígenes, àdhuc els qui estaven sotmesos, devien tenir una llibertat molt gran. Podia haver-se innovat alguna cosa en llur vida interior, però en general conservaren durant molt de temps llur esperit propi.

La política d'extermini que sovint s'atribueix al romans, observa Fita, només es funda en alguns fets particulars o excepcions de la regla general, puix que Roma, salvant el principi de la sobirania en els seus diversos matissos, oferia, però no imposava als pobles sotmesos els seus costums, religió i idioma, com ho demostra especialment l'estudi de les monedes autònomes encunyades a la Hispània [2]. No obstant, un italià, Feliciani, contradiu l'afirmació que la política de Roma a la península ibèrica, en els primers temps, fos «equitativa i civilitzadora», com escriu un espanyol, Pedro de Madrazo. I retreu

1) N. Feliciani: *L'Espagne à la fin du IIIe siècle avant J. C.* «Boletín de la Real Academia de la Historia». Volum XLV. Any 1905. Pàg. 375.

2) F. Fita: *Antigüedades ebusitanas.* «Boletín de la Real Academia de la Historia». Any 1907. Volum LI. Pàgines 227 i 328.

que les fonts històriques fan esment molt sovint de les depredacions, injustícies i maldats dels governadors romans i de llurs subalterns. Remarca Feliciani que la política de civilització i de justícia arribà més tard, puix que no començà fins al temps d'August. [1]

Als primers dos segles de guerra, seguiren altres dos segles de pau, durant els quals el territori català fou completament romanitzat. Arribà ací la repercussió de les lluites interiors de l'Imperi; però, com remarca Schulten, cap altra província va sofrir tan poc com la Hispània les conseqüències d'aqueixes lluites i de les guerres exteriors. Així la nostra terra pogué gaudir durant llarg temps de la *pax romana*. [2]

A mesura que es consolidava la pacificació del país i s'anava aquest romanitzant, les tribus indígenes que tenien llur estada primitiva en altures estratègiques anaren baixant cap als plans i cap als llocs propers a les noves vies de comunicació. Aquest moviment fou més marcat en les tribus de la costa, que procuraven atansar-se a la mar. [3]

L'extensió i la intensitat de la romanització. — Dels grans contrasts físics de la península, diu Schulten, es podria ja deduir que la romanització i la prosperitat eren molt diferents segons les diverses regions [4]. Aquesta diferència és confirmada per l'estadística de les inscripcions romanes conegudes. La proporció d'inscripcions constitueix un índex del grau de romanització de cada territori distint. Hübner aplegà en el segon volum del seu *Corpus Inscriptionum Latinarum* 4,628 inscripcions, descomptats els miliaris i *instrumentum*, i d'aquestes en corresponen 1,418 a la Bètica, que només representava una sisena part del territori peninsular; 950 a la Lusitània, que era més extensa, i 2,258 a la Tarraconesa, que venia a representar la meitat del territori. Dins la Tarraconesa, la proporció d'inscripcions varia molt en els convents diversos. El de Tarragona té 903 inscripcions, el de Cartago 674, el d'Astúries i Galícia 345, i els convents centrals 333. D'aquestes xifres es dedueix clarament que ocupen el primer lloc en el grau de romanització la Bètica

Mosaic romà descobert a Vilajoiosa

1) N. Feliciani: *L'Espagne à la fin du IIIe siècle avant J. C.* Pàg. 398, nota 1.

2) A. Schulten: *Hispania*. Pàg. 121.

3) F. Carreras i Candi: Volum *Catalunya* de la *Geografia general de Catalunya*. Pàg. 824.

4) A. Schulten: Lloc citat. Pàg. 129.

i el convent de Tarragona, i vénen després, per ordre de major a menor, la part meridional de la Lusitània, els convents de Cartagena, Astúries i Galícia, i els convents centrals, corresponents al territori celtiber, gran part del qual està constituït pel planell central. [1]

En efecte, la romanització, molt accentuada a Catalunya, sobretot a la costa, fou superficial en l'interior de la península.

Escriu Schulten que viu i actua encara avui a Espanya el caràcter del poble celtiber, en la seva part bona i en la seva part dolenta. Diferentment dels altres països ocupats per indogermans, en els quals la població primitiva ha pogut modificar les qualitats físiques d'aquells, però que s'hi ha assimilat espiritualment, a

Sarcòfag romano-cristià del Museu de Santa Àgueda, de Barcelona

Espanya, sobretot al planell central, la població primitiva s'ha mantingut també en el seu caràc ter espiritual. Així com l'alt planell ibèric és un terròs de la formació primitiva de les muntanyes, la seva població es distingeix en el món indogermànic com una resta dels habitants pre-aris. A despit dels cartaginesos i dels romans, a despit dels visigods i dels alarbs, els celtibers s'han mantingut en llur país. Allò que Mommsen diu dels berebers, que malgrat de tot domini estrany continuen existint, «com la palmera de l'oasi i l'arena del desert», es pot aplicar als celtibers dient que «continuen existint com la neu de la Sierra i com els erms de les Parameras». [2]

El nombre de romans i d'itàlics establerts a Catalunya durant l'època del domini de Roma, sense ésser molt alt, fou considerable. En temps de Sertori i Pompeu, el nombre de romans que vingueren ací fou important. L'aportació ètnica romana tingué una particular importància en determinades contrades de Catalunya. La més influïda en aquest sentit fou el Camp de Tarragona.

A Tàrraco i a la bella plana que presideix, s'establiren gran nombre de romans.

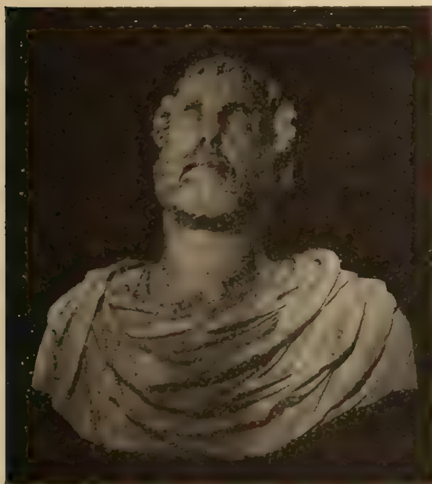
1) A. SCHULTEN: *Hispania*. Pàg. 129.
2) A. SCHULTEN: *Numantia. I.*

Encara avui, malgrat de les invasions i dels desplaçaments d'habitants a través de la història, hom pot remarcar en una bona part de la gent del Camp la persistència dels caràcters romans o, més amplament, itàlics. Per a trobar, dins la península, una regió tan romanitzada com aquesta, calia anar al sud, a Andalusia, on Càdiç era potser, ja en el temps d'August, la més gran ciutat romana fora d'Itàlia [1]. Però la llarga durada de la dominació mora féu perdre a Andalusia una gran part del seu fons romà.

Capitells jònics de Sagunt

Contribuí a la romanització el fet que les ciutats formaven un nucli exclusivament romà, al qual eren anexades les poblacions indígenes veïnes, els habitants de les quals tenien el caràcter de *incolæ*, amb drets incomplets, mentre que els ciutadans tenien la plenitud dels drets. Per a defensar-los i representar-los prop del Senat i de l'emperador, els municipis tenien un delegat a Roma, anomenat patró.

Bust romà (Museu de Barcelona)

Algun historiador insinua que els alçaments de generals o cabdills a la Hispània i les proclamacions d'emperadors provincials, foren una manifestació de l'esperit regional o de l'element autòcton, que lluitava per a fer-se independent de l'Imperi, explotat o afavorit per l'element militar provincial. Però no hi ha cap prova ni cap indici en aquest sentit. Les revoltes i les proclamacions al·ludides foren ben bé obra de l'element militar romà, i els indígenes n'eren espectadors o, tot el més, comparses.

Després de la invasió dels francs, algunes ciutats referen llurs muralles, com Barcelona, on s'utilitzà el material procedent d'edificis, làpides votives i de les runes acumulades per la devastació causada pels invasors. [2]

A més, foren alçades fortificacions en llocs despoblats per a la protecció de les vies i passos, sobretot en els llocs estratègics de les muntanyes i rius. Entre aquestes fortificacions poden ésser citades les de *Clausuræ* (La Clusa) als Pireneus cata-

1) B. NIESE: *Manuale di Historia Romana*. Pàg. 472.
2) F. CARRERAS I CANDI: Volum *Catalunya* de la *Geografia general de Catalunya*. Pàg. 829.

lans, *Vulturaria* (Ulltrera), *Sordonia* (Torre Cerdana) i *Cauco Liberi* (Coblliure).[1]

És notable el funcionament durant tot l'Imperi d'una ceca a Tarragona, les encunyacions de la qual porten al revers una T, isolada o junt amb altres inicials.

Fris romà conservat a la porta de Santa Maria (Terrassa)

En l'època romana, la regió de València, per la seva fertilitat, contenia una població molt densa, tan densa com l'actual. Això explica que abundin en aquelles comarques les restes romanes [2]. La vila de Líria era un dels principals centres de la regió edetana [3]. A la part muntanyosa, els vestigis romans són ja molt més escassos. Però hom en troba encara a Morella i al Forcall (Mestratge).

La importància de Lleyda en l'època romana sembla haver estat més militar que econòmica. [4]

L'època de la colonització romana del Rosselló no és segura; però és possible que fos anterior a la fundació de Narbona. Ruscino, colonia romana, encunyà moneda pròpia, i tenia un règim administratiu propi. La demarcació romana del Rosselló correspongué al territori de la tribu indígena dels sordons.

Fundant-se en un passatge de Plini [5], dedueix Beloch que en el segle I de l'Imperi, el nombre total de la població peninsular no podia ésser superior a sis milions [6]. Tenint en compte que la zona

Bust romà (Museu de Barcelona)

1) P. Tastu: *Les Beaux Arts en Roussillon*. Treball publicat a la revista «Ruscino». Any 1911. Pàg. 829.

2) E. Albertini: *Sculptures antiques du Conventus Tarraconensis*. Pàg. 332.

3) E. Hübner: *Corpus Inscriptionum Latinarum*. Volum II. Pàg. 509.

4) E. Albertini: Lloc citat. Pàg. 406.

5) III, 28.

6) J. Beloch: *Die Bevolkerung der Griechisch.—Römischen Welt*. Leipzig, 1886. Pàgs. 446-48.

litoral estava molt més poblada que la interior, i que Catalunya, en gran part, pertany a aquesta zona, podem arriscar-nos a donar la xifra de 3 milions per a la població de València, Principat de Catalunya, Balears i Rosselló.

La llengua llatina. — El *sermo rusticus* o llatí vulgar, parlat pels romans que vingueren a la península, acabà per imposar-se damunt el llenguatge indígena, el qual, en una gran part de la Catalunya estricta, no devia ésser pròpiament l'ibèric, puix que la invasió dels ibers s'havia realitzat uns tres segles abans de la vinguda dels romans, i no és probable que durant aquest temps la llengua ibèrica hagués substituït completament a l'anteriorment parlada en el territori on els invasors no constituïen sinó una minoria ètnica dominant. D'altra banda, no es pot considerar la parla ibèrica com una unitat lingüística. [1]

En el llatí parlat a Catalunya s'hi introduïren nombrosos mots indígenes. En la fonètica, devia sofrir també algunes modificacions.

1) Vegi's el volum I d'aquesta obra. Pàgs. 509 a 511.

CAPÍTOL IV

La propagació del Cristianisme

1. EL CRISTIANISME A CATALUNYA: Vingué a la nostra terra l'apòstol Sant Pau? — Incertitud sobre els primers temps. — Les heretgies.
2. ELS MÀRTIRS CATALANS: Les persecucions. — El bisbe de Tarragona, Fruitós, i els seus diaques Auguri i Eulogi. — Sever. — Medí. — La donzella Eulàlia. — Cugat. — Juliana i Semproniana. — Feliu. — Narcís. — Les llegendes hagiogràfiques.
3. EL BAIX IMPERI ROMÀ: Dioclecià i Maximià. — Constantí i la llibertat religiosa. — Els succesors de Constantí. — La dinastia valentiniana. — Teodosi. — Les invasions bàrbares.
4. LES INSTITUCIONS POLÍTIQUES I RELIGIOSES: L'organització del Baix Imperi.— Les demarcacions provincials. — El règim municipal. — El règim social. -- El dret. – La organització de l'Església cristiana.
5. LES LLETRES I LES ARTS: La literatura romano-cristiana. — El bisbe de Barcelona, Pacià. — L'art cristià. — Restes arqueològiques romano-cristianes a Catalunya. — El cementiri d'Empúries. — Les basíliques de Mallorca. — La basílica de Xàtiva. — Altres restes.

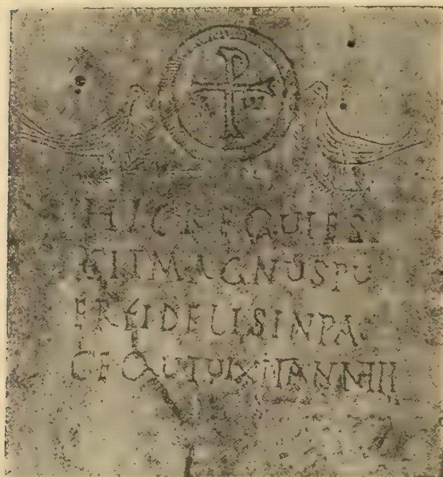
I. EL CRISTIANISME A CATALUNYA

Vingué a la nostra terra l'apòstol Sant Pau? — Fou durant el regnat de l'emperador Tiberi (anys 14-36 de Jesucrist) quan Jesucrist predicà per terres de Judea, en el dialecte popular arameu. Després de la seva mort, els deixebles s'escamparen per tot el món conegut, per tal de predicar-hi les doctrines del Mestre.

Una vella tradició sosté que l'apòstol Sant Pau vingué a evangelitzar la nostra terra i que predicà, en diverses poblacions catalanes, entre elles Tarragona, on la dita tradició és molt antiga.

Temps ha que els historiadors i els hagiògrafs discuteixen aquesta tradició. El pare Villanueva negà la vinguda de Sant Pau a la península, amb raons que semblaven sòlides [1]. El canonge Miquel Cortès, al contrari, l'afirmà. Però les raons que aportava no eren molt fortes. Teodor Llorente deia que l'afirmació de Cortès era feta amb flac fonament. [2]

Aquest punt històric semblava dubtós, i els erudits es decantaven més aviat per la negativa. Però fa pocs anys que els estudis documentadíssims publicats per Savio, Garcia Villada i Riber han aportat arguments importants que poden fer creure en la realitat del viatge de Sant Pau al nostre país. [3]

Epígraf funerari del segle v, trobat a Barcelona

Que Sant Pau havia tingut el projecte de passar a la península ibèrica i que l'havia manifestat, és cosa certa i provada. En l'epístola adreçada des de Corint als romans (any 58 de Jesucrist) anuncia la seva resolució d'anar a predicar a la Hispània: «Quan em posi en camí cap a la Hispània — diu — espero que de passada us veuré». Més endavant afegeix: «Passant per vosaltres, aniré a la Hispània». [4]

Remarca Riber les raons que tenia Sant Pau per desitjar de venir a la Hispània. «Més que bona part de la Gàl·lia i molt més que la Germània i la Britània—diu—, Espanya s'havia assimilada la romana cultura, i ja en els dies de Sant Pau tenia d'ésser molt poderós l'atractiu de la civilització hispano-romana, perquè tan vivament desvetllés les seves ànsies d'evangelització.» [5]

Però va realitzar aquest projecte? Per a contestar afirmativament pot al·legarse la seva lletra a Timoteu (any 67) en la qual declara, en termes generals, que ha complert ja els seus projectes evangèlics i que l'han escoltat totes les gents. L'apòstol, empresonat i pròxim a la mort, escriu: «El Senyor m'assistí i em confortà per tal que la predicació fos per mi acomplida i la oïssin totes les gents» [6]. Remarca Riber que no hauria escrit això l'apòstol si no hagués pogut satisfer el seu anhel de venir a la península, ans bé és de creure que en aquesta

1) P. Villanueva: *Viaje literario a las iglesias de España.*
2) T. Llorente: *Valencia.* Tom i. Pàg. 66.
3) P. Zacarias Garcia Villada: *La venida de San Pablo a España.* Articles publicats a la revista «Razón y Fe». Tom xxxviii, any 1914. Pàgs. 171 i 302. Tom xxxix, any 1914. Pàg. 54. — Llorenç Riber: *Els Sants de Catalunya.* Volum i. Cicle romà. Barcelona, 1919.
4) Sant Pau: Rom. xv.
5) Llorenç Riber: Lloc citat. Volum i. Pàg. 29.
6) Timoth. iv.

lletra, que ve a ésser el seu testament, hauria expressat la racança més viva. [1]

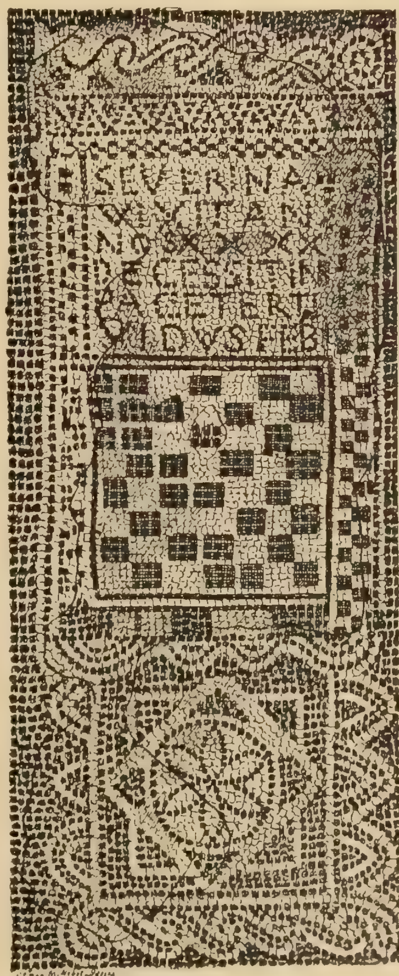
A més, hi ha una lletra de Sant Climent Romà als corintis, escrita devers l'any 69 de Jesucrist, en la qual els diu que Sant Pau havia anat a predicar l'Evangeli fins als límits de l'Occident *(ad Occidentes terminos veniens)*, essent de notar que els clàssics romans consideraven que la Hispània era el confí occidental del món. Sant Climent conegué Sant Pau, i això permet de suposar que estava assabentat dels viatges de l'apòstol.

Una altra prova la subministra el «fragment de Muratori», o sigui una part d'un cànon o catàleg dels llibres del Nou Testament, anomenat així per haver-lo descobert esbocinat el dit personatge italià l'any 1740, document al qual s'assigna una data entre els anys 160 a 200 i que es suposa escrit per un personatge romà. En aqueix fragment es parla amb tota claredat del viatge de Sant Pau a la Hispània. [2]

Pot citar-se també el llibre dels *Actus Petri cum Simoni*, la data del qual correspon a la segona meitat del segle II o a la primera del III i que s'atribueix a Leuci Carí, deixeble de Sant Joan. En el dit llibre són descrits minuciosament els preparatius del viatge de Sant Pau, el comiat que li feren els cristians de Roma i l'embarc de l'apòstol a Òstia; i a despit de tractar-se d'un document titllat d'apòcrif, Garcia Villada fa notar que la fantasia dels detalls deixa subsistent la veritat del fons, o sigui la vinguda de Sant Pau a la península. [3]

Un altra narració del viatge de Sant Pau a la Hispània es troba al còdex marcià dels *Fets de Pere i Pau*, de les darreries del segle II o començaments del III.

Durant els primers segles de l'era cristiana la predicació de Sant Pau a la península és citada per nombrosos autors: Sant Atanasi, Sant Epifani, Sant Joan Crisòstom i Sant Jeroni. En el segle V, l'escriptor eclesiàstic Teodoret s'esforçà a provar la veritat de la tradició.

Tapa de sarcòfag en mosaic (dibuix publicat per Chabàs)

1) Llorenç Riber: *Els Sants de Catalunya*. Pàg. 30.

2) Gerardus Ranchen: *Fragmentum Muratoriamum. (Florilegium Patristicum)*. Bona, 1905.

3) P. Zacarias García Villada: *La venida de San Pablo a España*.

Cal esmentar també els arguments aduïts pel P. Savio [1]. Entre aquests hi ha el fet de l'existència de nuclis jueus a la Hispània (és sabut que l'apòstol preferia la predicació entre aquests), i la tradició dels set barons apostòlics que vingueren a la península com a conseqüència de la predicació de l'apòstol de les gents.

Tanmateix, Carreras i Candi creu que estan mancats de vàlua provatòria els arguments trets de l'epístola de Sant Pau i de la relació de Sant Climent [3], i es decanta a creure que no hi hagué el suposat viatge a la nostra terra. El dit autor, en donar el seu parer, no podia tenir en compte els darrers estudis sobre aquest punt.

No es pot dir que la qüestió estigui completament resolta. Però la veritat és que en els últims anys ha guanyat terreny la tesi afirmativa del discutit viatge. [2]

Si aquest es realitzà verament, la cosa més probable és que fos fet per la via marítima, que era la més curta i la més fàcil. Llorenç Riber, en aqueix punt, al·lega el testimoniatge d'un poeta romà, Rutili Numacià, qui visqué després dels temps apostòlics, però quan subsistien encara els mateixos medis de locomoció. En el seu itinerari de retorn de Roma a les Gàl·lies, d'on era nadiu, Rutili explica per què trià la via marítima:

No vull sofrir l'enuig del llarg viatge.
He escollida la mar, perquè les vies
de terra, si són planes, brollen d'aigua:
si altes són, els còdols les destorben.
Més val al mar incert fiar la vela. [4]

En la hipòtesi que fes el viatge per mar, on desembarcà? La cosa més natural és que desembarqués a Tarragona, que era el port més pròxim. La vella tradició que parla de la predicació de Sant Pau a la capital de la Hispània Citerior, el fa desembarcar a Tàrraco, i presenta l'altar de Sant Pau, avui enclòs dins el nou Seminari tarragoní, com edificat en el lloc mateix on l'apòstol posà els peus en arribar a terra. El dit altar, però, no és tan antic, puix que no es remunta més enllà dels segles X o XI. [5]

El temps de l'estada de Sant Pau a la península, segons un autor modern que ha refet la cronologia i ha resseguit els itineraris evangèlics, fou aproximadament d'un any [6]. Com remarca Riber, aquesta afirmació no passa d'ésser conjectural. [7]

1) *La realtà del viaggio di S. Paolo nella Spagna.* Revista «La Civiltà Cattolica». N.° del 21 de febrer del 1914.
2) A. BALLESTEROS: *Historia de España y su influencia en la Historia universal.* Tom I. Pàgs. 433 a 435.
3) F. CARRERAS I CANDI: Volum *Barcelona* de la *Geografia general* de Catalunya.
4) RUTILI NUMACIÀ: *De Reditu suo itinerarium.* Vers. 35 i següents. Traducció de Riber. El text llatí diu:

Serum vix toleramus iter.
Electum pelagus, quoniam terrena viarum
plana madent fluviis cautibus alta rigent.
Incerto satius credere vela mari.

5) E. MORERA I LLAURADÓ: *Tarragona antigua y moderna.*
6) P. GAMS: Citat per P. ALLARD: «Revue de Questions Historiques». Any 1856. N.° 1.
7) LL. RIBER: *Els Sants de Catalunya.* Volum I. Pàg. 36.

Incertitud sobre els primers temps. — No és possible el fixar la data en què hi hagué a la nostra terra els primers nuclis cristians. Harnack dóna com a probable l'existència d'una Església cristiana a la Hispània en el segle I, constituïda ensems que l'Església romana. [1]

Consigna el mateix autor que en morir Marc Aureli (any 180) hi havia nombrosos cristians a la Hispània. En temps de Tertulià, el cristianisme estava estès per tota la península. [2]

Sembla que la propagació del cristianisme començà per la Bètica, i això pot fer creure que penetrà a la península venint de l'Àfrica. [3]

Sigui o no certa l'existència d'aqueixa Església hispànica primitiva, fins al segle III no trobem ací proves d'un espandiment considerable del cristianisme. En el dit segle, el nombre de cristians era important a les principals ciutats catalanes i a les poblacions del litoral.

En els primers anys del segle IV s'intensificà la predicació evangèlica per la vinguda de predicadors africans, entre ells Feliu i Cugat, rics joves que havien abraçat el cristianisme, deixant els plers que els podia proporcionar llur posició per a dedicar-se a la propagació de l'Evangeli.

Carreras i Candi, parlant dels primers bisbes de Barcelona, considera que «és apòcrif tot quant s'ha volgut escriure sobre certs bisbes del segles I al V», els suposats noms dels quals consignen alguns episcopologis de l'Edat mitjana i han acceptat autors de temps moderns. [4]

Fals és també l'episcopologi tarragoní anterior a Fruitós, i sobretot el que el primer bisbe fos Sant Epafrodites, com amb tots els detalls explica Boades, qui en les llegendes de sants no mostra ni la perspicàcia ni la severitat històrica que brillen a la major part de la seva obra. [5]

Observa Riber que quan, a mitjan segle terç, apareix el cristianisme a Catalunya, «ja és ben robust i pot lluitar amb les ventades i les pluges i contrastar la destral dels perseguidors». [6]

Les heretgies. — Entre les primeres heretgies de l'Església cristiana, la dels libel·làtics s'introduí a la península ibèrica, i cal suposar que en el nostre país aquesta heretgia s'estengué amb motiu de la persecució contra els cristians realitzada en temps de l'emperador Deci. Consideraven els libel·làtics que era lícit, per a esquivar la persecució, l'apostatar aparentment de la fe cristiana, obtenint els *libels,* o sigui certificats o patents d'haver adorat els déus pagans.

Diversos bisbes hispànics admeteren el recurs del libel, entre ells Basílides

1) A. Harnack: *Die Mission and Ausbreitung des Christenthum in der ersten drei Jahrhunderten.* Leipzig, 1902.
2) Gams: *Kirchengeschichte Spaniens.* Anys 1862 i següents.
3) A. Schulten: *Hispania.* Pàg. 130.
4) F. Carreras i Candi: Volum *Barcelona* de la *Geografia general de Catalunya.* Pàg. 103.
5) Bernat Boades: *Libre dels fey:s d'armes de Cathalunya.* Pàgs. 36 i 37.
6) Ll. Riber: *Els Sants de Catalunya.* Volum I. Pàg. 36.

d'Astorga i Marcial de Mèrida. Foren deposats. Però Basílides acudí a Roma, i aconseguí que el papa Esteve li restituís el bisbat. Aleshores els cristians hispànics exposaren el cas a Sant Cebrià, bisbe de Cartago, qui al·legant una constitució del papa Corneli que excloïa els libel·làtics del sacerdoci, aprovà la conducta de la clerecia amb els bisbes Basílides i Marcial. [1]

Cal esmentar també les heretgies dels novacians i dels priscil·lianistes, d'ordre doctrinal. Els novacians, o seguidors de Novacià, que constituïren un cisma, negaven la remissió de certs pecats després del baptime. Els priscil·lianistes, nom que ve de Priscil·lià, bisbe d'Àvila, autor de l'heretgia, admetien en la interpretació dels textos bíblics una espècie de lliure examen. [2]

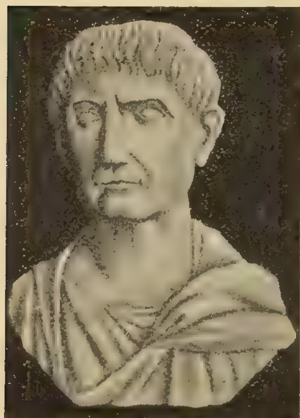
Sant Pacià, bisbe de Barcelona, de qui més endavant parlarem, fou un dels impugnadors més eloqüents i enèrgics de l'heretgia dels novacians.

2. ELS MÀRTIRS CATALANS

Les persecucions. — En els primers temps, el cristianisme fou tolerat a l'Imperi romà al costat dels altres cultes orientals. Però aviat les persecucions començaren. La primera fou la de Neró, qui atribuí als cristians l'incendi de Roma.

Els emperadors adoptaren respecte als cristians diferents actituds. En alguns regnats no fou perseguit el culte cristià. De vegades eren perseguits els cristians en unes províncies i tolerats en unes altres. Una inscripció trobada a la península diu que Neró netejà la província Tarraconesa, o la Lusitània, de lladres i de cristians; però diversos autors, entre ells Hübner, reputen falsa la dita inscripció.

L'emperador Deci va decretar la primera gran persecució general, i el període persecutori continuà en els regnats següents. Hi hagué molts cristians que abjuraren la nova fe; però molts altres la mantingueren. Acabat el dur període persecutori amb Gal·liè, augmentà en grans proporcions el nombre de cristians declarats.

Dioclecià

La creixença del cristianisme portà una nova persecució terrible, que fou la de l'emperador Dioclecià, a principis del segle III.

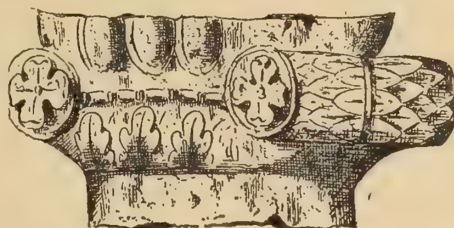
El bisbe de Tarragona, Fruitós, i els seus diaques Auguri i Eulogi. — Les persecucions imperials contra els cristians portaren al martiri nombrosos fills de la nostra terra, de la qual el poeta sara-

1) A. Ballesteros: *Historia de España i su influencia en la Historia universal.* Volum I. Pàg. 443.

2) A. Ballesteros: Lloc citat. Volum I. Pàg. 444.

gossà Aureli Prudenci diu, en el seu famós himne *Peristephanon,* que fou creadora de primerenques flors de porpra: *procerum creatrix purpureorum.* De les primeres persecucions només en resta el testimoniatge documental de tres màrtirs: el bisbe de Tarragona, Fruitós, i els seus dos diaques Auguri i Eulogi, qui foren cremats a l'amfiteatre tarragoní l'any 259 de Crist, en temps dels emperadors Valerià i Gal·liè.

En veritat, no es pot assegurar en absolut que aquests tres màrtirs fossin fills del territori català. Però no hi ha cap prova ni cap indici en sentit contrari. La cosa més versemblant és que, en efecte, fossin fills del nostre país. Prudenci, en el seu himne, anomena Tarragona «engendradora de sants» *(genetrix piorum),* precisament parlant de la mort dels tres màrtirs, i això podria indicar que aquests eren fills de Tarragona, per bé que també és possible que la frase al·ludida es referís al fet d'haver rebut el martiri a la dita ciutat. [1]

Capitell trobat a la basílica de Xàtiva

No se sap si Fruitós fou el primer bisbe de la Seu tarragonina, o si n'hi hagué d'altres abans d'ell. Aquesta darrera hipòtesi és la més versemblant.

Un edicte de Valerià, de l'any 257, el text del qual s'ha perdut, però que pot ésser reconstituït en la seva part essencial per les nombroses peces que hom en coneix, ordenava que fossin lliurats a la justícia els membres principals de la clerecia: bisbes, preveres i diaques. Per a aquests membres de l'Església, considerats com a agitadors o capitostos dels cristians — *duces factionum* —, eren reservats els càstics, mentre que els simples fidels quedaven en llibertat per a professar la religió cristiana. Un edicte de l'any següent accentuà la persecució contra els sacerdots, disposant que els bisbes, els preveres i els diaques que no abjuressin llur fe, fossin condemnats a mort tot seguit.

La negativa del bisbe Fruitós i dels seus diaques Auguri i Eulogi a abjurar degué ésser la causa de llur martiri. Les actes on aquest és narrat són considerades com autèntiques pels més eminents hagiògrafs, que les consideren escrites en el mateix segle III [2]. Diu aquest document, redactat en bella forma ingènua, que imperant Valerià i Gal·liè, sota el consolat d'Emilià i de Bassus, els XVII dies de les calendes de febrer, en jorn de diumenge, van ésser presos el bisbe de Tarragona, Fruitós, i Eulogi i Auguri, diaques. El bisbe s'havia ja retirat a la seva cambra, quan sentí trepig i soroll. S'alçà i sortí a fora, descalç. Es trobà amb una colla de soldats del governador de la província, que li digueren:

— Vina; el governador et crida amb els teus diaques.

— Anem — respongué el bisbe — ; i si us plau, em calçaré.

—Calça't, si vols — digueren els soldats.

1) Ll. Riber: *Els Sants de Catalunya.* Volum I. Pàg. 50.

2) P. Allard: «Revue de Questions historiques». Gener del 1886. — D. H. Leclerq: *Les Martyrs.* Tom I. Pàgines LI-LII. — Ll. Riber: Lloc citat. Tom I. Pàgs. 49 a 52.

Tan bon punt arribaren al palau del governador, el bisbe i els diaques foren empresonats.

El lloc destinat a presó, en aquest palau, sembla que era el gran soterrani que avui subsisteix encara sota la plaça del Rei de Tarragona, al costat de les restes del pretori romà. [1]

Segueixen dient les actes que Fruitós, segur de la mort que l'esperava i joiós del martiri, pregava contínuament. L'acompanyaven els cristians de la ciutat, en refrigeri i oració, com era costum, i dins la presó mateixa batejà un nou fidel que duia el nom de Rogacià. Prudenci diu en el seu himne, esplèndidament, que en fer-se el bateig «la fosca s'astorà de l'aigua lluminosa» que regalimava pel front de Rogacià.

Sis dies durà l'empresonament. Als dotze dies de les calendes de febrer, en divendres, van ésser posats en presència del governador de la província, Emilià. El diàleg que consta a les actes és d'una simplicitat plena de grandesa. El governador digué:

« — Entreu-me el bisbe Fruitós, i Auguri i Eulogi.

Els oficials respongueren:

— Aquí són.

El governador Emilià digué al bisbe Fruitós:

— Has oït ço que els emperadors han manat?

El bisbe Fruitós contestà:

— No sé què han manat; però jo soc cristià.

El emperador Emilià va dir:

— Han manat que siguin adorats els déus.

El bisbe Fruitós va respondre:

— Jo ador el Déu únic, creador del cel i de la terra, i de la mar i de totes les coses que en la mar són.

Emilià digué:

— Saps que hi ha déus?

El bisbe Fruitós va dir:

— No ho sé.

Emilià contestà:

— Aviat ho sabràs.

El bisbe Fruitós mirà el Senyor, alçant els ulls al cel, i començà a pregar dintre si mateix.

Emilià digué:

— Qui és escoltat, qui és temut, qui és adorat, si no són adorats els déus, ni la presència dels emperadors és adorada?

El governador Emilià digué al diaca Eulogi:

— Tu també adores Fruitós?

1) E. Morera i Llauradó: *Tarragona antigua y moderna.*

El diaca Eulogi contestà:

— Jo no ador Fruitós, sinó que ador Aquell mateix que Fruitós adora.

El governador Emilià digué al bisbe Fruitós:

— Ets bisbe?

El bisbe Fruitós va respondre:

— Ho soc.

Emilià va dir:

— Ho fores.

I dictà sentència que tots tres fossin cremats de viu en viu.»

Remarca Riber l'estranya energia del mot «ho fores», *fuisti* en llatí, que tenia la solemnitat d'un fet irreparable i de la imminència de la mort.

La nova de la condemna causà greu dolor, no solament als cristians de Tarragona, sinó també als pagans, puix que el bisbe era estimat de tots.

A l'amfiteatre, els tres màrtirs, lligats al piló, moriren entre flames.

El document acaba amb el relat d'una visió prodigiosa, que té tot l'aspecte d'una llegenda. [1]

Llorenç Riber creu que està fonamentada la hipòtesi segons la qual les cendres dels tres màrtirs foren depositades en l'edificació basilical de *Centumcellæ* (Centcelles), prop de Tarragona, de la qual tractarem més tard, on devia col·locar-se l'urna marmòria amb llurs restes, de què parla Prudenci. I fa notar que en el missal gòtic isidorià és assenyalat clarament un lloc especial, temple, capella o *cella;* i després de l'ofici del màrtir Sant Vicens, adverteix que des de la catedral es vagi a «Sant Fruitós» per a resar-hi una oració especial. Suposa Riber que aquest «Sant Fruitós» era el lloc on hi havia el sarcòfag dels tres màrtirs. [2]

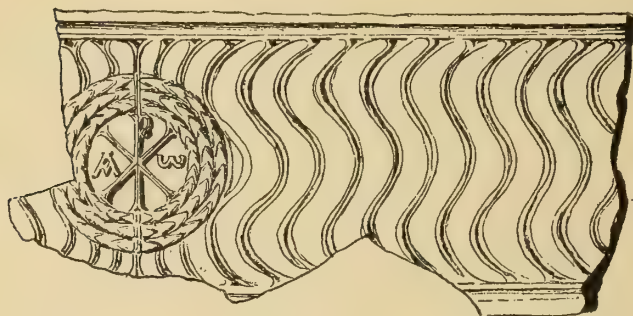
La pols d'aquests fou portada a Itàlia, a un monestir de llur advocació situat prop de Gènova, quan els sarraïns envaïren el nostre territori. Algú ha apuntat tímidament la sospita que el sarcòfag del segle IV que apareix empotrat a la façana de la catedral de Tarragona sigui el mateix que contingué les cendres del bisbe Fruitós i els seus dos diaques [3]. Però aquesta suposició és excessivament arriscada.

Sever. — Sobre el martiri de Sever, bisbe de Barcelona, no existeixen ja els documents fidedignes que hi ha respecte al de Fruitós i els seus companys. Àdhuc ha estat negada l'existència d'aquest màrtir. Gregori Mayans, en efecte, identificà el Sant Sever de Barcelona amb un altre Sant Sever, bisbe de Ràvena en temps dels gods. Tanmateix, el jesuïta Aymerich escriví contra la identificació dels dos Severs; i el P. Jaume Caresmar rebaté els arguments de Mayans i afirmà que es tractava de dos sants distints, i que, d'altra banda, en l'Església cristiana hi ha hagut molts Severs. Flòrez es decantava a creure en l'existència de Sant

1) Ll. Riber: *Els Sants de Catalunya.* Volum I. Pàgs. 63 i 64.
2) Ll. Riber: Lloc citat. Volum I. Pàg. 69.
3) Ll. Riber: Lloc citat. Volum I. Pàg. 69.

Sever, bisbe de Barcelona i màrtir, tot rebutjant l'atribució a aquest d'algunes circumstàncies que corresponen al bisbe de Ràvena. [1]

Els documents relatius al martiri de Sever, bisbe de Barcelona, no són directes. No fan sinó recollir la tradició oral. Són unes actes de les quals el Pare Caresmar sospita que foren redactades per Melani, bisbe de Toledo, a començament del segle IV, i un ofici de Sant Sever que apareix en antics breviaris i missals de l'Església de Barcelona, ofici que fou compost, probablement, pel bisbe barceloní, Joan, en temps de Carlemany i de Lluís el Piadós.

Fragment d'un sarcòfag romano-cristià d'Empúries

Segons l'himne de l'ofici, Sever era nadiu de Barcelona. Abans d'ell, hi havia hagut ací altres bisbes, que Boades fa remuntar fins al temps de Sant Pau, per bé que això sigui molt dubtós. [2]

En arribar a la península, portada pel governador Dacià, la terrible persecució de Dioclecià, el primer màrtir català fou, sembla, Sant Vicens, al Rosselló. A mesura que la gent de Dacià baixava per la Via Augusta, s'escampava la sang dels cristians [3]. Era això en l'any 303 de Jesucrist. Les actes al·ludides diuen que quan Sever ocupà la cadira episcopal barcelonesa, feia molt de temps que aquesta era buida.

Arribat Dacià a Barcelona, obrí enquesta contra els cristians, i fou acusat, entre altres, el bisbe Sever. El governador donà ordre que fos empresonat, per tal d'obligar-lo a deixar la seva fe. Sever fugí, i anà al Castell Octavià, que segons Caresmar correspon a l'actual vila de Sant Cugat del Vallès, on fou mort pels soldats romans, que després de colpejar-lo i assotar-lo li clavaren un clau de ferre al cap. També mataren quatre sacerdots que s'havien ajuntat al bisbe, i un pagès cristià, Emeteri, el nom del qual ha esdevingut popular convertit en Sant Medí. La sang de la testa del bisbe, caient-li damunt l'espatlla, li posà «clàmide celestial», com diu l'himne, traduït en aquesta part per Riber amb aqueixos nobles versos:

Sever és ensagnantat
en sa testa sobirana;
per ço, al cel, diademat,
porta clàmide de grana. [4]

Cal dir que des del punt de mira purament històric, les versions dels dos documents que serveixen de base a aquest relat no tenen garantia de certesa.

1) P. Flòrez: *España Sagrada*. Volum XXIX. Pàg. 52.
2) B. Boades: *Libre dels feyts d'armes de Cathalunya*. Edició Aguiló.
3) B. Boades: Lloc citat.
4) Ll. Riber: *Els Sants de Catalunya*. Tom I. Pàg. 88.

Medí. — Conten les actes que Sever va veure, prop del camí, un pagès cristià, Emeteri, que sembrava faves al seu tros. El bisbe s'hi acostà i li féu saber la persecució de què eren víctimes els cristians de Barcelona, pregant-li que si els botxins de Dacià, que el perseguien, passaven per allí i li preguntaven si l'havia vist, els contestés que quan sembrava faves havia passat Sever i que deurien trobar-lo un poc més enllà.

En arribar poc després els perseguidors, les faves sembrades havien nascut, crescut i florit de seguida. I quan els botxins l'interrogaren, el pagès els féu la resposta que el bisbe mateix li havia encomanat. Veient les plantes florides en els solcs, i escoltant de llavis d'Emeteri que Sever havia passat per allí poca estona abans, mentre feia la sembrada, cregueren que el pagès es mofava d'ells; i sabent que era cristià, se l'endugueren i el mataren també.

Té aquest relat tota la ingènua poesia miraculosa de la gent humil. I així la llegenda d'Emeteri, el nom vulgar del qual és Medí, sembla d'origen popular.

A la vall de sota el Tibidabo o Collcerola, camí del monestir de Sant Cugat, s'alça una ermita, en el lloc on la tradició suposa que estava sembrant el pagès Medí quan el bisbe Sever passà.

Sarcòfag romano-cristià de València

La donzella Eulàlia. — Ha existit verament una Eulàlia, verge i màrtir, filla de Barcelona?

Hi ha en els santorals dues Eulàlies, la de Barcelona i la de Mèrida. Les dues Eulàlies presenten circumstàncies idèntiques. D'elles es conten coses iguals, i els fets miraculosos que s'els atribueix són els mateixos. No més hi ha un detall divers en la mort. L'Eulàlia de Mèrida mor cremada; l'Eulàlia de Barcelona, després de la mort entre flames, és alçada en creu. [1]

A l'himne de Prudenci hi figura una sola Eulàlia, i aquesta és la de Mèrida, de la qual conta el mateix detall de la miraculosa vestidura postrera feta per la neu. Riber troba que aquest detall, en el dit himne, fa l'efecte d'un afegit sense conexió, i observa que la seva sospita ve confirmada per un eminent crític hagiogràfic. [2]

Hipòlit Delahaye, de la famosa Societat dels Bolandistes, es mostra decan-

1) Ll. Riber: *Els Sants de Catalunya*. Volum I. Pàg. 94.
2) Ll. Riber: Lloc citat. Pàg. 95.

tat a creure que no hi hagué sinó una màrtir Eulàlia, i que aquesta fou la de Mèrida. Pel que fa a l'argument de més pes en favor de l'existència de l'Eulàlia barcelonina, o sigui l'himne publicat per Ponsich i Camps [1], opina que no és molt sòlid. No solament dubta de la seva autenticitat, sinó que diu que, àdhuc essent autèntic, només provaria que el desdoblament és força antic [2]. Carreras i Candi es decanta pel mateix parer, mentre que Fidel Fita sosté l'existència de l'Eulàlia de Barcelona.

És cert, això sí, que des de molt temps enrera l'Església celebra dues Eulàlies, santes: l'Eulàlia barcelonina, el dia 12 de febrer, i l'Eulàlia meridana, el dia 10 de desembre.

El bisbe Quirse, autor de l'himne a Santa Eulàlia, ocupà la cadira episcopal des de l'any 656 al 666, en els temps de la dominació visigòtica.

Les més antigues actes conegudes del martiri de Santa Eulàlia són les que el P. Enric Flòrez va copiar d'un santoral gòtic del convent benedictí de Silos. [3]

Allí es diu que Santa Eulàlia habitava prop de Barcelona, en una masia dels seus pares. És sabut que la tradició posa aquesta masia al Desert de Sarrià. Era Eulàlia una joveneta, i en companyia d'unes amigues seves adorava el Déu dels cristians. Havent sabut que a Barcelona els cristians eren perseguits i martiritzats per Dacià, una nit, en la primera lluïssor de l'alba, fugí d'amagat de casa seva i s'encaminà a la ciutat per a cercar el martiri. Quan arribà a Barcelona, les portes dels murs s'obrien, a l'hora del sol ixent. La joveneta anà al lloc on Dacià, damunt un cadafal i voltat del poble, sentenciava. Eulàlia l'interpel·là:

— Jutge d'iniquitat, assegut en lloc eminent, no tems el Senyor qui seu més amunt que els teus emperadors i que tu?

Dacià, astorat per aquella inesperada audàcia d'una adolescent, s'exclamà:

— Qui ets tu que a la presència mateixa del jutge dius paraules de bogeria, contràries a la divinitat dels emperadors?

— Jo soc Eulàlia — replicà la verge —, serventa del Crist, Rei dels reis i Senyor dels senyors senyorejants.

Davant aquelles paraules, Dacià féu assotar Eulàlia. Aquesta, mentre rebia a les espatlles el cruel càstig humà, amenaçava el jutge amb les penes terribles del càstig diví. Aleshores la donzella fou estesa damunt el cavallet i sotmesa al turment de la exungulació. Mentre que l'ungla de ferre feria el cos virginal, Dacià aconsellava a Eulàlia que abjurés la fe cristiana. La donzella li contestà bravament:

— *Sacrilege, dæmoniose, periture!*

Vingué, davant la resistència, el turment de les flames. Eulàlia expirà. I el

1) Ponsich i Camps: *La gloriosa virgen y mártir Santa Eulalia.* Barcelona.
2) Vegi's F. Carreras i Candi: Volum *Barcelona* de la *Geografia general de Catalunya.*
3) E. Flòrez: *España Sagrada.* Tom xxix. Pàg. 371.

governador donà ordre que el seu cos, nu, fos alçat en creu. Era desembre congelat. La neu del cel, piadosa, vestí de blanc la carn de la donzella.

La nova del suplici s'escampà aviat. Acudiren els pares i les amigues d'Eulàlia. Al cap de tres dies, uns correligionaris, de nit, s'en portaren el cos sense que els guardians ho vegessin, i l'embolicaren amb draps blancs xopats d'aromes. Un servent de la donzella, Feliu, digué:

— Senyora mia, vós haveu merescut primerament la palma.

I la morta, descloent els llavis, somrigué.

Tal és, en síntesi, la relació continguda a les actes del santoral de Silos. Riber mateix observa que aquestes, força posteriors al temps del martiri, «s'inflaren de retoricals turgències» [1]. Si hi hagué verament dues Eulàlies màrtirs, és difícil de dir allò que en el poètic relat és propi, respectivament, de la santa de Mèrida i de la santa de Barcelona. [2]

Cugat. — No hi ha tampoc actes fidedignes de la vida i de la mort de Cugat, el predicador africà que arribà a Barcelona en una nau mercantívola. El culte d'aquest sant és, però, molt antic, i té un himne personal al breviari gòtic. Dels documents que Riber utilitza per a resumir la biografia de Sant Cugat, diu que estan adulterats evidentment amb l'aportació d'elements dramàtics, i que el temps i la devoció indiscreta hi han col·laborat. Els episodis miraculosos són una de les característiques de les relacions adulterades.

Cugat, com Feliu, aprengué les lletres a la ciutat africana de Cesàrea, a l'emplaçament de la qual s'alça avui la població anomenada Cherchell.

En viatge des de la Mauritània a la Hispània, Cugat desembarcà com a mercader a les nostres costes. Predicà ací la fe cristiana, i aviat el procònsol Galeri fou sabedor de l'apostolat del jove africà. Aquest fou pres, i castigat amb assots. Els flagells li esquinçaren la carn i li feren sobreixir les entranyes. Cugat les recollí i les posà novament al lloc que els corresponia, tot restant meravellosament guarit. El poble present, davant el prodigi, cridà: «Ver Déu és el Déu que Cugat adora.»

Fou seguidament sotmès a la cremor horrible de les brases; però «les terribles roses obertes i immòbils dels calius», segons la frase magnífica de Riber [3], no pogueren acabar-li la vida. Per fi, el tall d'una espasa l'escapçà.

Tota la relació porta ben marcats els senyals de la prodigiosa llegenda.

Diu la tradició que Cugat sofrí el martiri en el lloc on segles després, pels volts de l'any mil, s'alçà el monestir de Sant Cugat del Vallès.

Juliana i Semproniana. — Ben poca cosa se sap d'aquestes dues màrtirs, que la catalana ciutat de Mataró festeja com a pròpies. «Eclipsades dins la glòria

1) Ll. Riber: *Els Sants de Catalunya*. Volum 1. Pàg. 97.
2) Ll. Riber: Lloc citat Volum 1. Pàg. 102.
3) Ll. Riber: Lloc citat. Volum 1. Pàg. 132.

del martiri de Cugat — diu Riber —, la tradició senyala dues figures, una mica imprecises, en una penombra discreta.» Del martiri de Juliana i Semproniana no hi altre testimoniatge que una taula iconogràfica, ignorada actualment, i l'al·lusió de llur missa, on es parla de les «palmes de les santes màrtirs Juliana i Semproniana» [1]. Des del punt de mira històric, els documents provadors manquen.

Feliu. — Havent sabut Feliu, a Cesàrea de Mauritània, que a Girona eren perseguits els cristians, deixà la pau de la seva terra i abandonant els estudis, es traslladà a la terra nostra, cercant el sacrifici per la fe.

El martiri de Feliu és narrat al breviari mozaràbic en un himne que el P. Faustí Alvarado es decanta a creure que és de Prudenci, per bé que alguns versos fossin corromputs pels copistes, i la mateixa cosa creu Riber [2]. Si aquesta atribució fos exacta, el document al·ludit es remuntaria al segle IV.

Segons el dit relat en vers, Feliu, en ésser a Girona, fou empresonat i carregat de cadenes. Allí volgueren obligar-lo a adorar els déus pagans. Però el jove mauritià s'hi refusà, proclamant altament la seva fidelitat a Crist. En càstig, fou sotmès al turment de l'exungulació. «Amb ungles fèrries — diu l'himne — li desencarnaren els ossos». Després el lligaren a un mul, i per fi el llançaren a la mar.

Les actes relatives al martiri són ja corrompudes en alguns passatges, i llur vàlua documental és inferior a la de l'himne.

El martiri de Sant Feliu, segons els bolandistes, succeí en l'any 304. En efecte, la cosa més versemblant és que la gesta fos acoplida pels volts d'aquesta data, en temps de Dioclecià. [3]

Les despulles de Feliu foren reverencialment guardades a Girona fins a les darreries del segle IX, en el qual dues butlles pontifícies, una del papa Formós (892) i una altra del papa Romà (897), diuen que el cos del màrtir reposa a l'església de Santa Maria. Després fou perdut el rastre de les relíquies, fins que, devers l'any mil, en temps del bisbe Miró, foren retrobades i traslladades solemnialment a la basílica. [4]

La devoció a Sant Feliu fou molt viva a Catalunya durant l'edat mitjana, fins al punt que la festivitat d'aquest sant era considerada com de treva en les lluites d'aquell temps. Així es llegeix a les Constitucions de Catalunya [5]. És l'únic sant de Catalunya i de tota la península a qui fou atorgada aquesta honor. [6]

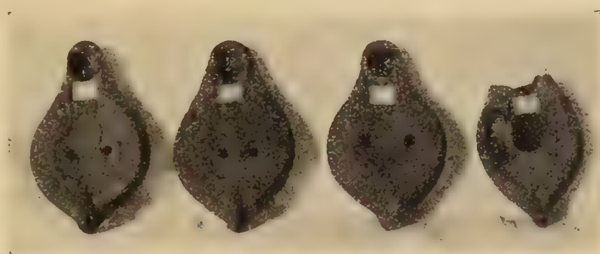
Narcís. — Els documents més antics relatius a Sant Narcís s'han perdut, i no s'en sap el jorn del martiri. Ho declarava ja Berenguer, bisbe de Girona, escrivint

1) Ll. Riber: *Els Sants de Catalunya.* Volum I. Pàg. 133.
2) Ll. Riber: Lloc citat. Volum I. Pàg. 140.
3) Ll. Riber: Lloc citat.
4) E. Flòrez: *España Sagrada.* Tom XLV. Pàg. 273 i 274.
5) Llibre X. Capítol XI. *De pau i treva.*
6) Ll. Riber: Lloc citat. Volum I. Pàg. 147.

a l'abat de Sant Udalric d'Augusta (l'actual Augsburg). El bisbe ho atribuïa a la «irrupció dels pagans, qui les nostres esglésies devastaren i dels nostres burgs feren barreja». Per tant, quasi tot és incert en la vida de Narcís, començant pel lloc de la seva naixença. [1]

A les dues esglésies que el veneren — la de Girona i la d'Augsburg — hi ha tradicions diferents. Ací es creu que Narcís vingué d'Alemanya, i a Alemanya creuen que vingué de la Hispània.

Les actes posteriors estan plenes de faules i llegendes. La font que avui pot considerar-se menys tèrbola és el sermó predicat pel bisbe Oliva, de Vich, en honor de «Narcís, flor del paradís». En aquest sermó es relata el pas del sant per Augusta, on predicà, i la conversió d'unes dònes bordelleres, algunes de les quals foren després màrtirs i santes. Recull el bisbe la llegenda, atribuïda també a altres sants, de la lluita de Narcís amb el dragó enemic del llinatge humà i la mort de la bèstia. [2]

Llantions cristians d'una basílica de Mallorca

Segueix dient el panegirista que Narcís predicà primer a Orient i després a Occident, i que trobant-se a Girona, on havia convertit molta gent, en ocasió de dir els divins oficis fou escomès i rebé triple nafra mortal a la gola, a l'espatlla i a la cama; «vermella confessió de la Trinitat», diu el bisbe, i afegeix que la santedat del martiri ha fet incorrupte el cos de Narcís.

Segons el canonge Dorca, és probable que Narcís fos mort al cementiri cristià de Girona, situat extramurs.

Llorenç Riber s'arrisca a assenyalar, problemàticament, l'any 303 com a data de la mort de Narcís.

Perdut el cos, hom el donà després per retrobat, no se sap quan. Una tradició, gens fidedigna, posa el retrobament en el regnat de Carlemany i amb ocasió de la suposada visita de l'emperador a Girona. Adoptant aquesta tradició, el gironí Bernat Boades explica que en arribar a Girona Carlemany, ensenyorint-se de la ciutat, el cel era lluminós com si hi flamegés un incendi i que s'hi dibuixava una gran creu vermella, mentre queia una pluja de gotes de sang calenta, les quals, en tocant a terra, prenien la figura d'una creu. [3]

Alguns indicis poden fer suposar que el cos de Sant Narcís fou retrobat al

1) Ll. Riber: *Els Sants de Catalunya.* Volum 1. Pàg. 151.
2) Ll. Riber: Lloc citat. Volum 1. Pàg. 156.
3) Bernat Boades: *Libre des feyts d'armes de Cathalunya.* Edició Aguiló. Pàgs. 127 i següents.

mateix temps que el de Sant Feliu, puix que a les lliçons de l'ofici de la invenció del cos de l'últim es parla de dos altres sants que reposaven un a cada costat. [1]

Les llegendes hagiogràfiques. — Havem consignat ací les relacions dels primers màrtirs cristians que presenten majors probabilitats d'ésser certes, en el fons almenys. Ens havem abstingut de recollir les llegendes relatives a nombrosos sants i màrtirs, la falsetat de les quals està ben demostrada per la crítica històrica. Convé remarcar que els fets històrics allunyats, i d'una manera especial les vides de sants i els relats de martiris, són un camp ple de vegetacions legendàries, de vegades poètiques i bellíssimes, però sense cap garantia d'autenticitat.

«És cosa que remarca tot seguit el qui llegeix les actes dels màrtirs — escriu Riber — que les actes de més reverenciable antiguitat i de sinceritat incorrupta estan quasi sempre despullades d'aquella esclatant intervenció sobrenatural que fulgura aparatosament en les actes de fe més dubtosa. És en gràcia a la infantilitat eterna del poble que fou feta la dramàtica aportació. Més fàcilment creu el poble que Déu és en el terratrèmol, i en el gran oratge i en l'esquerdament, que no en el sospir de l'aura mansa, i en la lenitat de la invencible paciència.» [2]

Hom pot donar com a cert el martiri de Fruitós i els seus diaques, per bé que les proves de certesa no siguin absolutes. Les actes dels altres màrtirs, diu Riber, han sofert, en un grau més o menys pujat, la intrusió de dos elements col·laboradors: el treball de la llegenda i el treball dels hagiògrafs, que tacaren llur puresa primitiva o n'ompliren el silenci [3]. L'autor medieval anònim de l'obra sobre la passió de Santa Fortunata ja adverteix que el passionari dels màrtirs està mancat d'autoritat, per tal com en molta part les coses falses es barregen amb les veres. I això que es diu de la passió dels sants, és perfectament aplicable a la troballa de les despulles i a llur trasllat. [4]

Bon nombre de tradicions relatives a màrtirs i a sants són invencions de la fantasia popular, per l'estil de la tradició de Sant Ruf, suposat bisbe de Tortosa, la falsetat de la qual provà el P. Villanueva [5]. El poble, com diu Riber, és gran sedent de meravellós. [6]

3. EL BAIX IMPERI ROMÀ

Dioclecià i Maximià. — Fou Dioclecià qui posà fi al llarg període d'anarquia militar del segle III i qui reorganitzà l'Imperi. Pujà al tron l'any 285.

El regnat de Dioclecià està caracteritzat per diversos fets importants. En primer lloc, establí un nou sistema de govern, anomenat tetrarquia, o govern de

1) Ll. Riber: *Els Sants de Catalunya.* Volum I. Pàg. 163.
2) Ll. Riber: Lloc citat. Volum I. Pàg. 130.
3) Ll. Riber: Lloc citat. Volum I. Pàg. 11.
4) Ll. Riber: Lloc citat. Volum I. Pàg. 12.
5) P. Villanueva: *Viaje literario a las iglesias de España.* Volum V.
6) Ll. Riber: Lloc citat. Volum I. Pàg. 156.

quatre. Consistí aqueix sistema en l'existència, al capdamunt de la jerarquia imperial, de dos Augustos i dos Cèsars. Els darrers, de menor categoria, havien d'ocupar el lloc dels Augustos en cas de mort o de renúncia.

Dioclecià va associar al govern de l'Imperi, amb títol d'August, el seu amic Maximià, i curà cadascú del govern d'una part de l'Imperi. Posteriorment foren nomenats els primers Cèsars: Galeri, designat per Dioclecià, i Constanci, designat per Maximià (any 293). Els dos Cèsars esdevingueren gendres dels dos Augustos.

Un carrer romà damunt la ciutat grega d'Empúries

Constantí i la llibertat religiosa. — Al cap de vint anys de regnat, Dioclecià i Maximià abdicaren, passant a Augustos Galeri i Constanci (any 305). Morí aquest l'any següent, i el seu fill Constantí fou elegit Cèsar per l'exèrcit (any 306). Poc després començà una sèrie de desavinences i guerres civils, durant les quals Dioclecià va suïcidar-se, i que acabaren amb el triomf de Constantí sobre els seus rivals, quedant aquest com a únic emperador.

Els fets més importants de Constantí el Gran foren la trasllació de la capitalitat imperial des de Roma a Constantinoble (l'antiga Bizanci), i l'edicte de Milà (any 313), que establí a l'Imperi la llibertat religiosa, deturant així la persecució contra l'Església cristiana, a la qual protegí, presidint el Concili ecumènic de Nicea. Morí l'any 337, havent repartit l'Imperi entre els seus tres fills: Constantí, Constanci i Constant.

No és segur que Constantí fos cristià. El parer dels autors està dividit en aquest punt. Es féu batejar poc abans de morir; però és dubtós que hagués fet vida cristiana.

Els successors de Constantí. — Les discòrdies entre el fills de Constantí provocaren noves guerres civils. Constanci, morts els seus dos germans, quedà únic emperador. El seu nebot Julià, nomenat Cèsar, fou aclamat després emperador per les tropes. Quan Constanci anava a l'encontre d'aquell per a combatre'l, morí, i Julià esdevingué el seu successor (any 361).

Julià, enemic dels cristians, va fer esforços per restaurar el paganisme. No volia verament la restauració dels antics déus, ans bé pretenia fundar, davant el cristianisme, una nova religió pagana, amb una teologia neo-platònica. Per això és conegut en la història amb el nom de Julià l'Apòstata. Només regnà dos anys, morint l'any 363.

Eminents autors moderns consideren exagerades les recriminacions violentes que contra l'obra de Julià han estat fetes. Niese, qui té Julià per un príncep humà i ben intencionat, creu que en el propòsit de restauració pagana hi influí la seva estada a Atenes, centre de la filosofia del paganisme. [1]

Constantí el Gran

Després de la mort de Julià, l'exèrcit proclamà emperador Jovià, qui morí al cap d'un any. Reunits a Nicea els caps de l'exèrcit i de l'administració romana, elegiren Valentinià.

La dinastia valentiniana. — Al cap de poc d'ésser designat emperador Valentinià, concedí la dignitat d'August al seu germà Valent, el qual quedà encarregat del govern de les províncies orientals, tot conservant el primer la suprema direcció de l'Imperi.

Mort Valentinià l'any 375, el succeí el seu fill Gracià, mentre que l'exèrcit elegia com August un germà seu, que rebé el nom de Valentinià II. Tant Gracià com el seu oncle Valent eren cristians; però el primer era decidit partidari de les doctrines del concili de Nicea, mentre que el segon era arrià. Valent morí l'any 378 a Andrinòpolis lluitant contra els gods orientals.

Teodosi. — Gracià otorgà la dignitat d'August a un jove general hispà, Teodosi, a qui confià el govern de les províncies orientals (any 379).

Les tropes romanes d'Occident, malcontentes per la preferència que Gracià demostrava pels gods, aclamaren emperador l'hispà Màxim, qui era governador de Britània. Abandonat Gracià per les seves tropes, trobà la mort, mentre fugia, a Lió (any 385).

Teodosi i Valentinià II reconegueren Màxim i el seu fill Víctor, els quals governaren la Britània, la Gàl·lia i la Hispània. Però esclatà aviat la lluita entre l'arrià Valentinià II i Màxim, que era ortodox. Aquest envaí la Itàlia, i Valentinià hagué d'abandonar-la, refugiant-se al costat de Teodosi (any 387). Sortí Teodosi a lluitar contra Màxim, qui caigué presoner i morí a Aquileia. Així mateix

1) B. Niese: *Manuale di Historia romana.*

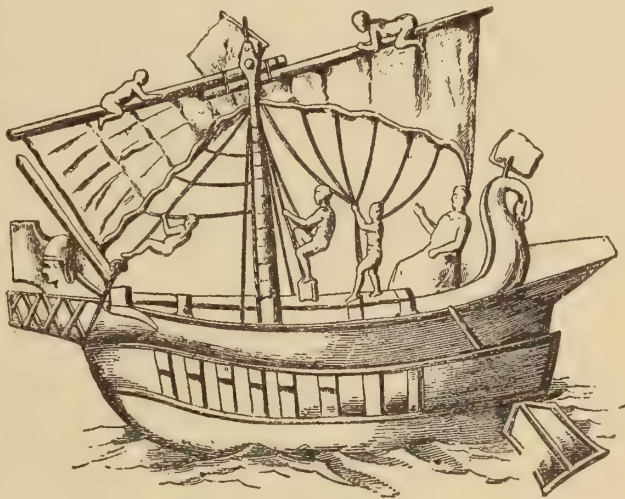
fou vençut Víctor. Els dos emperadors, triomfants, visitaren Roma l'any 389.

Per la deslleialtat del seu *magister militum*, Arbogast, Valentinià trobà la mort a la Gàl·lia, on havia anat per tal de contenir les incursions dels bàrbars (any 392). Arbogast féu proclamar emperador un noble romà, Eugeni, qui fou reconegut per tot l'Occident. Però Teodosi, que devia el poder a la casa de Valentinià, atacà i derrotà Argobast, qui va suïcidar-se, mentre que Eugeni era condemnat a mort (any 394). Teodosi, anomenat el Gran, esdevingué emperador únic. Però això no durà gaire, puix que moria a Milà a principis de l'any 395.

Durant el regnat de Teodosi, el cristianisme fou declarat religió oficial de l'Imperi. No es limità Teodosi a protegir la religió cristiana, ans bé perseguí el paganisme i ordenà la destrucció dels temples pagans.

Fou també enemic de l'arrianisme i de les altres sectes, a les quals perseguí severíssimament. Realitzà a Tesalònica (la Salònica actual) una gran matança, per la qual fou castigat per Sant Ambròs, bisbe de Milà, amb una penitència pública.

Teodosi va repartir l'Imperi entre els seus fills Arcadi, a qui adjudicà l'Orient, i Honori, a qui donà l'Occident. Des d'aleshores hi hagué verament i definitivament dos imperis. La història universal posa en aquesta divisió la fita inicial de l'edat mitjana. L'Imperi d'Occident havia de caure aviat sota el cop dels bàrbars (476). El d'Orient havia de caure segles després sota el cop dels turcs (1453).

Nau mercantívola romana

Les invasions bàrbares. — L'Imperi havia contingut la pressió dels diferents pobles bàrbars sobre les seves fronteres, de vegades vencent-los per les armes, altres vegades fent-los concessions. Però l'amenaça subsistia, i el món llatí estava assetjat al nord i a l'est i àdhuc tenia grups enemics dins mateix de les fronteres. La invasió dels huns, en el segle IV, provocà un moviment de pobles, un onatge tempestuós, que saltant per damunt del Rin i del Danubi envaí l'Imperi romà, decadent i corromput, i el féu a trossos.

Entre aquests pobles, els més temibles per a l'Imperi romà eren els germànics, dividits en nombroses branques. En ple decaïment les institucions romanes, dins les quals només l'Església cristiana prosperava i s'enfortia, l'Imperi estava destinat a

sucumbir en mans dels bàrbars invasors nòrdics. Temps ha que per tot es manifestaven els símptomes d'un general exhauriment de forces. [1]

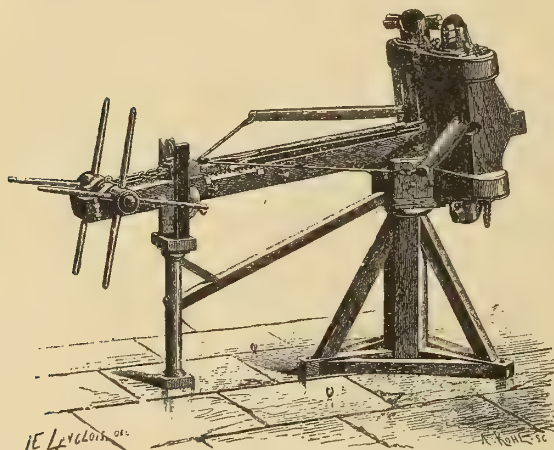
Una gran crisi interna començà en tot l'Imperi en el segle III, produïda per la mala administració dels impostos. Aquesta crisi arribà al punt més greu a les darreries del segle IV, i contribuí a l'enfonsament de l'Imperi més encara que les invasions bàrbares. Hispània en sofrí les conseqüències. A mitjan segle III cessà l'exportació de l'oli, que era una de les principals riqueses del país. [2]

En general, ni les lluites civils ni les invasions dels bàrbars deixaren sentir gaire llurs efectes a la península ibèrica. [3]

4. LES INSTITUCIONS POLÍTIQUES I RELIGIOSES

L'organització del Baix Imperi. — A partir de Dioclecià, l'Imperi tingué una nova organització administrativa, que fou perfeccionada en temps de Constantí.

L'Imperi es dividí en dues grans demarcacions: Orient i Occident. Hi hagué quatre prefectures, dues d'orientals i dues d'occidentals, governades per prefectes del pretori. Les dues prefectures de l'Imperi d'Occident foren Itàlia i les Gàl·lies, comprenent-se en aquestes la Britània i la Hispània.

Reconstitució d'una catapulta romana (Museu de Saint-Germain)

Les prefectures es dividien en diòcesis, al davant de les quals hi havia vicaris. Les diòcesis eren dotze, una de les quals corresponia a la Hispània.

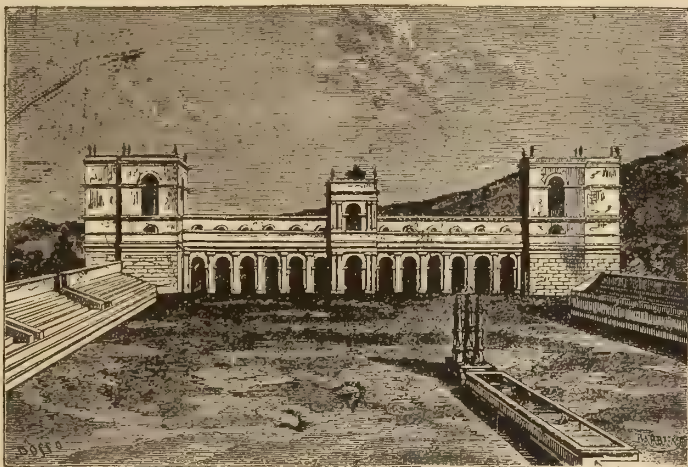
Contenien les diòcesis diverses províncies, el nombre de les quals fou augmentat, fins a arribar a 101. Així el territori de les províncies noves era, generalment, més reduït. [4]

Les províncies estaven subdividides en districtes i ciutats. Administrativament, el nom de ciutat s'aplicà a demarcacions que tenien un nucli urbà, que era la capital, i un territori on hi havia diferents termes o *pagi*. Desaparegueren els convents judicials de l'època anterior.

1) B. NIESE: *Manuale di Historia Romana*. Pàg. 538.
2) A. SCHULTEN: *Hispania*. Pàg. 130.
3) A. SCHULTEN: Lloc citat. Pàg. 130.
4) B. NIESE: Lloc citat. Pàg. 514.

Continuaren reunint-se les assemblees provincials, que ja no tingueren cap caràcter religiós.

La monarquia es va fer verament absoluta i centralitzada; l'emperador concentrava tot el poder, i el Senat va perdre les seves antigues prerrogatives i la participació en el govern imperial. El trasllat de la capitalitat fora de Roma fou per al poder senatorial un cop irreparable, que l'havia d'anul·lar, reduint-lo a la funció d'assemblea municipal de la ciutat mare. La cort imperial es féu fastuosíssima i cerimoniosa, i una gran pompa voltà el poder. L'emperador cenyí diadema i s'abillà amb un luxe esplèndid. Però sota l'esplendor extern, la monarquia i la societat romana es corcaven.

Reconstitució d'un circ romà

Les funcions civils i les militars foren separades, i així els governadors de província perderen el comandament militar, que passà als *duces*, les funcions dels quals eren exclusivament militars. Els funcionaris eren tots nomenats per l'emperador. Els caps dels departaments administratius formaren el Consistori sagrat, que venia a ésser un Consell de ministres. Els detalls de l'organització del Baix Imperi els ha conservat la *Notitia dignitatum*, obra de les darreries del segle IV.

Les demarcacions provincials. — Seguint el sistema d'augmentar el nombre de províncies i d'enxiquir llur territori, durant el Baix Imperi foren creades a la Hispània províncies noves.

En temps de Constantí fou despresa de la província Tarraconesa la part sud-oriental, amb la qual es formà la nova província Cartaginesa.

A la *Notitia Dignitatum* apareix la província Baleàrica, formada pel territori insular, després també de la Tarraconesa.

No hi ha cap referència certa que precisi els límits de les províncies noves, sobre l'extensió de la majoria de les quals divergeixen els autors.

Hi hagué dues classes de províncies: les presidials, que tenien al capdavant un president *(presides)*, i les consulars, que eren comandades per un

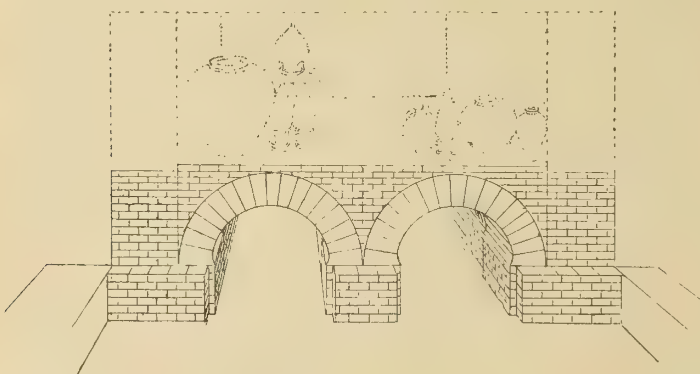
governador amb categoria de cònsol. La província Tarraconesa era presidial.

En conjunt, l'administració de l'Estat es complicà amb les reformes de Diocleclà i Constantí. Les províncies hi sortiren perdent i llur situació empitjorà, puix que es féu en extrem dificultós l'apel·lar a Roma contra els abusos de les autoritats provincials.

Per la reforma de Dioclecià, el govern de la Hispània passà a mans de Constanci Clorus, i després l'exerciren el seu fill Constantí, Constantí II, Constanci, Maxenci i Constanci II.

El règim municipal. — El decaïment del municipi, iniciat en temps dels Antonins, s'accentuà a través del Baix Imperi.

Fou creat el càrrec de defensor de la ciutat *(defensor civitati, plebis vel locis)*, que tenia per missió el defensar la plebs i els curials dels jutges i oficials públics. Des d'Honori, el defensor de la ciutat fou elegit per la clerecia amb la cúria i els *possessores*. El càrrec durava cinc anys.

Reconstitució ideal del forn romà de ceràmica, de Sabadell

Una de les reformes que més influïren en l'evolució del municipi romà fou la que establí la responsabilitat personal dels curials, o membres de la cúria, en el repartiment i recaptació dels impostos, en forma que llur patrimoni estava sotmès a una sèrie de restriccions per a respondre de llur gestió, i àdhuc de les contribucions no recaptades. Això féu odiós el càrrec i donà un cop de mort a la classe mitjana. D'altra banda, els curials feien recaure sovint el pes dels impostos sobre les classes més modestes, afavorint les classes altes. D'ací vingué l'establiment, en el segle IV, del magistrat municipal anomenat defensor de la ciutat. Però la corrupció seguí, i les institucions municipals continuaren la davallada.

El règim social. — En el Baix Imperi avançà fortament la interna descomposició en tots els aspectes de la vida social. Tot essent l'emperador el titular de la potestat suprema, fins al punt que la seva voluntat era llei, l'administració de la justícia estava en mans d'una burocràcia venal i arbitrària. Hi havia diverses faccions burocràtiques que es combatien mútuament, a la Cort i a les províncies. El

sistema tributari causà greus danys, puix que tota la vida social hagué d'emmotllar-se a les exigències del fisc. Les classes posseïdores i els homes de professió es constituïren en corporacions tancades, dins les quals cadascú tenia el seu lloc fix i la seva activitat estrictament regulada, resultant de tot plegat una feixuga tirania.

Diverses institucions socials es descabdellaren en aquesta època: el patronat, la clientela i el colonat, sobre l'origen del qual els autors divergeixen.

La població rural *(coloni)* sofrí greument els efectes del nou estat de coses. Havia de tenir cura dels conreus, prestar altres serveis personals (conservació de camins, transports de l'Estat i allotjament de tropes) i donar contingents a l'exèrcit. [1]

Els forts impostos, les invasions i les lluites civils obligaren molts petits propietaris rurals a abandonar llurs terres. Aleshores les grans propietats, que pogueren subsistir millor, absorbiren les petites, formant-se els latifundis.

Per a donar idea de l'extensió d'alguns latifundis d'aquesta època, pot citar-se el cas de la Vall d'Andorra, una gran part de la qual, si no la totalitat, formava una sola propietat rural o vil·la. [2]

Tres classes de gent componien la població rural: els esclaus, els colons o treballadors adscrits a la finca, de la qual no podien separar-se, i els clients o antics petits propietaris, que a canvi del patrocini d'un potentat li feien donació legal de llurs finques, les quals, però, usdefruitaven.

El dret. — Trigà molt a fer sentir el cristianisme una influència important sobre el dret romà. Aquest estava sòlidament estructurat i tenia profundes arrels socials i històriques. La major influència jurídica de les idees cristianes s'exercí en en el sentit d'endolcir la severitat pagana de certes fórmules i de millorar, poc o molt, la situació de les classes humils i oprimides.

Durant l'època romano-cristiana continuà activament l'elaboració del dret romà. Aparegueren successives compilacions, entre les quals cal citar la del jurisconsult Gregori, qui aplegà

Dòlies romanes trobades a Sabadell (La Salut)

1) B. Niese: *Manuale di Historia Romana.* Pàg. 541.

2) F. Valls i Taberner i F. Soldevila: *Història de Catalunya.* Volum I. Pàg. 67.

les constitucions imperials promulgades des d'Hadrià a Diocleciá; la del jurista Hermògenes, que aplegà les dictades entre els anys 290 i 365, i la que féu fer Teodosi II, emperador d'Orient, la qual consistí en una tria sistemàtica de les Constitucions promulgades des de Constantí (any 312) fins al temps en què va enllestir-se.

La influència del dret romà, que des del començament de l'Imperi anà accentuant-se en els nuclis urbans de Catalunya, s'estengué i arrelà durant el Baix Imperi. Això no obstant, tant en el dret com en l'idioma, els indígenes dels llocs més allunyats i aspres van trigar molt encara a romanitzar-se. Diversos indicis fan creure que, als llocs rurals i muntanyencs, el llenguatge indígena subsistia a les darreries del segle IV. [1]

L'organització de l'Església cristiana. — Establí l'Església, des de bon principi, una notable organització jeràrquica.

A les principals ciutats hi havia bisbes, voltats de funcionaris eclesiàstics, els quals formaven la cúria. En cada província eclesiàstica existia un bisbe anomenat metropolità, i més tard arquebisbe, que tenia autoritat sobre els altres bisbes de la mateixa província. Els bisbes eren elegits per la clerecia, la cúria i el poble. Fou el bisbe de Roma, des del començament de l'Església, el cap de la cristiandat, és a dir, el Papa.

Els bisbats més antics de Catalunya són, entre altres, els de Tarragona, Barcelona, Girona, Tortosa i Lleyda. Segons Pérez Pujol, durant la dominació romana només hi ha notícia certa, a la península, d'una metròpoli: la de Tarragona [2]. De totes maneres, sembla que de les notícies que existeixen sobre la heretgia priscilianista, es dedueix que hi havia una metròpoli a Mèrida. L'existència d'una metròpoli a Sevilla es ja dubtosa. [3]

Les parròquies rurals eren administrades primerament per diaques i després per preveres, que eren delegats del bisbe.

Segons resulta del concili d'Iliberis, la jerarquia eclesiàstica de la Hispània constava en els segle III de bisbes, preveres, diaques i altres clergues.

Celebrava l'Església assemblees, anomenades concilis i sínodes. Els concilis eren de dues menes: ecumènics o universals, als quals eren convocats tots els bisbes del món, i provincials, que es reduïen als bisbes d'un territori determinat. Aquests darrers eren presidits pel respectiu metropolità. Hi havia també concilis diocesans i *Conventus clericorum.*

A Orient s'inicià la institució del monacat o de les ordres monàstiques, que després passà a l'Occident. En el segle IV apareixen les primeres regles.

Abans del temps de Constantí, l'Església no podia posseir béns. Això féu que

1) LL. RIBER: *Els Sants de Catalunya.* Volum II. Pàgs. 113 a 114.
2) E. PÉREZ PUJOL: *Historia de las Instituciones sociales de la España goda.* València, 1896. Tom I. Pàg. 383.
3) A. BALLESTEROS: *Historia de España y su influencia en la Historia universal.* Tom I. Pàg. 441.

els sacerdots haguessin de dedicar-se a altres professions per a guanyar-se la vida, especialment al comerç, cosa que els fou permesa pel concili d'Iliberis. Tan bell punt Constantí facultà l'Església per a posseir béns, aquesta rebé donacions i deixes. Però d'ací nasqueren abusos, contra els quals protestaren els escriptors eclesiàstics d'aquell temps. També concedí Constantí la immunitat personal i el fur eclesiàstic. Aquestes concessions foren restringides més o menys pels emperadors següents. El Codi de Teodosi reconegué a l'Església el dret d'asil.

En l'Església primitiva el baptisme es feia per immersió, la qual cosa s'explica per tractar-se d'adultes que s'havien convertit. El baptisme dels infants es generalitzà en segle V. L'anomenat «baptisme de sang» era el dels màrtirs. Segons una instrucció del concili d'Iliberis, l'administració del sagrament del baptisme havia d'ésser precedida per dos anys de prova. Els sotmesos a la dita prova eren anomenats *audientes* ò catecúmens. S'administrava el baptisme en dues èpoques: la Pasqua de Resurrecció i la de Pentecosta.

Àmfores romanes trobades a Sabadell (La Salut)

Al començament es donava l'eucaristia al vespre, després de l'*agape*. Més endavant, es donà al matí. Les espècies eucarístiques eren el vi i el pa, que els diaques repartien als concurrents. La institució de l'*agape*, o convit de caritat que es feia amb els donatius dels fidels i en el qual hi havia oracions i plàtiques, degenerà aviat i donà motiu a abusos, fins que en el segle VII fou suprimida.

Hi ha motius per creure que el sagrament de la confessió fou ja conegut en aquella època.

Els esclaus no podien rebre ordres sacerdotals. Aquesta exclusió la justifiquen alguns autors al·legant que era naturalíssima i obligada, puix que depenent l'esclau del seu senyor, no hauria pogut exercir el seu ministeri amb independència. [1]

Des de bon principi hi hagué cristians en totes les classes de la societat.

1) A. Ballesteros: *Historia de España y su influencia en la Historia universal.* Tom I. Pàg. 442.

Seguien intervenint els cristians en la vida pública romana, fent la vida exterior com els altres ciutadans i àdhuc exercint càrrecs públics.

En els primers temps, els cristians es distingien per una gran puresa en llurs vida i costums, i s'abstenien d'assistir als espectacles de violència i de sang, com els de l'amfiteatre. Més endavant els costums es corromperen. Només cal comparar la severitat dels cànons del concili d'Iliberis, propis d'una època exigent, amb la lenitat dels cànons dels concilis de Saragossa i de Toledo, en l'últim dels quals es tolera el concubinat. Eminents escriptors eclesiàstics, com Sant Jeroni i Sant Agustí, s'alçaren amb vehemència contra la corrupció existent.

El rigorisme de la primitiva Església arribà fins a l'extrem de condemnar, en el concili d'Iliberis, no solament la usura pròpiament dita, sinó també el cobrament d'interessos dels deutes, que era castigat amb pena d'excomunió.

La disciplina de la clerecia varià a través dels primers segles. El concili d'Illiberis prohibí als clergues el contraure matrimoni mentre exercien llur ministeri. Més endavant, el Papa Sivici decretà l'abstinència del matrimoni.

En el concili d'Iliberis es tractà ja de monacats de monges, i en els de Saragossa i Toledo es tractà dels frares. Aviat es devien introduir abusos als monestirs, puix que de llur repressió tracta una decretal del Papa Sivici (segle IV).

Dels primers temps del cristianisme devia ésser Magí (nom popular de Màxim), ermità de la Brufaganya (Segarra), de qui la tradició diu que fou martiritzat.

5. LES LLETRES I LES ARTS

La literatura romano-cristiana. — En l'últim període de l'Imperi romà es produí a la península una segona florida de la literatura. Ultra els himnes de Prudenci (devers 350) i de Juvenc, composà Pau Orosi de Braga la seva Història Universal, «amb colors vius i ver apassionament hispànic», remarca Schulten. Hi ha en Orosi un cert patriotisme, que el porta a exalçar els indígenes i a sentir-se més hispà que romà. [1]

Després de les persecucions, arribada la pau de l'Església cristiana, l'activitat de les lletres llatino-cristianes es manifestà en el nostre país. D'aquesta literatura n'han quedat algunes notícies i diverses obres. La més alta figura catalana en la literatura dels temps del Baix Imperi és Pacià, bisbe de Barcelona, del qual aviat parlarem.

Olimpi, qui succeí d'aprop Sant Sever en la cadira episcopal de Barcelona, va escriure obres polèmiques que s'han perdut; només un fragment s'en coneix, per haver-lo reproduït textualment Sant Agustí en el seu llibre *Contra Iulianum*. Fou Olimpi «barò de gran glòria en el Crist i en l'Església», escriu Sant Agustí.

1) A. Schulten: *Hispania*. Pàg. 128.

Dextre, fill de Sant Pacià, fou inclòs per Sant Jeroni en el seu catàleg de barons il·lustres, dient que va escriure una història universal. Aqueixa obra de Dextre és perduda. El cronicó que li fou atribuït és fals.

Una tradició, acollida per Bernat Boades, pretén que el papa Sant Damàs, qui fou poeta, era nadiu d'un humil vilatge català, Argelaguer. Conta Boades, en efecte, que aquell pontífex «fo natural d'un poble de prop Bisuldu [1], appel·lat Argelaguer, hon naix de pares pobres mas honrats e de gran virtut, e el pare del dessús dit mossenyer sanct Damasus era moliner, e 'l molí era seu, e en aquel molí naix lo dessusdit mossenyer sanct Damasus, e jo n'he vist lo dit molí, que ja es derroyt, e 's mostra e 's te per tal en aquel lloch» [2]. Sembla cert que Sant Damàs era nadiu d'un vilatge de la península.

A les darreries del segle IV féu una estada de tres o quatre anys a la nostra terra Ponci Meropi Anici Paulí, baró consular, qui fou després Sant Paulí de Nola, deixeble d'Ausoni de Bordeus, el retòric. Arribà Paulí a la nostra terra a través dels Pireneus, venint d'Aquitània, potser escapat de la justícia que l'acusava per culpa d'una calúmnia [3]. Ací es casà amb Theràsia, qui hi tenia propietats i que Riber voldria creure catalana [4]. Des de Barcelona va escriure les lletres conegudes que adreçà a Ausoni i a Sulpici Sever.

En una de les lletres d'Ausoni a Paulí i en la corresponent contesta d'aquest hi trobem dades, més o menys exactes, sobre algunes poblacions catalanes en aquell temps. Parla Ausoni despectivament de Bílbilis (Calataiud), Calahorra i Lleyda:

... Ilerda eixarreïda qui contempla
de dalt de son turó, munt de ruïnes,
el Sícoris de minsa correntia! [5]

I Paulí, defensant la Ibèria, li contestà:

Ignorador del bell país ibèric!
No sols té Ilerda, Calahorra i Bílbilis.
Ací hi ha també Cesaraugusta,
la dolça amenitat de Barcelona,
i Tarragona d'alterosa testa
i d'ulls de marbre embadalits i immòbils
que mai del mar el seu esguard no allunya. [6]

A Barcelona, on vivia Paulí, els cristians li exigiren que fos llur sacerdot; i sota l'episcopat de Lampius, successor de Sant Pacià, Paulí fou ordenat prevere. Consta que l'any 394, després de la seva elevació al presbiterat, Paulí era encara a Barce-

1) Besalú.
2) B. Boades: *Llibre dels feyts d'armes de Cathalunya.*
3) André Baudrillart: *Sant Paulí de Nola.* París. Pàgs. 38 i 39.
4) Ll. Riber: *Els Sants de Catalunya.* Volum II. Pàg. 14.
5) Ausoni: Epístola XXV. Traduccó de Ll. Riber.
6) Paulí: Poema X, versos 220 i següents Traducció de Ll. Riber.

lona. Després de les Pasqües del dit any, Paulí i Theràsia marxaren cap a Narbona. on s'embarcaren amb rumb a Itàlia.

Vigilanci, sacerdot i escriptor, nadiu de les Gàl·lies, serví una església a Barcelona en temps del bisbe Lampius. Les doctrines de Vigilanci foren tingudes per herètiques, i Sant Jeroni va escriure contra ell un violent llibret (any 406), on sarcàsticament l'anomena repetides vegades Dormitanci i li retreu el seu antic ofici de taverner. És interessant de conèixer les doctrines de Vigilanci. «Negava — escriu Riber — que degués hom tributar veneració als màrtirs o a les relíquies llurs o que es fessin vigílies en llurs sepulcres. Negava l'eficàcia de la intercessió dels sants i afirmava que el cel era impassible per la malaurança de la terra. Blasmava les eclesiàstiques cerimònies i deia que era reminiscència del paganisme l'encendre ciris en la missa o en cantar l'Evangeli. Proscrivia així mateix el cant al·leluiàtic, exceptat en el temps pascal. Escometia els monjos en llur propi recés, dient que la pobresa llur era malfeneria i que la solitud llur era una fuita covarda. Tronava contra les almoines que hom trametia a la Santa Terra de Jerusalem. Reprovava el celibat dels clergues; deia que la continència era una heretgia i deia que la castedat era un planter de cobejances.» [1]

El bisbe de Barcelona, Pacià. — Resten de Pacià algunes obres notables; però sabem ben poc de la seva vida. Gairebé tot allò que en coneixem consisteix en unes breus indicacions de Sant Jeroni, qui li deia baró de polida eloqüència, tan il·lustre de vida com de doctrina, i consigna que morí en edat molt avançada, durant el regnat de Teodosi [2]. Ultra aqueixes dades, sabem que fou casat abans d'ésser bisbe, i que del seu matrimoni tingué un fill anomenat Dextre.

La part més important que de l'obra de Pacià s'ha conservat és la dels sermons. En aquests, el bisbe de Barcelona es mostra com a predicador fèrvid, d'eloqüència ardent, de llenguatge aspre, que la seva cultura clàssica, rebuda en la seva infància, amoroseix una mica.

Simpronià, contrincant de Pacià, va retreure amb gest acusatori aqueix humanisme del sant, cridant amb veu d'escàndol que un bisbe havia citat un vers d'un poeta pagà. I li fou respost pel bisbe que Sant Pau cità també versos de poetes.

L'humanisme de Sant Pacià traspua en les seves obres. Com diu Llorenç Riber, «l'odre del seu enginy, encara que ple de crisma, flaira per sempre més amb l'essència que hi deixà el vi falern de l'humanisme en què fou sa minyonia iniciada». [3]

Va escriure Sant Pacià el tractat *Exhortació a la penitència (Parænesis ad Pœnitentiam), El Cervatol (Cervulus)* i les lletres *Contra Simpronià,* qui era addicte a l'heretgia dels novacians.

1) Ll. Riber: *Els Sants de Catalunya.* Volum II.
2) S. Jeroni: *De Viris illustribus.*
3) Ll. Riber: Lloc citat. Volum II. Pàgs. 26 i 27.

Sant Pacià era imitador i deixeble de Tertul·lià [1]. Del cristianisme ibèric ha dit Oliveira Martins que era africà, o sigui emmotllat pel geni dels Pares d'Àfrica. I afegeix Riber que més pròpiament encara pot dir-se això del de Catalunya [2]. La *Parænesis* de Sant Pacià està gairebé calcada sobre el tractat de Tertul·lià *De pœnitentia*, escrit quan aquest autor era encara catòlic.

Als escrits de Sant Pacià trobem interessants notícies sobre els costums i l'estat social de l'època. Parlant de la gent modesta que cobejava la riquesa, diu: «El greu que ens sap és que ens és forçós d'abstenir-nos-en; que si no, faríem allò mateix que fan alguns i algunes més rics, qui no s'avergonyeixen de viure en palaus de marbre i d'anar carregats d'or i portar ròssecs de sedes i rumbejar vermellors de safrà. I encara n'hi hauria que amb alcofoll farien lluir les celles i amb postissa resplendor s'esmaltarien les galtes, i amb carmí farien vermells els llavis. Tal volta no tothom té aquestes sumptuositats; però no us manquen plaents casals entremig d'hortes o la bella vora de la mar.» [3]

Es plany Sant Pacià, en un altre passatge del mateix llibre, del refredament de l'antiga fervor apostòlica i d'haver-li tocat viure en uns temps podrits de vicis. [4]

Condemnà sobretot les saturnals catalanes, contra les quals escriví la seva obra *Cervulus* (El Cervatol), que resta perduda. El nom de «Cervatol» és degut al costum de disfressar-se amb un cap d'aquesta bèstia, costum que existia també a les Gàl·lies, i que era encara viu a principis del segle VII, puix que els Concilis d'aquell temps l'anatematitzaven.

Però heus-aquí que l'efecte del llibre fou contraproduent. «Ai trist i dolorós de mi! — s'exclamava Pacià —, per a això serví, no fa gaire, el meu Cervatol, és a dir, que amb quanta major vehemència vaig notar la disbauxa, amb multiplicada empenta s'abocaren a ella. Pobre de mi, jo autor d'aquesta malvetat! Crec que no haurien sabut fer tan bé el cervatol, si jo no els ho hagués ensenyat amb les meves reprensions.»

En un altre lloc de la *Parænesis* censura Pacià l'avarícia, la sensualitat i la mancança d'esperit generós: «No vull parlar — diu — d'aquella insaciable ambició per la qual tot ho apleguem, contractant, mercadejant i robant; cercant el lucre a fora, i a dins els plers; no fent res amb simplicitat, no fent cap caritat als pobres, no perdonant res als germans.» Tanmateix, el bisbe fa excepcions: «Jo sé — afegeix — que hi ha germans i germanes que amb cilici cobreixen llur pit, que dormen en la cendra, que dejunen fins ben tard, però potser no són els qui tals pecats cometeren.» [5]

Avui està comprovat que és de Sant Pacià l'obra *De la semblança de la carn de*

1) J. Torres i Bages: *La Tradició catalana*. Pàg. 272.
2) Ll. Riber: *Els Sants de Catalunya*. Volum II. Pàg. 83.
3) *Parænesis ad Pœnitentiam*. XVII. Edició de València, de l'any 1780.
4) Obra citada. Pàg. 45.
5) *Parænesis*. XX.

pecat (De similitudine carnis peccati), que havia estat atribuïda a Sant Jeroni i a un sant bisbe Joan, probablement el Crisòstom [1]. El benedictí Dom Germain Morin féu la descoberta del veritable autor. [2]

L'art cristià. — Observen Puig, Falguera i Goday que dins la mateixa civilització romana, amb idèntics temes ornamentals i amb iguals sistemes de composició, es formava el món artístic cristià, la diferència del qual apareix particularment en les obres d'arquitectura funerària. Desapareix aleshores la pompa i sumptuositat dels enterraments pagans, i perd el monument la seva individualitat per a convertir-se en una obra col·lectiva com els de les societats funeràries paganes formades d'esclaus i gent humil. De la mateixa manera desapareix dels epígrafs l'orgullosa enumeració dels títols honorífics, substituïts per l'apel·latiu de sirvent de Déu, i les llegendes que'ls donen caràcter de propietat individual. Es perd l'obra monumental, tendint-se a l'igualtat de la sepultura i a un cert caràcter comunal del cementiri. [3]

Els cristians abandonaren la pràctica de la cremació, que entre els pagans mateixos havia caigut ja en desús des dels temps dels Antonins. Cada sepultura anava destinada a un sol cadàver, i estava prohibit reobrir-la fins per a enterrar-hi un nou cadàver. D'ací vingueren les galeries catacumbàries i els cementiris a cel obert, que s'estenien al voltant de les basíliques i dels oratoris.

Impluvium del pati d'una casa romana d'Empúries

En l'evolució de l'art cristià hom distingeix dos períodes: l'anterior a la pau de l'Església i el posterior. La distinció pot fer-se particularment en els sarcòfags, que són l'obra principal d'aquest art.

Els sarcòfags del primer període mostren elements decoratius presos al paganisme i adaptats a l'esperit cristià, símbols de sentit ocult i motius ornamentals

1) Ll. Riber: *Els Sants de Catalunya*. Volum II. Pàg. 101.

2) G. Morin: *Un traité inedit du IV siècle: le «De Similitudine carnis peccati» de l'évêque S. Pacien de Barcelone.* París, any 1913.

3) Puig i Cadafalch, Falguera i Goday: *L'Arquitectura romànica a Catalunya.* Tom I. Pàgs. 265 i 26.

que no podien ésser sospitosos per als pagans [1]. Un exemple d'aquesta classe de sarcòfags és un de trobat a Empúries, que té al mig el monograma del nom grec de Crist dins una corona de llorer, i al costat estries ondulades o *strigiles*. Entre aquests, el més famós és el de València. L'art cristià començà per pendre de l'art pagà els elements plàstics, adaptant les formes paganes per a crear nous símbols. Així veiem que el tipus pagà de l'Hermes Criòfor es transforma lentament en el Bon Pastor, i l'orant pagana esdevé l'ànima del difunt.

En el segon període l'art cristià mostra el mateix decaïment artístic que és general en aquest temps a l'Imperi romà.

És remarcable el fet que l'art cristià no sent l'estàtua, puix que s'en troben molt poques d'anteriors al segle XI. [2]

Restes arqueològiques romano-cristianes a Catalunya. — No s'ha trobat enterraments catacumbaris a la nostra terra. Aquest sistema d'enterraments, vingut de l'Orient, només arribà fins a Itàlia. [3]

Són els sepulcres a cel obert els que abunden en aquesta època a Catalunya, i en general a la Gàl·lia i a la Hispània.

En els temps anteriors a Constantí, havent de dissimular els cristians llurs creences, sovint es fa difícil el distingir els cementiris cristians dels pagans, puix que en aquells no hi ha símbols exteriors propis ni mobiliari que els caracteritzi bé. [4]

Els sarcòfags cristians, el mateix que els pagans, eren obra industrial importada, feta als grans obradors de Roma o d'altres llocs d'Itàlia i potser de França, constituïnt models de taller. [5]

Ultra els sarcòfags, cal assenyalar diferents epígrafs funeraris i les làpides commemoratives que empedraven el sòl dels santuaris, i ostenten el monograma de Crist, els coloms o el cràter on naix la vinya simbòlica. [6]

El cementiri d'Empúries. — Prop de la ciutat d'Empúries, dessota la muralla de la ciutat grega, vora el port que s'obria entre l'illeta de la paleòpolis i l'emplaçament de la neàpolis, es descobrí anys enrera la *cella memoriæ* d'un cementiri cristià. Eren les *cellæ memoriæ* edificis simplicíssims destinats a protegir dues o tres capes d'enterraments.

De la *cella* d'Empúries només en resta la part baixa dels murs, deduïnt-se clarament que tenia la forma d'una nau, amb un absis orientat cap a llevant, segons s'usava en les basíliques cristianes. Els murs són de rebla i estan en part alçats amb pinyolenc o formigó artificial, anàleg al de la part superior dels murs romans

1) J. RAMON MÈLIDA: *Sarcófagos cristianos de los primeros siglos de la Era*. «La Lectura». Any 1905. Pàg. 361.
2) J. RAMON MÈLIDA: *La escultura hispano-cristiana de los primeros tiempos de la Era*. Madrid, 1908.
3) PUIG I CADAFALCH, FALGUERA i GODAY: *L'Arquitectura romànica a Catalunya*. Volum I. Pàg. 267.
4) PUIG I CADAFALCH, FALGUERA i GODAY: Lloc citat. Pàg. 267.
5) PUIG I CADAFALCH, FALGUERA i GODAY: Lloc citat. Pàgs. 273 i 274.
6) PUIG I CADAFALCH, FALGUERA i GODAY: Lloc citat. Pàg. 288.

d'Empúries. El conjunt forma un grup de construccions voltades de carrers pel costad nord i sud, com si les dependències haguessin anat adossant-se en torn de la cel·la primera. L'àrea de la basílica està voltada de sarcòfegs, situats els uns en el sòl i els altres en el subsol, havent-hi a l'interior de la capella, a les sales anexes i als patis exteriors que la circumden. Els sepulcres són de variades formes. [1]

La disposició del cementiri cristià d'Empúries recorda la dels cementiris de l'Àfrica romana. [2]

Centcelles. — A sis quilòmetres a ponent de Tarragona, prop del poblet de Constantí, hi ha unes ruïnes molt antigues, respecte al caràcter de les quals han discutit llarg temps els arqueòlegs. S'havia suposat que eren les ruïnes d'una gran vil·la, o bé les Termes d'Hadrià, que es suposava convertides en temple a les primeries del cristianisme. Segons han comprovat els més recents estudis, es tracta d'unes primitives construccions cristianes, compostes d'un baptisteri, una basílica o església, diferents *cellæ memoriæ* i altres dependències.

Les ruïnes de Centcelles pertanyen actualment al terme de Constantí, del qual disten dos quilòmetres, i estan situades a la vora dreta del Francolí, tocant al riu. El nom de Centcelles és la forma catalana del llatí *Centum cellæ* i ha estat transformat per la gent del país en *Centelles*.

Agafen avui les ruïnes, d'est a oest, una extensió de 90 metres, amb una amplada de 15 a 17. Però és probable que el conjunt de les edificacions ocupés una superfície molt més vasta. La part que es conserva millor és el nucli, format per dues grans sales, al costat de les quals apareixen dos absis, alguna arcada i diferents parets.

La part central forma un rectangle compost de dos quadrats, dins de cada un dels quals hi ha una gran sala: la de l'est és circular, i quadrilobulada la de l'oest. Totes dues sales estan fabricades de pedra i calç, amb fonament de rejola.

El major interès d'aqueixes sales està en la decoració, a despit de trobar-se molt deteriorada. És una notabilíssima obra de musivària, feta amb trossets de variadíssimes colors, fortes i brillants; n'hi ha de marbre i de pasta de vidre. El fons és blanquinós i les figures presenten les colors naturals i estan modelades segons el corresponent clar i obscur.

Les composicions d'aqueixos mosaics són alegories cristianes dels primers segles. En els fragments que resten hom pot definir força bé alguns assumptes: el profeta Daniel a la cova dels lleons; el miracle del forn de Babilònia; la barca de Jonàs, l'arca de Noè, una cacera de cèrvols. Parlant de la composició de la cúpula de Centcelles diu Domènech i Montaner que havia d'ésser un dels monuments notables del món, entre els llatins del seu temps, per aqueixes alegories fetes en mosaics, i que n'hi ha molt pocs o gairebé cap, entre els recollits en obres especials,

1) Puig i Cadafalch, Falguera i Goday: *L'Arquitectura romànica a Catalunya.* Volum I. Pàgs. 268 a 270.
2) Puig i Cadafalch, Falguera i Goday: Lloc citat. Pàgs. 272 i 273.

que li puguin ésser comparats per l'extensió, complexitat i material, havent-se de passar, per a tenir un punt de comparació, als grans mosaics bizantins posteriors. [1] L'obra d'aquest mosaic devia ésser verament règia, i és de suposar que la pagaren persones o institucions poderoses. [2]

Hi ha clars senyals d'haver-se celebrat a la sala circular el principal culte.

Té la construcció de Centcelles, com escriu Domènech, la concepció grandiosa i senzilla del pla de les obres romanes i, ensems, l'execució modesta de les nostres construccions rurals [3]. Amb aquest caràcter rural de la construcció contrasta la decoració de la volta hemisfèrica del baptisteri, «de caràcter altament monumental i francament clàssic romà del segle IV» [4]. Hom creu que aquest grandiós mosaic fou executat a Roma o a Bizanci, o almenys per artistes i amb materials procedents d'alguna d'aqueixes ciutats. Al costat dels mosaics de Centcelles, resulten pobres i matossers els que s'han descobert fins avui a les petites basíliques ibèriques.

Estat actual de les ruïnes de Centcelles

Diversos indicis decanten a creure que, en els temps primitius del cristianisme a la nostra terra, fou Centcelles la residència eclesiàstica i episcopal de Tarragona [5]. És encara això més problable en els casos o èpoques en què la situació política o militar del recinte feia difícil que la dita residència fos dins la ciutat. [6]

Dóna major versemblança a la hipòtesi el fet que entre les ruïnes hi hagi una gran sala circular, que hom creu destinada a baptisteri. Cal tenir en compte que, en aquella època, els baptisteris eren una dependència exclusiva de la càtedra episcopal. [7]

El nom de *Centumcellæ* no vol dir sempre, i precisament, un santuari de cent cel·les de despulles sagrades, o un monestir de cent cel·les, o un palau de cent departaments, per l'estil del que, amb el dit nom, féu construir l'emperador Trajà en el lloc on avui s'alça la població de Civita-Vecchia, el port pròxim a Roma.

1) LL. DOMÈNECH I MONTANER: *Centcelles*. Pàgs. 26 i 27.

2) LL. DOMÈNECH I MONTANER: Lloc citat. Pàg. 36.

3) LL. DOMÈNECH I MONTANER: Lloc citat. Pàg. 34.

4) LL. DOMÈNECH I MONTANER: Lloc citat. Pàg. 35.

5) E. MORERA: *Tarragona cristiana*. Volum I. Pàg. 158. — Del mateix autor: *Memoria descriptiva de la Catedral de Tarragona*. Pàgs. 9 i 10.

6) LL. DOMÈNECH I MONTANER: Lloc citat. Pàg. 11.

7) LL. DOMÈNECH I MONTANER: Lloc citat. Pàg. 11.

Esdevingué la denominació de *Centumcellæ* un nom comú geogràfic, i s'el troba en diversos indrets. A l'illa de Mallorca, prop de Manacor, es dóna el mateix nom a un paratge on-han estat descobertes restes de construccions cristianes primitives.

Estat actual del mosaic de la cúpula de Centcelles

La cosa més probable és que el nom de Centcelles, donat a les ruïnes que ens ocupen, fos aplicat en record de la *Centumcellæ* de prop de Roma, o per semblança a aquesta, que en el segle III es convertí en residència eclesiàstica. Creu Domènech i Montaner que l'esplendor de la *Centumcellæ* romana a les darreries del segle III i a principis del IV, i el servir de lloc de refugi o exili al Papa i a la seva clerecia,

degué ésser causa que fos imitat el seu nom a les ciutats metropolitanes on es produí un cas semblant d'allunyament dels cristians i de llurs pastors. [1]

Cal notar que els temps de translació, exili i persecució de l'Església romana a la *Centumcellæ* de Civita-Vecchia corresponen als compresos entre el martiri de Sant Fruitós i els seus diaques (any 259) i l'aparició del nom de Tarragona en els concilis de l'Església, que veiem en el concili general d'Arelate, convocat per Constantí el Gran l'any 314, i al qual acudiren, en nom de la metròpoli de Tarragona, el prevere Probaci i el diaque Castori. [2]

En els més antics documents històrics, el nom de la *Centumcellæ* tarragonina apareix designant les restes d'una primitiva institució cristiana, anterior a la invasió sarraïna, i que han arribat fins al nostre temps sota l'advocació de l'apòstol i màrtir Sant Bartomeu.

És de notar que no hi ha notícies històriques respecte al lloc o llocs on estigué establerta l'església mare de Tarragona durant els llargs períodes en què a la ciutat dominava la intolerància pagana o arriana, i durant aquells altres períodes en què Tarragona estava destruïda o quasi destruïda. I, no obstant, en aquells temps els bisbes de Tarragona actuen regularment com a tals i com a metropolitans davant el Papa i en els concilis. Això prova que hi havia, fora del recinte de la ciutat, una residència eclesiàstica.

Cal convenir que tindria una explicació racional el fet que la gran institució religiosa primitiva fos als voltants de la ciutat, a la banda dels suburbis, que es devien estendre força des de la desembocadura del riu Francolí en amunt. Dins

Reconstitució d'un fragment del mosaic de Centcelles, feta per l'Escola d'Arquitectura de Barcelona

(1) Ll. Domènech i Montaner: *Centcelles*. Pàg. 9.

(2) Ll. Domènech i Montaner: Lloc citat. Pàg. 9.

la capital devia ésser encara viu, en fundar-se els primers establiments cristians, el record de les lluites religioses i dels martiris, subsistint, per tant, els odis creats entre el vell món oficial i els creients de la nova fe. Remarca Domènech que per als progressos d'aquesta, era millor un cert apartament que no signifiqués abandó de la capital, l'elecció d'un indret situat a poca distància, on poguessin arribar fàcilment el nous conversos de la ciutat i del Camp de Tarragona. [1]

Un altre argument el dóna encara la constatació de les dificultats invencibles que hi hauria hagut per emplaçar dins la ciutat romana el temple cristià, la catedral, el baptisteri i les cel·les corresponents als rites d'una Església tan important com la de Tarragona, segons es dedueix de les al·lusions que hom troba als missals visigòtics de Sant Isidor i al còdex gòtic Veronès. [2]

Essent un fet que l'episcopat de Tarragona funcionà regularment i sense interrupció entre els segles IV i VII, a despit de les destruccions parcials i quasi totals del recinte fortificat en aquells temps, havem de creure que la cabdal Església tarragonina era exterior o deslligada en gran part de la sort de la ciutat.

Perspicaçment dedueix Domènech i Montaner l'època de la primitiva construcció cristiana de Centcelles. No pogué alçar-se en el temps de persecució del cristianisme, la qual a Tarragona i al seu territori fou particularment violenta, com semblen demostrar-ho les tradicions dels màrtirs cristians executats per les autoritats provincials romanes a la Hispània fins als començaments del segle IV, recollides per Ambròs de Morales en la seva continuació de la *Crònica general de España,* d'on resulta que les persecucions més cruentes foren a Tarragona i a la seva comarca, sens dubte amb relació, observa Domènech, amb els prosèlits que la nova religió hi feia [3]. Tampoc pogué ésser bastida a partir del segle V, puix que en aquest temps havien cessat per a la Tarraconesa les circumstàn-

Fragment del mosaic de Centcelles

1) Ll. Domènech i Montaner: *Centcelles.* Pàg. 33.

2) E. Flórez: *España Sagrada.* Volum XXV. Pàg. 12.—Ll. Domènech i Montaner: Lloc citat. Pàgs. 33 i 34.

3) Ll. Domènech i Montaner: *Centcelles.* Pàgina 30.

cies favorables a la importació d'artistes i d'obres monumentals de la metròpoli. En efecte: la invasió dels gods, l'assalt de Roma per Alaric l'any 409 i l'establiment immediat i el domini del séu successor Ataülf a Barcelona, modificaren profundament les relacions entre Roma i la Tarraconesa. Seguí Tarragona sota el domini directe de Roma, però no hi seguí una gran part del territori de la província, essent disputada la ciutat pels nous invasors i pertorbada pels alçaments contra el fisc romà dels pobles que encara estaven sota la seva dependència. Per tant, el temps de construcció ha de correspondre al segle IV, o a principis del V, després de la pau de l'Església cristiana [1]. «La situació, doncs, favorable o precisa per a la creació dels primitius grans instituts de la nova religió a Tarragona — escriu Domènech — fou des de la proclamació de la tolerància d'aquella (any 313) fins al desprendiment definitiu de la Colònia, any 469, i encara es tindria potser de limitar molt més, fins a la invasió dels bàrbars i la mort d'Ataülf, any 415.» [2]

Ara de la basílica del port de Manacor

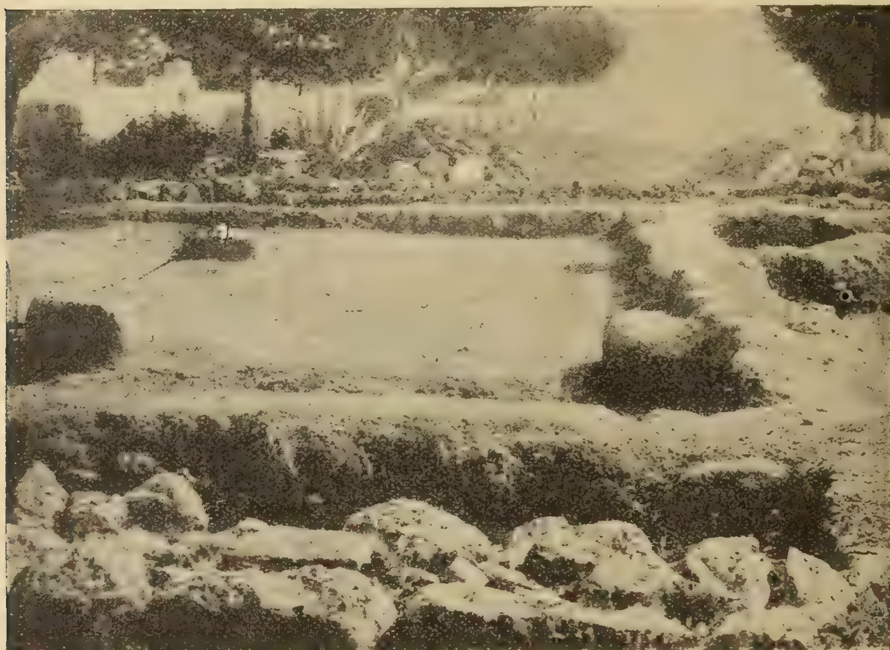
Les formes polilobulades i circulars, com les que presenten les construccions centrals de Centelles, estaven bastides a propòsit per a les cerimònies d'abjuració, confessió i baptisme de nous conversos, i responien millor a aquest objecte que les basíliques de plantes rectangulars. Aqueixes cerimònies eren celebrades en mig dels fidels, posats aquests al voltant dels celebrants i els neòfits, i no al capdamunt d'ells, en un presbiteri i altar separats del lloc del públic. A cada programa, diu Domènech i Montaner, hi respon la forma: circular o lobulada per al baptisteri i llocs de pura conversió; rectangulars amb llurs absis per a la celebració del culte per una clerecia nombrosa i jeràrquica, al davant d'un públic de fidels girat tot cap a l'altar i de cara a l'orient, d'on havia vingut la llum de la religió cristiana. [3]

1) Ll. Domènech i Montaner: *Centcelles*. Pàgs. 30 i 32.
2) Ll. Domènech i Montaner: Lloc citat. Pàg. 32.
3) Ll. Domènech i Montaner: Lloc citat. Pàg. 36.

Les dades i deduccions que aporta Domènech i Montaner donen majors probabilitats a la hipòtesi segons la qual eren guardades a Centcelles les despulles del bisbe Fruitós i els seus diaques Eulogi i Auguri, que devien ésser depositades en les *Cellæ memoriæ* de Centcelles [1], o sigui a la sala quadrilobulada.

Les basíliques cristianes de Mallorca. — La romanització de l'arxipèlag baleàric fou completa i profunda. Hi ajudà el cristianisme, que accentuà i consolidà l'obra civilitzadora de Roma.

Les Balears formaren part de la Hispània Citerior, després anomenada Tarraconesa. A finals del segle IV, potser per ordre de Teodosi, diu Quadrado [2], consti-

Restes de la basílica del port de Manacor, amb la separació de les tres naus. A la dreta comença el baptisteri

tuïren una província separada, que fou la sèptima província romana, l'extensió la importància de la qual eren molt petites, comparades amb les de les altres sis províncies hispàniques.

Existeixen proves evidents de la cristianització de les illes en els segles V i VI.

1) LL. DOMÈNECH I MONTANER: *Centcelles*. Pàgs. 37 a 39.
2) JOSEP M.ª QUADRADO: *Islas Baleares*. Pàg. 22, nota *b*.

El fet que, malgrat de formar part les Balears de la província Tarraconesa fins al temps de Teodosi i d'haver adoptat l'Església, per a les províncies eclesiàstiques, la divisió civil administrativa, no figurin mai els bisbes balears d'aquell temps als Concilis provincials de la península, pot atribuir-se a les dificultats de la navegació.

Piscina del baptisteri de la basílica del port de Manacor (Sa-Câ-Rotja)

Un document important d'aquest període és l'encíclica que l'any 418 adreçà el bisbe Sever de Menorca a tots els bisbes del món, respecte de les relíquies del protomàrtir Sant Esteve i la conversió dels jueus menorquins. Aquesta encíclica, diu Alcover, és el monument més explícit i lluminós de la cristiandat balear anterior a la reconquesta cristiana i el més autoritzat. [1]

A la dita encíclica es diu que es començà a bastir a Mahó una basílica cristiana per reemplaçar la caiguda sinagoga hebrea; que a Mahó i a Iammon (Ciutadella) floria la fe cristiana i que la població de les illes creixia per la copiosa immigració dels qui venien del continent fugint dels bàrbars.

Modernament han estat descobertes a Mallorca les ruïnes de tres basíliques cristianes: la de *So'n Fiol,* de Santa Maria del Camí, descoberta l'any 1844; la de *Sa-Câ-Rotja,* prop del port de Manacor, descoberta l'any 1908, i la de *So'n Paretó,* entre Manacor i Sant Llorenç des Cardessar, descoberta l'any 1912.

Prop del castell de Santa Maria, a unes tres llegües al nord-oest de la ciutat de Mallorca, van ésser trobades les restes d'una basílica cristiana, avui destruïda. Era de tres naus, amb un absis rectangular. La coberta estava sostinguda per dos rengles de cinc pilans. [2]

Quan es descobriren les ruïnes de la basílica de *So'n Fiol* hi havia el bell mosaic del paviment, amb escenes bíbliques. També s'hi trobaren sepultures amb esquelets. [3]

(1) A. ALCOVER: *Los mozárabes baleares.* Pàg. 237.
(2) E. HÜBNER: *Inscriptiones Hispaniæ christianæ.* Berlín, 1871. N.° 59.
(3) PIFERRER i QUADRADO: *Islas Baleares.* Pàgs. 1067 i 1068.

A *Sa-Câ-Rotja*, basílica i baptisteri, hom trobà, a més dels fonaments, un gran nombre de sepultures. El baptisteri és cruciforme, és a dir, està constituït per una fossa en forma de creu. Aquest detall és interessant, puix que només es coneixia a Occident un baptisteri cruciforme, el de Burgillos, a Extremadura. De l'estudi de les ruïnes, Rubió i Bellver va treure la conclusió que la basílica estava dedicada al culte a darrers del segle IV i primera meitat del V, i que el seu estil és el mateix de les basíliques del nord d'Àfrica, Àsia Menor i Síria, de la mateixa època [1]. Les troballes fetes a les sepultures mostren que els cristians allí enterrats eren gent molt humil. Dedueix Rubió i Bellver que la basílica del port de Manacor era l'església d'un misèrrim poble de mariners i pescadors.

La basílica excavada a *So'n Paretó* constava de tres naus, precedides d'un atri porticat amb un *lavacrum* en forma de creu al mig. El paviment és de mosaic. La construcció d'aquesta basílica pertany a diverses èpoques. Hi ha indicis de reconstruccions o reparacions. És possible que, abans de ésser una basílica cris-

Restes dels pilans que sostenien la basílica del port de Manacor

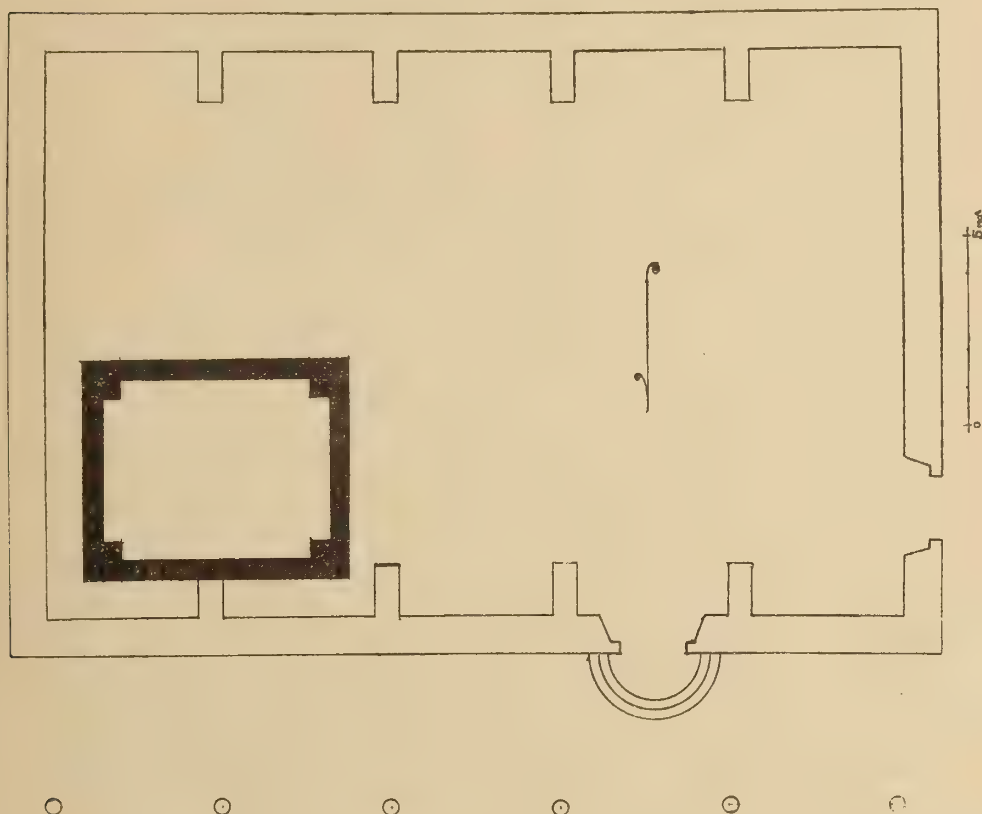
tiana, fos un edifici civil. Als fonaments hi havia els senyals deixats per un incendi. Prop de la basílica foren trobades les restes de dues *capellæ*. Tant a la basílica com a les *capellæ* aparegueren enterraments.

1) JOAN RUBIÓ I BELLVER: *Troballa d'una basilica cristiana*. «Anuari de l'Institut d'Estudis Catalans». Anys 1909-10 Pàg. 361 a 377.

Una gran necròpolis fou descoberta allí aprop.

Els fragments de mosaics presenten mostres dels mosaics italians o africans dels segles IV, V i VI.

Clarament apar que les basíliques mallorquines, vells testimoniatges de la cristianització de l'illa, foren destruïdes violentament. Qui les destruí? Els vàndals? Els sarrains? No se sap del cert.

Planta de la basílica de Sant Feliu, de Xàtiva

A la cova de *So'n Ribot,* de Manacor, descoberta no fa gaire per Mossèn Joan Aguiló, apareix a les parets el monograma del Crist, la qual cosa demostra que fou utilitzada en l'època cristiana.

La basílica de Xàtiva. — El pare Villanueva parlà ja de les restes de la basílica de Xàtiva, descrivint la porxada, constituïda per unes columnes compostes de trossos d'altres columnes més antigues, de jaspis de variats colors, segurament

Estampa del martiri de Sant Sever

romanes [1]. Excavacions posteriorment realitzades van dur el descobriment de part de la planta.

De quina època és la basílica? Els detalls d'algunes finestres semblen indicar el segle VII [2]. D'altra banda, el pare Enric Flòrez trobà les referències més antigues del bisbat de Xàtiva en el segle VI. El prelat Mutto signa les actes del tercer concili de Toledo, celebrat l'any 589.

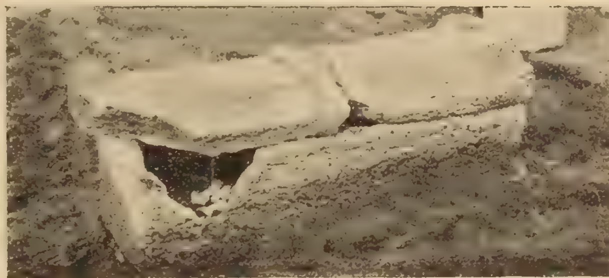

Enterraments de *tegulæ* en el cementiri cristià d'Empúries

Això no obstant, a l'àrea d'aquesta basílica han aparegut enterraments cristians primitius, la qual cosa fa suposar una més antiga construcció.

Altres restes. — Ultra alguns sarcòfags de tipus diversos, cal citar, abans de cloure aquest capítol, la basílica d'Elx i la lauda sepulcral de Dènia. La basílica d'Elx, avui novament soterrada, fou descoberta anys enrera a la Coma de l'Alcúdia, prop del lloc on fou trobat el cèlebre bust ibèric anomenat la *Dama d'Elx*.

Té aquesta basílica una senzilla forma rectangular, amb l'absis a la part de llevant. El sòl, fora de l'absis, està decorat per un *tesselatum* amb dibuixos geomètrics, i tres inscripcions amb llegenda grega que marquen el lloc de col·locació que corresponia a la clerecia major, a la menor i al poble.

Sarcòfag del cementiri d'Empúries

En els mosaics d'Elx hi ha alguns temes decoratius idèntics als de les basíliques de Ràvena i del palau de Teodoric.

La data d'aquests mosaics és de l'època de dominació bizantina a l'est de la Hispània, època que s'estén del 554 al 624; i això explica que les inscripcions apareguin fetes en caràcters grecs. Però no és impossible que la construcció de la basílica sigui d'època anterior.

1) P. VILLANUEVA: *Viaje literario a las iglesias de España*. Tom I. Pàg. 3.

2) PUIG I CADAFALCH, FALGUERA I GODAY: *L'Arquitectura romànica a Catalunya*. Volum I. Pàg. [illegible].

A Dènia fou trobada una lauda sepulcral [1], que és una de les moltes proves de la relació que hi havia, en aquell temps, entre l'art de la costa mediterrània i el del nord d'Àfrica. La tapa de mosaic porta una inscripció amb la fórmula cristiana IN PACE. Rossi, l'antiquari de les catacumbes de Roma, considera que aquesta inscripció és una de les més antigues entre les cristianes de la Hispània.

Moltes de les restes arqueològiques que darrerament havem descrit enllacen, en certa manera, el període romano-cristià amb els temps de la invasió dels bàrbars, de la dominació visigòtica i de l'establiment dels bizantins a la costa oriental peninsular.

1) R. CHABÀS: *El Sepulcro de Severina.* «El Archivo». Tom I. Anys 1886 i 1887.

TERCERA PART

LA CATALUNYA VISIGÒTICA

CAPÍTOL I

Els bàrbars a la península ibèrica

1. ELS POBLES BÀRBARS: Races bàrbares. Les branques de la raça germànica.—El tipus físic i moral del germànic.— Les institucions socials i polítiques.— El dret.— La religió.
2. LA INVASIÓ DELS GODS, VÀNDALS, SUEUS I ALANS: Les lluites a l'Imperi d'Occident. — Irrupció dels bàrbars a la península. — Ruptura entre Alaric i Honori. — Els vàndals a les Balears.
3. ELS VISIGODS: Ataülf a la Gàl·lia i a la Hispània. — Vàlia. — La monarquia visigòtica. — L'afebliment gradual de l'Imperi d'Occident. — La revolta dels bagats o bagaudes. — Continuen les lluites. — Euric. — Caiguda de l'Imperi romà d'Occident. — Conquesta de la península pels visigods.
4. EL REIALME VISIGÒTIC PENINSULAR: Teudis i els seus successors. — Els francs i els gods. — La dinastia d'Atanagild. — Els bizantins a la península. — Leovigild i Hermenegild. — Recared. — Els successors de Recared. — La revolta de Paulus. — La fi del reialme visigòtic.

1. ELS POBLES BÀRBARS

Races bàrbares. Les branques de la raça germànica. Els pobles nomenats bàrbars pertanyien a diverses races. Els del nord, que eren els més temibles, pertanyien a tres races distintes: l'escítica (huns, àvars, hongaresos, turcs, mongols, etc.); l'eslava (sàrmates i alans); i la germànica, que pertany al tronc ari.

Dues branques principals tenia, segons Berthelot, la raça germànica, formades respectivament pels teutons i els gods.

Dins la branca teutònica cal distingir els francs, els saxons, els angles, els turingis, els alemanys, els sueus, els burgundis, els longobards, els hèruls i els vàndals.

Els francs ocupaven la vora dreta del Rin. Els saxons estaven establerts a les

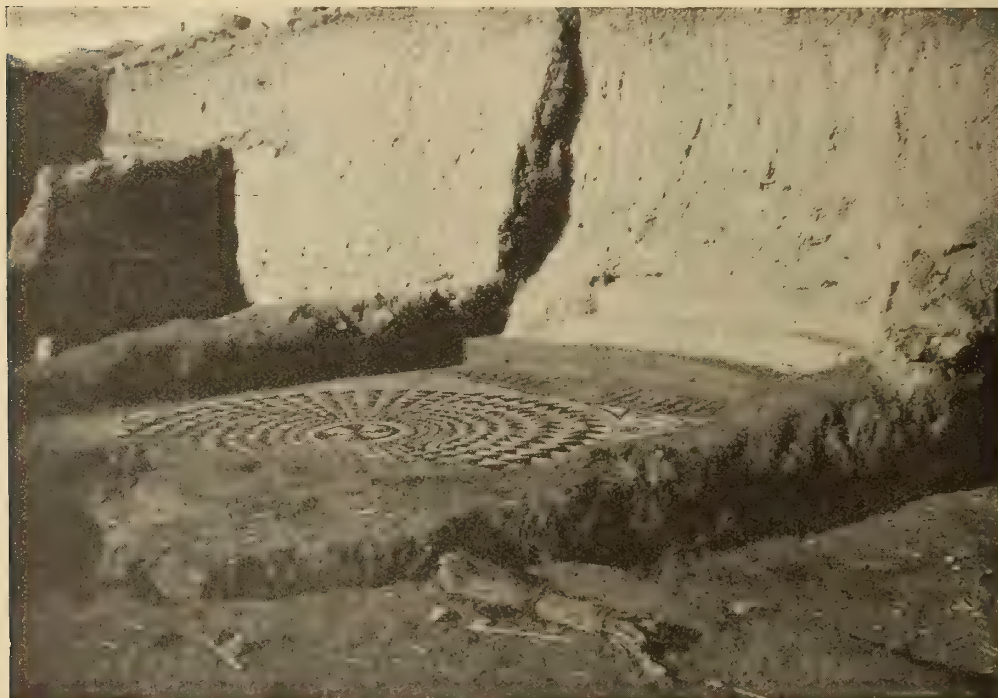
fonts del riu Weser, entre la mar del Nord, el Rin i l'Elba. Al nord dels saxons hi havia els angles, i al sud els turingis. En l'angle del Rin i el Danubi hi havia una barreja de pobles, i d'això ve el nom que rebien: alemanys, o sigui *all man*, homes de tots els pobles. Als alemanys es barrejaren els sueus, i després els burgundis, longobards i hèruls.

La branca gòtica dels pobles germànics ocupava primitivament les penínsules escandinava i danesa amb les nombroses illes adjacents. Dues branques tenien els gods: la dels visigods o gods de l'oest i la dels ostrogods o gods de l'est. Prop dels gods estaven establerts els vàndals i alguns altres pobles bàrbars.

El tipus físic i moral del germànic. — Els escrits de Tàcit (qui morí l'any 120 de Jesucrist) són la millor font de notícies per a la coneixença dels germànics.

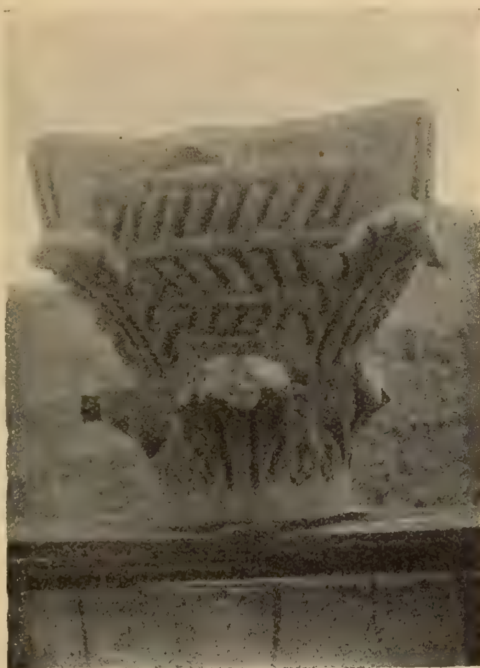
Aquests eren homes robustos, de bona alçada, de cabell ros i ulls blaus, de caràcter impetuós i guerrer, individualistes i amics de la llibertat, goluts, bevedors i aficionats al joc. En mig de llurs passions i vicis, eren hospitalaris i fidels a la paraula donada. Tenien un gran respecte a la dona i tractaven humanament els esclaus.

Estaven més avesats al fred que a la calor, i per això no soportaven prou bé el clima de les terres meridionals. Llur país, al començament de l'Edat mitjana,

Mosaic de Vilagrassa, segles IV-V. (Servei de Catalogació de Monuments de la Mancomunitat)

estava cobert d'una immensa selva, tal com la Gàl·lia abans de la colonització de Roma. Segons Tàcit, els germànics vivien en cabanes isolades o en alguns rars poblets. «Temien — afegeix — el sojorn a les ciutats, a les quals miraven com a tombes on els homes s'enterren en vida.» Així la característica de la *civitas* germànica fou la mancança de nuclis urbans.

Capitell trobat a Vilagrassa (segles IV-V)

Les institucions socials i polítiques. — Els germànics, nòmades com eren en un principi, passaren molts de segles sense conèixer la propietat individual. Entre ells, la terra pertanyia a la tribu, i aquesta la distribuïa en usdefruit a les gents i famílies.

Aquest règim encara subsistia en temps de Juli Cèsar, però en el de Tàcit ja s'havia transformat. Es trobaren aquells pobles continguts pel mur romà, i esdevingueren sedentaris, per bé que amb tendència a les emigracions col·lectives, a les quals els empenyien llur fecunditat i llur afany de riqueses. En fer-se sedentaris, aparegué entre ells la propietat privada. L'estatge de les famílies no era ja la tenda movedissa, sinó la casa de pedra o maons. Després del canvi continu de terres, que prenien i deixaven entre els moviments de pobles, vingué el graner fix i recòndit i l'hort amable creixent a redós de la casa familial. En aquest nou règim hom féu els repartiments de terres als caps de família, atenent l'ordre jeràrquic de les tres categories socials: nobles, homes lliures i lliberts, quedant exclosos els esclaus. Els repartiments eren periòdics, i hom els feia per lots proporcionals de terres de conreu. Els boscos i els prats eren d'aprofitament comú.

El sistema de parentiu de la família germànica varià amb el temps. Al principi era a base materna; després, ja en temps de Tàcit, fou agnatici. L'autoritat del pare, mentre s'exercia, era absoluta. Podia vendre i matar els fills (per matar-los havia de tenir un just motiu), i emmaridar les filles amb qui li semblés. Acabava la pàtria potestat sobre els fills quan aquests empunyaven les armes públicament, i sobre les filles quan aquestes es casaven.

En temps de Tàcit els germànics estaven políticament dividits en nombrosos grups independents, que constituïen petites repúbliques. Els afers importants

d'aquests grups — afers polítics i judicials — eren discutits i resolts pel *Mall,* o sigui una assemblea formada pels homes lliures capaços d'agafar les armes. Hi havia ja aleshores algunes tribus que tenien un rei hereditari, l'autoritat del qual no era molt gran. Poc a poc es superposà la monarquia a les antigues institucions republicanes; però aquestes subsistiren essencialment.

En cas de guerra, o en anar-se a realitzar alguna incursió, els guerrers germànics, aplegats en el *Mall,* elegien un cabdill o conductor, anomenat *dux* pels romans, al qual servaven una fidelitat a ultrança i obeïen sense vacil·lació. La institució del *dux* no tenia caràcter monàrquic.

En fer-se sedentaris els germànics, la primera ampliació de la família, o sigui la *sippe,* grup unit per la consanguinitat, que tenia una senzilla organització de govern comunal, progressà fins a la formació de grups més extensos mitjançant les aliances entre grups veïns i comunitats de tribus. Es formaven, lentament i amb dificultats, algunes confederacions, amb una organització estatal embrionària. L'endarreriment de la cultura germànica i l'individualisme de la raça destorbaren la formació de grans ciutats i d'Estats poderosos.

Mosaic de la primitiva basílica, situada davant l'església de Santa Maria, de Terrassa

Dins la categoria d'homes lliures hi havia una noblesa hereditària, poc nombrosa, entre la qual hom elegia el rei i els prínceps. Estaven encarregats aquests darrers del govern d'unes subdivisions del territori de les comunitats independents, creades en establir-se sobre una regió determinada.

El dret. — El dret germànic, basat en el costum, posseïa institucions pròpies. Però els bàrbars no tenien lleis.

Hi havia, entre els contractes, la penyora, que no era verament una garantia donada per l'obligació contreta, sinó una amenaça de càstig, i per això el deutor es donava de vegades ell mateix com a penyora.

Els contractes gratuïts eren desconeguts en el dret germànic. Aquest tenia el *launegild,* que era una mena de donatiu al donant i als testimonis.

En la compra-venda es tenia en consideració l'interès familiar. Un individu de la família del venedor podia impedir l'alienació de béns a un estrany.

Les famílies d'un mateix llinatge tenien l'obligació de protegir-se recíprocament, i existia entre elles una espècie de solidaritat i de responsabilitat mútua. Els delictes contra particulars tenien per càstig la venjança privada de família a família. Els ofesos podien renunciar a la venjança percebent dels ofensors una indemnització, anomenada *composició*, proporcionada al dany i a la categoria social de la víctima.

Els únics delictes que castigava l'Estat eren els considerats com a públics.

Mosaic situat davant l'església de Santa Maria, de Terrassa

La religió. — La primitiva religió dels pobles germànics fou de caràcter naturalista. Els éssers sobrenaturals eren personificacions poètiques de les forces i dels fenòmens de la natura. Hi havia els poders bons o déus, i els malignes o gegants. La divinitat central la constituïa el sol. La concepció dels déus anà precisant-se en forma humana.

Els textos de Cèsar i Tàcit, els Sagues o *Eddas* i la tradició, són els tres elements que han permès de reconstituir la religió germànica.

Entre els déus germànics hi ha Wotan o Odín, déu de la guerra, equiparat a Mercuri; Tor o Donar, comparable a Júpiter quan representa el tro i a Hèrcol quan representa la força. Tir equival a Marts. Freia, muller d'Odín, deessa de la joventut i de la primavera, és la Venus germànica.

En el paradís o Walhalla només eren rebuts per Odín els guerrers caiguts en els combats, que eren recollits amorosament en els camps de batalla per unes verges sempre joves, les *walkyrias*. Allí bebien hidromel en els cranis dels enemics i es dedicaven durant el dia als braus deports i durant el vespre als llargs festins.

Els germànics tenien una gran veneració als morts. El cos dels difunts era mirat per ells com a cosa sagrada, i per això, després de les batalles, s'esforçaven a retirar del camp els cadàvers.

Ulfilas, en el segle IV, traduí la Bíblia al llenguatge gòtic i convertí els visigods al cristianisme. Poc després, en produir-se l'heretgia arriana, per obra del mateix Ulfilas, qui estava influït per l'emperador d'Orient, els gods abraçaren aquesta heretgia, i eren ja arrians quan vingueren les grans invasions del començament del segle V.

2. LES INVASIONS DELS GODS, VANDALS, SUEUS I ALANS

Les lluites a l'Imperi d'Occident. — A les darreries del segle IV i a les primeries del segle V, mentre a l'Imperi d'Orient regnava una relativa pau, l'Imperi d'Occident estava revolt per trontolls d'invasió i de guerra. La formidable allau bàrbara queia damunt el món romà.

L'any 401, Alaric, rei dels gods, avançà a través dels dominis romans. Entrà a la Itàlia septentrional, assetjà Milà i saquejà el país. L'any següent, després de dues batalles, Estilicó, ministre d'Honori, pactà amb Alaric sobre la base de l'ajut d'aquest per conquistar la Il·líria contra l'Imperi d'Orient, que aleshores era enemic de l'Imperi d'Occident. Una nova invasió de vàndals, alans i gods fou continguda per Estilicó, mig per les armes, mig per avinences. Quan es disposava a la conquista del país il·líric, l'agreujament del perill bàrbar el féu desistir del seu propòsit, puix que tota la part occidental de l'Imperi, la Gàl·lia i la Hispània, estaven en imminent perill de caure en poder dels invasors. [1]

Capitell visigod actualment a l'església de Sant Just de Barcelona (segle VI)

Cap al començament de l'any 406, una massa guerrera formada per diversos pobles germànics — vàndals, burgundis, alans, sueus — travessà el Rin i devastà les províncies gàl·liques, sense que pogués deturar-la Honori, qui tenia aleshores a Itàlia les seves tropes millors.

La nova onada de bàrbars envaí així mateix la Britània. Durant la lluita es proclamaren allí emperadors Marc i Gracià, que els soldats mateixos tregueren d'en mig. Millor sort tingué Flavi Claudi Constantí, qui es proclamà emperador després del fracàs dels dos anteriors [2]. Passà a les províncies gàl·liques, que es posaren al seu costat, i lluità aventatjosament contra les forces d'Honori (any 407).

1) B. NIESE. *Manuale di Storia romana.* Pàgs. 542 i 543.
2) B. NIESE: Lloc citat. Pàg. 543.

Flavi Claudi Constantí pogué al principi estendre la seva acció a la Hispània. Però ací xocaren ell i el seu fill Constant, al qual havia nomenat Cèsar, amb els partidaris d'Honori, que eren molt forts. Empitjorà llur situació a la Hispània el fet d'alçar-se contra Claudi Constantí un pretendent, Geronzi. Mentrestant, els bàrbars, als qui abans s'havia rebutjat, seguien fent pressió a la Gàl·lia; i afeblides les forces de Claudi Constantí per la lluita que sostenien en terra hispànica, no pogueren ja contenir els vàndals, alans, sueus i burgundis, els quals feren una altra irrupció violentíssima a la Gàl·lia, establint-s'hi aquesta vegada sòlidament.

Capitell visigòtic de l'altar major de la catedral de Barcelona, procedent de l'antiga catedral (segle VI)

Irrupció dels bàrbars a la península ibèrica.—Les més fortes onades invasores dels pobles germànics, a principis del segle V, arribaren, l'una després de l'altra, a la nostra terra.

Els vàndals i alans penetraren al Rosselló, però en ésser als Pireneus catalans foren deturats i rebutjats per Dídim i Verinià, l'any 408. Poc després donaren una altra empenta. Durava encara a la Hispània la guerra entre Constantí i Geronzi, quan els vàndals, els alans i els sueus hi entraren impetuosament (any 409).

Recorregueren els invasors la península aterrida, entre devastacions i escenes de sang, i acabaren establint-se en alguns llocs de l'oest i el sud. Una part dels vàndals s'establiren a la Bètica; la part restant dels vàndals, els alans i els sueus, s'establiren al nord i al nord-oest.

Ruptura entre Alaric i Honori. — Alaric, al capdavant del seu exèrcit de gods, obrava com a general de Roma, i amb aquest caràcter intervingué en les lluites entre l'Imperi d'Orient i el d'Occident. Però quan Estilicó, amb qui Alaric s'havia entès, morí víctima d'una revolta del poble romà, l'emperador Honori no va voler reconèixer la convenció entre Estilicó i Alaric. Aleshores aquest marxà sobre Roma i l'assetjà; i calgué pagar-li una forta contribució com a rescat. Poc temps després, veient que Honori refusava les seves exigències, Alaric marxà altra vegada sobre Roma, se n'apoderà novament, féu proclamar emperador el prefecte de la ciutat, Priscus Attal, i emprengué la guerra contra Honori (any 409). Aquest, amb l'ajut de l'Orient, es defensà amb èxit. Fracassat Attal, qui deixà d'ésser emperador, Alaric i Honori tornaren a entrar en negociacions.

Però no havent-se pogut avenir, Alaric s'apoderà per tercera vegada de Roma, i el seu exèrcit la saquejà durant alguns dies seguits, a les darreries del mes d'agost de l'any 410. Es dirigí després cap a Sicília i el nord d'Àfrica, per tal d'apoderar-se'n. Aquest projecte fallà. Trobant-se a la baixa Itàlia, Alaric morí sobtadament.

El succeí en el comandament de l'exèrcit god el seu cunyat Ataülf, qui intentà de posar-se d'acord amb Honori, però tampoc va aconseguir-ho. Sembla que Ataülf, imitant els procediments d'Alaric, tornà a ocupar Roma. [1]

Honori havia reconegut la senyoria de Claudi Constantí a l'Occident. Això no obstant, Constantí trencà la pau i provà d'envair Itàlia.

En la lluita entre Geronzi i Claudi Constantí, sostinguda a la Hispània, el darrer pogué dominar el seu adversari, i el tancà i assetjà a Arelate (Arles). Però aparegué l'exèrcit de Constanci, *magister militum* d'Honori, i Claudi Constantí fou derrotat i caigué presoner (any 411).

Interior del baptisteri visigòtic de Sant Miquel, de Terrassa. (Servei de Catalogació de Monuments de la Mancomunitat)

Els vàndals a les Balears. — El vàndal Gunderic, havent-se apoderat de la Bètica, des d'allí passà a les Balears valent-se de vaixells pirates. Devastà les illes (any 425) i poc després s'en tornà amb copiós botí.

Pel que fa als visigods, no consta que dominessin les Balears. Aquestes seguiren sotmeses a l'Imperi romà, segurament fins a la mort de Valentinià III (any 455).

El dia 12 de juny del 445, Geiseric s'apoderà de Roma i poc després de tot el que li mancava al Nord d'Àfrica i de les illes de Sicília, Sardenya, Còrsega, Mallorca, Menorca i Eivissa, i altres de menor importància, amb totes les quals formà una província del regne que a Àfrica havien fundat els vàndals. D'aquesta manera s'esdevingué que les diòcesis de Mallorca i de Menorca depengueren

1) B. Niese: *Manuale di Storia romana.* Pàg. 545.

d'aleshores en endavant de l'església metropolitana establerta a Sardenya [1].

Geiseric desplegà per tot arreu una violenta persecució contra els catòlics. Morí l'any 477, i en succeir-lo el seu fill Huneric, aquest concedí alguna llibertat religiosa, permetent als exiliats el tornar de la Hispània tingitana i de les Balears.

Huneric perseguí als maniqueus, i intentà atreure els católics a l'arrianisme. Amb aquest fi cridà tots els bisbes ortodoxos dels seus Estats per tal que el 1.er de febrer del 483 es presentessin a donar raó de llur fe. Entre els convocats hi havia el bisbe Macari de Menorca, Helias de Mallorca i el bisbe d'Eivissa. Aquesta és la més antiga indicació coneguda fins avui respecte als bisbes de Mallorca i Eivissa.

L'any 511 dominava encara les illes el vàndal Trassamund. Però l'any 534 el general bizantí Belisari foragità els vàndals de l'Àfrica i les Balears, incorporant aquestes terres a l'Imperi d'Orient, del qual van dependre fins a principis del segle VIII.

3. ELS VISIGODS

Ataülf a la Gàl·lia i a la Hispània. — Els visigods, amb ocasió del saqueig de Roma, havien fet presonera la germana d'Honori i filla de Teodosi, Gal·la Placídia, i se l'havien enduta amb ells. Cap a l'any 412 Ataülf passà a la Gàl·lia, amb el propòsit de sostenir la causa de Joví, qui també s'havia proclamat emperador. Succeí, no obstant, que aviat es posà al costat d'Honori, i ajudà aquest a vèncer els seus rivals (any 413). Tanmateix, Honori refusà d'entendre's amb el cabdill god en les condicions que aquest volia.

Ataülf, en les seves negociacions amb Honori, s'havia avingut a lliurar a aquest Gal·la Placídia, a canvi que autoritzés l'establiment dels gods a les Gàl·lies. Però les negociacions no reeixiren. En el mateix any 413 rompé amb l'emperador, es féu fort a la Gàl·lia meridional i s'apoderà de Narbona. Refusà de restituir Placídia, i la féu muller seva. El casament es celebrà a Narbona, l'any 414.

Ataülf fou atacat a la Gàl·lia pel general Constanci, qui el posà en una situació compromesa. Havent fracassat un atac d'Ataülf contra Marsella, els visigods es veieren obligats

Capitell visigòtic trobat prop de Santa Madrona nova, a Barcelona

1) JOSEP M.ª QUADRADO: *Islas Baleares*. Pàg. 15, nota *a*.

a passar els Pireneus. Fou en aquesta ocasió que van apoderar-se de Barcelona.

Mentrestant Attal, el romà amic dels gods, havia tornat a pujar al tron imperial, i fou fàcil a Ataülf el fer-se concedir l'Aquitània.

Ataülf va establir-se a Barcelona. A l'any següent hi morí. Hom diu que fou assassinat per Sigeric, qui volgué castigar així les seves tendències romanes, inspirades per Placídia. Aquesta versió la trobem en Pau Orosi.

Després de la mort d'Ataülf, ocupà el tron Sigeric, qui només regnà set dies.

Vàlia. — Va succeir-lo Vàlia, el qual s'avingué amb l'emperador romà Honori, i Gal·la Placídia fou restituïda al seu germà.

Considerant-se com a lloc-tinent de Roma, Vàlia atacà els sueus, vàndals i alans. En aquesta campanya assolí alguns èxits assenyalats. L'any 417 féu presoner el rei dels vàndals.

Els vàndals silingis de la Bètica foren exterminats. Els alans sofriren una forta derrota i llur rei, Atax, morí en el camp de batalla. Els visigods entraren a la Lusitània.

Aquestes campanyes originaren un nou moviment de pobles a la península. Els alans es barrejaren amb els vàndals que ocupaven Galícia, i esdevingueren súbdits del rei Gunderic, pertanyent a la branca dels vàndals asdingis.

Creu Eduard d'Hinojosa que durant el regnat de Vàlia s'efectuà el repartiment de terres entre visigods i romans. D'altres autors creuen que això no s'esdevingué ací fins en temps d'Euric, és a dir, quan una gran part de la Hispània entrà verament en el reialme visigòtic. És probable que aquest repartiment es fes d'acord amb la llei *de metatis*, reservant-se els visigods les dues terces parts de la terra de conreu, i adjudicant als romans l'altra terça part. Al principi, els pasturatges i els boscos tingueren el caràcter de propietat indivisa, gaudint-ne l'usdefruit els visigods i els romans indistintament. Més endavant fou dividida una part d'aqueixos pasturatges i boscos, essent reconegut un dret d'aprofitament equivalent a la propietat que s'els havia assignat i convertint-se més tard en propietat individual.

Encenser visigòtic del Museu Episcopal de Vich, trobat a Lladó (segle VII)

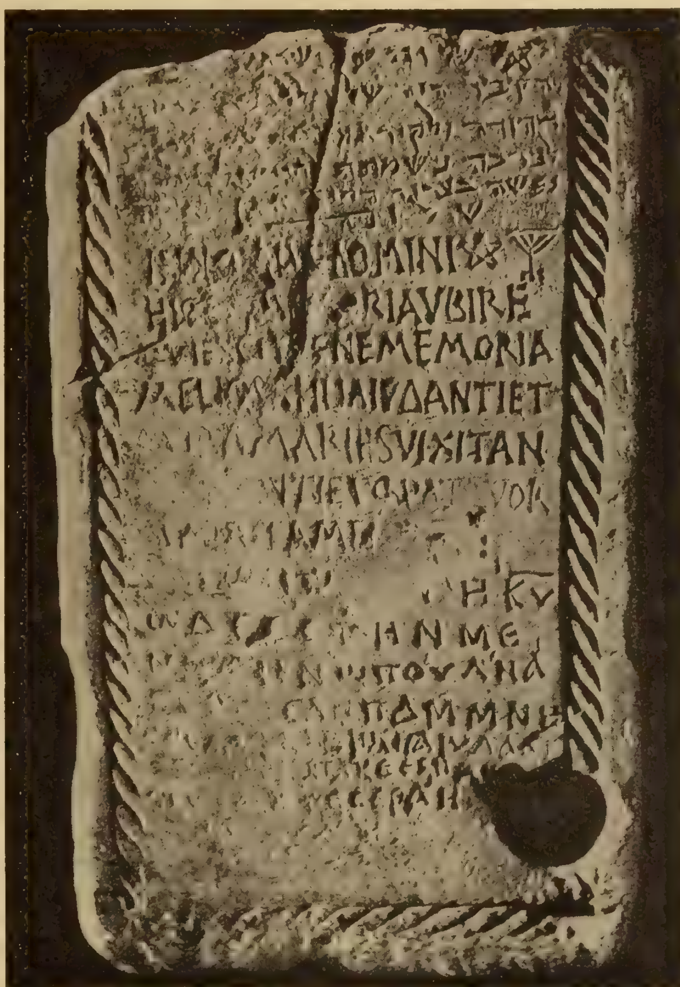
Mentre els visigods evacuaven la Hispània per traslladar-se a la Gàl·lia meridional, xocaven a la península els sueus

i el vàndals al nord-oest. Aquests van quedar acorralats als monts Nervasis, i es salvaren per la intervenció d'Asturi i Maurocel, funcionaris romans, gràcies a la influència dels quals els vàndals pogueren sortir de Galícia i establir-se a la Bètica. Succeí això en l'any 420 després de Jesucrist.

Els primers vàndals que s'havien establert a la Bètica eren de la branca dels silingis, als quals, com havem dit, Vàlia anorreà (anys 416-418). Els que s'hi establiren posteriorment eren vàndals d'una altra branca, els asdingis, que pogueren consolidar-se en aquell territori [1].

Els sueus, que eren els més forts dels pobles invasors, dominaren l'Occident de la península ibèrica, i el reialme que hi establiren tingué una durada relativament llarga.

Quan Attal fou abandonat pels gods i lliurat a Honori com a presoner, la Gàl·lia entrà en un període de calma. La Hispània, al contrari, seguí continuament pertorbada per la lluita entre els romans, ajudats pels visigods, i els pobles bàrbars que l'havien envaïda, els quals, desavinguts, feia ja algun temps que lluitaven ells amb ells. Aquest període tèrbol es perllongà molt de temps.

Làpida de Tortosa, amb inscripció trilingüe

1) B. Niese. *Manuale di Storia romana*. Pàg. 347.

La monarquia visigòtica. — Havent-li concedit Honori la Gàl·lia meridional, Vàlia abandonà Barcelona i tornà a passar els Pireneus, establint-se els visigods en aquella regió en l'any 418, segons Eduard d'Hinojosa. Així fou establerta territorialment la monarquia visigòtica que en els seus primers temps tingué per capital la ciutat de Tolosa.

Durant el llarg regnat del successor de Vàlia, Teodoret, el poder visigod es consolidà. Com a al·liat de Roma, Teodoret acompanyà el *magister militum* Castí en l'expedició realitzada contra els vàndals de la Bètica (any 422), en la qual el general romà fou completament derrotat. Sembla que aquesta derrota fou deguda a haver-lo abandonat els visigods en el moment crític de la batalla, segons conta el cronista Idaci. [1]

Làbarum inscrit al dors de la làpida trilingüe, de Tortosa (Les tres llengües de la làpida són l'hebrea, la llatina i la grega)

L'afebliment gradual de l'Imperi d'Occident. — L'any 417, Gal·la Placídia, contra la seva voluntat, va ésser obligada per Honori a casar-se amb Constanci. Aquest fou elevat quatre anys més tard per l'emperador al rang d'August. Mort Constanci poc després, Gal·la Placídia trencà amb Honori, i fugí a Constantinoble, prenent amb ella els seus dos fills. A la cort imperial d'Orient va trobar un segur refugi.

Havent mort Honori als 23 de març del 423, sense deixar fills, el succeí en el

1) A. BALLESTEROS: *Historia de España y su influencia en la Historia Universal.* Volum I.

tron imperial d'Occident un alt funcionari, Joan, qui al principi fou sostingut pel general Flavi Ezi.

L'emperador d'Orient Teodosi II, qui ja no havia volgut reconèixer Constanci com a August, trametè un exèrcit per posar en el tron Placídia, junt amb el seu fill Valentinià III. La paga que rebé Teodosi II fou la cessió de la Dalmàcia a l'Imperi d'Orient.

Joan fou vençut. Les hordes d'huns que havien anat a Itàlia per ajudar-lo, es deixaren convèncer per Placídia i tornaren enrera. Flavi Ezi, amic dels huns, els havia fet moure en auxili de Joan; ell mateix els féu recular després, i això li valgué una gran influència a la cort de Valentinià.

Imposta i capitell visigòtics de l'església de Sant Pau del Camp, de Barcelona

Valentinià III, que havia nascut l'any 419, fou proclamat August, exercint Placídia la regència. Durant aquest regnat, la lluita de les diverses faccions en la Cort accentuà la gradual feblesa de l'Imperi.

El governador d'Àfrica, Bonifaci, rival de Flavi Ezi, i que havia ajudat a Placídia contra Joan, tingué desavinences amb la Cort, originant-se una guerra. Per una i altra part foren utilitzats exèrcits de bàrbars (any 427). Fou amb aquesta ocasió que els vàndals, establerts a la Bètica a partir de l'any 420 i que des d'allí havien realitzat algunes aventures marítimes, passaren a l'Àfrica, acompanyats d'algunes forces dels sueus, formant un exèrcit de prop de 80,0000 homes, al capdavant del qual anava Geiseric [1], que havia succeit al seu germà natural Gunderic, i s'apoderaren de gran part de la província romana d'Àfrica i de la veïna província de Numídia. Abans de passar a l'Àfrica, Geiseric derrotà el general god Hermigari a la batalla de Mèrida, l'any 429. Els desordres interns, les lluites religioses i les invasions dels sarraïns havien creat en aquest territori una situació que feia fàcil la seva conquista per un exèrcit nombrós i audaç.

A despit de l'ajut que, després d'haver fet la pau amb Valentinià, rebé de

1) B. Niese: *Manuale di Storia Romana*. Pàg. 547.

Roma i de Constantinoble en la seva lluita contra els vàndals, Bonifaci fou totalment derrotat l'any 431.

L'any 435 Valentinià III féu un tractat amb Geiseric, reconeixent l'ocupació del territori d'Àfrica que els vàndals havien conquistat. Això no obstant, l'any 439 Geiseric ocupà Cartago. Tota la província d'Àfrica estava en el seu poder. Després de l'ocupació de Cartago, Geiseric devastà l'illa de Sicília i amenacà Itàlia (any 441).

L'Estat vàndal que sobre aquesta regió fundà Geiseric tenia un caràcter guerrer i agressiu. Posseïen els vàndals africans una considerable marina de guerra, que estava constantment en activitat, realitzant atacs i cops de mà sobre les costes pròximes.

Els dos Imperis es posaren d'acord per combatre Geiseric. Amb aquest fi trameté Teodosi II a Sicília una flota i un exèrcit. Però els huns envaïren l'Imperi oriental, amenaçat ensems pels perses, i calgué retirar les dites forces. Valentinià, privat així de l'ajut de Teodosi, hagué de fer la pau amb Geiseric sobre la base de reconèixer-li la possessió dels territoris ocupats, que eren gairebé tots els de les províncies d'Àfrica i Numídia (any 442).

La intervenció decisiva de Teodosi en l'entronitzament de Valentinià i la feblesa creixent de l'Imperi occidental posaren aquest en una situació de dependència respecte a l'Imperi d'Occident, el qual exercí de fet l'hegemonia.

Els huns, que ja havien amenaçat l'Imperi d'Orient diverses vegades, envaïren a mitjans del segle v l'Imperi d'Occident, comandats per llur rei Atila, l'exèrcit del qual era compost d'alguns centenars de milers d'homes de diferents races i orígen.

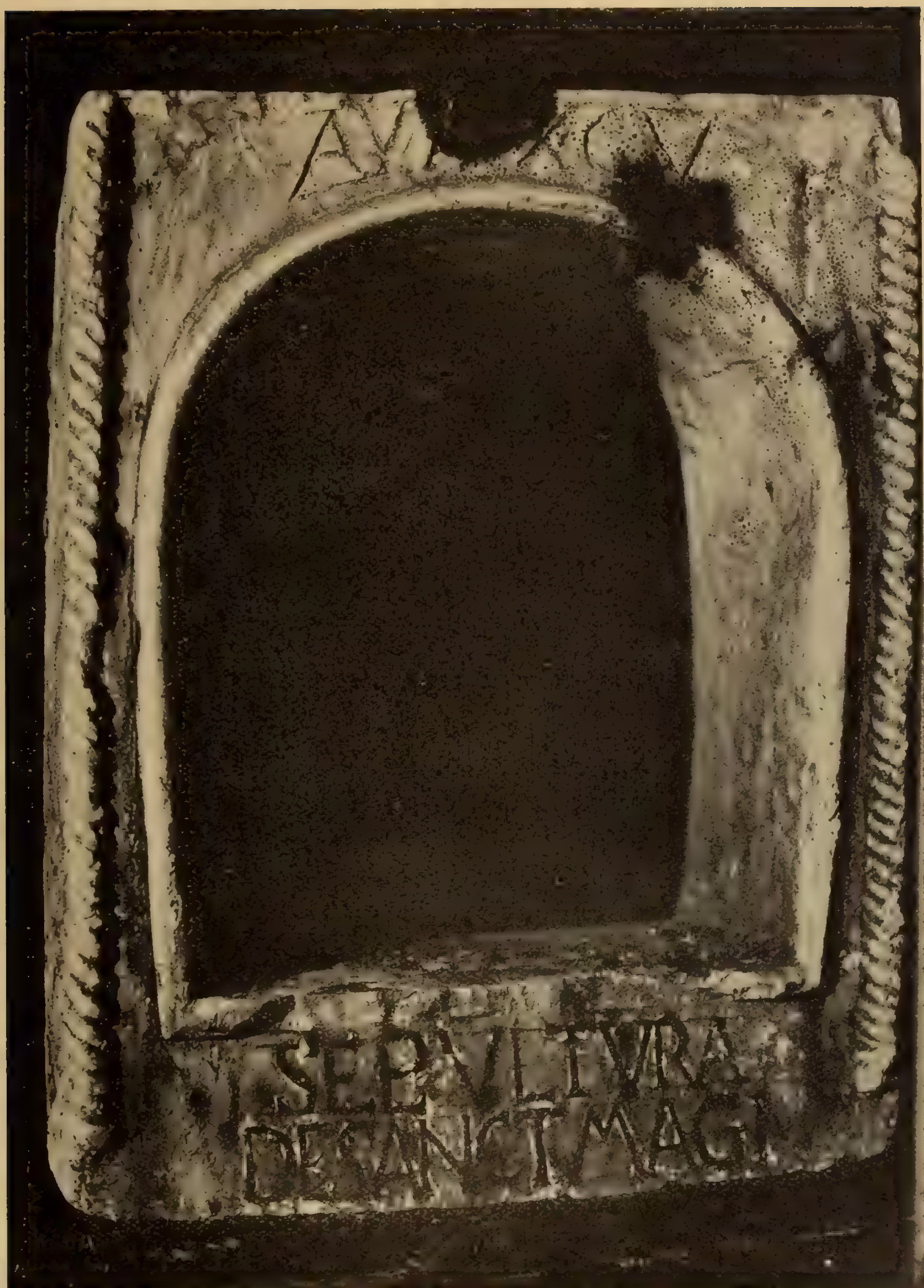
Els romans, ajudats per altres enemics dels huns — visigods, burgundis i francs — anaren a llur encontre, trobant-lo als Camps Catalàunics, entre Châlons-sus-Marne i Troyes. Atila fou vençut, i l'Occident romà fou salvat (any 451).

Mentrestant les lluites no paraven a la península ibèrica. L'any 439, el rei dels sueus, Requila, conquistà Mèrida i posteriorment s'apoderà de Sevilla. La Bètica i la Cartaginesa caigueren en són poder.

Els visigods, que lluitaren al costat dels romans contra els sueus fins a l'any 446, s'uniren poc després amb aquests, a despit de llurs compromisos amb l'Imperi. Una filla de Teodoret es casà amb Requiari. Tenia el rei visigod una altra filla, casada amb el rei dels vàndals, Geiseric, qui la féu mutilar cruelment.

La revolta dels bagats o bagaudes. — El nom de *bagat* o *bagaude* és celta. Etimològicament significa gent o multitud. D'una manera especial fou aplicat a la munior de camperols malcontents que es revoltaren dins l'Imperi romà. En llur majoria, els bagats eren agricultors i pastors. Els motius de la revolta foren les usurpacions dels grans propietaris i sobretot les exaccions del fisc.

A mitjans del segle v es produí el gran moviment dels bagats. Aquests abandonaren les terres. Amenaçats per severs càstigs i perseguits, s'aplegaren en nom-

Restes de l'antiga sepultura de Sant Magí, trobades a Santa Perpètua (Santuari de Sant Magí de la Brufaganya)

broses masses i sostingueren una llarga lluita [1]. Recorregueren la Gàl·lia i la Hispània, en els anys 441 a 443. La situació tèrbola del país fou considerablement empitjorada per aquesta revolta.

Asturi, general romà, dirigí la campanya contra els bagats, atacant-los en el territori del convent jurídic de Saragossa.

El rei sueu Requiari, que havia succeït l'any 448 a Requila, després d'envair la Bascònia s'uní als bagats, a qui manava Basili, i junts entraren a la Tarraconesa,

Pany exterior del mur de l'església de Sant Miquel, de Terrassa. La part inferior és visigòtica. (Servei de Catalogació de Monuments de la Mancomunitat)

aconseguint apoderar-se de Lleyda (any 450). Acudí el rei visigod Teodoric a l'encontre dels invasors, als quals derrotà. Per la mediació d'alguns alts funcionaris romans es féu la pau l'any 452, i en virtut d'aquesta, els sueus restituïren la Cartaginesa i potser la Bètica. Un germà del monarca, Frederic, sotmeté els bagats (any 454).

N'Antoni Aulèstia vol veure en aquesta rebel·lió un moviment independentista

1) PAU ALLARD: *Dioclétien et les chrétiens avant l'établissement de la tétrarchie.* (285 283). «Revue de Questions historiques». Volum XLII. Any 1888. Pàg. 61.

dels indígenes, un crit de llibertat de la vella raça catalana sobre la qual havia passat la llarga dominació de Roma [1]. Aquesta interpretació del moviment dels bagats fou combatuda per Sanpere i Miquel [2]. La revolta dels bagats fou, en efecte, un moviment social i no pas un moviment nacional o ètnic.

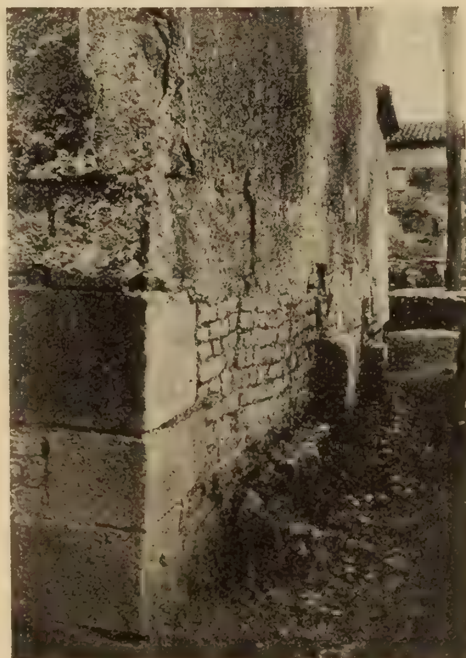
Continuen les lluites. — La pau entre visigods i sueus no durà. Tres anys després, Requiari, desentenent-se del tractat, envaí la Cartaginesa i arribà fins a la Tarraconesa en les seves incursions. Davant aquest mancament, Teodoric hagué d'intimar al seu cunyat el respecte de les condicions pactades. No havent estat atès, entrà aquell a la península amb un exèrcit visigod i amb auxiliars borgonyons, derrotà el monarca sueu prop d'Astorga, s'apoderà de Braga i Oporto i féu presoner Requiari. Entre els sueus començà una llarga guerra civil sostinguda pels diversos pretendents al tron.

Durant aquests esdeveniments arribà la nova que l'emperador romà Avit, qui devia el tron als visigods, havia estat destronat pel seu *magister militum*, Ricimer, fill d'un sueu i d'una filla de Vàlia (any 456). Teodoric es traslladà aleshores a la Gàl·lia amb una part del seu exèrcit de visigods.

El nou emperador romà, Flavi Julià Majorià, s'imposà als visigods que assetjaven Arles, els quals es veieren obligats a ratificar l'antic pacte.

Majorià reduí el poder dels visigods a la Hispània. L'any 460 va venir a la península. Ell fou el darrer emperador romà que va sojornar-hi. Havia preparat una expedició contra el reialme vàndal d'Àfrica; però les seves naus foren capturades per les naus enemigues prop d'Elx, i l'expedició fracassà.

Morí Majorià assassinat per Ricimer, l'any 461; i havent aquest elevat al tron Libi Sever, hi hagué un partidari de l'emperador assassinat, Egidi, que es negà a reconèixer el nou emperador. Teodoric es declarà a favor de Sever i ocupà Narbona. Però quan lluitava per estendre cap

Vista parcial dels murs de l'església de Sant Miquel, de Terrassa. La part inferior és visigòtica. (Servei de Catalogació de Monuments de la Mancomunitat)

1) A. Aulèstia: *Història de Catalunya.* Volum I. Pàgs. 98 i 99.

2) S. Sanpere i Miquel: «Revista crítica». Nota bibliogràfica publicada a la «Revista de Ciencias Históricas». Volum V.

al nord els dominis visigòtics, fou derrotat en la batalla d'Orleans per un exèrcit franco-romà (any 462). Morí Egidi, i Teodoric tornà a envair les regions gàl·liques disputades. Ensems, els hispano-romans demanaven la protecció dels visigods contra el rei sueu Remismund, qui havia comès terribles crueltats. Mentre guerrejava contra els sueus, Teodoric fou assassinat pel seu germà Euric (any 467).

Euric. — Amb Euric començà verament la monarquia visigòtica de la Hispània. Abans d'aquest rei, els visigods havien envaït la península ibèrica diverses vegades, guerrejant-hi llargament. Però no hi havien establert un ver domini polític. Hi establiren només algunes guarnicions militars isolades, que eren bases per assegurar l'èxit de les incursions i els guanys del botí. D'altra banda, els visigods, abans d'Euric, dependien de Roma, i no formaven per tant un Estat del tot independent.

Capitell compost visigòtic. (Sant Miquel de Terrassa)

Una altra raó dóna encara Ballesteros per posar en Euric el punt inicial del reialme visigòtic peninsular; i és que la Tarraconesa, diu, restà fins aleshores completament romana, mantenint-se fidel a Roma a despit de trobar-se l'Imperi d'Occident en l'agonia [1]. Aquesta al·legació només l'acceptem en part, puix que el cert és que porcions molt considerables del territori de la Tarraconesa estigueren de fet, en aquest període, fora de l'autoritat de Roma, i àdhuc la capital i les terres més properes van ésser sovint teatre de les lluites que seguiren a la invasió dels bàrbars.

Trencant Euric la seva aliança amb l'Imperi, s'aprofità de les lluites interiors i exteriors d'aquest, i emprengué una campanya per les terres hispàniques, apoderant-se de Mèrida, Lisboa i Coimbra. Després guerrejà a la Gàl·lia, aconseguint estendre el domini visigòtic des del Loire al Roine (any 475).

Caiguda de l'Imperi romà d'Occident. — L'Imperi romà occidental estava en els últims moments de la seva agonia llarguíssima. Entre guerres civils,

1) A. BALLESTEROS: *Historia de España y su influencia en la historia universal.* Tom I. Pàg. 476.

destronaments i assassinats, arribà al tron imperial Ròmul Augústul, fill del patrici Orestes. Ben aviat Ròmul fou destronat pels hèruls i altres bàrbars acabdillats per Odoacre, i amb ell s'acabà, l'any 476 de Jesucrist, la línia dels emperadors d'Occident.

Conquesta de la península pels visigods. — Aleshores Euric renovà la seva campanya a la península ibèrica, campanya que prengué un caràcter definitiu. Entrà pel nord, s'apoderà de Pamplona i de Saragossa i ocupà la part septentrional de la Hispània. A la Tarraconesa xocà amb la resistència de l'aristocràcia provincial hispano-romana; però la pogué vèncer amb relativa facilitat.

A Tarragona, dins un pou d'una casa del carrer del Gasòmetre, en un lloc ric de ruïnes antigues, foren trobades, junt amb restes escultorals romanes, una espasa i una *francisca* godes, que hom creu procedents de la destrucció de Tarragona per la soldadesca d'Euric en el segle v, quan penetrà per aquella banda dins la ciutat baixa. [1]

Segons Hinojosa, els dominis peninsulars d'Euric comprenien l'antiga província Tarraconesa, amb l'excepció de la part més aspra del país basc, la major part de la Cartaginesa i algunes comarques de la Bètica i la Lusitània [2]. Els sueus continuaven dominant Galícia i una part de la Lusitània.

Pel costat de les Gàl·lies Euric s'apoderà de la Provença i de quasi tot el sud-oest de la Gàl·lia. Tenia la capital a Tolosa, però sovint residia a Bordeus.

Amb Euric, polític enèrgic i militar de talent, assolí la monarquia visigoda el seu màxim punt d'esplendor. Estava Euric voltat d'una cort lluïdíssima. En el seu regnat fou publicada la primera codificació del dret consuetudinari visigòtic.

Arrià fervorós, Euric perseguí la clerecia catòlica. Morí en l'any 485.

2. EL REIALME VISIGÒTIC PENINSULAR

Els francs i els gods. — El successor immediat d'Euric fou el seu fill Alaric II.

Durant el regnat d'aquest seguí la persecució contra els catòlics. Fidel Fita creu possible que estigui relacionada amb la dita persecució la inscripció visigòtica descoberta a Llafranc, prop del cap Sant Sebastià. Es tracta d'uns fragments epigràfics on consta que fou erigit un monument a l'ancià Carudus per la seva muller Cesària en una platja per ells ignota, després d'un arriscat viatge. Aquests noms, observa Fita, no estan registrats a les làpides de la Hispània, i en canvi hom els troba a les del migdia de la Gàl·lia. Això fa suposar a Fita que Carudus i la

1) E. Morera i Llauradó: *Tarragona antigua y moderna*. Pàg. 172.

2) A. Fernández Guerra, E. de Hinojosa i J. de D. de la Rada i Delgado: *Historia de España desde la invasión de los pueblos hasta la ruina de la monarquía visigoda*. Volum I.

sevà muller fossin exiliats de les vores dèl Roine per Alaric, i que en llur viatge marítim una tempesta els llancés a la costa catalana, o bé que una malaltia d'aquell els obligués a desembarcar, i arribés Carudus mort o moribund a la cala de Llafranc, on fou enterrat [1]. Tot això és versemblant, però ens sembla excessivament imaginatiu. Riber creu possible que Carudus fos un d'aquells catòlics, magnats de la clerecia i la noblesa, exiliats per Alaric, com Sant Volusià, bisbe de Tours, que ho fou l'any 498, i Sant Cesari d'Arles, l'any 506. [2]

Poca durada tingué el període de puixança que en el reialme visigòtic marcà Euric. Al nord dels dominis visigòtics es congriava un nou perill. Clovis, cabdill d'una tribu franco-gàl·lica, la dels sicambres, des de Bèlgica baixava cap al sud amb els seus guerrers. Havent derrotat Siagri, qui havia fundat un reialme de gal·lo-romans, el vençut es refugià a la cort d'Alaric; però davant les reclamacions del rei franc, calgué lliurar-lo al vencedor.

Pica d'aigua de l'església de Sant Just. Art visigòtic

L'amenaça creixia. Clovis s'havia convertit al catolicisme, i això féu desitjar a la població gal·lo-romana del reialme visigòtic, la qual era catòlica, que vingués aquell a rescatar-la. És probable que aquest estat d'esperit influís en l'atenuació de la persecució contra els catòlics i en la codificació del dret dels provincials, realitzada per una comissió de jurisconsults (any 506).

La tivantor entre els francs i els visigods augmentava, i això motivà la intervenció conciliadora del rei dels ostrogods d'Itàlia, Teodoric, sogre d'Alaric. Els dos monarques, franc i visigod, tingueren una entrevista per tal d'assegurar la pau.

Aquests esforços resultaren inútils. Clovis cobejava els rics territoris dominats pels visigods, i la guerra esclatà, l'any 507. A Vogladum es lliurà la batalla decisiva, en la qual Alaric II fou derrotat i mort. No és del tot segura la identificació de Vogladum, sobre la qual han discutit llargament els erudits francesos. La hipòtesi que té més partidaris és la que identifica Vogladum amb l'actual població de Vouillé. D'altres creuen que es tracta de Voulon.

1) Fidel Fita: *Dos lápidas visigóticas.* «Boletín de la Real Academia de la Historia». Tom XLVIII. Any 1906. Pàgs. 56 a 58. — J. Pella i Forgas: *Historia del Ampurdán.*

2) Ll. Riber: *Els Sants de Catalunya.* Volum II. Pàgs. 36 i 37.

Després de la victòria de Vogladum, Clovis s'apoderà de Bordeus. Més tard (any 508) prengué les ciutats de Tolosa i Angulema. Ensems, el seu fill foragitava els visigods d'Albí, Rodez i Auvèrnia.

El successor d'Alaric fou Gesaleic, qui veié reduïts els seus dominis visigòtics a la Septimània. Sort tingueren encara els visigods de l'ajut que en aquesta

Mosaic situat davant l'església de Santa Maria, de Terrassa (segle VI)

ocasió els donà Teodoric, avi del successor legítim al tron, que era Amalaric.

Un exèrcit ostrogod comandat pel general Ibbas salvà la ciutat d'Arles d'un atac dels francs i borgonyons. Però Teodoric es cobrà amplament els seus serveis, fent-se cedir pels visigods el territori de la Provença, des del Roine als Alps.

Gesaleic, fugitiu, anà a Barcelona, on el seguí l'exèrcit d'Ibbas, vencent-lo i obligant-lo a embarcar-se cap a l'Àfrica (any 510). Tornà més endavant; i quan havia pactat amb Clovis una aliança per recobrar el tron, morí a Provença.

Mentrestant, Teodoric governava com a regent la monarquia visigòtica en nom del seu nét Amalaric, secundat pels governadors visigòtics de la península ibèrica, Ampeli i Liberi, i més endavant Teudis.

En el temps de la regència de Teodoric es celebraren els concilis de Tarra-

gona, Girona, Lleyda i València, i el Papa es comunicà lliurement amb els catòlics d'ací, com ho proven les cartes als metropolitans de la Tarraconesa i la Bètica. Això fa creure que, contràriament al que succeí a Itàlia en els últims anys del regnat de Teodoric, no s'extremà ací la persecució contra els catòlics. Morí Teodoric l'any 526. Segons Fita, en el mes de setembre del dit any començà a regnar Amalaric.

Dins la Gàl·lia havia restat als visigods, units al ostrogods sota l'empar de Teodoric, només el territori de la Narbonesa primera, anomenada a França Septimània i a Espanya Gàl·lia gòtica, ajuntada provisionalment al territori de la segona Narbonesa i de la Vienesa, comprès entre el Durance i la mar. Quan Teodoric morí es féu la divisió entre els reialmes d'Hispània i d'Itàlia, els sobirans dels quals eren respectivament Amalaric i Atalaric. Aleshores hom assenyalà com a frontera el riu Roine. Així la Provença fou adjudicada als ostrogods i dins la Gàl·lia quedà solament als visigods la Septimània, que formà part de llur reialme fins a la caiguda d'aquest. [1]

Amalaric es casà amb Clotilde, filla de Clovis, que fou educada en el catolicisme per la seva mare, Santa Clotilde. Per resistir-se la reina a abraçar l'arrianisme, Amalaric li donà mals tractes. I havent-los denunciat Clotilde a son germà Xildebert, rei de París, a qui trameté, segons es conta, un mocador tacat de sang, atacà aquell el seu cunyat i el derrotà prop de Narbona. Al cap de poc temps, Amalaric fou assassinat a Barcelona per les seves tropes.

Teudis i els seus successors. — Després d'Amalaric regnà Teudis, qui, segons les deduccions cronològiques de Fidel Fita, pujà al tron a les darreries de l'any 531.

Teudis, noble ostrogod, pertanyent a la família de Teodoric, home de confiança d'aquest, havia exercit abans el càrrec de governador a la península ibèrica i estava casat amb una riquíssima dama hispànica.

La lluita contra els francs continuà en aquest regnat. En una de llùrs incursions, els francs entraren a la península i envaïren la Cantàbria (any 531). Després, els exèrcits francs de Xildebert i Clotari, units, avançaren per Navarra i Aragó. S'apoderaren de Pamplona i intentaren apoderar-se de Saragossa. En aquest intent fracassaren, a causa de la forta resistència de la ciutat, i es veieren obligats a retirar-se, perseguits per Teudis i Teudisel. Sembla, però, que aquest deixà fugir un important contingent d'enemics a canvi d'una quantitat de diner (any 533).

Teudis realitzà en el mateix any una expedició a la Mauritània; però els bizantins recobraren ben aviat el territori perdut.

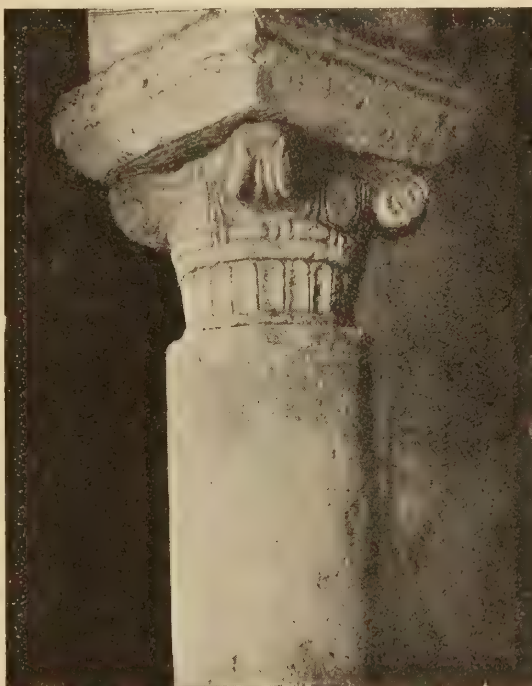
Durant algun temps, Teudis establí la cort a Barcelona. L'any 548 fou assassinat a Sevilla.

1) E. Pérez Pujol: *Història de las Instituciones sociales de la España goda*. València, 1896. Volum II. Pàg. 15.

La mateixa tràgica fi tingué el seu successor, Teudisel, al cap d'un any de regnar. També l'assassinat s'esdevingué a Sevilla. Mentre celebrava una orgia, els que l'acompanyaven en aquesta el van matar.

L'any 541 pujà al tron Agila, qui, lluitant contra els habitants de la Bètica que encara no estaven sotmesos, sofrí una desfeta, en la qual trobà la mort el seu fill.

La dinastia d'Atanagild. — El descontent contra Agila fou aprofitat per un noble visigod, Atanagild. Aquest s'avingué amb l'emperador d'Orient, Justinià, de qui rebé ajut a canvi de consentir en la cessió als bizantins de la part oriental de la península. No es pot dir estrictament que els cedís aquest territori, puix almenys una gran part no l'havien conquistat encara els visigods. [1]

Capitell compost visigòtic (església de Sant Miquel, de Terrassa)

Les tropes bizantines que acudiren a la península per defensar la causa d'Atanagild anaven manades per Liberi. Aquestes forces i les del pretendent visigod derrotaren Agila en una batalla que es lliurà prop de Sevilla. El rei fugí a Mèrida i allí fou assassinat (any 554). Segons els càlculs de Fita, la lluita entre Atanagild i Agila durà més de dos anys. [2]

L'ajut dels bizantins donà la victòria a Atanagild. Però eren aquells un aliats forts, ambiciosos i astuts. Justinià projectava la reconstitució de l'antic Imperi de Roma sota el seu ceptre. I així, quan els imperials van estar establerts a la península, gràcies al pacte amb Atanagild, s'apoderaren de territoris que no els havien estat concedits, i per aquest motiu entraren amb guerra amb llur ex-aliat, el rei visigod, qui hagué de lluitar dotze anys contra ells, amb sort variable.

Durant la guerra contra els bizantins, Atanagild establí a Toledo la seva base d'operacions, i la dita ciutat es convertí en la capital del reialme.

1) A. BALLESTEROS: *Historia de España y su influencia en la Historia universal.* Volum I. Pàgs. 480 i 481.

2) FIDEL FITA: «Boletín de la Real Academia de la Historia». Tom XXI. Pàg. 5.

Per tal d'obtenir l'amistat dels francs i d'assegurar així la frontera nord del reialme, mentre en la frontera meridional lluitava contra els bizantins, Atanagild s'avingué a casar les seves filles amb prínceps merovingis. Brunequilda s'emmaridà amb Sigibert, rei de l'Austràsia, i Gelesuinta, la filla gran, amb el germà d'aquell, Xilperic, qui, al cap d'algunes setmanes, la féu assassinar, per instigació de la seva amistançada, Fredegunda.

Morí Atanagild l'any 567, sense poder venjar la filla dissortada.

A darrers de l'any 567 pujà al tron Liuva I, germà d'Atanagild, qui, sembla, era duc de Narbona. Es reservà el govern directe de la Septimània i deixà al seu germà Leovigild, que era duc de Toledo, la Hispània Citerior (any 568).

Liuva morí l'any 569 o 570, segons Fita, i Leovigild regnà des d'aleshores sobre la totalitat dels dominis visigòtics. [1]

El regnat de Leovigild a la península fou una sèrie de campanyes guerreres. Ultra la lluita contra els bizantins, els visigods hagueren de combatre nombrosos pobles i ciutats que es sublevaren. La flota bizantina, recorrent el litoral mediterrani, fomentà el moviment insurreccional, que arribà fins a la Narbonesa. En el territori català es revoltaren, encoratjades pels bizantins, Roses, Tarragona i València, que Leovigild sotsmeté (any 578). Si havem de creure el que diuen unes monedes citades per Fernández Guerra, en la lluita amb les ciutats revoltades es portà el rei humanament, puix que apareix com a clement a Narbona, com a just a Tarragona, Lleyda i Saragossa, i com a magnànim triomfador a València.

Leovigild havia associat al governament, com a ducs, els seus fills Ermenegild i Recared.

Els bizantins a la península. — La guerra civil promoguda per Atanagild serví admirablement els designis de Constantinoble.

Pocs anys després de l'entrada dels gods a la Hispània, s'iniciava la reconquesta per part de l'Imperi d'Orient. Mentre Roma s'afeblia, esgotada i somorta, Bizanci s'alçava al seu major poder, i una bona part de les terres perdudes per l'Imperi romà, eren reconquerides per l'Imperi bizantí. La zona costera del llevant peninsular havia de passar al domini d'aquest, que fou així, en el dit territori, el successor de Roma.

L'any 533, en plena reconquesta bizantina de l'Imperi dels vàndals, el general Belisari, passant més enllà de les columnes d'Hèrcol, posà el peu a l'Àfrica i s'apoderà de la ciutat de Septen (Ceuta), a la Tingitània. Després, travessant la mar llatina es féu senyor de Sardenya, Còrsega i les Illes Balears (534), o sigui tota la diòcesi sardicenca de l'Imperi africà dels vàndals. [2]

Per tal d'aconseguir des de Bizanci la reconstitució del gran Imperi de

1) Fidel Fita: «Boletín de la Real Academia de la Historia». Tom XXI. Pàg. 5. Segons Fernández Guerra morí l'any 573.

2) Diehl: *L'Afrique byzantine*. París. 1896.

Roma. Justinià va aprofitar-se de l'esperit romà subsistent als territoris de la Bètica i la Cartaginesa, quan la faixa litoral de l'est de la península fou conquerida per l'exèrcit bizantí que havia triomfat a l'Àfrica. Aquesta faixa, amb les Balears i l'extrem occidental d'Àfrica, quedaren així, en la segona meitat del segle VI, dins

Vista general exterior de l'església de Sant Miquel, de Terrassa. Baptisteri visigòtic. (Servei de Catalogació de Monuments de la Mancomunitat)

l'Imperi bizantí, formant un govern dependent de la prefectura d'Àfrica, que apareix amb el nom de Mauritània segona a la *Descriptio orbis Romani* de Jordi de Xipre, i Mauritània gaditana a l'Anònim de Ràvena. [1]

El domini bizantí a les terres damunt dites coincidí amb el període de florida artística de Bizanci, el qual deixà alguns records en la part de terra catalana que durant algun temps rebé la influència bizantina. [2]

1) DIEHL: *L'Afrique byzantine*. Pàgs. 466 i següents.
2) PUIG I CADAFALCH, FALGUERA i GODAY: *L'Arquitectura romànica a Catalunya*. Tom I. Pàg. 290.

Leovigild i Ermenegild. — El fill primogènit del rei, Ermenegild, s'havia casat amb una princesa franca, Ingunda, filla de Brunequilda, i per tant neboda del seu espòs (any 579). Ingunda era catòlica, i això portà al palau reial grans desavinences. Goisuinta, vídua d'Atanagild, casada en segones noces amb Leovigild, arriana fanàtica, féu tota mena d'esforços perquè Ingunda abjurés el catolicisme, i l'obligà a rebre el baptisme arrià.

Amb el propòsit de posar fi a les desagradables escenes que la diferència de religió promovia al palau reial, el rei confià el govern d'una de les províncies de la Bètica, probablement la de Sevilla, al príncep Ermenegild, qui es traslladà allí amb la seva muller.

Interior de l'església de Sant Miquel, de Terrassa (Servei de Catalogació de Monuments de la Mancomunitat)

A la Bètica els catòlics eren molt nombrosos. Sant Leandre era aleshores bisbe d'Híspalis (Sevilla). Hom creu que la influència d'aquest prelat i la d'Ingunda, obraren decisivament en l'ànim d'Ermenegild, el qual es convertí al catolicisme. En l'acte del bateig catòlic prengué el nom de Joan.

Mentrestant, el xoc de les dues creences, la catòlica i l'arriana, s'agreujava. La persecució oficial contra el catolicisme es féu més dura i persistent. L'any 576, Joan de Biclara, per no haver volgut abjurar la seva fe catòlica, fou exiliat a Barcelona. La conversió d'Ermenegild al catolicisme portà un nou esforç dels arrians. El rei convocà un concili de bisbes arrians a Toledo i féu una forta pressió sobre els clergues catòlics per fer-los canviar de religió. Ho aconseguí en alguns casos, però en altres fracassà.

Hom no ha de creure, però, que es tractés d'un problema exclusivament religiós. La veritat és que la divergència religiosa estava unida amb les lluites i les

ambicions polítiques. Per a Leovigild, l'esforç per la unitat religiosa a base de l'arrianisme era també un esforç per l'unitat política de la península sota la monarquia de Toledo.

Sabedor que el seu fill primogènit havia abraçat el catolicisme (any 580) Leovigild li manà que comparegués davant d'ell. Ermenegild no obeí aquest ordre. I el rei, després de sotmetre els bascons sublevats (any 581), organitzà un exèrcit per a trametre'l contra el fill rebel, el poder del qual creixia al migjorn de la península (any 582).

Ermenegild, que s'havia fet cap d'un Estat independent del reialme visigòtic, comptava amb l'ajut dels bizantins i amb l'aliança de Miró, rei dels sueus. Però Leovigild comprà amb preu de diner la neutralitat dels bizantins. I quan avançà el monarca visigod cap al sud amb poderós exèrcit (any 583), Ermenegild hagué de tancar-se a Sevilla, que Leovigild assetjà. Acudí Miró, però els visigods es dirigiren contra ell, i hagué de tornar, malalt, al seu país, on morí.

La situació de Sevilla es feia anguniosa. Mentre Sant Leandre marxava cap a Constantinoble per implorar l'auxili imperial en favor d'Ermenegild, Ingunda i un fill petit es refugiaren al camp dels bizantins.

Feia prop de dos anys que Sevilla resistia el setge. Havent esdevingut apurada la seva situació, Ermenegild sortí de la ciutat amb el propòsit de gestionar personalment l'auxili dels bizantins. Els seus propòsits no reeixiren, i es veié obligat a tancar-se a Còrdova. Al capdavall s'hagué de retre Sevilla, i Còrdova poc després. Ermenegild, presoner, fou desposseït de les seves insígnies i exiliat a València.

Quan Leovigild hagué vençut el seu fill i pres Sevilla, intervingué en el reialme dels sueus, on el fill de Miró, Eburic, que havia succeït al seu pare, al cap de poc temps de regnar fou desposseït de la corona per Andeca (any 584).

Leovigild, a títol de venjador d'Eburic, atacà Andeca i el derrotà, anexionant-se el territori dels sueus, sense trobar gaire resistència. El reialme sueu desaparegué per sempre més (any 585).

Segons Joan de Biclara, Ermenegild fou traslladat de València a Tarragona, on el duc Sisbert, arrià fanàtic, davant el refús del príncep a abjurar el catolicisme, l'assassinà (any 585). És possible que el trasllat d'Ermenegild i la seva mort fossin deguts a la temença que hi hagués alguna conspiració relacionada amb el presoner [1]. D'altres autors antics i moderns creuen que la mort del príncep s'esdevingué a Sevilla, a la torre del portal de Còrdova, on, des de temps molt antic, existeix una capella dedicada a Sant Ermenegild. A aquesta darrera opinió es decanta el pare jesuïta Rochel, en un estudi sobre aquest punt històric [2]. Una altra antiga versió assegura que Leovigild donà la notícia que el seu fill havia traspassat a Tarragona de mort natural [3]. Històricament, la qüestió de la fi d'Ermenegild apar fosca.

1) A. Fernández Guerra, E. de Hinojosa, J. de D. de la Rada i Delgado: *Historia de España desde la invasión de los pueblos germánicos hasta la ruina de la monarquía visigoda.* Pàgs. 378 i següents, i 406.

2) R. Rochel: *Sevilla, teatro del martirio de San Hermenegildo.* «Razón y Fé». Tom IV. Any 1902. Pàg. 1922.

3) Antoni Quintanadueñas: *Santos de la ciudad de Sevilla y fiestas que su iglesia celebra.* Sevilla, 1637.

Deixem ací de banda, per no tractar-se d'un tema pròpiament històric, el jutjar, des del punt de vista moral, la conducta del dissortat príncep. Des de molt temps ha, els teòlegs i els historiadors han discutit aquest tema, marcant-se dues tendències oposades: la dels qui aproven l'actitud del príncep davant el rei i pare, com Mariana, Rivadeneira, el cardenal Aguirre, Cavanilles i Saavedra Fajardo, i la dels que la reproven, com Flòrez, Masdeu, V. Lafuente i Menèndez i Pelayo [1]. L'Església ha canonitzat Ermenegild; però remarca Riber que la seva santedat està en el martiri final, no pas en la revolta.

Potser per venjar la mort d'Ermenegild i la dissort d'Ingunda, el rei d'Orleans, Gontrà, envaí la Septimània; hi acudí Recared, i els francs foren derrotats. Ensems, la flota franca fou desfeta per la dels visigods a les costes de Galícia.

Amb tot i això, Gontrà repetí la invasió. Anava Recared a combàtre'l altra vegada, quan li arribaren noves de trobar-se son pare greument malalt, i això l'obligà a tornar a Toledo. En arribar-hi, ja havia mort Leovigild (any 586).

Durant el regnat d'aquest, el reialme visigod es consolidà i eixamplà. Ultra el territori del destruït reialme sueu, Leovigild conquistà una part considerable del territori dominat pels bizantins i algunes regions que havien restat independents de fet fins aleshores.

Es realitzà així mateix en temps de Leovigild una important tasca legislativa i política.

Recared. — Succeí a Leovigild el seu fill Recared, qui al cap de deu mesos d'haver pujat al tron abraçà la fe catòlica, a la qual probablement es sentia decantat temps ha. És probable que en la seva conversió, com en la del seu germà Ermenegild, hi tingués una influència decisiva el bisbe de Sevilla, Sant Leandre.

En presentar-se davant el III Concili de Toledo, Recared digué: «No gaires dies després de la mort del nostre pare, la nostra beatitud conegué que estàvem associats a la Santa Fe Catòlica.»

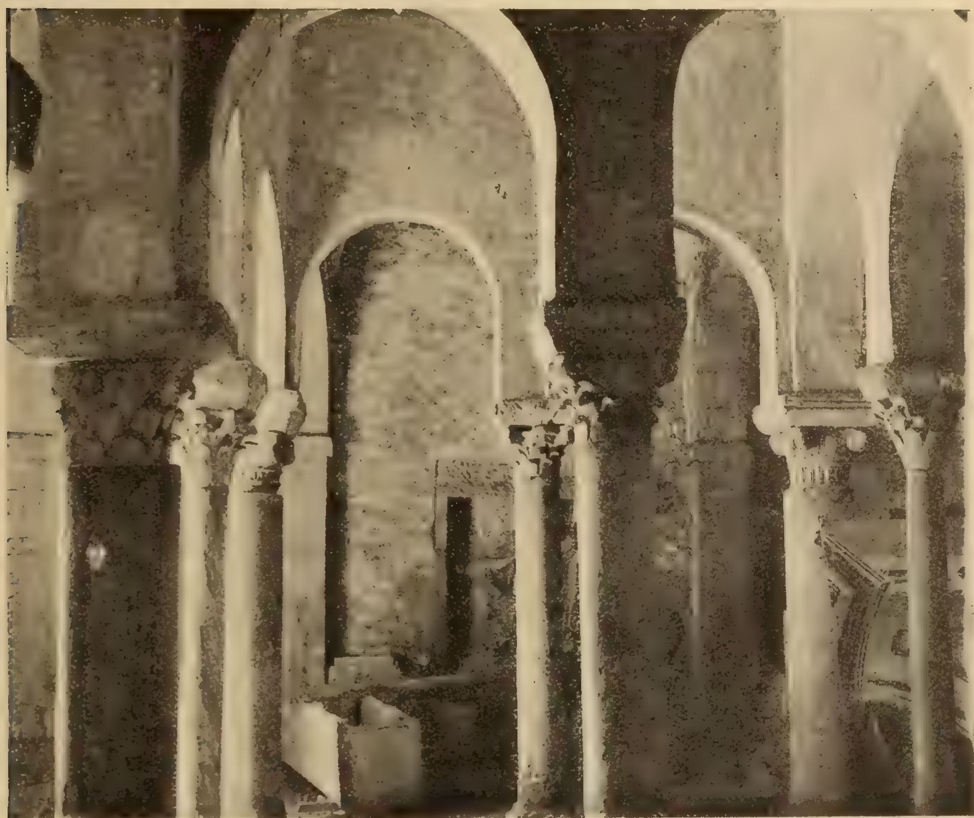
La conversió de Recared implicava el triomf oficial del catolicisme en el reialme. Això motivà una sèrie de sublevacions dels nobles i prelats arrians. El rei els vencé. Dins el palau reial fou descoberta una conspiració per assassinar el monarca, de la qual eren els caps el bisbe arrià Uldila i la vella reina vídua, Goisuinta, qui morí poc després.

Per tal de donar solemnitat a la seva conversió, Recared convocà un concili a Toledo, que es celebrà el dia 6 de maig de l'any 589, i al qual acudiren 62 bisbes i 5 metropolitans de la Gàl·lia i de la Hispània.

La revolta del bisbe arrià de Narbona fou sostinguda per Gontrà, qui altra vegada trameté exèrcits francs, els quals foren repetidament vençuts pels gods.

1) Vegi's una més ampla exposició d'aquesta controvèrsia en A. BALLESTEROS: *Historia de España y su influència en el mundo.* Volum I. Pàgs. 486 i 487.

Recared entrà en negociacions amb els bizantins, mostrant-se disposat a reconeixer-los la possessió del territori que els havia cedit voluntàriament Atanagild. Però el tractat havia desaparegut, potser per efecte d'un incendi en els arxius de

Interior de l'església de Sant Miquel, de Terrassa (Servei de Catalogació de Monuments de la Mancomunitat)

Constantinoble. Davant aquesta dificultat, Recared demanà la intervenció del Papa Maurici, qui negocià un nou pacte on fou delimitada la zona bizantina del litoral est·

Morí Recared l'any 601. Dictà durant el seu regnat nombroses lleis importants.

La conversió de Recared havia vingut a augmentar en forta proporció la influència de la clerecia, mentre que la influència de la noblesa goda minvava. Al disgust de l'aristocràcia per aquest motiu atribueixen alguns historiadors la lluita sorda que al capdavall havia d'acabar amb l'Imperi visigod. [1]

1) A. Fernández Guerra, E. de Hinojosa i J. de D. de la Rada i Delgado: *Historia de España desde la invasión de los pueblos germánicos hasta la ruina de la monarquía visigoda*. Volum I. Pàg. 420.

Generals lloances han estat adreçades a Recared. Entre els historiadors antics, Sant Isidor diu d'ell que «era de caràcter amable, pacífic i bondadós, i que era tan gran l'imperi de la seva dolcesa sobre els cors, que els seus enemics mateixos no podien resistir l'atracció que els portava cap a ell». Afegeix que era lliberal en extrem; que restituí als seus propietaris tots els béns que els havia confiscat el seu pare; que les riqueses que posseïa eren dels pobres tan com seves. [1]

Els successors de Recared. — Un fill natural de Recared, Liuva II, el succeí. Amb l'elecció de Liuva, amb la qual els magnats pagaren en certa manera un tribut a la memòria de Recared, sembla que es complien els designis del pare i del fill per fer hereditària la corona. [2]

Només regnà dos anys. El noble arrià Viteric, el mateix que s'havia sublevat amb motiu de la conversió de Recared, aconseguí apoderar-se del poder. Presoner el monarca, li fou tallada una mà, potser com a pena imposada per una sentència, i més tard fou mort (any 603). Viteric es coronà rei, i restaurà l'arrianisme com a religió oficial. Tingué, però, una mala fi. En un àpat que es celebrava a Toledo, morí assassinat, i el seu cadàver fou arrossegat pels carrers de la capital. Succeí això l'any 609. [3]

Després de Viteric regnà Gundemar, qui restablí el catolicisme com a religió de l'Estat. Morí l'any 612.

Els magnats elegiren rei el noble Sisebut, el regnat del qual fou brillant. Aquest rei hagué de dominar els asturs i bascons, que no acabaven d'aquietar-se, i reprengué la lluita contra els bizantins, que foren derrotats pels generals Requila i Suintila. El patrici Cesari, que manava els imperials, hagué de demanar la pau, en virtud de la qual perderen aquests les places del litoral, quedant reduït al Algarve llur territori.

La glòria de Sisebut apareix tacada per la violentíssima persecució que emprengué contra els jueus, els quals eren molt nombrosos al reialme. L'any 616, una disposició reial assenyalà als jueus un termini d'un any per adoptar el cristianisme; els qui no es feren catòlics foren sotmesos a penes infamants, desposseïts de llurs béns i exiliats. Gran nombre d'hebreus foren batejats per força. Cal remarcar la reprovació de què el bateig forçat fou objecte per part del IV Concili de Toledo. Sant Isidor censurà la persecució. Segons Fita, cap altre monarca visigod havia perseguit la raça hebrea. [4]

Després de dos mesos de regnat de Recared II, fill de Sisebut, fou elegit rei Suintila (any 621). En els primers temps del seu regnat va mostrar-se clement i justicier. Cap a les darreries, fou acusat de tirà.

1) Sant Isidor: *Historia Gothor.*

2) A. Fernández Guerra, E. de Hinojosa i J. de D. de la Rada i Delgado: *Historia de España desde la invasión de los pueblos germánicos hasta la ruína de la monarquía visigoda.* Volum I. Pàg. 421.

3) Fidel Fita: «Boletín de la Real Academia de la Historia». Tom XXI. Pàg. 5.

4) Fidel Fita: Lloc citat. Volum XLVII. Pàg. 370.

Suintila prosseguí la lluita contra els bizantins, als quals expulsà totalment de la península, prenent-los les places fortes que els quedaven encara a l'Algarve. Sotmeté els càntabres i bascons. Hom pot dir que Suintila fou el primer rei de tota la península ibèrica.

Havia hagut de reprimir Suintila — i ho féu enèrgicament — algunes conspiracions contra ell. Però no pogué vèncer la revolta del duc de Septimània, Sisenand, qui aconseguí l'ajut dels francs de Dagobert per als seus propòsits d'apoderar-se del tron. Sisenand arribà l'any 631 a Saragossa. Suintila, abandonat per les seves tropes, hagué de fugir, i Sisenand fou proclamat rei.

De Suintila diu Pérez Pujol que «tingué la glòria de deixar constituïda la unitat geogràfica i política de la Península» [1]. És curiós de remarcar que, admetent tal afirmació, aquesta unitat no arribà a tenir un segle de durada, puix que els bizantins van ésser foragitats totalment l'any 624, i en l'any 711 s'enfonsava la monarquia visigoda.

Durant el seu regnat es celebrà el IV Concili de Toledo (any 633), on acudí Sisenand, per tal d'aconseguir que l'Església anatematitzés la família de Suintila i legitimés així la possessió de la corona. Sisenand morí assassinat l'any 636.

Regnà després Xintila, qui morí l'any 640. El succeí el seu fill Tulga, home de poc caràcter, al qual destronaren els nobles. Aquests elegiren, l'any 642, Xisdasvint, vell militar amb dots d'energia. Tan enèrgic fou, que en la repressió de les conspiracions dels nobles en els començos del seu regnat, moriren més de setcentes persones, i hagueren de fugir moltes d'altres a Àfrica o al territori dominat pels francs. En el seu temps es produí una florida de les arts. Amb el propòsit de fondre els visigods i els romans del reialme, Xisdasvint volgué abolir la legislació romano-bizantina i establir la comunitat de dret.

Xisdasvint associà al tron, en l'any 649, el seu fill Recesvint, i des d'aleshores fou aquest qui governà. Morí Xisdasvint, nonagenari, el dia 30 de setembre del 653. [2]

Recesvint hagué de reprimir algunes sublevacions, que tenien per principal causa els excessius impostos.

En el llarg regnat de Recesvint foren dictades importants disposicions legislatives, entre les quals hi ha les dirigides a aconseguir la completa fusió entre els gods i els hispano-romans, i assenyaladament la que alçà la prohibició dels matrimonis mixtos entre els individus de les dues races. Es renovà durant aquest regnat la persecució contra els jueus. Recesvint morí el dia primer de setembre de l'any 672, al cap de 23 anys d'haver pujat al tron.

Els nobles elegiren rei a Vamba, un ancià d'alta nissaga, qui no acceptà la corona sinó després de precs i àdhuc d'amenaces.

1) E. Pérez Pujol: *Historia de las Instituciones sociales de la España goda.* Volum II. Pàg. 17.

2) Fidel Fita: «Boletín de la Real Academia de la Historia». Tom XXVIII. Pàgs. 344 i següents.

Poc després esclatà una nova revolta dels inquiets bascons, i així mateix es sublevà el comte de Nimes, Hilderic.

Vamba es dirigí a combatre els bascons, i trameté contra Hilderic un exèrcit manat pel general Paulus, qui era bizantí d'orígen.

La revolta de Paulus. — Paulus, d'acord amb Hilderic, es sublevà al seu torn, proclamant-se rei de l'Orient (any 673). Aconseguí l'adhesió del duc de Tarragona, Ranosind, i s'apoderà de Narbona i de Nimes.

Es compta que el rei Recared havia fet ofrena d'una corona d'or a Sant Feliu, la qual li fou posada a la testa en el sepulcre de Girona. Paulus, en sublevar-se contra el rei Vamba, prengué la corona oferta al sant, i amb ella es féu coronar rei a Narbona. Així ho conta Sant Julià, arquebisbe, en la seva crònica. [1]

Vamba, en saber la feta de Paulus, deixà el país basc i es dirigí a castigar el general sublevat. Passant per Calahorra i Osca, entrà a Catalunya per Lleyda i sotsmeté les ciutats de Barcelona i Girona [2]. Després, continuant un seguit de fàcils victòries, Vamba prengué Narbona.

Paulus s'havia fet fort a Nimes. Allí acudí el rei. El dia primer de setembre de l'any 673 es donà l'assalt. Paulus, vençut i presoner, hagué de demanar la clemència del monarca, qui li commutà en presó perpètua la pena de mort que corresponia a aquell.

En la Història de Vamba, escrita per Sant Julià, hom troba llargament descrita la revolta de Paulus. Millor que el títol de *Vida de Vamba* escau a la dita monografia el de *Història de la rebel·lió de Paulus,* puix que aquesta rebel·lió constitueix el fons essencial de la narració. Sant Julià fou testimoni presencial d'alguns dels esdeveniments que relata, i formà part del tribunal que jutjà el general sublevat [3]. En la crònica de Sant Julià trobem notables documents històrics, tals com les lletres de Paulus a Vamba i al bisbe de Girona, Amador, i la sentencia contra el rebel.

Una llei de Vamba establí, a les darreries del 673, una espècie de servei militar obligatori. En aquest regnat hi hagué la primera topada dels visigods amb els serraïns. L'esquadra visigoda derrotà els navilis moros.

S'havia atribuït a aquest regnat l'anomenada *Hitació de Vamba*, que conté una divisió en bisbats. Els erudits i historiadors discrepen en judicar l'autenticitat del document. Mentre que els uns el consideren apòcrif — Flórez, Mayans, Fernández Guerra — d'altres el tenen per legítim — Diéguez, Campomanes, Risco —. Modernament ha defensat Blázquez la tesi de l'autenticitat de la *Hitació.* [4]

Es conta que Ervigi, qui cobejava el tron, donà a Vamba un beuratge per tal d'adormir-lo, i que quan ho hagué aconseguit li tallà els cabells, a fi que no pogués

1) E. Flórez: *España Sagrada.* Volum VI. Pàg. 554.
2) Fidel Fita: «Boletín de la Real Academia de la Historia». Volum XIX. Pàg. 536.
3) Capítol 35.
4) Antonio Blázquez: *La Hitación de Wamba.* «Revista de Archivos, Bibliotecas y Museos». Tom I de l'any 1907.

Pedra d'època incerta, potser visigòtica, trobada a Tamarit (Camp de Tarragona)

continuar essent rei. Proclamat rei Ervigi, s'esforçà per obtenir que els Concilis de Toledo l'exculpessin.

Durant el regnat d'Ervigi es renuncià a la persecució contra els jueus i als bateigs forçats. Es volgué convertir els hebreus, no pas per la violència, sinó per la persuassió. Amb aquest objecte hom organitzà discussions científiques i literàries. Amb tot i això, restaren addictes a llur fe gran nombre de jueus, els quals s'establiren en comunitats o aljames. Els jueus exercien ací professions diverses: els uns eren agricultors; altres es dedicaven a les manufactures de llanes; d'altres eren administradors de les propietats de nobles i bisbes; d'altres, en fi, es dedicaven als afers mercantívols i principalment al tràfec marítim. [1]

Morí Ervigi l'any 687. Havia casat la seva filla Cixiliona amb el nebot de Vamba, Egica, a qui reconegué com a hereu de la corona. Pujà Egica al tron el dia 25 de novembre del dit any [2]. Egica, amb l'autorització dels bisbes aplegats en concili a Toledo, castigà els individus de la família d'Ervigi que havien intervingut en la conspiració per arrabaçar el tron a Vamba. Una conspiració contra el propi Egica fou castigada així mateix, i un dels que hi estaven complicats, el prelat metropolità Sisbert, fou degradat en concili, l'any 693.

Alguns historiadors han acusat Egica per haver recomençat la persecució contra els jueus. D'altres historiadors neguen o atenuen la culpa d'aquest monarca, al·legant que en els primers anys del seu regnat fou benigne amb els israelites, els quals, malagraïts, entraren en les conspiracions que llurs correligionaris africans tramaven contra el reialme visigod amb l'intent d'afavorir la invasió dels mahometans a la península. Tal és la tesi de Fita, qui, a més, fa constar que les disposicions rigoroses d'Egica no anaven dirigides contra els jueus que servaven llur religió, sinó contra els conversos o batejats. [3]

En temps de Egica s'estengué damunt els dominis visigòtics la glànola o pesta bubònica. La província més castigada fou la Gàl·lia Narbonesa; i així s'explica que el rei, en decretar disposicions persecutòries contra els jueus, exceptués els de la dita província, per tal com les invasions i la pesta l'havien despoblada. [4]

A partir de l'any 697, Egica associà al tron el seu fill Vitiza, qui fou encarregat del govern de l'antic reialme sueu. Mort Egica l'any 701, Vitiza el succeí.

Aquest ha estat presentat per nombrosos historiadors antics i moderns sota un aspecte accentuadament desfavorable. Cròniques antigues i històries modernes el consideren com un home d'ànima baixa i àdhuc com un criminal. Però hom troba també textos antics i moderns que parlen de Vitiza en termes d'elogi. Manquen els documents coetanis, i això rebaixa la valor de les referències d'aquest regnat. Apar clarament que una part considerable de les coses atribuïdes a Vitiza,

1) P. Fernández i González: *Instituciones jurídicas del pueblo de Israel.*
2) Fidel Fita: «Boletín de la Real Academia de la Historia». Volum xxi. Pàg. 5.
3) Fidel Fita: Lloc citat. Volum xlvii. Pàg. 370.
4) Fidel Fita: Lloc citat. Volum xlvii. Pàg. 368.

sobretot en sentit desfavorable, són invencions i llegendes. El català Masdeu va desfer moltes de les acusacions acumulades contra aquell rei [1]. Entre els més moderns defensors de Vitiza hom pot citar Eduard Saavedra [2] i Joan Menèndez Pidal. [3]

No hi ha gaires dades certes d'aquest regnat. Diversos indicis fan creure que, en ocupar el tron, concedí Vitiza una ampla amnistia, la qual comprengué els proscrits per Egica. Aquesta amnistia el féu popular. Després va associar al tron el seu fill Aquila. Sembla que això provocà el descontent d'una part dels nobles, i que es produiren diverses conspiracions, en el càstig de les quals, o almenys en el càstig d'alguna, Vitiza es mostrà cruel. Manà que es tregués els ulls a Teudefred, duc de Còrdova, i exilià Pelagi.

Fou Vitiza un dels reis visigods que millor tracte donà als jueus, entre els quals tingué grans simpaties. En canvi, alguns historiadors moderns li censuren les seves disposicions en favor dels israelites, per creure que els protegí excessivament i que aquesta protecció fou causa de grans mals. [4]

Vitiza morí a darrers de l'any 708 o a començos del 709. No apar versemblant la versió que el fa morir destronat i orb, per la venjança dels partidaris de Teudefred.

Segons Saavedra, durant la menor edat d'Aquila hi hagué una lluita entre els partidaris d'aquest, acabdillats pel seu tutor Retxesind, i els nobles descontents. La Septimània i Catalunya es posaren al costat d'Aquila II. La lluita durà un any i mig, i acabà amb la victòria dels rebels, que proclamaren rei el comte de la Bètica, Roderic (any 710).

També el regnat de l'últim monarca visigod apareix cobert de llegendes. Les coses que s'en conten són en gran part falses, i de les coses que en el seu temps succeïren verament, amb prou feines s'en sap res. El regnat de Roderic està relacionat amb la invasió de la península pels sarraïns, i això el posa dins el cicle de les invencions legendàries.

Un dels personatges més famosos d'aquest temps és el comte de Ceuta, Julià, a qui hom adjudica un dels papers de traidor en l'entrada dels musulmans a la península ibèrica. És prou coneguda la versió que atribueix a Roderic la violació de la filla de Julià i explica la traïció d'aquest per l'afany de venjança. Però totes les coses atribuïdes al comte de Ceuta són tan incertes, i es sap, històricament, tan poc de la seva vida i els seus fets, que són encara dubtosos la seva raça i el seu orígen. Els parers dels historiadors i els erudits són variadíssims. Qui el fa bizantí i dependent de l'emperador de Constantinoble, com Dielh i Dozy; qui el considera persa cristià, com Saavedra; qui el fa god, com molts autors antics i com l'autor modern Fernández Guerra; qui el creu africà, com el P. Tailhan i Codera. Aquest

1) Joan Francesc Masdeu: *Historia crítica de España.*

2) *Estudio sobre la invasión de los árabes en España.* Madrid, 1892.

3) *Leyendas del último Rey godo.* «Revista de Archivos, Bibliotecas y Museos». Articles publicats durant els anys 1901 a 1906.

4) Fidel Fita: «Boletín de la Real Academia de la Historia». Volum XLVII. Pàg. 370.

sosté que el seu ver nom era Urbà o Olbà, havent-se introduït el de Julià cap a les darreries del segle XI, i que era un bereber cristianitzat, pertanyent a la tribu dels Gomeres [1]. L'última opinió exposada sembla més ben fonamentada que les altres. Codera creu possible que hi hagi un fons de veritat en la llegenda de la traició del comte Julià i de la seva filla. En canvi, Menèndez Pidal es decanta a creure que la llegenda de la filla del comte, a qui alguns autors han anomenat la Cava, és completament fantàstica.

La fi del reialme visigòtic. — Els musulmans, en ple moviment de conquesta, s'havien establert al nord d'Àfrica, i això creava una amenaça greu pels visigods, puix que era natural que els guerrers del profeta, ubriacs de glòria i de victòria, cobegessin la península ibèrica i a més volguessin fer-ne el camí de pas per envair l'Europa.

Tanmateix, no apar gaire clara la causa immediata de la invasió de la península pels sarraïns. Vingueren aquests únicament per llur propi impuls conqueridor, o bé foren cridats per un dels bans que dins el reialme visigòtic lluitaven, tal com succeí amb els bizantins?

Defensa la primera hipòtesi, entre altres historiadors, el P. Tailhan. Més nombrosos són, però, els historiadors que adopten la segona hipòtesi, atribuint la invasió a un complot portat pel partit del fill de Vitiza, partit que mirava Roderic com un usurpador de la corona. Modernament, han sostingut aquesta opinió Fernández Guerra i Saavedra.

Sembla que els primers intents dels sarraïns es realitzaren en el mes de juliol de l'any 710. Aleshores l'alarb Tarif, amb gent barbarisca, no gaire nombrosa, féu amb èxit un desembarc prop d'Algesires. Alguns mesos després, en la primavera de l'any 711, un barbarisc, Tarik, amb forces més considerables i acompanyat del comte Julià o Olbà amb la seva gent de Gomera, passà l'estret, d'acord amb els partidaris del fill de Vitiza, que lluitaven contra Roderic.

Hom creu que aquest, en produir-se la invasió, estava assetjant la plaça de Pamplona. El primer xoc dels invasors fou amb les forces manades per un nebot del rei, Benci, que fou derrotat i mort. En tenir notícia de la invasió, Roderic organitzà el seu exèrcit, confiant el comandament a Sisbert qui secretament estava afiliat al partit vitizià.

La gran batalla decisiva, anomenada erròniament del Guadalete, es descabdellà, segons els més moderns estudis, en una ampla plana propera a Medinasidònia i Vejer de la Frontera, prop del punt on el riu Barbate dóna les seves aigües al llac de la Janda. En aquell indret hi havia hagut l'antiga població de Beca, i els alarbs aplicaren aquest nom a un dels dos rius Conilete o Barbate, anomenant-lo Guadibeca. Aquest nom fou confós amb el del Guadalete, tal

1) FRANCESC CODERA: *El llamado conde don Julián.* «Revista de Aragón». Any 1902. — *Estudios críticos de Historia árabe española.* Saragossa, 1903.

com la població de Medinasidònia fou confosa amb la de Jerez de la Frontera.

Posteriorment, el general Burguete, en el seu estudi sobre la suposada batalla del Guadalete, sosté que fou verament a la vora d'aquest riu on hi hagué el xoc dels dos exèrcits. Però l'argumentació de Burguete, basada en hipòtesis estratègiques, és poc convincent i àdhuc extravagant a estones. [1]

Saavedra fixa la data de la batalla en el dia 19 de juliol de l'any 1711 [2]. Tarik havia reforçat el seu exèrcit amb nous contingents que féu venir d'Àfrica en saber que les forces del rei anaven al seu encontre. No tenia, però, cavalleria. I aquest fet el posà en condicions d'inferioritat en la primera part de la batalla, la qual hauria acabat amb la victòria dels visigods si no s'hagués produït la defecció dels vitizians que lluitaven en els rengles de l'exèrcit reial. Els que es passaren, en mig de la lluita, a l'enemic, foren l'arquebisbe de Sevilla, Oppas, i Sisbert, qui arrossegà una part dels visigods. Tarik fou vencedor, i els barbariscos destroçaren l'exèrcit de Roderic. Aquesta descripció sintètica de la batalla no pot donar-se per històricament segura, però presenta molts caires de versemblança. La cosa certa, en tot cas, és la victòria dels sarraïns. Fa l'efecte que aquests, després de la gran batalla descrita, no hagueren ja de lliurar-ne d'altres d'igual importància.

Corona de Recesvint (Museu de Cluny)

Des de molt antic, nombrosos cronistes i historiadors han afirmat que el rei Roderic morí en la batalla, per bé que donant variades versions de la seva fi. En realitat, aquest punt roman dubtós. La majoria sosté que després de la batalla Roderic desaparegué [3]. D'altres, però, sostenen que pogué salvar-se i que, en terres de Portugal, continuà la lluita, fins que en una batalla contra Muça, l'any 713, fou derrotat i mort [4]. Joan Menèndez Pidal ha mostrat que aquestes conjectures, especialment les de Saavedra, estan basades en

1) RICARD BURGUETE: *Rectificaciones históricas. La batalla del Guadalete*

2) E. SAAVEDRA: *Estudio sobre la invasión de los árabes en España.*

3) Hom pot veure un resum d'aquestes versions en l'obra d'ANTONI BALLESTEROS: *Historia de España y su influencia en la Historia universal.* Tom I. Pàgs. 503 i 504.

4) E. SAAVEDRA: Lloc citat.

algunes errades de còpia de manuscrits defectuosos de la Crònica del moro Rasis. [1]

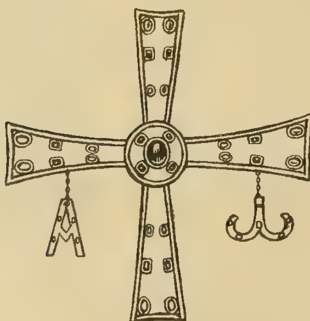
Durant l'any 712 entrà a la península Muça, al capdavant de noves forces. Els sarraïns, a despit de la resistència que trobaren en algunes poblacions, conquistaren el país ràpidament. La monarquia dels visigods s'havia enfonsat, i la resistència no tingué ja cohesió ni organització.

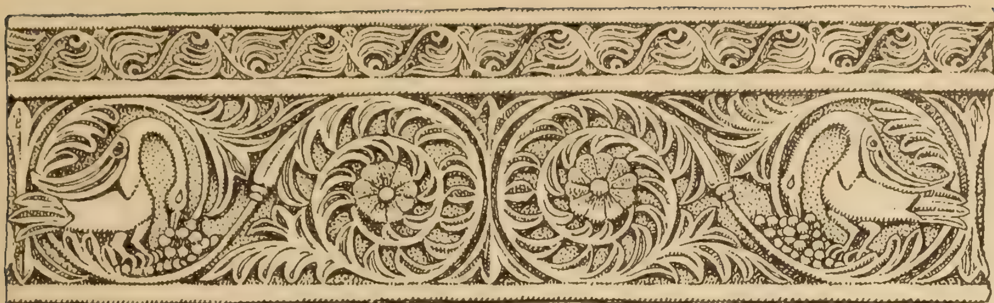
És possible que, en iniciar llur acció sobre la península, els cabdills alarbs no tinguessin, almenys per al començament, plans molt vastos i ambiciosos. Un autor alarb, Akbhar Madjmua, diu que la expedició musulmana a Espanya fou simplement una *razzia,* que només tenia per finalitat el pillatge [2]. En tot cas, els primers èxits els encoratjaren i els suggeriren més amples propòsits.

Si foren verament els vitizians els qui dugueren a la península els sarraïns i els qui els donaren la victòria decisiva, cal dir que no devien haver previst les conseqüències de llur acció. Muça, qui fou el principal cabdill dels invasors, volgué verament fer la conquista del territori sobre el qual els visigods havien dominat, convertint-lo en una província del califat de Damasc.

1) JOAN MENÉNDEZ PIDAL: *La Penitencia.* «Revista de Archivos, Bibliotecas y Museos». Tom XIII. Any 1905. Pàg. 163

2) Edició d'Alcàntara i Lafuente. Madrid, 1867.

CAPÍTOL II

La civilització visigòtica

1. LES INSTITUÇIONS POLÍTIQUES I SOCIALS: El caràcter de la monarquia visigòtica. — Les institucions generals. — L'organització provincial. — L'organització municipal. — L'exèrcit. — El dret. — Hispans i gods. — L'Església. — Els Concilis de Toledo. — Els Çoncilis particulars de la Tarraconesa. — El monacat a Çatalunya. — Els jueus. — L'organització social i econòmica.

2. LA CULTURA INTEL·LECTUAL: La literatura gòtica. — La literatura llatina en els temps visigòtics. — Escriptors catalans. — L'ensenyament. — El llenguatge.

3. L'ART: L'escassetat de restes visigòtiques a Catalunya. — El caràcter de l'art visigòtic. — Els capitells. — Les tres esglésies de Terrassa. — Altres restes. — Làpides hebraïques. — La influència visigòtica a Catalunya.

1. INSTITUCIONS POLÍTIQUES I SOCIALS

El caràcter de la monarquia visigòtica. — Entre els germànics, la monarquia era, al començament, electiva. Però l'elegit havia de pertànyer precisament a una de les poques famílies nobles distingides amb aquest privilegi. La llegenda establia una relació entre l'origen de les dites famílies i l'orígen del grup a què pertanyien. La monarquia dels gods no era permanent. [1]

A partir d'Alaric I, designat rei pels gods entre els membres de la família dels balts, hi hagué tendència a convertir en hereditària la successió al tron dins la sèrie de monarques de la mateixa família. Això durà fins que, per extinció dels balts, fou elegit Amalaric, de la familia dels àmals per part de mare. Des d'aleshores, l'elecció del monarca passà d'un sistema mixt (és a dir, electiu amb limitacions hereditàries de nissaga) a un sistema més amplament electiu, però mantenint-se i àdhuc accen-

1) E. PÉREZ PUJOL: *Historia de las Instituciones sociales de la España goda.*

tuant-se la tendència a l'hereditat. Els monarques més poderosos i més prestigiosos tendien naturalment a vincular la corona a llur família respectiva.

En els temps immediatament anteriors a les grans invasions, la monarquia havia esdevingut entre els gods una institució predominantment militar. El rei era, per damunt de tot, el cap de l'exèrcit. Tenia, a més, l'autoritat principal en l'administració de justícia. Aquestes atribucions primitives s'estengueren després per influència de la monarquia romana, que en molts aspectcs serví de model als gods.

Fou en el regnat de Leovigild quan assolí el monarca un poder major, el qual arribà a ésser gairebé absolut. Imitant la magnificència bizantina, usà Leovigild el mantell imperial, la corona i el ceptre, i introduí a la cort i a la cancelleria la fastuositat de l'Imperi d'Orient.

El caràcter absolut de la monarquia visigòtica apareix ben clarament a la *Lex Wisigothorum*, on es diu que tota l'autoritat surt del rei.

Des del temps de Recared, els Concilis catòlics, intervenint en els afers de l'Estat, atenuaren aquest absolutisme.

De primer, l'elecció del monarca la feien els principals cabdills. Després de Recared la feren els magistrats i els bisbes.

Entre els cànons del Concili IV de Toledo hi ha la norma explícita per a l'elecció del rei. El cànon LXXV, després de declarar l'obligació de lleialtat al monarca per part dels sotmesos, diu: «Ningú no gosi a ocupar el tron per la força ni per l'engany; ningú no tracti de matar el rei, ans bé tan bon punt aquest mori, reunits els grans amb els bisbes, elegiran la persona que ha d'ocupar el tron, perquè units aquests dos poders en voluntat i concòrdia, no en pervindrà cap mal al poble, ni per mitjà de la violència ni del subornament.»

La intervenció del poble quedava reduïda a l'aclamació de la multitud que assistia a l'acte de l'elecció, puix que no hi ha res que indiqui la presència de diputats populars. [1]

Les institucions generals. — Al voltant del sobirà visigod hi hagué l'*Aula règia*, que era una espècie de Consell reial, cos consultiu que donava la seva opinió només en el cas d'ésser-li demanada pel rei. Aquest Consell el formaven els alts funcionaris, els palatins i d'altres personatges designats pel monarca mateix.

Sembla que funcionà durant els primers regnats un Senat o Assemblea de cabdills o ancians, institució que tingueren els gods com a transformació de les primitives assemblees generals de guerrers. Una de les referències històriques del funcionament d'aquest Senat pertoca al regnat d'Alaric II, qui convocà l'Assemblea de Aduris o Aturris, localitat que hom identifica amb la població d'Aire. No es torna a parlar d'assemblees d'aquesta mena en els regnats successius, ni de cap

1) A. Fernández Guerra, E. de Hinojosa i J. de D. de la Rada i Delgado: *Historia de España desde la invasión de los pueblos germánicos hasta la ruina de la monarquía visigoda.* Pàgs. 434 i 435.

assemblea de caràcter purament laic, i hom suposa que llurs funcions es van refondre amb les de l'Aula règia. [1]

Dels Concilis generals de Toledo diuen encertadament Valls i Taberner i Ferran Soldevila que foren la institució més característica del reialme visigòtic [2]. Aquests Concilis tenien un doble caràcter religiós i civil, assistint-hi laics i eclesiàstics. En convertir-se Recared al catolicisme, els Concilis de Toledo foren la més important institució legislativa.

Eren convocats pel rei, i constaven de dues sèries de sessions, les dedicades als afers civils i les dedicades als afers eclesiàstics. Eren celebrades en primer terme les sessions de caràcter purament eclesiàstic, de les quals els laics eren exclosos. Després venien les sessions dedicades a les qüestions polítiques i legals, amb assistència de laics i de persones d'Església. El monarca es reservava la iniciativa i la sanció de les lleis.

Corones visigòtiques de l'anomenat tresor de Guarrazar (Toledo)

Per bé que, des de la caiguda de l'Imperi romà occidental, l'Estat visigòtic fou

1) A. Ballesteros: *Historia de España y su influencia en la Historia universal.* Volum 1. Pàg. 522.
2) F. Valls i Taberner i Ferran Soldevila: *Història de Catalunya.* Volum 1. Pàg. 77.

independent de fet, els seus monarques reconeixien la supremacia, purament nominal, dels emperadors de Bizanci.

El reialme visigod, afirma Mommsen, semblava més una província romana que s'havia fet independent sota el guiatge d'un general hàbil i afortunat, que no pas un regne de nacionalitat germànica. La llengua, els costums, la forma de les lleis i l'organització civil romana es mantingueren en llurs línies essencials. [1]

Remarca Hinojosa, que els visigods, en establir-se definitivament a les Gàl·lies i en constituir un ver Estat, hagueren de menester un complicat organisme administratiu, per al qual no tenien precedents adequats, havent-se de valer dels models que els oferia l'organització romana. [2]

Es realitzà així suaument el pas del règim romà al nou règim. L'autoritat de l'Emperador fou substituïda per la del rei dels visigods, i els funcionaris imperials foren reemplaçats pels que nomenava el sobirà. [3]

L'organització provincial. — En general, la divisió provincial de la península ibèrica fou respectada pels visigods. Els límits de les províncies dels darrers temps de l'Imperi romà es mantingueren a la Tarraconesa i a la Bètica. D'altres províncies foren dividides, o disminuïdes en llur territori. Cal tenir en compte que, durant llargs períodes, la Galícia i la Lusitània pertanyeren al reialme sueu, i que una part de la Cartaginesa i de la Bètica restaren algunes dècades sota el poder de l'Imperi bizantí. D'altra banda, els límits del reialme visigod, ni en el temps de la seva plenitud, no coincidiren amb els de la Hispània romana. En efecte: les Balears quedaren fora dels dominis visigòtics, i en canvi aquests comprenien la Gàl·lia Narbonesa, anomenada també Gàl·lia gòtica o Septimània, territori que contenia les ciutats de Narbona, Carcassona, Beziers i Nimes.

Al davant de cada província hi havia un duc, les atribucions del qual eren predominantment militars, i s'estenien als afers governatius, judicials i financiers.

Les províncies estaven dividides en ciutats o districtes, governats per comtes, els quals eren autoritats subordinades al duc i encarregades d'atribucions de divers caràcter. Sota l'autoritat del comte exercien el poder judicial els jutges, que tenien uns substituts anomenats vicaris. A les viles o poblacions de menor importància governaven els *villicus*.

L'organització municipal. — Havem remarcat que, essencialment, continuaren en el període visigòtic les institucions administratives romanes. Amb major motiu encara que les altres institucions, havia de continuar l'organització del municipi, la qual tenia una cabdal importància. «En llur peregrinació de més de mig segle — diu Hinojosa — per les províncies de l'Imperi, els visigods havien vist

1) T. Mommsen: *Sitzungsberichte* de l'Acadèmia de Ciències de Berlín. Any 1885. Pàgs. 220 i 221.
2) E. de Hinojosa: *Estudios sobre la Historia del Derecho Español.* Pàg. 6.
3) E. de Hinojosa: Lloc citat. Pàgs. 6 i 7.

funcionar aquest mecanisme, i no era natural que en prescindissin, en establir-se definitivament en el territori de les Gàl·lies i d'Espanya» [1]. Per tant, el municipi visigòtic conservà l'organització i l'ombra d'autonomia que tingué en els darrers temps de l'Imperi.

Continuà al principi del període visigòtic l'organització municipal dels darrers temps del període romà, amb algunes modificacions de detall. El defensor de la ciutat, magistrat de gran importància, veié crèixer encara les seves facultats. Cada any era renovat el càrrec, l'ocupant del qual era elegit pels ciutadans entre els membres de la cúria, i la seva elecció era confirmada pel bisbe. Hom suposa que els personatges gods que hi hagués a la localitat formaven part de la cúria municipal. Més endavant, les facultats del defensor de la ciutat minvaren, i acabà essent substituït, de fet, per l'autoritat tutelar del bisbe.

Les altres magistratures municipals passaren també per algunes modificacions, així com la cúria, que intervingué en els afers judicials.

Una llei d'Alaric suprimí, o almenys atenuà, la responsabilitat subsidiària que en el temps del Baix Imperi romà havia estat assenyalada als decurions, pel que fa al cobrament dels impostos.

Una institució de caràcter germànic trobem relacionada amb l'organització municipal: el *conventus publicus vicinarum*, que era una assemblea constituïda per tots els homes lliures de cada població o districte rural, aplegats en els indrets assenyalats prèviament, segons una llei d'Ervigi. Aquesta institució comprenia tant el camp com les ciutats, i les seves facultats eren la delimitació de les heretats i les indagacions sobre serfs fugitius. També era convocada aquesta assemblea per tal que presenciés l'execució de determinades penes. No consta, diu Hinojosa, que tingués atribucions judicials, ni que s'hi realitzés la tramitació i el fall dels plets i de les causes. Hom ignora la forma de reunió del *conventus*, i tampoc es sap si s'aplegava periòdicament. [2]

En aquesta època els *vicus* eren pobles d'alguna consideració, amb cases agrupades i arrenglerades en carrers, però sense muralles. Els castells es distingien dels *vicus* per tenir murs o defenses. Les aldees o *pagi* eren edificis que ocupaven en el camp els que hi vivien. [3]

L'exèrcit. — En l'organització de l'exèrcit visigod hi trobem elements germànics i elements romans.

Les forces de guerra dels visigods no tenien caràcter permanent. Però quan calia organitzar-les, el servei militar era obligatori per a tots els homes lliures de qualsevulla raça que fossin, els quals havien d'armar-se ells mateixos.

A despit de renovar-se els exèrcits a cada reclutament, els *militantes*, o gent de

1) E. DE HINOJOSA: *Estudios sobre la Historia del Derecho español.* Madrid, 1903. Pàg. 8.
2) E. PÉREZ PUJOL: *Historia de las Instituciones sociales de la España goda.* Volum II. Pàg. 50.
3) E. DE HINOJOSA: Lloc citat. Pàg. 7.

l'ofici de les armes, constituïen una casta militar [1]. El cap suprem de l'exèrcit era el rei, i després venien en la jerarquia de l'alt comandament militar, per ordre successiu, els ducs, els comtes i els gardings. L'exèrcit estava distribuït en unitats decimals, amb grups de 1,000, de 500, de 100 i de 10 soldats, manats

Joies visigòtiques, trobades en llur major part a Elx

per oficials o prepòsits que rebien respectivament els noms de tiufats, quingentaris, centaris i decaris. La unitat tàctica era la tiufada o grup de mil homes, i la base de classificació militar era la centena.

En temps del rei Vamba es disposà que els propietaris havien d'armar per llur compte la desena part de llurs esclaus. Tots els homes vàlids havien d'agafar les armes. La primera llei imposava el servei militar a la clerecia, però la segona llei del mateix rei l'eximí.

Hom suposa que al principi només hi havia gods en l'exèrcit. En la llei militar de Vamba hi trobem ja enclosos els hispano-romans.

El reclutament el feien els anomenats *compulsores*. Sobretot des del segle VII, aquests exercien llur tasca amb una gran laxitud, essent en gran nombre els qui es lliuraven del servei de les armes, a despit de les disposicions legals. El P. Tailhan creu que el contingent més gros que els visigods reunien era de 100,000 homes, i això encara havia de menester recursos extraordinaris.

1) E. PÉREZ PUJOL: *Historia de las Instituciones sociales ae la España goda*. Volum IV. Pàg. 109.

La cavalleria tenia en l'exèrcit visigod una particular importància. Era la força més lluïda i poderosa.

Usaven els visigods les màquines de guerra romanes. Entre llurs armes, tenien com a més característica una espasa de dos talls, la *spatha*.

Els presoners de guerra esdevenien sovint esclaus.

El dret. — Fins al regnat de Rescesvint, hi hagué al reialme visigòtic dos drets: el dels gods i el dels romans o provincials. Els germànics professaven el principi que el dret era un patrimoni de cada poble, i per això no imposaven llur pròpia legislació als pobles que dominaven.

Era aquesta actitud una aplicació del principi de la personalitat de les lleis, o sigui que cada individu està sotmès al dret que per raça o naixença li pertoca.

Euric realitzà la codificació del dret visigòtic, després de la caiguda de l'Imperi romà. Posteriorment es feren d'altres compilacions.

Convé tenir en compte que el Codi visigòtic no contenia tot el dret vigent, i que no eren aplicades totes les seves disposicions. «Les legislacions dels pobles germànics — diuen Fernández Guerra, Hinojosa i Rada i Delgado —, i la visigòtica, que és d'aquestes la més comprensiva, no regulaven amb la minuciositat i amplitud de la legislació romana, i sobretot amb la dels Codis moderns, el conjunt de les institucions jurídiques. El costum compartia, més encara de fet que de dret, el domini amb la llei escrita, contradient-la algunes vegades, suplint-la i completant-la en moltes ocasions.» [1]

Els visigods, en establir-se definitivament a les Gàl·lies, van tolerar que els súbdits de raça indígena i romana seguissin regint-se segons les lleis de l'Imperi, i la mateixa cosa succeí en estendre llur domini a la Hispània. En temps d'Alaric II es passà de la tolerància a un estat de dret, per la promulgació d'un Codi per als provincials sotmesos, anomenat vulgarment *Breviari d'Alaric* i també *Breviari d'Anià*, per haver estat aquest últim el canceller que va posar-lo en vigor. El nom que millor li escau és el de *Llei romana dels visigods*.

Alaric II havia encarregat a una comissió de jurisconsults la codificació del dret vigent entre els provincials. El Codi així elaborat fou sotmès a una Assemblea de nobles i prelats, essent sancionat i promulgat l'any 506. Des de la promulgació de la Llei romana dels Visigods hom prohibí als comtes de les ciutats, sota penes greus, que fossin al·legades o aplicades pels tribunals les prescripcions del dret romà que no estessin contingudes en el nou Codi.

El dret germànic regia com a dret comú, àdhuc per als romans en llurs relacions amb els gods. La legislació romana només s'aplicava a les relacions d'ordre privat entre els provincials o romans.

En el primer any del regnat de Recesvint (654), vingué una legislació única

1) A. Fernández Guerra, E. de Hinojosa i J. de D. de la Rada i Delgado: *Historia de España desde la invasión de los pueblos germánicos hasta la ruina de la monarquía visigoda.* Tom I. Pàg. 33.

a acabar la dualitat entre el dret per als gods i el dret per als romans. Aquesta obra fou objecte de revisions i afegidures posteriors.

Durant els regnats dels monarques visigòtics s'havien promulgat diverses lleis de caràcter general, que constituïren un dret comú per a tots els habitants. La revisió del Codi d'Euric, feta per Leovigild, acostà els dos drets, i s'anà marcant progressivament la tendència a l'unitat jurídica. Xisdasvint havia intentat la unificació, i el seu fill Recesvint va realitzar-la, promulgant la *Lex visigothorum,* codi d'aplicació comú, que fou elaborat amb elements dels codis i lleis anteriors, i que substituí les diferents legislacions que regien. En temps d'Ervigi, la *Lex visigothorum* fou revisada i addicionada, d'ont sortí la *Lex renovata.* Una altra revisió amb addicions fou feta en temps d'Egica. Aquest codi, en la seva darrera forma, anomenada *vulgata,* era generalment designat, a l'Edat mitjana, amb el nom de *Liber judicum* o *Forum judicum (Fuero juzgo,* en castellà).

Rafael Ureña pretén que, al contacte del dret bàrbar, renasqueren a la península antiquíssims costums jurídics de la Hispània primitiva, i que relaciona en aquesta època el dot càntabre i el dot germànic, la comunitat econòmica del matrimoni celtibèric i els ganancials visigòtics, la màtria potestat que imperava a les antigues tribus ibèriques i l'autoritat de la mare en la família goda, l'incipient consell de família del primitiu dret hispànic i el de les legislacions germàniques. D'això dedueix Ureña, una mica paradoxalment, que en l'època visigòtica es romanitzaren els gods i es desromanitzaren els hispans. [1]

En el dret penal, la *Lex romana Visigothorum* manté la penalitat del dret romà. En el *Liber judicum* hom pot apreciar notables avenços jurídics. Hi ha el principi de la proporcionalitat de les penes, segons la llei del Talió, i les tarifes de la *composició* germànica. Pel que fa al procediment, dóna al jurament vàlua provatòria i només per excepció admet les ordalies o judicis de Déu.

Hispans i gods. — Durant molt de temps es tingué una idea fantàstica de la xifra dels invasors bàrbars en el migdia d'Europa. Hom imaginava llurs invasions com una onada de pobles que inundava materialment les terres envaïdes. Fustel de Coulanges va demostrar l'exageració enorme d'aquestes apreciacions, i reduí a algunes desenes de milers el nombre dels invasors de les Gàl·lies. Avui ha estat revisada al seu torn la revisió feta en aquest punt per l'il·lustre historiògraf francès. Queden definitivament rebutjats els parers que fixaven en milions el nombre de bàrbars que des del nord i del centre d'Europa queien damunt les terres meridionals. Però es té per segur que eren més nombrosos del que suposava Fustel de Coulanges. Cal tenir en compte, en efecte, que darrera els exèrcits germànics hi anaven les famílies dels guerrers. Les grans invasions no van ésser simples incursions d'exèrcits, movent-se ràpidament amb l'agilitat dels qui duen poca

1) Rafael Ureña: *Historia de la Literatura jurídica española.* Madrid, 1906. Tom I. Volum II.

impedimenta. Es tractava del trasllat de tribus, i els soldats eren l'avantguarda dels grups ètnics que cercaven, més cap al sud, poder i riquesa, millor terra i millor cel.

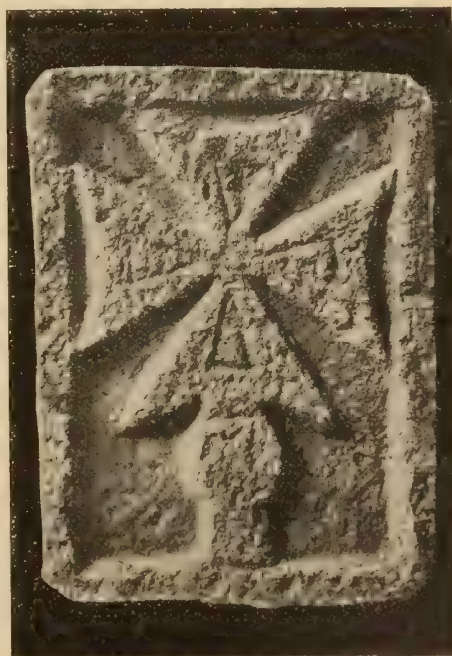
No era gaire gros el nombre dels primers invasors vàndals, alans i sueus que entraren l'any 409 a la península ibèrica. El grup més nombrós fou segurament el dels sueus. Més alta era la xifra dels invasors visigòtics, arribats a la nostra terra alguns anys més tard. Després de les campanyes d'Ataülf i de Vàlia, només restaren a la nostra terra, probablement, algunes guarnicions militars visigòtiques. Fins a la conquesta definitiva que de la província Tarraconesa i de bona part de les altres províncies ibèriques féu Euric, no hi devia haver a Catalunya una massa nombrosa de gent goda. I àdhuc a partir d'Euric i de l'establiment del reialme visigòtic peninsular, els gods van ésser a la península, i assenyaladament a la nostra terra, una minoria dominant, especialment de caràcter militar, reduïda als més importants nuclis de població.

Fora dels trasbalsos duts per les guerres i revoltes, sembla provat que els dominadors es mostraren tolerants i benèvols envers l'anterior població hispano-romana. Tanmateix, els visigods establiren a favor de llur raça notables privilegis. Els impostos pesaven sobre els hispano-romans. És sabut que durant una gran part de l'època visigòtica van estar separades les dues classes d'habitants per la prohibició dels matrimonis mixtos, la qual prohibició no solament obeïa a motius ètnics, sinó també al fet de la divergència de religió.

Portaren els bàrbars a la nostra terra, com s'ha pretès que portaren al conjunt de les terres per ells envaïdes, una regeneració física i moral?

Havem fet remarcar en una altra banda [1] que és un tòpic històric el presentar la mort de l'Imperi romà a mans dels bàrbars com l'enfonsada d'una societat en descomposició, davant l'allau de les gents estrènues i sanes que del nord davallaren amb fúria de torrent. Hom ha cregut que l'aigua tumultuosa de la invasió renovà l'aigua morta i podrida del gran llac de Roma, i que les virtuts d'un poble jove renovaren la civilització gangrenada del món llatí caduc.

Fou Fustel de Coulanges qui va desfer la llegenda de la virtut bàrbara. Provà que la corrupció moral de Roma és només

Creu de la catedral de Barcelona

1) A. Rovira i Virgili: *Les valors ideals de la guerra*. Barcelona, 1916. Pàg. 12.

una veritat a mitges, i que la sanitat moral de la vella Germània és una falsetat total. Negà Fustel de Coulanges que els bàrbars haguessin regenerat el migjorn d'Europa. No els reconeix virtuts característiques i originals. Sosté que estaven tan corromputs com ho poguessin estar els romans, i que, a més, llur corrupció era bàrbara.

Els visigods eren els bàrbars més civilitzats, degut a llur major i més llarg contacte amb els romans. Però eren inferiors a aquests i en general a la selecció directiva de les terres de l'Imperi. Així es comprèn que fossin conquerits espiritualment i es romanitzessin en molts aspectes. I ací cal remarcar que no ha existit verament una cultura germànica original. En la nostra civilització hi ha, fonamentalment, una cultura greco-llatina i una cultura cristiana. [1]

Sant Isidor, en la seva obra *Història dels Gods,* declara la seva admiració per la raça dominadora. Lloa la tolerància i la magnanimitat dels gods i pondera la prosperitat de la península sota aquests. Àdhuc elogia la conducta d'Alaric en apoderar-se de Roma. Aquest il·lustre escriptor, però, es decantava sovint als panegírics.

La diferència de religió constituïa una causa de feblesa per l'Estat visigod. Eren catòlics els hispano-romans. Ho eren també els sueus, els quals entraren a la Hispània essent idòlatres, es convertiren al catolicisme sota Requiari (any 448), es feren arrians sota Remismund (any 465), i en l'any 550, sota Carriaric, es feren novament catòlics, per obra de Sant Martí Dumiès.

Leovigild volgué donar a l'Estat la força de la unitat religiosa. Potser ell considerava cosa secundària el que la unitat es fes sota l'arrianisme o sota el catolicisme. I si trià l'arrianisme com a base del seu intent d'unificació, fou principalment perquè era ja una tradició en els visigods. Sostenen alguns historiadors que Leovigild es convencé més tard que no era possible la unificació religiosa a base de l'arrianisme i que per això, poc abans de morir, encarregà al seu fill Recared que es convertís a la religió catòlica [2]. La conversió dels gods al catolicisme féu desaparèixer una de les causes de la prohibició dels casaments entre gods i romans.

Cal advertir que el nom de romans, que d'una banda era aplicat en aquest període als bizantins, designava també els indígenes romanitzats del territori que els gods dominaven.

Confessa Pérez Pujol que ni la unitat geogràfico-política, ni la unitat religiosa, ni la fusió de les castes pel matrimoni, pogueren constituir durant aquesta època ni una nacionalitat vera, ni tan solament un Estat vigorós. [3]

L'Església. — Les províncies eclesiàstiques foren durant l'època goda com en l'època cristiano-romana, les mateixes províncies administratives. Aquestes provín-

1) A. Rovira i Virgili: *Les valors ideals de la guerra* Pàgs. 12 i 13.
2) E. Pérez Pujol: *Historia de las Instituciones sociales de la España goda.* Volum II. Pàgs. 23 i 24.
3) E. Pérez Pujol: Lloc citat. Volum II. Pàg. 26.

cies eren les següents: Narbonesa, Tarraconesa, Cartaginesa, Galiciana, Lusitana i Bètica, que tenien les capitals respectives a Narbona, Tarragona, Toledo, Braga, Mèrida i Sevilla.

Les diòcesis de cada província estaven dividides en parròquies. Davant de cada parròquia hi havia un prevere, amb l'obligació de presentar-se a la capital de la diòcesi una vegada a l'any, per tal de donar compte del seu comès. Els bisbes, per llur part, tenien l'obligació de fer anualment la visita pastoral a les poblacions de la diòcesi.

Abans de la conversió de Recared, els bisbes eren elegits per la clerecia i el poble de les respectives diòcesis, amb l'aprovació del metropolità. Però en esdevenir el catolicisme la religió oficial de l'Estat, foren els bisbes de nominació reial.

En els Concilis toledans fou disposat que els bisbes de cada província es reunissin una vegada l'any en Concili provincial.

Els principals decrets dels Concilis ecumènics i particulars i les decretals dels papes foren aplegats en un *Codex canonum.*

En aquesta època augmentà el nombre de bisbats. Entre els bisbats nous de la Tarraconesa hi hagué els d'Empúries, Ausona (Vich), Urgell i Ictosa. A la Narbonesa fou creat el bisbat d'Elna.

Durant l'època visigòtica, l'Església catòlica hispànica adoptà un ritual més complicat, que substituí l'anterior litúrgia, molt simple, composta per alguns primitius rites apostòlics. Hom creu que fou el bisbe de Sevilla, Sant Leandre, qui elaborà la primera litúrgia visigoda, formada amb elements dels antics rites i amb rites orientals. El IV Concili de Toledo acordà, sembla, la unificació dels rites en tot el reialme, i encarregà a Sant Isidor la redacció d'un llibre d'oficis eclesiàstics. En compliment d'aquesta comanda, va compondre Isidor un breviari i un misal. La misa goda de Sant Isidor és d'una solemnitat imponent i d'una esplèndida riquesa litúrgica.

La importància i el nombre de les institucions monàstiques cresqueren en els temps visigòtics. Molts dels eclesiàstics famosos d'aquesta època eren frares. A Catalunya fundà un monestir Joan de Biclara, i un altre l'arquebisbe de Tarragona, Sergi, prop de la ciutat [1]. No es pot donar encara per aclarida del tot la qüestió referent a la regla dels monestirs peninsulars en aquesta època. Mentre que els uns suposen que les institucions monàstiques del reialme visigòtic inspiraren llur vida en la dels cenobis orientals, d'altres creuen que adoptaren la regla de Sant Benet. Hi ha qui assegura que era benedictí el cenobi fundat a la nostra terra per Joan de Biclara. [2]

Els monestirs dependien dels bisbes de la diòcesi a la qual pertanyia el territori on estaven enclavats.

1) FIDEL FITA: *Inscripciones visigóticas y hebreas de Tarragona.* «Boletín de la Real Academia de la Historia». Tom XLIII. Pàg. 455.

2 MONTALAMBERT: *Les moines d'Occident.*

Convé no oblidar que, a despit de l'acatament que feia al Papa, l'Església visigòtica restà isolada i gairebé independent dins l'Església universal.

Els Concilis de Toledo. — Havem dit ja que aquests Concilis, a partir de Recared o sigui del III Concili, tingueren un doble caràcter civil i eclesiàstic. Hi hagué alguns Concilis en els quals només foren tractats afers eclesiàstics — el X i el XIV — i a aquests no hi assistiren elements laics.

No és possible de donar als Concilis de Toledo el nom de Corts, puix que no hi prenia part cap representació popular.

El rei, no solament convocava els Concilis, sinó que assenyalava els temes que calia tractar-hi i es reservava el dret d'aprovar els acords presos. Això mostra que el règim de la monarquia visigòtica no era pròpiament teocràtic, com alguns autors han sostingut; però de totes maneres és innegable la influència preponderant que la clerecia hi exercí. Aquesta preponderància fou deguda ensems a l'autoritat religiosa dels bisbes i clergues i a llur major nivell de cultura. Cal tenir present, a més, que el poder legislatiu suprem seguí en mans del monarca, i així s'explica, per exemple, que la *Lex Wisigothorum,* tot copiant en algunes parts disposicions dels Concilis, en altres contingui disposicions extra-conciliars, que hi figuren per la voluntat del sobirà.

Pilar visigòtic de l'església de Vernet del Conflent

La forma de celebració dels Concilis era senzilla. En començar-se un Concili, els que hi havien d'assistir s'aplegaven el primer dia a l'atri de la basílica, on s'asseien els bisbes en semicírcol per ordre d'antiguitat, i després els preveres, diaques, laics i notaris, per aquest ordre. Venien les pregueres de ritual, i tot seguit entrava el rei i els nobles, i aquell presentava l'anomenat tom regi, o sigui la proposició o el programa dels punts que calia tractar. Pronunciava el rei amb aquest motiu un discurs o exhortació, que era contestat pel president del Concili. Fora ja el monarca del lloc on es celebrava l'acte, era llegit el tom regi. En els dies següents tenien efecte les deliberacions, apel·lades *collatio.* Un detall curiós: era recomanada als membres del Concili la mesura en les discussions que hi hagués i es pregava que s'abstinguessin d'interrompre amb crits, rialles o rumors. Quan el Concili havia enllestit les seves tasques, els cànons aprovats eren llegits públicament a l'església davant el poble, que els aclamava. Tornaven els bisbes al lloc de celebració del Concili i signaven les actes d'aquest, rebia el primat l'òscul de pau i es donava per dissolta l'Assemblea.

L'última sessió del Concili, com la primera, es celebrava a la basílica. Les altres sessions eren celebrades en un lloc diferent, probablement en un cònclavi de l'atri. [1]

Al tercer concili de Toledo, on es féu la solemne abjuració de l'arrianisme, hi assistiren els següents bisbes catalans: Ugnus, de Barcelona; Sofroni, d'Egara; Polibi, de Lleyda; Simplici, d'Urgell; Aquilí, d'Ausona; Julià, de Tortosa; Froiscle, també de Tortosa, i Alici, de Girona. El metropolità de Tarragona, Artemi, que no assistia al concili, hi estava representat pel seu vicari, Esteve, i així mateix el bisbe d'Empúries, Fruitós, era representat per Galan. Després de l'abjuració de Recared i de la reina Bagda, abjurà el bisbe arrià de Barcelona, Ugnus, en la forma següent: «Ugnus, en el nom del Crist, bisbe, anatematitzant els dogmes de l'heretgia arriana més amunt condemnats, amb la meva pròpia mà i de tot el meu cor, subscric aquesta Fe, Santa, Catòlica, en la qual crec, entrant en el gremi de l'Església Catòlica.» El bisbe intrús de Girona, Froiscle, va subscriure una anàloga fórmula. També assistí al concili Joan de Biclara, potser com a abat, o com a historiador que volia presenciar aquell esdeveniment transcendental. [2]

Els Concilis particulars de la Tarraconesa. — Els Concilis de la Província Tarraconesa van ésser celebrats alternativament a quasi totes les ciutats episcopals de Catalunya. El primer concili, després de les grans invasions, fou a la seu metropolitana, Tarragona. Aquesta s'avançà en això a totes les altres esglésies de la península. La celebració del Concili de l'any 516 a Tarragona motivà la lletra del papa Hormisdas als prelats hispànics, en la qual els manava que, si no podien reunir-se dues vegades a l'any, com establien els vells cànons, celebressin almenys una reunió anual.

Es celebrà el dit Concili durant la regència de Teodoric, que durà quinze anys (511-526). Fou aquest període, com remarca Riber, un interregne de pau fecunda i el primer repòs tastat pel poble i per l'Església d'un segle ençà [3]. Dels quatre concilis que hi hagué en aquell temps, tres van ésser a Catalunya.

Hi acudiren els bisbes Joan, de Tarragona; Pau, d'Empúries; Fontià o Fontinià, de Girona; Agrici, de Barcelona; Ursus o Ors, de Tortosa; Oronci, d'Illiberis [4]; Canidi, d'Ausona, i Nebridi, d'Ega-

Relleu visigòtic (Museu Arqueològic Nacional de Madrid)

1) A. BALLESTEROS: *Historia de España y su influencia en la Historia universal.* Volum I. Pàg. 538.

2) LL. RIBER: *Els Sants de Catalunya.* Volum II. Pàg. 74.

3) LL. RIBER: Lloc citat. Volum II. Pàg. 40.

4) D'altres llegeixen, no *Illiberis*, sinó Lleyda. — Vegi's LL. RIBER: Lloc citat. Tom II. Pàg. 40.

ra. Hi assistiren també el bisbe de Cartagena, Hèctor, i el de Saragossa, Vicens.

És probable que aquest concili es celebrés a Centcelles, puix que sovint servia per a aquestes reunions un baptisteri gran. [1]

En el concili provincial de Girona (517), al qual assistiren set dels bisbes presents en el de Tarragona, mancant-hi el de Tortosa, es proclamà la unitat litúrgica de Catalunya sota el model de la metropolitana església tarragonina.

Del bisbe de Tarragona Joan, que tingué cabdal intervenció en aquests concilis, hom coneix la làpida funerària, que diu així:

Te Ioannem Tarraco coluit mirificum vatem
Tuosque in hoc loco in pace condidit artus.
Denis equam libram tenens remeantibus lustris
Rector doctorque prefuit monacis et populis.
Octies denos vita peragens feliciter annos. [2]

Joan, qui era probablement grec d'origen, governà la diòcesi tarragonina des de l'any 469 al 519.

L'any 540 es celebrà el concili provincial a Barcelona, amb assistència de sis bisbes catalans: el metropolità Sergi; Nebridi, de Barcelona; Cassonci, d'Empúries; Andreu, de Lleyda; Estafili, de Girona; Assellos, de Tortosa. També hi assistí Joan, de Saragossa.

Els cànons aprovats als diversos concilis catalans ens mostren alguns caires de l'estat social d'aquella època. Sota aquest punt de mira, el concili més interessant és el que s'obrí a Lleyda, el dia 8 d'agost de l'any 546. El presidí el metropolità Sergi, i hi assistiren, a més, els bisbes següents: Just, d'Urgell; Cassonci, d'Empúries; Maurelió, de Tortosa; Februari, de Lleyda, Gratus, delegat del bisbe de Girona, Estafili, i el bisbe de Saragossa, Joan.

Remarca Riber que els canons que es dictaren en aquest concili dónen una idea gens falaguera de la societat a la qual s'havien d'aplicar. El cànon primer, afegeix, «denuncia l'horror d'un segle insuau, d'on no en sortia indemne la mansuetut eclesiàstica». I remarca que ja ve de lluny «l'heroica pugnacitat d'una part de la clerecia muntanyenca de Catalunya» [3]. Ve't ací el dit cànon, segons la traducció que Riber en fa:

« Aquells qui a l'altar serveixen i administren la sang del Crist i toquen els calzes destinats als divinals oficis, abstinguin-se d'escampament de sang humana, encara que sigui hostil aquesta sang, i àdhuc en l'estretor d'una ciutat assetjada. I si tant és que perpetren la dita efusió de sang, durant dos anys siguin privats de l'ofici i de la comunió, i redimeixin llur pecat amb vigílies, dejunis, oracions i

1) Ll. Domènech i Montaner: *Centcelles.* Pàg. 12. — Cabrol: *Dictionnaire d'Archéologie Chrétienne et de Liturgie.* Volum II.

2) Traducció: «Joan de Tarragona fou un mirífic prelat, descansa en pau en aquest lloc. Per espai de cinquanta anys sostingué la balança en el just, regí i adoctrinà clergues i poble, i morí octogenari.»

3) Ll. Riber: *Els Sants de Catalunya.* Volum II. Pàg. 55.

almoines, segons el poder que Déu els en doni, i així després siguin tornats a admetre a l'ofici i a la comunió, però sense promoure'ls a graus més excel·lents.»

El cànon segon assenyala càstigs per als qui intentessin de fer morir els fills adulterins o donessin beuratges a les mares per tal de provocar el gastament. El cànon quart disposa que els qui perseveressin en el contuberni incestuós, només fossin admesos a l'església fins a la missa dels catecúmens. El cànon sisè puneix amb gran rigor la violació de verge religiosa o vídua penitent. El cànon onzè estatueix que han d'ésser degudament castigats pel bisbe els clergues que es barallin en forma que causi desprestigi a l'honorabilitat de l'ofici, El cànon dotzè disposa que els bisbes que hagin ordenat clergues fent mancament als cànons, siguin perdonats, tot deposant els que hagin rebut una ordenació indeguda; però que no repeteixin el mancament. El cànon quinzè confirma el càstig als clergues que cohabitessin amb dònes externes. Finalment, el cànon setzè, amb mots enèrgics, mana, confirmant disposicions d'anteriors concilis, que a la mort del bisbe es faci inventari del palau episcopal. Dedueix Riber de l'energia del text, que en aquests casos hi havia el perill que una vera invasió i assalt de clergues s'en dugués allò que trobaven o els plaïa [1]. El dit text ho declara explícitament. Ja en el concili de València (any 524) es dictaren severes disposicions contra aquests robatoris.

L'any 592 es celebrà el concili de la Tarraconesa a Saragossa, presidit per Artemi, bisbe metropolità de Tarragona, assistint-hi, entre altres bisbes externs, Sofroni, d'Egara; Julià, de Tortosa; Simplici, d'Urgell, i Galan, d'Empúries. Entre les disposicions, de caràcter general per a la Tarraconesa, es prengueren acords sobre la incorporació a l'Església catòlica del patrimoni dels clergues arrians, els quals eren admesos als respectius oficis si seguien una conducta adequada, i sobre la reconsagració de les esglésies que havien estat consagrades de primer per bisbes arrians.

Per últim, esmentarem el concili de Barcelona, obert el dia primer de novembre de l'any 599 a l'església de la Santa Creu, o sigui a la catedral. El metropolità Asiàtic el presidí, i hi assistiren Ugnus, bisbe de Barcelona; Simplici, d'Urgell: Aquilí, d'Ausona; Julià, de Tortosa; Galan, d'Empúries; Froiscle, de Tortosa; Joan, de Girona (es tracta de Joan de Biclara); Ameli, de Lleyda; Ilergi, d'Egara; Mummi, de Calahorra, i Màxim, de Saragossa.

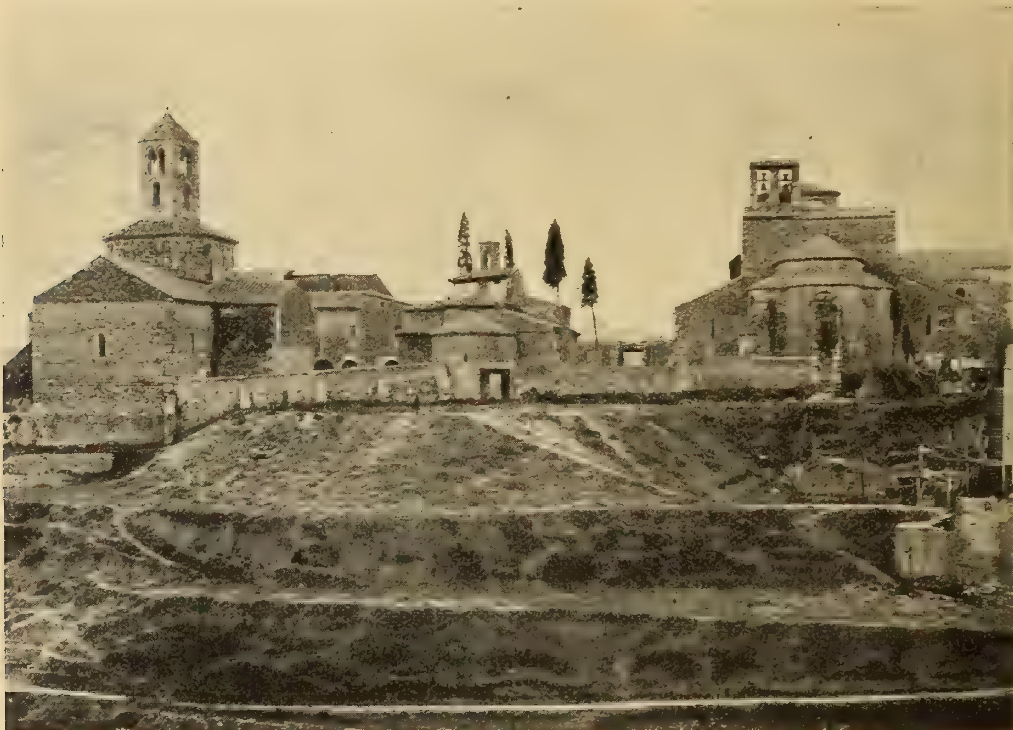
Fins a l'any 633 no apareix a les actes del concili de Toledo la signatura del bisbe d'Elx. Hübner deduí de l'examen epigràfic de les restes de mosaics trobades a la basílica d'Elx la data dels segles v o vi després de Jesucrist. Leclercq deduí de certs detalls la del segle vii, i en tot cas, la del temps de la dominació bizantina.

La diòcesi d'Egara, que havia fundat el bisbe de Barcelona, Nundinari, adjudicant-li una part del territori de la diòcesi pròpia, finí en l'època visigoda.

1) Ll. Riber: *Els Sants de Catalunya*. Volum I. Pàg. 58

Tingué per darrer bisbe Joan, qui l'any 693 s'assegué a la cadira episcopal.

Pel que fa a la religió, direm que encara hi havia a Catalunya en aquest temps restes d'idolatria en les pagesies i en els llocs muntanyencs. Hom venerà els arbres sagrats i les fonts miraculoses fins molt avançada aquesta època. El bisbe d'Arles, Sant Cesari, en la primera meitat del segle VI, recomanava als seus dioce-

(Servei de Catalogació de Monuments)

Conjunt, en llur estat actual, de les tres esglésies de Terrassa els absis de les quals formaven part de la catedral visigòtica

sans, en una de les seves homílies, que no donessin culte a arbres i fonts, i demanava que els qui sapiguessin que prop de la casa llur hi havia ares, o temples rústics *(fana)*, o arbres profans, cuitessin a aterrar-los o a tallar-los de soca i arrel. Succeïa que quan un arbre d'aquests queia a terra, cap pagès no volia fer-ne llenya per cremar. [1]

Escriu Riber que «amb mort més lenta que en la Cossetània o en la Laletània, era natural que morís el gran Pan en els sots feréstecs dels lacetans o en la forestal paor de la Ilergècia». I recorda que encara en temps de Gregori de Tours, el mot *rústic* era sinònim de *pagà*. [2]

1) VACANDART: *L'idolatrie en Gaule.* «Revue de Questions Historiques». Abril de l'any 1899.

2) GREGORI DE TOURS: *Vitae Patrum.* XVII, 5.

El monacat a Catalunya. — No sabem els orígens del monacat a Catalunya. Algú ha presentat com un rudiment de vida monàstica aquella vida solitària i rústica que Paulí de Nola i la seva muller Teràsia dugueren a la nostra terra [1]. Encara que aquesta apreciació fos exacta, no podria assenyalar-se cap lligam entre aquest cas i la vida ermitana que apareix en els temps posteriors. En el segle IV el monacat es difongué i s'organitzà. Tant a l'Orient com a l'Occident el nombre de monjos fou extraordinari. Un dels fogars de la vida monàstica en aquest temps fou la Gàl·lia occidental.

Riber es decanta a creure que el va-i-ve entre l'Orient i l'Occident provocat per l'arrianisme, que exilià nombrosos catòlics, contribuí a l'establiment del monacat a l'Europa occidental, i que hi contribuïren també les visites dels fidels d'Occident a Terra Santa, puix que aquests viatges els feren veure la vida monàstica establerta en aquelles regions. [2]

Es pregunta Riber si els primers monjos establerts a Catalunya vingueren de l'altra banda dels Pireneus o dels monastirs episcopals d'Àfrica per l'estil del que tenia a Hipona Sant Agustí. En tot cas, creu que devien seguir la regla agustiniana, puix que àdhuc suposant que haguessin vingut de la Gàl·lia, hi ha el fet que els legisladors monàstics de Provença i de la Gàl·lia meridional feren importants manlleus a les normes d'aquell sant. [3]

En aquesta època féu estada a Catalunya Sant Eudalt, i sembla que visqué en vida ermitana a l'Urgell i Andorra. Les seves despulles reposen al monestir de Ripoll, on les portaren en el segle X uns monjos ripollesos. Una tradició, existent ja en el segle X, assegura que Sant Eudalt fou màrtir de la persecució arriana contra els catòlics de la Gàl·lia gòtica. [4]

L'abat Victorià va fundar diversos monestirs a la península ibèrica i a la Gàl·lia [5]. L'epitafi d'aquest abat, que Rossi descobrí i que reimprimí Hübner [6], diu: «*Augmine multo monachorum Iberiam Galliasque replevit cellas senioresque probos sanctitate re prefecit.*» Cap a l'any 506 fundà el cenobi d'Assan, entre els rius Éssera i Cinca, als confins del Ribagorça i Sobrarb. D'Assan sortiren els bisbes de les novelles seus catalanes [7]. Victorià gaudí d'altíssim prestigi, i els monarques visigods — Amalaric, Teudis, Agila, Atanagild — el consultaren sovint sobre els afers de l'Estat. Després de refusar una mitra que li fou oferta per Teudis, acceptà, l'any 531, el càrrec d'abat d'Assan. Morí l'any 557.

Per l'epitafi del bisbe de Tarragona, Sergi, successor de Joan, sabem que cons-

1) Vegi's el present volum, pàgs. 219 i 220.
2) Llorenç Riber: *Els Sants de Catalunya.* Volum II. Pàgs. 44 i 45.
3) Llorenç Riber: Lloc citat. Volum II. Pàg. 46.
4) Llorenç Riber: Lloc citat. Volum II. Pàg. 37.
5) Fidel Fita: *Epigrafía cristiana en España.* «Boletín de la Real Academia de la Historia». Volum XXXVII. Pàgines 500 i següents.
6) E. Hübner: *Inscriptiones Hispaniæ Christianæ.* N.º 390. — Fidel Fita: Lloc citat. Pàgs. 500 i següents.
7) Llorenç Riber: Lloc citat. Volum II. Pàg. 47.

truí no gaire lluny de la ciutat un cenobi per fer-s'hi sants. «*Haud procul ab urbe construxit cœnobium sanctis.*»

Sabem així mateix que Joan de Biclara fundà un cenobi a Catalunya. Hom creu que aquest Biclara correspon al lloc de Vallclara.

La identificació de Biclara amb Vallclara la fa ja Bernat Boades. Aquest historiador català medieval diu que Sant Joan de Biclara «va edificar un monestir de monjes negres de mossenyor Sant Benet en aquelles partides, prop d'un loch apellat Valclara, un loch solitari hon encara vuy se n'hi troben senyals.» [1]

Riber, després de fer constar que no se sap del cert el lloc on Joan fundà el monestir que li ha valgut el nom de Biclarès, o de Biclara, i que alguns autors escriuen Vallclara, diu: «Aquest nom és més clar i més benedictí. Un hom pensa en el monestir de Vallumbrosa i de Claravall, que abans era anomenada Vall de l'absinti... Semblava que un bell instint geòrgic, ja constatat per Montalembert i pel cardenal Newman en son bell estudi sobre la missió de Sant Benet, orientava les passes meditabundes d'aquests monjos vers les opaques frescors de les angueres, on van lliscant els flumicells reguívols, on parla de Déu la boca fresca de les fonts. Aquell vers virgilià:

Rura mihi et rigui placeant in vallibus amnes

podria ésser la divisa d'aquésta ordre feta per a la pau de la soledat» [2]. I recorda a continuació les belles paraules d'un frare benedictí, Aureli Cassiodor: «Si algun dels monjos ni amb lletres humanals ni amb divines lletres pot eixir perfectament erudit, esculleixi allò altre, ço és, l'amor dels camps, l'obaga de les valls i l'argent de les aigües vives, puix que no desdiu dels monjos el conrear l'hort, el llaurar el goret i l'alegrar-se d'un bell esplet de pomes.»

Per la pedra tombal de Justinià, bisbe de València i germà de Sant Just d'Urgell, se sap que aquell fundà també convents: «*Virgines instituens monachosque gubernans.*»

El més antic document català on es parla de cenobites és, sembla, el cànon primer del concili de Tarragona celebrat l'any 516, el text del qual presenta ja vigorosa i organitzada la vida monàstica a la nostra terra. [3]

Els jueus. — Des de poc després de la destrucció de Jerusalem, en el segle I de Jesucrist, hi hagué a la nostra terra nuclis de jueus fugitius. Per noves immigracions i per la fecunditat de la raça, aquest nombre degué augmentar en els segles posteriors.

Consta que, des del segle I, l'aljama o col·lectivitat israelita de Mahó era molt nombrosa i poderosa. Sobre els jueus menorquins trobem referències a l'encíclica del bisbe Sever de Iamo (Ciutadella).

1) BERNAT BOADES: *Feyts d'armes de Catalunya.* Pàgs. 70 i 71.
2) LLORENÇ RIBER: *Els Sants de Catalunya.* Volum II. Pàg. 163.
3) LLORENÇ RIBER: Lloc citat. Volum II. Pàg. 44.

A la Narbonesa els jueus devien ésser nombrosíssims. En el Concili celebrat a Narbona en l'any 589 es disposa que els jueus narbonesos s'abstinguin del costum, novellament adoptat, de cantar salms en acompanyar els morts al cementiri i que tornin al costum antic de resar-los en veu baixa, per tal de no ofendre els sentiments dels cristians. [1]

Les relacions entre jueus i cristians enlloc no foren tan íntimes com a la península ibèrica fins al segle VI. Mentre els visigods van ésser arrians, reconegueren als

(Servei de Catalogació de Monuments)

Mosaic de la basílica visigòtica descobert enfront l'església de Santa Maria, de Terrassa

jueus tots els drets polítics i els admetien a l'exercici de les funcions públiques. [2]

Això canvià després. En el regnat de Sisebut hi hagué, com ja havem dit [3] una fortísima persecució, que fou feta per iniciativa reial, d'acord amb els palatins, i sense intervenció ni consulta, almenys pública i oficial, de la clerecia. La massa popular odiava els jueus per les riqueses que molts d'ells havien acumulat.

1) Fidel Fita: «Boletín de la Real Academia de la Historia». Tom XLVII. Pàg. 361.
2) J. Darembourg.
3) Vegi's el present volum, pàg. 208.

Pèrez Pujol presenta la persecució contra els jueus com una conseqüència de la unió entre gods i romans o provincials, portada per l'adopció oficial del catolicisme. Aquesta unió, diu, es segellà principalment amb l'aliança de la monarquia i la clerecia catòlica, aliança que engendrà un esperit intolerant, del qual els jueus foren víctimes. La raça proscrita, expoliada, perseguida, visqué des d'aleshores en l'odi, sotjant l'ocasió de la venjança, i la trobà, contribuint poderosament a l'èxit de la invasió sarraïna i aprofitant-s'en. [1]

Hi ha una versió que presenta la persecució dels jueus decretada per Sisebut com una suggestió d'Heracli, emperador de Bizanci, qui tenia la por supersticiosa que l'Imperi seria destruït pels dispersos fills d'Israel; i aquesta por el dugué a suscitar per tot arreu persecucions contra els jueus. Segons la dita versió, en pactar la pau amb Sisebut, Heracli accedí a l'abandó de les ciutats de la costa meridional de la península, però exigí en canvi que el monarca visigod expulsés els jueus del seu reialme. «Aquesta pretensió — remarquen Fernández Guerra, Hinojosa i Rada i Delgado —, que si s'hagués tractat d'altres gents hauria estat potser rebutjada, trobà fàcil acollida en Sisebut, la fervor religiosa del qual per la vera fe trobà ocasió propícia per foragitar dels seus dominis aquella odiada raça.» [2]

Textualment deia la llei persecutòria que als jueus que al cap d'un any no fossin batejats i no trametessin llurs fills i servents als sacerdots perquè els bategessin, s'els donés cent assots, s'els esquilés el cap i s'els foragités del reialme per sempre, passant llurs béns a poder del rei. Si aquests jueus no feien penitència, el rei podia donar llurs béns a qui volgués [3]. Molts dels expulsats es refugiaren al reialme dels francs, on no trobaren millor acollida, puix que el rei Dagobert, atiat per l'emperador de Bizanci, els posà davant el dilema de l'abjuració o la mort.

Es fa pujar a més de 90,000 el nombre de jueus batejats forçadament per efecte de les disposicions de Sisebut.

Prohibí a més Sisebut que els israelites es valguessin de servents cristians, i declarà lliures tots els que tinguessin en el moment de publicar-se la disposició.

Al VI Concili de Toledo els bisbes es mostraren decantats a la política de tolerància envers els jueus. Aquesta benignitat els fou censurada, sembla, pel papa Honori [4]. És possible que haguessin arribat a Roma informacions exagerades sobre la benignitat dels bisbes. De totes maneres, el rei Xintila compartia el criteri rigorista del pontífex. [5]

Les disposicions preses durant l'època visigòtica contra els jueus dividiren aquests en tres categories: la dels batejats, fidels a la fe cristiana; la dels relapses,

1) E. Pérez Pujol: *Historia de las Instituciones sociales de la España goda.* Volum II. Pàgs. 24 i 25.

2) A. Fernández Guerra, E. de Hinojosa i J. de D. de la Rada i Delgado: *Historia de España desde la invasión de los pueblos germánicos hasta la ruina de la Monarquia visigótica.* Volum I. Pàg. 425.

3) *Codi Visigod.* Llibre XII. Títol III. Llei III.

4) P. Fidel Fita: *El Papa Honorio y San Braulio de Zaragoza.* Revista «La Ciudad de Dios». Tom VI. Any 1871. Pàg. 101

5) A. Ballesteros: *Historia de España y su influencia en la Historia universal.* Volum I. Pàg. 554.

falsos convertits o sospitosos de tornar al judaïsme, i la dels no batejats, perseguits sovint per les autoritats civils a despit de les disposicions relativament benèvoles dels concilis. La darrera categoria era la que jurídicament es considerava com a classe apart, puix que els jueus conversos o batejats, si no hi havia proves o sospites de la insinceritat de llur conversió, gaudien dels mateixos drets que els cristians.

Les comunitats jueves estaven governades per un règim especial, ja des de l'època romano-cristiana. Tenien autoritats pròpies, sotmeses, però, en molts aspectes, a les autoritats de l'Estat. En els afers civils eren jutjats pels *majores*, constituint, segons consta a la *Lex Visigothorum*, el *conventus judæorum*.

Des dels primers temps de l'establiment dels jueus a la nostra terra i a les altres terres de l'Occident, hi hagué entre els membres de llurs comunitats persones de notable il·lustració i saviesa, així com artistes i artífexs de mèrit. Hom assenyala com a prova de la importància del moviment científic judaic el fet que eminents cristians com Sant Isidor de Sevilla i Sant Julià de Toledo es veiessin obligats a combatre les doctrines del Talmud i altres llibres rabínics. De la difusió d'aquestes doctrines en el territori de l'Estat visigòtic n'hi ha diverses proves literàries i documentals. [1]

L'organització social i econòmica. — Les classes socials apareixen en aquesta època, més encara que en les anteriors, netament diversificades. Hi ha una alta aristocràcia visigoda, els *seniores*, basada de primer en la sang, i posteriorment també en la riquesa. La noblesa romana subsistí, essent els seus membres els *senatores*, que foren admesos com a nobles pels visigods, i algunes vegades veiem que els són confiades altes funcions palatines i de govern. «La diferència entre la noblesa romana i la noblesa goda — diu Ballesteros — és purament de procedència; la romana és essencialment plutocràtica i burocràtica, la germànica té un origen militar, de qualitats personals, i es consolidà més tard pel repartiment de terres i el patronat». Els grans dignataris palatins eren anomenats *optimates* i *primates palatii*.

En situació inferior a la d'aquests nobles hi havia els leudes, que prestaven al monarca serveis especials a canvi del patrocini que en rebien.

Anàlegs als clients romans, hi havia en els temps visigòtics els bucel·laris *(buccellarii)* o clients que estaven sota la protecció de senyors o patrons i es comprometien a prestar-los determinats serveis i servar-los fidelitat. El patró era l'encarregat de concertar el casament de la filla del bucel·lari. El contracte que establia la relació entre els bucel·laris i els senyors no era perpetu, ans bé revocable a voluntat.

Sota les classes nobles hi havia els menestrals i treballadors dels nuclis urbans,

1) J. AMADOR DE LOS RIOS: *Historia social, política y religiosa de los Judios en España y Portugal*. Madrid, 1895. Tom I.

que eren homes lliures, i en les categories inferiors els colons, serfs i esclaus, els quals en aquesta època visqueren en millors condicions que en l'època romana.

Milloraren en els temps visigòtics les fonts de riquesa: agricultura, indústria, comerç, treball. La part de terra conreada fou major, i la ramaderia progressà; els monestirs posseïen abundants ramats. Desaparegueren molts dels destorbs que en l'època romana s'oposaven a les activitats industrials i mercantívoles. Als convents hi hagué importants tallers i fàbriques.

(Servei de Catalogació de Monuments)
Absis visigòtic de l'església de Santa Maria, de Terrassa

En el comerç dels temps visigòtics els jueus hi tenien un gran part. Hi havia, però, nombrosos mercaders gods i hispano-romans, que formaven agrupaments per l'estil dels gremis medievals.

El comerç exterior fou considerablement actiu. L'exportació es dirigia principalment a Itàlia, les Gàl·lies, Àfrica i l'Imperi bizantí. Diversos productes eren importats de l'Orient i de la Germània.

Pel que fa als impostos, continuaren, amb poques modificacions, els que hi havia en temps del Baix Imperi romà. Les terres del fisc eren arrendades, constituïnt els arrendaments una copiosa font d'ingressos per a l'Estat. Existia el tresor particular del rei i el de l'Estat o públic, per bé que tots dos es confonien.

El sistema monetari visigod, fins a Leovigild, fou una imitació de la moneda imperial romana i bizantina. Imitaren principalment els visigods les monedes encunyades a les seques de la Gàl·lia [1]. En temps del dit rei apareixen els primers tipus

1) J. Botet i Sisó: *Les monedes catalanes*. Volum I. Barcelona, 1908. Pàg. LXXVIII.

de la sèrie numismàtica pròpiament visigoda. Començaren les monedes per ésser una degeneració del tipus romà, amb el bust de l'emperador a un costat i una victòria amb palma a l'altre. Posteriorment seguí l'estilització del tipus monetari, arribant-se al tipus característicament visigòtic, el qual té una cara repetida en les dues àrees. Del temps de Recesvint hi ha monedes amb bustos de perfil, i en el revers una creu sobre grades o bé un monograma amb el nom de la seca. Apareixen en les llegendes el nom del rei i el de la seca.

Els tipus i dibuixos de les monedes visigòtiques, com els de les monedes coetànies bizantines i llurs imitacions, són molt toscos, d'aspecte infantívol i de vegades caricaturesc. [1]

Les encunyacions monetals visigòtiques es limitaren a l'or. Les monedes dels altres metalls seguiren essent les imperials bizantines.

Apareixen encunyades monedes de diferents reis visigods a les seques de Barcelona, Tarragona, Tortosa i Girona. Les nombroses monedes visigòtiques encunyades a Tarragona, a partir de Leovigild fins a Aquila II, indiquen que en aquest període tingué la dita ciutat una considerable importància. [2]

Les encunyacions d'Aquila, fetes a Tarragona i també a Narbona [3], proven que el fill de Vitiza exercí durant algun temps la sobirania efectiva a la Septimània i a Catalunya o part d'aquesta. Probablement Aquila seguí regnant en la dita zona del territori visigòtic després de la caiguda de la monarquia de Toledo i fins que els sarraïns, conqueriren Tarragona i després Narbona. Remarqui's que hom no coneix monedes de Roderic encunyades a Narbona. [4]

2. LA CULTURA INTEL·LECTUAL

La literatura gòtica. — És de creure que hi hagué una literatura visigòtica en idioma germànic, i també una literatura visigòtica en llatí. Però si existiren verament, no n'ha quedat res. A això hi contribuí el fet que Recared, en abraçar el cristianisme, manà que fossin cremats els llibres arrians. [5]

Els hispano-romans, amb comptadíssimes excepcions, no aprengueren l'idioma gòtic. I foren els dominadors germànics els qui usaren la llengua llatina per a llurs relacions ordinàries amb els provincials. Quan aparegueren a la nostra terra, els visigods tenien feta temps ha la coneixença del llatí.

A partir de Recared, l'idioma gòtic va entrar en un procés de desaparició, i en el segle VII ja estava gairebé oblidat.

1) ÀLVAR CAMPANER: *Indicador manual de la numismática española.*

2) Vegi's J. BOTET I SISÓ: *Les monedes catalanes.* Volum I. Pàg. LXXXL.

3) M. G. AMARDEL: *Les enigmes de la numismatique de Narbonne.* Treball publicat al volum del Congrés Arqueològic de França (LXXIII sessió) celebrat l'any 1906 a Carcassona i Perpinyà. París, 1907. Pàgs. 299 i 300.

4) M. G. AMARDEL: Lloc citat. Pàg. 299.

5) A. BALLESTEROS: *Historia de España y su influencia en la Historia universal.* Volum I. Pàg. 540.

La literatura llatina en els temps visigòtics. — Es dóna el cas que els darrers representants de la literatura llatina, en el segle VII, pertanyen quasi tots a la Hispània, puix va ésser la terra que restà romana durant més temps, per haver-hi arribat més tard els bàrbars. La figura màxima d'aquest període és Sant Isidor de Sevilla, el darrer representant de la cultura hispano-romana. El seu *Laus Spaniæ* pot ésser anomenat el cant del cisne de la Hispània romana. [1]

Una de les característiques de la cultura d'aquesta època és la tendència enciclopèdica de nombrosos eminents escriptors, els quals lligaren els coneixements de l'antiquitat clàssica amb les idees cristianes. Aquesta tendència tingué un cabdal representant en Sant Isidor, entre les obres del qual ocupa un lloc preferent la gran compilació dels *Orígens* o *Etimologies*.

En l'època visigòtica s'inicià en el nostre país, com en els altres països peninsulars, la transformació de l'idioma llatí, que en els primers segles de la reconquesta havia de fer nàixer les llengües novo-llatines peninsulars.

El considerable nombre d'escriptors il·lustres que en aquesta època floriren, és una prova de l'existència d'una cultura intel·lectual important, filla de la cultura greco-romana i de les doctrines cristianes.

Escriptors catalans. — Els escriptors catalans, o que en la nostra terra brillaren, que d'aquest temps coneixem, són tots eclesiàstics, i la quasi totalitat bisbes. Les dades que n'han quedat són generalment escassíssimes.

Ocupen un lloc assenyalat els quatre germans bisbes: Just, d'Urgell; Nebridi, d'Egara; Justinià, de València, i Elpidi, d'Osca.

Just d'Urgell publicà una obra de breu exposició al·legòrica del *Càntic dels Càntics* [2]. És autor també d'un bell sermó en honor de Sant Vicens, que hom suposa sofrí martiri a València en temps dels romans [3]. Fou el primer bisbe d'Urgell. No sabem quan començà el seu pontificat, però devia ésser abans del 527, puix que en el dit any apareix la seva signatura en la constitució del II Concili de Toledo. [4]

Les obres de Justinià, bisbe de València, s'han perdut. Justinià fou abat d'un monestir, probablement el de Sant Vicens de la Roqueta, situat extramurs de València. [5]

1) A. SCHULTEN: *Hispania*. Pàg. 228.

2) SANT ISIDOR: *De viris illustribus*. III. Capítols XXXIII i XXXIV.

3) LL. RIBER: *Els Sants de Catalunya*. Volum II. Pàgs. 151 i següents. La tradició del martiri del diaca Vicens a València el suposa mort l'any 304, en la persecució de Dacià. Diu la llegenda meravellosa que Dacià donà ordre que el cos del sant fos llançat a un camp, per tal que no tingués l'honor de la sepultura. Irritat el governador pels prodigis que obrà Déu per la conservació del cos de Vicens, el féu tirar a l'aigua en alta mar, dins un sac i lligat a una gran mola de pedra. Però ben promte el cos aparegué a la platja, on fou amagat entre la sorra, fins que una virtuosa vídua, Jònica, inspirada per una visió celestial, i auxiliada per altres cristians, dugué les despulles a un lloc tocant als murs de València, en el punt on hi ha Sant Vicens de la Roqueta. Prudenci, en el seu *Peristephanon*, descriu el martiri de Sant Vicens, el qual, però, apareix, en el seu fons i en el seus detalls, més dubtós encara que els de diversos sants tradicionals de què havem parlat anteriorment (vegi's el present volum, pàgs. 198 i següents). Prudenci declara que era ignorat el lloc del martiri de Sant Vicens.

4) P. VILLANUEVA: *Viaje literario a las iglesias de España*. Tom X. Pàg. 8.

5) LL. RIBER: Lloc citat. Volum II. Pàg. 139.

Joan de Biclara fou el primer cronista de la Hispània visigòtica. Era de raça goda, nadiu de Scallabis, prop de Santarem, a la Lusitània, segons conta el seu contemporani Sant Isidor [1]. Educat a Constantinoble, tornà a la península, distingint-se per llur resistència a l'arrianisme. L'any 586 fundà un monestir a Catalunya, el monestir de Biclara. Fou bisbe de Girona des del 581. Estava exiliat per Leovigild per negar-se a abraçar l'arrianisme [2]. La crònica de Joan de Biclara, que ell mateix diu que és continuació de cròniques d'altres autors, va de l'any 567, primer de Justí el Menor, fins al 590, any vintè de Maurici i quart de Recared.

Després de Sant Joan de Biclara ocupà la cadira episcopal de Girona un altre sant, Nonnit, de qui només en sabem allò que en diu Sant Ildefons en la seva obra *De virorum illustrium scriptis*. Visqué en els temps de Suintila i Sisenand. Era monjo.

Pere, bisbe de Lleyda, col·laborà a la confecció de l'ofici eclesiàstic hispànic, compilant, segons escriu Sant Isidor «oracions congruents per diverses solemnitats i encara algunes misses d'elegant sentit i clar llenguatge» [3]. El bisbe Pere devia florir abans del III Concili toledà.

Protasi, bisbe de Tarragona, qui ocupà la cadira episcopal entre els anys 637 i 646, fou un escriptor de dolç estil, segons conta Sant Eugeni de Toledo.

Quirse, bisbe de Barcelona, amic de Sant Ildefons de Toledo fou, sembla, l'autor de l'himne a la verge màrtir Santa Eulàlia, que hom troba al Breviari mussaràbic. Observa Riber que el primer cànon del IV Concili de Toledo (any 633) preceptuà la unificació de l'ofici diví en les esglésies particulars, les quals havien d'aportar a l'ofici unificat el millor que tenien. «Així — afegeix — l'ofici ve a ésser un florilegi del més pur i fragant de cascuna d'elles». [4] Fou Quirse amic de Sant Ildefons de Toledo i de Taxò, bisbe de Saragossa. Si no va escriure Quirse cap obra doctoral, diu Riber, va estimular l'activitat dels altres. Ell insisteix prop de Sant Ildefons perquè continuï escrivint, i sembla que els *Cinc Llibres de les Sentències* de Taxò, són fruit d'una petició del bisbe barceloní al bisbe saragossà.

El bisbe de Barcelona, Idaci, que ocupà la cadira episcopal en temps de Vitiza, fou gran amic de Sant Julià i un entusiasta propagador de l'obra d'aquest, el *Prognosticon futuri sæculi,* la idea de la qual nasqué d'una conversa que a Toledo tingueren els dos prelats, amb ocasió del concili toledà de l'any 688. L'obra reprodueix en certa manera el col·loqui d'Idali i Julià.

Ultra l'aportació dels escriptors catalans a la literatura d'aquell temps, cal remarcar el paper de difusió i de comunicació literària que féu Barcelona. Per la intermediació de Barcelona arribaren més enllà dels Pireneus les obres dels

1) *De viris illustribus.* Cap 44.

2) A. Fernández Guerra, E. de Hinojosa i J. de D. de la Rada i Delgado: *Historia de España desde la invasión de los pueblos germánicos hasta la ruina de la monarquía visigoda.* Volum I.

3) Sant Isidor: *De Viris illustribus.* Cap. XIII.

4) Ll. Riber: *Els Sants de Catalunya.* Volum II. Pàgs. 178 i 179.

pares toledans Sant Julià i Sant Ildefons i les del bisbe Taxò de Saragossa. Fou Barcelona, ensems, fogar i irradiació de cultura hispànica. [1]

Hom ha parlat de la possible catalanitat del poeta Oresi, a qui al·ludeix un altre poeta, Venanci Fortunat, i de la seva identificació amb Sant Orienci, bisbe d'Auch, autor del *Commonitorium* [2]. Però tant el punt de la catalanitat d'Oresi com el de la dita identificació romanen molt dubtosos. Orienci va escriure, ultra el poema *Commonitorium,* un llibre d'oracions, de les quals només s'en conserven dues. [3]

Absis de l'església de Sant Miquel, de Terrassa

L'ensenyament. — El cristianisme no portà de primer gaires modificacions en les escoles romanes. Les escoles funcionaven com en temps de Quintilià o de Cató, segons dades positives que hi ha respecte a les de Roma i Àfrica, i una cosa semblant devia succeir a les de la Tarraconesa [4]. El primer intent renovador del sistema pedagògic fou el tractat de Sant Agustí *De Doctrina Christiana* (any 427), que estava destinat a formar intel·lectualment i moral els clergues.

L'ensenyament tenia caràcter eclesiàstic. Els monestirs i les catedrals eren els centres d'ensenyament. Els laics rebien la instrucció junt amb els eclesiàstics. S'ensenyava de primer les matèries generals, el *trivium* (gramàtica, retòrica i dialèctica) i el *quadrivium* (aritmètica, geometria, música i astronomia), i després venien els estudis superiors i especialitzats. Hi ha referències dels progressos de la medicina en aquesta

1) Ll. Riber: *Els Sants de Catalunya.* Volum II. Pàg. 189.
2) Ll. Riber: Lloc citat. Volum II. Pàgs. 119 i 120.
3) Ll. Riber: Lloc citat. Volum II. Pàgs. 120 i 121.
4) Ll. Riber: Lloc citat. Volum II. Pàg. 96.

època. Existien importants biblioteques [1]. Sovint els nostres homes de lletres anaven a estudiar a les grans escoles de Constantinoble.

Les aljames de jueus tingueren també llurs centres d'ensenyament.

El llenguatge. — En el període visigòtic, i a despit del llenguatge propi dels bàrbars invasors, s'estengué encara més la romanització lingüística de Catalunya. Tanmateix, aquesta romanització no era total. En les comarques més aspres i apartades, el llenguatge dels indígenes subsistia.

Un text de Sant Pacià mostra clarament la persistència dels parlars indígenes a les darreries del segle IV. El llibre *De similitudine carnis peccati* està dedicat a una dama cristiana innominada, la qual, segons diu el bisbe, s'esforçava a convertir al cristianisme els «bàrbars d'ànima i de llengua», que en aquell temps no podien ésser d'altres sinó els indígenes encara feréstecs [2]. «Amb amorosívola conversa — diu el sant —, i parlant a cadascú amb la llengua pròpia, els insinuaves la coneixença del nostre Déu, i amb llengua bàrbara afirmaves l'hebraica doctrina de l'Evangeli i podies dir bellament amb l'apòstol: «mireu com parlo la llengua de cada ú de vosaltres». I els demostraves que la idola no era Déu; que el ver Déu no era en l'ara de les sagrades boscúries, sinó en l'ànima dels sants, i que, si es volien salvar, creguessin el Salvador». [3]

Un passatge del mateix llibre de Sant Pacià, *De similitudine carnis peccati*, sembla al·ludir a l'existència d'un idolàtric culte forestal a les comarques esquerpes de Catalunya, quan les costes ja eren temps ha evangelitzades i les ciutats havien donat màrtirs a la fe del Crist [4]. Segurament anaven juntes la persistència del vell culte i la de la vella llengua. En una de les seves cartes polèmiques a Simpronià, Sant Pacià fa clarament la distinció entre la llengua dels hispànics i la llengua llatina. Aquesta situació devia persistir algun temps mès, trigant encara a estingir-se els llenguatges indígenes.

3. L'ART

L'escassetat de restes visigòtiques a Catalunya. — Avui s'ha rectificat la idea de l'extrema pobresa de l'art visigòtic. S'ha palesat que aquest art fou important i que tingué períodes de gran esplendor. Però no han arribat als nostres temps gaires deixes d'aquella activitat artística. I la gran majoria de les restes visigòtiques que coneixem no són altra cosa sinó trossos i bocins de construccions desaparegudes i molt sovint ignorades. De totes maneres, ningú no admet ja la tesi dels qui negaven l'existència de monuments visigòtics, com Jovellanos,

1) Zacaries Garcia Villada: *Lecciones de metodología y crítica históricas.* Barcelona, 1912. Pàgs. 75 i següents.
2) Ll. Rieer: *Els Sants de Catalunya.* Volum II.
3) Sant Pacià: *De similitudine carnis peccati.*
4) Ll. Riber: Lloc citat. Volum II. Pàg. 1 0.

Caveda i Camil Enlart [1]. «Es pot dir — escriu Ballesteros — que la demarcació i substantivitat pròpia de l'art visigòtic és una conquesta dels arqueòlegs dels nostres dies, per bé que encara hi ha recalcitrants aferrats a l'antic règim, que segueixen anomenant estil llatino-bizantí allò que és genuïnament visigod.» [2]

Les restes arqueològiques catalanes de l'època visigòtica no són abundants. Hübner només ressenyà deu inscripcions visigòtiques del Principat de Catalunya: cinc a Tarragona, una a Tortosa, una a Manresa, una a Terrassa, una a Girona i una a Empúries [3]. Fita n'hi afegí quatre: la poètica de Llafranch (província de Girona), del segle IV; l'epitafi de Santa Eulàlia de Barcelona, compost pel bisbe Quirse (segle VII); el de Ciprià, metropolità de Tarragona (segle VII), i la memòria de l'altar erigit (any 619?) a la catedral de Tarragona pel prevere Esteve. D'aquestes inscripcions només s'en conserven originals cinc, trobades respectivament a Empúries, Terrasa, Tarragona i Tortosa. [4] Cal afegir-hi l'epitafi de Sant Gervasi de Cassoles, probablement de les darreries del segle V o principis del VI. [5]

El caràcter de l'art visigòtic. — El més brillant període artístic de l'època visigòtica fou el que va des d'Atanagild (554-567) fins a les primeries del segle VIII. En aquest espai de temps — una centúria i mitja — hom bastí nombrosos palaus, edificis públics i esglésies [6]. La florida de l'art visigòtic fou molt major al centre i al sud de la península que no pas a les altres regions. La gran majoria de les restes conegudes pertanyen a esglésies.

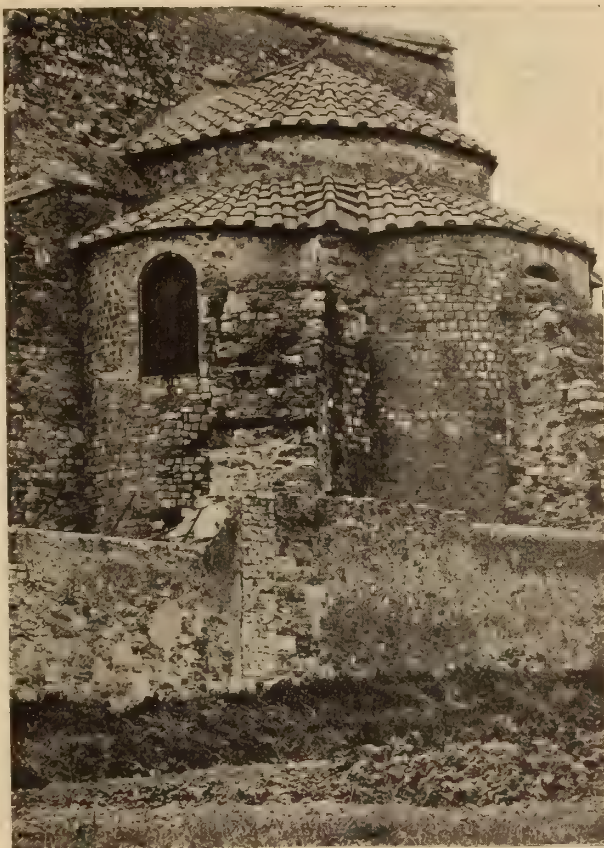
Han fet notar Puig i Cadafalch, Falguera i Goday que el temple cristià és l'única obra pública que resta per a la cultura, un cop perduda l'organització romana. Passaren els bisbes a ésser l'autoritat predominant a les ciutats, i llurs esforços s'adreçaren a construir de la millor manera possible els temples. Dues menes d'esglésies podem distingir: l'*ecclesia,* que és l'església de la ciutat i en general la seu episcopal o *basílica,* alçada sobre la tomba d'un o més màrtirs, i l'*oratorum,* petit temple alçat a la vora del camí per a la gent rural. Sabem, per documents i làpides, que les esglésies eren nombroses. [7]

Segons Dieulafoy, l'art i l'estil visigòtics estan formats per un predominant element llatí, per algunes tradicions locals i per l'art bizantí dels segles VI i VII, combinats d'una manera que hom no troba en cap lloc fora de la península ibèrica [8]. Tres fonts principals assenyala a l'art visigòtic Vicens Lampèrez: la primera és l'oriental, deguda a les relacions amb els grecs i els asiàtics que abans d'arribar a l'Occident europeu tingueren els visigods; la segona és la romana; la tercera és la

1) *Manuel d'Archéologie française.* Volum I.
2) A. Ballesteros: *Historia de España y su influencia en la Historia universal.* Tom I. Pàg. 561.
3) E. Hübner: *Inscriptionem Hispaniæ Cristianæ.* Berlín, 1871 i 1900.
4) «Boletín de la Real Academia de la Historia». Tom XXXVII. Pàgs. 518-521; XLIII, 445-459; XLVIII, 56-58.
5) F. Fita: *Epígrafe visigótico en Barcelona.* «Boletín de la Real Academia de la Historia». Any 1907. Volum L. Pàg. 143.
6) M. Dieulafoy: *Histoire Generale de l'Art. Espagne et Portugal.* París. 1913.
7) Puig i Cadafalch, Falguera i Goday: *L'Arquitectura romànica a Catalunya.* Volum I. Pàg. 300.
8) M. Dieulafoy: Lloc citat.

bizantina, portada pels soldats de Justinià, pels monjos siris i pels mercaders d'Empúries, Dènia i Mèrida. [1]

No hi hagué en els temps visigòtics la multiplicitat i la riquesa monumental dels edificis públics romans. Els gods no eren gaire aficionats a certs espectacles, com l'amfiteatre i el circ. A la desaparició d'aquests espectacles en l'època visigòtica hi contribuí la tendència de la població a habitar el camp. Subsistí el teatre, però en forma degenerada. [2]

(Servei de Catalogació de Monuments)

Absis visigòtic de l'església de Sant Pere, de Terrassa

L'escultura, que aleshores es trobava en accentuat decaïment, tingué ben poca importància en els monuments visigods. Un cert nombre d'estàtues que hom havia classificat com a visigòtiques, resulten ésser d'altres èpoques, i són escassíssimes les estàtues autèntiques que hom coneix. Gairebé es reduí l'art escultòric als relleus ornamentals, generalment de dibuix geomètric, a sarcòfags i a làpides. Més importància tingué la pintura, particularment l'aplicada als panys de paret dels edificis eclesiàstics. Sant Isidor parla de la pintura visigòtica. A Catalunya no en queda cap mostra, i les del restant de la península són molt dubtoses pel que fa a la data. Hi ha nombrosos mosaics d'aquesta època.

En les excavacions d'Empúries ha aparegut ceràmica igual a la trobada anteriorment a Nantes, Bordeus i Narbona, que Cazurro atribueix a l'època visigòtica, segles V i I.

Sant Isidor i Sant Eugeni fan al·lusió a les arts de les vidreries i dels enteixi-

1) V. Lampérez i Romba: *Historia de la Arquitectura Cristiana española en la Edad media*. Tom I. Madrid, 1908.

2) E. Pèrez Pujol: *Historia de las Instituciones sociales de la España goda*. Tom IV. Pàg. 191.

nats. Hom suposa que els visigods es dedicaren així mateix a l'art dels teixits i de la tapisseria, però hom no en coneix cap resta. Pertocant a joies visigòtiques, podem esmentar les descobertes a Xàtiva. [1]

Llargament han discutit els arqueòlegs sobre l'orígen de l'arc de ferradura. S'havia pretès que els alarbs el dugueren a les terres occidentals. Avui aquesta afirmació està completament desvirtuada. L'arc ultrapassat de ferradura el trobem ja en temps molt anteriors, especialment en els temps visigòtics, i en el nostre país n'hi ha diversos exemples interessants, atribuïbles als segles VIII o IX.

L'art bizantí es vingué a superposar a l'art visigòtic que es descabdellava a la península ibèrica. Però cal notar que a cap dels monuments del domini bizantí

Monedes de Recared encunyades a Tarragona

ibèric arribà l'esclat de les construccions orientals dominades per gegantines cúpules, de les quals són exemples sortints Santa Sofia de Constantinoble (531-562) i Sant Vital de Ràvena (526-547). [2]

El domini bizantí, ultra les Balears, comprenia una faixa de la costa peninsular oriental, a partir de l'altura de Xàtiva cap al sud, arribant fins a Portugal.

Els capitells. — Dins l'escassetat de restes arqueològiques dels temps visigòtics, hi ha una relativa abundància de capitells. Molts d'aquests s'han conservat en monuments posteriors, o bé han estat adaptats a altres obres, especialment a piques d'aigua beneita i a piles baptismals. Tal ha succeït amb els capitells que hom pot veure avui a les esglésies de la Mercè i dels Sants Just i Pastor, de Barcelona.

Sovint, els capitells visigòtics són d'un tipus corinti degenerat. L'ornamentació és generalment floral i de poc relleu. Apareixen entre els fullatges els emblemes cristians: la coloma, el peix, la creu grega i el crisma.

Capitells visigòtics, o del temps dels visigods, aprofitats en obres posteriors, són els dos capitells corintis, posats l'un sobre l'altre i el de baix de cap per avall, que fan de peu a l'altar de l'actual església gòtica de la catedral de Barcelona [3]; els dos de l'església de Sant Pau del Camp [4], i el que hi ha al Museu Episcopal de

1) Fidel Fita: *Epígrafe anular de Játiva.* «Boletín de la Real Academia de la Historia». Tom LVI. Pàg. 509.

2) Puig i Cadafalch, Falguera i Goday: *L'Arquitectura romànica a Catalunya.* Pàg. 298.

3) Puig i Cadafalch, Falguera i Goday: Lloc citat. Volum I. Pàg. 345.

4) Puig i Cadafalch, Falguera i Goday: Lloc citat. Volum I. Pàg. 345.

Vich, trobat a la mateixa ciutat, que Josep Gudiol classificà erradament com a romà. [1]

El capitell que avui serveix de pila baptismal a l'església de la Mercè procedeix de l'església de Sant Miquel de Barcelona [2]. La dita església fou edificada en el centre de l'acròpolis romana, sobre unes ruïnes antigues de les quals es conserva un mosaic. [3]

Les tres esglésies de Terrassa. — Aquestes tres esglésies — Sant Pere, Sant Miquel i Santa Maria —, que contenen notables restes de l'antiga catedral d'Egara, estan situades dalt de l'altura isolada que formen els dos solcs del torrent de Vallparadís, de l'ex-poble de Sant Pere, avui barri de Terrassa. El perímetre de l'antiga catedral no el coneixem. En aquell lloc abunden les deixalles romanes, sobretot carreus utilitzats en l'obra de les dites esglésies. Hom pot sospitar que allí hi hagué els edificis de l'acròpolis romana. [4]

Les tres esglésies de Terrassa contenen les restes més antigues i més senceres de l'arquitectura visigòtica a Catalunya. [5]

Aquestes ruïnes assenyalen, en l'evolució de l'arquitectura, quelcom desconegut a les basíliques bizantines de la faixa oriental peninsular: l'absis triconque i la cúpula cobrint un espai poligonal, que són elements de l'art de construir d'Orient. [6]

Les primitives construccions de la seu d'Egara foren posteriorment refetes i transformades. En les darreres dècades hom ha fet excavacions metòdiques i s'ha

Monedes de Recared encunyades a Tarragona

restaurat els edificis, suprimint els afegits parasitaris que els amagaven i envilien.

Cal tenir en compte que una basílica no era una construcció simple i sola, ans bé estava formada per un conjunt de construccions. Hi havia el temple, el baptisteri, l'habitació del bisbe i les dels clergues. Aquestes parts no s'agrupaven amb simetria, com els elements de les grans obres clàssiques, sinó en el desordre natural de les coses en evolució i en formació. [7]

1) Puig i Cadafalch, Falguera i Goday: *L'Arquitectura romànica a Catalunya.* Volum I. Pàg. 345. — J. Gudiol: *Nocions d'Arqueologia Sagrada Catalana.* Vich, 1902.

2) Puig i Cadafalch, Falguera i Goday: Lloc citat. Volum I. Pàgs. 550 i 351.

3) Puig i Cadafalch, Falguera i Goday: Lloc citat. Volum I. Pàg. 352.

4) Puig i Cadafalch, Falguera i Goday: Lloc citat. Tom I. Pàg. 312.

5) Elies Rogent: *Santa Maria de Ripoll.* Barcelona, 1887. Pàgs. 137 i següents.

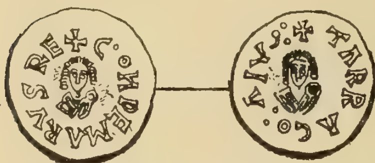
6) Puig i Cadafalch, Falguera i Goday: Lloc citat. Pàg. 301.

7) Puig i Cadafalch, Falguera i Goday: Lloc citat. Pàgs. 318 i 319.

L'església de Santa Maria, que correspon a la seu del bisbe, tenia la pura forma basilical.

L'església de Sant Miquel correspon al baptisteri. Aquest punt quedà completament aclarit pel descobriment de la piscina d'immersió, fet l'any 1906 en les excavacions dirigides per Puig i Cadafalch. [1]

Té el dit baptisteri la planta quadrada, amb els angles arrodonits interiorment, i una cúpula central damunt el timpà de vuit arcades sostingudes per columnes. L'absis és de planta d'arc ultrapassat. Té una cripta en la seva part inferior. Per què serviria l'església subterrània?, es pregunten Puig i Cadafalch, Falguera i Goday. I suposen que podia ésser el lloc per al bateig de les dònes, puix que s'establia per a áquest sacrament la separació de sexes [2]. La piscina del baptisteri és de forma radial i està complementada amb quatre nínxols angulars. Era una forma apropiada per al baptisme d'immersió, practicat encara en aquell temps.

Moneda de Gondemar encunyada a Tarragona

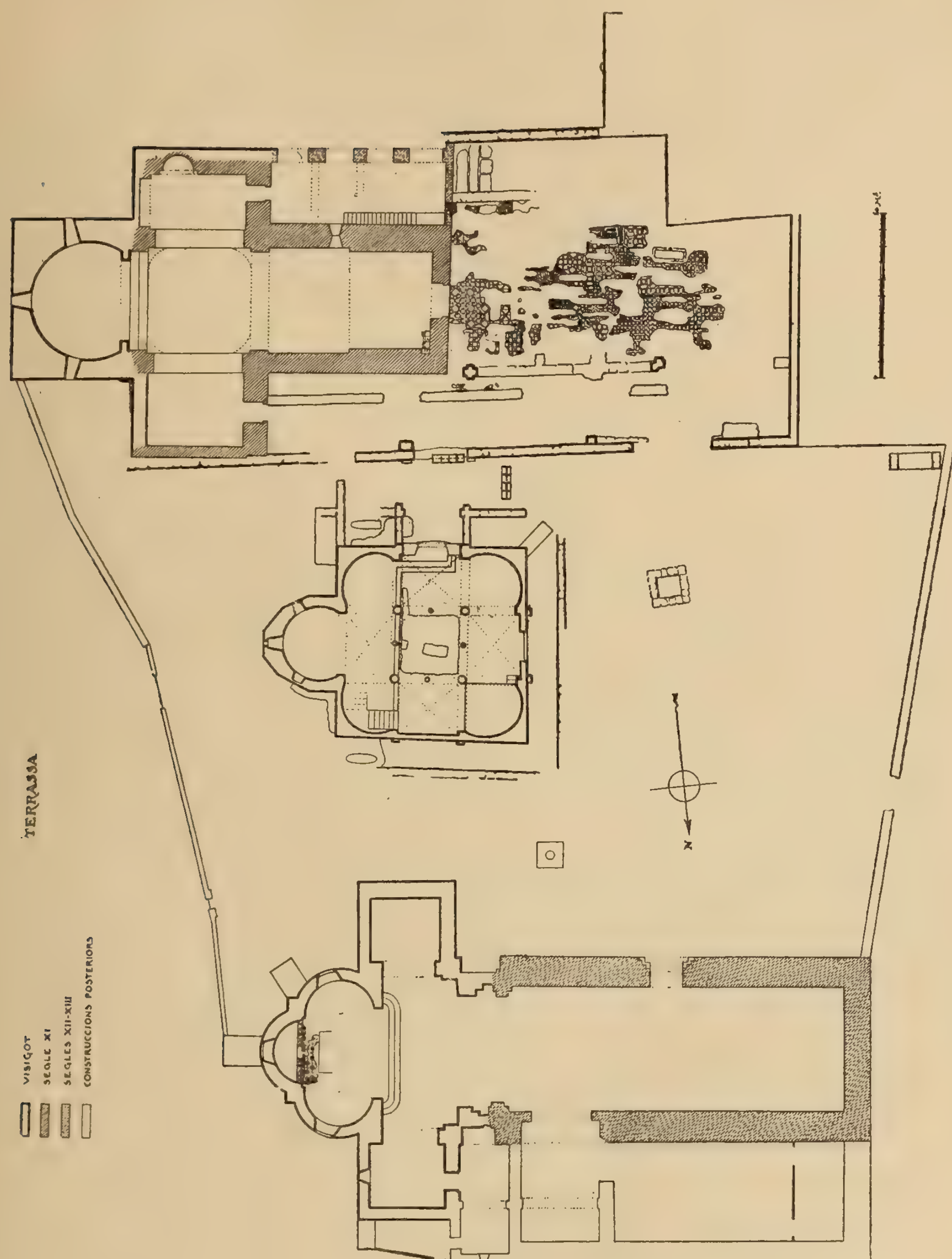
La piscina dels baptisteris formava una excavació senzilla, seca en temps ordinari, on es tirava l'aigua sobre el batejat. La cerimònia del baptisme no exigia que l'aigua arribés fins a un nivell determinat de la persona que es batejava. Aquesta prenia la posició marcada pel ritual de cada església, i es posava dreta o de genolls a terra. Es baixava al fons per una grada. La fondària de la piscina de Sant Miquel de Terrassa indica que tenia tres graons. [3]

Tanquen el perímetre de Sant Miquel murs de petits carreus. Les columnes, amb canyes de materials distints, procedeixen de diferents construccions, i llurs bases estan tallades bàrbarament. També els capitells són distints, arreplegats segurament d'obres en ruïna [4]. Es veu prou bé que els murs de les façanes van ésser enderrocats fins a certa altura i després reconstruïts; la pedra de la part reconstruïda és com la del creuer i la part baixa de la nau de Santa Maria, la qual cosa fa sospitar que les dues obres són d'un mateix temps. La part alta és posterior a la part baixa dels murs, almenys en el seu conjunt. Les voltes, tot seguint la idea d'uns edificis antics, són en llur major part obra posterior al període visigòtic [5]. La superposició bàrbara dels elements de les columnes indica un període de construcció posterior a l'obra dels capitells visigòtics, un temps en què es practicà

Moneda de Viteric encunyada a Tarragona

1) Puig i Cadafalch, Falguera i Goday: *L'Arquitectura romànica a Catalunya*. Pàgs. 328 i següents.
2) Puig i Cadafalch, Falguera i Goday: Lloc citat. Pàg.
3) Puig i Cadafalch, Falguera i Goday: Lloc citat. Pàg. 331.
4) Puig i Cadafalch, Falguera i Goday: Lloc citat. Pàg. 329.
5) Puig i Cadafalch, Falguera i Goday: Lloc citat. Pàg. 329.

Plantes de les tres esglésies de Terrassa, segons les darreres excavacions

aquest aprofitament estrany de les ruïnes, com el període carolingi en què arribaven a l'Occident les resplendors del renaixement oriental [1]. Així es comprèn també que a Sant Miquel de Terrassa hi hagi capitells romans. [2]

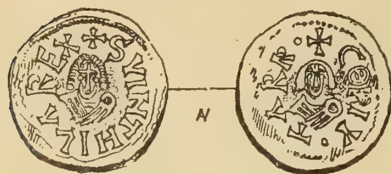
Les primitives esglésies de Terrassa van ésser destruïdes parcialment per les incursions dels sarraïns o per les guerres de reconquesta [3]. I en ésser repoblat aquell territori, i necessitant-hi els cristians una església, aprofitaren les ruïnes de la seu d'Egara, reconstruint-la. [4]

«Aqueixa època — escriuen Puig i Cadafalch, Falguera i Goday — segles VIII, IX i fins X — és per altra part la d'aprofitament dels materials vells, dels carreus antics, de les canyes ventureres, dels capitells transportats; els marxants de desferres de construcció vénen a substituir el comerç dels tallers d'escultors antics; l'art de l'escultor i fins el del marbrista han esdevingut arts difícils, quasi desconeguts, i la metòdica despulla dels vells edificis i la venda de les desferres ha vingut en lloc d'ells. Tot el renaixement carolingi és ple del transport de columnes i capitells i marbres treballats» [5]. Ve't ací explicada la barreja d'elements a les esglésies de Terrassa, barreja que havia desorientat nombrosos arqueòlegs.

Monedes de Sisebut encunyades a Tarragona

Cap de les basíliques catalanes conserva les columnes, les quals havem d'estudiar-les en monuments posteriors o en els museus. «L'ordre corinti romà i el compost i sos derivats — diuen Puig i Cadafalch, Falguera i Goday —, són els prototipus dels capitells de tot aquest període prerromànic. Un comerç de capitells anàlegs al dels sarcòfags degué establir-se en tot el món llatí: capitells desbastats tot just, fets de nou i capitells trets d'edificis que s'enrunaven, eren transportats d'un lloc a l'altre per tot el Mediterrani. Aqueixos capitells eren, després, copiats en els llocs apartats dels antics centres de cultura i modificats per la mà inhàbil dels escultors bàrbars, donant-los lentament un nou caràcter» [6]. Així en construccions de l'època i en les posteriors, cristiana i musulmana, apareixen barrejats els diferents estats d'aquesta gradació en sentit de decaïment del capitell romà. [7]

Moneda de Suintila encunyada a Tarragona

1) PUIG I CADAFALCH, FALGUERA i GODAY: *L'arquitectura romànica a Catalunya.* Pàg. 337.
2) PUIG I CADAFALCH, FALGUERA i GODAY: Lloc citat. Volum I. Pàg. 342.
3) J. SOLER I PALET: *Contribució a la historia antiga de Catalunya. Egara. Terrassa.* Barcelona, 1906. Pàgs. 49 i següents.
4) PUIG I CADAFALCH, FALGUERA i GODAY: Lloc citat. Pàg. 338.
5) PUIG I CADAFALCH, FALGUERA i GODAY: Lloc citat. Pàgs. 338 i 339.
6) PUIG I CADAFALCH, FALGUERA i GODAY: Lloc citat. Volum I. Pàg. 342.
7) PUIG I CADAFALCH, FALGUERA i GODAY: Lloc citat. Volum I. Pàg. 342.

La data de construcció dels edificis visigòtics de Terrassa ha de posar-se entre l'any 450, en què fou creada la diòcesi d'Egara, i els principis del segle VIII, en què desaparegué, per efecte, probablement, de la invasió musulmana. Encara es pot deduir una data anterior a l'any 614, del fet que aleshores es reuniren en aquella seu bon nombre de bisbes de la península, per tal de signar les actes del concili que l'any 598 se celebrà a Osca, puix aquesta reunió important fa creure que estaven ja construïts els edificis de la basílica. És possible que la construcció correspongui al temps del bisbe Nebridi (516 al 546). [1]

Monedes de Sisenand encunyades a Tarragona

Les noves excavacions iniciades l'any 1919 han subministrat dades interessantíssimes, que permeten de fixar en forma indubtable la cronologia dins el període indicat per les al·ludides notícies documentals. [2]

Altres restes. — De les basíliques, esglésies i oratoris d'aquesta època que els documents literaris deixen entreveure, només a Terrassa hi ha avui restes senceres conegudes. [3]

A més sabem que el bisbe de Tarragona, Sergi, restaurà la coberta de la seu: *qui sacri labentia restaurans culmina templi*, segons la làpida del dit prelat.

Hom pot suposar que, enrunada la catedral tarragonina — que seria Centcelles [4] —, en la incursió d'Euric, i començada a reedificar pel bisbe Joan, el seu successor immediat, Sergi, acabà les obres de restauració [5].

Una làpida esbocinada, que hom trobà prop de la catedral de València, al·ludeix al fet d'haver-se restaurat un temple en l'any tercer del regnat de Teudis, que correspon a l'episcopat de Justinià. Es construïren noves arcades. Les acroteres eren llavorades en jaspi, i hi havia efígies de sants. La cúpula, refeta, tenia cinc columnes, i la voltaven làmines daurades. [6]

Moneda de Tulga encunyada a Tarragona

Les basíliques de Mallorca, Elx i Xàtiva són obra, parcial o total, dels temps

1) Sobre la cronologia de les esglésies de Terrassa vegi's PUIG I CADAFALCH, FALGUERA i GODAY: *L'Arquitectura romànica a Catalunya.* Pàgs. 333 i següents, i J. P. I C. (J. PUIG I CADAFALCH): *La catedral visigòtica d'Egara.* «Anuari de l'Institut d'Estudis Catalans». Volum VI. Any 1915-1920. Pàg. 747

2) J. P. I C. (J. PUIG I CADAFALCH): Lloc citat. Pàg. 747.

3) PUIG I CADAFALCH, FALGUERA i GODAY: Lloc citat. Pàg. 311.

4) Vegi's el present volum, pàgs. 224 i següents.

5) E. HÜBNER: *Inscriptiones Hispaniæ Christianæ.* N.º 413. — LL. RIBER: *Els Sants de Catalunya.* Volum II. Pàg. 142.

6) FIDEL FITA: «Boletín de la Real Academia de la Historia». Tom XLVIII. Pàg. 67.

de la dominació bizantina a les Balears i a la faixa litoral de l'est de la península.

Com a peces soltes de les basíliques visigòtiques de les ciutats episcopals catalanes queden els sarcòfags d'Elna [1], les inscripcions en làpides de València [2], els sarcòfags de l'església de Sant Feliu, de Girona [3], uns capitells a Barcelona [4] i algunes làpides i inscripcions a Tarragona. [5]

Cap resta hi ha, ni cap notícia, ni cap rastre, de les antigues seus de Lleyda i Empúries. És probable que la d'aquesta última diòcesi s'alcés a l'antiga illeta de Sant Martí d'Empúries, damunt el lloc de la paleòpolis grega. [6]

Moneda de Recesvint encunyada a Tarragona

La basílica descoberta per Mossèn Joan Aguiló al paratge *Son Paretó* de Manacor, a sis quilòmetres i mig de la dita població, a l'esquerra de la carretera que va de Palma a Capdepera, està descrita a la crònica del darrer volum publicat de l'Anuari de l'Institut d'Estudis Catalans [7]. Habitat de molt antic aquell terme, hi havia prop del port dues poblacions, cada una de les quals tenia la seva església o basílica. Una d'aquestes poblacions, la més propera al port, petita i pobra, situada al paratge de *Sa Carrotja,* estava habitada per gent de mar, per pescadors, i la basílica corresponent és la descrita per Rubió i Ballver [8]. L'altra població, un poc més allunyada, més rica i important, és l'antiga *Cinium* de Plini, i a aquesta correspon la basílica de *Son Paretó* [9]. Els mosaics han estat allí una de les més importants troballes [10]. El pis de la basílica estava enterament cobert de mosaics. [11]

Moneda de Vamba encunyada a Tarragona

Cal citar també les creus decorades de gemmes i la imposta de Sant Pere de les Puelles [12], el fragment de pluteus de La Garriga [13] i les impostes de Sant Pau del Camp. [14]

1) Puig i Cadafalch, Falguera i Goday: *L'Arquitectura romànica a Catalunya.* Volum I. Pàgs. 308 i 309.

2) E. Hübner: *Inscriptiones Hispaniæ Christianæ.* N.° 184. — Fidel Fita: *Dos lápidas visigóticas.* «Boletín de la Real Academia de la Historia». Tom XLVIII. Pàgs. 88 i següents.

3) Puig i Cadafalch, Falguera i Goday: Lloc citat. Pàg. 303.

4) Puig i Cadafalch, Falguera i Goday: Lloc citat.

5) Puig i Cadafolch, Falguera i Goday: Lloc citat.

6) Puig i Cadafalch, Falguera i Goday: Lloc citat.

7) J. P. i C. (Puig i Cadafalch): *Basílica cristiana primitiva en el paratge de Son Paretó, a Manacor.* «Anuari de l'Institut d'Estudis Catalans». Volum VI. Anys 1915-1920. Pàg. 737 i següents.

8) Vegi's el present volum, pàg. 232.

9) J. P. i C. (J. Puig i Cadafalch): Lloc citat. Pàg. 738.

10) J. P. i C. (J. Puig i Cadafalch): Lloc citat. Pàg. 740.

11) J. P. i C. (J. Puig i Cadafalch): Lloc citat. Pàg. 743.

12) Puig i Cadafalch, Falguera i Goday: Lloc citat. Volum I. Pàgs. 355 i següents.

13) Puig i Cadafalch, Falguera i Goday: Lloc citat. Volum I. Pàgs. 354 i següents.

14) Puig i Cadafalch, Falguera i Goday: Lloc citat. Volum I. Pàg. 357.

Les làpides hebraiques. — El principal record arqueològic que tenim dels jueus catalans en l'època visigòtica és la làpida trilingüe de Tortosa. Aquesta làpida fou descoberta l'any 1771. La triple llegenda presenta dalt de tot el text hebraic, després el llatí i al capdavall el grec. Està molt deteriorada. És probable que durant molt de temps servís de llinda, i així fou gastada pels peus dels passants. La inscripció ha estat reconstituïda i traduïda per diversos especialistes. Schwab ho fa en la següent forma: «Pau sobre Israel! Aquesta tomba és la de Meliosa, filla de Juda VI... (?) Mares; llur recordança és beneïda; el seu esperit passa a la vida futura; que la seva ànima sigui en el feix dels vius. Amén. Pau» [1]. Arrisca Schwab la hipòtesi que de la mare de la morta fos una grega, procedent de la colònia hel·lènica de Marsella, casada amb un jueu tortosí [2]. Com a data probable d'aquest epitafi trilíngüe hom assenyala la del segle VI de Jesucrist. El crisma del dors d'aquesta pedra fou probablement gravat molt temps després de les llegendes, per tal d'utilitzar la pedra en una sepultura cristiana. [3]

Moneda d'Ervigi encunyada a Tarragona

Fidel Fita publicà al *Boletín de la Real Academia de la Historia* un gran nombre d'epitafis jueus exhumats en mitja centúria. «Aquest savi acadèmic — escriu Moisès Schwab — ha prestat a l'epigrafia hebraica tants de serveis com els Saavedra, els Codera i els Almagro Cadáñez han prestat a l'epigrafia aràbiga o Emili Hübner a l'epigrafia llatina a Espanya» [4]. Sobretot són nombroses les inscripcions hebraiques conegudes a Barcelona. Fins al viatge científic de Schwab, només es coneixia un epitafi jueu a la capital catalana, i encara mal llegit. Schwab pogué recollir-ne més de trenta. Remarca el dit autor que els noms dels epitafis jueus de Barcelona són originàriament francesos [5]. Però quasi totes les inscripcions hebraiques catalanes pertanyen als temps de la Reconquesta i posteriors.

Monedes d'Egica encunyades a Tarragona

Dins el període que va del segle III al VII, Schwab assenyala, ultra la làpida

1) M. Schwab: *Rapport sur les inscriptions hébraïques de l'Espagne.* «Nouvelles archives des missions scientifiques et littéraires». Tria de reports i instrucions publicada sota els auspicis del Ministeri de l'Instrucció pública i de les Belles Arts de França. París, 1907. Tom XIV. Pàg. 235.

2) M. Schwab: Lloc citat. Pàg. 237.

3) M. Schwab: Lloc citat. Pàg. 237.

4) M. Schwab: Lloc citat. Pàg. 232.

5) M. Schwab: Lloc citat. Pàg. 236.

trilingüe de Tortosa, una pedra de Sagunt amb inscripció bilingüe hebraica i llatina, probablement pertanyent a una sinagoga, i una inscripció funerària, dubtosa, de la qual parlen els historiadors des de fa segles. [1]

La influència visigòtica a Catalunya. — Aulèstia i Pijoan suposa erròniament que des del moment que Ataülf s'establí a Barcelona, hi hagué dues Catalunyes: la goda i la romana; i que aquest estat de coses durà anys i anys, en termes que mentre els gods eren ja senyors de tot Espanya, l'antiga Cossetània restà romana fins a molt avançada la dinastia goda. I creu que això explica les diferències que hom nota encara avui entre la Catalunya nova i la vella, per la distinta influència que en una i altra tingueren els pobles dominadors. [2]

Però el capítol de l'obra d'Aulèstia dedicat als gods és un dels menys afortunats de la seva *Història de Catalunya*. D'una part, no hi hagué establiment definitiu dels visigods a la nostra terra fins al regnat d'Euric, ni és cert que quan els visigods havien ja conquistat tota la península fos encara romana la Cossetània, puix que aquesta caigué en poder dels invasors en el mateix regnat d'Euric en què fou conquistada una gran part de la península, no pas tota. D'altra banda, no pot atribuir-se a la influència goda la diversitat de caràcter entre els habitants de la Catalunya nova i els de la Catalunya vella. El nombre de gods establerts al nostre país fou relativament reduït, i convé no oblidar que el temps de llur domini fou curt. No dominaren ací tres segles, com afirma Aulèstia, sinó poc més de dos. Com féu observar Sanpere i Miquel, major influència tingué la dominació sarraïna en la diversificació de les dues Catalunyes, la nova i la vella, puix que mentre la Catalunya vella visqué només uns 70 anys sota el domini alarb, la Catalunya nova hi visqué durant quatre segles [3]. A més, cal tenir en compte el fons prehistòric de la Catalunya estricta, que explica molts fets ètnics comarcals. És interessant de consignar que sovint apareixen en els documents i obres d'aquest temps, noms de clar tirat ibèric o indígena.

Monedes d'Aquila II encunyades a Tarragona

No podem admetre, doncs, en l'aspecte ètnic, aquella bonica diferenciació que Aulèstia estableix: «En la vessant oriental o del Mediterrani, la *Catalunya vella*,

1) M. Schwab: *Rapport sur les inscriptions hébraïques de l'Espagne*. Pàgs. 239 i 240.

2) A. Aulèstia i Pijoan: *Història de Catalunya*. Volum I. Pàgs. 97 i 98.

3) S. Sanpere i Miquel: «Revista de Ciencias históricas». Tom V. Any 1887. Pàgs. 457 i 458. Nota crítica sobre el primer volum de la *Història de Catalunya* d'Antoni Aulèstia i Pijoan.

la *Marca Hispànica* (dels Pireneus al Llobregat), de naturalesa frescal, vestida de boscos, de costums i hàbits severs, de filiació franca i goda; contrasta amb la *Catalunya nova*, de sang romana i tirat llatí, de sol calent on creix la vinya abundosa i la fosca olivera, el garrofer i l'atzavara.» [1]

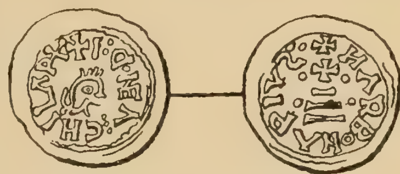
Un dels fenòmens més interessants de la dominació visigòtica a Espanya, escriu Ballesteros, és la coexistència de diverses civilitzacions que es van acostant, amb tendència, algunes, a fondre's, però sense arribar a realitzar-ho, perquè en el moment en què començava a fer-se la fusió vingué la invasió musulmana. [2]

Moneda d'Egica i el seu fill Vitiza encunyada a Tarragona

Els vuitanta anys de dominació bizantina també deixaren records a la zona litoral ocupada, particularment dins el reialme de València. Alguns historiadors atribueixen a la influència bizantina certs tipus, caràcters, vestits i pràctiques populars del territori valencià. [3]

Pérez Pujol dóna una racional explicació de l'absorció espiritual de què foren objecte els visigods per part de l'element hispano-romà. Els dominats eren molt més nombrosos que els dominadors, els quals, en conquistar la península ibèrica en temps d'Euric, no passarien de 300,000 [4], i aquésta xifra ens sembla encara exagerada. Als territoris on era major la densitat de població i on abundaven més els habitants d'origen romà, com la Tarraconesa i la Bètica, l'absorció fou més forta. I a això hi contribuí, ultra la superioritat numèrica, la superioritat de cultura, especialment en aquestes dues províncies, que eren les més influïdes per la llengua, per l'art i per l'espiritualitat de Roma, així com pel cristianisme catòlic. Els visigods formaven ací un poble militar, una nació-exèrcit, i la possessió de la força i del governament polític els va permetre l'establir a llur favor importants privilegis, però no pas el domini espiritual.

Moneda d'Aquila II encunyada a Narbona

La compenetració de la cultura dels dos elements, el visigòtic i el provincial, estava preparada per la parcial romanització que duien ja els visigods per efecte de llur estada a les terres de l'Imperi romà. Destorbada de primer per la religió arriana dels dominadors, aquesta compenetració fou afavorida i fortament accelerada per l'adopció del catolicisme feta en temps de Recared. Si la invasió mora hagués trigat a venir un segle més, les diferències entre els visigods i els

1) A. Aulèstia i Pijoan: *Història de Catalunya.* Volum i. Pàg. 8.

2) A. Ballesteros: *Historia de España y su influencia en lo Historia universal.* Pàg. 515.

3) A. Fernández Guerra, E. de Hinojosa i J. de D. de la Rada i Delgado: *Historia de España desde la invasión de los pueblos hasta la ruína de la monarquía visigoda.* Volum i. Pàg. 428.

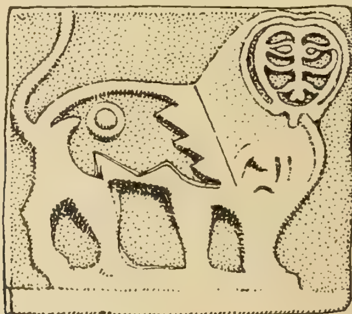
4) E. Pérez Pujol: *Historia de las Instituciones sociales de la España goda.* Volum ii. Pàg. 67.

hispano-romans s'haurien esborrat gairebé del tot [1]. Tanmateix, sota el barnís de la civilització romana i cristiana, els gods conservaven molts de llurs defectes i qualitats primitives. D'altra banda, es contaminaren aviat els vicis de la societat imperial del decaïment. S'avesaren al luxe romà i a la fastuositat bizantina. La influència de Bizanci fou molt marcada en el temps de Leovigild.

La importància de Barcelona anà creixent en el període romano-cristià i cresqué encara més en el període visigòtic. En els mapes de major antiguitat de l'edat mitjana només apareixen dues ciutats catalanes, i aquestes són Tarragona i Barcelona [2]. Remarca Riber que de la importància política de Barcelona en aquesta època hi ha una prova inequívoca i sinistra, que és la freqüència dels regicidis i assassinats de personatges eminents que s'hi perpretaven. [3]

En l'època visigòtica es mantingué la influència romana i la noció de la comunitat dels pobles que el llaç imperial de Roma havia unit. La unitat romana, àdhuc després de destruïda políticament i militar, subsistí en el sentiment de comunitat entre els pobles que la constituïren, i més encara entre llurs seleccions. Aquest sentiment unitari, remarca Niese, fou sobretot nodrit pel dret i per la religió cristiana, elements comuns a aquells pobles. «El bisbe de Roma — afegeix — reconegut com el primer entre els bisbes d'Occident, ocupà en diversos aspectes el lloc de l'emperador d'Occident i mantingué viu el lligam de Roma.» Aquest sentiment unitari persistí, i fou causa del restabliment de la dignitat imperial amb Carlemany i els seus successors, formant el pont que uneix l'Imperi romà i els nostres temps. [4]

1) E. Pérez Pujol: *Historia de las Instituciones sociales de la España goda.*
2) A. Schulten: *Hispania.* Pàg. 123.
3) Llorenç Riber: *Els Sants de Catalunya.* Volum II. Pàg. 135.
4) B. Niese: *Manuale di Storia romana.* Pàgs. 567 i 568.

QUARTA PART

LA CATALUNYA SARRAÏNA

CAPÍTOL I

La invasió musulmana

1. ELS ALARBS I MAHOMA: L'Aràbia i els seus habitants. — Mahoma i la religió de l'Islam. — La unitat política de l'Aràbia. — El Califat i les seves primeres conquestes. — Les guerres civils.
2. LES CONQUESTES A ÀFRICA I A EUROPA: Els musulmans al nord d'Àfrica. — Les expedicions a Espanya. — Mussa ben Nosair. — Conquesta de la península ibèrica.
3. LA DOMINACIÓ SARRAÏNA A CATALUNYA: Entrada dels alarbs. — El pacte amb Teodomir. — La resistència de Tarragona. — La conquesta de Barcelona i Girona. — Límits de la invasió en el territori continental català. — Els alarbs a les Balears.
4. ELS MUSULMANS A LES GÀL·LIES: Les primeres expedicions. — Derrota dels alarbs per Eudes. — La llegenda de Munussa. — Altres expedicions. — La batalla de Poitiers. — Pepí el Breu a la Septimània. — Els alarbs al Rosselló.
5. LES LLUITES ENTRE ELS MUSULMANS: Caiguda de la dinastia dels Ommiades. — Els Abassides a Damasc. — L' emirat independent de Còrdova. — Els governadors sarraïns de les regions pirenenques.

1. ELS ALÀRBS I MAHOMA

L'Aràbia i els seus habitants. — De la terra aràbiga sortiren la religió i els guerrers que havien de conquistar en l'edat mitjana un gran imperi en la part meridional del món aleshores conegut. Forma l'Aràbia una gran península, situada a l'extrem sud-occidental de l'Àsia. Està constituïda geogràficament per una extensíssima plana, tancada per muntanyes en el litoral marítim, les quals deturen les pluges i donen al país un clima sec i ardent i una terra àrida. Per això el centre de l'Aràbia és un desert clapat d'oasis. Les regions muntanyoses de l'Hedjaz i

l'Iemen, en la regió costera de la Mar Vermella, són molt fèrtils i riques, i contenen una població molt nombrosa.

El problema dels primitius habitants d'aquella península és obscur. Pobles diversos, de civilitzacions diferents, hi acamparen en els temps prehistòrics. En els primers temps de l'edat mitjana estava poblada per tribus semítiques, que pretenien ésser davallants d'Ismael, fill d'Abraham i de la seva esclava Agar; d'ací ve el nom d'ismaelites. Cadascuna d'aquestes tribus formava un petit Estat rudimentari, amb vida independent. Llur territori no era fix, ans bé les tribus es traslladaven sovint d'un oasis a un altre. De vegades entre les tribus nòmades esclataven lluites i guerres.

Pertanyen els alarbs a la família semítica de la raça blanca. Llurs caràcters físics més típics són: front alt, ulls negres i brillants, nas lleugerament corbat, color mat, cabells i barba negríssims, contrastant amb la gran blancor de les dents. Quant a llurs caràcters morals, són altívols, sensibles, apassionats, violents, cavallerescos, hospitalaris.

Abans de la predicació de Mahoma no existia a l'Aràbia unitat religiosa. Hi havia diverses religions, amb predomini del judaïsme, el cristianisme i el politeïsme. L'únic llaç religiós entre les tribus aràbigues era llur santuari comú, el de la Kaaba, temple de forma cúbica, que s'alçava en una vall de l'Hedjaz, i on es guardava la miraculosa pedra negra — la Kaaba —, de la qual hom deia que havia caigut del cel. S'adorava en aquest temple Jehovà i ensems les idoles de les tribus. Els alarbs anaven cada any en pelegrinatge al lloc sant, entorn del qual es bastí una ciutat, la Meca.

Mahoma i la religió de l'Islam. — El fundador de la religió islàmica fou Mahoma, que nasqué a la Meca l'any 570, d'una família modesta, però de noble avior, la dels coraixites, que estaven encarregats de la custòdia del temple de la Kaaba. Aquesta custòdia i el comerç de les caravanes proporcionava als coraixites guanys considerables.

Mahoma quedà orfe de pare i mare. El seu pare ja no l'havia conegut, i la seva mare va morir quan el futur reformador tenia set anys. S'encarregà de l'orfe, de primer, el seu avi Abdelmotàlib, i després el seu oncle Abutàlib, qui el tractà com a un fill.

Mahoma, en la seva adolescència, fou pastor, i més endavant conductor de caravanes. Molt jove encara, prengué part en les lluites de tribus, defensant la tribu pròpia contra la de Cais, els membres de la qual van ésser famosos més tard a la península ibèrica.

Als vint-i-cinc anys Mahoma es casà amb una vídua rica, cosina seva, Jaditja, que tenia quinze anys més que ell. Aquest casament li permeté de seguir la vocació del seu esperit per la meditació i l'oració. Es retirà al mont Hira a fer vida contemplativa, i allí va concebre la nova religió de l'Islam i resolgué de consagrar-se a la seva predicació.

Els primers adeptes que féu van ésser els membres de la pròpia família: la seva muller, el seu oncle Abubèquer, el seu cosí Alí, el seu antic esclau i fill adoptiu Zeid.

La predicació religiosa de Mahoma fou acollida hostilment pels coraixites, que tenien por de perdre els beneficis que els produïa la guarda del santuari. Veient aquesta actitud, Mahoma abandonà la Meca i fugí a Iatrib, la ciutat rival, que des

Vista de les muralles sarraïnes de Tortosa

d'aleshores fou anomenada Medina-in-Nabi, que significa «la ciutat del profeta». El dia de la fugida de Mahoma és la base de l'era musulmana, l'hègira (any 622).

La predicació de Mahoma havia fet ja gran nombre d'adeptes. Davant la hostilitat dels coraixites, Mahoma els declarà la guerra santa. La lluita passà per alternatives, i el cabdill fou assetjat a Medina. Però, finalment, amb 10,000 partidaris s'apoderà de la Meca, i destruí els ídols que a la Kaaba eren adorats, tot respectant la pedra negra (any 639). Quan, al cap de dos anys, Mahoma morí, gairebé tota l'Aràbia era addicta al seu cabdillatge i a la nova religió.

Es presentà Mahoma com a continuador del judaïsme. Proclamà que Alà era el Déu únic, qui havia tramès damunt la terra, com a profetes, Moisès i Jesús, i després ell, que era el profeta més gran.

Les doctrines i instruccions religioses de Mahoma formen el Corà, que conté per als alarbs la vera ciència i la vera religió, la saviesa humana i la saviesa divina, perfectes i immutables.

La unitat política de l'Aràbia. — Fou, doncs, Mahoma qui, unint els alarbs en una mateixa creença religiosa, fundà la unitat política de l'Aràbia. És veritat que, en morir el profeta, moltes tribus se sublevaren. Però Abubèquer, que fou el primer califa o sobirà de l'Estat aràbig, va dominar la situació.

El califat i les seves primeres conquestes. — Després de dominada la revolta de les tribus, Abubèquer conquistà la Síria.

Els quatre califes que succeïren a Mahoma — Abubèquer, Omar, Otman i Alí — foren anomenats «perfectes», per tal com eren alhora cabdills polítics i militars. Aquests califes sostingueren la guerra santa contra els infidels i s'apoderaren de nombrosos territoris veïns.

Durant el califat d'Omar (any 634) foren conquistades les ciutats de Jerusalem, Alep i Antioquia, Egipte i Pèrsia, arribant els alarbs fins a la Índia. El triomfal califat d'Omar tingué una fi tràgica. Un cristià assassinà el califa (any 644). Otman, ja vell, el succeí.

Les guerres civils. — En el regnat d'Otman començaren les guerres civils entre els alarbs, les quals, si al començament no deturaren l'empenta conqueridora dels fills del profeta, amb el temps afebliren el califat, el dividiren, i determinaren en molta part la ruïna de les grans conquestes realitzades en els segles VII i VIII.

Otman, tot havent estat un dels més fidels i abnegats amics de Mahoma, governava voltat de parents i protegits coraixites. Un dels llocs principals del califat, el govern de Síria, l'ocupava Moàvia, fill d'Abusofian, qui fou el capitost dels coraixites que contra Mahoma havien lluitat aferrissadament. La preponderància d'aquests elements en el palau califal motivà una sedició, organitzada pels partidaris d'Alí. Aquests assetjaren la residència d'Otman, i al cap d'algunes setmanes l'assaltaren, morint assassinat el califa octogenari (any 656).

El nou califa, Alí, substituí els funcionaris sospitosos que en temps del seu antecessor havien estat designats. Però aviat hi hagué una altra conspiració, en la qual els antics companys d'Alí, Talha i Zobair, que havien tingut un paper principal en el moviment contra Otman, s'entengueren amb la vídua del profeta, Aixa, enemiga del califa. Alí vencé aquests adversaris. En quedava un altre, Moàvia, que seguia a Síria. Després d'una guerra de sort variable, Alí portà la part

pitjor, fins que fou assassinat per una donzella pertanyent a nna secta de caràcter republicà i que estava separada del mahometisme oficial. S'esdevingué això en l'any 661.

Amb Moàvia pujà al tron la dinastia dels omeies o ommiades, nom que és degut a ésser descendents d'Ommia. Els ommiades establiren la cort a Damasc, ciutat que esdevingué la capital militar i administrativa, mentre que la Meca seguia essent

(Servei de Catalogació de Monuments)

Lleyda. La Suda, castell sarraí

la capital religiosa. Els antics partidaris d'Alí no reconegueren la dinastia nova, i contra aquesta lluitaren repetidament. Els ommiades eren més aviat irreligiosos i escèptics, contrastant amb l'apassionada fe del ban oposat.

En temps del califa Iezid I, que succeí al seu pare Moàvia, mort l'any 680, la sublevació dels alites fou vençuda i aixafada cruelment per un exèrcit compost principalment de siris.

Ultra aquesta rivalitat dinàstica, hi havia entre els alarbs la rivalitat dels dos principals elements ètnics de l'Aràbia medieval: els habitants de l'Iemen, la principal tribu dels quals era la dels quelbites, i la dels ismaelites purs, que eren anomenats maadites, nizarites, modarites i caisites, dels noms de llurs tribus

diverses. La lluita entre caisites i quelbites esclatà en temps de Iezid I, i es prolongà en els regnats següents. Els quelbites aconseguiren una gran influència en el govern, a partir de la batalla que amb llur ajut guanyà el califa Meruan sobre llurs enemics (any 684). Però en els darrers temps del seu successor, Abdelmèlic, els caisites desbancaren els quelbites, que caigueren en desgràcia. Amb la pujada al tron de Valid I, fill d'Abdelmèlic (any 705), la influència dels caisites s'accentuà, i alguns dels notables quelbites foren rancuniosament perseguits. Un d'ells era Mussa ben Nosair, qui alguns anys més tard havia d'ésser el conquistador de la península ibèrica.

2. LES CONQUESTES A ÀFRICA I EUROPA

Els musulmans al nord d'Àfrica. — Des de les primeres guerres dels califes «perfectes», havia estat conquerit l'Egipte. L'expansió conqueridora dels alarbs, les qualitats guerreres dels quals havien trobat l'impuls d'un gran entusiasme religiós, s'estengué ensems en les direccions oriental i occidental.

Motllo de fondre metall (Museu de Tortosa)

«Els alarbs — escriu Mignet — havien sortit de llur península per conquerir la terra a llur creença. Moguts per una doble necessitat d'estendre's i de convertir, tenint l'avidititat de la conquesta i l'entusiasme de la fe, l'organització que ve de l'exèrcit i l'obediència que ve de Déu, marxaren a l'ocupació del món, l'espasa a la mà i la confiança al cor, sota un general que era també llur pontífex. No hi havia hagut encara una impulsió més irresistible sota una unitat més forta.» [1]

[1] M. MIGNET: *Negociations relatives à la succession d'Espagne sous Louis XIV*. Tom I. Introducció. Pàgs. V i VI.

Era un gran moment, remarca Mignet. El món antic desorganitzat es refeia sota la idea de Déu. Dues religions que se'l dèvien partir i que eren dues formes diverses del mateix progrés, el cristianisme i l'islamisme, s'escamparen per totes les seves parts. El proselitisme, que era un mòbil nou, puix que les antigues creences s'havien mantingut amb la més gran cura en un estat d'isolament, llançava els cristians a Àsia i a Europa, els musulmans a Àsia i a Àfrica. L'esperit de conquesta havia passat de l'ordre material a l'ordre moral. D'aquests conqueridors nous, els alarbs foren els qui es van estendre més en menys poc temps. Ajuntaven la força a la creença. Els cristians estaven reduïts aleshores al proselitisme de la predicació. [1]

El nord d'Àfrica fou dominat en poques dècades. I una part de les poblacions indígenes dels territoris conquerits s'ajuntà als exèrcits victoriosos.

A principis del segle VIII, els mahometans arribaren a l'estret de Gibraltar, i des de la costa africana veien com negrejaven, al lluny, les muntanyes d'Espanya, de l'Andalús, com en digueren ells.

Quan els sarraïns envaïren la península ibèrica, els gods ja no eren verament germànics. Havien estat assimilats pels hispano-romans vençuts. Va contribuir a això el fet que, per llur posició geogràfica, no havien rebut, durant els dos segles i mig que a ací dominaren, el reforç d'altres invasions de llur raça.

Les expedicions a Espanya. — En el regnat de Vamba es produïren els primers xocs amb els alarbs. Havem parlat ja de la situació favorable a les cobejances dels islamites creada a la península per les discòrdies religioses i les guerres dinàstiques dels visigods [2]. Els autors moderns posen en l'any 710 el primer desembarc a les costes peninsulars, que no passà d'una incursió a la platja d'Algesires. Tàric, l'any següent, manà una altra expedició més important i derrotà els visigods en la batalla famosa, sobre el lloc de la qual — Guadalete, o Guadibeca, o llac de la Janda — discuteixen encara els historiadors, amb avantatge per als qui creuen una errada la ubicació al riu Guadalete [3]. Noti's que el nom de Gibraltar és una corrupció del nom alarb de l'estret, *Djebel-el-Tàric,* és a dir, estret de Tàric.

No arribà Tàric molt al nord de la península. De Toledo anà a Guadalajara, d'aquí a Almeida i per últim a Amaya, població situada al nord-est de Burgos. Després d'aquesta excursió tornà a Toledo, on esperà la vinguda de Mussa. [4]

Mussa ben Nosair. — Era Mussa un llibert d'Abdelazís, germà del califa Abdelmèlic. Per part de mare pertanyia a la tribu dels quelbites, i defensava la causa d'aquests.

1) M. MIGNET: *Negociations relatives à la succession d'Espagne sous Louis XIV.* Tom I. Pàg. VI.

2) Vegi's el present volum. Pàgs. 272 i següents..

3) Vegi's el present volum. Pàg. 274 i 275.

4) JOSEP M. MILLÀS-VALLICROSA: *Els textos d'historiadors musulmans referents a la Catalunya carolingia.* Barcelona, 1922. Pàg. 8.

Durant el regnat de Valid I, qui afavorí els caisites, Mussa fou acusat de malversació per dos enemics seus, Tàric i Mogueit. El califa veié de bon ull l'acusació, i Mussa anava a ésser condemnat a mort. Però pogué subornar amb presents valuosos els alts dignataris, i l'última pena li fou commutada per una forta multa. [1]

Conquesta de la península ibèrica. — La interior feblesa del règim visigòtic aparegué, clara i tràgica, després de la derrota del rei Roderic a Andalusia. Mussa ben Nosair arribà a la península, amb importants forces, l'any 712, i al cap de pocs mesos havia conquerit una gran part del territori peninsular, sense trobar altra resistència sinó la d'alguns nuclis isolats. Val a dir, però, que Mussa pactà sempre que pogué amb els cabdills i amb els habitants de les poblacions dels territoris envaïts, fent-los amplíssimes concessions, que havien de decantar-los a l'avinença, mancats com estaven, quasi tots, d'organització i de forces per combatre els sarraïns amb esperances d'èxit.

Aquesta explicació del ràpid avenç dels musulmans és més lògica i versemblant que la donada per Aulèstia, qui l'atribueix a la indiferència del poble rural i de les classes baixes, la condició de les quals, diu, era massa trista perquè l'amor patri els mogués la voluntat a sostenir allò que s'enderrocava. [2]

El fet és que quan encara no feia dos anys de la seva vinguda, Mussa pogué tornar-s'en, deixant la major part de la península en poder dels invasors. La crònica de Moissac confirma que en dos anys fou conquistada gairebé tota Espanya. [3]

Mussa fou cridat a Damasc pel califa Valid, i deixà la península sota el comandament del seu fill Abdelazís, cap als mesos d'octubre o novembre del 1713. [4]

3. LA DOMINACIÓ SARRAÏNA A CATALUNYA

Entrada dels alarbs. — L'arribada de Mussa a Espanya assenyalà el moment de la gran conquista. És possible que la magnitud de la victòria del Guadibeca hagués sorprès els mateixos sarraïns. I aleshores aquests veieren l'ocasió d'explotar el triomf aconseguit, aprofitant l'ensorrada del poder visigòtic per estendre de pressa a tota la península llur domini.

Els alarbs entraren al territori actual de la llengua catalana per la seva part meridional i occidental, o sigui pel sud del reialme de València i per la banda de Lleyda. Això devia ésser a les darreries de l'any 712 o a les primeries del 713.

Codera fa remarcar que és poc i no gaire segur allò que hom sap respecte

1) DOZY: *Histoire des Musulmans d'Espagne.*

2) A. AULÈSTIA: *Història de Catalunya.* Volum I. Pàg. 110.

3) *Rerum Gallicarum et Franciscarum Scriptores.* Edició Delisle. Any 1869. Tom II. Pàg. 654.

4) EMILI LAFUENTE I ALCÁNTARA: *Colección de obras arábigas de historia y de geografía,* publicades per la «Real Academia de la Historia» espanyola. Tom I. *Ajbar Majmua.* (Col·lecció de Tradicions). Crònica anònima del segle XI. Madrid, 1867. Pàg. 225.

a la sort de la Catalunya estricta, durant el temps en què, amb intervals o sense, va estar sotmesa a la dominació sarraïna. Ni els autors alarbs ni els cristians ens diuen la data de la conquesta de les ciutats, ni subministren prou dades per aclarir aquest punt. [1]

Les cròniques franques han estat, durant molt de temps, gairebé els únics documents utilitzats pel que fa a Barcelona i Girona. És cert que en el segle passat alguns historiadors catalans se serviren, o cregueren servir-se, de diverses dades dels historiadors alarbs; però les prengueren de l'obra de Conde, aleshores ja desacreditada, o dels qui, com Viardot, Romey i altres, es limitaven a modificar la narració de Conde en els punts en què no la creien acceptable. [2]

D'altra banda, alguns autors catalans no havien aprofitat prou diverses obres on eren contingudes dades importants, moltes d'aquestes tretes d'autors alarbs. [3]

Arqueta aràbiga de la catedral de Girona, de plata repujada (segle x, any 976)

Aprofitant i combinant les dades d'autors diferents, musulmans i cristians, i aclarint-les i completant-les amb les de les cròniques franques, Codera obtingué notables resultats en l'estudi de la dominació sarraïna [4]. Posteriorment ha fet un treball anàleg, estudiant els autors sarraïns, un arabista català, Josep M.ª Millàs-Vallicrosa [5]. Gràcies a aquests treballs s'han aclarit alguns punts interessants i s'han esvaït moltes errades antigues i modernes respecte a la dominació musulmana.

« Catalunya, com Aragó — escriu Codera — no tingué cròniques coetànies dels primers segles de la reconquesta, i quan es volgué suplir aquesta deficiència, s'ac-

1) Francesc Codera: *Barcelona, Gerona y Narbona bajo la dominación musulmana.* «Anuari de l'Institut d'Estudis Catalans». Volum III. Anys 1909-10. Pàg. 178.

2) Francesc Codera: Lloc citat. Pàg. 178.

3) Reinaud: *Invasions des Sarrazins en France et de France en Savoie, en Piémont et dans la Suisse penuant les 8e, 9e et 10e siècles de notre ère, d'après les auteurs chrétiens et mahometans.* París, 1836.

4) Francesc Codera: Lloc citat. Pàgs. 178 i següents.

5) *Els textos dels autors musulmans referents a la Catalunya carolíngia.*

ceptaren les narracions més antigues, enc que no coetànies, de les *Cròniques franques*, respecte a les invasions dels alarbs al Migdia de França, en les quals narracions naturalment s'hagué d'inserir alguna cosa referent a les primeres incursions dels muslims a Catalunya de pas cap a les Gàl·lies, ja que des del temps de Pepí, el considerar la *Marca hispànica* com a part integrant de la Gàl·lia fou causa que els autors posteriors s'interessessin més per narrar els esdeveniments que a les darreries dels segle VIII i primera meitat del IX es descabdellaren en allò que és avui Catalunya, Aragó i Navarra». [1]

Hom remarca que els relats dels autors alarbs, per bé que valuosos en l'aspecte històric, no són gaire abundants de notícies relatives a la nostra terra, puix que essent generalment els historiadors musulmans clients dels ommiades, no tenien interès a narrar les guerres dels moros de Catalunya i Aragó, que sovint eren rebels al poder central dels emirs de Còrdova. Si es fes una investigació detinguda en les biblioteques musulmanes, hom podria arribar sens dubte a aclarir i completar molts dels punts encara obscurs o poc coneguts de l'època sarraïna de la nostra terra.

Capsa aràbiga de metall, de Girona

El pacte amb Teodomir. — Un cabdill god, Teodomir — anomenat Tadmir pels moros — s'havia fet sobirà d'un territori relativament extens del sud-est peninsular. Aquest territori agafava una part del reialme de València, i s'estenia pel reialme de Múrcia. Les poblacions d'Oriola i Alacant hi estaven compreses. Sembla que Teodomir havia reorganitzat una bona part de l'exèrcit visigod derrotat a Andalusia.

Fou el fill de Mussa, Abdelazís, qui l'any 713 pactà amb Teodomir, signant amb aquest un tractat en virtut del qual reconegué tota l'autoritat del cabdill god,

1) FRANCESC CODERA: *Barcelona, Gerona y Narbona bajo la dominación musulmana.* «Anuari de l'Institut d'Estudis Catalans». Volum III. Anys 1909-10. Pàg. 178.

deixant les coses en la mateixa situació que abans de la conquesta, llevat del reconeixement d'una mena de feude i del pagament d'una cóntribució [1]. Fa notar Chabàs que les traduccions que de l'al·ludit tractat donaren Conde, Modest Lafuente i altres historiadors, contenen importants equivocacions, i té per fidel i exacta la traducció publicada per ell. [2]

Aquest petit reialme fundat per Teodomir subsistia, segons l'Anònim de Còrdova (al qual s'havia anomenat Isidor de Beja o *el Pacense)* quaranta i dos anys després (754), sense que s'hagués variat res en la capitulació feta per Teodomir. Al contrari, per la benignitat dels califes fou rebaixat el tribut que pagava.

Tapa de la capsa aràbiga de metall, de Girona

Més tard, a principis del segle IX, probablement, per l'apostasia de moltes famílies cristianes goloses de càrrecs públics, el reialme catòlic i independent de Teodomir s'extingí. El fet és que cap a l'any 814 hi apareixen els cadís alarbs. [3]

La resistència de Tarragona. — Sembla que en envair els sarraïns la Catalunya estricta, trobaren forta resistència en una ciutat del litoral. Cal creure que aquesta ciutat fou Tarragona, que durant l'època visigòtica havia mantingut una considerable importància política i militar. Tarragona era encara, a despit dels assalts i de les destruccions parcials que sofrí en els segles anteriors, una poderosa plaça forta. I això facilitava la resistència contra els atacs dels invasors. Recordi's que en conquistar el rei visigod Euric la quasi totalitat de la península ibèrica, els seus exèrcits trobaren resistència a Tarragona, on l'aristocràcia i els militars hispano-romans s'havien tancat; i una cosa anàloga degué

1) R. Chabás i Llorens: *Los mozárabes valencianos.* Extret del «Boletín de la Real Academia de la Historia». Madrid, 1891. — Dozy: *Histoire des Musulmans d'Espagne.*

2) Es publicà a la revista «El Archivo». Tom IV. Pàg. 101.

3) A. Fernández Guerra: Discurs de contestació a Rada i Delgado en la recepció d'aquest com a membre de la «Real Academia de la Historia» espanyola.

succeir en temps de la invasió sarraïna. Hi havia dues altres ciutats de la costa catalana en semblants condicions: Barcelona i Empúries. Però no existeix, respecte a Barcelona, cap indicació de lluita ni d'enderrocament pels alarbs, i respecte a Empúries, tot indica que fou destruïda en el segle IX, en una excursió dels normands [1]. Això porta a assenyalar Tarragona com la ciutat a què es fa referència. Emili Morera, que en alguns treballs seus s'havia decantat per la hipòtesi d'Empúries [2], en un treball posterior es decanta per la hipòtesi de Tarragona. [3]

Certs textos d'autors alarbs podrien fer creure que fou Mussa qui arribà primer a la Catalunya estricta i qui conquistà Tarragona. Aquests textos, en efecte, asseguren que Mussa anà unes vint nits més enllà de Saragossa i que prengué una ciutat marítima que tenia quatre portes, així com tres castells, que devien ésser pròxims a l'al·ludida població. El to dels relats d'aquesta expedició fa creure en llur veracitat [4]. Seria verament Tarragona aquesta ciutat marítima? Noti's que la Crònica de Rasis diu que Mussa destruí Tarragona. És, però, poc versemblant que la resistència de Tarragona fos tan obstinada com suposen alguns autors [5]. Pons d'Icart [6], Beuter [7] i Pujades [8] diuen que el setge de Tarragona durà tres anys. Aquesta versió conté exageració evident. Altres referències, més versemblants, diuen que el setge durà vint-i-sis dies.

Caldereta de coure aràbiga, del Museu Diocesà de Lleyda, procedent de Benavente d'Aragó

Referint-se sens dubte a les muralles de Tarragona anomenades ciclòpies, l'historiador i geògraf alarb Arrazí va escriure, fa més de mil anys: «Tarragona fou dels llocs més antics que hi ha, amb fonaments molt vells i molt meravellosos. I té coses que no es desfan en cap temps, per bé que les destruí totes Tarif, el fill de Nosair (Mussa), quan entrà a Espanya i matà la gent i destruí les obres; però no pogué destruir-les

1) J. Pella i Forgas: *Historia del Ampurdán.*
2) E. Morera i Llauradó: *Tarragona cristiana.* Volum I. Capítol VI.
3) E. Morera i Llauradó: Volum *Tarragona* de la *Geografia general de Catalunya.* Pàg. 75.
4) J. Millàs-Vallicrosa: *Els textos d'historiadors musulmans referents a la Catalunya carolíngia.* Pàg. 9.
5) J. Millàs-Vallicrosa: Lloc citat. Pàg. 10.
6) Ll. Pons de Icart: *Grandezas de la ciudad de Tarragona.*
7) *Corónica general de España.*
8) J. Pujades: *Corònica de Catalunya.*

totes, de tan fermes que les feren»[1]. Pel que fa al conquistador de Tarragona, si va ésser verament aquesta la ciutat conquistada, no pot donar-se per segur que fos Mussa. A aquest li han estat atribuïts molts fets posteriors.[2]

La conquesta de Barcelona i Girona. — L'expedició sarraïna que possiblement arribà a Tarragona, cap a l'any 713, no devia passar gaire més amunt. Noves expedicions vingueren més tard. En una d'aquestes van capitular Barcelona, Girona i altres ciutats catalanes. És difícil de precisar la data exacta dels fets. Pot dir-se, però, que es realitzaren abans de l'any 718.

Els historiadors alarbs Abenjaldún i Almacarí asseguren que Mussa arribà per l'est a Barcelona i pel nord a Narbona. Un altre autor alarb, Abenhazam, parla d'un personatge, Omaire, i diu, sense fixar la data, que entrà a Barcelona amb Mussa.[3]

Codera troba evident, per la marxa dels fets, que Mussa no tingué temps de travessar els Pireneus, ni de conquerir Barcelona, Girona i Narbona[4]. Diuen els autors musulmans, en efecte, que Mussa entrà a Mèrida el dia 30 de juny de l'any 713, i després anà a Toledo, Saragossa i «més enllà». És difícil d'endevinar si en el «més enllà» hi va compresa Catalunya. En tot cas, aquesta excursió fou relativament ràpida, puix que havent-la començada Mussa a darrers de juliol de l'any 713, el dia 10 de setembre del mateix any ja era a Còrdova.[5]

També hi ha autors alarbs que pretenen que Mussa, no solament arribà a la Narbonesa, sinó també al reialme dels francs. Aquesta anada a les Gàl·lies és en extrem dubtosa. La cosa més probable és que els autors musulmans que en parlen atribueixin a Mussa, en aquest punt com en tants d'altres, coses realitzades pels governadors que el succeïren.[6]

També nosaltres ens decantem a creure que la conquista de les ciutats de Barcelona i Girona fou posterior.

Afegeixen els autors alarbs que quan Mussa regressà a Orient, duia en la seva escolta prínceps gods i francs que havia fet presoners. Tingui's present que els sarraïns comprenien en el nom de francs els habitants de la Catalunya estricta.

De les cites nombroses d'autors alarbs que hom pot aportar es dedueix que Mussa desitjava avançar fins a França, i més enllà encara, amb el propòsit d'arribar per terra a Orient; però sigui perquè no s'hi atreví, sigui perquè els legats del califa li ho prohibiren, va haver de tornar-s'en, sense passar de la Catalunya estricta.[7]

1) *Memorias* de la «Real Academia de la Historia» espanyola. Tom VIII. Pàgs. 41 i 42.

2) Francesc Codera: *Barcelona, Gerona y Narbona bajo la dominación musulmana.* «Anuari de l'Institut d'Estudis Catalans». Volum III. 1909-10. Pàg. 180.

3) Francesc Codera: Lloc citat. Pàg. 186.

4) Francesc Codera: Lloc citat. Pàg. 182.

5) J. Millàs-Vallicrosa: *Els textos d'historiadors musulmans referents a la Catalunya carolíngia.* Pàg. 8.

6) J. Millàs-Vallicrosa: Lloc citat. Pàgs. 10 a 12.

7) J. Millàs-Vallicrosa: Lloc citat. Pàg. 12.

Eduard Saavedra creu que Mussa vingué a la nostra terra seguint la via romana que des d'Osca portava a Lleyda i a Tarragona [1], i que s'en tornà aviat pel mateix camí.

Durant el valiat d'Abdelazís arribà a la màxima extensió la zona peninsular conquistada pels sarraïns. Si fos cert, com un còdex de la Biblioteca d'Argel assegura, que en temps d'aquest governador els alarbs arribaren fins a Narbona [2], seria evident que Barcelona, Girona i altres ciutats de la Catalunya estricta caigueren en poder dels invasors entre els anys 713 i 716. Per a Narbona almenys, aquesta data sembla anticipada.

En el mes de març de l'any 716 Abdelazís fou assassinat. Una versió acollida per diferents historiadors atribueix al fill de Mussa el propòsit de fer-se independent del califat de Damasc, cosa que apar versemblant, si hom té en compte les relacions poc amistoses de Mussa amb el califa.

D'altres autors sostenen que Abdelazís fou mort per ordre del califa Soleiman, o que almenys a aquest no li va saber cap greu l'assassinat. Però l'autor del *Ajbar Maigmua* afirma que el califa manà que els culpables del crim fossin castigats. [3]

El successor d'Abdelazís en el valiat fou el seu cosí Aiub, qui només governà sis mesos. El succeí Alahor (Al-Horr en alarb), el qual fou designat pel governador d'Àfrica, Mahomet-ben-Iezed, i governà prop de tres anys.

Diversos autors musulmans diuen que el successors d'Aiub conquistaren Barcelona i que passant els invasors més enllà de les muntanyes que hi ha darrera de la dita ciutat (es devien referir als Pireneus), arribaren a les planes de França. Hom pot deduir d'aquests relats i del de l'Anònim de Còrdova que fou Alahor (agost 716-març 719) qui conquistà Barcelona, arribant fins a la Gàl·lia Narbonesa.

Límits de la invasió en el territori català. — Una part considerable de la nostra terra, la més aspra de la regió pirenenca, es veié lliure de la invasió dels sarraïns. Els límits de la invasió poden ésser assenyalats, aproximadament, per una ratlla que, a la carena pirenenca, passa per Roda de Ribagorça, Ager i l'Alt Urgell.

La Cerdanya va mantenir-se independent. Però aquesta comarca i la de l'Alt Urgell foren repetidament travessades pels exèrcits sarraïns que anaven a les Gàl·lies o en venien, i el pas dels quals deixava un senyal de devastació.

Pel que fa a la conquesta de la serralada pirenenca pels alarbs, només tenim les notícies escasses i potser no gaire exactes [4] que dóna l'Anònim de Còrdova. Els autors alarbs no diuen res, en realitat, de la conquesta de la dita regió, puix

1) E. Saavedra: *Estudio sobre la invasión de los árabes en España*. Pàg. 113.

2) F. Codera: *Barcelona, Gerona y Narbona bajo la dominación musulmana*. «Anuari de l'Institut d'Estudis Catalans». Volum III. Anys 1909-1910. Pàgs. 183.

3) F. Codera: Discurs de recepció a la «Real Academia de la Historia» espanyola. Madrid, 1871. Pàg. 8.

4) F. Codera: *Colección de estudios àrabes*. Tom VII. Pàgs. 141 i següents.

que, tot el més, esmenten expedicions posteriors a la invasió, les quals tenien per objecte, no pas la conquesta, sinó l'agafar botí, o bé el debilitar els cristians per evitar que ataquessin els sarraïns. Amb raó diu Codera que els autors moderns no s'han fixat prou en la distinció entre la vera conquesta o ocupació i l'afany de botí. [1]

Rebutja Codera la versió admesa per gairebé tots els historiadors, segons la qual els musulmans arribaren a dominar tota la serralada pirenenca, essent aviat trets de la part més muntanyosa, on se suposa que la reconquesta es deturà durant un temps llarg. Creu el dit arabista que la part montuosa, des de Jaca al comtat de Pallars, mai no va estar en poder dels alarbs d'una manera permanent, indicant com a límits probables del territori transitòriament sotmès en temps força posteriors a la conquesta general, les poblacions d'Alguézar al Sobrarb, Roda al Ribagorça i Ager al comtat de Pallars [2]. I amb això no vol dir Codera que fos aquesta sola la zona no dominada, ans bé creu que s'estengué a tota la serralada pirenenca; però respecte a la zona al·ludida pot assenyalar indicis en confirmació de la seva tesi. D'altra banda, fa notar que els moros, molt positivistes en certs aspectes, no pogueren tenir interès a dominar territoris molt trencats i pobres. [3]

Hi ha motius per creure que la frontera que separava els moros dels cristians consistia en una faixa més o menys ampla, la qual, com

Finestra, o arc del mirab d'una mesquita (Tarragona)

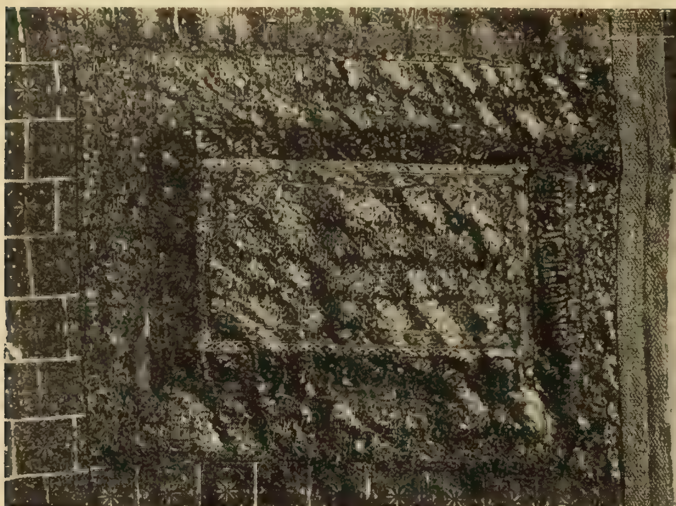
1) F. CODERA: *Limites probables de la conquista árabe en la cordillera pirenaica.* «Boletín de la Real Academia de la Historia». Volum XLVIII. Pàg. 290.

2) F. CODERA: «Boletín de la Real Academia de la Historia». Tom XXXVI. Pàg. 414.

3) F. CODERA: Lloc citat. Volum XLVIII. Pàg. 292.

per acord tàcit que la necessitat imposava a uns i altres, romania erma i despoblada. [1]

Coincideix el parer de Codera amb el de Balari, qui diu que aleshores les fronteres estaven formades per extensos espais de terrenys incultes i inhabitats, que a manera de zones s'interposaven entre el país dels cristians i el del musulmans. «Els cristians — afegeix —, a mesura que anaven avançant, es dedicaven a la restauració del país, reedificant les fortaleses enderrocades i construïnt-ne altres de noves a les fronteres, no solament per la defensa del territori, sinó també com a punts estratègics, des dels quals podien atacar llurs enemics, repoblant la terra i dedicant-la al conreu.» [2]

Cl. Rp. Ic. Arxiu Mas

Parament del tern de Sant Valeri

Els alarbs a les Balears. — La Catalunya insular trigà força més temps que la Catalunya continental a ésser ocupada i dominada pels invasors sarraïns.

Durant el segle IX, els alarbs s'apoderaren diverses vegades de les illes Balears, però les tornaren a perdre cada vegada. Fins als començos del segle X no pogueren consolidar allí llur domini.

Fou Isam-el-Jaulamí, ajudat per l'emir de Còrdova Abdal·là, qui va conquerirles, devers els anys 901 i 902. Sembla que els cristians de Mallorca oposaren una forta resistència, i que la lluita fou dura. Triomfants els sarraïns, no consta que els vençuts abandonessin l'illa. Cal creure, doncs, que hi hagué des d'aleshores mossàrabs balears. [3]

De quina mena de gent es componia la població insular en ésser conquerides les Balears pels sarraïns? Antoni M. Alcover creu que la població balear tenia aleshores la mateixa composició ètnica que la sotmesa pels romans l'any 214 abans de Jesucrist, «que acabà de romanitzar-se del tot per fer-se cristiana després,

1) F. Codera: *Límites probables de la conquista árabe en la cordillera pirenaica.* «Boletín de la Real Academia de la Historia». Volum XLVIII. Pàgs. 310 i 311.

2) J. Balari i Jovany: *Orígenes históricos de Cataluña.* Pàg. XXXI.

3) Antoni M. Alcover: *Los mozárabes baleares.* Treball publicat a la «Revista de Archivos, Bibliotecas y Museos» de Madrid, tercera època, any XXV, número d'abril a juny del 1921. Pàg. 243.

acreixent-se un poc en el segle v amb els hispano-romans que es refugiaren a les illes fugint de les onades de bàrbars del nord, els quals assolaven i devastaven la península» [1]. Sembla que la dominació bizantina no portà a les Balears cap colonització oriental.

4. ELS MUSULMANS A LES GÀL·LIES

Les primeres expedicions. — És incerta la data de les primeres expedicions sarraïnes a l'altra banda dels Pireneus. El cronista espanyol assenyalat amb la designació d'Anònim de Còrdova assegura que Alahor lluità a la Gàl·lia Narbonesa. En aquest cas, la primera expedició a la Gàl·lia s'hauria realitzat, tot el més tard, l'any 716. Codera es decanta a creure inexacta l'al·ludida referència sobre les lluites d'Alahor a les Gàl·lies; però creu que en el temps d'aquest governador Narbona estava ja en poder dels sarraïns [2]. La cita que al·lega Codera d'un manuscrit de la Biblioteca d'Argel és única i isolada, i per això no pot tenir-se per segura la referència [3]. D'altres autors posen la conquesta de Narbona cap a l'any 719. [4]

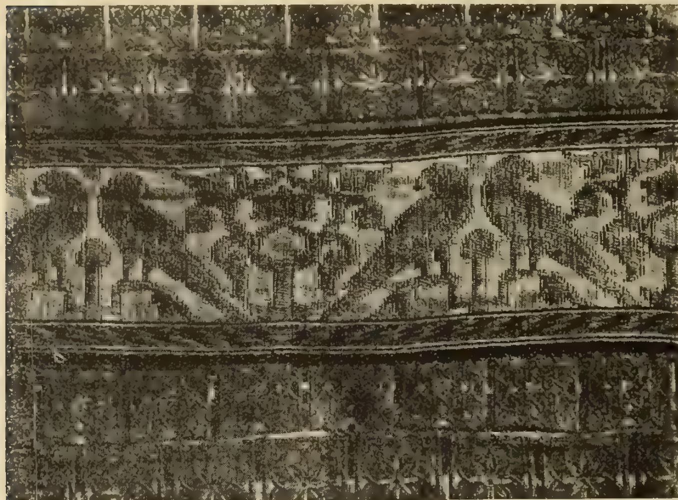

Parament del tern de Sant Valeri, teixit a punt de tapís, probablement egipcíac, de l'època aràbiga (segles XIII a XIV)

Derrota dels alarbs per Eudes. — L'any 719 arribà a la península Zama o Assama, prohom prestigiós, com a emir o governador nomenat pel califa Omar. Emprengué una expedició a les Gàl·lies i ocupà o recobrà Narbona. Després es dirigí a Tolosa: però prop d'aquesta ciutat li sortí a l'encontre el duc franc d'Aquitània, Eudes, qui el derrotà, morint l'emir en la batalla (any 721). Aquesta és la primera expedició certa a les Gàl·lies.

1) ANTONI M. ALCOVER: *Los mozárabes baleares.* Pàg. 243.
2) F. CODERA: Discurs de recepció a la «Real Academia de la Historia» espanyola. Madrid, 1871. Pàg. 9.
3) J. M. MILLÀS-VALLICROSA: *Els textos d'historiadors musulmans referents a la Catalunya carolíngia.* Pàg. 13.
4) M. G. AMERDEL: *Les énigmes de la numismatique de Narbonne.* Pàg. 301.

Solament a l'Anònim de Còrdova trobem alguns detalls de la batalla de Tolosa. Del dit text resulta que Assama s'apoderà de la Gàl·lia Narbonesa, atacà els francs repetidament i posà a la fortalesa de Narbona guàrdia selecta per defensar-la. El dit general arribà combatent fins a Tolosa, l'assetjà i féu intervenir en l'atac tota mena de màquines. Aleshores acudiren els francs sota el comandament del duc Eudes, i prop de Tolosa es lliurà una important batalla, on morí Assama amb part de la seva host, essent perseguits pels francs els sarraïns vençuts. [1]

Fragment de la capa del tern de Sant Valeri

Un altre autor, Pau diaque, que per ésser poc posterior a la batalla de Tolosa sembla que hauria d'estar ben informat [2], confon les batalles de Tolosa i de Poitiers, i diu que al cap de deu anys d'haver arribat a la península els musulmans, «venint amb llurs mullers i fills per habitar-hi», entraren a l'Aquitània i foren derrotats per Carles i Eudes, que a despit d'estar enemistats, s'uniren per lluitar contra els sarraïns, als quals derrotaren, matant-los 375,000 homes i tenint els francs només 1,500 morts. Ultra l'exageració evidentíssima de la primera xifra, l'acoblament dels noms d'Eudes i Carles prova la confusió que el dit autor sofrí.

La batalla de Tolosa, segons Codera, s'esdevingué el dia 9 ò 10 de juny del 721. [3]

L'exèrcit musulmà elegí interinament per governador Abderraman ben Abdal·là el Gafequí, qui fou substituït al cap de poc temps per Ambassa. Aquest comandà una nova expedició a les Gàl·lies. La ciutat de Carcassona fou assetjada, i hagué de capitular (any 725).

Les resenes que en virtut dels pactes acordats passaren a poder del cabdill alarb, van ésser trameses a Barcelona [4]. En aquesta ocasió els invasors s'apoderaren també de Nimes.

1) *Colección de Obras arábigas de Historia y Geografía.* Tom I. Pàg. 132.

2) F. CODERA: *Barcelona, Gerona y Narbona bajo la dominación musulmana.* «Anuari de l'Institut d'Estudis Catalans». Volum III. Anys 1909-1910. Pàg. 187.

3) F. CODERA: Lloc citat. Pàg. 188.

4) *Crònica de Moissac.* Col·lecció d'obres aràbigues. Tom I. Pàg. 165.

Morí Ambassa en l'any 726. Hom afirma que durant el seu govern es produí a Astúries l'alçament dels cristians comandats per Pelagi. [1]

Succeïren a Ambassa diversos emirs poc assenyalats, que no governaren gaire temps, fins a Abderraman el Gafequí, el govern del qual fou més llarg.

La llegenda de Munussa. — El dramàtic episodi de Munussa, que es situava en el govern d'Abderraman el Gafequí, fou consignat en l'Edat mitjana per l'Anònim de Còrdova, i recollit per Conde [2], de qui el prengueren alguns altres autors. Dozy acceptà encara l'episodi de Munussa [3]. Aulèstia el descriu breument, tot qualificant-lo de legendari. [4]

A títol de curiositat, reproduïrem aquest episodi. El pretès Munussa, o Abu-Nezarh, barbarisc, a qui hom presenta com un dels quatre cabdills de la seva raça

Vista de la Meca, amb la *Kaaba* o Pedra negra

que havien vingut a la península amb Tàric [5], era, es diu, governador de la Cerdanya. Sentint-se enemic dels alarbs, que tiranitzaven els seus germans de raça, cercà l'aliança amb els francs, casant-se amb Lampègia, filla del duc Eudes d'Aquitània, qui cregué assegurar amb aquest matrimoni els seus dominis amenaçats pels sarraïns. L'emir Abderraman trameté contra Munussa un exèrcit, que derrotà el barbarisc. Aquest i la seva muller fugiren, essent aconseguits pels sarraïns prop de Llívia. En veure's perdut, Munussa es llançà per un penya-segat. Lampègia, presonera, fou tramesa com a esclava al califa de Damasc, junt amb la testa del seu espòs. Tal és la versió més generalitzada.

Avui no té ja cap crèdit entre els historiadors la contalla d'aquest episodi tràgic. Cap vell autor alarb no en parla. D'altra banda, han aparegut com a falsos o

1) E. Lafuente i Alcántara: Edició de l'*Ajbar Maigmua*. Pàgs. 228 i següents.
2) Josep A. Conde: *Historia de la dominación de los árabes en España*. Madrid, 1820.
3) R. Dozy: *Histoire des Musulmans d'Espagne*. Volum 1. Pàgs. 156 i 240.
4) A. Aulèstia: *Història de Catalunya*. Volum 1. Pàg. 114.
5) R. Dozy: Lloc citat. Volum 1. Pàg. 256.

com a inversemblants molts dels detalls que el relat conté. Remarca Codera que els historiadors alarbs només parlen d'una expedició contra el país de *Munussa*, nom que podria ésser, no el d'una persona, sinó el d'una comarca o població, probablement Manresa [1]. En efecte: cal canviar només una lletra a la grafia dubtosa dels autors, perquè resulti el nom alarb de Manresa. [2]

Clau de volta a La Suda, de Lleyda

La batalla de Poitiers. — Abderraman el Gafequí organitzà, cap a l'any 732, una altra expedició a les Gàl·lies. Aquesta vegada l'exèrcit sarraí era, potser, més poderós que en les anteriors expedicions. Seguint a l'Anònim de Còrdova, molts autors han exagerat el nombre de la host invasora. Això no obstant, creiem massa absoluta l'afirmació de Millàs-Vallicrosa quan diu, seguint a Codera, que el dit exèrcit «no era més ni menys nombrós que els altres que abans i després d'ell envaïren la França». [3]

Sembla que Abderraman travessà els Pireneus per Pamplona, assetjà Bordeus i derrotà en l'Aquitània els francs del duc Eudes. Perseguint els vençuts, pujaren els invasors cap al nord, probablement amb la intenció d'apoderar-se de Tours. Però aleshores sortí a deturar-los un exèrcit comandat per Carles Martell, majordom del rei franc. A Poitiers, en la via romana que anava des d'aquesta ciutat a Tours, es descabdellà la batalla, aferrissada i cruenta, en la qual l'emir musulmà morí i els sarraïns foren derrotats [4]. A aquesta via els autors musulmans l'anomenen «Calçada dels Màrtirs». És sabut que els sarraïns consideren màrtirs llurs guerrers morts lluitant amb els que no professen la religió de Mahoma. Alguns autors sostenen que el resultat de la batalla no era verament decisiu; però que havent-se fet de nit, la lluita fou sospesa; i el sarraïns, que havien perdut llur cabdill, alçaren el camp. El nou emir, Abdelmèlic ben Catan, arreplegà les restes de les forces vençudes a Poitiers.

Codera creu que ha estat exagerada la importància de la batalla de Poitiers, i que a això ha contribuït el pendre al peu de la lletra les paraules de l'Anònim de Còrdova: «*Abderrahman multitudine sui exercitus repletam prospiciens terram*», mots que parafrasejaren els autors posteriors. [5]

1) Francesc Codera: *Estudios críticos de Historia árabe española*. Saragossa, 1903. Pàg. 133. — Article publicat a la «Revista de Aragón» l'any 1905, sota el títol *Munuza y el duque Eudón*.

2) Francesc Codera: *Colección de Estudios árabes*. Tom VII. Pàgs. 141-160.

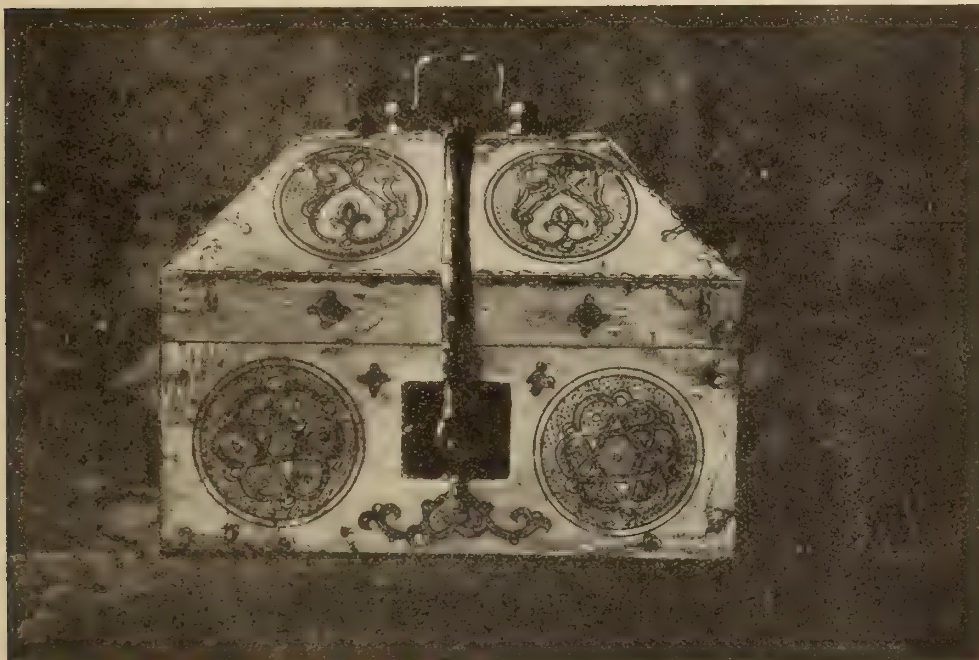
3) J. M. Millàs-Vallicrosa: *Els textos d'historiadors musulmans referents a la Catalunya carolíngia*. Pàg. 17.

4) F. Codera: Lloc citat. Pàg. 191.

5) F. Codera: *Barcelona, Gerona y Narbona bajo la dominación musulmana*. Pàg. 192.

Reinaud deia que no pot negar-se que l'exèrcit d'Abderraman fou el més nombrós i el més aguerrit de tots els exèrcits musulmans que es dirigiren contra les Gàl·lies [1]. Troba Codera que d'això no n'hi ha cap prova. [2]

Tanmateix, hom presenta aquesta batalla com la que salvà Europa de la invasió sarraïna, i en aquest sentit és comparable a la dels Camps Catalàunics

Caixa de la Seu de Girona

contra els huns . Els alarbs, diu Mignet, senyors de la península ibèrica, es llançaren damunt la Gàl·lia, volent apoderar-se d'Europa i tornar-s'en a l'Orient, d'on havien sortit, pel camí de Constantinoble. Fou Carles Martell qui esvaí llur somni. [3]

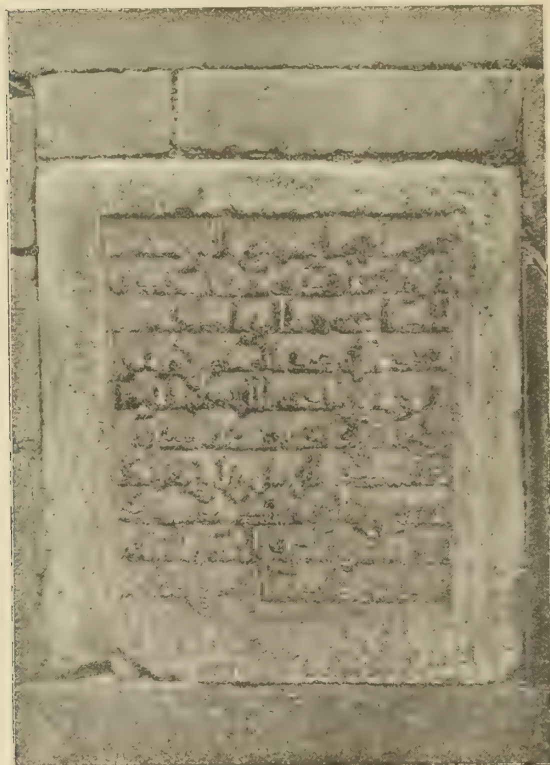
Altres expedicions. — La batalla de Poitiers no significà, però, un enfonsament del poder dels invasors, ni un cop molt fort contra ells. Al cap d'algun temps de la dita batalla, els sarraïns recomençaren les incursions atrevides pel territori franc. El governador de Narbona, Iúsuf, en una d'aquestes incursions passà més enllà del riu Roine, entrà a Arlés, i saquejà tota aquella regió (735).

4) REINAUD: *Invasion des Sarrasins en France et de France en Savoie pendant le VIII, IX, et X siècles de notre ère.* Pàgina 193.

2) F. CODERA: *Barcelona, Gerona y Narbona bajo la denominación musulmana.* Pàg. 193.

3) M MIGNET: *Négociations relatives à la succession d'Espagne sous Louis XIV.* Tom I. Pàg. VII.

Les noves agressions dels musulmans obligaren els francs a un aaltra expedició contra aquells. Carles Martell, el vencedor de Poitiers, aplegà l'any 737 un gran exèrcit de francs i borgonyons, s'apoderà d'Avinyó i posà setge a Narbona. La importància que la lluita prenia obligà el governador sarraí Ocba a trametre contra Carles un exèrcit manat per Àmor, lloctinent de l'emir. Sortí Carles Martell a l'encontre dels musulmans i els derrotà prop del riu Berre. [1]

Làpida sarraïna a Tortosa

Havem pogut veure la insistència dels primers governadors musulmans a les expedicions militars contra les Gàl·lies. D'aquest fet es pot deduir, ultra el propòsit d'estendre per Europa la conquista, la submissió efectiva de la Hispània des dels principis de la invasió dels alarbs a la península, puix que si aquesta no hagués estat sotmesa i no hagués deixat d'ésser un perill per als invasors, resultaria inversemblant que s'arrisquessin Gàl·lia amunt, tenint amenaçades les comunicacions i el camí de l'eventual retirada.

L'Espanya musulmana fou governada per Ocba des del novembre del 734 fins al gener del 741. Després de la seva mort, els fills d'Abdelmèlic ben Catan lluitaren contra Balj, en els anys 741-742. Aplegaren un exèrcit, en el qual hi havia soldats de diversos i allunyats indrets, fins de Narbona, i s'aliaren amb el valí d'aquesta ciutat, Abderraman ben Alcama, qui era considerat com el millor cavaller dels musulmans establerts a Espanya. En la batalla entre les forces enemigues, Abenalcama s'acostà a Balj i el ferí mortalment.

En els anys 746-747, l'inquiet Abenalcama es sublevà contra l'emir Iúsuf ben Abderraman el Ferhí. Però els seus propis soldats el traïren, i el seu cap tallat fou presentat a l'emir.

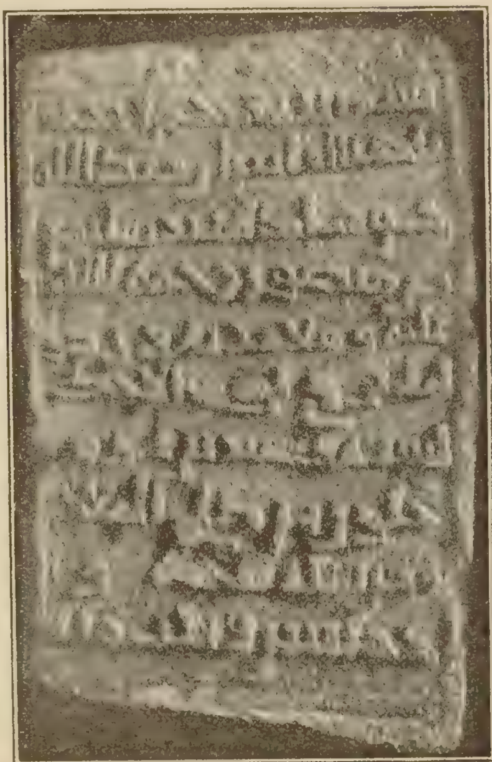
1) Francesc Codera: *Barcelona, Gerona y Narbona bajo la dominación musulmana.* «Anuari de l'Institut d'Estudis Catalans». Volum III. Anys 1909-1910. Pàgs. 191 i següents.

Pepí el Breu a la Septimània. Tal com la Septimània, en el primer terç del segle VIII, havia estat coberta per l'onada sarraïna, poc després de la batalla de Poitiers hi entrà, en sentit invers, l'onada franca, recobrint aquell territori amb els exèrcits de la reconquesta cristiana.

Els francs, alliçonats per les derrotes que els havien infligit abans els sarraïns, i comprenent que una de les causes de l'èxit de les hosts de l'Islam estava en la vàlua de llur cavalleria, enfortiren a llur torn la pròpia, i així pogueren empendre una vigorosa reacció ofensiva.

No aconseguí Carles Martell la reconquesta de Narbona, la qual ciutat continuà en poder dels sarraïns per alguns anys més. Fou el rei dels francs Pepí el Breu, fill de Carles Martell, qui, després d'apoderar-se d'una part considerable de la Septimània, va conquistar aquella ciutat.

Una notícia de l'historiador alarb Abenalcutia prova que en el mes d'octubre o novembre de l'any 759, encara estava Narbona en poder dels musulmans, puix que l'emir Abderraman I designava en aquella data el valí de la dita ciutat.

Lauda sarraïna trobada a les parets de l'església de Manacor (Mallorca)

Segons alguns autors, fou en el mateix any 759 que Pepí el Breu s'apoderà de Narbona. Els habitants del país l'ajudaren eficaçment en aquesta empresa. La regió narbonesa va quedar ben aviat sota el poder dels francs. Aquests, en conquerir la Septimània, venien a substituir els antics reis gods. Respectaren la legislació de Recesvint, i el règim gal·lo-franc es presentava com una continuació pura i simple del règim gal·lo-gòtic. [1]

Els alarbs al Rosselló. — En llur marxa cap al nord, els sarraïns havien envaït la terra rossellonesa. Les invasions sarraïnes, remarquen Calmette i Vidal, soldaven millor encara el sud de la Septimània amb Catalunya. [2]

1) J. Calmette i P. Vidal: *Histoire de Roussillon*. Pàgs. 39 i 40.
2) J. Calmette i P. Vidal: Lloc citat. Pàg. 38.

Des de l'any 719, l'antiga Septimània gòtica quedava organitzada en província de l'Imperi alarb, amb un valí al capdavant de l'administració i amb cadís a les seves ordres. [1]

Pot aplicar-se al període sarraí en tota Catalunya allò que relativament al Rosselló diuen Calmette i Vidal, o sigui que la història d'aquest període és indiscutiblement la més obscura de tots els períodes històrics, sobretot en el seu començament. «Des del 719 al 759 — afegeixen els al·ludits autors — no sabem res positiu. Algunes llegendes locals havien relacionat amb el sojorn dels moros certes restes de monuments que en realitat no tenen res de comú amb ells i daten, en llur majoria, de l'època feudal. La tradició els atribueix també devastacions i confiscacions que són probables, però de les quals només tenim indicis posteriors i indirectes. De fet, el paper dels sarraïns sembla reduir-se al pas de bandes armades i a una explotació fiscal més o menys ruïnosa que s'exercí prop de mig segle.» [2]

El fons de la civilització gal·lo-gòtica no fou canviat. Diuen Calmette i Vidal que, sense ésser nul·la, la influència sarraïna sobre la raça i sobre la història del Rosselló ha estat segurament molt atenuada, i potser caldria dir que aquesta influència fou més marcada en el curs dels intercanvis mediterranis de l'Edat mitjana que no pas durant la subjecció política del segle VIII. [3]

5. LES LLUITES ENTRE ELS MUSULMANS

Caiguda de la dinastia dels Ommiades. — Els califes de la nissaga dels Ommiades, els quals tingueren l'ajut del partit militar siri, havien vençut i humiliat el partit teocràtic. Però aquest no es resignà, i treballava perfidiosament contra la dinastia. Quan es sentí prou fort, s'alçà violentament, proclamant califa Abul-Abbàs, davallant d'Abbàs, l'oncle carnal de Mahoma (any 746).

En la descendència de Mahoma, la línia d'Abbas tenia amb aquell un parentiu més pròxim que la línia dels Ommiades.

El darrer califa ommiada, Meruan II, morí l'any 750. Els membres de la família fins aleshores regnant i els partidaris d'aquesta van ésser ferotgement perseguits pels abassides. Abul-Abbàs, home sanguinari, no tingué pietat per als vençuts. Els historiadors pinten amb colors negres el retrat moral del primer califa de la nova dinastia, tot reconeixent-li certes condicions de caràcter i remarcables dots de governant. Sota l'estendard negre dels abassides, les víctimes queien, sacrificades implacablement.

1) J. Calmette i P. Vidal: *Histoire de Roussillon.* Pàg. 38.
2) J. Calmette i P. Vidal: Lloc citat. Pàgs. 38 i 39.
3) J. Calmette i P. Vidal: Lloc citat. Pàg. 39.

Nombrosos membres de la família caiguda havien aconseguit refugiar-se i amagar-se entre tribus de beduins. Veient que se li escapaven aquestes víctimes, Abul-Abbàs prometé l'amnistia a tots els ommiades que encara visquessin. Més de setanta caigueren en el parany [1]. Aquests individus de la raça destronada foren en un sol dia esclafats a cops de massa.

Els abassides a Bagdad. — Havent triomfat dels seus adversaris, i tenint sotmesa l'Aràbia i subjectes la major part dels dominis, Abul-Abbàs tregué la cort de Damasc i la portà a Bagdad (Mesopotàmia), ciutat que fou des d'aleshores la capital del califat.

La família ommeia, remarca Saavedra, tenia un genuí caient alarb en els seus costums i gaudí per això d'una gran popularitat. Els califes d'aquesta dinastia tractaven la gent amb senzillesa, vivien en llurs cases particulars i no eren gaire rígids en l'observança de les pràctiques religioses, mentre que els abbassides es voltaven d'una ostentació fastuosa, per efecte de la influència persa, i es presentaven com a estrictes complidors dels preceptes del profeta. [2]

Teixit alarb. (Col·lecció Pascó)

L'emirat independent de Còrdova. — Pogué salvar-se de la persecució contra els ommiades un jove príncep d'aquesta nissaga, Abderraman ben Moàvia, net del califa Hixem. Després d'una sèrie d'arriscats viatges i d'aventures novel·lesques, Abderraman s'establí al Marroc, i des d'allí es posà en relació amb els nombrosos partidaris de la seva família que hi havia a la península ibèrica (any 754).

Trametè a Espanya un home de la seva confiança, el seu llibert Bèder, qui s'entengué amb els dos principals caps ommiades de la península : Obeidalà, que manava la divisió de Damasc, establerta al districte de Granada, i Iúsuf, que manava la divisió de Quinesrín, establerta al districte de Jaèn [3]. Després d'algunes gestions fetes per aquests a fi de trobar l'ajut d'altres caps militars d'Espanya, cri-

1) R. Dozy: *Histoire des Musulmans d'Espagne.* Volum I. Pàg. 208.

2) E. Saavedra: *Abderrahmen I.* «Revista de Archivos, Bibliotecas y Museos». Any 1910. Volum I. Pàg. 344.

3) E. Saavedra: Lloc citat.

daren Abderraman. Al cap-al-tard del dia 13 de setembre de l'any 755, el primer ommeia de la dinastia peninsular desembarcava a la platja d'Almunyècar. [1]

En el mes de juliol de l'any 756, Abderraman, vencedor, entrà solemnement a Còrdova, portant Iúsuf a la dreta i Somail a l'esquerra, tots tres muntats en belles mules. S'havia fundat una nova monarquia, primer esquinç del vast imperi dels califes. [2]

Dozy, en el volum primer de la seva *Histoire des Musulmans d'Espagne,* fa un bell relat pintoresc de les aventures d'Abderraman [3], seguint principalment l'*Ajbar Maigmua* i aprofitant algunes dades d'Almacarí.

Durant els trenta dos anys del seu regnat, Abderraman hagué de combatre, l'una després de l'altra, la revolta dels iemenites, la dels barbariscos, i la dels firhites.

« La poixança musulmana — escriu Saavedra — passat el primer ímpetu, gràcies al qual travessà la ratlla pirenenca i guanyà una part de la Gàl·lia gòtica, caminava dretament a la seva ruïna. Les lluites acarnissades de raça a raça, de partit a partit, de tribu a tribu, lluny d'una autoritat suprema capaç de reprimir tant de desordre, junt amb calamitats naturals com la fam persistent que l'any 753 determinà l'emigració en massa dels berebers de Castella la Vella, de tal manera anaven extenuant el cos d'aquell Estat naixent encara, que, seguint així, no trigaria a ésser aixafat per la força expansiva del reialme cristià. Només podia evitar la catàstrofe un home de prestigi heredat, estrany a totes les fraçcions, de voluntat ferma i mà vigorosa; i aquest home sorgí en el fundador de la dinastia cordovesa, que s'alçà a les vores del Guadalquivir com a mur formidable contra els progressos de l'altra monarquia genuïnament espanyola.» [4]

Vista de Damasc, segons un dibuix antic

Saavedra fa d'Abderraman un suggestiu retrat. Era, diu, alt, fort, de pell blanca, cabell ros i barba escassa, estava mancat d'olfacte i de vista en un ull. Vestia habitual-

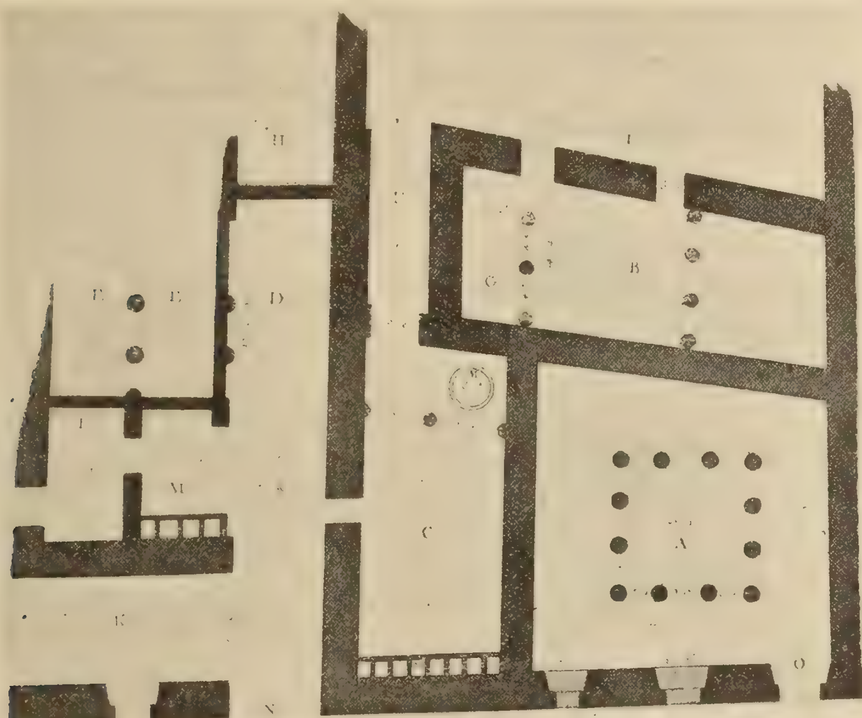
1) E. SAAVEDRA: *Abderrahmen I.* «Revista de Archivos, Bibliotecas y Museos». Any 1910. Volum I. Pàg. 350.

2) E. SAAVEDRA: Lloc citat. Pàg. 355. — Per a l'entrada d'Abderraman I a la península vegi's l'estudi sobre aquest personatge fet per E. SAAVEDRA: Lloc citat.

3) R. DOZY: *Histoire des Musulmans d'Espagne.* Pàgs. 297 i següents.

4) E. SAAVEDRA: *Abderrahmen I.* Any 1910. Volum II Pàg. 341.

ment de blanc, li agradava la caça, acostumava a barrejar-se en les festes del poble, i accessible a tothom en el palau o el carrer, el seu aire de distinció causava impressió profunda a tots els que se li acostaven. Tenia afluència de paraula, facilitat poètica, afició a les lletres i les arts. Valent en la lluita, cortès en el tracte, lliberal amb el desvalgut i atent d'ordinari al parer dels seus consellers, era lent

Planta dels banys de Barcelona (Laborde). Eren de tipus alarb, però de construcció posterior

en les seves decisions, però en canvi no admetia contradicció quan havia pres una resolució ferma, ni reparava en medis per executar-la. [1]

És Saavedra dels qui no creuen que Abderraman fos un mahometà fanàtic, puix que el fanatisme no era propi de la seva nissaga, ni que perseguís els cristians. Prou feina li donaven, observa, els seus inquiets súbdits sarraïns per crear-se ell noves i innecessàries dificultats per part dels cristians. [2]

Abderraman no volgué ofendre el sentiment dels més rígids muslims, i per això no adoptà el títol de califa. Els califes, com a successors del profeta, agavellaven tot el poder polític i religiós de l'Estat. Reis i pontífexs ensems, llur persona

1) E. SAAVEDRA: *Abderrahmen I*. Pàgs. 38 i 39.
2) E. SAAVEDRA: Lloc citat. Pàgs. 38 i 38.

era sagrada. I Abderràman féu entendre que no volia suplantar el califa oriental, ni envair les facultats privatives del que apareixia com a sobirà espiritual. [1]

Això explica també que durant més d'una anyada continués a les mesquites la pràctica de resar pel califa. Però Abdelmèlic ben Omar, parent pròxim d'Abderraman i molt estimat per aquest, tot just arribat a la península protestà amb gran energia d'aquella oració alçada a Déu en favor dels botxins de la família ommeia. [2]

Saavedra explica aquests miraments, que semblen estar en contradicció amb l'agressivitat dels prínceps ommiades respecte als abassides, pel fet que les idees dominants en aquell temps eren que la suprema potestat espiritual de l'Islam exigia la possessió efectiva del temple de la Meca, el qual no podia pas ésser portat ací per Abderraman [3]. L'explicació no convenç gaire. No podria haver contribuït a l'actitud dels primers Ommeies peninsulars el desig de no concitar contra ells l'hostilitat dels califes de Bagdad?

Banys de Barcelona, segons Laborde

Poca cosa es canvià amb l'establiment de la dinastia pròpia. El nou govern només es diferenciava de l'anterior pel seu caràcter permanent i hereditari. La forma de govern en temps dels emirs independents era despòtica, com totes les d'orígen oriental. Tanmateix, tenia algunes limitacions més o menys efectives. [4]

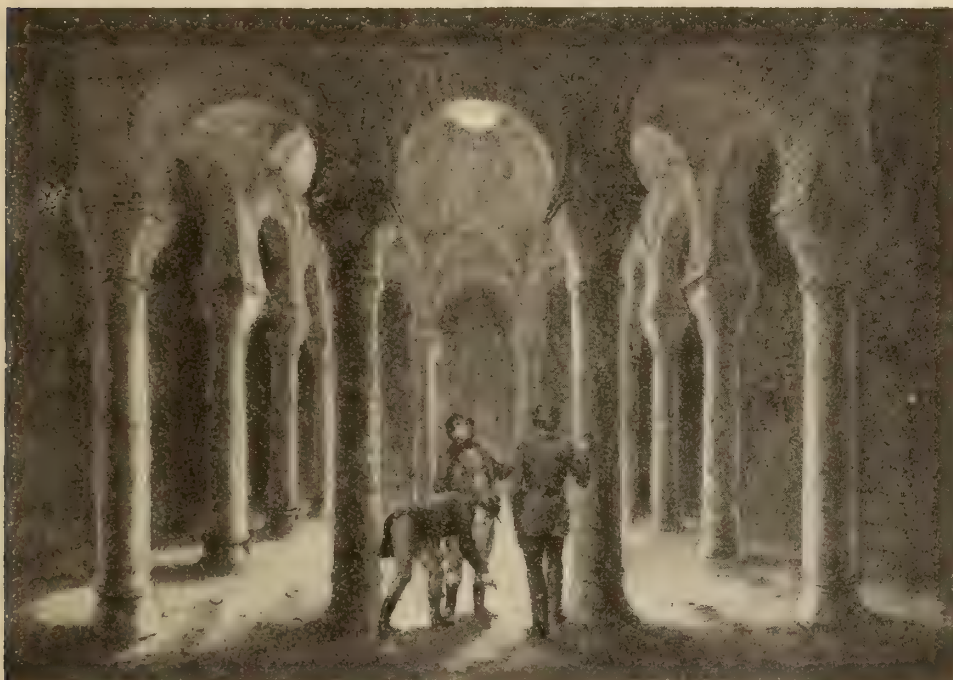
Volgué Abderraman que es creés una unitat política allí on solament hi havia un conjunt d'elements heterogenis. S'esforçà a destruir l'esperit de tribu. I a l'endemà de la seva primera entrada a Còrdova pujà al púlpit de la mesquita i solemnement va prometre que faria per a tots els seus súbdits la mateixa justícia, sense distinció de races ni de partits. [5]

Un intent hi hagué per restablir a la península el poder dels abassides. Cap a l'any 777 o 778 desembarcà a Múrcia Abderraman ben Habib el Fehrí, anomenat l'*Esclavó*. Aquest renom era degut a ésser prim i alt, de cabell ros i ulls blaus, com els captius de raça eslava que eren venuts sovint a les costes orientals de la península ibèrica [6]. L'Esclavó proposà a Suleiman ben Ioctan l'Arabí,

1) E. SAAVEDRA: *Abderrahmen I.* Pàg. 356.
2) E. SAAVEDRA: Lloc citat. Pàg. 356.
3) E. SAAVEDRA: Lloc citat. Pàg. 356.
4) E. SAAVEDRA: Lloc citat. Pàg. 357.
5) E. SAAVEDRA: Lloc citat. Pàg. 357.
6) E. SAAVEDRA: Lloc citat. Volum II. Pàg. 33. — R. DOZY: *Histoire des Musulmans d'Espagne.* Volum I. Pàg. 375.

aleshores valí de Barcelona, una aliança encaminada a proclamar la dinastia de Bagdad. No sabem com es descabdellaren les negociacions. Però l'Esclavó, que devia quedar descontent de l'actitud del governador de Barcelona, sortí a atacar-lo, Fou derrotat l'agressor, qui hagué de tornar-se'n a Múrcia.

L'aventurer, no havent trobat en Suleiman la col·laboració que esperava, i havent cremat el soldà les naus abbassides, apretat per tots els costats, s'internà a les muntanyes de València, i durant més d'un any féu estralls en el país circumveí, tot

Banys de Barcelona. (Dibuix atribuït a Parcerissa)

defugint les batalles formals. Per això el monarca, desitjós d'acabar aquesta fatigosa campanya, posà preu al cap de l'Esclavó, i donà mil dinars al barberisc que li dugué. L'Esclavó fou mort amb traïdoria.

Suposa Saavedra que el refús de Suleiman a ajudar l'Esclavó fou degut a haver entrat aquell en tractes amb Carlemany [1]. La hipòtesi és, però, molt arriscada.

Tanmateix, l'actitud de Suleiman l'Arabí era ambígua; i això féu que Abderraman I li trametés una carta on, amb les retòriques fórmules dels alarbs, li demanava que «estengués la mà a l'obediència.» No era Suleiman home obedient

(1) E. SAAVEDRA: *Abderrahmen I, monografía historica.* «Revista de Archivos, Bibliotecas y Museos». Any 1910. Tom I. Pàg. 34.

a un poder que no li plavia. I persistí en la rebel·lió. Poc després, el trobem a Saragossa, on s'havia sublevat, junt amb Elhosain ben Iahia ben Saad l'Ançarí, cap als anys 779 i 780. De les notícies relatives al curs de la sublevació de Saragossa es dedueix que en alguns indrets de Catalunya, com el Pallars i la Cerdanya, no coneixien l'autoritat de l'emir.

Probablement, en la revolta de Suleiman i Elhosain hi intervingueren els mumusulmans d'una bona part de la nostra terra.

Discòrdies tràgiques entre els dos cabdills sublevats a Saragossa complicaren la situació. Elhosain féu matar Suleiman, i el fill d'aquest, Aissó, fugí cap a la Cerdanya. En saber Aissó que l'emir en persona combatia Elhosain, anà a ajuntar-se a l'exèrcit d'aquell, per venjar-se de la mort del seu pare.

Planta dels banys de València, segons Laborde

Trobant-se en situació desfavorable, Elhosain demanà la pau a l'emir, el qual li concedí, tot exigint-li que donés en pàries el seu fill Said. Però aquest pogué fugir al dia següent, i es refugià al Pallars, sembla que a casa d'uns parents. [1]

Sosté Codera que les Cròniques franques relatives a la reconquista, plenes d'errors, donen a aquest Aissó una intervenció fantàstica en fets que són posteriors de mig segle. [2]

Després l'emir anà, junt amb Aissó, a combatre diverses poblacions del nord peninsular, a la Cerdanya, i al país d'Aben Belascot, a qui Alcàntara Lafuente identifica amb Galí Belascotenes, al·ludit a les genealogies de Meyà [3]. Codera dubta que el tal fill de Belascot fos el Galí Belacostenes del còdex de Meyà. Un fill del dit personatge fou pres en pàries per l'emir [4]. Elhosain tornà a revoltar-se, i en la nova lluita fou mort cap als anys 782-783.

1) E. Lafuente Alcántara: Traducció de l'*AjbarMaigmua.*—J. Millàs-Vallicrosa: *Els textos d'historiadors musulmans referents a la Catalunya carolíngia.* Pàg. 20.

2) Francesc Codera: *El godo o moro Aizón.* Treball contingut a la *Colección de Estudios Árabes.* Pàgs. 201 a 204.—J. M. Millàs-Vallicrosa: *Els textos d'historiadors musulmans referents a la Catalunya carolíngia.* Pàg. 11, nota 4.

3) E. Alcántara Lafuente: Lloc citat. — F. Valls i Taberner: *Les geneologies de Roda o de Meyà.* Discurs llegit a la «Reial Acadèmia de Bones Lletres», de Barcelona. Any 1920. Pàg. 21.

4) E. Alcántara Lafuente: Lloc citat.

Les sublevacions continuaren en temps del successor d'Abderraman, Hixem I (788-796). Cap als anys 788-789, el fill de Elhosain, Said, el mateix que havia fugit al Pallars, es sublevà a Beceit, segons uns historiadors, a Sagunt, segons uns altres. Ajudat dels iemenís, s'apoderà de Tortosa. Però un addicte a l'emir, Mussa ben Fortún, li sortí a l'encontre, i derrotà Said, que morí en la lluita. Després el vencedor es dirigí a Saragossa, que seguia desafecta a l'emir, i s'apoderà de la ciutat. Aquesta victòria fou efímera, puix que un client de la família Elhosain s'alçà contra Mussa ben Fortún, donant-li mort.

Amb poc temps de diferència es sublevà a Barcelona Matruh, fill de Suleiman, i s'apoderà d'Osca, de Saragossa i de tota la regió de l'Ebre. Per combatre'l, l'emir trameté Abuotsman Abdal·là, qui no reeixí, havent de retirar-se a una població, en la fixació de la qual divergeixen els historiadors alarbs, puix que els uns donen el nom de Tortosa i els altres el de Taraçona.

Banys de València. (Laborde)

Allò que no aconseguiren les armes, ho aconseguí la traició. Matruh fou assassinat, i hom dugué el seu cap a Abuotsman Abdal·là. En aquest assassinat hi intervingué Amrús ben Iúsuf, qui més endavant va ésser governador de la regió pirenenca i de Toledo.

Les dades que subministren els historiadors alarbs permeten de seguir, des dels darrers anys del segle VIII, les contínues expedicions que contra els cristians del nord peninsular organitzaren els emirs de Còrdova [1]. Una d'aquestes expedicions, que l'autor alarb Ennuguairí presenta com una de les més terribles i famoses, fou dirigida contra els cristians de la part de Catalunya. Anava al capdavant de l'exèrcit musulmà un cabdill cèlebre, Abdelmèlic ben Abdelguahid ben Moguits. Els alarbs assetjaren Girona i Narbona, servint-se d'un imposant nombre de màquines de guerra. Segons Almacarí, Narbona fou presa; però Ennuguairí afirma concretament que no fou presa cap de les dues ciutats esmentades, cosa que sembla més exacta. [2]

1) J. M. Millàs-Vallicrosa: *Els textos d'historiadors musulmans referents a la Catalunya carolingia*. Pàg. 22.
2) J. M. Millàs-Vallicrosa: Lloc citat. Pàg. 22.

Aquesta expedició, si no tingué resultats territorials, donà en canvi als alarbs un esplèndid botí. Solament la cinquena part d'aquest, que corresponia a l'emir i era destinat a usos benèfics, pujà a 45,000 monedes d'or pur. Als vençuts els fou imposada l'obligació de dur a Còrdova un cert nombre de càrregues de terra dels murs de Narbona, destinada a edificar la mesquita que estava emplaçada als jardins de l'alcàsser. Millàs-Vallicrosa interpreta aquesta dada dels historiadors alarbs en el sentit que havent estat esquarterades les muralles de Girona i Narbona, les pedres i ruïnes d'aquestes serviren per construir la mesquita [1]. Alguns historiadors alarbs dien que amb la cinquena part del botí l'emir Hixem edificà la mesquita i el port de Còrdova. [2]

Banys de València. (Laborde)

Codera remarca amb encert que els relats d'aquesta expedició ens diuen quin era el ver caràcter de les expedicions musulmanes en aquell temps, les quals constituïen, no pas una empresa de conquesta de territori, sinó una *razzia* o incursió a l'objecte de recollir botí i debilitar i empobrir els cristians. [3]

El territori recorregut per Abdelmèlic ben Moguits quedà terriblement devastat.

En aquesta expedició els alarbs derrotaren, prop del riu Orbieu, el duc de Tolosa, Guillem (any 793).

En els anys 794-796 les expedicions musulmanes foren dirigides contra els cristians de la banda d'Àlava i Castella. [4]

Els governadors sarraïns de les regions pirenenques. — Des del començament de la invasió dels sarraïns, veiem aquests dividits per les rivalitats de partits i famílies, rivalitats que no eren altra cosa sinó una ressó de les que encengueren les lluites civils de l'Aràbia. Caisites i quelbites, siris i « defensors de Mahoma », sostingueren a la península lluites apassionades i sovint tràgiques. Per a la

1) J. M. Millàs-Vallicrosa: *Els textos d'historiadors musulmans referents a la Catalunya carolíngia*. Pàgs. 23.
2) Abenaloutia: Pàg. 43. Text de l'«Academia de la Historia» espanyola.
3) F. Codera: «Boletín de la Real Academia de la Historia». Tom LVI. Pàg. 199.
4) J. M. Millàs-Vallicrosa: Lloc citat. Pàg. 23.

nostra narració, aquestes rivalitats i lluites només tenen un interès secundari.

Un fet important fou la revolta dels barbariscos. Aquests, tot havent adoptat la religió islàmica, es decantaren a les doctrines no-conformistes, a allò que Dozy anomena el calvinisme musulmà. D'altra banda, els alarbs, que sentien un profund menyspreu per la gent de Barbaria, de civilització inferior, la vexaren sovint amb depredacions i humiliacions, arrabaçant-li la millor llana dels seus ramats i les més belles dònes de les seves tribus, que eren trameses a Orient per omplir els serralls de Damasc. Ja havem parlat de la pretesa revolta del suposat Munussa, governador barbarisc de la Cerdanya. [1]

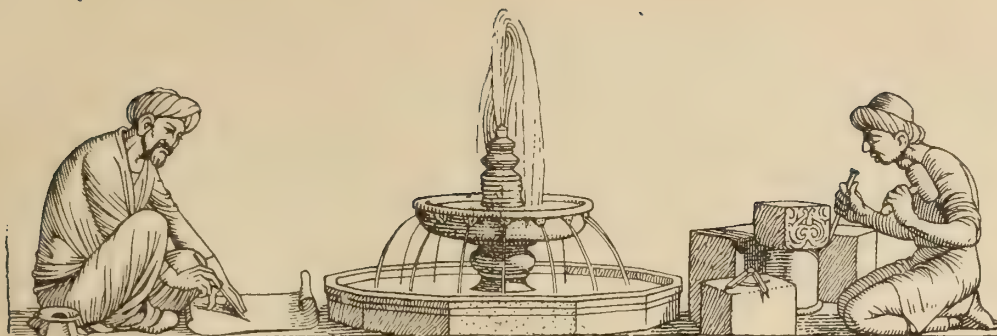
Secció dels banys de Barcelona, segons Laborde

« Amb l'establiment de la dinastia ommeia a Espanya — escriu Millàs-Vallicrosa — sembla coincidir l'aparició, entre els mateixos musulmans, de nuclis de rebel·lió en la frontera catalano-aragonesa. Ja sia que en aquesta regió hi fos prepotent l'aristocràcia iemení, sempre desafecta al poder central, ja sia per la natural llunyania d'aquest, el cert és que veiem, moltes voltes, desconeguda i burlada l'autoritat de l'Emir per les famílies que semblen monopolitzar el peculiar poder de la regió nord-oriental. » I afegeix que això explica que els historiadors de Còrdova, afectes als emirs, no donin notícies gaire detallades d'aquestes famílies i de les guerres que sostingueren contra els cristians, puix que les consideraven com a gent enemiga. [2]

(1) Vegi's el present volum, pàg. 337.

(2) J. Millàs-Vallicrosa: *Els textos d'historiadors musulmans referents a la Catalunya carolíngia*. Pàg. 19.

CAPÍTOL II

La civilització sarraïna a Catalunya

1. EL CARÀCTER DE LA DOMINACIÓ MUSULMANA

La composició de la població peninsular. — Els alarbs, en envair la península ibèrica, hi aportaren una massa d'habitants no gaire nombrosa, variada ètnicament, però unida pel llaç de la comú religió mahometana.

En els anys següents a la conquesta, el nombre de sarraïns establerts a la península cresqué. I sovint, en el transcurs de l'època musulmana, es produïren

irrupcions de gent que portaven ací, no sols el soroll de les armes i la desolació de les incursions atrevides, sinó també nous elements de població.

No tingué aquesta aportació ètnica igual densitat ni exercí igual influència en totes les terres de la península. El nord fou molt menys envaït i influït que el centre i, sobretot, que el sud, per ésser aquell menys assequible a la conquesta i per haver-hi començat més d'hora la reconquesta.

Catalunya fou una de les terres peninsulars menys influïda pels sarraïns. Tanmateix, cal assenyalar algunes regions amb forta influència musulmana, especialment la regió de l'Ebre i València.

A la Catalunya estricta, la part més influïda pels alarbs fou la Catalunya nova, particularment Tortosa i la ribera de l'Ebre.

Els sarraïns. — Sota aquest nom són designats els elements mahometans que en l'Edat mitjana estengueren per diverses parts del món llur domini. Però no és aquesta una denominació que tingui cap sentit ètnic.

Els sarraïns que envaïren el nostre territori, formant diferents i successives onades d'invasió, no sols al començament del període alarb, sinó també quan ja estava

Secció dels banys de València, segons Laborde

aquest molt avançat, pertanyien a les més diverses races i pàtries. Una primera distinció és la que cal fer entre els alarbs pròpiament dits i els barbariscos, habitants aquests de la zona nord-oest de l'Àfrica.

Els cristians sotmesos o mosàrabs. — Per designar els homes de la raça sotmesa pels musulmans i que seguiren practicant la religió cristiana, no hi ha en la nostra llengua un mot ben propi. Els sarraïns aplicaren als cristians dominats una gran varietat de noms: *axam* o *axemís, nasranís, romís, moxrics, dimmís, moahits* i *mosàlims*. *Axam* o *axemís* vol dir bàrbars o estrangers; i és de notar que els mosàrabs mateixos usaven aquest nom, àdhuc després d'haver sortit de la dominació musulmana. *Nasranís* equival a cristians. *Romís* és el mateix que romans. *Moxrics* significa politeistes. *Moahits* vol dir la mateixa cosa que convin-

guts o aliats, és a dir, tributaris, referint-se aquesta designació als sotmesos per capitulació o pacte. *Mosàlims* és un mot que en alarb indica els que fan la pau o viuen en estat de pau, distingint-los així dels cristians independents. [1]

En els documents llatins i en els castellans de l'edat mitjana és usat el nom *muztàrabs*, *musàrabs* o *mosàrabs*. Aquest darrer és el que adoptem nosaltres, a despit de no ésser de bona mena catalana.

La forma més antiga és la de *mostàrabs*. Aquesta denominació d'orígen sarraí, imposada pels moros als cristians sotmesos, no apareix mai en els escriptors hispano-muslims, els quals usen els altres noms esmentats, al·lusius a la raça, a la religió o a l'estat de submissió en què aquells vivien. Hi ha diverses versions etimològiques del mot *mosàrabs;* però la que sembla més acceptable és la que li dóna la significació d'alarb mestís o empeltat. [2]

Cal distingir, en els cristians sotmesos, dues categories: els pertanyents a poblacions o territoris sotmesos per capitulació i els pertanyents a poblacions i territoris sotmesos per la força de les armes. El tracte que uns i altres reberen dels invasors fou molt diferent. Com diu Menéndez i Pelayo, la major part de la població cristiana, emparada per pactes i capitulacions, s'havia quedat entre els musulmans, als quals no convenia l'exterminar-la, tenint en compte que els invasors havien vingut en nombre relativament escàs. [3]

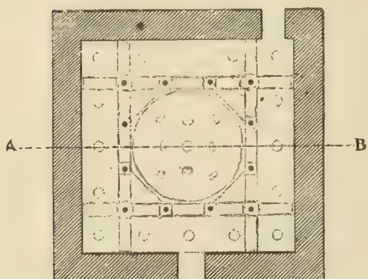
Un cas típic de la submissió per capitulació el tenim en el reialme de Teodomir, establert en temps de Abdelazís, fill de Mussa [4]. Val a dir que els autors divergeixen respecte al grau de llibertat que els cristians del dit territori gaudien. Els uns creuen que es tractava d'una independència de fet, atenuada només pel pagament d'un tribut. D'altres opinen que es tractava d'un règim d'autonomia i del reconeixement d'una dignitat inamovible i hereditària sotmesa a la sobirania del soldà, com ho estaven els comtes d'altres territoris [5]. D'altres opinen que no es tractava ni d'un reialme ni d'una sobirania independent, ni tan sols d'un règim d'autonomia, sinó únicament del lliure domini dels béns, o sigui de la lliure propietat civil [6], fent-se notar que, segons els historiadors musulmans, Abdelazís deixà guarnició en aquells territoris.

Consignarem també, de passada, la discrepància dels autors pel que fa a l'extensió del territori de l'anomenat reialme de Teodomir. Fernàndez Guerra creia que s'estenia des d'Almeria fins als confins de les actuals províncies d'Albacete i València [7], mentre que Saavedra sosté que no abraçà ni la província de Múrcia entera, al·legant que en cas contrari no s'hauria pogut reservar al califa les terres que

1) Francesc X. Simonet: *Historia de los mozárabes de España.* Pàgs. VIII i IX.
2) Francesc X. Simonet: Lloc citat. Pàgs. XII i XIII.
3) M. Menéndez i Pelayo: *Historia de los Heterodoxos españoles.*
4) Vegi's el present volum. Pàgs. 328 i 329.
5) E. Saavedra: *Estudio sobre la invasión de los árabes en España.* Pàgs. 130 i 131.
6) Gaspar i Remiro: *Murcia musulmana.*
7) A. Fernández Guerra: *Regiones antiguas del sudeste de España.* Pàgs. 146 i 156.

rega el riu Segura [1]. Simonet afirma que València i Elx pertanyien al territori de la capitulació d'Oriola, fundant-se en el fet d'ésser anomenades aquestes ciutats, en un famós còdex alarb, «*València Todmir*» i «*Elx Todmir*» [2]. Dozy fa equivalents, territorialment, els noms Todmir i Múrcia. [3]

Planta dels banys de la ciutat de Mallorca

L'autor alarb Addabbí dóna el text del tractat, la traducció del qual publica Simonet en la següent forma: «Que Teodomir i els seus seran rebuts sota la salvaguarda i patronat de Déu i del seu Profeta; que ni a ell ni a cap dels seus magnats se'ls imposaria cap senyor o cabdill; que ell mai no podria ésser destituït ni desposseït dels seus béns i senyoratge, mentre que pagués i complís amb lleialtat les condicions estipulades; que cap dels seus seria mort, ni fet captiu, ni separat dels seus fills i esposes; que no se'ls violentaria en llur religió, ni els serien cremades llurs esglésies; que Teodomir no donaria asil a desertors ni a enemics dels muslims, ni atacaria llurs protegits, ni els amagaria les notícies que tingués de llurs contraris; que en reconeixença de vassallatge, ell i els seus magnats pagarien cada any al Govern musulmà un dinar (o sigui un sou d'or), quatre almuds [4] de blat, quatre d'ordi, quatre càntirs d'arrop, quatre de vinagre, dos de mel i dos d'oli, i els serfs la meitat de cada cosa; que aquest pacte i capitulació compendria set ciutats [5], a saber: Auriola, Valentila, Licant, Mula, Bicasro, Eyyo i Lorca.»

Segons Saavedra, les bones condicions que féu Abdelazís a Teodomir en el pacte d'Oriola foren degudes a les derrotes que els alarbs havien sofert en atacar el duc visigod. Rebutja l'explicació dels autors alarbs, segons els quals fou Teodomir derrotat completament en la lluita en camp obert, veient-se obligat a tancar-se a Oriola, on féu pujar a les muralles les dones de la ciutat amb canyes a les mans, per tal de simular un exèrcit respectable, i gràcies a tal estratagema obtingué una capitulació aventatjosa, que Abdelazís, cavallerós, respectà àdhuc després d'haver descobert l'engany. Tot això és una contalla, que no té tan sols originalitat. [6]

1 E. SAAVEDRA: *Estudio sobre la invasión de los árabes en España*. Pàgs. 130 i 131.

2) F. X. SIMONET: *Historia de los mozárabes de España*. Pàg. 56.

3) R. DOZY: *Histoire des musulmans d'Espagne*. Pàgs. 260, 268 i 377. —Un resum més extens d'aquestes opinions diverses pot veure's en les obres següents: FRANCESC X. SIMONET: Lloc citat. Pàgs. 52 i següents, i A. BALLESTEROS: *Historia de España y su influencia en la Historia Universal*. Tom II. Pàgs. 143 i 144.

4) L'almud alarb valia un litre aproximadament.

5) S'entén les ciutats i llurs respectius territoris i jurisdiccions.

6) R. DOZY: *Histoire des Musulmans d'Espagne*. Tom I. Pàg. 50. — FRANCESC X. SIMONET: Lloc citat. Pàg. 53. — E. SAAVEDRA: Lloc citat. Pàgs. 127 i 128.

La quasi totalitat de la Catalunya estricta dominada pels sarraïns va estar sotmesa per capitulació. Hi ha indicis que capitularen Tortosa, Barcelona, Lleyda, Fraga i Girona [1]. No hi ha altra notícia de resistència que la d'una ciutat fortificada de la costa, que fou Tarragona segons totes les probabilitats. [2]

Barcelona, a despit de comptar amb muralles i gent per defensar-se, no tenint esperances de socors, capitulà com tantes altres ciutats, però aconseguí que fos reconegut als seus habitats el lliure exercici de llur religió i l'ús de les pròpies lleis. Segons consta en documents, els mosàrabs de Barcelona podien adoptar indistintament la legislació cristiana i la sarraïna, segons ho acordessin entre ells els litigants, i aquest era el procediment més usual quan el plet es sostenia entre cristians i sarraïns. [3]

En les capitulacions eren establertes les condicions de la submissió, i aquest pacte bilateral era la base de les relacions entre els sarraïns i els cristians.

Els sotmesos per capitulació havien d'ésser respectats en llurs persones i béns, quedant protegits en llurs drets de vida, llibertat i patrimoni. En canvi, estaven obligats a respectar els estatuts i la persona dels musulmans i a pagar els impostos assenyalats. Pagaven un impost individual o capitació *(xizia)*, un impost reial sobre els béns *(jarach)*, que consistia en una part proporcional dels productes. La *xizia* es podia satisfer individualment o col·lectivament, era cobrada per dotzenes parts anuals a la fi de cada mes solar. i variava segons la fortuna dels contribuents [4], havent d'ésser pagada personalment i en mig d'una cerimònia humiliant. El *jarach* es pagava per anyades i pujava habitualment al 20 per cent dels productes.

Així, els cristians sotmesos en aquestes condicions quedaven sota la salvaguarda de la legislació musulmana. La protecció muslímica sobre els sotmesos era anomenada *dimma*. *Dimmís* eren els cristians clients o protegits.

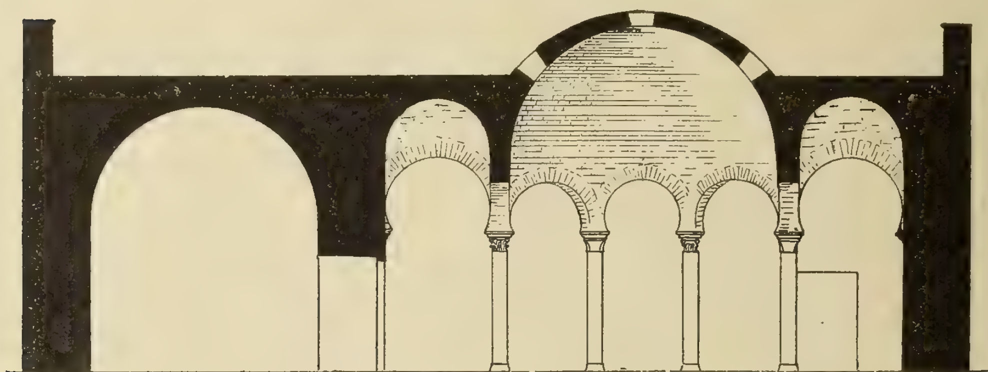
Segons els autors alarbs, calia que els mosàrabs tractessin els sarraïns com si aquests fossin superiors. En el passeig i el camí havien de donar-los una respectuosa preferència. Si un musulmà s'acostava al lloc on seia un cristià, aquest havia d'alçar-se, i si el musulmà volia asseure's, el cristià tenia de cedir-li el seient. Quan seien alhora en una reunió, els seients millors havien d'ésser per als musulmans. Els sarraïns no havien d'ésser mai els primers a saludar els cristians ni a donar-los el bon dia. No podien els cristians muntar a cavall, pel caràcter noble d'aquest animal, i solament podien utilitzar mules i ases Tampoc els era permès d'usar selles i estrebs, havent-se de limitar a les albardes. Quan muntaven, havien de fer-ho com les dones, o sigui amb totes dues cames a un mateix costat; només podien passar pels carrers més excèntrics i pitjors, si no es tractava de vells o invàlids. I encara hi ha

1) Francesc X. Simonet: *Historia de los mozárabes de España*. Pàg. 59.
2) Vegi's el present volum. Pàgs. 329 i 330.
3) E. Flórez: *España Sagrada*. Tom xxviii Pàg, 146.
4) Francesc X. Simonet: Lloc citat. Pàgs. 61 i 90.

juristes que sostenen que els cristians no podien anar muntats, si no era en els viatges i en casos de necessitat, i descavalcant reverencialment en passar per davant de les mesquites. [1]

No era permès als sarraïns de lligar amistat amb els cristians. No podien els mosàrabs bastir llurs cases més altes que les dels sarraïns. Cap cristià podia tenir al seu servei criats musulmans. No era permès tampoc als mosàrabs l'usar els noms dels alarbs, ni tenir segells amb caràcters aràbigs. La condició de raça inferior aplicada de fet als mosàrabs, era portada fins al punt d'ésser obligats a diferenciar-se en el vestit i en l'abillament.

Els mosàrabs tenien l'obligació d'allotjar durant tres dies els viatgers sarraïns. Havien de denunciar les conspiracions de què tinguessin esment, i eren severament castigats si donaven acolliment a espies. Musulmans i cristians no podien

Secció dels banys de la ciutat de Mallorca

heredar-se mutuament. Eren permesos els matrimonis de sarraïns amb cristianes; però no pas el de cristians amb sarraïnes. Els fills de matrimonis mixtos eren anomenats *mul·ladís*. Legalment no podien els mosàrabs exercir càrrecs públics. Però aquesta prescripció no fou observada rigorosament. [2]

En algunes poblacions, com València, els mosàrabs havien d'habitar en els afores o ravals.

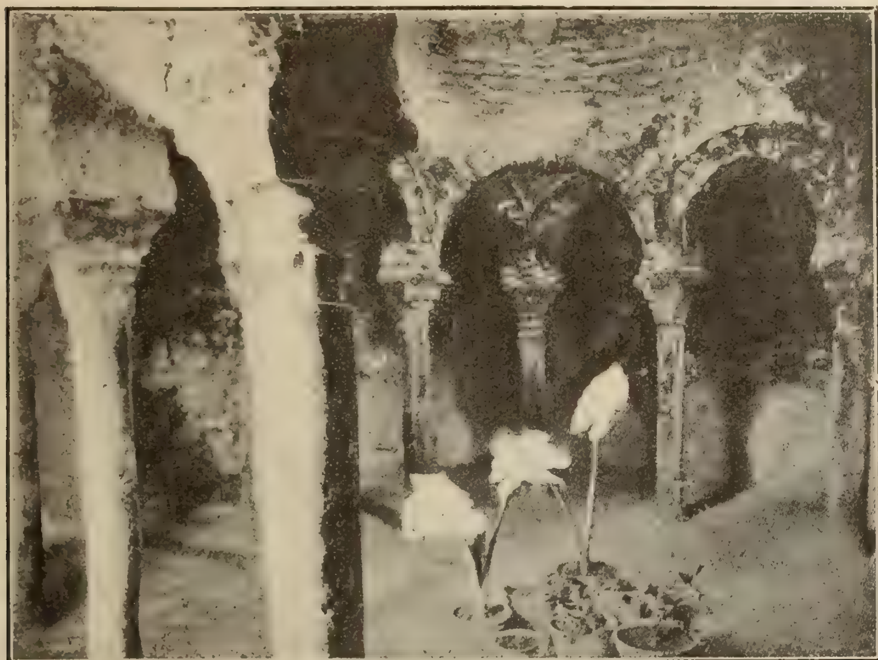
En resum, doncs, pot dir-se que els súbdits cristians estaven en una situació d'inferioritat respecte als sarraïns.

Convé advertir que les regles establertes en general, no sempre ni a tot arreu foren seguides; i pel que fa a la península se sap que els mosàrabs no estigueren condemnats a moltes de les al·ludides humiliacions. Els cristians d'estat seglar conservaren durant algun temps llur acostumat vestit; però després començaren a vestir com els moros, i aquests també imitaren detalls de la indumentària cristiana, arribant

1) Francesc X. Simonet: *Historia de los mozárabes de España.* Pàgs. 78 i següents.
2) Francesc X, Simonet: Lloc citat. Pàg. 61.

uns i altres a confondre's en l'aspecte exterior. A la meitat del segle IX ja succeïa això a Còrdova. No hi ha notícia que s'obligués els cristians a usar distintius. Sembla que només les dones es distingien per no dur la cara tapada com les musulmanes. [1]

Tanmateix, fins anant més enllà de les disposicions legals, la població musulmana, en determinades èpoques, vexà i perseguí els cristians, empesa per l'odi de raça i de religió. Però aquesta conducta no fou l'habitual. A despit del parer de Simonet,

Banys de la ciutat de Mallorca

que enfosqueix massa la condició dels mosàrabs, creiem, com Ballesteros [2], que hi hagué períodes de veritable tolerància. No és gaire arriscat l'afirmar que la tolerància fou la regla, i que les persecucions foren excepcionals.

Segons alguns autors, en matèria civil i criminal els mosàrabs es regien per lleis pròpies i eren jutjats per magistrats de llur mateixa raça i religió. Afegeixen que l'organització visigòtica subsistí en gran part entre els cristians sotmesos i que possiblement perdurà entre ells la forma del municipi.

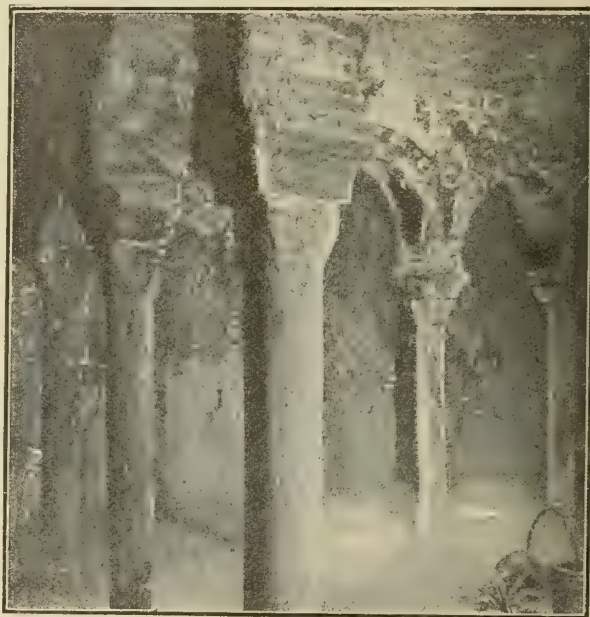
En els nuclis més importants de mosàrabs continuaren exercint llur autoritat els comtes *(comes)*, segons nombroses dades que ha conservat la història. Es

1) FRANCESC X. SIMONET: *Historia de los mozárabes de España*. Pàg. 128

2) *Historia de España y su influencia en la Historia Universal*. Tom II. Pàg. 144.

té notícia de comtes o vicaris que, sota la superior autoritat dels valís sarraïns de Barcelona i Girona, governaven els mosàrabs de tot aquest territori [1]. Els altres funcionaris eren el *judex,* anomenat també *cadí* o *alcadi* (d'on ve el mot *alcalde)*, que era l'encarregat d'administrar justícia, el *prætor urbanus,* anomenat en alarb *sahib almedina*, que venia a ésser el cap de la policia municipal; l'intendent d'Hisenda o recaptador d'impostos, *almoxrif,* i l'*almohtasib* o controlador de pesos i mesures.

Hinojosa nega que entre els mosàrabs es conservés el municipi visigod. Segons les dades que hom posseeix sobre l'organització dels mosàrabs de Còrdova en el segle IX, els cristians sotmesos tenien la facultat de regir-se per les pròpies lleis en les qüestions de dret privat quc entre ells se suscitaven. El cap dels mosàrabs era un funcionari amb títol de comte, nomenat per l'emir, triant-lo generalment d'entre els cristians de condició lliure. No se sap quant de temps durava el càrrec, però hi ha motius per creure que no era vitalici. A més del comte, els mosàrabs tenien dos funcionaris de llur raça nomenats també per l'emir, que eren l'*exceptor*, encarregat de collir la capitació o impost personal, i el *censor* o jutge, que fallava en primera instància els litigis entre els cristians, i quan les parts no es conformaven amb la seva sentència trametia el procès al comte, per tal que aquest fallés en última instància. En les causes criminals els mosàrabs estaven subjectes a la jurisdicció dels magistrats musulmans. No hi ha, segons Hinojosa, el menor vestigi que indiqui que tinguessin veritables funcionaris municipals, ni es comprèn que gaudissin d'autonomia administrativa, puix que llur condició era precària i subordinada en l'ordre polític i civil. [2]

Banys de Mallorca. (De fotografia)

Ultra els impostos pagats directament al fisc musulmà, els mosàrabs pagaven els impostos corresponents a llur organització municipal.

1) Francesc X. Simonet: *Historia de los mozárabes de España.* Pàg. 283.
2) E. Hinojosa: *Estudios sobre la Historia del Derecho español.* Pàgs. 11 i 12.

Es conservaren entre els mosàrabs les diverses classes de condició personal: homes lliures, nobles, ingenus, esclaus i serfs; però les distàncies entre aquestes classes s'escurçaren sota la dominació musulmana. Segons Simonet, subsistí indubtablement, després de la invasió sarraïna, l'antiga noblesa goda i romana, composta de magnats, pròcers i patricis. Tanmateix, molts nobles havien mort en les lluites de la invasió i molts d'altres havien fugit del territori dominat pels musulmans. [1]

Simonet fa notar que, a despit de les traïcions i deslleialtats d'alguns mosàrabs en diversos temps, la regla general fou que els cristians sotmesos ajudaren amb totes llurs forces els cristians lliures del nord, unes vegades emigrant a les muntanyes on aquests s'havien refugiat, altres vegades aliant-se amb ells i assistint-los amb auxilis, altres ajudant-los en llurs expedicions contra els musulmans i facilitant-los el penetrar en algunes ocasions en el cor d'Espanya sarraïna, altres alçant-se en llur favor i rebent-los com a alliberadors, i altres vegades, finalment, afeblint amb llurs insurreccions les forces de l'enemic comú i destorbant-lo d'atendre degudament la guerra a la frontera. [2]

Alguns autors, en canvi, creuen que no foren pocs, sinó molts, els mosàrabs que, en diversos temps i per mòbils distints, renegaren del cristianisme i es feren islamites, i afegeixen que la llei muslímica i el zel d'alguns governadors fomentaven aquestes apostasies amb avantatges i recompenses, especialment l'exempció del tribut de la capitació. [3]

Duríssima era la condició a què els sarraïns condemnaren els habitants de les poblacions i dels territoris sotmesos per la força de les armes. Els vencedors tenien el dret de saquejar el país i de venjar-se sobre els habitants, matant els homes i fent esclaus les dones i els infants. No era permès de matar les dones, ni les criatures, ni els vells invàlids. Alguns jurisconsults sostenien que tampoc s'havia de matar els frares i abats, si no atacaven o no es resistien per les armes. Un jurisconsult opinava que havien d'ésser morts tots aquells als quals no es pogués fer captius [4]. Els musulmans deixaven terres als supervivents, però amb l'obligació de conrear-les en llur profit. [5]

Els sotmesos per força d'armes perdien llurs propietats, i per obtenir la llibertat de consciència els calia pagar la *xizia* o capitació, que era obligatòria per a tots els cristians sotmesos [6]

Els jueus. — La rancúnia que les persecucions de diversos monarques visigods deixà en el cor dels jueus hispànics, féu que aquests, en produir-se la irrupció mahometana, es convertissin en auxiliars dels invasors. Aquesta actitud els

1) Francesc X. Simonet: *Historia de los mozárabes de España.* Pàgs. 113 a 116.
2) Francesc X. Simonet: Lloc citat. Pàg. 34.
3) Reinhard Dozy: *Histoire des musulmans d'Espagne.* Tom II. Cap. II.—Francesc X. Simonet: Lloc citat. Pàgines 37 i 38.
4) Francesc X. Simonet: Lloc citat. Pàgs. 75 i 76.
5) «Boletín de la Academia de la Historia». Tom XXVI. Pàg. 97.
6) Reinhard Dozy: Lloc citat. Tom II. Pàgs. 40 i 41.

valgué, de bon antuvi, un tracte amical per part dels sarraïns. Els jueus foren tractats benèvolament, i tingueren en els primers anys de la conquesta els mateixos drets que els musulmans. Àdhuc s'els encarregà missions de confiança, com la guarda de les ciutats sotmeses.

Sembla, però, que aviat es produïren dissencions. El fet és que un jueu influent, Kaula-el-Iehudí, es sublevà en temps de l'emir Alahor, lluitant durant algun temps al capdavant de nombrosos partidaris en el territori que després fou Aragó i la Catalunya estricta. Fet presoner el cabdill jueu, els sarraïns el mataren, i els seus seguidors es van dispersar. Succeí això cap a l'any 718. [1]

Porta dels banys de Mallorca

En temps de l'emir Ambassa, els jueus peninsulars estaven recarregats de tributs i descontents del tracte que els alarbs els donaven. Quan aparegué a Orient el jueu Serè, alçant bandera revolucionària contra la tradició talmúdica i sostenint la puresa i l'exclusivitat del text de la Bíblia, els jueus peninsulars veieren en ell un Mesies i adoptaren la seva doctrina. Un nombre important d'israelites passà a l'Àsia, atrets per la nova predicació. Ambassa disposà que fossin confiscats els béns dels jueus que en aquella ocasió abandonaren la península.

Aquests fets portaren una minva considerable en el nombre de jueus establerts ací. Serè fou vençut, i el moviment religiós per ell iniciat fracassà. Però els nombrosos israelites hispànics que se n'havien anat de la península, ja no hi tornaren.

En l'aspecte religiós, els jueus peninsulars reconegueren les Acadèmies de Sura i Pumbadita, a la prosperitat de les quals contribuïen amb donatius. La mateixa cosa feien els israelites de l'altra banda dels Pireneus.

Reconeixien l'autoritat suprema del *gaon*, considerat per ells com a «cabdill de l'exili», i quan sorgia alguna qüestió dubtosa d'ordre religiós, la sotmetien a la decisió d'aquest. Fou un *gaon* d'Orient qui redactà, cap a l'any 800, un ritual per als jueus de la península.

Amb l'establiment de la dinastia ommiada a Còrdova millorà notablement la condició dels jueus, per als quals començà un període d'esplendor. A partir d'Abderraman I tingueren la protecció dels emirs cordovesos. Augmentà altra vegada la població israelita, i la gent d'aquesta raça aprofità aquell període de

1) A. Ballesteros: *Historia de España y su influencia en la Historia universal.* Tom II. Pàg. 107.

llibertat i de consideració social per desplegar una gran activitat en les arts i en les ciències, en el comerç i en la indústria.

Aleshores els israelites pogueren acumular riqueses quantioses. Probablement vénen d'aquest temps moltes de les fortunes que enriquiren un cert nombre de famílies jueves.

2. L'ADMINISTRACIÓ SARRAÏNA

L'organització política. — Al començament de la conquesta, la península ibèrica fou regida per governadors (valís o emirs), que eren nomenats pel governador de la província d'Ifríquia (Nord d'Àfrica), de la qual depenia el territori peninsular conquistat. Venia a constituir, doncs, el dit territori una subprovíncia dins la província d'Ifríquia en el califat de Damasc.

La institució califal, que al principi tenia un caràcter religiós, essent el califa el cap dels fidels de Mahoma i el representant d'aquest a la terra, es convertí després en una institució política, i esdevingué, per influència persa, una monarquia absoluta. La dignitat califal s'havia fet hereditària en la família de Moàvia.

Quan el califat de Damasc es fraccionà, els prínceps independents que governaven els territoris despresos s'anomenaren soldans.

La dependència de l'emirat hispànic respecte al califat oriental fou trencada, com sabem, per Abderraman I, qui es féu independent de la dinastia abbassida. Amb tot i aquesta independència de fet, Abderraman I i els seus successors es titularen només *emirs,* fins que Abderraman III prengué el títol de *califa* (any 929).

Ceràmica moresca-valenciana. (Museu de South Kensington, a Londres)

Les províncies en el règim musulmà. — Sota els Ommiades de Còrdova, el territori ibèric estava dividit en diverses províncies. La zona dominada de la Catalunya estricta anava enclosa dins la província de Saragossa. Els sarraïns donaven a la província el nom de *cora.*

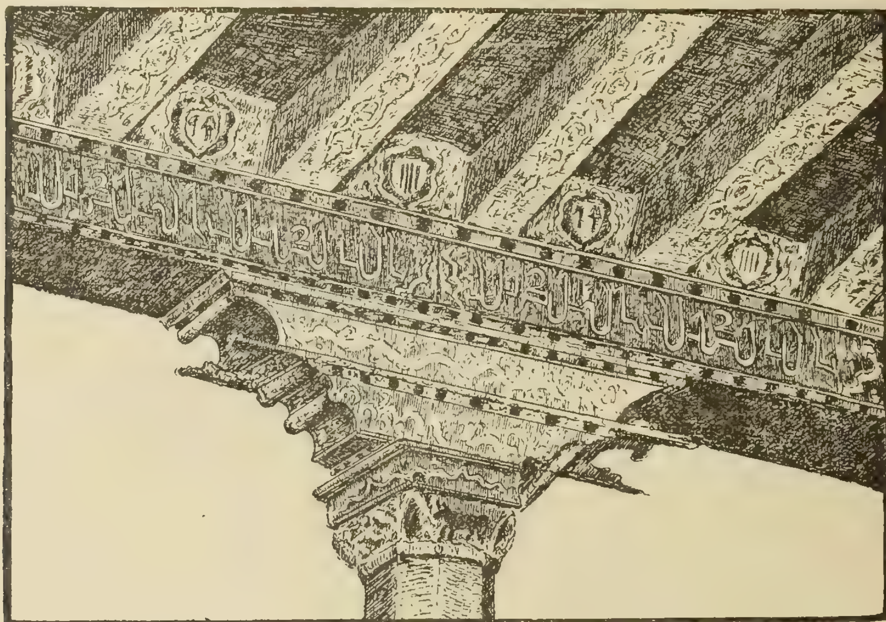
Al capdavant de les províncies hi havia un valí. A més d'aquests governadors de província hi havia valís especials en les ciutats de major importància. Ja havem parlat d'Homaira o Omaire, qui fou, segons sembla, valí de Barcelona en l'any

718, exercint dos anys aquest càrrec [1]. Les atribucions dels valís eren ensems civils i militars.

Els alts funcionaris. — El califa tenia *visirs* o auxiliars, que a Orient eren ministres en els quals el monarca delegava una part de les seves funcions. Literalment, el mot *visir* significa «apoderat» o «encarregat d'afers», i és un càrrec d'orígen persa [2]. El rei no tenia ulls ni orelles per al poble. Hi havia incomunicació. Els ministres de Pèrsia eren «l'ull del rei», «l'orella del rei.» Aquest sistema passà després a l'Imperi alarb.

Convé remarcar que en establir-se la dinastia ommiada a la península ibèrica, fou més absoluta que a Orient, puix que els visirs cordovesos només eren mandataris del monarca i executors de la seva voluntat.

Els visirs estaven encarregats dels diversos departaments de l'administració pública: hisenda, guerra, justícia, etc. Formaven junts un consell, que presidia

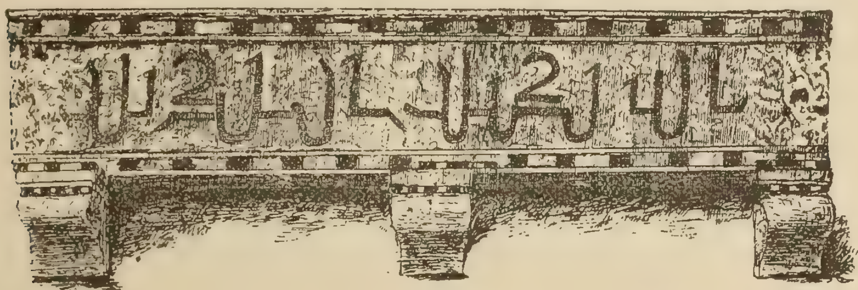
Sostre de la «Casa del Bisbe» a Sagunt. (Art mudèixar)

l'*hàxib*. Originàriament, aquest fou al xambelà que custodiava la porta de la cambra del califa. Després féu d'intermediari entre el califa i el seus visirs; i així esdevingué primer ministre. Un *càteb* o secretari omplia les funcions de canceller. El cap de la *seca* estava encarregat de l'encunyació i inspecció de les monedes.

1) Vegi's el present volum. Pàg. 331.
2) A. Müller: Volum XIV de la *Historia Universal* d'Oncken. Pàg. 183.

El *muftí* era l'encarregat d'explicar la llei en els casos dubtosos; i per la importància i la transcendència de les seves funcions, el califa posava el càrrec en mans dels més eminents jurisconsults i professors.

L'organització judicial. — Gran relleu pren en el règim sarraí el jutge o *cadí*, càrrec que era confiat a homes distingits i aciençats. El cadí administrava justícia segons el dret muslímic, que és una derivació dels preceptes del Corà. En certa manera, doncs, estava revestit d'un caràcter religiós. Anaven a càrrec del

Detall del fris de la «Casa del Bisbe», de Sagunt

cadí la legalització dels fideicomisos i les deixes piadoses, l'autorització per casar-se i la inscripció dels matrimonis, la tutela dels orfes i els incapacitats, el patronatge dels menors d'edat, dels pobres i dels ignorants. Sovint els Ommiades hispànics cercaren entre els cadís llurs ministres i administradors de les rendes públiques, i de vegades els designaren per a alts càrrecs militars. [1]

Subordinat al cadí hi havia l'*adul*, les funcions del qual tenen analogia amb les del notari judicial, escrivà o actuari dels nostres dies.

Existia una policia judicial *(xorta)*, amb un cap anomenat *sabal medina*. Un cos de cavalleria estava a les seves ordres. Les facultats del *sabal medina* eren relativament extenses. Entenia en les causes criminals i en altres afers reservats abans al cadí, i seguia un procediment ràpid i amb pocs tràmits. En temps dels Ommiades cordovesos només hi havia *sabal medina* a les ciutats de residència reial: Còrdova i Azzahra.

També existí una autoritat d'ordre executiu, el *sabal haquem*, que exercia funcions judicials i policíaques.

Una magistratura especial era la del «jutge de les injustícies». Conten els historiadors musulmans que l'emir Abdal·là féu obrir una porta a la banda oriental del seu palau, on cada divendres sortia el monarca a escoltar personalment els greuges que els seus súbdits tenien dels funcionaris, per tal de posar-hi remei. La dita porta fou anomenada «Porta de la Justícia». Però cresqué tant el nombre de

1) JULIÀ RIBERA: *Orígenes del Justicia Mayor de Aragón*. Saragossa, 1897. Pàgs. 78 i 79.

greuges sotmesos a la decisió de l'emir, que calgué crear un funcionari especial dedicat a entendre en aquests afers. D'ací vingué la fundació del càrrec de «jutge de les injustícies», que aconseguí importants prerrogatives en el regnat de Alhàquem II. Ja no es limità la denúncia dels greuges a la «Porta de la Justícia». Els subordinats del jutge recorrien els dominis per tal d'informar-se de la conducta dels funcionaris i posar remei a llurs eventuals extralimitacions i abusos. Hom creu que aquesta magistratura no té un caràcter original, ans bé és una imitació de la magistratura anàloga establerta a l'Orient.

L'exèrcit. — Els sarraïns, bons guerrers, donaren a l'organització de l'exèrcit una cabdal importància. La «guerra santa» contra els infidels és una de les obligacions imposades pel Corà als creients de l'Islam. L'afany de proselitisme religiós contribuí sens dubte a les expedicions conquistadores i a les guerres contra els cristians. Però l'ambició del botí fou el principal mòbil dels soldats d'aquells exèrcits que inauguraren triomfalment llurs campanyes. Discrepant dels autors que, enduts per un criteri massa romàntic, veuen les guerres de l'Islam com a lluites religioses, Codera remarca amb raó la preponderant influència que la golosia del botí tingué en les campanyes dels musulmans. [1]

Els sarraïns creien que la conquista per les armes els donava dret a disposar de tot el dels vençuts, persones i béns. Calia reservar, però, la cinquena part del botí: era la part que consideraven corresponent a Déu i que havia d'ésser administrada pel Profeta, mentre aquest visqué, i després pels seus successors, els califes. Amb els fons procedents de la cinquena part havien d'ésser atesos els pobres, els orfes i els pelegrins. De les quatre cinquenes parts que eren repartides en el camp de batalla, els soldats d'infanteria tenien dret a una part, i els genets i els mariners a dues. [2]

En l'exèrcit alarb, la unitat d'organització era el *xond*, que tenia dos caps nomenats pel califa. Mentre un d'aquests era a la guerra, l'altre es quedava al *xond*. Els dos caps alternaven en aquests serveis, substituïnt-se normalment cada tres mesos. En el període de comandament a campanya, els caps del *xond* tenien assenyalada una paga de duescentes peces d'or. Els soldats siris acostumaven a cobrar, al final de cada campanya, deu peces d'or per cap. Gaudien els siris del privilegi de no pagar delmes.

El *xond* venia a ésser la força militar de cada tribu, és a dir, la part de gent que cada tribu alçava en armes. Tenien els *xonds* una gran influència, àdhuc política, i sovint intervenien en les lluites entre els personatges sarraïns. Era freqüent que, en començar el govern un nou emir, aquest fes donatius als *xonds*. [3]

Quan eren necessaris soldats, es donava avís a les províncies perquè organitzes

1) F. Codera: *Barcelona, Gerona y Narbona bajo la dominación musulmana.*
2) C. Huart: *Le Droit de la guerre.* «Revue du Monde musulman». Any 1907.
3) Albayano'l: Edició Fagnan. Volum II. Pàg. 187.

sin els *xonds* respectius. En casos d'urgència o de perill, es procedia a fer lleves als països de les fronteres i zones més afectades.

Generalment, el cap de l'exèrcit — anomenat *alcaide* en temps dels Ommiades de Còrdova — era un dels governadors de les zones frontereres, i prenia el comandament de les forces expedicionàries.

La cavalleria era la part més poderosa i temible de l'exèrcit musulmà. Genets excel·lentíssims, els sarraïns eren amics de les ràpides marxes a cavall, en el curs de les quals la sorpresa de l'enemic els posava a les mans un ric botí.

En la infanteria, de gran vàlua militar també, hi havia entre els oficials l'*adalit*, o guia, i allí s'originà el tipus de l'almugàver, famós més tard a Aragó i Catalunya. El genet distingit era anomenat *alferis*. [1]

Hi havia una espècie d'exèrcit de reserva format pels *baladís*, el cap dels quals, quan entrava en servei actiu, cobrava cent peces d'or. Existia també una altra reserva anomenada dels substituts. [2]

D'unes paraules d'Abenjaldún hom pot deduir que la *xorta* judicial era un cos de cavalleria [3]. La seva importància i potser el seu nombre augmentaren amb el temps, essent comandada per personatges prestigiosos.

Els sarraïns eren cruels en la guerra. Els era lícit de matar els presoner no musulmans. En els assalts de les poblacions i fortaleses hi havia habitualment una matança general.

Podía ésser concedit al vençut l'*aman*, en virtut del qual s'acabaven les hostilitats a canvi d'una quantitat prèviament fixada i que s'havia de pagar tot seguit al vencedor.

L'historiador Abenjaldún, que descriu les maneres de fer la guerra usades pels sarraïns, explica que en els primers temps de l'islamisme apel·laven en els combats a l'atac a fons [4]. Els alarbs acostumaven a realitzar les campanyes militars durant la primavera.

A despit de no ésser mariners, els sarraïns conquistaren la península. Però en ésser ací, les condicions del país i l'extensió de les seves costes els obligà a donar a la marina de guerra tota la importància que calia, i arribaren a portar-la a un alt grau d'esplendor. El cap superior de la flota era anomenat *Amiralbahr*, d'on vénen el mot català *almirall* i els mots germans que posseeixen altres llengües. Gràcies al poder naval que crearen, els alarbs conqueriren les illes Balears i Pitiuses. [5]

En les màquines de guerra introduïren poques innovacions. Usaren les mateixes que eren ja conegudes en l'època romana. [6]

1) J. Ribera: *Orígenes del Justicia Mayor de Aragón*. Pàgs. 47 i següents.
2) Dozy: *Recherches sur l'histoire et la littérature de l'Espagne pendant le moyen âge*. 3.ª edició. Tom I. Pàg. 81.
3) A. Ballesteros: *Historia de España y su influencia en la Historia universal*. Tom II. Pàg. 92.
4) Abenjaldún: Prolegòmens.
5) Vegi's el present volum. Pàgs. 334 i 335.
6) A. Ballesteros: Lloc citat. Pàg. 95.

3. EL RÈGIM SOCIAL I ECONÒMIC

La societat musulmana. La base de la societat musulmana era la família, en la qual el pare manava amb absoluta autoritat, estant obligats a obeir-lo les mullers i els fills, en tot allò que no contradigui els preceptes religiosos. Tanmateix, jurídicament la pàtria potestat mahometana és més restringida que la romana. No té el pare el dret de vida o mort sobre els seus fills. Cap llei no autoritza l'espòs a matar la muller adúltera, encara que una vella costum li ho permet. Pot el pare casar els seus fills prescindint del consentiment d'aquests, facultat que s'aplica verament a les filles, puix que els fills barons s'emancipen en arribar a la pubertat.

La poligàmia sarraïna, deguda a una influència del paganisme, és limitada. Pot tenir el musulmà fins a quatre esposes i tantes esclaves com vulgui. Com que cal dotar a cada esposa, sols utilitzaven amplament aquest dret els musulmans rics. Els sarraïns consideren el matrimoni com un acte civil i no pas religiós. [1]

Tant el dot com els béns que la dona aporta al matrimoni i els que després adquereix, li pertanyen personalment i en pot disposar sense el permís del marit.

Per repudiar una esposa, el marit no necessita cap formalitat legal, mentre que l'esposa, si vol divorciar-se, ha de plantejar un plet de divorci davant el jutge, Abans de la separació, sigui per repudi o per divorci, el marit ha de posar en mans de la esposa la meitat del dot convingut en pactar-se el matrimoni.

En conjunt, trobem que dins la societat sarraïna vivia la dona en condicions d'inferioritat.

És curiós de consignar que les dones cristianes podien entrar en un harem sense veure's obligades a convertir-se al mahometisme. Hom sap d'algunes dones casades amb personatges sarraïns que continuaven professant la religió cristiana. El còdex de Meià conta que una filla d'Iñigo Arista es casà en segones noces amb l'emir Abdal·là, de qui tingué Mohamed, el qual fou, al seu torn, pare d'Abderraman III. Diu així mateix, en la genealogia dels comtes d'Aragó, que la filla del comte Asnar Galí, dona Sança, va esdevenir muller del rei sarraí d'Osca, Atoel. De diversos fets es dedueix que la condició de les dones, en el règim sarraí peninsular, no resultava tan dura com a Orient. [1]

De dret, la societat musulmana era de caràcter democràtic; totes les famílies i tots els individus eren iguals, llevat de la preeminència reconeguda a l'edat. Però de fet, als països conquistats dominava una aristocràcia formada per la guerra. Teòricament no hi havia castes. Pràcticament, els alarbs, els siris, els barbariscos i els eslaus que formaven la classe directora, estaven per damunt dels renegats de raça indígena, i sobretot dels mosàrabs i dels jueus. A més, hi havia els *xerifs* i

1) C. Huart: *Histoire des Arabes.* París, 1912. Tom I. Pàg. 184.

2) A. Ballesteros: *Historia de España y su influencia en la Historia universal.* Tom II. Pàgs. 96 i 97.

seides, o sigui els descendents de Mahoma, que eren objecte de veneració especial i que es distingien per certs detalls d'indumentària.

Els clients anomenats *maules* eren musulmans conversos. En el transcurs del temps, el nombre de *maules* augmentà i llur condició es féu pitjor, fins al punt que hom els designà amb els noms de servents i esclaus. No podien entrar a les mesquites dels alarbs, i per això tenien mesquites pròpies; per casar-se necessitaven permís del respectiu patró, i en els exèrcits constituïen un cos apart. Els alarbs sentien per aquests conversos un profund menyspreu. Tanmateix, és possible que, com opina Codera, els *maules* fossin iguals que els altres musulmans davant la llei.

Banys de Girona, segons Laborde

El lligam de la clientela provenia del jurament fet davant del patró en el moment de la conversió a l'islamisme, o bé de l'estat d'esclavitud o servitud dels conversos.

Els cristians de més baixa condició en la societat musulmana eren els treballadors de la terra, anomenats *ajmas* pels sarraïns.

L'esclavitud estava molt estesa. Hi havia els esclaus procedents de les captures de guerra i de la pirateria, i els que eren comprats en els mercats de carn humana. Sembla que a Còrdova existia un mercat d'esclaves per als harems. Els venecians es dedicaven també a aquest tràfec [1]. Dada curiosa: els esclaus més apreciats pels alarbs eren els gallecs en primer terme i els catalans en segon. Després venien els barbariscos i els sudanesos. [2]

Per diversos indicis pot deduir-se que hi havia en la societat sarraïna de la península una forta corrupció moral. Els vicis sexuals eren molt estesos. Els soldats barbariscos, per llur salvatge incontinència, donaven lloc a vergonyoses escenes.

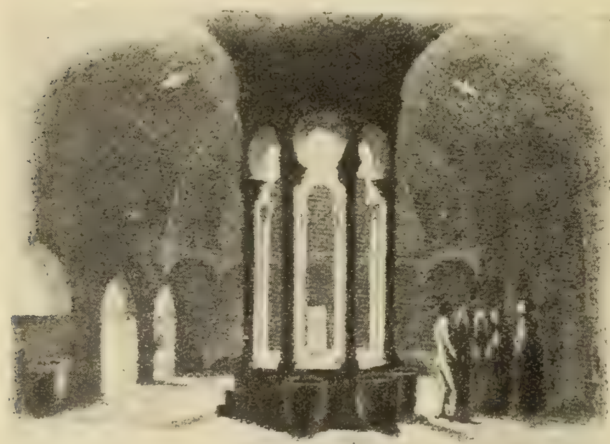
Les exaccions dels sarraïns. — Els conquistadors alarbs de la península ibèrica, amb la golosia del botí, cometeren abusos nombrosos. Per això el califa Valid els demanà comptes. A Damasc, Tàric, Mussa i altres cabdills hagueren de comparèixer davant el califa Suleiman, fill de Valid, essent comdemnats a fortes multes; la imposada a Mussa fou de 100,000 dinars. Aquestes multes els foren imposades per haver-se apropiat tot el botí, fins la cinquena part que corresponia al fisc. «És veritat — observa Dozy — que aleshores tothom feia negocis en

1) R. Dozy: *Histoire des Musulmans d'Espagne*. Volum III. Pàg. 60.
2) A. Ballesteros: *Historia de España y su influencia en la Historia universal*. Tom II. Pàg. 99.

les finances; el pecat de Mussa fou de fer-ne més que ningú i de no pertànyer al partit dominant.» [1]

Durant el govern dels emirs Abdelazís i Aiub continuà la rapacitat dels cabdills invasors, puix que Alahor, que els succeí, manà que ingressessin a l'erari els tributs que hom havia cobrat indegudament. Consta que el governador Assama, en fer el cadastre, trobà sumes i béns que havien estat defraudades al Tresor; una part la distribuí entre els soldats, i la part restant l'adjudicà al fisc.

El governador Ambassa va cometre també fortes exaccions, i pitjor conducta seguí encara Abdelmèlic, de qui diu un historiador que, havent trobat Espanya com una magrana oberta, la deixà exhausta [2]. Millor es conduí Ocba, qui volgué fer el cadastre i s'abstingué de rebre cap donatiu ocult. D'Abuljatar sabem que imposà tributs extraordinaris.

Banys de Girona. (Gravat de N'Antoni Roca)

Alguns califes de Damasc, com Hixem, àvids de riqueses, tregueren d'Orient i d'Occident, per la intermediació dels governadors, grans sumes i tresors.

Com fa observar Francesc Codera, totes les exaccions i tributs resultaven soportables, al costat de les rapinyes dels valís. El càrrec de valí fou utilitzat sovint com a mitjà d'enriquir-se i era propi per refer les fortunes compromeses [3]. Les frases populars entre la gent d'aquella època pintaven bé el caràcter rapaç de l'administració dels valís. Hom deia d'aquests que «es menjaven la província» o que «la munyien com a una camella». Per tal de posar aturador a aquests abusos, el califa Omar I va disposar que es fes constar la fortuna dels governadors en pendre possessió del càrrec, i si en acabar el seu exercici havien augmentat la fortuna, venien obligats a aplicar la meitat de l'excedent a les despeses d'administració. [4]

En els temps del califat oriental existia el *divan*, o sigui l'oficina de contribucions, que constituïa un organisme amb personal nombrosíssim i amb ramificacions en tots els dominis islàmics.

1) R. Dozy: *Histoire des musulmans d'Espagne.* Tom I. Pàg. 215.
2) A. Ballesteros: *Historia de España y su influencia en la Historia universal.* Volum II. Pàg. 84.
3) F. Codera: *Colección de estudios árabes.*
4) A. Ballesteros: Lloc citat. Volum II. Pàg. 85.

És de suposar que en els primers anys de la conquesta, els collidors dels tributs fossin cristians, tal com a Orient ho eren els collidors grecs i els perses. Cal creure que Teodomir i els altres personatges peninsulars que s'havien sotmès per capitulació tenien atribucions per cobrar els tributs [1]. Consigna, en efecte, Abenhaiàn que Artobas o Ardabast, el fill de Vitiza, era cabdill dels cristians i collidor de l'impost que aquests pagaven.

Peça central dels banys de Girona, els quals eren de pla alarb, però de construcció posterior a l'època sarraïna catalana

És interessant de consignar que, en diverses ocasions, els emirs es mostraren indulgents en la percepció de tributs, sobretot en sobrevenir flagells i calamitats públiques: terratrèmols, riuades, sequeres, pèrdues de collites, pestes i devastacions portades per les guerres.

L'organització dels serveis financiers en l'Espanya sarraïna es féu en l'època de l'emirat independent i sobretot en l'època dels califes. Entre els visirs n'hi havia un d'encarregat especialment de la Hisenda. Les duanes eren un dels principals ingressos de l'Estat musulmà a la península.

Els emirs i califes de Còrdova, o alguns d'ells, aplegaren grans riqueses. En morir Abderraman III, hom trobà a les cambres on guardava els seus tresors cinc milions de dinars en or, que pesaven cinc-cents quintars. Un altre manuscrit d'Abenjaldún — que és

1) A. Ballesteros: *Historia de España y su influencia en la Historia universal.* Tom II. Pàg. 86.

qui consigna aquestes dades [1] — fa pujar la suma trobada a cinc mil milions de dinars; però aquesta xifra fabulosa és inversemblant. [2]

Els sarraïns tenien un important fons secret d'on treien les quantitats destinades al subornament de tribus enemigues o de personatges influents. Almançor havia exercit el càrrec de cap de l'oficina dels fons secrets.

Cúpula dels banys de Girona

El patrimoni de l'Estat. — Els immobles dels habitants sotmesos per força d'armes i dels fugitius i els erms pertanyien al príncep o a l'Estat sarraí.

Les terres adjudicades al fisc musulmà eren les millors i les més planes. Per això l'autor alarb Abenmozain anomena als que les conreaven «la gent de les planes». [3]

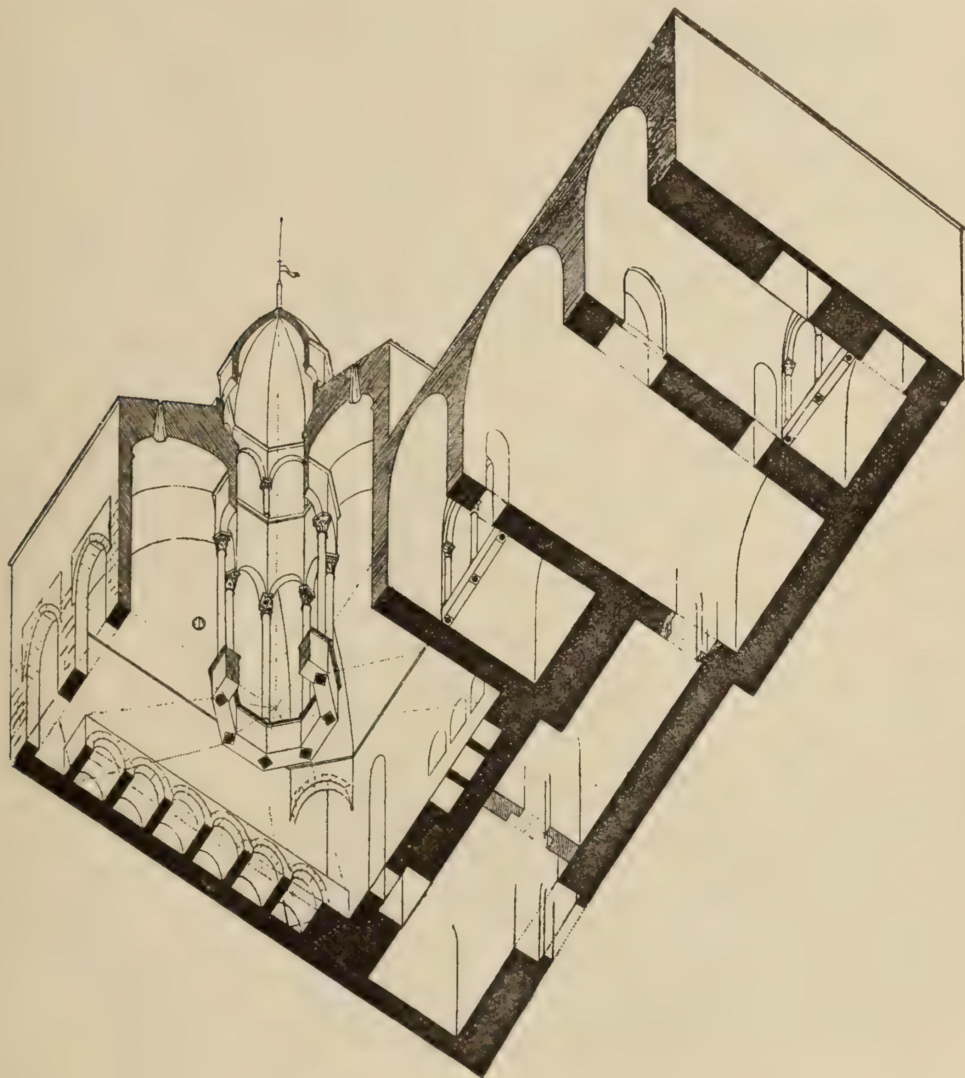
Hi ha autors que sostenen que el fisc alarb desposseí en massa les famílies cristianes; i citen com a prova el fet de la gran quantitat de terres que pertanyien al fisc imperial en temps de Carlemany i de Lluís el Bondadós, els quals es substituïren normalment als sarraïns expulsats en les lluites de la Reconquista. [4]

S'esforçaren els alarbs per valoritzar les terres que formaven el patrimoni de l'Estat. El califa Moàvia, per tal de fomentar l'agricultura, decidí llur explotació, bé directa, bé per adjudicació en feude perpetu o vitalici.

Dozy esmenta la dada de Mohamed Abenmozain, qui afirma que Mussa, en fer el repartiment de les terres conquistades, deixà els pagesos i els adolescents en les

1) Abenjaldún: *Prolegòmens*. Tom I. Pág. 366
2) A. Ballesteros: *Historia de España y su influencia en la Historia universal*. Tom II. Pàg. 87.
3) Francesc X. Simonet: *Historia de los muzárabes de España*. Pàg. 63.
4) J. Calmette i P. Vidal: *Histoire du Roussillon*. Pàg. 43.

propietats de l'Estat per tal que les cultivessin, tot obligant-los a cedir al Tresor la terça part dels productes. Això pel que fa a les propietats anomenades *joms,* els conreadors de les quals eren els habitants de la terra baixa. Els muntanyencs

Perspectiva dels banys de Girona, segons Puig i Cadafalch

havien de pagar, pel cultiu de les terres, l'impost anomenat *xizia*, aplicat així mateix als qui s'havien retut per capitulació, i que afectava els arbres i terres de conreu. Al cap d'algun temps, Abuljatar va adjudicar als soldats siris que

servien a la península la terça part dels productes de les terres dels cristians [1]. Von Kremar havia pretès que Omar prohibí que els conquistadors sarraïns poguessin ésser propietaris de terres. Però Lammens ha rectificat aquesta afirmació.

Un aspecte de la peça central dels banys de Girona

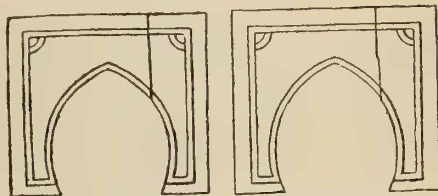
Els concessionaris del cultiu de terres podien tenir aquestes, bé en feude, en el cas que els fossin cedides després d'haver estat arrabaçades per conquista, bé cedides pel particular al qual haguessin correspost com a part en el repartiment del botí, bé cedides per l'Estat a qui eren adjudicades com a cinquena part del botí pres.

Diu Dozy que els *exàrics* o parcers, de qui es suposa que eren una transformació dels cultivadors de la part cinquena cedida per l'Estat, havien de pagar per la concessió les quatre cinquenes parts de la collita. Codera creu que Dozy s'equivocà en aquest punt, puix troba exageradíssima la part a pagar pel cultivador. Considera el dit autor que el contracte de parceria que ha arribat fins als nostres dies perdura des del temps dels sarraïns, i remarca que a Aragó el parcer dóna actualment al propietari la cinquena part dels productes bruts, i només el novè quan es tracta de terres de baixa qualitat. Solament en el cas de tractar-se de terres molt bones

1) R. Dozy: *Recherches sur l'histoire et l'art de l'Espagne pendant le Moyen Age.* 3.ª edició. Tom I. Pàg. 72.

es pagala meitat. És sabut que a Catalunya està molt estès el contracte de mitgeria. D'altra banda, textos orientals citats per Max Van Berchem consignen que el cultivador havia de donar la meitat dels productes, o la quarta part, o les quantitats intermèdies, en proporció al risc del cultiu més o menys gros. [1]

« Els alarbs — escriu Simonet — en envair i conquistar tants i tan vastos països en les parts d'Orient i Occident, no pogueren pensar a repoblar-los, essent pocs en nombre relativament als indígenes, i per tal raó no s'apropiaren tanta porció de terres com els visigods i altres nacions més populoses que envaïren aquestes regions occidentals. El alarbs, doncs, no solament deixaven la propietat territorial als pobles que se'ls retien per capitulació pacífica, sinó que fins a aquells que havien dominat per força d'armes els deixaven de vegades alguns béns, així urbans com rústics, bé que en ambdós casos amb l'obligació de satisfer el tribut anomemenat *jarach,* mot que significa pròpiament el rendiment o producte de la terra. Tanmateix, la propietat territorial quedà essencialment modificada per la forma de la conquesta. Les terres guanyades a viva força i les abandonades per llurs habitants que haguessin emigrat per no sotmetre's al jou sarraí, entraven a ésser propietat dels muslims, devent, segons l'opinió d'alguns alfaquís, ésser repartides entre els vencedors; però a juí de l'imam Màlic, la secta i doctrina del qual regia a Espanya, aquestes terres havien d'ésser amortitzades en profit del Tresor musulmà, i en aquest cas hom podia deixar-les als politeistes del país, és a dir, als indígenes, amb l'obligació de satisfer el *jarach.*» [2]

Arcades dels banys de Girona

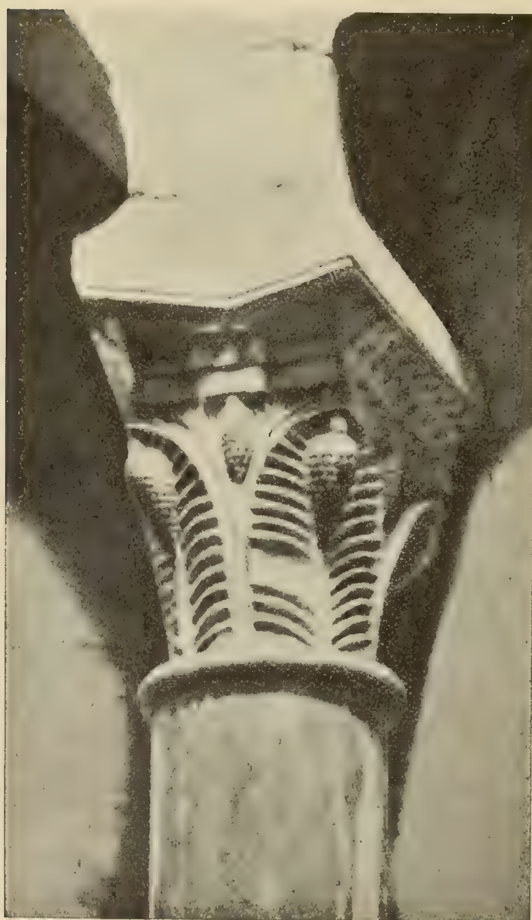
L'agricultura. — Fou el conreu de la terra la base principal de la riquesa a la península ibèrica en temps de la dominació sarraïna. Els musulmans van saber treure un profit considerable de la fertilitat d'algunes regions peninsulars, i per aconseguir aquest resultat les fecundaren amb la dòcil aigua de les sèquies.

Durant un cert temps predominà en els autors que parlen de la dominació mora a la península la creença que els invasors transformaren l'agricultura amb nous procediments més perfectes, i particularment amb un vast sistema de regaments, segons el model que havien après als països orientals. És possible, però, que aquesta versió sigui exagerada. D'altres autors sostenen que els sarraïns, en aquest punt, es limitaren a copiar el sistema de regaments establert pels romans a la península.

Tanmateix, encara que no fossin originals els procediments d'explotació agrícola que els musulmans usaren, cal reconèixer que portaren un gran progrés i

1) «Boletín de la Real Academia de la Historia». Tom LII. Pàg. 534.
2) FRANCESC X. SIMONET. *Historia de los mozárabes de España.* Pàgs. 88 i 89.

contribuïren fortament a la riquesa dels camps. Ells aconduïren l'aigua amiga a grans extensions de terreny sovint assedegat. Les obres d'aquesta classe que realitzades foren nombrosíssimes, i moltes han arribat fins als nostres dies. Hom pot remarcar que un bon nombre de paraules relacionades amb els regadius i amb l'aprofitament de l'aigua són d'arrel aràbiga, tals com les de *aljub, sèquia, assud.* Fills del desert, els alarbs sabien prou la valor de l'aigua i l'eficàcia dels sistemes de regament. El dur l'aigua abundosa a les planes i valls peninsulars fou una de llurs principals preocupacions.

Capitell dels banys de Girona

D'altra banda, els alarbs introduïren ací nombrosos arbres i plantes que després s'han aclimatat i han esdevingut típics d'algunes contrades peninsulars. Citarem la morera, el magraner, el nesprer, la figuera de moro, el taronger, el llimoner, l'albercoquer, el codonyer, el plàtan, el cinamom, la palmera, el cànem, l'arròs, el meloner, l'alberginiera, el safrà, el gessamí i la canya de sucre. És possible que calgui eliminar algun nom d'aquesta llista. Les plantes més característiques de l'agricultura sarraïna eren el taronger, la canya dolça, el cotó i l'arròs. El conreu del cotó l'aclimataren a València cap al segle IX. Abderraman I, que introduí el magraner i la palmera, plantà també de palmeres els seus jardins de Russafa a Còrdova, l'any 756. [1]

Es distingiren especialment els alarbs en l'horticultura.

En l'època sarraïna de la península es feren ací famoses les esplèndides hortes, entre les quals hi havia la de València ja esplèndida en èpoques anteriors. El safrà valencià era un dels més estimats.

1) A. BALLESTEROS: *Historia de España y su influencia en la Historia universal.* Tom II. Pàg. 88.

En les eines de conreu introduïren també els alarbs notables progressos. Les sínies per a l'elevació de l'aigua les establiren ells.

La indústria i el comerç. — Entre les indústries més esteses en l'època musulmana cal citar la dels teixits de seda, que hom creu fou introduïda en el segle VIII. Les teles de seda dels sarraïns foren, a més, una de les millors manifestacions artístiques d'aquell poble en la seva estada a la península.

A Xàtiva hi havia importants fàbriques de teixits de lli. Més endavant, en introduïr-se a la península la indústria sarraïna del paper — que tenia a Fez un dels seus principals centres — s'instal·laren fàbriques a Xàtiva. El paper dels musulmans era fet de lli i cànem, i això explica que aquesta ciutat, on la indústria del lli era florent i antiga, fos triada per instal·lar-hi fàbriques de paper, constituint el centre de la nova indústria.

Les illes Balears eren un dels centres productors de ceràmica. A Eivissa era explotada la indústria de les conserves de peix. L'alum de Mallorca era exportat a l'Àsia Menor.

També tingueren importància les indústries derivades de l'agricultura.

En l'exercici del comerç, els sarraïns tenien alguns privilegis sobre els cristians sotmesos. Per mercadejar dintre una mateixa població, només calia a aquests pagar la *xizia;* però en cas de fer comerç entre dues o més poblacions, havien de pagar el delme d'allò que havien venut, del qual els marxants alarbs estaven exempts.

Els marxants sarraïns s'escamparen per tot el món conegut, i duien llur activitat fins a la Índia i la Xina.

La moneda.— Quan els alarbs ocuparen la província bisantina d'Àfrica, adoptaren com a tipus

Capitell dels banys de Girona

de moneda el sou bisantí de Cartago, que va ésser copiat per ells. Aquesta còpia fou anomenada moneda de Cairuàn o cairuaní, la qual tingué circulació a la península. Cairuàn, ciutat situada a 140 quilòmetres al sudest de Tunis, fou fundada per Ocba, fill de Nafe, l'any 670, per tal de reemplaçar Cartago en la capitalitat de l'Àfrica septentrional.

La grandària d'aquestes monedes era com les actuals espanyoles de dos cèntims, amb un gruix com el dels auris romans

Tan fidel era, al principi, la còpia de les peces bisantines, que la moneda de Cairuàn duia en l'anvers els retrats de Constantí i d'Heracli Constantí i al revers una creu damunt graons. Cal advertir, però, que d'aquest primer tipus no s'en feren encunyacions a la península. Va ésser copiat el tipus amb el còmput de la indicció, portant un distintiu molt característic, que és una estrella col·locada en una de les seves àrees. Van ésser encunyats, a més de la unitat d'aquests dinars o sous bisantins, la meitat i el terç, imitant també en això el sistema monetari de Bizanci.

Capitell dels banys de Girona

El tipus de moneda amb llegenda llatina anà canviant-se per una altre de semblant amb la llegenda en alarb, d'acord amb les disposicions adoptades a Orient pel califa Abdelmèlic.

Poc després cessà l'encunyació de moneda d'or, per considerar-se aquesta encunyació com a prerrogativa califal, quedant només l'encunyació del *dirhem* o moneda de plata ommeia.

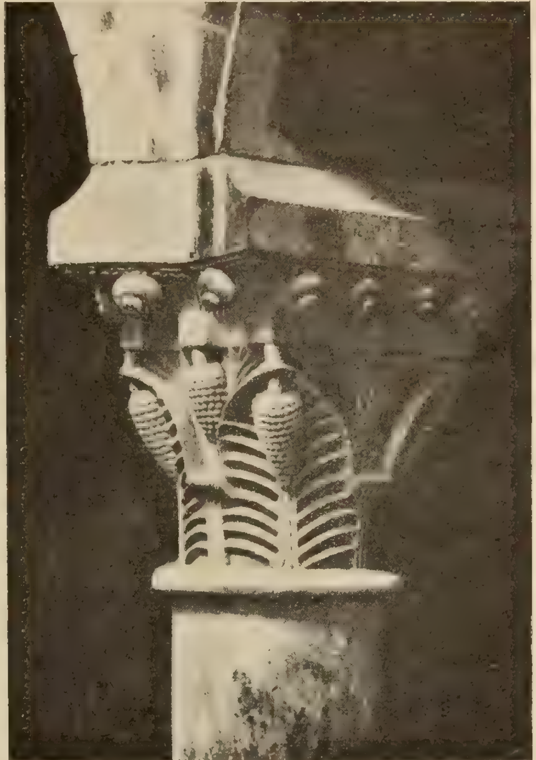
El governador Alahor encunyà monedes bilíngües, amb llegenda aràbiga i llatina, destinades a circular tant entre sarraïns com entre cristians, amb la inscripció glorificadora de Mahoma. [1]

Quan la dinastia dels Ommiades caigué a Damasc sota el cop dels abbassides, i s'instaurà a la península l'emirat independent, Abderraman I encunyà moneda de

1) E. SAAVEDRA: *Estudio sobre la invasión de los árabes en España.* Pàg. 137 — FRANCESC X. SIMONET: *Historia de los mozárabes de España.* Pàgs. 102 i 103.

de plata de tipus oriental, i així continuaren fent-ho els emirs hispànics posteriors. [1]

El regnat d'Abderraman III assenyalà un nou període monetari. Una seca califal fou establerta a Còrdova, l'any 982, per encunyar dinars i dirhems, és a dir, monedes d'or i de plata, acabant així la limitació relativa a les d'or. També fou aleshores modificat el tipus monetari. La grandària del dinar, que era menor que la del dirhem, s'acostà a la d'aquest, i així mateix s'acostaren les dues monedes en l'art de l'encuny. En temps d'Hixem II, la grandària i l'art dels dos tipus era igual, no havent-hi altra diferència que la del metall. En els últims temps del califat, seguien encunyant-se dinars del mateix tipus; però els dirhems eren de coure. [2]

Capitell dels banys de Girona

Alguns reis de taifes encunyaren monedes [3]. Dins el territori de la Catalunya estricta, podem esmentar els reis de Tortosa i Lleyda, els quals n'encunyaren a llur torn. [4]

Tal com el sistema monetari dels alarbs era una derivació del romano-bizantí [5], els noms de les monedes també es deriven del dit sistema.

No hi ha a les monedes sarraïnes representacions d'éssers o objectes, i llur camp està ocupat per llegendes, que varien segons el temps de l'encunyació. [6]

Els sarraïns dugueren el sistema de numeració anomenat aràbig. Hom creu que foren ells els qui introduïren, entre les xifres d'aquest sistema, el *zero*, que té el seu orígen a la Índia. [7]

1) A. Ballesteros: *Historia de España y su influencia en la Historia universal.* Tom ii. Pàg. 91.
2) A. Ballesteros: Lloc citat. Tom ii. Pàg. 91.
3) J. Botet i Sisó: *Les monedes catalanes.* Volum i. Pàg. lxxxiii.
4) J. Botet i Sisó: Lloc citat. Pàg. lxxxiv.
5) J. Botet i Sisó: Lloc citat. Pàg. lxxxiii.
6) J. Botet i Sisó: Lloc citat. Pàg. lxxxiii. — Per a les monedes aràbigues encunyades en el territori català vegi's les següents obres: Francesc Codera: *Tratado de Numismática arábigo-española.* Madrid. 1879. Pàgs. 36, 37 i 44. — Antoni Vives i Escudero: *Monedas de las dinastías arábigo-españolas.* Madrid. 1903. Pàgs. viii, ix, lxx i lxxx. — Joaquim Botet i Sisó: *Les monedes catalanes.* Volum i. Pàgs. lxxxiii i següents.
7) A. Ballesteros: Lloc citat. Tom ii. Pàg. 91.

4. LA RELIGIÓ

L'islamisme. — La doctrina i la moral de l'islamisme estan contingudes en el Corà i el Hadiz. En el Corà hi ha, segons els musulmans, la paraula divina revelada a Mahoma. Aquest llibre fou escrit, després de la mort del profeta, pel seu secretari Zeid. L'any 660 fou revisat el manuscrit. El Hadiz conté, ultra les paraules de Mahoma, la manera de fer les coses practicada pel profeta i els seus companys. Aquests preceptes tradicionals passen d'un milió; n'hi ha que són de procedència cristiana o jueva, i altres d'originals. Amb les tradicions tingudes com a més autèntiques es formaren en el segle IX sis col·leccions oficials. En la doctrina, admet l'Islam variants diverses, reconeixent quatre escoles ritualistes ortodoxes. [1]

Influència moresca: Claustres de la Seu de Tarragona, amb intents de llaceries

En la doctrina islàmica hi entren en gran proporció la Bíblia i el Talmud, i en menys proporció els evangelis apòcrifs.

Cinc obligacions principals imposa als seus creients la religió musulmana: l'oració, el dejuni, l'almoina, la peregrinació a la Meca i la guerra santa, per a totes les quals dóna regles. A les mesquites, la direcció de la Meca està indicada pel *mihrab*, cap on es giren els fidels en el moment de l'oració.

El dogma fonamental de l'islamisme és: «No hi ha altre Déu sinó Alà, i Mahoma és el seu profeta.» Amb aquesta fórmula es vol afirmar en absolut el monoteisme, tenint-se a Déu com a universal senyor de cel i terra. Alà està voltat d'àngels, alats i mortals, creats del foc. Hi ha àngels o esperits bons i dolents. [2]

1) J. Huby: *Christus, manuel d'histoire des Réligions.* París, 1912. Pàg. 552.
2) J. Huby: Lloc citat. Pàg. 565.

Segons les creences islàmiques, molt acostades en això a les cristianes, en morir l'home i separar-se l'ànima del cos, aquest torna a la terra, i l'ànima espera en el repòs el judici final, en el qual Déu ha de pronunciar la definitiva sentència. Els dolents són castigats amb l'infern, on sofreixen les terribles penes de l'aigua bullenta, del vent abrusador i del foc roent. Els bons són premiats amb el paradís. lloc de plaer, voltat de jardins esplèndids, ple de vuluptuoses delícies, i on

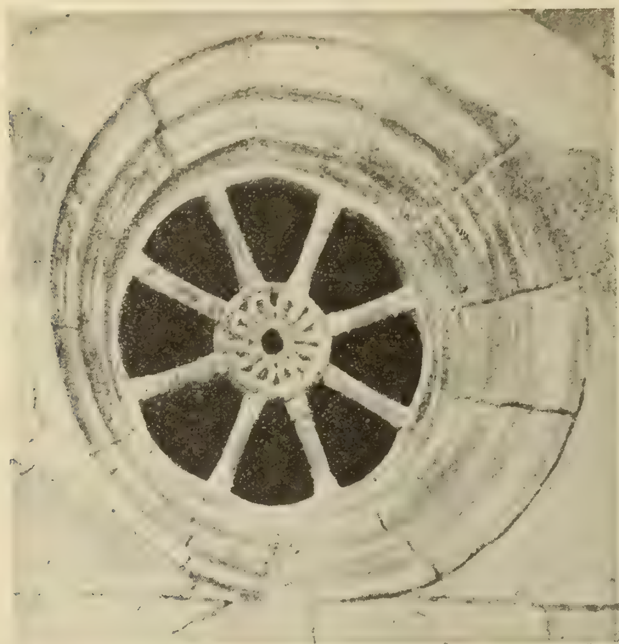
Intents de llaceria en els claustres de la Seu de Tarragona

els escollits troben menges saboroses, bons vins i dones joves sempre verges. Tant el cel com l'infern de Mahoma estan imaginats i descrits amb les vives colors pròpies per ferir el temperament oriental.

No mancaren nombroses heretgies en la doctrina islàmica, entre les quals esmentarem la dels motàsils i la dels sufites, que exerciren alguna influència a la península ibèrica durant el període sarraí. Els motàsils, influïts per la filosofia hel·lènica i per la cultura persa, representen dins l'Islam una tendència nacionalista o separatista. Els sufites eren els ascetes o cenobites de l'Islam, els quals amb llur gènere de vida contradeien el precepte de Mahoma: «No hi ha d'haver monjos dins l'Islam; el nostre monaquisme és la guerra santa.» [1]

1) A. Ballesteros: *Historia de España y su influencia en la Historia universal*. Tom II. Pàg 79.

La clerecía musulmana ortodoxa, amb la cooperació de les autoritats de l'Estat, perseguia amb severitat extraordinària tot moviment d'heretgia, per lleu que fos [1]. En el regnat d'Alhàquem II hi hagué més tolerància, però fou de curta durada, puix que durant el govern d'Almançor tornà amb violència la intolerància ortodoxa. Durant el període tolerant citat, van ésser exposades les doctrines d'un dels heretges musulmans més famosos, Abenmasarra (segle x) que havia format escola, doctrines que exerciren una gran influència en la filosofia musulmana i que, segons alguns autors, influïren àdhuc en filòsofs cristians, com el nostre Ramón Llull. [2]

Influència moresca: *Oculus* en una arcada del monestir de Vallbona de les Monges

La tolerància sarraïna. — La tolerància religiosa per part dels musulmans, si no fou immediata, s'establí ràpidament. [3]

El jou dels sarraïns es féu almenys tan tolerable com el dels visigods. [4]

A la tolerància sarraïna s'atribueix el fet que els cristians sotmesos no promoguessin disturbis polítics durant el segle VIII. [5]

Els partidaris de l'Islam, diuen de passada Calmette i Vidal, associaven d'una manera ben curiosa el fanatisme religiós i llur desig de pillatge. [6]

Estant exemptes els musulmans del pagament de tributs i gravitant tot el pes dels impostos sobre els cristians sotmesos, no hi havia per part dels dominadors cap interès a fer prosèlits entre la raça vençuda, puix que les conversions anaven acompanyades de l'exempció de tributs, i hauria estat ruinós per a l'Erari

1) M. Asín i Palacios: *Abenmasarra y su escuela.* Madrid, 1914.
2) M. Asín i Palacios. Lloc citat.
3) J. Calmette i P. Vidal: *Histoire du Roussillon.* Pàg. 39.
4) R. Dozy: *Histoire des musulmans d'Espagne.* Volum II. Pàg. 38 i següents.
5) F. Carreras i Candi: Volum *Barcelona* de la *Geografia general de Catalunya.* Pàg. 115.
6) J. Calmette i P. Vidal: Lloc citat. Pàg. 38.

que un important nombre de cristians hagués abraçat la religió muslímica.

D'altra banda, com havem dit, els invasors no eren molt nombrosos, i necessitaven el concurs dels cristians per conrear les terres i per a altres treballs, i això els decantà també a mostrar-se tolerants.

Per fantàstiques podem tenir les tradicions populars que parlen del trasllat d'imatges del culte cristià, per dur-les als amagats llocs muntanyencs, on no hi arribés la fúria dels sarraïns. [1]

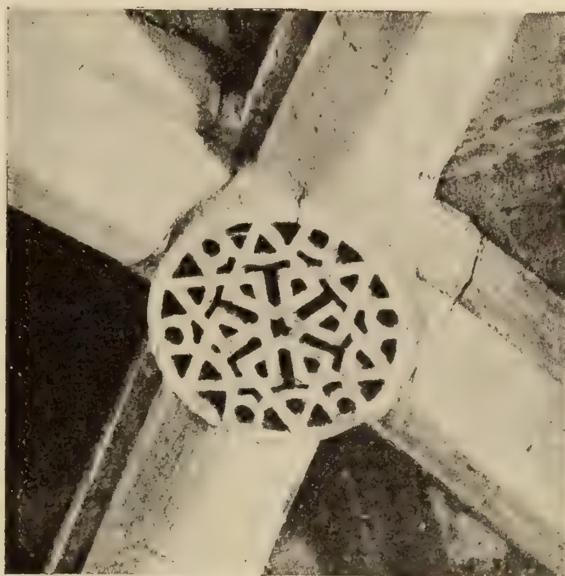
Sembla avui provat que durant els primers anys de la invasió, no hi hagué en totes les terres peninsulars persecucions de cristians. Abans d'Almançor, no apareixen proves de veritables lluites religioses, i tan solament trobem lluites per la dominació política. [2]

En les cerimònies externes del culte cristià era tolerat el toc de les campanes [3]. Era tolerada així mateix la creu alçada en els enterraments. [4]

Tot el rigor, remarca Chabàs, es reservava per castigar amb assots a qui publicament blasfemava de Mahoma. [5]

En les capitulacions era fixat el nombre d'esglésies que tindrien els cristians; no podien construir-ne de noves, i per reparar les velles necessitaven especial autorització. Mentre que alguns soldans permeteren la reparació d'esglésies, d'altres feren enderrocar les construïdes novament.

Les portes de les esglésies havien d'estar obertes nit i dia, per tal de donar acolliment als vianants i viatgers sarraïns.

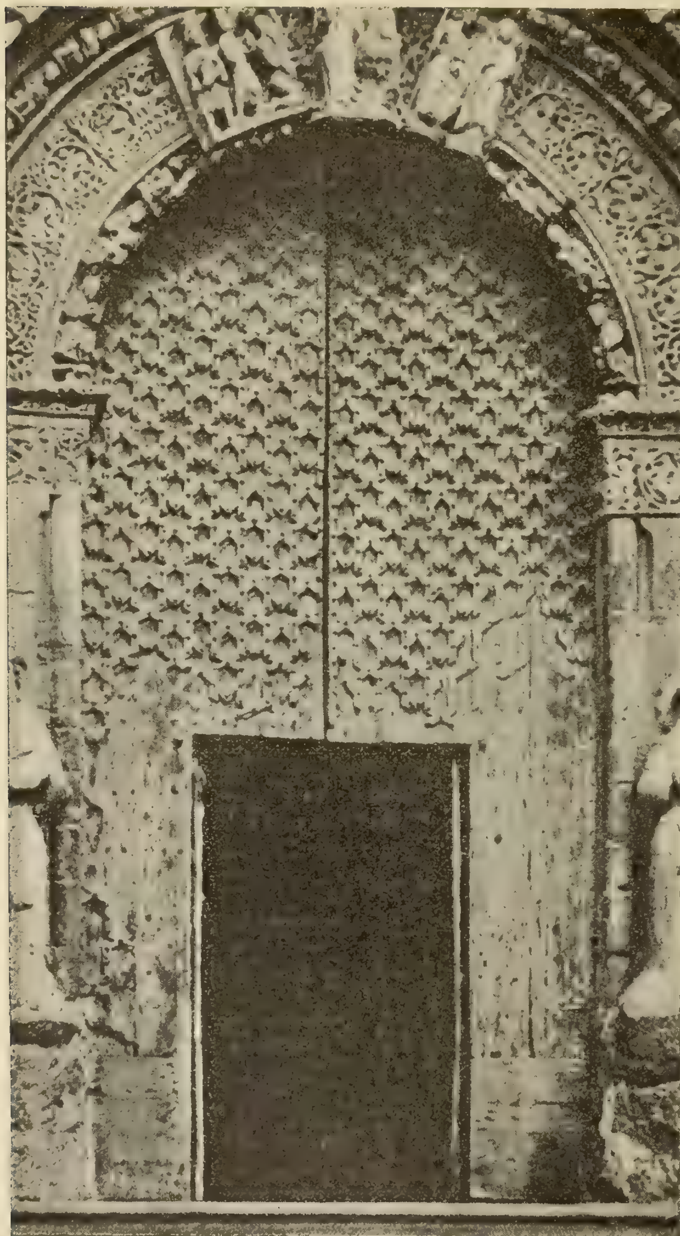
Influència moresca: Clau de volta de la sala capitular del monastir de Vallbona de les Monges

Quan, més tard, el califat es consolidà i l'apostasia s'estengué, les mesures d'opressió es multiplicaren per forçar a l'acceptació del Corà. Des del començament d'aquest període persecutori es prohibí l'ús de la llengua llatina i es manà que els fills dels cristians assistissin a les escoles aràbigues. Els musulmans, al mateix temps,

1) F. Carreras i Candi: Volum *Barcelona* de la *Geografia general de Catalunya*. Pàg. 156.
2) F. Carreras i Candi: Lloc citat. Pàg. 135.
3) R. Chabás: *Los mozárabes valencianos*. Pàg. 8.
4) R. Chabás: Lloc citat. Pàg. 8.
5) R. Chabás: Lloc citat. Pàg. 8.

atiaren les discòrdies religioses entre els cristians i fomentaren els cismes. [1]

Sembla probable que els sarraïns establiren pactes especials de pau i submissió amb alguns monestirs importants, situats en indrets solitaris, on els frares de Sant Benet havien format, no sols llocs de vida ascètica, sinó també pròsperes colònies agrícoles. En el nord de la península, alguns monestirs muntanyencs, defensats ensems per la natura i per obres de fortificació, feren resistència els invasors; però en altres comarques, els convents que es conservaren hagueren de pagar llur seguretat amb onerosos tributs. [2]

Influència moresca: Fusteria de la porta principal de l'església d'Agramunt, amb llaceries

L'opinió de Vicens Lafuente, que afirmava que no són acceptables les tradicions que suposen que alguns monestirs visigods es salvaren del general naufragi de la invasió muslímica [3], és contradita per autors posteriors, que adueixen fets i arguments notables. [4]

1) R. Chabás: *Los mozárabes valencianos.*

2) Francesc X. Simonet: *Historia de los mozárabes de España.* Pàg. 65.

3) Vicens de Lafuente: *Historia eclesiástica de España.* Tom III. Pàgs. 107 i 108.

4) Francesc X. Simonet: Lloc citat. Pàg. 65.

La situació dels cristians. — Entre els cristians sotmesos, les antigues categories socials subsistiren. Però s'afeblí considerablement el poder de l'antiga noblesa, i els serfs milloraren de condició. La gradual atenuació de les diferències de raça influí en l'esborrament de les diferències socials.

Teixit alarb amb inscripció cúfica del sepulcre de Sant Bernat Calvó

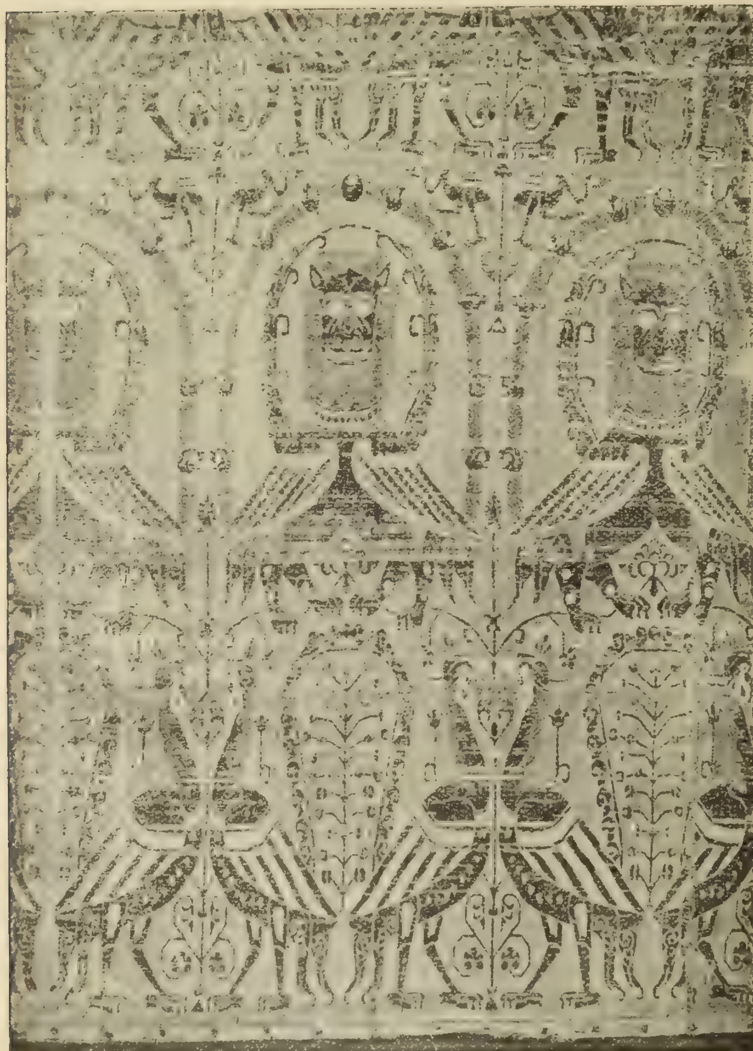
Tenien establerta els alarbs la institució de la clientela, que aplicaren, segons havem indicat, als cristians peninsulars. La clientela sarraïna era anàloga a la romana pels seus efectes. Posava sota la protecció i dependència d'una família els seus lliberts i aquells que per la seva intervenció s'havien fet mahometans. [1]

Els cristians sotmesos havien d'abstenir-se de la predicació i de l'ensenyança religiosa amb caràcter públic, i sobretot de fer prosèlits entre els musulmans. Però moltes regles generals donades en sentit d'exclusivitat religiosa per la legislació muslímica no foren observades a la península, on el culte públic de la religió cristiana era permès i lliure. « En temps normals i pacífics — escriu Simonet —, es permetia als fidels cristians de concórrer a llurs esglésies pública-

1) E. SAAVEDRA: *Estudio sobre la invasión de los árabes en España.* Pàg. 34.

ment i ésser convocats als divins oficis al toc de campanes; es permetia a llurs lectors i salmistes d'alçar les veus des del púlpit i des del chor; se'ls permetia de conduir llurs difunts pels carrers amb la creu alçada, amb ciris encesos i entonant els salms i pregueres de costum; se'ls permetia, en fi, la vida regular i monàstica.» [1]

Moltes diòcesis desaparegueren per la invasió, i les cadires episcopals quedaren desemparades. Entre aquestes diòcesis havem de citar les de Xàtiva, Tortosa, Dènia, Egara (Terrassa), Empúries, Ausona (Vich), Lleyda, Tarragona i Elna.[2] No obstant, diu Simonet que algunes de les seus i diòcesis peninsulars que cita, no quedaren destruïdes del tot, sinó abandonades temporalment per llurs prelats, que es refugiaren a les contrades del nord [3]. Entre les que van ésser molt aviat restablertes hi ha Elna, Girona i Barcelona. Diu Simonet que consta, més o menys

Tela moresca del pali de les Bruixes del monestir de Sant Joan de les Abadesses

1) Francesc X. Simonet: *Historia de los muzárabes de España*. Pàgines 128 i 129.

2) E. Flórez. *España sagrada*. Tom x. Capítol vii.

3) E. Flórez: Lloc citat. — Francesc X. Simonet: Lloc citat. Pàgina 120.

segurament, la persistència i la continuïtat de les diòcesis de Barcelona, Girona, Elx i Urgell. Segons altres autors, només aquesta darrera sembla no haver sofert interrupció en l'època sarraïna [1]. És també probable que persistís a través de l'onada invasora la diòcesi de València. [2]

Ben poca cosa se sap de la història eclesiàstica del període sarraí. Gran part de les coses que se'n conten són fantasies. Els noms de bisbes barcelonins d'aquell temps que figuren en diversos episcopologis són en molta part apòcrifs [3]. Les províncies i diòcesis sofriren canvis en aquesta època.

Villanueva remarca que a la diòcesi de Barcelona els alarbs no tenien ni temps de destruir-hi el cristianisme, puix que llur domini hi durà escassament vuitanta anys; i així afirma que l'església barcelonina és de les poques esglésies peninsulars que poden gloriar-se d'haver conservat incòlume la religió cristiana des de les seves primeres centúries. [4]

Fa notar Dozy que a la península, sota la dominació musulmana, era lliure el culte, però no pas l'Església, la qual estava sotmesa a dura i vergonyosa servitut. El dret de convocació de concilis i el de nomenaments i deposició de bisbes, passà dels reis visigods als soldans alarbs, com al nord d'Espanya havia recaigut en els reis d'Astúries; i aquest dret, confiat a un enemic de la religió cristiana, fou per a l'Església perenne font de mals, d'oprobis i d'escàndols. Si algun bisbe es negava a concórrer als concilis, disposaven els soldans que el seu lloc fos ocupat per jueus o musulmans; els monarques venien la dignitat episcopal a l'encant, de manera que els cristians es veien precisats a confiar llurs interessos més alts a heretges o llibertins, els quals, àdhuc en les festivitats més solemnes de l'Església, assistien a les orgies de les cortesanes, o a incrèduls que públicament negaven la vida futura, o a miserables, en fi, que, no estant contents de vendre's ells mateixos, eren capaços de vendre el propi remat. D'altra banda, tan aviat com els sarraïns hagueren consolidat llur dominació, observaren els tractats que eren garantia dels drets dels cristians amb menys de rigor que en l'època en què llur poder estava encara vacil·lant.

Entre altres exemples d'aquest incompliment dels tractats, esmenta Dozy el cas de la confiscació dels béns d'Ardabast, decretada per Abderraman I per l'única raó que els dits béns li semblaven massa considerables per a ésser posseïts per un cristià, amb la qual cosa quedà violat el conveni celebrat pels fills de Vitiza amb Tàric i ratificat pel califa de Damasc. Afirma Dozy que d'altres tractats sofriren també canvis o modificacions completament arbitraris, de manera que en el segle IX apenes restaven dels tals tractats lleus vestigis. «I com sigui — afegeix — que els doctors islamites ensenyaven que el Govern havia de manifestar el seu zel per

1) F. Valls i Taberner i Ferran Soldevila: *Història de Catalunya.* Volum I. Pàgs. 104 i 105.
2) E. Flórez: *España sagrada.* — V. de Lafuente: *Historia eclesiástica de España.* Tom III.
3) E. Flórez: Lloc citat.
4) J. Villanueva: *Viaje literario a las iglesias de España.* Volum XVII. Pàg. 128.

la religió augmentant el tipus dels tributs dels cristians, s'imposà a aquests tantes contribucions extraordinàries, que ja en aquell segle moltes poblacions, com la de Còrdova, per exemple, s'havien empobreït i sofrien gran estretor. En altres termes, succeí a Espanya allò mateix que s'esdevingué en tots els països conquerits pels alarbs: llur dominació, dolça i humana al començament, degenerà en intolerable despotisme.» Per a sostenir això, Dozy es recolza en l'autoritat del cronista sarraí Abu Ismail el Bacrí [1]. Autors que han escrit posteriorment rebaixen molt aquestes acusacions, que només són plenament veritables aplicades a certs períodes.

Cal creure que al començament no hi hagné gaires conflictes respecte a la conservació de les esglésies cristianes, puix que els alarbs vivien generalment al camp, lluny dels cristians, i establiren mesquites a les alqueries. Però amb el temps molts cristians sotmesos es feren mahometans, i els que continuaren practicant el cristianisme foren desposseïts de llurs esglésies dins les ciutats, quedant-los només les que hi havia en despoblat. Creu Gómez-Moreno que aquesta pèrdua els devia ésser compensada amb alguna llibertat per tenir esglésies i convents en llocs on només habitessin cristians. [2]

Als cristians sotmesos que havien adoptat l'islamisme se'ls anomenava *aslamís* o *moslamites,* o sigui islamites nous. Alguns escriptors moderns els apliquen també el nom de *mul·ladís.*

5. LA CIÈNCIA, LES LLETRES I LES ARTS

La cultura hispano-aràbiga. — Es dóna avui per provat que els musulmans hispànics tenien una cultura molt superior a la dels cristians peninsulars i àdhuc a la dels pobles europeus coetanis [3]. En els primers temps de conquesta i de guerres no podien ocupar gaire lloc les manifestacions de cultura, que donaren una bella florida des dels temps dels Ommiades de Còrdova, protectors de les ciències i de les lletres.

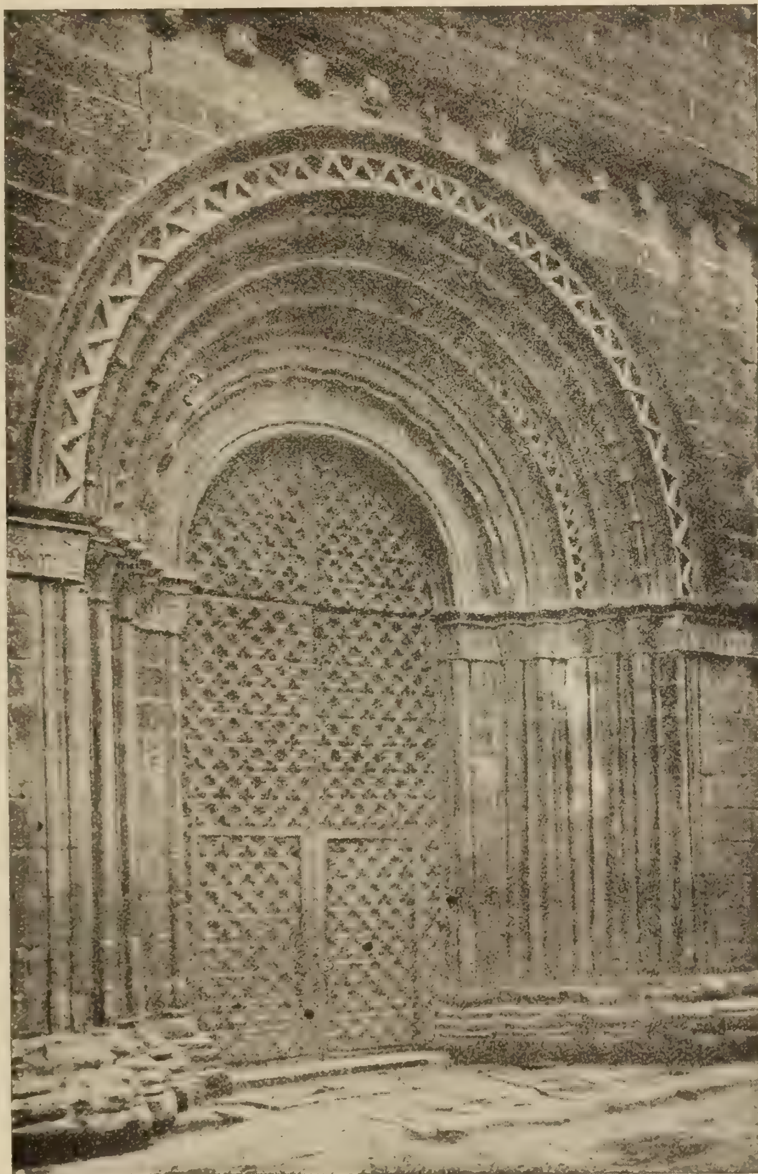
En l'època de l'emirat i del califat independents, l'Estat alarb no intervenia en l'ensenyament. Hi intervenia, sí, l'Església oficial, zelosa de l'ortodòxia mahometana en les escoles.

Sembla que en els primers temps l'ensenyança primària era gratuïta; però no trigà gaire a ésser retribuïda. Pare i mestre pactaven les condicions per a la instrucció del deixeble per un cert temps i per una quantitat determinada. Els petits alumnes començaven alhora a apendre de llegir i d'escriure. S'ensenyava, en pri-

1) *Fotouch as-Cham.* Pàg. 123.
2) M. Gómez-Moreno: *Iglesias mozárabes.* Pàg. 3
3) A. Ballesteros: *Historia de España y su influencia en la Historia universal.* Tom II. Pàg. 110.

mer lloc, el Corà, elements de gramàtica aràbiga, composició i recitació de fragments poètics.

L'ensenyament superior no tenia organització. Els musulmans podien estudiar cadascú pel seu compte alguna o algunes de les branques superiors: gramàtica, literatura, dret, tradicions, exègesi alcorànica, filosofia, astronomia, medicina o música. Els personatges eminents, alts dignataris i ministres, i prínceps reials i tot, acudien a escoltar les explicacions dels professors famosos. Les classes no es donaven en llocs fixos. El professor explicava ara a casa seva, ara a la mesquita o en qualsevol altre lloc, en el temps i hora que millor convenia. Aquest ensenyament era gratuït. Els professors estaven voltats de general respecte, i els califes mateixos els atorgaven altes distincions.

Influència moresca: Porta de l'església de Gandesa

En l'època d'Alhàquem II i d'Almançor, la cultura cordovesa, independit-

zada de la d'Orient, arribà a un alt grau d'esplendor. Les dones tingueren intervenció en l'ensenyament, figurant-hi com a professores i com a alumnes.

De les diverses regions de la península acudia gent a Còrdova per oir les explicacions dels profesors d'anomenada.

La carrera preferida dins l'Estat musulmà hispànic fou la de jurista, la qual tenia, entre altres avantatges, el de dur als càrrecs públics, tant civils com religiosos. [1]

En aquells temps, la Catalunya estricta estava ja fora del domini alarb, i la cultura de Còrdova només hi arribà pel camí internacional de la influència científica.

Capitells de Ripoll

Tingué importància en aquest període la cultura jueva. Un eminent metge i polític jueu, el rabí Josep Aben Hasdai, exercí una gran influència sobre els israelites peninsulars. Hasdai era fill de Jaèn, on nasqué l'any 915. La fama del seu saber el portà al palau del califa Abderraman III, qui li conferí alts càrrecs, venint a ésser el ministre d'Afers estrangers. Diplomàtic habilíssim, el seu nom es féu cèlebre en el segle x. Mort Hasdai l'any 970, el succeí poc després en la influència sobre els israelites peninsulars Jacob Aben Djan, fabricant de sedes, qui fou designat jutge de les comunitats jueves del territori ibèric. Morí Aben Djan en l'any 1000.

En el temps d'Hasdai hi hagué una notable florida de les lletres hebraiques. Entre els literats nascuts en el territori català esmentarem l'escriptor i poeta Menahem ben Saruk, nadiu de Tortosa (919-970). Essent fill d'una humil família, li calgué la protecció d'un personatge. El seu protector fou Isaac, pare d'Hasdai, i a Isaac dedicà les seves més inspirades composicions. Graetz lloa extraordinàriament la vàlua de les obres de Menahem, a qui presenta com el millor estilista hebreu. Hasdai, que continuà donant-li la protecció que ja li havia concedit el seu pare, el cridà a Còrdova, on es dedicà a profunds estudis sobre la llengua hebrea. El resultat d'aquests estudis fou la composició de l'obra *Machberet,* que és un lèxic complet de la llengua hebrea, i on es fa la separació entre les paraules pures i les exòtiques. Els escrits en prosa de Menahem valen molt més que els seus treballs poètics. El seu estil, que en prosa és ondulant i eloqüent, perd el color i la gràcia

1) JULIÀ RIBERA: *Orígenes del Justicia mayor de Aragón.*

en els seus versos [1]. Un alt poeta coetani, jueu com ell, Dunasch ben Labrat, nadiu de Bagdad i cridat també a Còrdova per Hasdai, criticà agrament el *Machberet*. Aquests atacs feren caure en desgràcia Menahem, qui es retirà de la cort califal.

La ciència sarraïna. — En el camp de les ciències es distingiren els alarbs peninsulars en la medicina, la química, l'astronomia i les matemàtiques. Còrdova, en el segle x, era un gran centre mèdic. Una de les especialitats més avançades fou l'oftalmologia; a Azzahra hi havia hàbils oculistes, que en l'any 962 ja operaven les cataractes.

Capitell de Ripoll

Entre els astrònoms assenyalats d'aquest període hi ha Abu-Obaida Moslem, nadiu de València, anomenat «el de l'orientació». Se sap que devers l'any 872 estudià a les escoles d'Orient.

Tingueren també els sarraïns hispànics filòsofs d'anomenada.

Algunes de les escoles filosòfiques representades a la península foren herètiques respecte a l'ortodòxia de l'Islam. Recordarem l'heretgia dels *motàsils*, influïts per l'esperit greco-cristià de Síria i partidaris del lliure albir, i la dels *xiïs* o partidaris d'Alí, influïts per l'esperit zoroàstric. [2]

El descabdellament dels estudis filosòfics alarbs fou a la península relativament tardà. Algunes heretgies s'insinuaren ja en el temps d'Abderraman I i dels seus successors immediats, però tingueren caràcter esporàdic i poc consistent. [3]

Els escriptors. — En el camp literari els alarbs demostraren excel·lents condicions per a les obres de pura imaginació, assenyaladament per a la novel·la d'aventures fantàstiques. *Les mil i una nits* és el tipus magnífic d'aquest gènere. La dinastia hispànica dels Ommiades es distingí per un marcat amor a les lletres. Abderraman I fou un bibliòfil, afició que demostraren també els seus successors. Es formà i cresqué gradualment una biblioteca reial, de la qual es parla ja en temps de Mohamed. El primer soldà amb títol de califa, Abderraman III, era extra-

1) A. Ballesteros: *Historia de España y su influencia en la Historia Universal.* Tom II. Pàg. 109.
2) M. Asín i Palacios: *Abenmasarra y su escuela. Orígenes de la Filosofía hispano-musulmana.* Madrid, 1914. Pàg. 17.
3) M. Asín i Palacios: Lloc citat.

ordinàriament aficionat als llibres; la mateixa afició demostraren diversos prínceps de la casa regnant i personatges cordovesos. Es famosa la biblioteca d'Alhàquem II, que aplegà 400,000 volums; i al palau califal treballaven una legió de copistes, il·luminadors i relligadors. Era Alhàquem II un erudit, i posà interessants anotacions en nombrosos llibres de la seva biblioteca.

La poesia hispano-aràbiga tingué la seva màxima esplendor en el regnat d'Abderraman III i en el govern d'Almançor. De diversos emirs i califes de Còrdova es diu que foren poetes. Respecte a alguns dels al·ludits, com Abderraman I, la versió és probablement fantàstica, segons creu Julià Ribera [1]. Foren poetes l'emir Abdal·là i el califa Abderraman V. Cap dels poetes i literats musulmans notables presenta relació amb el territori català.

Capitell del claustre de la Seu de Girona

La història i la literatura tingueren així mateix a la península i a fora cultivadors il·lustres. Avui els llibres dels historiadors alarbs que tracten de la conquesta i dominació de la península són molt estudiats i utilitzats; i a despit de les abundants inexactituds i faules que contenen, han contribuït poderosament, sobretot en els darrers temps, a establir la història d'aquell període, tan defectuosament conegut.

Un dels més eminents escriptors sarraïns, el jurista, poeta i historiador, Aben-el-Faradhí, fill de Còrdova, fou cadí de València a les darreries del segle x.

Entre els historiadors més notables cal citar Abdelmèlic ben Habib, Abenalcutia, Aljoxaní, Almacarí i Ennuguairí.

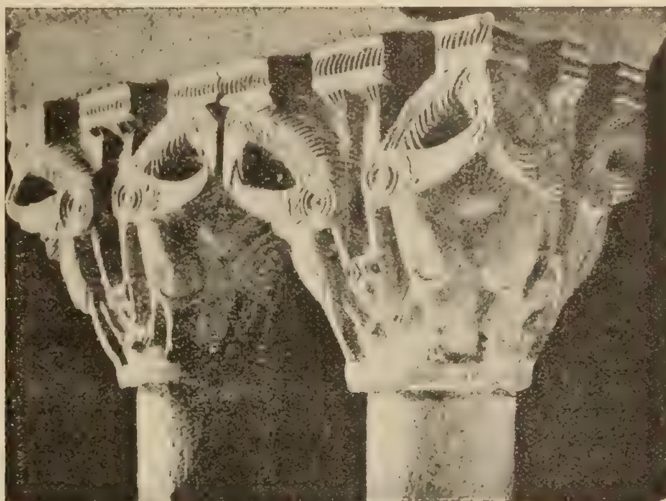
Els musulmans de la península escrivien l'alarb amb caràcters propis, i aquesta escriptura es denominà espanyola. Per escriure, els sarraïns usaven càlams.

Hi ha notícies i indicis que els mosàrabs produïren una copiosa literatura llatina i aràbiga. Per diverses circumstàncies, amb prou feines n'han quedat vestigis. [2]

Simonet troba una sèrie de coincidències en el llenguatge dels documents mosaràbics de Castella, Aragó, Bètica i Espanya oriental, tot fent la salvetat que Catalunya, València i les illes Balears estaven subjectes, des d'una edat remota, a influències lingüístiques especials. [3]

1) A. Ballesteros: *Historia de España y su influencia en la Historia universal.* Volum II. Pàg. 126.
2) Francesc X. Simonet. *Historia de los mozárabes de España.* Pàg. XXIII.
3) Francesc X. Simonet: *Glosario de voces arábigas y latinas usadas de los mozárabes.* 1889. Pàgs. CXCIX i CC.

Sembla cosa certa, diu Griera, que la invasió sarraïna a la península, ni canvià el camí de les velles cultures, ni en fressà de nous que influïssin en la formació de les llengües romàniques peninsulars [1]. El vocabulari que hom troba a la literatura cristiana dels mosàrabs és desconegut en el català [2]. Això indueix a creure que les coincidències fonètiques de la llengua vulgar dels mosàrabs amb el català i amb l'aragonès no tenen cap força.

Capitells de l'Estany

A la part oriental de la península, la influència sarraïna fou molt feble, i el lèxic de procedència aràbiga és insignificant. «És ver — observa Griera — que es cita una ambaixada del comte Berenguer de Barcelona al califa de Còrdova (975), i que la moneda aràbiga amb inscripcions aràbigues circulava per Catalunya. Aquest fet, però, no és més que una prova de l'internacionalisme de les nacions mediterrànies que, alguns segles més avant, havien d'adquirir tanta preponderància. En aquesta contrada les condicions varen ésser totalment diferents, com ho havien estat abans, en l'època romana. En els segles v, vi i vii, els bisbes de la Narbonensis subscriuen els concilis celebrats a la província Tarraconensis, costum que es continua fins que la seu de Tarragona és novament restablerta.» [3]

L'art musulmà peninsular. — Abans de Mahoma, l'art no tingué manifestacions importants entre els alarbs. Fou llur expansió religiosa, militar i política, la causa que determinà l'eclosió de l'art sarraí, que donà obres esplèndides.

Les millors obres de l'art sarraí són, indiscutiblement, les d'arquitectura. Havent posat entrebancs el Corà a la representació de la figura humana, els alarbs no es dedicaren gaire a l'escultura ni a la pintura, i tot llur instint artístic s'abocà a la construcció. Bastiren mesquites i palaus que són meravelles artístiques. Cèlebres són les mesquites de Damasc, Bagdad i el Caire, i la d'Omar a Jerusalem. Les grans ciutats

1) A. Griera: *Afro-romànic o ibero-romànic? Estudi sobre els corrents històrico-culturals que han condicionat la formació de les llengües romàniques en la península ibèrica.* «Butlletí de Dialectologia Catalana». Any 1922. Pàg. 40.

2) A. Griera: Lloc citat. Pàgs. 45 a 48.

3) A. Griera: Lloc citat. Pàg. 50.

de l'Imperi alarb foren convertides en magnífiques capitals, amb soperbs monuments i amb jardins bellíssims.

En art, com en ciències i en literatura, els alarbs acudiren sobretot als manlleus a Pèrsia i Bizanci.

A les comarques d'Orient que ocuparen, els sarraïns adoptaren molta cosa dels estils d'arquitectura i decoració tradicionals en aquelles regions, i un fet anàleg devia succeïr a la península ibèrica. En els primers edificis que els alarbs construïrenací, aprofitaren ensems els materials i les ensenyances dels monuments visigòtics, i hom pot remarcar una gran diferència entre les obres que executaren en els primers temps de la conquesta i les obres posteriors. Per exemple, si comparem la finestra avui acollada a un pany de paret dels claustres de la catedral de Tarragona amb la mesquita de l'Aljaferia de Saragossa, notarem que aquella presenta ornaments gairebé bizantins i simples entrellaçats, mentre que aquesta està atapeïda dels característics ornaments alarbs de fulles estilitzades [1].

A la península ibèrica són famoses les mesquites de Toledo i de Còrdova i el palau de l'Alhambra a Granada. Notable fou també l'art sarraí de fer jardins. Els del Generalife, a Granada, són meravellosos.

Cal advertir, tanmateix, que moltes obres atribuïdes als sarraïns les executaren elements de les poblacions sotmeses.

En les construccions de la mesquita de Còrdova van ésser aprofitats una multitud de fragments, capitells, relleus i frisos d'edificis visigòtics, alguns dels quals foren desmuntats expressament per aquest objecte. Els califes espanyols, per bastir el palau de Medina Azzahra i la mesquita de Còrdova, feren cercar columnes i capitells a Àfrica, a Constantinoble, als punts més allunyats de la Hispània i la Gàl·lia. [2]

Capitell de Sant Pere de Galligans

La cosa més notable de la tècnica constructiva de l'art califal fou la volta a base d'arcs que s'encreuen formant combinacions geomètriques, sistema que ve a ésser el mateix de les voltes gòtiques, amb dos segles d'anticipació i en harmonia amb les fastuositats cordoveses. [3]

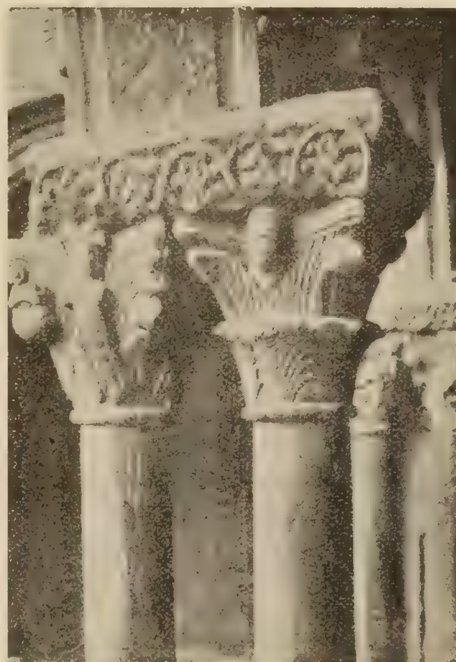
Als alarbs, com als altres pobles

1) J. Pijoan: *Historia del Arte.* Tom II. Pàg. 219.

2) J. Puig i Cadafalch: *L'arquitectura romànica a Catalunya.* Volum I. Pàg. 338. Volum II. Pàg. 568.

3) M. Gómez-Moreno: *La civilización árabe y sus monumentos en España.* Pàg. 589.

orientals, no els plavia la reproducció de la figura humana. D'altra banda, els era prohibida aquesta representació en els temes de caràcter religiós. Per això les escultures sarraïnes de volum enter són molt escasses. Entre les poques estàtues musulmanes de què hi ha record, citarem l'estàtua de la favorita del califa Abderraman III que aquest féu col·locar a Medina-Azzhara. Una mostra d'escultura de figures zoològiques la tenim en els lleons que volten la font del pati de l'Alhambra de Granada, al qual donen nom. La prohibició corànica respecte a les figuracions animades fou observada generalment a les mesquites; però no fou observada sempre en l'arquitectura civil.

Capitells del claustre de Ripoll

Les dues úniques restes de pintures decoratives amb retrats i figures que hom coneix avui, no són pròpiament obra d'artistes alarbs. Una d'aquestes restes és la pintura sobre cuiro de l'Alhambra, a la sala del Tribunal, representant escenes de caça i torneig, obra resoltament atribuïda avui a artistes italians que treballaven per encàrrec dels reis de Granada. [1]

Fent contrast amb l'escassetat de pintures d'aquesta classe, es conserven nombrosíssims manuscrits alarbs, de caràcter poètic i històric, amb miniatures. Els miniaturistes alarbs brillaren especialment a Pèrsia i a l'Índia.

Una remarcable especialitat dels artistes alarbs foren les arquetes de vori i les piles d'ablucions. En aquests treballs aconseguiren un gran domini tècnic. Per influència de l'art sarraí en la dita branca, sorgí a la cort de Ferran I de Lleó una escola eborària que donà belles obres.

Eren els alarbs molt amics de la música. Hi ha referències sobre músics ambulants que tocaven el tamborí i altres instruments. [2]

L'arc de ferradura. — Fou creença general, fins a la meitat del segle XIX, que l'arc de ferradura o ultrapassat (és a dir, el que és major que el semicírcol) fou importat a la península ibèrica pels alarbs [3]. Posteriorment, els estudis arqueològics i històrics han demostrat, cada vegada amb més força i amb més precisió, que

1) J. PIJOAN: *Historia del Arte.* Tom II. Pàg. 241.
2) J. RIBERA.
3) V. LAMPÉREZ: *Historia de la arquitectura cristiana española en la Edad media.* Revista «Arquitectura y Construcción». Barcelona. Anys 1901 i 1902.

abans de la florida de l'arquitectura sarraïna el dit arc era usat ja, tant a Orient com a Occident. A la península ibèrica n'hi ha exemples en vestigis de l'època romana. En alguns d'aquests, trobats a les regions pirenenques catalanes, apareix l'arc ultrapassat, com en l'urna cinerària de Bausen, a la Vall d'Aran. D'altra part, s'ha arribat a la conclusió que l'arc de ferradura és precisament una de les característiques de l'arquitectura visigòtica. [1]

L'arc de ferradura visigòtic el tenim, a Catalunya, en el pla de l'absis de Santa Maria de Terrassa, a la seva part interior. En el mateix grup de les esglésies terrassenques, de què havem parlat en el lloc corresponent [2], pot assenyalar-se també l'absis triconque de Sant Pere, els absidiols del qual s'obren en un trapezi inscrit en un arc més gros que la semicircumferència. [5]

Capitell del claustre de la Seu de Girona

Hom es decanta a creure que l'arc de ferradura o ultrapassat, característic dels monuments alarbs de les terres mediterrànies, el van apendre els constructors sarraïns en els monuments visigòtics de la península. Aquesta forma d'arc s'estengué després a l'Àfrica del Nord, i per tradició ha perdurat en les construccions modernes del Marrocs, Tunis i Argèlia. [4]

Veiem l'arc de ferradura d'influència aràbiga en algunes esglésies catalanes molt antigues. Descripcions detallades de les dites esglésies les trobem en Puig i Cadafalch, Falguera i Goday i Gómez-Moreno [5]. A la Catalunya estricta podem esmentar les esglésies d'Olèrdola, Pedret, Marquet i Sant Julià de Boada. Al Rosselló i Cerdanya hi ha les esglesioles de Sant Martí de Fonollar, al terme de Maurellàs [6], Santa Maria de Vida, Osseja i Ix [7]. Puig i Cadafalch, Falguera i Goday, fa catorze anys, no s'atreviren a precisar la cronologia d'aquestes esglésies, o millor dit, de llurs parts més antigues, on els arcs de ferradura apareixen. Insinuen, sense decantar-s'hi massa, la hipòtesi que són

1) Ferreiro: *Historia de la Santa A. M. Iglesia de Santiago.* Santiago, 1900. — Puig i Cadafalch, Falguera i Goday: *L'arquitectura romànica a Catalunya.* Volum i. Pàgs. 261 i següents. — M. Gómez-Moreno: *Iglesias mozárabes.* Preàmbul.

2) Vegi's el present volum. Pàg. 307.

3) Puig i Cadafalch, Falguera i Goday: Lloc citat. Pàgs. 367 i 368.

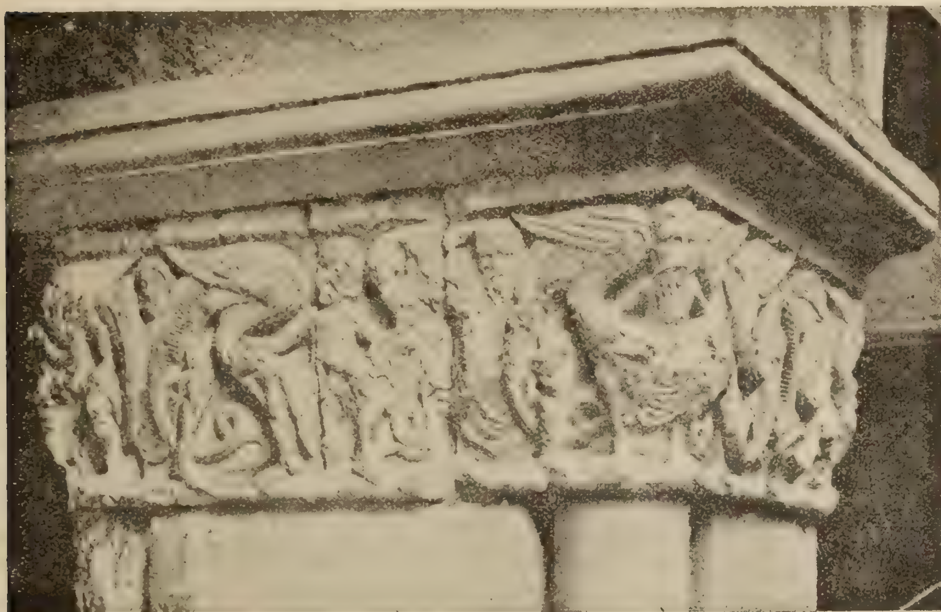
4) J. Pijoan: *Historia del Arte.* Tom ii. Pàg. 219.

5) J. Puig i Cadafalch Falguera i Goday: Lloc citat. Volum i. Pàgs. 311 i següents. — M. Gómez-Moreno: Lloc citat. Pàgs. 41 i següents.

6) P. Vidal: *Guide historique et pittoresque dans le departement des Pyrénées Orientales.* Perpinyà, 1889. — J. Brutails: *L'art religiós en el Rosselló.* Pàgs. 21 i següents.

7) J. Brutails: Lloc citat. Pàg. 23.—P. Vidal: Lloc citat. Pàg. 102.

d'època visigoda [1]. Tanmateix, remarquen algunes dades que porten cap a la bona fixació cronològica, o sigui la dels segles IX i X. Recentment, els estudis de Gómez-Moreno sobre les esglésies mosaràbigues han decantat a resoldre en aquest darrer sentit el problema de les dites esglésies. Cal dir, però, que Gómez-Moreno té

Claustre de la catedral de Girona

tendència a eixamplar el camp de la influència dels mosàrabs en l'art de construcció.

En tractar de l'arquitectura catalana dels primers temps de la Reconquesta, parlarem nosaltres amb més extensió d'aquestes esglésies.

La variant musulmana i mosàrab de l'arc de ferradura, amb el seu característic peraltat, és a dir, amb l'arc més alt i més clos, entrà en els dominis cristians a les darreries del segle IX, en el temps d'Anfós III, portada pels mosàrabs que emigraren als reialmes de Castella i Lleó. [2]

Els teixits. — Durant l'època abassida, els alarbs s'assimilaren verament la civilització persa, i es produí entre ells una gran florida de l'art textil sarraí, al qual pagaren tribut l'Orient i l'Occident. Hi havia en aquesta indústria especialitats pròpies de les diverses províncies. Eren els teixits sarraïns teles sumptuosíssimes de cotó,

1) Puig i Cadafalch, Falguera i Goday: *L'arquitectura romànica a Catalunya.* Volum I. Pàg. 361 i següents.
2) Puig i Cadafalch, Falguera i Goday: Lloc citat. Pàg. 366.

lli, llana, seda o pèl animal. On s'han conservat més restes d'aquests teixits és a les esglésies i convents, puix que no hi havia teles més pròpies per cobrir els altars i per vestir els sacerdots [1]. Els noms de nombrosos teixits alarbs han quedat en els idiomes de l'Occident europeu, com el *ras* (Atlas), *domàs* (Damasc), *baldaquí* (teixits de Baldac o Bagdad).

En l'obra artística de teixits i catifes, com en altres branques de l'art, els sarraïns peninsulars foren deixebles dels coptes, dels bizantins i dels perses sassànides. El principal element que ells hi afegiren fou la decoració caligràfica. Sovint les línies de llegendes formen bellíssimes orles. [2]

Capitell de Sant Pere de Galligans

El Drisi i Almacarí diuen que la comarca d'Almeria era la que, en llur època, produïa les més belles teles de la península. A Sevilla i Jaèn es fabricaven en gran abundància els teixits de seda. Posteriorment, les principals fàbriques s'establiren a Granada, d'on sortien en el segle XV teixits admirables per la bellesa de color de llurs entrellaçats geomètrics [3]. Cap altra tela iguala llur esplendor.

En l'època califal els teixits alarbs de la península pertanyen a dues branques diferents: la sassànida i la copta. A la primera correspon el famós teixit de l'elefant, que es guarda al Museu de Vich.

Els teixits sarraïns van ésser usats com a ornaments en algunes catedrals de la península. La catedral de Lleyda posseí fins fa poc el famós tern de Sant Valeri, obra sarraïna procedent de l'església catedral de Roda. Sabem que a Tortosa hi havia teixidors de draps i sedes. [4]

La ceràmica. — L'esplèndida florida de la ceràmica sarraïna es produí a Màlaga, i passà després a València. Aquells ceramistes imitaren de primer la terrissa de Pèrsia i Mesopotàmia. Més endavant evolucionaren i crearen tipus propis, que foren els vasos i gerros amb dibuixos d'or o rajoles blaves.

L'haver existit de cop aquesta indústria a Màlaga féu que fins quan era València el centre principal de producció, la dita ceràmica fos anomenada «terra de Màlaga». Hi havia les principals fàbriques a Burjassot, Paterna i Manises, les

1) A. MÜLLER: Volum XIV de la *Historia Universal*, de J. Oncken. Pàg. 181.
2) J. PIJOAN: *Historia del Arte*. Tom II. Pàg 247.
3) J. PIJOAN: Lloc citat. Tom II. Pàg. 247.
4) E. MORERA I LLAURADÓ: *Tarragona cristiana*. Volum I. Apèndix núm. 14, document B.

quals usaren gairebé exclusivament dues colors, l'or i el blau; aquest darrer color era intens i d'un llustre admirable. [1]

«El segle xv — escriu Pijoan — fou una època de glòria per a València; tota l'activitat artística i espiritual de la confederació catalano-aragonesa aflueix a la vall del Túria. La seva ceràmica era estimada sobre totes les altres del món: el Senat de Venècia fa per ella una excepció en el seu aranzel prohibitiu; s'importa a Bruges i al Caire per tal d'escampar-la per Occident i Orient; els grans enamorats de coses belles, com el rei Renat d'Anjou i els Mèdicis, volen posseir aquests vasos, que pinten amb tanta de mestria els obrers semi-alarbs de Paterna o Manises. A Toscana és imitada servilment; la ceràmica florentina d'aquesta època, no és sinó una còpia vulgar de la valenciana, que repeteix allí, a la terra clàssica del Renaixement, els arabescos en blau i or de fulles estilitzades. Al seu torn, una certa influència italiana es deixa sentir en la ceràmica mosàrab valenciana del segle xv». [2]

Capitell de l'Estany

Les plaques i rajoles sarraïnes foren imitades també a les fàbriques de l'horta de València, amb predomini del color blau. D'ací vé el nom castellà de *azulejos*.

A Barcelona van ésser fabricades més tard rajoles d'aquestes. Però ací foren més una indústria que un art. No hi havia en les rajoles barcelonines aquella agilitat de mà de les valencianes, que eren pintades sense cap mena de motllo. [3]

La ceràmica de l'època califal seguí les tradicions indígenes, tot rebent influències abbasides, és a dir, de Mesopotàmia. El procediment per a l'elaboració era el de posar l'òxid de plom damunt de la terrissa. La decoració s'obtenia generalment amb un perfilat negre de manganès, amb colors vermells i grocs al fons, i amb entrellaçats i inscripcions de gran riquesa. La més antiga ceràmica hispano-musulmana que hom coneix fins avui ha estat trobada a Elvira i Azzahra, i no remunta més enllà del segle x.

6. L'ARQUEOLOGIA SARRAÏNA A CATALUNYA

Escassetat de restes sarraïnes. — Són escasses a la Catalunya estricta les restes arqueològiques del període alarb, com escassa hi fou la influència mora. Puig i Cadafalch, estudiant l'abast d'aquesta influència abans del segle xii, arriba a la

1) J. Pijoan: *Historia del arte*. Tom ii. Pàg 245.
2) J. Pijoan: Lloc citat. Pàg. 246.
3) J. Pijoan: Lloc citat. Pàg. 246.

conclusió que fou molt lleu. Són efectivament ben pocs — diu — els rastres que se'n troben en el tros de terra que anomenem Catalunya vella, que els musulmans posseïren durant menys d'un segle i sense deixar memòria ni en els noms de la terra, ni els cognoms dels homes, ni en les runes, ni en els costums. Altres vegades solament sembla traslluir-se la conversió de les mesquites en esglésies en algun que altre document, mes la major part d'ells es refereixen, més que a donacions de mesquites, a promeses de les de les ciutats que no es conqueriren fins més tard, i encara més a llurs terres i béns que als edificis. Aquesta és la relació més forta entre catalans i musulmans: la de la conquesta, la de la guerra. Invasions i corregudes dels musulmans, cremant ciutats i arrasant monestirs; corregudes dels nostres comtes, amb els bisbes i senyors de la terra, arribant fins a Múrcia i fins a Còrdova; després les altres relacions internacionals, principalment la del comerç, que fa circular a Catalunya la moneda aràbiga i fa adoptar a Catalunya son sistema monetari i encunyar *dinars* iguals als del rei de Màlaga, amb llegenda mora i amb el nom del comte de Barcelona, i que porta entre nosaltres les teles moresques i els objectes d'Espanya, nom que significa en aquesta època a Catalunya «terra dels moros.» [1]

Capitells de l'Estany

No es troba en aquell temps cap rastre d'influència moresca en l'escultura, que era escassa i pobríssima; ni en la pintura, que hom creu que fou portada ací des de l'Orient cristià per colles que recorrien la vessant septentrional de la mar Mediterrània. Afegeix Puig i Cadafalch que no cal dir que tampoc se'n troba en l'arqui-

1) J. Puig i Cadafalch: *Els banys de Girona i la influència moresca a Catalunya.* «Anuari de l'Institut d'Estudis Catalans». Volum v. Any 1913-1914. Pàg. 689.

tectura, romana en la seva construcció i lombarda en les seves rudimentàries formes decoratives, «seguint la gran escola que s'estengué per la vessant mediterrània de França i pel nord d'Itàlia i que penetrà fins al cor dels Alps.» [1]

Això durà fins al segle XII. En aquest temps les coses canviaren. «És el moment de la transformació de l'art que hem anomenat el primer romànic en l'arquitectura més sàvia i més formada, en què els picapedrers tornen a desenrotllar llur saber oblidat; en què neix amb sos temes complicats i amb sa iconografia intrincada i complexa, la bella escultura dels nostres claustres i de les nostres portes; l'art dels segles XII i XIII que hem qualificat de segón romànic.» [2]

Mancusos de Barcelona, imitació dels *dinars* encunyats a Ceuta pel rei de Màlaga Iahia Almotalí. La moneda inferior porta la llegenda *Raimundus comes*. Corrien en la primera meitat del segle XI

Amb aquesta transformació coincidí l'augment intens de la influència musulmana, la qual es deixà sentir notablement en el camp artístic.

En els edificis religiosos, en els temples i els claustres dels monestirs catalans construïts en el segle XII, hom troba algunes vegades temes orientals, mentre que el conjunt segueix la tradició del pla de l'edifici català del segle XI o els nous mètodes portats pels monjos de la Gàl·lia.

La llaceria moresca, rectilínia o curvilínia, és l'element geomicètr més interse-

1) J. Puig i Cadafalch: *Els banys de Girona i la influència moresca a Catalunya*. Pàg. 689.
2) J. Puig i Cadafalch: Lloc citat. Pàgs. 689 i 690.

sant del segle XIII. Trobem llaceries moresques a la porta de Cubells, a les gelosies que tanquen els *oculus* dels claustres de Vallbona de les Monges i de la seu de Tarragona, i en les claus de volta de la Suda de Lleyda, que són del temps de Jaume I. [1]

Molt més marcada és la dita influència en les obres de fusta d'aquella època a la Catalunya oriental, on impera en absolut la llaceria, com a les portes de Santa Maria d'Agramunt i de Gandesa, construïdes de *lazo lefe,* segons el nom que li donaven els fusters mudèixars o moriscos castellans, i que era la llaceria que anava, no ensamblada, sinó sobreposada a les posts o taules, sistema que es perpetuà en la fusteria catalana fins en plena arquitectura gòtica i del Renaixement.

En el segle XIII trobem a Catalunya un altre element d'influència sarraïna, l'arc lobulat, tan característicament musulmà. Aquest arc apareix en el claustre i en qualque capelleta de la seu de Tarragona, i a les arcades del claustre de Sant Pau del Camp, de Barcelona. En els dits llocs, en efecte, les arcuacions lombardes de la coronisa són lobulades. Tots aquests elements geomètrics resten isolats; no tenen cap relació amb la decoració immediata. [2]

Capitell de Galligans

L'aparició d'aquests elements morescos en la nostra arquitectura de la dita època pot explicar-se per la participació de mosàrabs en les arts de la construcció. Però la influència queda limitada als detalls, sense entrar en el conjunt, reduïda a la pura exornació. [3]

«Tota l'edat mitjana — escriu Puig i Cadafalch — concebeix així l'art; admetent la col·laboració del decorador exòtic, de l'escultor foraster amb els seus temes especials executats com una rutina de l'ofici, sense preocupar-se del mestre que treballa prop seu temes d'un art divers o oposat. El mateix fenomen s'esdevindrà a casa nostra amb la vinguda tardana de l'art gòtic i amb la importació de les formes italianes del Renaixement però aquestes arribaran a vèncer i a imposar-se a l'art predecessor...» [4]

La penetració de la influència sarraïna és més intensa en els temes iconogràfics, tant zoològics com humans, de l'escultura, que en els temes geomètrics i en l'arqui-

1) Puig i Cadafalch, Falguera i Goday: *L'arquitectura romànica a Catalunya.* Volum III. Pàg. 866.
2) J. Puig i Cadafalch: *Els banys de Girona i la influència moresca a Catalunya.* Pàgs 716 i 717.
3) J. Puig i Cadafalch: Lloc citat. Pàg. 718.
4) J. Puig i Cadafalch: Lloc citat. Pàg. 718.

tectura en general. Els al·ludits temes iconogràfics eren copiats o imitats dels llibres i dels teixits alarbs que per conducte dels canonges i dels frares arribaven a mans dels escultors dels claustres i dels portals sumptuosos [1]. Puig i Cadafalch assenyala la porta del santuari de Belloc a Santa Coloma de Queralt, on hi ha algun tema derivat segurament d'un vori sarraí; els claustres d'Estany, Girona i Sant Cugat del Vallès, on veiem la fauna que caracteritza els teixits orientals o xipriotes, sicilians o andalusos. Els mateixos temes, acompanyats de llegendes cúfiques, es repeteixen en la decoració interior d'un dels absis del temple monacal de Sant Joan de les Abadesses. L'origen d'aquests temes en l'arquitectura romànica d'Europa cal cercar-lo de primer en els teixits bizantins, perses i aràbics que el comerç ultramarí portava abundosament. [2]

Capitell de l'Estany

En els tallers musulmans de teixits s'ajuntaven els dos corrents, el persa i el bizantí. Els tallers cristians i musulmans de la mar Mediterrània oriental, d'una banda, i els tallers hispano-sarraïns, de l'altra, portaven als escultors romànics els models d'aquesta decoració. Remarqui's que l'art bizantí només adoptà una part de la decoració oriental, i que l'Occident rebé de l'est temes que no passaren per Constantinoble, puix que allí no hi foren coneguts [3]. Fou l'art musulmà de la península ibèrica, i no l'art bizantí, el que dugué els dits temes orientals a l'art romànic, i sobretot la imitació dels temes de les teles en l'escultura. [4]

En l'escultura catalana els principals temes imitats són els següents: els ocells picant les raïmades que pengen de les llaceries, els mamífers i ocells encarats, la lluita de l'home amb la fera, i l'àguila devorant l'anyell [5]. Aquests temes escultòrics són d'una gran valor decorativa.

En els capitells del claustre de la seu de Girona és on més forta es mostra aquesta influència. Cal citar també els claustres de Sant Pere de Galligans, Ripoll, Sant Cugat del Vallès, Llussà, Estany i Sant Joan de les Abadeses. Però fins en la imitació de temes, que és on més es manifesta la influència sarraïna, té aquesta un caràcter eminentment anecdòtic, i és més aviat d'assumpte que artística. [6]

Observa Puig i Cadafalch que és ben distinta la influència sarraïna a Catalunya

1) J. Puig i Cadafalch: *Els banys de Girona i la influència moresca a Catalunya*. Pàg. 718.
2) J. Puig i Cadafalch: Lloc citat. Pàg. 720.
3) Bréhier: *Études sur l'histoire de la sculpture byzantine*. Pàgs. 65 i següents.
4) Bréhier: Lloc citat. Pàgs. 65 i següents.
5) J. Puig i Cadafalch: Lloc citat. Pàg. 723.
6) J. Puig i Cadafalch: Lloc citat. Pàg. 726.

de la que l'art musulmà exercí a Aragó i a Castella. «Allí — diu — la transfusió de formes ve llargament preparada: nuclis de cristians mosàrabs resten amb llurs pràctiques visigodes enclavats en els dominis musulmans, conservant antigues formes i regles d'arquitectura; l'evolució de la primitiva escola asturiana és plenament influïda per l'art aràbic; els costums evolucionen i prenen un caràcter marcadament oriental; la formació d'una escola romànica amb maó, allí localitzada [1], i l'existència d'un art exercit pels mudèixars porta a la creació de formes típiques, derivació de l'art musulmà, ben determinades.» [2]

La penetració artística sarraïna a la Catalunya vella és gairebé nul·la fins que arribem als banys de planta moresca (segle XII), on queda limitada a la disposició dels serveis. [3]

Les muralles i castells. La Suda de Lleyda i la de Tortosa. — En algunes muralles de la nostra terra queden encara vestigis alarbs. En els murs ciclòpico-romans de Tarragona apareix, en certs indrets, un coronament de tàpia que hom considera sarraí. [4]

A través de les polèmiques erudites i de premsa que hi hagué anys enrera respecte a l'antiga porta de Santa Marguerida, de la ciutat de Mallorca, s'afirmà el parer dels qui sostenen que es tracta de la mateixa porta del recinte amurallat sarraí anomenada *Bab-al-Kofol* [5]. Segons la tradició, per la dita porta entraren els catalans comandats pel rei Jaume I, en assaltar les muralles, el darrer dia de l'any 1229. Nombroses obres d'història i diversos documents confirmen en aquest punt la tradició. És possible, però, que l'entrada fos, no per sota mateix de la porta, sinó per aquell costat [6]. Exemplar de les construccions militars dels segles XI i XII [7], aquesta porta era apel·lada de l'Esvaïdor (nom que s'interpreta com a porta de la Destrucció o de la Conquesta, puix que Bernat Desclot diu que els assaltants *svahiren e scomponeren tot* per aquella banda) [8], i en el segle XIV va ésser policromada, d'on ve el nom de Porta pintada amb què fou coneguda. [9]

La Suda de Lleyda era en el seu origen el castell sarraí de la ciutat. Les seves sales estaven cobertes amb enteixinats de fusta, que en el regnat de Jaume I foren substituïts per voltes de pedra [10]. Cap a les acaballes del segle XII s'estengué el

1) V. LAMPÉREZ: *Historia de la arquitectura cristiana española*. Madrid. 1908. Volum I. Pàgs. 699 i següents.
2) J. PUIG I CADAFALCH: *Els banys de Girona i la influència moresca a Catalunya*. Pàg. 727.
3) J. PUIG I CADAFALCH: Lloc citat. Pàg. 728.
4) E. MORERA I LLAURADÓ: *Tarragona antigua y moderna*. Pàg. 19.
5) ANTONI VIVES: *La puerta de Santa Margarita de la muralla de Palma de Mallorca*. «Boletín de la Real Academia de la Historia». Tom III. Any 1908. Pàgs. 292 i següents. — A. P. I M.: *Bab al Kofol. (Puerta de Santa Margarita)*. «Revista de Archivos, Bibliotecas y Museos». Tom XX. Any 1909. Pàg. 465.
6) ANTONI VIVES: Lloc citat. Pàg. 294.
7) A. P. I M.: *Bab-al-Kofol (Puerta de Santa Margarita)*. Pàg. 465.
8) BERNAT DESCLOT: *Crónica*. — QUADRADO: *Historia de la conquista de Mallorca*. Ciutat de Mallorca, 1850. Pàg. 395.
9) ANTONI VIVES: Lloc citat. Pàg. 295.
10) *Crònica del rei Jaume*. Edició Aguiló. 1873-1905. Pàg. 19.

flanqueig de muralles per torres, que caracteritzen la forma exterior de diversos castells. Un exemple d'aquest moment fou el castell de la Suda [1], aleshores modificat, i que en la nova forma arribà, en ruïnes, fins a pocs decennis enrera.

El castell avui anomenat de Sant Joan, a Tortosa, era abans conegut amb el nom de la Suda o Assuda, nom que, per si sol, ens indica que fou, primitivament, un castell de la ciutat sarraïna. És possible que els moros alcessin la Suda aprofitant les despulles de l'Arç o ciutadella romana, o d'algun temple romà bastit al cim del turó que domina la ciutat. Aquesta suposició està reforçada per la troballa, en el dit castell, de restes romanes escampades, entre les quals hi ha diversos trossos de columna de pedra granítica, d'època romana, iguals als que s'han trobat a Tarragona. [2]

Fou Tortosa, amb la seva comarca, un dels llocs de la Catalunya estricta on més estada feren els alarbs i més considerable influència exerciren. La ciutat donà nombrosos escriptors, juristes, homes de ciència i artistes sarraïns [3]. El comerç tortosí, per la via fluvial de l'Ebre, des de Saragossa a la mar, assolí importància en el califat d'Abderraman III i en temps dels reis de taifes [4]. La indumentària de la pagesia de la ribera de l'Ebre és considerada com a deixa dels sarraïns. Els saragüells, calça ampla que arriba fins al genoll, deixant nua la sura, i l'espardenya d'una sola veta, tot de color blavenc, és una imitació del *seràwil* que els musulmans utilitzaven en els terrenys pantanosos, com són els que formen la quasi totalitat d'aquella ribera. [5]

Porta de l'Anunciata de la seu de Lleyda, amb uns nínxols morescos

Els banys: els de València i els de Mallorca. — La tradició romana dels banys — els banys de neteja corporal i de plaer — fou conservada a través de l'edat mitjana pels sarraïns. En canvi, entre els cristians eren mirades les ruïnes dels vells banys amb certa repulsió, barrejada de cobejança, a causa de la mala fama que, davant l'ascetisme religiós, havien pres aquests establiments, evocadors de les orgies

1) Puig i Cadafalch, Falguera i Goday: *L'arquitectura romànica a Catalunya.* Volum III. Pàgs. 648 i 649.
2) E. Morera i Llauradó: Volum *Tarragona* de la *Geografia general de Catalunya.* Pàgs. 716 i 717.
3) Francesc Codera: *Biblioteca hispano-arábiga.*—E. Morera i Llauradó: Lloc citat. Volum I. Pàgs. 315 a 324.
4) E. Morera i Llauradó: *Tarragona cristiana.* Volum I. Apèndix, núms. 14 i 15.
5) E. Morera i Llauradó: Volum *Tarragona* de la *Geografia general de Catalunya.* Pàg. 715.

de les termes romanes, les quals arribaren a ésser tan escandaloses, que els emperadors mateixos les hagueren de suprimir [1]. És cert que durant l'edat mitjana eren freqüentats a Catalunya els banys d'època anterior, i que els noms antiquíssims de Caldes, Banyeres i Banyoles de la nostra toponomàstica proven que hi havia llocs de banys repartits per tota la terra catalana [2]. Però aquests no eren banys de neteja i plaer, sinó banys de curació, banys medicinals, ben diferents de les voluptuoses termes paganes i dels luxosos banys morescos [3].

En canvi, a les poblacions mores importants i riques les cases de banys de plaer i neteja corporal eren molt nombrosos. Els musulmans sentien tant la necessitat dels banys, que en prenien diàriament. Diu l'historiador alarb Almacarí que a Còrdova hi havia més de noucents establiments d'aquests. Encara es conserven a la major part de les ciutats andaluses restes dels dits edificis [4].

En el territori de la llengua catalana es té notícia, per ruïnes o per documents, de l'existència de banys sarraïns a Sagunt o Murvedre, Alcira [5], ciutat de València, ciutat de Mallorca [6], Perpinyà [7], Lleyda [8] i Balaguer [9].

Tot essent una imitació dels banys romans, el banys morescos medievals — la forma dels quals perdura avui encara en les poblacions musulmanes — presenten respecte a aquells algunes diferències. El bany antic romà estava compost de tres departaments principals: el *caldarium* o *cella caldaria*, destinat al bany calent i de transpiració dins la sala plena de vapor; el *frigidarium* o *cella frigidaria*, destinat al bany fred, que produïa una reacció semblant a la de les modernes dutxes, i una habitació temperada intermèdia que feia els oficis de sala d'espera, i on reposaven els qui havien pres el bany calent abans d'entrar al bany fred. En aquesta última habitació eren fets també els massatges i untures per entrar en reacció, en els establiments que no tenien la sala especial anomenada, en les grans termes ciutadanes, *apoapterium*, *unctorium* o *destrictarium* [10]. En els banys sarraïns aquestes operacions estaven concentrades en dos departaments: la sala freda i la calenta. La primera té al centre una cúpula sostinguda per columnes, amb pedrissos coberts de matalassos al costat dels murs; allí els concurrents reposaven i es despullaven, deixant les sandàlies en forats o nínxols oberts a la paret. Vestits d'una mena de túniques de llana, passaven després des d'aquesta peça a la sala calenta. Allí

1) CABROL: *Dictionnaire d'Archéologie crétienne et de liturgie.* Volum II. Col. 43.

2) JOSEP BALARI: *Orígenes históricos de Cataluña.* Pàgs. 151 i 152.

3) J. PUIG I CADAFALCH: *Els banys de Girona i la influència moresca a Catalunya.* Pàg. 694.

4) R. AMADOR DE LOS RÍOS: *Casas de baños de los musulmanes en España.* «Hojas selectas», revista de Barcelona. Any III. 1904. Pàg. 675. — M. GÓMEZ-MORENO: *Guía de Granada.* Granada, 1897.

5) JULIÀ RIBERA: *El archivo de Alcira* i *Topografía de Alcira Arabe.* Treballs publicats a la revista «El Archivo» Any II. Pàgs 41 i 58. — A. CHABRET: *Sagunto.* Volum I. Pàg. 140.

6) B. FERRÁ: *Baños árabes en Palma.* «Boletín de la Sociedad Arqueológica Luliana». Volum. III Any 1889. Pàgines 129 i següents.

7) J. BRUTAILS: *Étude de la condition des populations rurales du Roussillon au moyen âge.* París, 1891. Pàg. 34.

8) J. MIRET I SANS: *Les cases dels templers i hospitalers.* Pàgs. 67 i 137. — FERRAN VALLS I TABERNER: *Las Consuetudines Ilerdenses* (1227) *y su autor Guillermo Botet.* Barcelona, 1913. Pàg. 34 i apèndixs IV i XIII.

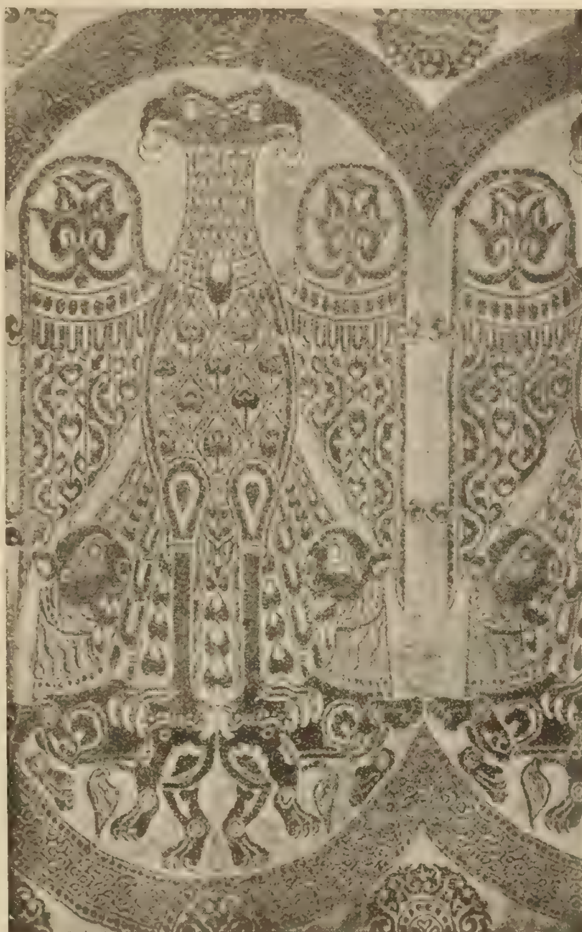
9) *Cartoral de la Seu d'Urgell* (còpia guardada per la Biblioteca de Catalunya) Volum I. Foli 25. Document 32.

10) DAREMBERG I SAGLIO: *Dictionnaire des antiquités grecques et romanes.* Volum I. Pàg. 653.

alternaven el bany calent amb la remullada d'aigua freda. Aquesta habitació equival al *caldarium* romà, convertit en una sala llarga, capçada de dues alcoves o *alhamies*, que és el lloc de despullar-se, d'escalfar els vestits, de fer el massatge i de rebre la dutxa d'aigua freda. El català Domènec Badia (*Alí Bey el Abbassí*) féu una interessant descripció d'uns banys de Tànger en el seu temps [1]. La descripció de Badia coincideix essencialment amb la disposició dels banys sarraïns conservats o coneguts fins avui. [2]

Una detallada descripció d'aquestes peces en l'edifici de Girona pot veure's en el treball de Puig i Cadafalch sobre els dits banys. [3]

«En aqueixes sales de calor asfixiant — escriu Puig i Cadafalch — s'alterna la impressió de calor amb les ablucions d'aigua freda i les fregues que els banyers daven als concurrents. El sabó perfumat recobreix el cos de blanca escuma; noves fregues i ablucions d'aigua tèbia temperen el cos, fins que se surt altra vegada abrigat amb nova roba a reposar i refer-se en els divans de la sala primera, sentint el perfum de les flors de l'immediat jardí i la remor suau de l'aigua del clàssic *impluvium*. Era aquest el lloc de les intrigues i de les petites aventures amoroses, com una clapa de la vida dolça musulmana enemiga situada vora els murs de la ciutat austera cristiana.» [1]

Detall del teixit de l'Àliga, del sepulcre de Sant Bernat Calvó (reproducció de Lessing)

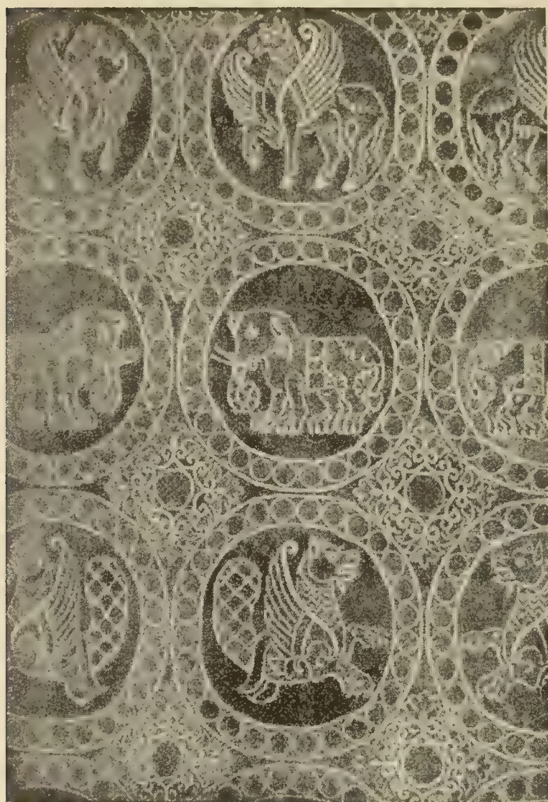
1) D. Badia i Leblich: *Viaje de Ali Bey el Abbassi (Don Domingo Badia i Leblich) por Africa y Asia, durante los años 1803, 3, 5, 6 y 7*. València, 1836. Volum I. Pàgs. 33 i següents.

2) J. Puig i Cadafalch: *Els banys de Girona i la influència moresca a Catalunya*, Pàg. 700.

3) J. Puig i Cadafalch: Lloc citat. Pàgs. 687 i següents.

4) J. Puig i Cadafalch: Lloc citat. Pàg. 707.

En els segles XII i XIII, per efecte de la intensificació de la influència sarraïna portada per mosàrabs i mudèixars en avançar la reconquesta de la península, es generalitzà el costum dels banys de plaer i neteja a les ciutats cristianes. A aquest fet és deguda la conservació dels banys de València i Mallorca en llur estat primitiu i la construcció en ciutats cristianes d'edificis per a banys a l'estil musulmà. Un fenomen anàleg d'imitació veiem en les monedes, en els vestits, en la decoració interior i en el moblatge. [1]

Teixit alarb de Santa Maria de l'Estany (reproducció de Lessing)

Els banys de València foren descrits breument per Teodor Llorente. [2]

En els banys de la ciutat de Mallorca ha estat principalment conservada la sala amb cúpula [3]. Als capitells dels dits banys, com als de Còrdova, Granada i Múrcia, trobem les formes decadents imitadores dels models clàssics.

Per llur abundància d'elements arquitectònics visigòtics, els dits banys poden ésser considerats, des d'aquest punt de mira, més com a visigòtics que com a alarbs. Hi trobem, com en altres monuments de la península, la planta concentrada, la disposició de la qual seria molt singular en l'art sarraí, si no fossin els precedents visigòtics [4]. R. Amador de los Ríos creu que aquests banys poden datar-se com del temps del califat.

Els banys de Girona i els de Barcelona, que presenten les característiques arquitecturals dels banys alarbs, eren en realitat banys cristians, alçats per cristians, segles després d'haver estat reconquerides aquestes ciutats.

Està perfectament provat que foren alçats de nova planta per concessió

1) J. PUIG I CADAFALCH: *Els banys de Girona i la influència moresca a Catalunya.* Pàg. 695.

2) Volum *Valencia* de l'obra *España, sus monumentos y arte, su naturaleza e historia.* Barcelona, 1887. Volum I. Pàgina 481.

3) B. FERRÀ: Lloc citat.

4) J. PIJOAN: *Historia del Arte.* Tom II. Pàg. 219.

reial. Eren considerats els establiments de banys, en efecte, com un privilegi de la reialesa, com una de les rendes estancades, segons escriu Puig i Cadafalch [1], tal com els forns, els mercats i les mesures dels grans i els líquids [2]. Per això eren arrendats.

Aquests establiments seguiren essent tinguts en l'edat mitjana com a llocs de mala nota. Sovint apareixen en mans dels jueus, i en el call o els seus voltants. Tal és el cas dels banys de Barcelona, situats a extramurs, en el call judaic, sota el castell nou [3]. Probablement hi havia a Barcelona uns altres banys prop de l'església de Santa Maria de Mar, i consta que hi hagué establiments de banys a les jueries de Vich i de Santa Coloma de Queralt. [4]

Trobem ja citats els banys de Girona l'any 1194 (19 desembre), en un document del regnat d'Anfós II. El rei Jaume II, als 23 d'abril del 1294, els cedí a Ramón de Toylà, a condició que els reparés i reedifiqués, puix que havien estat destruïts amb ocasió de l'entrada dels francesos a Catalunya [5]. No feia gaire més de dos anys de la concessió, que l'obra nova fou acabada. L'edifici del qual encara queden restes no és, doncs, pròpiament alarb, sinó que fou bastit a les darreries del segle XIII.

Els banys de Barcelona, que estaven situats al carrer que encara porta el nom dels Banys nous, i foren destruïts el passat segle, van ésser bastits, segons totes les probabilitats,

Teixit alarb de l'Elefant. (Museu de Vich)

1) J. PUIG I CADAFALCH: *Els banys de Girona i la influència moresca a Catalunya*. Pàg. 696.

2) J. MIRET I SANS: *Les cases dels Templers* Pàg. 264.—*Constitucions de Catalunya*. Tom X. Cap. VIII.

3) J. VILLANUEVA: *Viaje literario a las iglesias de España*. Tom XVIII. Apèndixs del V al VII.

4) F. CARRERAS I CANDI: *Evolució històrica dels juheus i juheisants barcelonins*. «Estudis Universitaris Catalans». Volum III. Any 1909. Pàg. 411.

5) E. CLAUDI GIRBAL: *Estudio histórico-artístico acerca de los llamados Baños árabes de Gerona*. Girona, 1888.

en temps del comte Ramon Berenguer IV, segons pot deduir-se d'un document de l'any 1160, en el qual és donat permís al jueu Abraham, alfaquí, per alçar uns banys en un hort propietat del comte, i d'un altre document del temps del rei Pere I (any 1199). [1]

La influència sarraïna en els banys de Girona està quasi tota en la planta i en la disposició i utilització de l'edifici; però no en els mètodes constructius ni en les formes artístiques, que són romànics del segle XIII [2]. Els capitells, per exemple, són derivacions de l'ordre coríntic, simplificat segons la manera romànica, en la seva variant del segle XIII, en què la flexibitat de les fulles és resolta en dues simplicíssimes regates rectes, tal com en els claustres d'Estany i Peralada, creant en realitat noves composicions [3]. De la mateixa mena eren els capitells dels banys de Barcelona i de València. [4]

Teixit de l'Elefant (reproducció de Lessing)

Els banys cristians de Girona són una traducció romànica del pla dels banys de les ciutats musulmanes, que a llur torn eren traducció moresca d'unes minúscules termes antigues [5]. Presenten els banys gironins un excepcional interès, perquè són uns dels pocs banys cristians arribats sencers fins a nosaltres. [6]

Tenim doncs, un pla musulmà executat amb temes romànics. Amb raó remarca Puig que difícilment en cap altre edifici català trobarem que la influència sarraïna arribi més enllà en el conjunt arquitectònic, mentre que és nul·la en els detalls i en els temes decoratius, fet del qual dedueix l'escassa penetració de l'esperit musulmà en la nostra arquitectura. [7]

1) J. VILLANUEVA: *Viaje literario a las iglesias de España.* Tom XVIII. Apèndixs del V al VII.
2) J. PUIG I CADAFALCH: *Els banys de Girona i la influència moresca a Catalunya.* Pàgs. 708 i 709.
3) J. PUIG I CADAFALCH: Lloc citat. Pàg. 710.
4) J. PUIG I CADAFALCH: Lloc citat. Pàg. 702.
5) J. PUIG I CADAFALCH: Lloc citat. Pàg. 692.
6) J. PUIG I CADAFALCH: Lloc citat. Pàg. 692.
7) J. PUIG I CADAFALCH: Lloc citat. Pàg. 713.

Diversos objectes d'art. — En el territori català estricte hi ha avui alguns objectes d'art aràbics, principalment teixits i arquetes.

Entre els primers citarem el tern de Sant Valeri, procedent de l'església de Roda, i que durant molt de temps restà a la catedral de Lleyda, fins que fou venut pel capítol de canonges en condicions que donaren lloc a un litigi suscitat per la Mancomunitat de Catalunya; els teixits de Sant Joan de les Abadesses i del sepulcre de Sant Bernat Calvó [1], la capa de l'abat Biure [2], el teixit sassànida de l'Estany, i altres de la col·lecció Pascó. [3]

Entre les arquetes cal citar la de la seu de Girona, del darrer terç del segle x i la de Tortosa. [4]

L'arqueta de Girona, conservada avui al tresor de la seu, porta una inscripció que declara qui la féu fer i per a quin objete, i qui la féu, inscripció que R. Amador de los Ríos tradueix en la següent forma: «En el nom d'Alà. Benedicció d'Alà, felicitat, ventura i sort perpètua per al servent d'Alà Alhàquem, príncep dels creients, Al-Mostansir bil-Lah. Això és del que féu fer per a Abú-el-Gualid Hixem, príncep hereu dels muslims. Fou acabada sota la direcció de Judzèn-ben-Botslah.» Afirma el dit arabista que, de conformitat amb aquesta inscripció, l'arqueta fou construïda, entre altres objectes, per ordre del califa Alhàquem II, i anava destinada a contenir presents per al seu fill i successor Hixem II. Era segurament obra d'argenters cordovesos en el període més brillant del califat. Escriu Amador de los Ríos que és un moble regi, de gran riquesa, però no de gust superior, propi de la sumptuària muslímica, i que estava fet per guardar joies i perfums. [5]

És molt interessant l'encuny alarb de Tortosa, que fou descobert a la barriada de Remolins, l'any 1900, en obrir els fonaments d'una casa. Es tracta d'un motllo d'argenter. És un tros de roca basàltica eruptiva, de 12 centímetres de llargada per 75 milímetres en el lloc de major amplada. Gravat en buit hi ha el dibuix que correspon a les plaques o medallons que es fonien. Porta una llegenda aràbigo·cúfica, que segons Amador de los Ríos diu: «Benedicció d'Alà, ventura, prosperitat, salut, felicitat, grandesa, plaers i salvació perpètua per al seu posseïdor.» Creu l'autor susdit que pertany al segle xi [6]. Aquest objecte és únic entre els coneguts fins avui a la península ibèrica, i de molt alta valor arqueològica [7]. Junt amb el motllo van ésser descoberts bocins d'argent fos i tres fragments d'escòries, amb

1) Sant Bernat Calvó, bisbe de Vich, morí l'any 1243. Els teixits alarbs trobats en el seu sepulcre pertanyien a la vestidura del mort.

2) Arnau de Biure, al qual pertanyé la capa de teixit alarb, fou abat del monestir de Sant Cugat del Vallès, i morí assassinat l'any 1351.

3) Joaquim Folch i Torres: *Adquisicions del Museu de Barcelona. La Col·lecció Pascó.* «Anuari de l'Institut d'Estudis Catalans». Volum v. Anys 1913-1914. Pàgs. 888 i següents. — R. Amador de los Ríos: *Reliquias de los musulmanes en Cataluña.* «Revista de Archivos, Bibliotecas y Museos». Pàg. 109.

4) Puig i Cadafalch, Falguera i Goday: *L'arquitectura romànica a Catalunya.* Volum iii. Pàg. 876.

5) R. Amador de los Ríos: *Reliquias de los musulmanes en Cataluña.* «Revista de Archivos, Bibliotecas y Museos». Tom xxxiii. Any 1915. Pàg. 180.

6) R. Amador de los Ríos: Lloc citat.

7) R. Amador de los Ríos: Lloc citat. Pàg. 190.

la forma del gresol, barrejats amb el fundent, d'aspecte vidriós i negrenc. Tot això indica que en aquell punt del barri de Remolins, de Tortosa, hi havia tingut el seu obrador un argenter sarraí. [1]

Al peu de la creu processional de la catedral de Girona apareix inscrustada una pedra d'anell sigil·lar de cornerina, la qual presenta, gravats en buit, dos versos aràbics en caràcter cúfics, que diuen:

Oh únic en els cels
augmenta ma ventura!

i just en els decrets
al matí i a la tarda! [2]

L'origen de la pedra és incert. No és creïble la versió que assegura que figurà des del principi en el frontal ofert per la comtessa dona Gisla, puix que essent la joia, segons tots els indicis, obra almenys del segle XII, no pogué ésser posada allí a mitjans de l'anterior centúria.

En aquest frontal, que els francesos s'endugueren l'any 1809, hi havia, en efecte, l'esmaltada figura femenina de l'oferent, dona Gisla o Guisla, muller del comte Berenguer Ramon el Corbat (1018-1035), fill de dona Ermensinda i successor de Ramon Borrell III; voltava la figura un epígraf on constava que el féu llavorar la dita dama. [3]

La data aproximada del llavorament de la pedra la dedueix Amador de los Ríos de certes circumstàncies del dibuix dels signes cúfics del dit epígraf [4]. Per bé que res no s'oposa a creure que fou llavorada a Catalunya, és també possible que la dita pedra procedís d'un botí de guerra. [5]

Una altra pedra hi ha en la mateixa creu processional de la catedral de Girona, que conté, en alarb i en llatí, en dues línies gravades en buit, el nom d'Ermesindis. Ha estat enclosa per Saavedra entre les joies aràbigues [6]. Però R. Amador de los Ríos creu que no ha de tenir-se en realitat per tal joia aràbiga [7]. Procedeix evidentment aquesta pedra de l'anell sigil·lar de la comtessa dona Ermesindis i pogué ésser col·locada després de la seva mort (any 1058) en el frontal d'or que hi hagué a l'altar major de la seu gironina [8]. Considera possible Amador de los Ríos que aquesta pedra fos llavorada per un artífex lapidari de Tarragona, Lleyda o Tortosa. I afegeix el dit autor que la circumstància d'ésser bilingüe la

1) R. Amador de los Ríos: *Reliquias de los musulmanes en Cataluña.* Pàgs. 190 i 191.

2) *Museo español de antigüedades. Joyas árabes con inscripciones.* Tom I. Pàg. 473 i següents. — R. Amador de los Ríos: Lloc citat. Pàgs. 192 a 194.

3) J. Villanueva: *Viaje literario a las iglesias de España.* Tom XII. Pàg. 180.

4) R. Amador de los Ríos: Lloc citat. Pàg. 192.

5) R. Amador de los Ríos: Lloc citat. Pàg. 192.

6) *Museo Español de antigüedades.* Tom I. Pàg. 473.

7) R. Amador de los Ríos: Lloc citat. Pàg. 192.

8) R. Amador de los Ríos: Lloc citat. Pàg. 193.

inscripció del segell, junt amb la d'haver estat aquest una joia pròpia i sens dubte d'ús exclusiu i oficial de dona Ermesindis, acredita i demostra que a la Catalunya Vella hi hagué un nombre no escàs de poblacions de diversa categoria i importància, on, en virtut de pactes i capitulacions no esmentats pels historiadors catalans, restaren els vençuts muslims com a serfs *sub corona*, igual que succeí en el nord-oest de la península. Tot considerant possible l'existència de moriscos o mudèixars a la Catalunya Vella i tenint per excessiva l'afirmació absoluta en sentit contrari que fan Puig i Cadafalch, Falguera i Goday [1], direm que la pedra sigil·lar de dona Ermensindis no pot provar tantes coses com vol Amador de los Ríos [2], qui arriba

Teixit alarb de la capa de l'abat Biure

a dir que si es tracta realment, com sembla, de la muller del comte Borrell Ramon III, adquireix inusitada vàlua històrica la relíquia, com a testimoni irrefutable i eloqüent d'haver aleshores conviscut a les localitats de l'alta Catalunya amb la cristiana la població muslim, sotmesa a la sobirania dels comtes i conservant amb la religió els seus art, usos i costums. [3]. Això prescindint de la possibilitat que

1) *L'arquitectura romànica a Catalunya.* Tom II. Pàg. 37.
2) *Reliquias de los musulmanes en Cataluña.* Pàgs. 193 i 194.
3) R. Amador de los Ríos: Lloc citat. Pàg. 194.

aquesta Ermesindis fos, no la muller de Ramon Borrell III, sinó la del vescomte Berenguer de Guàrdia, dama que duia el mateix nom (segle XII); la signatura del qual noble apareix en llatí i en alarb al Cartoral de Sant Cugat del Vallès [1]. Tanmateix, aquesta darrera hipòtesi sembla poc probable.

A Tortosa es trobà, poc abans de l'any 1778, una làpida aràbiga conmemorativa, que R. Amador de los Ríos anomena «la més antiga de les memòries muslímiques a Catalunya» [2], la qual fou acollada a la paret exterior de la catedral tortosina. La inscripció aràbigo-cúfica, mal interpretada al principi, ha estat traduïda en la següent forma per R. Amador de los Ríos: «En el nom d'Alà, el Clement! el Misericordiós! Manà construir aquest dipòsit de proveïments de les gents de la seva obediència i de les naus, el servent d'Alà Abderraman, Príncep dels creients (prosperi'l Alà), i s'acabà la seva construcció per la cura del seu Caid i servent Abderraman ben Mohamed, amb l'ajuda d'Alà i el seu empar, en l'any 333. Ho va esculpir Abd-ul-Lah-ben Kolaib» [3]. Per aquesta làpida commemorativa sabem que en l'any 333 de l'hègira (24 agost 944-12 agost 945) els alarbs construïren a Tortosa un edifici, que era un dipòsit de proveïments o d'efectes navals, d'ordre del califa Abderraman, per al forniment de les embarcacions.

Uns nínxols enterament morescos, trets d'un edifici antic, apareixen aprofitats a la porta lateral de l'Anunciata de la catedral de Lleyda. [4]

Del monestir de Poblet foren recollits uns alicatats del paviment del claustre principal, una part dels quals són avui al Museu de Tarragona, i que Amador de los Ríos considera de gran interès, suposant-los fets per artífexs musulmans granadins del segle XV, versemblantment per alguns dels captius agafats després del matrimoni dels Reis Catòlics, durant la guerra de Granada. En aquests alicatats veu Amador de los Ríos una altra prova de les relacions constants entre Catalunya i els muslims [5]. En parlar-ne, els arguments, deduccions i conjectures del dit arabista es fan molt tremoladissos.

Al Museu de Girona hi ha una rajola que el catàleg considera aràbiga, Pijoan dóna com a mosaràbiga [6] i Amador de los Ríos afirma que és mudèixar. [7]

Es coneix un notabilíssim exemple de bronze alarb: el griu del cementiri de Pisa. Mentre que, segons una versió, aquest bronzo procedeix d'Egipte, segons una altra versió, que sembla més verídica, procedeix de Mallorca, d'on se l'haurien endut els pisans en el segle XII, amb ocasió de l'expedició que realitzaren a la illa junt amb el comte de Barcelona Ramon Berenguer III. [8]

1) F. Carreras i Candi: Volum *Barcelona* de la *Geografia General de Catalunya*. Pàg. 226.

2) R. Amador de los Ríos: *Reliquias de los musulmanes en Cataluña*. «Revista de Archivos, Bibliotecas y Museos». Tom XXXIII. Any 1915. Pàg. 170.

3) R. Amador de los Ríos: Lloc citat. Pàg. 178.

4) Puig i Cadafalch, Falguera i Goday: Lloc citat. Pàg. 536.

5) R. Amador de los Ríos: Lloc citat. Pàg. 198.

6) J. Pijoan: *Historia del Arte*. Volum II. Pàg. 247.

7) R. Amador de los Ríos: Lloc citat. Pàgs. 174 i 175.

8) J. Pijoan: *Historia del Arte*. Tom II. Pàg. 246.

No són sarraïns els quatre fragments d'arquitectura del Museu Provincial de Tarragona considerats com a tals pel catàleg fet per Hernàndez Sanahuja i als quals es refereixen Puig i Cadafalch, Falguera i Goday [1]. Tres d'aquests fragments són visigòtics, i no pot assegurar-se que l'altre sigui musulmà. [2]

Un morter de bronze de la Biblioteca Museu Balaguer de Vilanova i Geltrú, el fragment de làpida sepulcral del mateix lloc i els fragments de vasos de terrissa del Museu episcopal de Vich, són sarraïns realment, però originaris de fora Catalunya. [3]

La finestra de Tarragona. Aquest petit monument famós és una finestrella de marbre blanc amb arc de ferradura. Es trobà cap a les darreries del segle XIX, en fer obres en una dependència capitular de la catedral tarragonina, tal vegada en el lloc corresponent a una antiga església visigòtica convertida en mesquita [4]. Les seves mides són 1'26 metres d'alçada i 0'76 d'amplada. [5]

És l'únic objecte aràbic descobert a Tarragona. Alguns suposen que és un model de *mihrab* o adoratori interior de la mesquita. [6] D'altres creuen que és una finestra pertanyent a algun edifici sarraí desaparegut [7].

Rada i Delgado combaté la opinió dels qui l'han qualificat de finestral i d'obra mudèixar, i el presenta com a obra de pur caràcter alarb.

Pròsper de Bofarull, seguint a Josep Antoni Conde, afirmà que és un *mihrab* de la mesquita de l'any 960. [8]

L'historiador Conde fou el primer que el presentà com a arc del *mihrab* [9], i la quasi totalitat dels autors posteriors el seguiren. S'apartaren d'aquest corrent Puig i Cadafalch, Falguera i Goday, que en donar un fotogravat del dit monument hi posen, amb circumspecció que Amador de los Ríos qualifica de lloable, la llegenda següent: «Finestra d'una construcció musulmana a Tarragona». El darrer autor considera, en efecte, que no es tracta de l'arc o nínxol de la mesquita-aljama de Tarragona. Al·lega, de primer, que pot pertànyer a un lloc diferent, essent carretejat allí com a material de construcció, en alçar-se el mur on es trobà (hipòtesi que no creiem gens probable); i en segon lloc, que no se sap que els musulmans hispànics tinguessin, com els d'Orient, el costum d'assenyalar la direcció de la Meca mitjançant nínxols, puix que no s'en troben a les restes de temples sarraïns que coneixem. [10]

1) *La arquitectura romànica a Catalunya.* Tom I. Pàg. 395.

2) R. Amador de los Ríos: *Reliquias de los musulmanes en Cataluña.* Pàgs. 174 i 175.

3) R. Amador de los Ríos: Lloc citat. Pàgs. 211 i 212.

4) E. Morera i Llauradó: Volum *Tarragona* de la *Geografia general de Catalunya.* Pàg. 229. — E. Morera i Llauradó: *La catedral de Tarragona.* Tarragona, 1905. Pàg. 133.

5) J. de D. Rada i Delgado: *Museo español de antigüedades.* Tom III. Pàg. 474.

6) E. Morera i Llauradó: Lloc citat. Pàg. 229.

7) J. Puig i Cadafach, Falguera i Goday: Lloc citat. Volum I. Pàg. 401 .—F. Valls i Taberner i Ferrán Soldevila: *Història de Catalunya.* Volum I. Pàg. 94.

8) Pròsper de Bofarull: *Los condes de Barcelona vindicados.* Tom I. Pàg. 172.

9) *Historia de la dominación de los árabes en España.* Edició de 1820. Tom I. Pàgs. 451 i 452.

10) R. Amador de los Ríos: Lloc citat. Pàgs. 181 i 182.

Segons Amador de los Ríos, avui és impossible el determinar a quin edifici va pertànyer. No hi ha res que s'oposi a la hipòtesi que aquesta finestra figurés a l'exterior en alguna de les portalades de la mesquita major de Tarragona, per bé que hom pot preguntar-se perquè no es féu constar la dita destinació en la inscripció que porta; però tampoc no hi ha res que autoritzi a creure fet el monument per al *mihrab* o adoratori, ni que privi de suposar que fos per a un altre edifici, potser pròxim al de l'aljama [1]. D'altra banda, no és pas absolutament segur que fos originari de Tarragona. [2]

«Aquell monument — diu Morera — se troba en tan bon estat i resulta tan enter, que sembla que qui el portà a Tarragona o el va produir, no tingué temps material de col·locar-lo on volia, desant-lo en un dels murs de les dependències abans anomenades, en el qual lloc fou oportunament descobert quan la construcció de l'aula capitular, en fer caure alguna de les parets allí existents, i semblant circumstància ve a justificar, sens dubte, la migrada estada dels alarbs que probablement projectaren en el califat d'Abderraman III la repoblació de la ciutat tarragonina, sense realitzar llur propòsit, sens dubte per la proximitat dels cristians, que en el segle x venien ja ocupant les crestes de les muntanyes de l'esquerra del riu Gaià, a pocs quilòmetres de distància de Tarragona, i l'allunyament de Tortosa, ciutat fronterissa de verdaders elements musulmans per la vigilància del territori de la Marca.» [3]

És dubtós que s'arribés a construir a Tarragona una mesquita. A despit de la intervenció fantàstica que Conde donà a aquesta ciutat durant l'època sarraïna [4], sembla que no fou aleshores verament habitada [5], i que només en temps del califa Abderraman III va fer-se un intent de repoblació per part dels sarraïns, intent que no reeixí. Els autors musulmans no fan cap al·lusió a Tarragona en tota la llarga sèrie d'esdeveniments relatius a la dominació sarraïna, com si la vella ciutat hagués desaparegut; i quan alguna crònica cristiana l'anomena, en narrar les expedicions de Lluís el Bondadós, després de la conquesta de Barcelona, amb el propòsit de conquistar Tortosa, les referències són tan lleugeres, que més aviat confirmen la hipòtesi de l'enrunament de la població, de la qual devien quedar les muralles ciclòpico-romanes i alguna altra obra del temps de Roma. Reforça aquesta opinió el fet que, en l'itinerari del monjo Joan de Gorza, ambaixador tramès per Otó I al califa de Còrdova Abderraman III [6], s'estableix la primera jornada de Barcelona a Tortosa, sense fer cap al·lusió a Tarragona. Hi ha indicis que durant el regnat del dit califa s'establí dins el recinte tarragoní un petit nucli d'alarbs; però llur estada allí devia ésser tan curta, que poc després apareixen dades que

1) R. Amador de los Ríos: *Reliquias de tos musulmaues en Cataluña*. Pàg. 183.
2) R. Amador de los Ríos: Lloc citat. Pàg. 184.
3) E. Morera i Llauradó: Volum *Tarragona* de la *Geografia general de Catalunya*. Pàg. 230.
4) J. A. Conde: *Historia de la dominación de los árabes en España*.
5) E. Morera i Llauradó: *Historia del Arzobispado de Tarragona*. Volum I. Capítols VI, VII i VIII.
6) *Acta sanctorum Ordinis sancti Benedicti*, de Mabillon. Volum V. Pàg. 404.

indiquen la total desaparició dels dits habitants i el desempar de les ruïnes [1]. I encara cal dir que la hipòtesi d'aquesta passatgera repoblació no es fonamenta en cap document ni en cap dada històrica, sinó tan sols en la troballa de la finestra de què tractem. La llegenda cúfica que porta diu, en efecte, segons la traducció de Pasqual de Gayangos: «En nom de Déu: la benedicció de Déu caigui sobre el servent de Déu Abderraman, príncep dels fidels; conservi Déu la seva existència; el qual manà fer aquesta obra per mans de Xafar, el seu familiar i esclau: any 347». Amador de los Ríos, coincidint en aquest punt amb la transcripció d'arabistes anteriors, dóna la data del 349 [2]. Aquest any de l'hègira correspon al 960 de l'era cristiana, i aleshores regnava a Còrdova el califa Abderraman III.

Tanmateix, el fet de no haver-se trobat d'altres objectes sarraïns a Tarragona no és prou per a basar-hi conclusions massa arriscades. En altres poblacions que tingueren una gran importància en l'època musulmana, com Tortosa, són també molt escasses les restes trobades fins avui. En general, les restes sarraïnes a Catalunya són en menor proporció que les d'altres èpoques. Al Rosselló, on els alarbs hi van estar uns quaranta anys, no es coneix avui cap deixalla sarraïna en arquitectura, puix que l'única resta que es citava, l'església de les Planes — «misteriosa església triangular», com escriuen Calmette i Vidal — no és d'aquest temps [3]. Una tal escassetat, que pot compendre's a la Catalunya vella, és més estranya a la Catalunya nova. Amador de los Ríos, remarcant aquest fet, diu que semblava natural que en les comarques lleydatanes i tarragonines, on els alarbs van viure més de quatre segles, haguessin aparegut sovint restes artístiques i industrials dels muslims. Una part de les restes deu haver-se perdut per no haver excitat l'interès de la gent en ésser descobertes, i una altra part deu estar colgada sota el pis de les cases, i llur descoberta només pot esperar-se de la casualitat. [4]

1) E. Morera i Llaurادó: Volum *Tarragona* de la *Geografia general de Catalunya*, de F. Carrerras i Candi. Pàgines 228 i 229.

2) R. Amador de los Ríos: *Reliquias de los musulmanes en Cataluña*. Pàg. 182.

3) J. Calmette i P. Vidal: *Histoire du Roussillon*. Pàg. 39.

4) R. Amador de los Ríos: Lloc citat. Pàgs. 173 i 180.

ÇINQUENA PART

LA CATALUNYA COMTAL

CAPÍTOL I

Els inicis de la reconquista catalana

1. ELS NUCLIS DE RECONQUISTA

Els primers nuclis peninsulars. — Cronològicament, el primer nucli de reconquesta, a la península, fou el d'Astúries. Pelagi i els seus s'havien refugiat als Pics d'Europa. Allí havien arreplegat restes de les forces visigodes, amb alguns nobles i bisbes. Hom posa en l'any 718 la batalla de Covadonga, les proporcions de la qual apareixen enormement exagerades i plenes de llegendes meravelloses. En els autors antics, alarbs i llatins, hi ha gran divergència en l'assenyalament de la data i del lloc d'aquesta batalla, que alguns autors moderns han arribat a negar, considerant-la com a pura invenció, i que, cas d'haver-se donat realment, no

fou altra cosa sinó un fet d'armes de poca importància en si mateix, un combat propi de la guerra de muntanya. [1]

Ben aviat devia formar-se a Navarra un altre nucli independent, potser relacionat amb el nucli de Sobrarb, i dirigit, segons antics documents no massa fidedignes, pel comte Ínyigo Arista. Aquest Ínyigo Arista és un personatge real, i fundà en efecte el reialme de Pamplona. Però visqué en temps força més avançats. Segons Ximènez d'Embún, historiador aragonès que esvaí en molta part les tenebres espesses que voltaven els orígens del nucli central de la reconquista peninsular, quan Pamplona trencà els llaços que la lligaven als francs, sorgí, com a cabdill independent, Ínyigo Arista, qui baixà dels Pireneus i es presentà a les planes de Navarra, on pogué constituir un petit senyoratge territorial [2]. No està del tot aclarida la qüestió de quin fou el temps en què visqué aquest personatge. És molt probable que visqués en el segon terç del segle IX, cap a l'any 840. Respecte als temps anteriors, la cosa que sembla certa és que, a les darreries del segle VIII, el territori de Pamplona i aquella regió pirenenca estaven regits per senyors bascos independents, de caràcter brau i bel·licós, els quals es sotmetien momentàniament davant exèrcits superiors, però que deixaven de complir els pactes i tornaven a la independència tan bon punt els dits exèrcits s'allunyaven. [3]

Carlemany. (D'un mosaic de Sant Joan de Latràn)

Un altre nucli, el del nord d'Aragó, aparegué, segons velles cròniques, cap a l'any 724, a la ratlla del país basc, que en la seva major part havia restat independent; el dirigia Garci-Jimènez, de qui es diu que derrotà els sarraïns i s'apoderà de la vila d'Ainsa, situada a 70 quilòmetres al nord-est d'Osca, afegint-se que ell i els seus successors ocupaven gairebé tot l'actual partit de Boltanya, als Pireneus, que és el territori conegut amb el nom de Sobrarb [4]. Ballesteros, d'acord amb altres autors, qualifica repetidament de fantàstic aquest suposat reialme [5]. Afirma que ja en temps

1) E. SAAVEDRA: *Pelayo.* Conferència històrica. — P. GARCIA VILLADA: *La batalla de Covadonga en la tradición y en la leyenda.* Articles publicats en la revista «Razón y Fe». Any 1908. — A. BALLESTEROS: *Historia de España y su influencia en la Historia universal.* Tom II. Pàgs. 174 i 181.

2) TOMÀS XIMÈNEZ D'EMBÚN: *Ensayo histórico acerca de los orígenes de Aragón y Navarra.* Saragossa, 1878.

3) A. BALLESTEROS: Lloc citat. Tom II. Pàg. 303.

4) R. ALTAMIRA: *Historia de España y de la civilización española.* Tom I. Barcelona, 1900. Pàgs. 223 i 224.

5) A. BALLESTEROS: Lloc citat. Tom II. Pàgs. 294. 296 i 297.

antic, en veure els aragonesos les genealogies més o menys fantàstiques dels reis de Pamplona, inventaren en territori aragonès un regne i uns reis imaginaris, o sigui el regne i els reis de Sobrarb [1]. És cert que hi ha un relat, que no es troba en cap crònica, el qual parla de la roca d'Uruel i de la cova de Sant Joan de la Penya com a breçol de la reconquista per aquella banda, i diu que Garci-Jimènez, al capdavant de trescents cristians, derrotà els musulmans a Ainsa, s'apoderà d'aquesta ciutat i en féu la capital del nou reialme. Com fa notar Ballesteros, és evident el paral·lelisme entre la llegenda de Sant Joan de la Penya i la de Covadonga. La cosa més probable és que aquest Garci-Jimènez no hagi existit mai [2], o que sigui molt posterior.

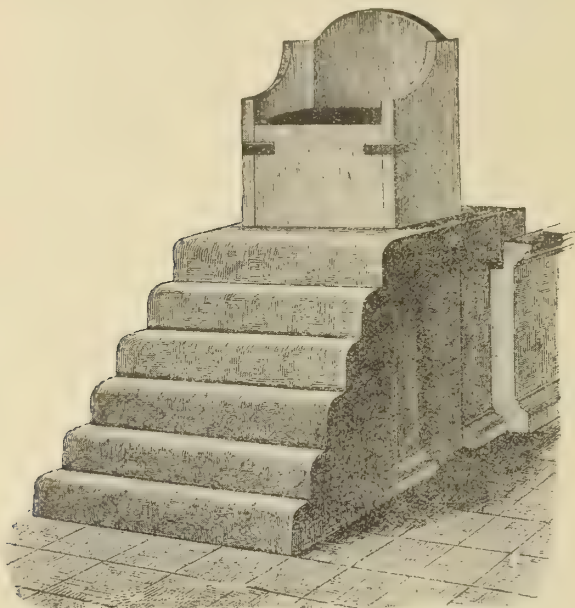
Segell de plom de Carlemany. (Biblioteca Nacional de París)

Ximènez d'Embún, després d'haver apartat l'esbarzerar de les velles llegendes, dóna de la creació del comtat aragonès una explicació que, si no es pot considerar provadament certa, almenys és versemblant i representa una aproximació a la veritat. Diu aquest autor que en l'època durant la qual els Beni-Mussa de Saragossa lluitaven amb els soldans de Còrdova (segle IX), hi hagué un cabdill desconegut, anomenat Asnar, que s'apoderà de Jaca i el seu territori. (Posteriorment s'ha vist que es tracta d'un hispà refugiat, segons consta en un document.) Prenent el nom del riu més important d'aquella comarca, Asnar adoptà el títol de comte d'Aragó, i lluità associat amb els reis de Pamplona, aconseguint mantenir les seves conquistes. El succeí Galí Aznàrez, probablement fill seu, contemporani de Sanç I de Pamplona, qui era marit de Toda Aznàrez, qui potser era germana del comte Galí d'Aragó. Mort aquest, la seva filla i hereua Endregot Galíndez portà en dot el comtat d'Aragó al seu marit Garcia Sànchez I, rei de Pamplona; i així s'uniren el dos Estats. [3]

Després va tractar aquest tema Francesc Codera, aportant nombroses dades respecte a la boirosa història dels temps que seguiren a la invasió de la península, i relatives als orígens de Navarra i Aragó. La teoria de Codera, segons la qual una ampla zona dels Pireneus quedà lliure de la dominació sarraïna, zona on va compresa Jaca, sembla contradir la tradició que presenta aquesta ciutat com

1) A. Ballesteros: *Historia de España y su influencia en la Historia universal.* Tom II. Pàgs. 296 i 297
2) A. Ballesteros: Lloc citat. Tom II. Pàg. 297.
3) T. Ximènez d'Embún: *Ensayo histórico acerca de los orígenes de Aragón y Navarra.* Pàg. 180.

a reconquistada per Asnar. Tanmateix, no es tracta de fets incompatibles. Podria ésser que l'establiment del comte Asnar a Jaca fos efecte, no d'una veritable conquesta per les armes, sinó de l'organització, en un territori no sotmès pels alarbs, d'un Estat independent, no ja respecte a aquests, sinó respecte als francs, que ja havien començat llur expansió cap al sud dels Pireneus. [1]

Cadira de marbre de Carlemany

Francesc Codera dubta de la conquesta de Jaca per Asnar en l'any 832, al·legant que en els autors alarbs no hi ha res que es relacioni amb aquest fet. Diu que si Asnar conquistà verament Jaca, devia ésser sotmetent els naturals al domini franc o als reis de Pamplona [2]. Observa Ballesteros qui també podia sotmetre'ls al propi domini, fundant un comtat independent dels francs. [3]

Com a resum de l'estat actual dels coneixements històrics i dels estudis fets respecte a aquests intrincats problemes, escriu Ballesteros unes consideracions que ens semblen molt acceptables en llur conjunt. Primerament, diu, és gairebé segur que els sarraïns no penetraren a la regió més aspra dels Pireneus, i que per tant en aquesta zona no hi hagué reconquista, puix que sempre fou independent. En segon lloc, hi havia una zona de la qual els alarbs no arribaren a apoderar-se, però que era sovint objecte de llurs incursions, i els senyors que la governaven autonòmicament havien de reconèixer de vegades la sobirania musulmana, imposada per la força de les armes. En tercer lloc, hi havia la zona extrema del domini permanent sarraí, o sigui la part denominada frontera superior, governada per valís musulmans, quasi sempre rebels al poder central de Còrdova. Els bascos de la segona zona rebien sovint, per lluitar amb els muslims, reforços de llurs germans de raça de la primera zona. Però hi hagué un moment en què els auxilis no foren prou considerables, i aleshores aquells es lliuraren als francs, que tenien el prestigi el poder del reialme carolingi i l'aventatge

1) FRANCESC CODERA: *Estudios críticos de historia árabe española.* Tom VII, Saragossa, 1903, i tom VIII, Madrid, 1917 (*Condado de Aragón*). — FRANCESC CODERA: *Límites probables de la conquista árabe en la cordillera pirenaica* — A. BALLESTEROS: *Historia de España y su influencia en la Historia universal.* Tom II. Pàg. 303.

2) FRANCESC CORDERA: Lloc citat. Tom VIII.

3) A. BALLESTEROS: Lloc citat. Pàg. 304.

de la proximitat de la Marca Hispànica. Però potser per haver-se convençut de la insuficient eficàcia de l'ajut franc, i aprofitant l'ocasió favorable de les lluites interiors dels sarraïns, es constituïren en petits Estats independents, cap a les darreries del segle IX.

«L'organització dels cabdills bascos — afegeix Ballesteros — devia ajudar al naixement d'aquests nuclis de resistència, i també hi devia contribuir poc o molt l'administració franca dels comtats. El cas fou que cabdills de l'alta zona pirenenca baixarien de llurs garrotxals, imposant llur voluntat a altres cabdills bascos i fundant els uns el reialme de Navarra i els altres el comtat d'Aragó... Però, amb grans probabilitats pot afirmar-se que el primer pas no fou tant un acte d'hostilitat contra el sarraí com un gest d'insubordinació contra la nominal dominació franca; i el cas és ben explicable: perdut el prestigi de l'imperi de Carlemany, i no podent esperar-se cap auxili en cas de perill, volgueren organitzar-se contra l'enemic que tenien al davant.» [1]

Creu Serrano Sanz — i ens decantem a creure que té raó — que els principats del nord peninsular són d'origen ultrapirenenc. Sosté, d'acord amb el cronista medieval anomenat el Toledà, que Ínyigo Arista era un noble de la Bascònia francesa, nadiu de Bigorra, i potser parent dels comtes que governaven aquella regió. Al seu dir, els Estats dels Pireneus foren, en llurs començaments, expansions dels països de l'altra banda de la serralada, auxiliades pels elements indígenes. Fa remarcar, com a fets provatoris de la seva tesi, que en els més antics documents d'Aragó apareix la calendació pels anys dels reis francs; que Catalunya fou com una prolongació de Provença i el Llenguadoc; que el llenguatge d'Aragó fou al principi el mateix dialecte de la regió francesa veïna, com ho demostra el text dels Ordinaments de Jaca, redactats en una mena de gascó influït pel castellà que s'infiltrava pel sud de Navarra i de Sòria. A més, opina que el primer comte aragonès, Asnar Galí, era originari de la Bascònia ultrapirenenca. Per fi, esmenta Serrano Sanz diversos fets de tots els temps que demostren la relació entre les dues vessants dels Pireneus i les influències recíproques. [2]

Foscos apareixen també els orígens dels comtats catalans de Pallars i Ribagorça. L'existència de la multitud de comtes que els havien atribuït

Relicari d'argent sobredaurat, representant el bust de Carlemany. (Tresor de la catedral d'Aquisgrà)

1) A. BALLESTEROS: *Historia de España y su influencia en la Historia Universal.* Tom II. Pàgs. 304 i 305.

2) M. SERRANO SANZ: *Noticias y documentos históricos del condado de Ribagorza hasta la muerte de Sancho Garcés, (1035).* Madrid, 1912.

historiadors i monografistes de temps passats, resulta plenament fantàstica i mancada de tot fonament veritable. Per la barreja de documents apòcrifs amb altres d'autèntics i per l'acceptació de dates inexactes a causa de la mala transcripció d'antics copistes, es formaren les genealogies d'aquests comtes, les quals qualifica Valls i Taberner de «complicades, confuses i de vegades absurdes» [1]. Les últimes recerques i descobertes han eliminat definitivament moltes faules velles, però no han aclarit prou les tenebres d'aquell període.

Estàtua de la catedral de Girona, que hom suposa ésser de Carlemany, vista de front.

Gòmez-Moreno veu la reconquista peninsular com a exclusiu afer dels gods. Diu que els asturs acolliren els gods fugitius, evitant-los de sotmetre's als alarbs, i que així començà el regne d'Astúries, «sense majestat i sense pretensions conquistadores», i que càntabres i gallecs se'ls afegiren, mentre que cap a l'est els ferotges bascons determinaren una frontera definitiva. «A Catalunya — afegeix — uns altres gods, després d'haver mantingut una ombra de reialme amb Aquila i Ardo, buscaren ajut a França, i sotmesos a aquesta s'imposaren de nou sobre el poble indígena» [2]. Els francs no hagueren de lluitar ací, al principi, amb l'hostilitat declarada dels naturals del país, al revés d'allò que els succeí al país basc i a Aragó.

En general, el que se sap fins ara de les primeries de la reconquista peninsular és fosc, tèrbol, incert. Així ho confessen els moderns historiadors es-

1) F. VALLS I TABERNER: *Els origens dels comtats de Pallars i Ribagorça* I part. Extret de la revista «Estudis Universitaris Catalans». Barcelona, 1918. Pàg. 1.

2) M. GÒMEZ-MORENO: *Iglesies mozárabes*. Pàg. XII.

panyols. Diu Altamira, per exemple: «Les notícies que hom té respecte als orígens d'aquests Estats són, tanmateix, confuses i contradictòries, i res no pot afirmar-se en definitiva.» [1]

Quintilià de Montgrony. — Diverses al·lusions d'antics documents catalans poden fer creure que, abans d'iniciar-se la reconquista franca del territori català, hi hagué a la nostra regió pirenenca un nucli insubmís en el Montgrony, probablement entre altres nuclis més o menys extensos. En efecte: el pare Jaume Villanueva trobà en un còdex del monestir de Ripoll, còdex que és un text cronològic, la indicació següent: «*Ab incarnatione autem, Dni. Xti usque in presentem Quintiliani principis annum... sunt anni DCC. XXX.VI*» [2]. És a dir: «De l'encarnació de Nostre Senyor Jesucrist fins al present, primer any del príncep Quintilià... són 736 anys.» Hi hauria, doncs, en aquell temps, un príncep Quintilià als Pireneus catalans? I si així fos, caldria creure que es tractava del senyor d'un territori que havia restat independent dels sarraïns.

El mateix nom de Quintilià apareix en un necrologi del monestir de Sant Joan de les Aba-

Estàtua de la catedral de Girona, vista de costat

1) R. Altamira: *Historia de España y de la civilización española.* Tom I. Pàgina 224.

2) J. Villanueva: *Viaje literario a las iglesias de España.* Tom XI.

desses, on es consigna en l'any 778 l'òbit d'un Quintilià que fou senyor del Montgrony *(senioris de Mocrono)*. Seria aquest el mateix Quintilià que començà a regnar en l'any 736? És possible.

Un altre document hi ha encara, datat de l'any 804, que parla també d'un Quintilià, senyor del Montgrony, que podria ésser fill o net del Quintilià mort l'any 778 i successor en els seus dominis. [1]

Finalment, el nom de Quintilià *(Quintila)* torna a sortir en un diploma de l'any 812, en el qual els cristians refugiats alçaren una queixa a l'emperador Carlemany. Contra el parer de Riber, no creiem que es tractés del mateix Quintilià de Montgrony que surt en l'any 804, si aquest tenia realment el caràcter de senyor.

Fundant-se en la queixa de l'any 812, Riber insinua la hipòtesi que les gestes dels francs a la nostra terra fossin, no pas contra els invasors sarraïns, sinó contra els naturals del país, anexats contra llur voler i per la força de les armes a l'imperi de Carlemany [2]. Formulada així, la hipòtesi ens sembla insostenible, puix que els fets posteriors demostren ben bé que l'expedició dels francs anava contra els alarbs i es proposava la conquista dels territoris posseïts per aquests al nord de la península ibèrica. Es pot admetre, però, que en estendre cap al sud llurs dominis, els francs sotmeteren els nuclis cristians que havien restat independents, entre ells el del Montgrony. Els senyors dels petits territoris pirenencs no devien veure de bon ull com els guerrers francs els envaïen llur territori. Estaven segurament més gelosos de llur senyoratge que desitjosos de la reconquesta cristiana del territori ocupat pels musulmans.

La regió pirenenca catalana. — Les dades soltes i lleus que tenim sobre el senyoriu dels Quintilians del Montgrony vindrien a confirmar el parer de Codera, qui creu que una gran zona pirenenca no arribà mai a ésser dominada pels alarbs [3]. L'existència d'aquesta zona insubmisa constitueix una vella tradició en la història catalana. Bernat Boades escriu: «E ab manco de quatre anys fo guanyada per als sarrains tota Spanya, e la Gàl·lia Gòcia e Narbonea, exceptat les muntanyes d'Astúries e de Suprarbi [4], els munts Pyrineus, e altres poques terres que'ls sarrains per lur fragura no les posqueren haver ne subjugar.» [5]

De passada, és interessant de consignar, a propòsit de la possible identificació entre Munussa i Manresa [6], que Bernat Boades cita Manresa entre les ciutats de què s'apoderaren els alarbs, «que també — diu — los en va contrastar molt, com era població molt forta; mas ells la varen destrohir e arroynar.» [7]

1) Llorenç Riber: *Els Sants de Catalunya*. Volum III. Any 1920. Pàgs. 60 i 61.
2) Llorenç Riber: Lloc citat. Pàg. 61.
3) Vegi's el present volum. Pàg. 332.
4) Sobrarb.
5) Bernat Boades: *Libre dels feyts d'armes de Catalunya*. Edició Aguiló. Pàg. 96.
6) Vegi's el present volum. Pàg. 338.
7) Bernat Boades: Lloc citat. Pàg. 97.

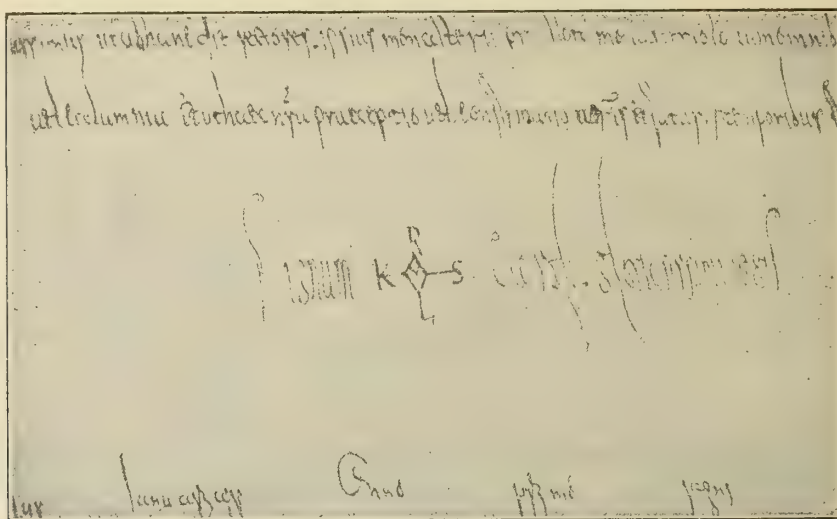

Carlemany. (Estàtua de bronze de l'època carolíngia, procedent de la catedral de Metz, i actualment al Museu Carnavalet. La identitat de l'estàtua ha estat posada en dubte per alguns)

2. LA DOMINACIÓ FRANCA

El reialme dels francs. — Pepí el Breu havia establert la unitat territorial i política del reialme franc. En morir (any 768) el succeïren els seus fills Carles i Carloman, que es repartiren els Estats de llur pare en la forma que s'havia establert amb anterioritat. Els dos germans no s'entengueren, i entre ells esclataren desavinences greus. La mort tallà el nus. Morí Carloman l'any 771, i el seu germà gran, Carles, quedà com a únic rei dels francs.

Carlemany. — La figura de Carles, esdevingut després emperador, pren en la història una excepcional importància, superior potser a la importància verament extraordinària que en realitat tingué. El nom superlatiu de Carlemany es destaca en l'Europa de l'edat mitjana, i la poesia l'ha pres per heroi de místiques tradicions.

Signatura de Carlemany. (D'un diploma del mes de gener de l'any 769)

La figura física de Carlemany era molt diferent de com la pinten les descripcions i les imatges llegendàries. No tenia la barba magnífica amb la qual apareix en molts llibres, estampes i imatges, la «gran barba fluvial, caiguda sobre el pit», de què parla Llorenç Riber [1]. Duia un mostatxo a la manera franca [2]. Segons el retrata Eginard, Carlemany era «ample i robust de cos, d'estatura eminent, però no més enllà del just, de cap rodó, grans ulls i nas un poc més de minjancer,

1) *Els Sants de Catalunya*. Volum III. Pàg. 7.

2) C. Bayet, Pfister i Kleinclausz: *Histoire de France*. Tom II. 1.ª part. Pàgs. 305 i 306.

de clatell obès i taurí, i de veu aguda que no corresponia certament a l'àrdua proceritat del cos.»

Es casà Carlemany quatre vegades, i tingué nombroses concubines. Com tants d'altres reis, era — usant el mot de la crònica del nostre Jaume I — «home de femmes».

Les dissencions entre els alarbs. — Havem vist, en el capítol anterior, les contínues discòrdies i guerres entre els personatges musulmans, sobretot a la regió nord-est de la península. Aquestes dissencions afebliren els musulmans en profit dels cristians. Remarca Saavedra que coincidí la primera sublevació dels fihrís amb l'ocupació de Narbona i de la Gàl·lia gòtica pels francs en l'any 759, i amb l'última sublevació dels mateixos elements la conquista de Girona en l'any 785 [1]. Les lluites intestines s'accentuaren a les darreries del segle VIII; i Carlemany, que guaitava amb atenció els esdeveniments del reialme sarraí, fomentà les dissencions amb el propòsit d'utilitzar-les per als seus projectes d'expansió i de conquista.

Sis expedicions dirigí, durant el seu regnat, contra els territoris ocupats pels musulmans. Les guerres que sostingué Carlemany durant trenta anys en les seves diverses fronteres no constituïen simples incursions per agafar botí, com succeïa amb les expedicions del temps dels merovingis, ans bé tenien un doble objectiu polític i religiós. Volia Carlemany, d'una banda, protegir l'imperi contra els perillosos veïns que el voltaven, i d'altra banda es proposava de contribuir a la difusió de la fe cristiana reconquistant la major extensió possible del territori sotmès als infidels. En certa manera, les expedicions fetes a la Hispània durant el regnat de Carlemany tingueren caràcter de croades contra els mahometans.

Primera expedició franca a la península i desfeta de Roncesvalls. — Amb l'alçament de Suleiman l'Arabí i Elhosain (779-780), de què hem parlat abans, està relacionada l'expedició famosa a Saragossa, que tingué un tràgic epíleg a Roncesvalls i ha donat lloc a la llegenda de Bernat del Carpio.

L'emir havia tramès, per lluitar contra els sublevats, Tsalaaba, qui fou fet presoner, en una sorpresa, per Suleiman l'Arabí. Aquest el trameté a Carlemany com a present, tot demanant l'ajut dels francs. L'expedició sobre Saragossa fou la primera que aquest decidí, i l'única expedició peninsular que dirigí en persona.

Segons l'explicació de Saavedra, cap a l'any 777, Suleiman i altres cabdills alarbs es presentaren a Paderborn, on se celebrava una gran assemblea, i oferiren vassallatge al rei franc, a canvi de la seva protecció per fer-se independents de l'emir de Còrdova. Carlemany va rebre amb satisfacció l'homenatge i va prometre que al cap d'alguns mesos tindria preparat un exèrcit per sostenir la revolta. No obstant, no es féu res en l'època convinguda, a despit de

1) E. SAAVEDRA: *Abderrahman I.* Pàg. 37.

trobar-se Abderraman compromès en dues campanyes barbarisques simultànies, perquè Suleiman no cregué prudent d'aventurar-se sense fer seva abans la ciutat de Saragossa, que era capital del districte militar de la frontera superior i tenia aleshores per governador Husein l'Ansarí. Això fou causa que s'ajornés per més d'un any l'alçament, i el soldà pogué trametre forces contra Saragossa.

Tan bon punt fou avisat Carlemany, que es trobava a Alemanya, es posà en marxa al capdavant d'un lluït exèrcit; passà la frontera pirenenca després de Pasqua, i travessà la Bascònia.

Els francs s'encaminaren cap a Saragossa. No estan d'acord els historiadors alarbs sobre el motiu d'aquesta marxa. Els uns asseguren que Carlemany volgué

Guerrers carolingis. — Setge d'una ciutat. (Miniatura de Saint-Gall)

posseir Saragossa, i els altres que Suleiman li havia promès lliurar-li la ciutat.

En arribar Carlemany davant Saragossa es trobà, segons una versió, que Suleiman, per les seves pròpies forces, havia dispersat els assetjadors i havia fet presoner llur cabdill. L'expedició franca ja no tenia objecte, i l'exèrcit de Carlemany s'en tornà. Una altra versió assegura que davant Saragossa, que havia tancat les seves portes, hi hagué un combat, en el qual, segons la *Cronica Rivipullense* [1], moriren molts sarraïns.

Per la part oriental dels Pireneus, o sigui per Catalunya, havia entrat una altra expedició, per tal d'ajudar a la revolta de Barcelona. Aquesta expedició s'en tornà sense haver trobat enemics. [2]

1) El Cronicó de Ripoll.

2) E. Saavedra: *Abderrahman I.* Pàgs. 34 i 35.

ELS GUERRERS CAROLINGIS

Soldats de cavalleria. (Miniatura del monestir de Saint Gall, Suïssa, corresponent al segle IX)

Conten els alarbs que en arribar Carlemany, acompanyat de Suleiman, davant Saragossa, se'ls havia avançat Elhoisain, qui els destorbà l'entrada, i que Carlemany hagué de retirar-se, tot duent-se'n Suleiman presoner, per creure que aquest l'havia traït. Els fills de Suleiman, Aissó i Matruh, aplegaren forces musulmanes per tal d'alliberar llur pare. I quan l'exèrcit franc travessava els congostos pirenencs, li caigueren damunt, derrotant-lo i alliberant llur pare. La versió relativament detallada de l'atac dels alarbs als francs a Roncesvalls la trobem en l'historiador musulmà Abenalatir. [1]

Presentació d'un manuscrit de la Bíblia a Carles el Calb per l'abat de Sant Martí de Tours

Les forces franques derrotades a Roncesvalls no eren el gros de l'exèrcit de Carlemany. El més versemblant és que es tractés de la reraguàrda, sorpresa entre aquelles muntanyes esquerpes quan es trobava isolada i sense condicions de defensa.

Els historiadors francesos, en parlar de la batalla de Roncesvalls, són avui els primers a confessar l'exageració enorme de les gestes atribuïdes a Rotllà, qui era prefecte de la Marca de Bretanya. La imaginació febrosa dels poetes medie-

1) FRANCESC CODERA: *Estudios críticos de historia árabe española*. Volum VIII. Pàgs. 140 i 141.

vals donà proporcions formidables a un fet de guerra d'importància mediocre. I per un d'aquests misteris de la llegenda, un «fet molt ordinari», segons les paraules de Baudrillart, s'ha convertit en una creació èpica, amb personatges elevats a la categoria de grans herois. Allò que fou verament un xoc sagnant, una sorpresa d'una reraguarda no massa nombrosa, la *Cançó de Rotllà* ho ha transformat en una descomunal batalla entre dos grans exèrcits, el cristià i el mahometà, amb episodis gloriosos i amb terrible mortaldat. La cançó, hiperbòlica, diu que els francs lluitaren contra tants d'enemics,que «mai ningú a la terra no en veié més».

Unc mais nul hum en terre n'en vit plus

I no hi hagué manera de venjar aquest fracàs, escriu Eginard, perquè després del cop de mà, l'enemic va dispersar-se tan completament, que no es pogué recollir cap informe sobre els llocs on hauria calgut cercar-lo.

És possible, tanmateix, que en la llegenda hi hagi un motiu real que l'expliqui, i aquest motiu seria la impressió de terror que la sobtada aparició dels alarbs produí a la reraguarda franca sorpresa i destroçada. Els relats dels pocs supervivents i fugitius donarien així el primer element èpic, que successivament s'engrandí i desplegà a través de la fantasia popular i de la imaginació dels poetes.

Aquests fets resulten encara molt confusos, a despit dels estudis de què han estat objecte en els darrers anys. Segueixen essent d'actualitat aquelles paraules de Codera: «Qui el cridà (a Carlemany), qui li tancà les portes de la sempre heroica Saragossa, funesta sempre a les armes franceses, i qui el derrotà a Roncesvalls, són qüestions de difícil resolució; puix que ni els autors francs ni els alarbs donen notícies satisfactòries, i molt menys podien esperar-se dels cronicons hispano-cristians, als autors dels quals sembla que poc o gens interessava allò que es referia als cristians de les vessants pirenenques.» [7]

Codera, però, es decanta a creure que foren els musulmans els qui derrotaren els francs a Roncesvalls. En contra de la seva tesi hi ha els escrits d'Eginard, als quals intenta treure valor en aquest punt, i els cants bascos *Altobizcar cantua*, que

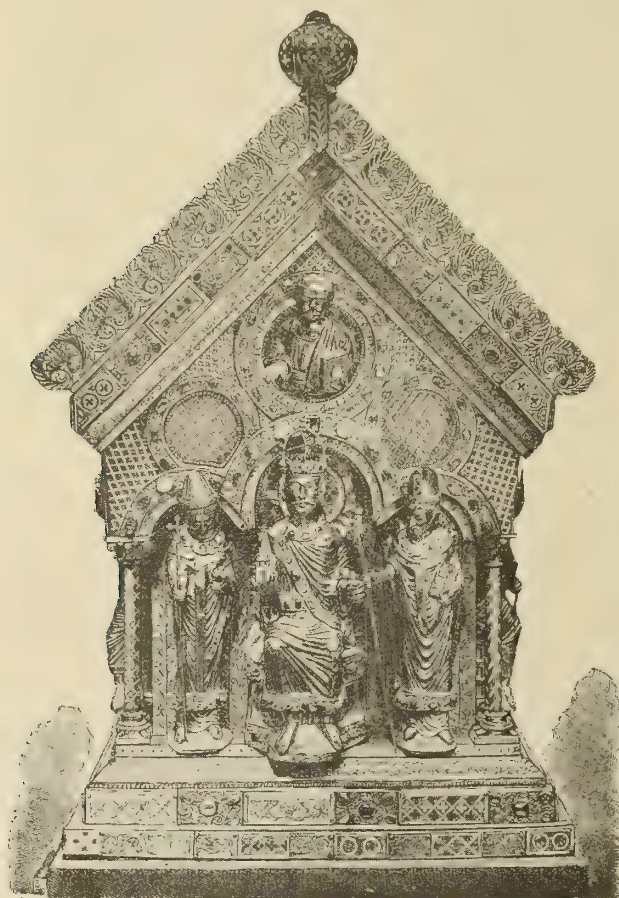

Guerrers francs del segle IX. (Miniatura d'un manuscrit)

7) Francesc Codera: *Estudios críticos de historia árabe española*. Volum VIII. Pàg. 139.

no són altra cosa sinó una falsificació feta en la primera meitat del segle XIX. [1]

Últimament, un autor francès, Boissonade, coincidint amb anteriors autors moderns, ha presentat la *Cançó de Rotllà,* no com una tranformació d'una llegenda primitiva, sinó com a obra individual, ressò dels fets de guerra entre francs i musulmans contemporanis del poema (segles XI i XII), o sigui de les expedicions franques d'aquell temps per ajudar a la reconquista peninsular, expedicions a les quals anomena croades [2]. La tesi de Boissonade mostra aspectes nous i interessants, però el seu fons no convenç gaire.

Carlemany entre dos bisbes. Cara lateral de l'arqueta de la catedral d'Aquigrà

El reialme d'Aquitània: Lluís el Bondadós. — L'Aquitània, que s'havia mantingut més o menys independent des del temps del rei Dagobert, fou sotmesa per Pepí el Breu. Carlemany organitzà políticament aquesta regió inquieta, i en féu un reialme autònom, que donà al seu fill Lluís el Bondadós quan aquest tenia tres anys d'edat (781).

L'Aquitània fou el centre de les expedicions franques a les terres ocupades pels musulmans. Lluís el Bondadós estava així destinat a esdevenir el capitost de la reconquista de les terres del nord-est peninsular, i especialment de Catalunya.

«Els carolingis — escriu Mignet — baixaren fins a l'Ebre, i formaren sobre el vessant meridional dels Pireneus tres establiments cristians que concorregueren

1) Francesc Codera: *Estudios críticos de historia árabe española.* Volum VIII. Pàgs. 157 a 159. — Manuel Milà i Fontanals: *De la poesia heroico-popular castellana.* Pàg. 136. — Wentwart Wersters: «Boletín de la Real Academia de la Historia». Any 1883. Número del mes de setembre.

2) P. Boissonade: *Du nouveau sur la Chanson de Rolland.* París, 1923.

més tard a recobrar la península. Fundaren el comtat de Barcelona; posaren a Jaca les bases del reialme d'Aragó, i a Pamplona les del reialme de Navarra.» [1]

Per la força mateixa de la conquista, els exèrcits francs, victoriosos al nord dels Pireneus, es sentiren empesos cap al sud. Així la campanya carolíngia arribà al cap de poc temps fins a la conca de l'Ebre.

Hom assenyala la creació del reialme d'Aquitània ensems com una mesura de bona administració i de defensa militar. Era un govern veí de l'enemic que vigilava la frontera, disposat a aprofitar les ocasions. La feina dels aquitans fou la lluita contra els sarraïns, i per això comprovem que gairebé mai no foren cridats a pendre part en altres guerres. [2]

Carlemany dedicant la catedral d'Aquisgrà a la Verge. Relleu de l'arqueta d'argent de la catedral d'Aquisgrà

Els cristians fugitius. — Tant o més que els cristians que havien restat a Catalunya sota la dominació musulmana, contribuïren a la reconquista i a la repoblació del nostre territori els cristians que, fugint del poder sarraí, s'havien refugiat en masses considerables dins el territori cristià.

En els períodes de persecució religiosa per part dels sarraïns, i àdhuc en temps normals, molts cristians sentien l'impuls de sostreure's a la dominació mora. Quan els francs van haver reconquerit la Septimània i llur govern es féu sòlid en aquella regió, els fugitius hi acudiren en massa conduïts per llurs comtes. [3]

Els historiadors medievals catalans consignen, amb la tradició de la permanència de zones no sotmeses, la de la fugida a les muntanyes pirenenques i al sud de la Gàl·lia. Bernat Boades escriu: «E 'ls nobles goths espanyols, d' aquella partida que huy (avui) s' apel·la Catalunya, s' en fusqueren a les muntanyes dels Pyrineus de la part de Cerdanya e a França, en aquella partida que s'apel·la huy en dia Limoges, e abans Camps Catalans; e en alguns castells roquers s'en faeren forts dintre d'aquella mateixa terra.» [4]

1) M. Mignet: *Négociations relatives à la succession d'Espagne sous Louis XIV.* Tom I. Introducció. Pàgs. VII i VIII.

2) C. Bayet, C. Pfister i A. Kleinclausz: Tom II de la *Histoire de France illustré depuis les origines jusqu'a la Révolution.* Pàgs. 294 i 295.

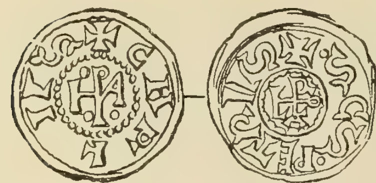
3) F. Valls i Taberner i Ferran Soldevila: *Història de Catalunya.* Volum I. Pàgs. 93 i 94.

4) Bernat Boades: *Libre dels feyts d'armes de Catalunya.* Pàg. 103.

Després d'haver-se apoderat de Narbona Pepí el Breu, tots els sarraïns que habitaven la Septimània en foren expulsats [1]. «Aquesta expulsió en massa — escriu Cauvet — és constant. No solament és testificada pels Anals de Metz, sinó pel fet que, a partir de la presa de Narbona, no existeix cap senyal de la presència dels sarraïns a la contrada. Hi tornaren més tard, però com a esclaus.» [2]

L'expulsió es féu sense distinció d'origen, comprenent els sarraïns i els cristians renegats [3]. En aquell moment de guerra dura i d'odi de races, els musulmans eren, per als cristians, la *gens pestifera Sarracenorum*. Diu Cauvet que l'expulsió creà a la Septimània un buit immens i que aquella terra quedà gairebé despoblada. [4]

Els renegats musulmans eren, en efecte, el principal element per al conreu dels camps a la Septimània; i després de llur expulsió hi hagué gran escassetat de braços per a les feines agrícoles, fins al punt que un capitular declara que aquella regió fou reduïda a la solitut: *in solitudine redacta fuit*. Igual fou l'estat de despoblació de la Marca hispànica. Un diploma de l'any 815, en al·ludir a la Marca, diu que, per l'interès de la defensa del país, els marquesos (*marchiones*) havien despoblat una part d'aquesta zona. És natural que la zona devastada fos a la banda de la frontera cristiano-sarraïna. [5]

Moneda de Carlemany i el papa Lleó III. Denari de plata

Abandonades grans extensions de terres cultivables, anaren a acréixer les propietats del fisc, accentuant-se l'absorció territorial per l'Estat, que era ja considerable en temps dels visigods i que augmentà en temps dels sarraïns, els quals afegiren a les propietats del fisc visigod les terres particulars que ells confiscaren, per bé que una part d'aquest conjunt fou després privadament repartit.

En poder de Pepí el Breu la ciutat de Narbona, passaren als reis francs els béns del fisc alarb, les propietats que pertanyien als mahometans i tots els béns que no tenien senyor. D'això dedueix Cauvet que en aquelles parts de la Septimània més afectades pels desastres que seguiren a la invasió sarraïna, gairebé totes les terres passaren a ésser de l'Estat [6]. Tanmateix, l'augment de patrimoni l'enriquia molt poc, puix que la gran majoria d'aquelles terres, esdevingudes ermes, no tenien aleshores cap valor. [7]

Havent absorbit el fisc la majoria de les terres a la Septimània, des del regnat de Carlemany veiem la contínua concessió de lots de terres a les esglésies, als

1) Dom Bouquet: *Annales de Metz.* V, 335.
2 Emile Cauvet: *Étude historique sur l'établissement des espagnols dans la Septimanie aux VIII et IX siècles*. Pàg. 409.
3) Emile Cauvet: Lloc citat. Pàg. 411.
4) Emile Cauvet: Lloc citat. Pàg. 412.
5) Emile Cauvet: Lloc citat. Pàg. 413.
6) Emile Cauvet: Lloc citat. Pàg. 415.
7) Emile Cauvet: Lloc citat.

monestirs i als particulars. Cal advertir que la distribució es feia, no solament per concessió prèvia als que n'esdevenien posseïdors, sinó deixant pendre a aquests les terres que ocupaven.

Ni l'Estat, ni les institucions religioses, ni els particulars podien treure profit de les terres ermes. Necessitaven els homes per conrear-les. I estant despoblada la regió de treballadors agrícoles, calia fer-los venir de fora. Però la gent de les regions que estaven en situació més favorable, com l'Aquitània i la Gascunya, no havien pas d'anar als erms de la Septimània, propers al país on els sarraïns encara dominaven. Al contrari, els habitants de la península ibèrica, més acostats al país dels sarraïns que la Septimània, més exposats als perills de les corregudes dels alarbs, hi sortien guanyant si s'establien en aquella regió. Era, doncs, natural que la Septimània fos repoblada per hispans.

S'ha pretès que Carlemany féu entrar pels Pireneus orientals un exèrcit franc a la Catalunya peninsular en l'any 778, i que ja aleshores tenia designis de conquista i pensava de constituir la Marca hispànica. Una vella versió vol que el pla no es realitzés a causa d'haver estat informat el rei franc que els saxons havien tornat a alçar-se en armes, i comandats per Vittekind, havien arribat a les vores del Rin. L'exèrcit que havia entrat per Catalunya operà sense dificultat un moviment de retirada.

Els habitants del país que havien ajudat els francs, s'haurien trobat desemparats i sotmesos a la venjança dels sarraïns, si s'haguessin quedat ací. Per això seguiren en massa l'exèrcit de Carlemany quan s'en tornà a la Gàl·lia. Aquest fet donà un increment extraordinari a l'emigració d'hispans a la Septimània [1]. No solament hi anaren els cristians compromesos en l'expedició de Carlemany, sinó també molts d'altres

Miniatura d'un Evangeliari de Carlemany, dels anys 781 al 783. (Biblioteca Nacional de París)

1) Emile Cauvet: *Étude historique sur l'établissement des espagnols dans la Septimanie aux VIII et IX siècles.* Pàgs. 410 a 422.

que aprofitaren aquella ocasió per sostreure's al jou dels alarbs. A aquest moviment d'emigració pot referir-se la Crònica de Moissac quan diu, en termes d'exageració, que tota la Hispània restà conturbada i despoblada. Aquesta expedició franca, però, resta problemàtica.

Per bé que en els documents que s'han conservat pertocant als cristians fugitius establerts a la Septimània només es parla de concessions d'extenses propietats i d'importants *villæ,* és evident que al costat d'aquestes dàdives als nobles visigods hi hagué un gran nombre de concessions als modestos cultivadors, als quals es devia adjudicar un o més trossos de terra de petita extensió. Un diploma de l'any 816 parla de *minores* i *majores,* i aquests mots s'apliquen, de segur, als concessionaris de petits i grossos lots de terra, respectivament. D'altra banda, la situació social del segle IX permet d'afirmar que en el conjunt dels emigrants hispans, els petits cultivadors estaven en majoria, puix que en aquests casos són les classes humils les més afectades per la misèria i les que més fàcilment fugen del propi país. [1]

Retrat de Lluís el Bondadós. (Miniatura d'un manuscrit de la Biblioteca Nacional de París)

Cauvet fa observar que després de la darrera guerra carlina d'Espanya, emigraren prop de 5,000 habitants de la península, tots simples treballadors, i que s'establiren exactament en les mateixes parts del Rosselló i de la regió de Narbona on s'havien establert llurs avantpassats. «En els nostres dies — afegeix — els espanyols han triat el país on el treball era cert i el preu de la mà d'obra elevat; en el VIII segle i el IX, triaren els països on hi havia més terres lliures i abandonades. Per això la major part d'ells triaren preferentment la regió de Narbona.» [2]

Els refugiats espanyols adquirents de grans dominis, de què parlen els docu-

1) EMILE CAUVET: *Etude historique sur l'établissement des espagnols dans la Septimanie aux VIII et IX siècles.* Pàg. 423.
2) EMILE CAUVET: Lloc citat. Pàg. 424.

ments, són anomenats en el diploma de l'any 816, *potentiores* i *majores*, els quals identifica Cauvet amb els qui les lleis visigòtiques anomenen *nobiliores*.

S'explica la mancança de documents relatius als petits cultivadors i la raresa dels relatius als grans cultivadors per la circumstància que tots havien esdevingut propietaris per la simple ocupació, manera d'adquirir caracterizada per fets molt fugitius i dels quals el temps ha esborrat sovint el senyal [1]. S'explica, demés, l'existència de documents sobre els grans cultivadors i la inexistència de documents relatius als petits, pel diferent interès que la concessió formal oferia per als uns i per als altres. Els qui havien adquirit per ocupació un gran domini, tenien interès a obtenir un títol que fixés llur dret, i en aquests casos podien adreçar-se al monarca, qui els atorgava un acte de concessió de la terra ja ocupada. Els petits cultivadors ja no tenien el mateix interès, puix que llurs terres valien poca cosa, i d'altra banda podien ésser ocupades instantàniament, d'una vegada, al revés dels grans dominis, els quals només podien ésser apropiats mitjançant una ocupació lenta i successiva [2]. A més dels petits i grans cultivadors emigrats, hi havia els treballadors i servents adscrits als darrers. [3]

Moneda de Lluís el Bondadós i del seu fill i coemperador Lotari

El conjunt de documents coneguts fa creure que els hispans fugitius s'establiren al Rosselló i a les regions de Narbona, Besiers i Carcassona, sense passar més enllà. [4]

La presència de refugiats hispans al Rosselló és consignada per Eginard, en parlar de la revolta d'Aissó (any 827) i de la seva aliança amb els sarraïns. De les paraules d'Eginard dedueix Cauvet que els refugiats hispans al Rosselló eren molt nombrosos. [5]

A la Septimània els refugiats eren coneguts amb el nom d'*hostolenses*, que significa, com els seus sinònims *hospes, hospites, hospitalini*, posseïdors d'un mas, d'un domini o d'una porció de domini. [6]

Per bé que la gran majoria dels hispans fugitius eren pagesos, d'uns versos de Teodulf, bisbe d'Orleans, resulta que n'hi havia un nombre considerable d'establerts a ciutat, on devien exercir llurs oficis o professions. [7]

L'emigració, començada al segle VIII, continuà durant el segle IX, però anà minvant, degut a les tres causes següents: la formació d'un govern fort a la Marca hispànica, que servia de protecció als que hi residien; l'establiment en terres de la

1) EMILE CAUVET: *Etude sur l'établissement des espagnols dans la Septimanie aux XIII et IX siècles.* Pàg. 429.
2) EMILE CAUVET: Lloc citat.
3) EMILE CAUVET: Lloc citat. Pàg. 423.
4) V. CASENEUVE: *La Catalogne française.* Pàgs. 62 i següents
5) EMILE CAUVET: Lloc citat. Pàg 427.
6) DUCANGE: *Glossari.*
7) EMILE CAUVET: Lloc citat. Pàg. 427.

Marca dels fugitius que venien del interior de la Hispània, i la progressiva disminució de les terres a repartir dins la Septimània. A partir del segle x, l'emigració cessà, o almenys deixà d'ésser un fet general. [1]

Conquista de Girona. — Sembla que una expedició franca, a la qual s'afegí la gent cristiana del país, s'apoderà de Girona l'any 785. Aquest fou un graó importantíssim en la reconquista de la terra catalana.

Velles històries conten que la ciutat de Girona havia reconegut la sobirania de Carlemany, però que després el governador alarb, Mohamet, se'n desentengué i que aleshores el rei dels francs, per restablir la seva autoritat a la frontera, ordenà als comtes d'aquella regió que posessin setge a la ciutat. Els francs assetjaren Girona i la prengueren, gràcies a l'auxili que els donaren els cristians que hi havia dintre la ciutat. Expulsats els sarraïns, es nomenà un comte franc per governar-la. [2]

El papa Gregori I (figura del centre) en la pintura de l'encapçalament d'un *cànon*. (Manuscrit eclesiàstic carolingi del segle IX)

En l'edat mitjana fou general creença dels gironins que el rei Carlemany havia pres, prodigiosament, la ciutat de Girona; i aquesta creença perdura encara en les classes populars.

Ha estat, però, definitivament rebutjada la tradició que feia venir Carlemany a la nostra terra. La Marca fou fundada verament per Carlemany, però no sembla pas que aquest s'hi presentés personalment.

Hi hagué un cert període en què a les esglésies de la diòcesi de Girona fou Carlemany venerat com a sant del cel i com a deslliurador de la ciutat. El dia 28 de gener era festa en aquella diòcesi, i en l'ofici propi

1) EMILE CAUVET: *Etude sur l'établissement des espagnols dans la Septimania aux VIII et IX siècles.* Pàg. 428.

2) *Histoire générale de Languedoc.* Volum I. Llibre IX.

amb què es solemnitzava la data eren recontades les llegendàries i miraculoses gestes del rei franc deçà dels Pireneus. Cal remarcar que la ciutat de Girona ha tingut un paper considerablement gran en diverses composicions de la poesia èpica francesa de l'edat mitjana. [1]

Per accedir al desig de l'emperador Frederic Barbarroja, l'arquebisbe de Colònia Reinald, canonitzà irregularment Carlemany en l'any 1165. Havia obrat l'emperador per mòbils polítics tant almenys com per pietat; i l'antipapa Pascal III, que li devia l'elevació al pontificat, aprovà la canonització. El papa Alexandre III no gosà a oposar-s'hi, puix que segons l'opinió popular Carlemany era sant verament, i els papes següents tampoc s'oposaren al nou culte. [2]

L'emperador establí, per un diploma, en el mateix any de 1165, a l'església d'Aquisgrà, una festa en honor del nou sant, assenyalant el dia 28 de gener. La iniciativa de Barbarroja fou imitada per moltes esglésies, primer d'Alemanya, on el culte fou rebut amb fervent entusiasme, i poc després de Suïssa i Flandes. Més tard el culte de Carlemany passà a França, i també a Catalunya. En la canonització de Carlemany en l'any 1165 hi ha l'origen de tots els cultes locals a l'emperador, establerts en dates diferents. [3]

Sembla que en tota Catalunya i en tota la península ibèrica fou l'església de Girona l'única que va adoptar-lo [4]. Era això en l'any 1345, per un decret del bisbe Arnau de Montrodon [5], qui establí un benefici en honor de Sant Carlemany i féu posar l'estàtua del sant en l'altar de la capella dels Màrtirs [6]. El text íntegre del decret fou descobert per Fidel Fita en un *Liber Notularum* dels arxius de la Seu de Girona.

S'havia pretès que l'ofici al qual havem al·ludit no era altra cosa sinó la redacció en text litúrgic de la tradició popular consignada en el tractat fabulós *De captione Gerunde*. Així ho sosté encara Llorenç Riber [7], qui no sembla haver tingut en compte, en aquesta qüestió, els més recents estudis publicats, especialment el de Jules Coulet. Però això no és cert. El tractat al·ludit és molt posterior a l'ofici [8]. Gaston Paris ja assenyalà la llegenda popular com a font de l'ofici de Girona [9]. Un altre autor modern, Schneegans, ha sostingut que és emanació directa de l'epopeia popular, i que aquesta font èpica no era un poema únic, sinó un grup d'epopeies, potser provençals [10]. Coulet sosté, amb sòlids arguments, que la principal i gairebé

1) JULES COULET: *Etude sur l'office de Girone en l'honneur de Saint Charlemagne.* Montpeller, 1907. Pàg. 7.

2) RAUSCHEN: *Die Legende Karls des Grossen im XI und XII Jahrhundert.* Pàgs. 129 i següents.

3) JULES COULET: Lloc citat. Pàg. 19.

4) ROCHER: *Les rapports de l'Eglise du Puy et la ville de Girone.* Pàgs. 47 i 48.

5) LLORENÇ RIBER: *Els Sants de Catalunya.* Volum III. Pàg. 52. -- J. VILLANUEVA: *Viaje literario a las iglesias de España.*

6) J. VILLANUEVA: Lloc citat. Tom XIV. Pàg. 10.

7) *Els Sants de Catalunya.* Volum III.

8) JULES COULET: Lloc citat. Pàg. 91.

9) GASTON PARIS: *Histoire poètique de Charlemagne.* Pàg. 65.

10) SCHNEEGANS: *Die Quellen des sogenannten Pseudo Philomena und des Officiums von Gerona zu Ehren Karls des Grossen.* Estrasburg, 1891. Pàgs. 82 i següents.

única font de l'ofici és la tradició popular gironina sobre la presa de la ciutat per Carlemany [1]. L'ofici, després d'explicar l'entrada i les fetes de l'emperador al nord de Catalunya, diu en la darrera lliçó que Carlemany assetjà la ciutat de Girona, i que no pogué pendre-la aleshores, a despit d'haver-la assaltada repetidament. «Però succeí — continua l'ofici — que, un divendres, a hora de completes, en la faç del cel, clara, fou vista una gran creu vermella, retallada amb llum, sobre la mesquida

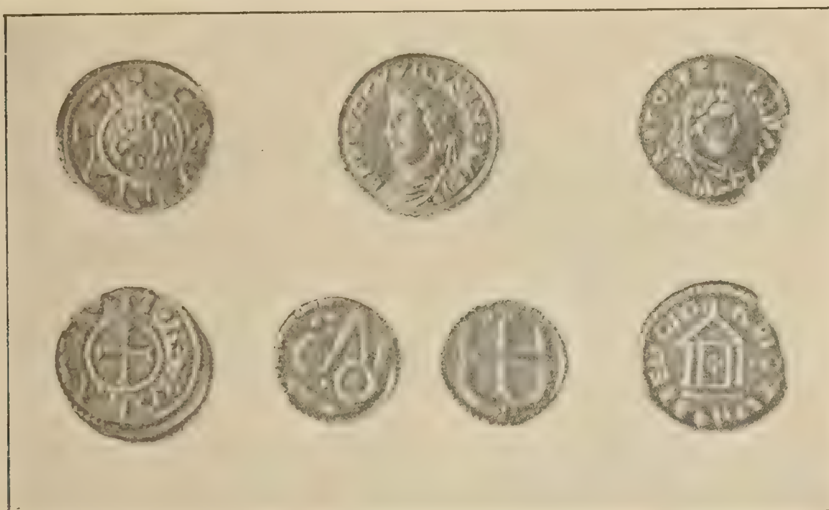
Pretesa corona de Carlemany. (Avui es considera posterior)

de la ciutat de Girona, on ara s'alça la catedral; i la creu hi va restar per espai de quatre hores, i tothom la veia. I també consta que d'aquella creu en caigueren amples gotes de sang.»

Prop d'una centúria i mitja durà l'ofici de Sant Carlemany a la diòcesi de Girona. Fins que la imatge trescentista que encara avui es guarda a la Seu va estar posada en un altar, la gent en digué Sant Carlemany. Representa realment l'emperador? Hi ha diversos parers. S'ha suposat que representa Jaume I, cosa poc versemblant. Pella i Forgas creu que representa el rei Pere III el Cerimoniós, i es funda principalment, per afirmar-ho, en la indumentària de la imatge, que és ben bé del segle XIV [2]. Observarem que el caràcter de la indumentària és perfecta-

1) Jules Coulet: *Etude sur l'office de Girone en l'houneur de Saint Charlemagne.* Pàgs. 117 i següents.
2) J. Pella i Forgas: *Historia del Ampurdán.*

ment compatible amb la representació de Carlemany, puix que el culte a aquest fou introduït a Girona en aquell segle, i és prou sabut el costum de vestir les figures, àdhuc les més antigues, a l'estil de l'època de l'artista. En el darrer terç del següent segle, probablement en l'any 1484, l'ofici de Sant Carlemany fou abolit, per intimació feta a l'església de Girona en un breu de Sixt IV [1], i ja no fou restablert, a despit de les gestions dels canonges gironins i de persistir els oficis anàlegs en moltes esglésies d'altres països. Això no obstant, continuà dient-se anualment el panegíric del sant fins al segon terç del segle XIX. Els vestigis del

Monedes carolíngies. (A la part superior apareixen les efigíes de Lluís el Bondadós i Carles el Calb)

culte a Sant Carlemany foren definitivament abolits per un decret del bisbe Tomàs Sevilla, data del 2 de març de l'any 1883, pel qual fou manat que es tregués l'estàtua de l'altar. [2]

Un vell text, els *Annales Petaviani*, i alguns autors antics i moderns, posen la presa o la rendició de Girona com a un fet de la campanya de Carlemany en l'any 778. Els altres vells textos, o no diuen res sobre això, o ho contradiuen, donant la data del 785, que pot ésser considerada com la veritable. Els darrers estudis sobre aquest punt descarten la data del 778. [3]

La Crònica de Ripoll posa la presa de la ciutat de Girona per Carlemany,

1) LLORENÇ RIBER: *Els Sants de Catalunya*. Volum III. Pàg. 56.

2) JULES COULET: *Etude sur l'office de Girone en l'honneur de Saint Charlemaigne*. Pàg. 41.

3) ABEL UND SIMSON: *Jahrbücher des fränkisken Reiches unter Karl dem Grossen*. Volum I. Pàg. 239. — JULES COULET: Lloc citat. Pàgs. 5 a 7.

després d'un combat amb el seu rei Mohamet, en l'any 786. Aquesta data és deguda a una confusió. [1]

Les circumstàncies en què els francs s'apoderaren de Girona resten obscures. La Crònica de Moissac no parla de presa pròpiament dita, sinó de lliurament pels habitants: «*Eodem anno (785) Gerundenses homines civitatem Karolo regi tradiderunt.*» Coulet escriu: «Que això hagi estat efecte d'una expedició feliça, empresa per un dels comtes als quals l'emperador havia confiat la guarda de la frontera, o d'intrigues hàbils, anusades per un d'ells amb la població cristiana de Girona, el que és segur és que hom no ha de pendre al peu de la lletra els termes de què es serveixen les cròniques quan diuen que la ciutat fou lliurada «al rei Carles». L'any 785, l'emperador no anà a Espanya. Restà a Saxònia, retingut per altres feines. Girona no pogué, doncs, ésser remesa sinó a un dels seus representants. No va rebre ell mateix la submissió i encara menys l'assetjà... No hi hagué presa de Girona per Carlemany, i tots els textos que, a l'exemple de l'ofici litúrgic, ens mostren la ciutat assetjada i presa en assalt per l'emperador, beuen manifestament en una font que no és la història real.» [2]

De l'època de la dominació sarraïna a Girona no n'ha quedat cap rastre. Quant a notícies històriques, només sabem que l'any 759 la governava Suleiman. Pel que fa al Mohamet, rei o governador de Girona en l'any 785, del qual parlen cròniques antigues i fins moderns llibres d'història, els estudis més autoritzats el donen per un personatge llegendari. [3]

El domini franc a l'Urgell i al Pallars. — Mentre els francs iniciaven la reconquista per la part nord-est de Catalunya, eixamplaven llur domini per la part nord-oest, estenent-lo per les comarques de l'Urgell i el Pallars, que havien quedat lliures de la invasió mahometana. Puig i Cadafalch, Falguera i Goday, coincidint amb Codera, fixen el país català no sotmès en un triangle situat al costat nord-oest de Catalunya, que comprèn el nord de la Ribagorça, el Pallars, l'alt Urgell i la part més muntanyosa del Bergadà. [4]

El Pallars i l'Urgell, com la Ribagorça i la Cerdanya, països que no estaven enclosos a la Marca hispànica, foren dominats molt probablement abans de la resta del territori català, en virtut d'un impuls distint, ja originat en part en el país mateix, ja vingut dels ports dels Pireneus centrals. [5]

L'aportació de documents que féu, pocs anys enrera, Serrano i Sanz [6] i els estudis de Valls i Taberner han posat molta claror en algunes de les qüestions obscures de la història d'aquests territoris en els primers temps de la reconquista peninsular.

1) Jules Coulet: *Etude sur l'office de Girone en l'honneur de Saint Charlemagne.* Pàgs. 123 i següents.
2) Jules Coulet: Lloc citat. Pàgs. 6 i 7.
3) Jules Coulet: Lloc citat. Pàg. 157.
4) Puig i Cadafalch, Falguera i Goday: *L'arquitectura romànica a Catalunya.* Volum I. Pàg. 396.
5) J. Botet i Sisó: *Los condes beneficiarios.* Pàg. 4.
6) M. Serrano i Sanz: *Noticias y documentos históricos del condado de Ribagorza hasta la muerte de Sancho Garcés III.* Madrid, 1912.

La veritat és que d'abans del segle IX no se'n sap res concretament, per falta de documents autèntics, puix els que hom havia atribuït al segle VIII són apòcrifs o estan mal datats. [1]

Es pot presumir que gairebé des de la vinguda dels francs al territori del sud dels Pireneus, a la fi del segle VIII, les comarques de Pallars i Ribagorça esdevingueren una dependència del marquesat de Tolosa, i que continuaren en aquesta situació durant la major part del segle IX. Segons Valls i Taberner, la relació d'aquells territoris amb Tolosa fou més estricta del que pensa Serrano i Sanz, puix que no hi hagué comtes menors intermedis, constituint el comtat de Pallars, junt amb el *pagus* de Ribagorça, un anex de la família comtal tolosana durant gran part del segle IX, en una forma d'unió tan directa com la Ruerga i altres territoris anàlegs. [2]

Lluís el Bondadós a Catalunya. — En els darrers anys del segle VIII, Carlemany trameté a la nostra terra el seu fill Lluís el Bondadós, per tal que es captingués de la necessària organització administrativa i de la defensa militar dels territoris reconquerits i ocupats.

En temps de Lluís el Bondadós, la Marca fou considerablement estesa. Aleshores foren repoblades noves zones de la terra nostra, amb la ciutat de Vich, Cardona i Casserres, segons conta l'Anònim Astrònom en la *Vita Ludovici Pii.* Era això en l'any 798. Aquests territoris van ésser governats pel comte Borrell, en nom del rei franc.

Les paraules d'aquest text indiquen que es tractà de la repoblació d'una zona deserta i abandonada, i no pas d'una conquista amb derrota reculada dels sarraïns. [3]

Guillem de Tolosa. — El braç dret del rei Lluís fou Guillem, comte i marquès de Tolosa [4]. Cap home no representà en el sud del reialme carolingi un paper comparable al de Sant Guillem. [5]

Guillem venia de nissaga règia, fill com era del comte Teodoric i d'Alda, filla de Carles Martell. Per tant, era cosí germà de Carlemany. [6]

Fou un príncep valerós i devot [7]. L'Església en féu un sant: Guillem de Gellona. L'epopeia en féu un pros: Guillem del Nas Curt *(Guillaume au Court Nez).*

A les darreries de la seva vida, Guillem es retirà del món (any 806), ingres-

1) F. VALLS I TABERNER: *L'origen dels comtats de Pallars i Ribagorça.* Pàg. 2.

2) F. VALLS I TABERNER: Lloc citat. Pàg. 2.

3) «Ordinavit autem in illo tempore finibus Aquitanorum circumquaque firmissimam tutelam Nam civitatem Ausonam, castrum Cardonam, Castasseram, et reliqua oppida olim *deserta,* munivit, *habitari fecit,* et Burello comite cum congruis auxiliis tuenda commissit».

4) C. BAYET, C. PFISTER i A. KLEINCLAUSZ: *Histoire de France.* Tom II, part primera. Pàg. 294.

5) J. CALMETTE: *El feudalisme i els origens de la Nacionalitat catalana.* «Quaderns d'Estudi». N.° 48. Pàg. 205.

6) J. CALMETTE: *La famille de Saint-Guilhem.* Extret dels «Annales du Midi». Tom XVIII. Any 1906. Tolosa. Pàgs. 3 i 4.

7) Sobre Guillem de Tolosa veure MABILLE: *Le royaume d'Aquitaine, ses comtes, ses ducs et ses marquis.* (*Histoire générale de Languedoc.* Tom II.)

sant al monestir de Gel·lona (Sant Guillem del Desert), que ell mateix havia fundat abans, prop d'Aniane. Anomenat de primer monestir de Gel·lona, a partir del 1124 fou més conegut amb el nom de monestir de Sant Guillem. [1] Aquesta cèlebre abadia benedictina està situada en els confins de les antigues diòcesis de Lodève i Maguelona, en una gorja estreta pel fons de la quals passa el torrent del Verdús.

Miniatura de l'evangeliari de Carles el Calb

Des de l'any 806 en què es retirà Guillem, fins al 817 en què fou designat Berenguer com a marquès de Tolosa, no se sap segur qui ocupà el marquesat. Valls i Taberner conjectura, amb probabilitats d'encert, que va ocupar-lo el comte Wigo o Bigo. [2]

El darrer esforç dels alarbs a la Gàl·lia. — Els autors alarbs no consignen l'avenç dels cristians a la regió pirenenca, i en general a la frontera superior. Noti's que la «frontera superior» dels sarraïns corresponia, poc més o menys, a la conca de l'Ebre i a la Gàl·lia meridional [3]. Però per les expedicions a aquesta zona que esmenten i pel resultat poc satisfactori d'algunes, hom pot inferir alguna cosa del descabdellament de la recon-

1) Émile Bonnet: *L'èglise abbatiale de Saint-Guillem-le-Désert,* Volum del Congrés arqueològic de França celebrat l'any 1906. Pàg. 384.

2) F. Valls i Taberner: *Els orígens dels comtats de Pallars i Ribagorça.* Pàgs. 3 i 4.

3) Francesc Codera: *Estudios críticos de Historia árabe española.* Volum VIII. Madrid, 1917.

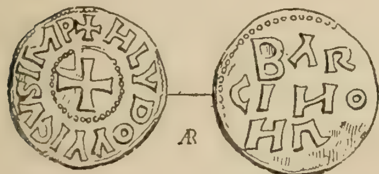
quista. Podem comprovar, en efecte, que quasi totes les expedicions anteriors són contra els musulmans que a la frontera es rebel·laven contra els Ommiades de Còrdova, i que la campanya de l'any 177 de l'hègira (793-794) és contra els cristians de la Marca hispànica.

Moneda de Lluís el Bondadós (Barcelona)

Després de les incursions dels exèrcits francs, l'any 788 els sarraïns resolgueren d'empendre una ofensiva. Mort Abderraman I el dia 7 d'octubre del dit any, el seu fill Hixem I decidí l'atac de la Septimània, i proclamà amb aquest objecte la guerra santa.

Un document molt discutit, el diploma de Carlemany a favor de l'hispà Joan, de l'any 795 [1], fa referència a una victòria que el dit personatge aconseguí poc temps abans sobre els sarraïns, al *pagus* de Barcelona, lloc anomenat Pont (*ad Ponte*), que hom no sap on devia ésser, prenent-los un botí considerable, en el qual figuraven armes i cavalls. Seguint l'ús establert, Joan havia de fer present al rei d'Aquitània d'una part del botí; i anà a Baviera, on Lluís es trobava, per tal d'oferir-li un bell cavall, una cuirassa i una espasa índia repujada d'argent. I li demanà que li concedís el domini de Fontjoncosa, a les Corberes, del qual ja havia fet aprisió. Lluís recomanà la petició a Carlemany, i aquest accedí a la demanda; i d'ací vingué l'atorgament del diploma on consten aquests fets, diploma confirmat per un altre de l'any 814 i per documents posteriors a favor de Teudefred, fill de Joan. [2]

Moneda de Lluís el Bondadós (Barcelona)

Són certs els fets? Els al·ludits documents han estat titllats d'apòcrifs o almenys de sospitosos per alguns autors, considerant-los com una de tantes falsificacions fetes en temps posteriors per servir de fonament a drets sobre la terra. Carreras i Candi en nega l'autenticitat. Al seu dir, el cabdill visigod Joan és imaginari, com imaginari és el lloc de Pont. Atribueix al primer document la dada que aquest lloc era prop de Barcelona; però allò que diu en veritat és que era en el *pagus* de Barcelona. Enèrgicament Carreras s'exclama, parlant del diploma de l'any 795: «Cal borrar-lo per sempre més de la veritable història de Catalunya, per apòcrif o enganyós.» I el suposa motivat pel propòsit d'assegurar l'enfranquiment a determinades propietats situades a Fontjoncosa. [3]

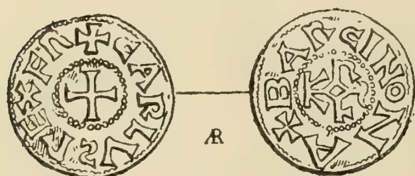
1) Tal és la data que donen BÖHMER i MÜHLBACHER: *Die Regesten des Kaiserreichs unter den Karolingern*. Insbruck, 1899. Pàgina 143. Altres autors donen la de l'any 793.

2) Aquests documents foren publicats a la *Histoire de Languedoc* i reproduïts íntegrament per PAU PIFERRER en *Recuerdos y bellezas de España. Cataluña*. Volum II. Pàg. 323. També els reprodueix G. MOUYNÈS, en el seu *Cartulaire de la Seigneurie de Fontjoncouse* publicat al «Bulletin de la Commission archéologique et littéraire de l'arrondissement de Narbonne». Tom I. Any 1876-1877. Pàgs. 109 i següents.

3) F. CARRERAS I CANDI: Volum *Barcelona* de la *Geografia general de Catalunya*. Pàg. 171.

Però els arguments que dóna Carreras són febles, i alguns n'hi ha d'inexactes. Diu que el nom de Joan no era usat en el segle VIII [1], i oblida que en un diploma de l'any 812 apareix un Joan entre els hispans reclamants, i que Joan es deia l'arquebisbe d'Arles allí citat. Val a dir que igualment té Carreras per apòcrifa aquesta disposició de Carlemany en favor dels pobladors de la Marca hispànica [2]. Nosaltres ens decantem a creure que els documents relatius a l'hispà Joan són autèntics. [3]

No era Joan un oficial franc, sinó un hispà, puix que un document de l'any 834 diu que *Johannes occupavit... sicut alii ceteri Spani...*» Cauvet el presenta com un dels caps militars als quals el govern carolingi havia confiat un comandament per defensar la Marca d'Hispània. Era, probablement, un d'aquests ingenus d'origen visigòtic als quals hom anomenava *nobiliores* o *potentiores*, que fugí dels territoris dominats pels sarraïns i anà a incorporar-se a l'exèrcit franc. En aquelles circumstàncies, ocupats Carlemany i Lluís el Bondadós per altres guerres, no podien trametre un poderós exèrcit contra el que els àrabs havien concentrat a Catalunya. I en aquestes condicions, corresponia als caps francs i hispans que guardaven la Marca la missió de molestar persistentment els musulmans. [4]

Moneda de Carles el Calb (Barcelona)

En l'any 793, Abdelmèlic ben Abdelguàhid ben Mogueits pujà cap al nord i envaí la Gàl·lia. Els suburbis de Narbona foren cremats pels musulmans. Després avançaren aquests cap a Carcassona. Per tancar-los el pas sortí Guillem, comte de Tolosa, amb un exèrcit improvisat. Fou vençut a la vora del riu Orbieu, afluent de l'Aude, i els sarraïns se'n tornaren amb un ric botí i amb nombrosos captius. Tanmateix, la batalla de l'Orbieu, anomenada també de Villedaigne, aturà les incursions dels musulmans a l'altre costat dels Pireneus. [5]

Els historiadors alarbs diuen que Abdelmèlic sortí al capdavant d'un nombrós exèrcit i que començà l'atac per Girona, on degollà els defensors i arruïnà els murs i les torres; però quan estava a punt d'apoderar-se de la ciutat, alçà el camp i se'n anà cap a Narbona, on féu el mateix, és a dir, que no la prengué, recorrent i devastant el país durant alguns mesos [6]. D'anada i de vinguda travessà la Cerdanya, fent-hi malvestats.

1) F. Carreras i Candi: Volum *Barcelona* de la *Geografia general de Catalunya*. Pàg. 171.

2) F. Carreras i Candi: Lloc citat. Pàg. 178.

3) G. Mouynès: *Cartulaire de la Seigneurie de Fontjoncouse*. «Bulletin de la Comission Archéologique de Narbonne». Volum I. Pàg. 190. — Emile Cauvet: *Etude historique sur l'établissement des espagnols dans la Septimanie aux VIII et IX siècles et sur la fondation de Fontjoncouse per l'espagnol Jean au VIII siècle*. Pàgs. 478 i següents. — Mühlbacher: *Deutsche Geschichte unter den Karolingern*.

4) Emile Cauvet: Lloc citat. Pàgs. 478 i 479.

5) J Calmette: *El feudalisme i els orígens de la Nacionalitat catalana*. «Quaderns d'Estudi» N.° 48. Any 1921. Pàg. 205.

6) Francesc Codera: *Estudios críticos de Historia árabe española*. Volum XIII. Pàgs. 163 i 164.

Les cròniques franques, de llur banda, parlen d'una batalla sostinguda l'any 793 contra els sarraïns, en la qual aquests foren vencedors. [1]

La incursió que Abdelmèlic féu l'any 793 a la Gàl·lia ha estat considerada com el darrer esforç dels musulmans per dominar aquelles terres. [2]

Després de la mort de l'emir Hixem (any 796) esclataren entre els alarbs noves dissencions, que afebliren la força del califat i serviren els projectes de Carlemany.

3. LA RECONQUISTA DE BARCELONA

Primera expedició de Lluís el Bondadós. Fracàs de la temptativa. — El nou emir Alhàquem I, davant el greu perill que pel nord l'amenaçava, deixà per algun temps la guerra a la frontera del sud, i féu un esforç per recobrar el terreny perdut pels alarbs a la ratlla septentrional.

Segons els historiadors musulmans, en l'any 180 de la hègira (796-797), Alhàquem trameté contra els francs, o sigui contra els cristians del nord-est, Abdelquerim ben Mogueits, germà de l'Abdelmèlic que dirigí l'expedició en l'any 793. Una divisió de l'exèrcit sarraí arribà a un golf o ria, darrera del qual els cristians havien posat llurs riqueses i famílies, que foren preses pels muslims, mentre que l'altra divisió es dirigia contra *Fransia* (segons el mot dels alarbs), derrotant els cabdills francs que s'oposaren a l'avenç dels sarraïns a l'altra vora d'un riu. Els dos fets d'armes al·ludits són poc precisos en els autors musulmans. [3]

Moneda (diner) de Lluís el Bondadós, batuda a Barcelona. *(Les monedes catalanes,* de J. Botet i Sisó)

Alguns historiadors es decanten a creure que els sarraïns aconseguiren recobrar tot allò que havien perdut fins a Narbona [4]. No sembla pas que això sigui cert. Les fluctuacions territorials en el darrer decenni del segle VIII apareixen molt confuses a través dels vells textos.

Calgué a Alhàquem tornar cap al sud, i abans de fer-ho procurà entendre's amb Zeid, governador de Barcelona. Hi hagué, possiblement, un conveni entre l'emir i el governador barceloní, qui deixà de reconèixer la sobirania del rei franc i acatà novament la d'Alhàquem.

Respecte a aquest Zeid o Zat, havia cregut de primer Codera que era algun *Saadi;* però després una dada de l'historiador alarb Abenaljatib el decantà a

1) FRANCESC CODERA: *Estudios críticos de historia árabe española.* Pàg. 104.
2) J. CALMETTE i P. VIDAL: *Histoire du Roussillon.* Pàg. 40.
3) J. M. MILLÀS VALLICROSA: *Els textos d'historiadors musulmans referents a la Catalunya carolíngia.* Pàg. 23.
4) F. CARRERAS I CANDI: Volum *Barcelona* de la *Geografia general de Catalunya.* Pàg. 166.

creure que es tractava d'algun membre de la família de Zaid el Gafequí, la qual havia estat establerta a Narbona. [1]

Segons assegura Reinaud [2] i confirmen els Anals Bertinians, Zeid s'havia ajuntat als missatgers alarbs que en l'any 777 anaren a trobar Carlemany a Paderborn. Pel que hom veu, Zeid seguia una conducta contradictòria i equívoca. Però cal advertir, en parlar d'aquest punt, que hi ha erudits que en moderns treballs no concedeixen crèdit a aquest suposat viatge de missatgers sarraïns. [3]

Carlemany continuava la seva política de pactes amb personatges alarbs, política que facilitava considerablement la realització dels seus projectes. En tractar-se de l'expedició sobre Barcelona, s'havia entès (any 797) amb el governador sarraí Zeid, qui havia ofert el seu ajut, i amb Abdal·là el Valencià.

Al consell celebrat pels francs a Tolosa l'any 798 es tractà de la guerra contra els alarbs i de la conquista de Barcelona. Allí anaren els missatgers d'un cabdill sarraí de la frontera, segurament Bahlul. Els sarraïns dels Pireneus pactaren aleshores amb Lluís el Bondadós. [4]

La ciutat de Barcelona havia anat adquirint, a partir del període romano-cristià, una importància creixent, a despit de les guerres i les invasions devastadores, i fou l'objectiu principal dels francs, tan bon punt aquests, trobant-se consolidats en el nord-est de la península, es proposaren de dur cap al sud llurs armes. La possessió de Barcelona, per diversos motius, era una qüestió essencial. Ja diu Ermold el Negre que d'ací «sortien, damunt cavalls lleugers, els guerrers que anaven a fer mal a les terres cristianes...» [5]. Era Barcelona el punt de concentració dels elements de guerra dels sarraïns, la base d'operacions contra les terres cristianes del nord. Ací feien cap els presoners, el botí i les multes procedents de les ciutats vençudes o sotmeses.

Moneda (diner) de Lluís el Bondadós, batuda a Empúries. (*Les monedes catalanes,* de J. Botet i Sisó)

Fiat de l'amistat aparent de Zeid, Lluís el Bondadós, sortint de Girona, es dirigí a Barcelona en el mateix any 798, per tal d'entrar-hi com a senyor. Però el valí, que, com havem indicat abans, s'havia avingut amb l'emir de Còrdova, es refusà a obrir al rei d'Aquitània les portes de la ciutat, defensada per castells i muralles. Lluís hagué de renunciar de moment a l'expansió cap al sud. L'exèrcit franc per ell comandat va retirar-se. De retorn a l'Aquitània, en l'any 800, en passar per la banda de Lleyda es venjà del fracàs fent grans destroces. Aquesta campanya de l'any 799 fou dirigida per Guillem, duc de Tolosa. Erro-

1) FRANCESC CODERA: *Estudios críticos de historia árabe española.* Pàg. 183.
2) *Invasions des Sarrasins en France.*
3) JULES COULET: *Etude sur l'office de Girone en l'honneur de Saint Charlemagne.*
4) F. CARRERAS I CANDI: Volum *Barcelona* de la *Geografia general de Catalunya.* Pàg. 160.
5) DOM BOUQUET: *Recueil des historiens des Gaules et de la France.* Volum VI. Pàgs. 15 i següents.

niament, en algunes cròniques i històries, entre les quals hi ha la *Histoire de France* dirigida per Lavisse, es dóna la ciutat de Lleyda com a reconquistada pels francs en l'any 800. [1]

Hom suposa que el rei Lluís, en anar-se'n, deixà una reduïda host franca, per tal d'inquietar Barcelona. Carreras i Candi veu una prova d'això en l'afirmació coincident dels autors antics, segons la qual la lluita per la rendició de Barcelona, que acabà l'any 801, durà dos anys, o sigui des de l'any 799. [2]

Tapa d'un evangeliari carolingi (darreries del segle VIII o començament del IX)

Fa notar Carreras i Candi que en l'avenç realitzat a conseqüència dels acords del l'any 798, quasi totes les conquistes es feren en territori trencat, muntanyós, amb grans dificultats de comunicació i fàcilment defensable, si hi hagués hagut alguna obra de defensa; i en la conquista d'aquesta zona veu una prova de la intervenció, influència o complicitat dels cabdills musulmans de la terra, entre ells Bahlul. Si partim de la tesi de Francesc Codera sobre els límits de la dominació sarraïna a les regions pirenenques, trobarem que una gran part de la zona ocupada aleshores pels francs no estava de fet en poder dels alarbs, i això explicaria millor la facilitat de l'avenç per aquesta banda.

1) C. Bayet, C. Pfister i A. Kleinclausz: *Histoire de France illustrée.* Tom II, part primera. Pàg. 295.
2) F. Carreras i Candi: Volum *Barcelona* de la *Geografia general de Catalunya.* Pàgs. 161 i 162.

Moliné i Brasés, en una de les seves notes a la nova edició de la *Història de Catalunya* d'Aulèstia i Pijoan, afirma que Bahlul és un personatge imaginari, inventat pels historiadors Conde, Romey i A. de Bofarull [1]. La veritat és que els autors alarbs parlen de Bahlul ben Mazruc Abulhachach, de qui diuen que en l'any 181 de l'hègira (797-798) se sublevà a la frontera pirenenca, apoderant-se de Saragossa i després d'Osca, i que va estar en relació amb Abdal·là el Valencià, oncle de l'emir Alhàquem, quan es dirigia a França, no se sap si en so de guerra o en actitud de pau. Pocs anys després, Bahlul i Abdal·là s'enemistaren; el primer s'apoderà d'Osca l'any 184 de l'hègira (800-801) i el segon se'n tornà a València [2]. Així mateix parlen de Bahlul les cròniques franques. L'autor de la Vida de Lluís el Bondadós diu que aquest rebé, l'any 798, a Tolosa, els missatgers de Bahlul, a qui presenta com a cabdill sarraí, senyor dels llocs montuosos pròxims a l'Aquitània. El nom de Bahlul fa sospitar a Codera que es tractés d'un barbarisc, mentre que el nom de son pare o ascendent, Mazruc, que no és un nom barbarisc ni àrab, pot fer creure que pertanyia a una família indígena que hagués acceptat l'islamisme i fos poderosa a Osca. [3]

Segona expedició, i capitulació de la ciutat. — Carlemany no abandonà el projecte de conquerir Barcelona. El seu poder creixia, i la seva ambició també. Mesos després de la primera expedició sobre la cobejada ciutat catalana, Carlemany anava a Roma.

Pel Nadal de l'any 800, assistia a l'ofici religiós de mitja nit a la capital de la cristiandat. Allí fou investit de la dignitat d'emperador dels romans. El papa Lleó III el coronà, i el poble prorrompé en aclamacions entusiàstiques. Rei dels reis de la terra, Carlemany feia reviure el títol d'emperador, que a l'Occident romà s'havia extingit en l'any 476.

L'any 800 se celebrà, sota la presidència del rei Lluís, una nova junta per tractar dels afers meridionals, on foren presents el duc de Tolosa, Guillem, i el príncep dels bascons Llop Sanç. Allí van ésser decidides les noves operacions militars. La dieta de Tolosa acordà que es realitzés una nova expedició per tal de conquistar la ciutat de Barcelona.

Lluís el Bondadós organitzà l'exèrcit expedicionari. Segons l'Astrònom i la Crònica de Moissac, el dividí en tres cossos, comandats respectivament pel rei en persona, per Guillem de Tolosa i pel comte Rostany de Girona.

Diu Ermold el Negre que figuraven en l'expedició tropes de diferents pobles: *francus, vasco, getha sive aquitana cohors*. Els autors han discutit la interpretació del mot *getha*, creient els uns que es refereix als gods de Septimània i els altres als de Catalunya.

El cos d'exèrcit manat per Lluís havia de situar-se al Rosselló, disposat a

1) A. Aulèstia i Pijoan: *Història de Catalunya*. Segona edició. Volum I. Pàg 99.
2) J. M. Millàs-Vallicrosa: *Els textos d'historiadors musulmans referents a la Catalunya carolíngia*. Pàgs. 23 i 24.
3) Francesc Codera: *Estudios críticos de historia árabe española*. Volum VIII. Pàg. 169.

socórrer, si calia, els altres dos. El manat per Rostany era l'encarregat de les operacions de setge pròpiament dites; el manat per Guillem de Tolosa tenia la missió de baixar cap al sud del Llobregat, per tal de privar els assetjats de tot ajut que els pogués venir de Còrdova o de Saragossa. Una versió diu que mentre Zeid es defensava, un contingent de tropes sarraïnes sortí de Còrdova per auxiliar-lo; però que un pic arribat a Saragossa, els seus caps no gosaren a continuar la marxa cap a Barcelona, per por dels francs. Posteriorment, Guillem deixà al sarraí Bahlul la defensa de la línia meridional de protecció i vigilància, i anà a engruixir l'exèrcit assetjador de Barcelona, el bloqueig de la qual es féu més estret. Posteriorment vingué aiximateix, per reforçar les forces assetjadores, el cos d'exèrcit manat per Lluís, i des d'aquell moment les operacions prengueren un gran impuls.

Moneda de Lluís el Bondadós (diner), batuda a Barcelona. (*Les monedes catalanes*, de J. Botet i Sisó)

Les operacions importants del setge devien començar en la tardor de l'any 800, i no prengueren la major volada fins a la primavera del 801. Segons l'Astrònom, al cap de sis setmanes de l'arribada de Lluís, es donà l'assalt a les muralles, que foren preses. La plaça caigué en poder dels francs. Set mesos havia durat la pugna. Diu Ermold que era un dissabte, i per fer més solemne l'entrada triomfal, el rei d'Aquitània la diferí fins a l'endemà, diumenge. Però sembla que aquest detall és fantàstic.

Moneda (diner) de Lluís el Bondadós batuda a Barcelona. (*Les monedes catalanes*, de J. Botet i Sisó)

El poema històric d'Ermold el Negre *(Ermoldus Nigellus)*, poeta aquità, *De rebus gestis Ludovici Pii* [1], escrit l'any 826, conté una narració detallada d'aquesta expedició i del setge de Barcelona segons la tradició aleshores existent. Però és una narració poètica, on apareixen en barreja els fets certs i els fets fantàstics, i moltes coses hi són desfigurades o exagerades. És llàstima que Aulèstia resumeixi aquest relat sense fer reserves. [2]

En els fets del setge s'ha fet intervenir, per antics historiadors i per alguns de moderns, el fantàstic Gamir, rei sarraí de Barcelona, del nom del qual es feia derivar el del carrer de Regomir, que voldria significar, segons aquesta versió, «Rei Gamir». I fins se suposà que per allí tenia el palau, i que representava el tal rei la testa que hi havia en una cantonada de l'antiga plaça del Correu, a l'extrem del Regomir. Es combinava aquesta etimologia estrafalària amb la dada, probablement equivocada, de l'Anònim Astrònom, qui diu que la defensa de Barcelona fou posada per Zeid en mans de Hamur (personatge que no apareix en els

1) Dom Bouquet: *Recueil des historiens des Gaules et de la France.* Tom VI.
2) A. Aulèstia: *Història de Catalunya.* Volum I. Pàgs. 127 i següents.

altres autors), conjecturant-se que del nom de Hamur havia sortit, per corrupció, el de Gamir. A més d'ésser una faula l'existència del rei Gamir, cal dir que ja Piferrer féu notar que el treball d'aquella escultura no era molt antic [1]. Tanmateix, la testa, que en el segle XVI estava acollada al mur sortint del carrer del Regomir, prop de l'arc de Sant Cristòfol, en el segle XIX fou traslladada a dins l'entrada de la casa del carrer de la Ciutat, cantonada al del Cometa, i el propietari féu posar dessota del cap una làpida de marbre amb una inscripció que deia: « *Cabeza trasladada a esta nueva casa en 1844, de la esquina de la demolida en que estaba, para permanencia de la antigüedad que ofrece, recordando, según tradición, la del jefe de las tropas moras que ocupaban esta ciudad a su entrada en*

La testa del suposat rei sarraí Gamir (vista de front i de costat)

ella del rey Ludovico Pio ». Actualment, làpida i cap són al Museu Balaguer [2]. No solament queda rebutjada del tot l'extravagant invenció del rei Gamir, sinó que està aclarida l'etimologia del nom Regomir, que significa Rec de Mir. Aquest Mir és el comte de Barcelona (anys 945-966) que féu construir la sèquia o rec Comtal, per recollir l'aigua del Besós, rec que en el tros de sota les muralles, prop de la mar, prengué el nom d'aquell comte.

Ermold el Negre insinua que els francs, en conquerir Barcelona, no tingueren l'ajut dels seus habitants indígenes, els quals preferien el domini musulmà. Diu el poema, en efecte, que la ciutat fou inhospitalària per a l'exèrcit franc i més aviat es decantava al partit dels sarraïns: « *Urbs erat interea francorum in-*

1) Pau Piferrer: *Cataluña.* Volum II. Pàg. 84.

2) Víctor Balaguer: *Las calles de Barcelona.* Madrid, 1881. Volum III. Pàg. 33, nota. — F. Carreras i Candi: Volum *Barcelona* de la *Geografia general de Catalunya.* Pàg. 167.

hospita turmis, maurorum votis adsociata magis». Això explicaria que el poble barceloní esquivés més tard l'autoritat del bisbe franc i acceptés la d'un pastor mosàrab, anomenat Tirs. [1]

Entre els qui acompanyaren Lluís el Bondadós a la conquista de Barcelona, junt amb altres comtes principals d'Aquitània, hi havia, sembla, el comte Bigo, casat amb Alpaida, filla del rei. A ell donà Lluís l'encàrrec d'anar a Aquisgrà, per fer saber a Carlemany la victòria, portant-li captiu el governador de Barcelona, Zeid. Suposa Valls i Taberner que aquest Bigo, mort l'any 816, era el mateix comte Bigo que, essent probablement marquès de Tolosa, atorgà un document a favor de Crisogoni, abat (potser el primer) del monestir de Santa Maria i Sant Pere d'Alaó, quan encara vivia Carlemany. [2]

Un escriptor de l'època carolíngia. (El dibuix representa Sant Mateu, amb indumentària del segle IX)

Conquistada la ciutat de Barcelona, Lluís el Bondadós hi deixà un governador o comte: Bera, noble god.

La quasi totalitat dels historiadors musulmans consignen la presa de Barcelona pels francs en l'any 185 de l'hègira (801-802), i atribueixen el greu contratemps a les lluites de l'emir Alhàquem amb els seus oncles Abdal·là i Suleiman, que ja havien lluitat abans contra llur germà l'emir Hixem I.

1) M. Gómez-Moreno: *Iglesias mozárabes*. Pàg. 42.
2) F. Valls i Taberner: *Els orígens dels comtats de Pallars i Ribagorça*. Pàg. 3.

Codera remarca que no essent auxiliada la guarnició musulmana per tropes, que Alhàquem I no podia trametre (i en aquest punt contradiu la suposada expedició d'un exèrcit, consignada per l'Anònim Astrònom), no s'ha de creure que la resistència fos gaire tenaç i prolongada. [1]

El testimoniatge dels autors alarbs pel que fa a la data de la presa de Barcelona, contribueix a resoldre a favor de l'any 801 la discrepància i els dubtes que sobre aquest punt mostren els historiadors i erudits, els quals no troben prou clares les fonts antigues, puix que la Crònica de Moissac posa els fets dos anys després i el text dels Anals d'Eginard és obscur en aquest punt. Mentre que L. Gautier vacil·la entre les dates del 801 i el 803 [2], Simson considera la data del 801 com a segura [3], i Densusianu la creu força versemblant, però no d'una absoluta certesa. [4]

Segell de Carles II el Calb. (Anvers i revers)

En la presa de Barcelona va tenir un dels primers papers, si no el primer de tots, Guillem de Tolosa. La seva figura havia colpit vivament la imaginació popular. «A partir de la batalla de l'Orbieu — escriu Densusianu — apareixia amb el caràcter d'un veritable heroi. Els seus fets l'havien convertit en un dels homes més grans del seu temps». [5]

La participació important de Guillem de Tolosa en el setge de Barcelona consta, no solament en el poema d'Ermold, sinó també en la Vida de Lluís el Bondadós escrita per l'Anònim Astrònom, qui anomena Guillem «principal banderer» *(primus signifer)* [6]. Convé advertir que una equivocada puntuació del text de la *Vita Hlodowici* publicat per Pertz, traspassava el caràcter de banderer a Ademar, i això ha fet que diversos autors, entre ells Antoni de Bofarull, caiguessin en l'error [7]. El text de Pertz diu, en efecte: «*Erat enim ibi Willelmus primus, signifer Hadhemarus.*» La bona interpretació sembla ésser la següent: «*Willelmus primus signifer, Hadhemarus*». [8]

1) F. Codera: *Narbona, Gerona y Barcelona bajo la dominación musulmana.*

2) L. Gautier: *Epopées françaises.* 2.ª edició. Volum IV. Pàg. 85.

3) J. Simson: *Jarhbücher des frænkischen Reiches unter Karl dem Grossen.* Leipzig, 1883. Tom II. Pàgs. 257 i 258, nota 6.

4) O. Densusianu: *La prise de Cordres et de Sebille.* París, 1896. Introducció. Pàg. II, nota 1.

5) O. Densusianu: Lloc citat. Pàg. XX.

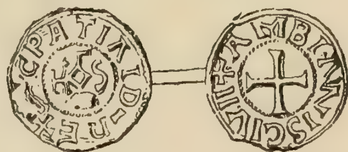
6) J. Simson: Lloc citat. Pàg. 261, nota 4, i pàg. 267, nota 1. — O. Densusianu: Lloc citat. Pàg. IV, nota 2 i pàgina XVIII. — Jeanroy: *Étude sur le cycle de Guillaume au court nez.* «Romania», Volum XXV. Pàgs. 253 i següents.

7) A. de Bofarull: *Historia crítica (civil y eclesiástica) de Cataluña.* Volum II.

8) O. Densusianu: Lloc citat. Pàg. IV, nota 2.

El parer de Becker, qui no creu que Guillem hagués pres una part gaire activa en el setge de Barcelona [1], no té cap sòlid fonament [2]. Al contrari, L. Gautier, parlant de la descripció del setge de Barcelona per Ermold el Negre, diu que Guillem hi ocupa «legítimament el primer lloc» [3]. Troba Densusianu que el mot «legítimament» no està justificat des del punt de mira històric [4]. Però hi ha poderosos motius per creure, encara que no sigui d'una manera absolutament segura, que fou en realitat Guillem de Tolosa el qui tingué el paper principal, sobretot en la iniciativa i la direcció de l'expedició sobre Barcelona i del setge i presa de la plaça.

En canvi, tot fa creure que fou petita la participació personal de Lluís el Bondadós en la conquista de Barcelona. Si en l'obra d'Ermold ocupa el rei el lloc central, és perquè això responia a les exigències del poema i a més perquè el poeta, caigut en desgràcia al Palau imperial, volgué afalagar Lluís per tal d'aconseguir la seva benvolença [5]. Hom pot sospitar que el rei no vingué davant la plaça fins al moment en què, virtualment vençuts els sarrains, es decidí l'assalt de les muralles, i així la dada de l'Astrònom, qui diu que Lluís acudí al setge sis setmanes abans de l'assalt, seria inventada solament per a la glòria del rei. [6]

Moneda de Carles II el Calb

S'ha de confessar, però, que no hi ha avui cap dada que permeti l'apreciar el grau d'encert d'aquesta sospita, fundada només en motius racionals, com és la constatació de la tendència dels cronistes antics a exagerar la importància del paper dels reis i magnats en les empreses glorioses. D'altra part, no és gens dificultós el creure que a Lluís el Bondadós se li reservà només, a última hora, el lluït paper de la seva presència en l'assalt als murs i en l'entrada apoteòsica a la ciutat conquistada.

Entre els francs, la presa de Barcelona causà una gran sensació. És probable que, poc després d'aquest fet d'armes, fos escrit a França, per celebrar-lo, un poema en el qual haurien pouat els autors d'algunes obres posteriors. [7]

Després del desastre de Roncesvalls i de la desfeta de l'Orbieu, aquesta victòria sobre els infidels havia de produir en l'esperit dels francs una impressió de les més profundes. [8]

1) PH. AUG-BECKER: *Die allfranzösische Wilhelmsage.* Halle, 1896. Pàgs. 14 i 15.

2) O. DENSUSIANU: *La prise de Cordres et de Sebille.* Pàgs. XXI i XXII, nota 1.

3) L. GAUTIER: *Epopées françaises.* Volum IV. Pàg. 80.

4) O. DENSUSIANU: Lloc citat. Pàgs. XIX, nota 1, XX i XXI.

5) O. DENSUSIANU: Lloc citat. Pàgs. XV I XVI.

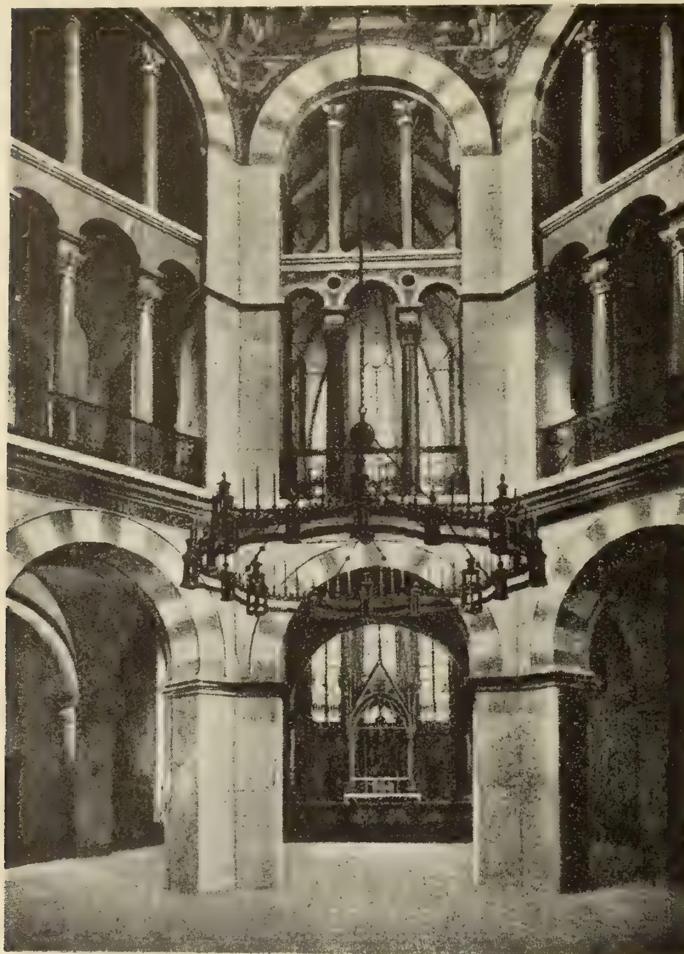
6) SIMSON: *Jahrbbücher des frankisken Reiches unter Karl dem Grossen.* Tom II. Pàg. 263. — O. DENSUSIANU: Lloc citat Pàg. XV, nota.

7) Per exemple, a les *Storie Narbonesi* d'Andrea da Barberino, hi ha un capitol que conta la presa de Barcelona, relat en part fantàstic, inspirat en un poema francès o franco-italià. (O. DENSUSIANU; Lloc citat. Pàgs. VI i següents). Vegi's l'edició d'Isola. Florença, 1887. Tom II. Pàgs. 39 i següents.

8) O. DENSUSIANU: Lloc citat. Pàgs. III i IV.

4. ALTRES EXPEDICIONS FRANQUES

Els francs al Camp de Tarragona. — A la conquista de Barcelona pels francs succeí un període de relativa calma. No durà gaires anys aquest període. Aviat recomençaren els francs el moviment de reconquista en direcció meridional. Consignen els historiadors alarbs que, alguns anys més tard, els francs iniciaren un nou avenç cap al sud, i que Lluís, després de preparar les seves forces, anà a posar setge a Tortosa. Afegeixen que l'emir trameté el seu fill Abderraman per oposar-se als cristians, i escriví als valís de la frontera superior, que eren Amrús i Abdún, perquè s'incorporessin a l'exèrcit sarraí. En efecte: partint de Barcelona, Lluís el Bondadós dirigí l'any 809 una expedició, que travessà el Camp de Tarragona.

Capella del palau de Carlemany a Aquisgrà

L'itinerari que les forces cristianes seguiren en aquesta expedició i en les posteriors no apareix prou clar en les cròniques velles. El pas dels francs per Santa Coloma de Queralt [1] és poc versemblant [2]. La *Sancta Columba* de què es parla, pot ésser alguna altra de les poblacions així anomenades avui existents, i fins algun lloc que ja no existeixi avui.

1) ANTONI DE BOFARULL: *Historia crítica (civil y eclesiástica) de Cataluña.* Volum II. Pàg. 109. — ANTONI AULÈSTIA: *Història de Catalunya.* Volum I. Pàgs. 133 i 134. Aquest autor admet el pas per Santa Coloma de Queralt.

2) EMILI MORERA I LLAURADÓ: Volum *Tarragona* de la *Geografia general de Catalunya.* Pàg. 575.

Aquestes incursions franques han fet caure en error alguns historiadors, que inclouen entre el territori reconquistat a principis del segle IX les ciutats de Tarragona (809) i Tortosa (811), ultra Lleyda, i estenen la Marca hispànica a aquests últims punts. [1]

Els atacs a Tortosa. — La ciutat de Tortosa, ja de temps antic rica i important, fou l'objectiu immediat de les noves expedicions franques. Els francs volgueren apoderar-se'n perquè era la ciutat més forta que per aquella banda tenien els alarbs [2]. I tal fou l'objecte d'entrar novament a la Marca hispànica el rei Lluís, al capdavant d'un exèrcit, en l'any 809, segons Eginard. L'acompanyaven Ademar de Narbona, Isembard, Bera de Barcelona i Borrell d'Ausona.

Moneda (diner) de Lluís el Bondadós, batuda a Rodda (?). És molt problemàtic que sigui catalana

Els autors alarbs conten que havent arribat a notícia de l'emir Alhàquem I que Lluís el Bondadós preparava un exèrcit per marxar contra Tortosa, aplegà aquell un exèrcit sarraí, i que en trametre'l a la lluita contra els francs, comandat pel seu fill gran Abderraman, molts voluntaris de la guerra santa s'ajuntaren als soldats islamites, els quals trobaren els francs a la frontera, abans que haguessin pogut obtenir cap avantatge. Entaulada la batalla, els dos exèrcits lluitaren amb el major ímpetu, posant-hi totes llurs forces, fins que Alà féu descendir sobre els muslims la seva protecció. [3]

En els historiadors alarbs hi ha discordància respecte a la data d'aquests fets. Alguns els posen en l'any 191 de l'hègira (806-807); altres en el 192 (807-808), i altres en el 193 (808-809). Aquesta última data és la que coincideix amb la d'Eginard [4]. El cert és que en la primera temptativa els cristians fracassaren.

Dues vegades més van atacar Tortosa. L'atac de l'any 810, dirigit pel comte Ingobert, fou també infructuós. Hi assistiren, com en el de l'any 809, Ademar, Isembard, Bera i Borrell. Finalment l'assetjà un exèrcit comandat pel rei Lluís en persona (any 811) i del qual formaven part Heribert, Isembard i Liutard.

Tortosa acabà per capitular. Però la capitulació no representava la reconquista de la ciutat pels cristians. Quedà aquesta en poder dels sarraïns, amb el caràcter de tributària del reialme franc.

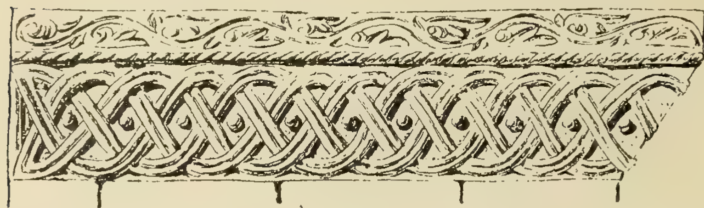
En tractar de les incursions dels francs en els anys 809-810, els autors alarbs diuen que dos anys més tard Alhàquem sortí a pendre la revenja. No precisen a quina part de la frontera nord-oest succeí això, puix que el nom de «francs»

1) R. ALTAMIRA: *Historia de España y de la civilización española.* Tom I. Pàgs. 240 i 241.
2) FRANCESC CODERA: *Estudios críticos de historia árabe española.* Volum VIII. Pàgs. 175 i 176.
3) FRANCESC CODERA: Lloc citat. Volum VIII. Pàgs. 176 i 177.
4) FRANCESC CODERA: Lloc citat. Volum VIII. Pàg. 177.

l'aplicaven els alarbs, indistintament, a tots els cristians de la frontera pirenenca. Conclouen Codera i Millàs-Vallicrosa que aquestes expedicions no poden ésser identificades, i consignen que Abenadarí sembla referir la primera incursió al territori de Guadalajara [1]. És possible, però, que es tractés, en part almenys, d'expedicions per venjar els atacs a Tortosa, que acabaren amb la capitulació de la ciutat.

Els delegats de l'emir Hixem es presentaren a Aquisgrà l'any 810 per establir el tractat de pau. Es renovà aquest en l'any 812. No és conegut el seu text. Probablement els sarraïns hi reconeixien la sobirania de Carlemany sobre la Marca hispànica. [2]

A despit del tractat de pau, pocs anys després hagué de sofrir Barcelona un fortíssim atac dels musulmans (anys 814-815). De les notícies que els alarbs donen d'aquesta expedició, es dedueix que la lluita fou acarnissada. La mortaldat causada als cristians fou tan terrible, que el munt dels caps tallats arribava a tapar una llança clavada a terra. Aquesta ponderació ens mostra la psicologia guerrera dels musulmans, els quals es consideraven victoriosos pel fet de recollir valuós botí i de tallar molts de caps, encara que no conquistessin territoris ni prenguessin ciutats fortificades. [3]

Imposta de Sant Sadurní, existent a Sant Pere de les Puelles.
(Dibuix de l'arquitecte Emili Llatas)

Abdal·là el Valencià, que s'havia reconciliat amb el seu nebot, l'emir Alhàquem, s'encarregà del comandament de l'exèrcit sarraí en aquesta expedició. Segons els historiadors àrabs, arribà davant Barcelona un dijous, i trobà que els cristians havien acampat davant d'ell. Abenadarí [4] conta que els sarrains volien donar la batalla aquell dia mateix, però que Abdal·là va oposar-s'hi. A l'endemà, a posta de sol, manà el cabdill que fossin preparats els Corans i que estiguessin a punt les màquines de guerra. Es posà dret i féu l'oració de dues genuflexions; de seguit reuní la seva gent, i tots plegats feren l'oració d'una genuflexió sola. Els cristians veien aquestes cerimònies, però no endevinaren llur objecte, i es pensaren que no es tractava sinó de la pràctica dels rites i preceptes de Mahoma. I heu's-aquí que, tot d'una, Abdal·là donà l'ordre d'atac, per ésser l'hora més propícia per als

1) F. Codera: *Estudios críticos de historia árabe española.* Volum III. Pàgs. 177 i 178. — J. M. Millàs-Vallicrosa: *Els textos d'historiadors musulmans referents a la Catalunya carolíngia.* Pàg. 24.

2) E. Bayet, C. Pfister i Kleinclausz: *Histoire de France illustrée.* Tom II, part primera. Pàg. 295.

3) J. M Millàs-Vallicrosa: Lloc citat. Pàg. 52.

4) Abenadarí: Pàg. 75.

mahometans, l'hora en què es desperten els esperits, s'obren les portes del cel i Alà escolta les oracions dels qui el temen. Els cristians, sorpresos, van ésser derrotats. Finida la lluita, Abdal·là clavà a terra una llarga canya [1], i donà l'ordre de tallar les testes dels morts, les quals van ésser amuntegades al voltant de la canya fins que quedà colgada.

Sant Pau del Camp. Detalls de la porta de l'església

Eginard diu que en l'any 815 va ésser trencada la pau amb els sarraïns, que feia tres anys que durava.

La mort de Carlemany. — L'any 814 morí Carlemany, i el va succeí el seu fill Lluís.

Segons conta el seu contemporani Eginard en la *Vida de Carlemany*, ningú no pot arribar a descriure els planys i el dol que causà la mort de l'emperador per tota la terra. «Fins els pagans — diu — el ploraren com a pare del món.»

Per a Catalunya, Carlemany fou el creador de les possibilitats d'eclosió nacional. Ell inicià la reconquista del nostre territori i formà el primer nucli de la nació catalana. És cert que els francs tingueren ací moltes derrotes i molts contratemps. Però és excessiu el dir, com diu Codera, que les empreses de Carlemany i Lluís el Bondadós a la península «van ésser poc lluïdes i d'escàs o nul resultat». [2]

1) Probablement seria una llança. Vegi's J. M. MILLÀS-VALLICROSA: *Els textos d'historiadors musulmans referents a la Catalunya carolingia.* Pàg. 25.

2) FRANCESC CODERA: *Estudios críticos de historia árabe española.* Volum VIII. Pàg. 276.

CAPÍTOL II

Els comtes governadors

1. COMTATS I MARQUES

Els comtes. — Els francs i els pobles veïns que tenien sotmesos, eren regits en temps de Carlemany pel mateix sistema administratiu. A despit de citar-se de vegades en els documents oficials els noms de grans regions geogràfiques

o ètniques, no tenien aquestes existència política distinta. Carlemany suprimí els antics ducats. La unitat administrativa, en el seu temps, era el comtat, tal com en l'època merovíngia, i amb iguals subdivisions [1]. Només als països de frontera apareixen les unitats més amples, de caràcter purament militar, les Marques, que en certs aspectes poden ésser comparades als ducats d'abans. No tenien les Marques un territori fix. Ultra les variacions degudes a les noves conquistes, hi havia les produïdes per la modificació dels agrupaments de comtats i territoris que les formaven.

El nom «comte» procedeix del llatí *comite*, que vol dir company o acompanyant (compari-se'l amb el mot *comitiva*). La institució dels *comites* prengué una gran importància a l'Imperi romà en temps de Constantí, i fou adoptada pels pobles germànics invasors, entre ells els visigods i els francs. Del *comite*, que venia a ésser primitivament el company o acompanyant del sobirà, sortí el *comes*, oficial.

Entre els romans, els comtes pertanyien a la jerarquia militar; i per bé que en el segle IV hi hagué a la Gàl·lia comtes que tenien atribucions civils [2], no sembla pas que la institució presentés un caràcter general. El comte, com a funcionari que acumula tots els poders dins la seva circumscripció, té el seu origen en els reialmes bàrbars, i és possible que els francs l'haguessin copiat dels visigods. A tot arreu, després de les invasions, les reialeses novelles sentien que calia fer més forta llur autoritat en el país, i multiplicaven llurs representants enmig de les gents sovint hostils. [3]

Seguint el sistema adoptat en el conjunt de l'imperi franc, el nostre país va ésser dividit en comtats. La distribució en comtats reproduïa aproximadament la distribució romana en *pagi*. Sovint eren aplegats diversos *pagi* en un mateix comtat. [4]

En els primers temps del regnat de Carlemany, hi havia un comtat per cada diòcesi episcopal i les dues demarcacions territorials coincidien. Cap a la fi del regnat començà la subdivisió de les diòcesis en comtats diversos.

En el conjunt de l'imperi franc hi havia aleshores uns 300 comtats, dels quals en corresponien 110 al territori de la França actual. L'extensió dels comtats variava molt. N'hi havia de grans, de mitjans i de petits. Una mateixa persona podia governar dos o més comtats, com veiem en nombrosos casos.

Tenien els comtes una autoritat delegada del monarca que els nombrava, i concentraven en llurs atribucions el comandament militar, l'administració de justícia i el cobrament dels tributs. Venien a ésser els governadors generals del comtat respectiu.

1) C. Bayet, C. Pfister i A. Kleinclausz: *Histoire de France illustrée*. Volum II, part primera. Pàgs. 316 i 317.

2) Paul Viollet: *Histoire des institutions politiques*. París, 1890. Pàgs. 74 i 75. — Esmein: *Mélanges d'histoire et de droit*. Any 1886. Pàg. 337.

3) E. Bayet, C. Pfister i Kleinclausz: Lloc citat. Pàg. 179, nota 2.

4) J. Calmette i P. Vidal: *Histoire de Roussillon*. Pàg. 41.

Els comtes eren triats pel monarca entre les persones assenyalades. Tenien el títol d'«il·lustres». En els documents catalans, com en els d'altres orígens, de l'època carolíngia, llegim sovint, referint-se a un comte, *vir inluster* [1]. Aquest títol es donava també als magnats i als reis.

Eren escollits els comtes del reialme franc entre totes les classes de la societat, incloent-hi els enfranquits, sense distinció de francs i gal·lo-romans. Els comtes

Imposta de l'església de Sant Pere de les Puelles. (De *L'arquitectura romànica a Catalunya)*

de sang gal·lo-romana eren més nombrosos que els de sang germànica [2]. Així, alguns comtes que anomenem francs en parlar de la Marca hispànica, eren potser gal·lo-romans per la raça. En el període merovingi, la constitució de l'any 614 restringí en aquesta tria la llibertat del rei, qui des d'aleshores hagué de designar els comtes entre els grans propietaris del país, per tal que en cas de mala gestió llurs béns personals poguessin ésser embargats. Els comtes, per l'autoritat que els donava l'ofici reial i per la influència derivada de la possessió de grans propietats, foren així personatges poderosos. [3]

1) F. VALLS I TABERNER: *Els orígens dels comtats de Pallars i Ribagorça.* Pàgs. 3 i 4.

2) KURTH: *De la nationalité des comtes francs.* «Mélanges Paul Fabre». París, 1902.

3) C. BAYET, C. PFISTER i A. KLEINCLAUSZ: *Histoire de France illustrée.* Tom II, part primera. Pàgs. 179 i 180

El nomenament de comte, en mig de l'evolució que duia cap al règim feudal, tingué el caràcter d'un benefici, és a dir, d'una concessió derogable i condicionada, i per això els comtes d'aquest període són anomenats «beneficiaris».

Els carolingis havien trobat establerta la divisió comtal, i la conservaren. La sola diferència apreçiable és que el mot *comitatus,* que en l'època merovíngia designava més aviat la funció del comte, esdevingué en el segle VIII un terme geogràfic, i designà un territori que el comte administrava. [1]

Amb tot i ésser amovible el càrrec de comte, hi havia tendència a fer-lo vitalici i a vincular-lo en una família. No solament eren respectats sovint els benefi-

Imposta de l'església de Sant Pere de les Puelles. (De *L'arquitectura romànica a Catalunya)*

cis durant la vida dels designats per ocupar-los, sinó que en morir aquests s'acostumava a atorgar-los a llurs fills o als parents més propers. [2]

Quan Carles el Calb, confirmant un ús que havia anat establint-se, s'obligà a no desposseir els nobles dels beneficis que tinguessin, sense una sentència donada per llurs companys, els càrrecs amovibles esdevingueren de fet hereditaris. Carles s'avingué a adjudicar els comtats als fills o als més pròxims parents dels comtes difunts.

Les Marques i els marquesos. — Els carolingis, a les regions frontereres, donaven habitualment el comandament militar de diversos comtats a un dels com-

1) FUSTEL DE COULANGES: *Les transformations de la Royauté pendant l'époque carolingienne.* Coulommiers, 1907. Pàgina 416.

2) VIC i VAISSETTE: *Histoire générale de Languedoc.* Edició Privat. Tom II. Pàg. 215.

tes, que quedava així revestit de la dignitat de duc o marquès. Aquests dos termes són rigorosament sinònims en la llengua oficial d'aquell temps. [1]

El cap militar dels diversos comtats fronterers reunits en una Marca, el marquès, era anomenat pels autors dels anals «prefecte dels límits» *(præfectus limitis)* i els seus homes eren «els guardians de la ratlla» *(custodes limitis)*. L'expressió *custos limites* és una perífrasi que les fonts narratives de la època usaven freqüentment per designar el marquès [2]. Per a aquest difícil lloc de perill i de responsabilitat eren designats els oficials millors.

Hi hagué en aquell temps les Marques d'Hispània, de Bretanya, de Friul, de Pannònia o de Baviera, de Dània (entre la desembocadura de l'Elba i l'Eider)

Imposta de l'església de Sant Pere de les Puelles. (De *L'arquitectura romànica a Catalunya)*

i la dels Sorabis sobre el riu Saale. Posteriorment el nombre de Marques augmentà, i llurs caps foren apel·lats *margraves* o comtes de la frontera. «Diversos Estats — diu la *Histoire de France* de Lavisse — naixeren d'aquests cantons militars, on el perpetual combat servava l'energia. Àustria i Prússia tingueren Marques per breçols» [3]. També la nostra Catalunya tingué per breçol una Marca.

Posteriorment, el títol de marquès, com el de duc, esdevingué honorari, i fou usat per molts comtes per tal de significar que no reconeixien la prelacia de cap altre comte o marquès.

1) J. Calmette i P. Vidal: *Histoire de Roussillon*. Pàg. 41.

2) J. Calmette: *Les marquis de Gothie sous Charles le Chauve*. «Annales du Midi.» Tom XVI. Anys 1902.

3) C. Bayet, C. Pfister i Kleinclausz: *Histoire de France illustrée depuis les origines jusqu'à la Revolution*. Tom II, part primera. Pàg. 298.

No es troba gaire el títol de marquès (*marchio*, *marchiso*), en els actes francs, fins als primers temps del feudalisme, en els segles x a xii. El dit títol fou agabellat durant llarg temps pels comtes de la Marca d'Hispània, de Provença, de Flandes, de Normandia. [1]

Els delegats o "missi" del sobirà. — Per a l'inspecció dels comtats, hi havia els delegats o *missi* del sobirà. Existien ja els *missi* en el període dels reis merovingis. Es mantingué la institució en temps de Pepí el Breu i de Carles Martell, i en temps de Carlemany adquirí un més ample descabdellament i una major importància, dònant-li l'emperador, en l'any 802, un caràcter regular i permanent.

L'imperi fou dividit, per a aquest objecte, en *missatica*, que eren circumscripcions formades per diversos comtats, que hom agrupava a principis de cada any, segons les necessitats del moment, i alhora hom designava els delegats, que eren dos per cada *missatica*, generalment un comte i un clergue, bisbe o abat. En l'any 802 la França septentrional estava dividida en tres *missatica*, que tenien respectivament per centres les ciutats de París, Ruan i Orleans. [2]

Sant Pere de les Puelles: fris que decora l'interior de l'església

Els *missi* constituïen tribunal als llocs que visitaven, amb obligació d'escoltar les queixes i de reparar els greuges. Vigilaven l'actuació dels comtes i els bisbes; intervenien en la solució dels conflictes i en el restabliment de l'ordre si estava pertorbat; inspeccionaven els convents i les esglésies; curaven de la divulgació i aplicació dels capitulars o disposicions legislatives del reialme, i en les ocasions oportunes recollien el jurament de fidelitat al monarca.

El pau o "pagus". — El *pagus* o pau (que aquesta és l'antiga forma catalana del mot) fou primitivament una subdivisió de la *civitas* romana.

La pluralitat de paus dins els comtats prengué increment en el segle ix. La capital del pau era el *vicus*, vic o mercat públic, o bé el *castellum*, castell o força, altura fortificada que servia, en cas necessari, de refugi als habitants del país.

Els paus eren agrupats en comtats d'una manera molt variable. Ordinàriament, un comte governava diversos paus, sens perjudici de delegar a vescomtes l'exercici de les seves funcions.

S'ha dit que els mots «comtat» i «pau» van ésser usats indistintament a la

1) A. Giry: *Manuel de Diplomatique*. Pàg. 327.
2) C. Bayet, C. Pfister i Kleinclausz: *Histoire de France illustree*. Tom ii, part primera. Pàg. 318.

primeria en la Marca hispànica [1]. Més exacte seria el dir que sovint s'aplicà als paus el nom de comtats, dels quals moltes vegades eren una part només.

Cal anar amb compte en interpretar la denominació de *pagus* en els documents. Els notaris medievals donaven sense distinció aquest nom a algunes comarques que no constituïen un districte administratiu especial. [2]

Els vescomtes. — Al principi, els vescomtes eren els legats del comte *(missus comitis)* per a afers especials. Exercien la jurisdicció del comte en representació d'aquest.

S'havia cregut abans que els vescomtes només eren veguers, o sigui *vicarii comitis,* amb atribucions més extenses que aquests. Però això avui s'ha rectificat.

És a la Septimània i a la Marca hispànica on començà a donar-se el nom de vescomte al *missus comitis,* en la primera meitat del segle IX. La denominació de vescomte aparegué, en efecte, a la Septimània l'any 814, o poc abans, i es generalitzà en l'any 820.

Al principi, era el *missus comitis* un apoderat o procurador a qui el comte delegava especialment per representar-lo en un acte determinat, com rebre un jurament, convocar els litigants davant del tribunal o publicar el ban per a l'aplegament de l'exèrcit. Després el comte li donà la representació per a tots els afers i funcions de la seva jurisdicció, i aleshores ocupà un lloc en la jerarquia administrativa, convertint-se d'oficial amovible en oficial regular per a l'exercici de la justícia.

Hi podia haver més d'un vescomte en cada comtat. Però en la major part dels casos n'hi havia un sol. [3]

Amb el temps els vescomtes exerciren llur autoritat sobre una part fixa del comtat, generalment un *pagus*. I així cada pau solia tenir un vescomte propi.

Eren també els substituts del comte en les seves absències. Un capitular publicat per Baluzi [4] diu: «*Habeat unusquisque comes vicecomitum suum cum duobus aliis hominibus*».

Hom designava de vegades el vescomte amb el nom de *vicedominus*. Però no s'ha de confondre, en general, el *vice dominus* amb el *vice comitis* o vescomte. El primer, avui anomenat en francès *vidame,* era un oficial eclesiàstic, delegat del bisbe per a funcions de caràcter temporal, civils o polítiques. Això no obstant, a la Septimània i a la Marca hispànica apareixen com a sinònimes les dues denominacions. [5]

1) F. Carreras i Candi: Volum *Barcelona* de la *Geografia general de Catalunya*. Pàg. 175.

2) J. Miret i Sans: *Els vescomtes de Cerdanya, Conflent i Bergadà*. Memòries de l'Acadèmia de Bones Lletres. Volum VIII, Any 1901.

3) J. Botet i Sisó: *Condado de Gerona. Los condes beneficiarios*. Pàg. 7. — *Histoire générale de Languedoc*. Edició Privat. Tom I. Pàgs. 867 i 808, nota.

4) Baluzi: *Regum Francorum Capitularia*.

5) Emile Cauvet: *Etude sur l'établissement des espagnols dans la Septimanie*. Pàgs. 505 a 511. J. Miret i Sans: Lloc citat. Pàg. 127.

En els segles IX, X i XI trobem els marquesos, vescomtes i veguers a Septimània i a Catalunya, però no a Aragó, ni a Castella, ni a Navarra. Aquests oficials són, dins la península ibèrica, una especialitat de Catalunya, com a terra depenent de l'Imperi franc. En les altres terres peninsulars els títols de marquès i vescomte són moderns i d'importació estrangera. [1]

2. ELS PRIMERS COMTATS CATALANS

Els dos grups de comtats. — En aquest període històric cal distingir dos grups de comtats catalans: els occidentals, no compresos dins la Marca hispànica, i els orientals, que formaven part de la Marca.

En el primer grup hi ha els comtats de la part oest dels Pireneus catalans, que són els de Pallars-Ribagorça i Urgell-Cerdanya. Els dos darrers van entrar a la Marca més endavant. [2]

En el segon grup hi ha els comtats d'Ausona, Girona, Rosselló, Empúries i Barcelona.

Comtats de Pallars-Ribagorça. — Els primers comtes coneguts de Pallars i Ribagorça foren els comtes de Tolosa, puix que aquests dos territoris depengueren al principi dels governadors tolosans.

És possible que, no havent dominat verament els sarraïns la Ribagorça, hi hagués hagut allí, en el segle VIII, algun comte visigod. [3]

Segons Serrano i Sanz, l'establiment dels francs a Pallars i Ribagorça devia ésser contemporani de la conquista de Girona. [4]

Per l'exàmen d'una sèrie de documents antics, Valls i Taberner arriba a la conclusió que existí la continuada i directa jurisdicció dels marquesos de Tolosa sobre aquests territoris des de començos del segle IX i potser des d'algun temps abans, versemblantment des del temps de Sant Guillem, qui fou designat duc de Tolosa en l'any 790, fins a la mort de Bernat I de Tolosa (any 874). [5]

Els territoris de Pallars i Ribagorça van estar lligats en un principi. En l'últim terç del segle IX apareix com a primer comte autònom Ramòn I, cunyat de Garcia Ximenis de Navarra, governant els dos territoris units. [6]

Quan, en retirar-se Sant Guillem al claustre (any 806), es fa, sembla, la distin-

1) J. Miret i Sans: *Els vescomtes de Cerdanya, Conflent i Bergadà.* Pàgs. 125 i 126.

2) F. Valls i Taberner i F. Soldevila: *Història de Catalunya.* Volum I. Pàg. 101.

3) M. Serrano i Sanz: *Noticias y documentos históricos sobre el condado de Ribagorza hasta la muerte de Sancho Garcés III.* Pàg. 95.

4) M. Serrano i Sanz: Lloc citat. Pàg. 94.

5) F. Valls i Taberner: *Els orígens dels comtats de Pallars i Ribagorça.* Pàg. 11.

6) F. Valls i Taberner: *Les genealogies de Roda o de Meyà.* Pàg. 23.

ció entre la Marca de Tolosa i la de Septimània, els comtats de Pallars-Ribagorça i probablement els d'Urgell-Cerdanya, segueixen dins la primera, mentre que els altres territoris catalans fins aleshores reconquistats, formen part de la segona. [1]

Comtats d'Urgell-Cerdanya. — No està del tot aclarida la sèrie dels primers comtes urgel·litans.

No anava desencaminat Sampere i Miquel quan afirmava que la Cerdanya s'havia mantingut sempre independent i lliure dels sarraïns, a despit de travessar-la aquests repetidament. Sembla probable, escriu Miret i Sans, que si la vall superior del Segre fou ocupada pels alarbs, ho degué estar molt poc de temps, potser només cinc o sis anys, pels del 730 al 735, poc més o menys, puix que en l'any 736 trobem ja el cabdill Quintilià establert i fortificat en el Montgrony, punt que per ésser eminentment estratègic fa suposar que en el territori del nord, cap a la cordillera pirenenca, no podien sostenir-se els alarbs. Les valls altes o del naixement dels rius Segre, Fresser, Llobregat i Tet, o sia la Cerdanya, Ribes (vall Pedrera, *valle Petraria*), Lillet i Conflent, ja estaven, doncs, reconquistades pels cristians en la tercera dècada del segle VIII. [2]

Antoni de Bofarull volgué refutar, amb els seus acostumats arguments especiosos, l'existència del cabdill Quintilià, assegurant que Villanueva interpretà malament el text incomplet del monestir de Ripoll i que es tractava del rei god Xintila, havent de llegir-se la data del 636 i no la del 736. També Eduard Saavedra sostingué aquesta tesi. Però la descoberta posterior de nous documents relatius a Quintilià fa creure en l'existència d'aquest reietó pirenenc. [3]

Hi ha un document de l'any 815, possiblement autèntic, on surt un comte Frèdol, a qui hom pot creure comte de Cerdanya i Urgell al principi de l'imperi de Lluís el Bondadós; el qual Frèdol seria diferent del comte i marquès de Tolosa que duia el mateix nom i que regia ensems el Pallars al començament del regnat de Carles el Calb. [4]

Al voltant de la personalitat del comte Frèdol han discutit els historiadors i els erudits. Alguns autors creien que era un comte de Pallars des de les darreries del segle VIII, i uns altres suposaven que era un comte de Cerdanya i Urgell a principis del segle IX. Hi havia qui identificava el Frèdol de Pallars i el de Cerdanya i Urgell, i qui negava que hagués estat comte dels dos últims territoris.

Segons el document abans al·ludit, en el qual intervé el bisbe d'Urgell Possedoni, el comte Frèdol féu donació al monestir de Sant Sadurní, situat al *pagus*

1) M. SERRANO I SANZ: *Noticias y documentos del condado de Ribagorza hasta la muerte de Sancho Garcés III.*

2) J. MIRET I SANS: *Els vescomtes de Cerdanya, Conflent i Bergadà.*

3) J. PARASSOLS: Treball publicat a la «Revista Històrica». — F. CODERA: *Estudios críticos de historia árabe española.* — J. MIRET I SANS: Lloc citat.

4) F. VALLS I TABERNER: *Els orígens dels comtats de Pallars i Ribagorça.* Pàg. 8. — J. CALMETTE: *Note sur les premiers comtes carolingiens d'Urgell.* «Mélanges d'Archéologie et d'Histoire de l'École Française de Rome». Any 1902. Pàg. 89.

d'Urgell (o sigui Sant Serní de Tabèrnoles) d'una església que havia edificat a la Cerdanya, dedicada a Sant Esteve i Sant Hilari. [1]

Pel que fa al document en favor del monestir de Vilanova (Labaix), on apareix el comte i marquès Frèdol, document copiat per Jaume Villanueva [2] i existent a l'Arxiu capitular de la Seu d'Urgell [3], Valls i Taberner prova, amb sòlids arguments, que es tracta ací del Frèdol comte i marquès de Tolosa (anys 845-852) [4], qui devia tenir al seu càrrec els territoris de Pallars i Ribagorça. [5]

Després de Frèdol fou comte d'Urgell el que ho havia estat d'Aragó, Asnar Galí. Succeí a aquest el seu fill Sunifred, qui intervingué en el famós acte de la dedicació de la catedral d'Urgell en l'any 839.

Valls i Taberner creu que té raó Calmette de situar, en la sèrie dels primers comtes d'Urgell, Asnar després de Frèdol, qui devia ésser comte en l'any 815. [6]

Sant Pere de les Puelles: fris que decora l'interior de l'església

Després de Sunifred, no se sap quins foren els comtes d'Urgell, fins que Guifré el Pilós, fill de Sunifred d'Urgell, apareix, en l'any 873, ensems com a comte d'Urgell i de Barcelona.

A Cerdanya, apareix Salomó com a comte en la segona meitat del segle IX. Però no resulten prou clares les dates en què començà a ésser comte i deixà d'ésser-ho. En general, la història dels comtats catalans, ja prou obscura en el conjunt del període dels comtes beneficiaris, ho és molt més entre els anys 850 i 880. No solament en tenim escassesa de dades, sinó que moltes d'aquestes són contradictòries.

Diversos autors consideren que Salomó era comte de Cerdanya en els anys 850 [7], 863 [8] i 868 [9]. Cap al 872 o 873 sembla que era, a més de comte de Cerdanya, marquès de la Marca hispànica. [10]

Segons Tastu, Miró succeí en l'any 871, com a comte de Cerdanya, a Salo-

1) F. Valls i Taberner: *Els orígens dels comtats de Pallars i Ribagorça.* Pàg. 8.
2) *Viaje literario a las iglesias de España.* Tom VXII. Pàg. 234.
3) F. Valls i Taberner: Lloc citat. Pàgs. 6 i 7.
4) *Histoire générale de Languedoc.* Edició Privat. Tom II. Notes, col. 299.
5) F. Valls i Taberner: Lloc citat. Pàg. 6.
6) F. Valls i Taberner: *Les genealogies de Roda o de Meyà*
7) Tastu: *Note sur l'origine des comtes héréditaires de Barcelone et d'Emporias-Roussillon.* Pàg. 11.
8) J. Miret i Sans: *Els vescomtes de Cerdanya, Conflent i Bergadà.* Pàg. 121.
9) Vic i Vaissette: *Histoire générale de Languedoc.* Tom II. Document 153. Pàg. 26. Nota de E. Mabille en el mateix volum de la dita obra. Pàg. 318.
10) J. Calmette i P. Vidal: *Histoire de Roussillon.* Pàg. 47.

mò [1], esdevingut comte del Palau, *missus* del rei [2], «el mateix Salomó, segurament, que els novel·listes i els cronistes catalans fan comte de Barcelona, destronat i assassinat per Guifré I». [3]

Hi ha motius per creure que des de l'any 872 fou comte de Cerdanya Miró, germà de Guifré el Pilós. [4]

Calmette, com Pere Vidal, accepta la vella versió segons la qual Salomó fou mort per Guifré el Pilós [5]. Aquest fet no és pas molt segur, com més endavant veurem.

Guifré es féu reconèixer el títol de marquès, i aprofitant-se de l'afebliment del reialme franc, es convertí en senyor de la Marca hispànica. [6]

Des del segle IX, els comtes de Cerdanya establiren vescomtes en els distints territoris que constituïren el comtat.

Sembla que durant el període dels comtes governadors, el Conflent era un *pagus* unit al comtat de Cerdanya i governat per vescomtes delegats del comte. [7]

El més antic vescomte de Conflent de qui hom té notícia és Eldesind. [8]

Alart creu que ja aleshores estaven també units a la Cerdanya els territoris de Ribes, Lillet i Bergadà. [9]

Havem consignat ja, parlant dels primers temps de la reconquista catalana, que el Pallars i la Ribagorça, com l'Urgell i la Cerdanya, no formaren part de la Marca de Gòcia quan aquesta fou creada i que seguiren dins la Marca de Tolosa. Però en el curs del segle IX veiem fets que decanten a creure que l'Urgell i la Cerdanya havien entrat a la nostra Marca. Quan es produí el canvi? La data exacta no és possible de fixar-la amb les dades fins avui conegudes. Dels documents relatius als hispans, datats dels anys 812, 815 i 816, es dedueix que aleshores encara no formaven part de la Marca de Gòcia els dits territoris. No dóna claricies sobre aquest punt l'acte de la consagració de la Seu d'Urgell, de l'any 839; però ens sembla que s'en pot deduir també que en aquella data seguien fora de la dita Marca. El fet que en l'any 844, després de l'execució de Bernat de Septimània, fos designat comte de Barcelona i marquès de Gòcia el comte d'Urgell Sunifred, pot indicar que aleshores aquest comtat formava part de la Marca gòtica. Per tant, ens arrisquem a proposar la hipòtesi que el canvi de demarcació es realitzà de l'any 839 al 844. I no és impossible que es realitzés en aquest últim any, amb ocasió de la crisi que motivà la caiguda tràgica de Bernat i el nomenament de Sunifred.

1) *Gal. chr. Dio. Elne.*, cap. 5.
2) Lloc citat, cap. 8.
3) TASTU: *Note sur l'origine des comtes héréditaires de Barcelone et d'Emporias Roussillon.* Pàg. 14
4) J. BOTET I SISÓ: *Condado de Gerona. Los condes beneficiarios.*
5) J. CALMETTE i P. VIDAL: *Histoire de Roussillon.* Pàg. 47. — J. CALMETTE: *El feudalisme i els origens de la Nacionalitat catalana.* «Quaderns d'Estudi». N.° 48. Pàg. 229.
6) J. CALMETTE i P. VIDAL: Lloc citat. Pàg. 47.
7) J. MIRET I SANS: *Els vescomtes de Cerdanya, Conflent i Bergadà.* Pàgs. 122 i 123.
8) J. MIRET I SANS: Lloc citat. Pàg. 136.
9) B. ALART: *Privilèges et titres municipaux de Roussillon et de Cerdagne.* — J. MIRET I SANS: Lloc citat. Pàg. 123.

El fet que més tard trobem un comte de Cerdanya, Salomó, com a marquès de la Marca hispànica (i que ho era, probablement, des de la nova divisió en dues Marques, en l'any 865) confirma l'anexió d'aquell comtat a aquesta Marca.

La família d'Asnar Galí. — Asnar Galí I, qui fou comte d'Urgell, és el fundador de la dinastia comtal aragonesa, segons la genealogia de Meyà. Era fill d'un Galí (Galindo, en espanyol). Aquest Galí, pare d'Asnar Galí I, ha estat confós per alguns autors amb un comte de Cerdanya del mateix nom, citat per Dozy [1], i altres han volgut identificar-lo amb el Galí Belacostenes que figura a la genealogia de Meyà, creient que era l'Abenbelascot (és a dir, fill de Belasc o Velasc), senyor de la Cerdanya, contra el qual trameté una expedició, en l'any 779, l'emir Abderraman I [2]. Però aquestes identificacions són hipotètiques. [3]

Hipotètic és així mateix que, com volen Oliver i Campion [4], sigui Asnar Galí el comte Asnar que l'any 824 fou tramès a Pamplona junt amb el comte Eblo per Lluís el Bondadós, amb un exèrcit que fou derrotat pels muntanyencs, aliats potser amb els sarraïns, segons conten els Anals francs, els quals afegeixen que Eblo, presoner, fou tramès a Còrdova, mentre que Asnar, pel seu parentiu amb els vencedors, fou deixat en llibertat.

Una altra hipòtesi és la de Serrano i Sanz, qui es decanta a creure que el comte Asnar que figura en la dita expedició era el comte de la Gascunya citerior, que duia el mateix nom i que, segons els Anals Bertinians, fou executat en l'any 836. [5]

Avui resta provat que Asnar Galí era un hispà, és a dir, un d'aquells cristians que fugiren del territori peninsular dominat pels àrabs, per tal d'establir-se en els territoris fronterers reconquistats. En un document autèntic li és aplicat, en forma ben clara, el nom de *hispanus*. [6]

Asnar Galí I fou desposseït del comtat d'Aragó per un gendre seu, Garcia Malo, fill de Galí Belacostenes i casat amb la filla del primer, Matrona. Les causes de la baralla entre Garcia Malo i la família dels Asnars no són molt clares. Una versió diu que Garcia s'irrità perquè els Asnars el befaren. Una altra versió, sostinguda per Cirot, i que sembla més probable, diu que havent comès Matrona incestuós adulteri amb el seu germà Centul, Garcia el matà, repudià la pròpia muller, es casà amb una filla d'Inyigo Arista, rei de Pamplona, s'alià amb aquest i amb els sarraïns, i amb llur ajut tregué Asnar del seu càrrec de comte d'Aragó. Segons Campion, aquests esdeveniments es produïren abans de l'any 824.

Les genealogies de Meyà conten que Asnar Galí, després d'ésser desposseït del comtat d'Aragó, anà a França per tal d'implorar la protecció de Carlemany, i que

1) *Histoire des musulmans d'Espagne.*

2) Vegi's el present volum. Pàg. 348.

3) F. Valls i Taberner: *Les genealogies de Roda o de Meyà.* Pàg. 21.

4) Manuel Oliver i Hurtado: *Forma, tiempo y circunstancias en que hubo de verificarse el nacimiento del reyno de Pamplona.* Discurs d'entrada de la «Real Academia de la Historia» d'Espanya. Madrid, 1866.

5) M. Serrano i Sanz: *Noticias y documentos históricos del condado de Ribagorza hasta la muerte de Sancho Garcés III.*

6) J. Calmette: *El feudalisme i els orígens de la Nacionalitat catalana.* «Quaderns d'Estudi». N.° 48. Pàg. 2,8.

aquest li encomanà aleshores els territoris de Cerdanya i Urgell. Creu Valls i Taberner que si en aquest punt les genealogies no són exactes, tampoc donen una simple llegenda. No és cert que Asnar Galí fos comte d'Urgell i Cerdanya en temps de Carlemany. En canvi, es té per provat que ho fou en temps de Lluís el Bondadós, com es dedueix d'un document de l'any 863. La pèrdua del comtat d'Aragó i l'obtenció del d'Urgell per Asnar Galí I poden ésser posades en els primers anys de la dècada 820-830. Devia morir el primer comte aragonès en la dècada següent, puix que en l'any 839 ja era comte d'Urgell el seu fill Sunifred. [1]

Consignarem ací que es dóna el nom de *Genealogies de Roda o de Meyà* a unes genealogies antiquíssimes de les primeres famílies reials de Navarra i d'algunes de les primitives cases comtals pirenenques [2]. Contenen equivocacions i omissions; però són substancialment veritables. El nom que duen ve del fet que va pertànyer primer a la catedral de Roda i després al prior de Meyà (dels anys 1773 al 1785) el manuscrit on hi ha l'antiga còpia que es conservava de l'original extraviat. Posteriorment es perdé aiximateix el dit manuscrit; però n'han quedat còpies i facsímils. [3]

Sant Pere de les Puelles: fris que decora l'interior de l'església

La Marca hispànica. — És possible que en l'any 778 fos un fet l'avenç dels francs pels Pireneus catalans [4]. Aviat la zona reconquerida s'estengué cap al sud. En l'any 785, l'extensió de la part recobrada de la Catalunya peninsular era encara molt petita. El seu límit meridional devia passar entre Barcelona i Girona [5]. Així es formà el primer nucli territorial de la Marca hispànica, la qual depengué del reialme d'Aquitània, sota la superior autoritat de Carlemany.

Al principi, el territori català dominat pels francs formà part de l'extensíssima Marca confiada a Sant Guillem, que anava del Roine a l'Ebre, del comtat de Tolosa al de Barcelona. Hi ha motius per creure que en l'any 806, amb ocasió de retirar-se Guillem de Tolosa al monestir de Gel·lona, que ell mateix havia dotat l'any 804, la Gòcia o Septimània, amb la part reconquistada de Catalunya, fou separada de

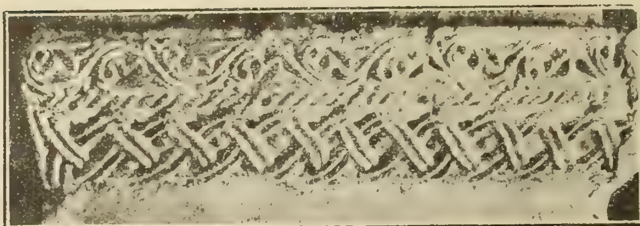
1) F. Valls i Taberner: *Les genealogies de Roda o de Meyà.* Pàgs. 22 i 23.
2) F. Valls i Taberner: Lloc citat. Pàgs. 6 i 7.
3) Manuel Oliver i Hurtado: *Forma, tiempo y circunstancias en que hubo de verificarse el nacimiento del reyno de Pamplona.*
4) F. Carreras i Candi: Volum *Barcelona* de la *Geografia general de Catalunya.* Pàg. 157.
5) F. Carreras i Candi: Lloc citat. Pàg. 157.

la Marca de Tolosa, formant una Marca apart, amb marquès propi. Els documents sobre els hispans o cristians refugiats dels anys 812, 815 i 816 donen la impressió que ja existia aleshores separadament la Marca de Gòcia. El seu primer marquès fou, segons sembla, Bera, comte de Barcelona des de l'any 801.

Als 30 de juny de l'any 817, l'emperador Lluís féu una nova divisió dels seus Estats, en la qual la Septimània o Gòcia, llevat del comtat de Carcassona, apareix separada de la Marca de Tolosa.

Recordarem ací que la província de Septimània o Gàl·lia Narbonesa, comprenia en temps de la dominació visigoda, ultra el Rosselló, tot allò que hom anomenà més tard el Baix Llenguadoc. [1]

Calmette i Vidal, referint-se a aquest temps, fan sinònimes les expressions «ducat de Septimània», «Marca d'Hispània» i «Marca de Gòcia». En efecte, escriuen que sota el reialme de Lluís el Bondadós, «el ducat de Tolosa i el ducat de Septimània o Marca d'Espanya — dita també Marca de Gòcia — esdevingueren demarcacions militars distintes.» [2]

Sant Pere de les Puelles: Fris que decora l'interior de l'església

Carles el Calb, en l'any 865, després d'establir definitivament el seu poder al sud del reialme, dividí en dues la Marca de Gòcia, fent servir de partió les muntanyes de les Corberes. A la part meridional s'aplicà pròpiament el nom de Marca hispànica, i a la part septentrional, el nom de Gòcia. Quedà al nord de les Corberes l'antiga Septimània amb Narbona, o sigui la Gòcia pròpiament dita. [3]

Aquesta divisió féu que el Rosselló, és a dir, el territori situat entre les Corberes i les Alberes, entrés dins el conjunt dels comtats pirenencs orientals dels quals Barcelona havia d'ésser el centre de gravetat. La unitat romana de la Narbonesa quedava rompuda. I naixia virtualment una qüestió política, la qüestió pirenenca, que no es plantejà fins segles després, amb ocasió de la guerra de Separació de Catalunya (1640-1652), en les negociacions per a la pau que dugueren al tractat dels Pireneus entre França i Espanya (1659) [4]. Tanmateix, la comunitat catalano-rossellonesa té causes més antigues. Calmette i Vidal creuen que la causa inicial de la soldadura fou la unió entre les dues vessants afirmada en temps dels visigods [5]. La veritat és que encara hi ha causes més antigues, que es remunten fins

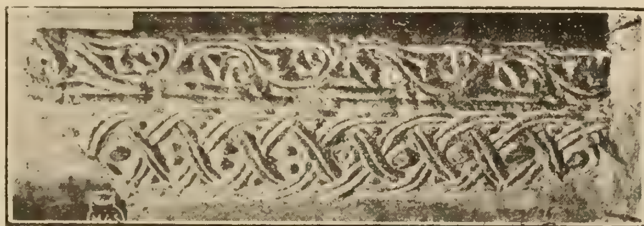
1) J. Calmette i P. Vidal: *Histoire de Roussillon*. Pàg. 35.
2) J. Calmette i P. Vidal: Lloc citat. Pàg. 41.
3) J. Calmette i P. Vidal: Lloc citat. Pàg. 42.
4) J. Calmette i P. Vidal: Lloc citat. Pàg. 43.
5) J. Calmette i P. Vidal: Lloc citat. Pàgs. 42 i 43.

a l'època prehistòrica [1]. De totes maneres, cal reconèixer que el règim carolingi féu més sòlida aquesta comunitat.

Abans de la conquesta de Barcelona, solament apareixen a la Marca dos comtes: Borrell d'Ausona i Rostany de Girona. Aquest últim va intervenir en els fets d'armes dels anys 799-801 [2]. Després ja no se'n tenen més notícies. Borrell apareix encara en l'any 809 acompanyant Lluís el Bondadós en la primera expedició contra Tortosa, i en l'any 810 prenent part en l'atac contra la mateixa ciutat dirigit pel comte Ingobert. [3]

Uns diplomes de la segona dècada del segle IX donen interessants notícies a propòsit dels comtats catalans d'aleshores.

Els hispans de la Septimània i de la Marca hispànica havien elevat una exposició a Carlemany, planyent-se de la conducta que envers ells seguien els comtes que en el seu nom els governaven. L'emperador adreçà un diploma expedit als 2 d'abril de l'any 812 als comtes al·ludits, recomanant-los els hispans refugiats en llurs territoris i fent-los saber que ha comunicat les reclamacions d'aquests al seu fill Lluís, per tal que, com a rei d'Aquitània, dicti les disposicions convenients. Pel diploma de Carlemany sabem que els comtes de la província o Marca de Septimània (en la qual anava aleshores enclosa la part reconquerida de Catalunya) eren vuit i que s'anomenaven Bera *(Berane)*, Gaucelm (*Gauscelmo)*, Gisclafred *(Gisclafredo)*, Odiló *(Odilone)*, Ermengol *(Ermengario)*, Ademar *(Ademare)*, Leibulf *(Laibulfe)* i Erlí *(Erlino)*. En nombrosos autors apareix el segon dels noms citats amb la grafia *Gauscelino*, en lloc de *Gauscelmo*, que és la que es troba en els textos originals. La primera forma prové sens dubte d'una falta en la lectura dels documents, falta que té una fàcil explicació paleogràfica. [4]

Sant Pere de les Puelles: Fris que decora l'interior de l'església

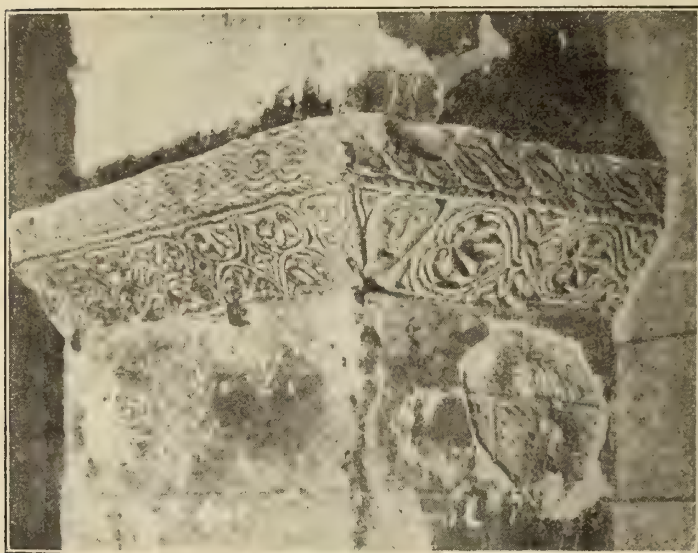
Poc temps després, Lluís el Bondadós, atenent la queixa dels hispans, dictà les disposicions pertinents, les quals estan contingudes en els diplomes del primer de gener del 815 i del 10 de febrer del 816. D'aquest darrer manà el rei d'Aquitània que s'en fessin set còpies destinades respectivament a Narbona, Carcassona, Rosselló, Empúries, Barcelona, Girona i Besiers: «*quorum unum in Narbona, alterum*

1) Vegi's el primer volum d'aquesta obra. Pàgs. 88 i següents.
2) J. Botet i Sisó: *Condado de Gerona. Los condes beneficiarios.* Pàg. 4.
3) J. Botet i Sisó: Lloc citat. Pàg. 4. — O. Densusianu: *La prise de Cordres et de Sebille.* Pàgs. 93 i 94.
4) J. Calmette: *Gaucelme, marquis de Gothie sous Louis le Pieux.* Extret dels «Annales du Midi». Tom XVIII. París, 1906. Pàg. 3, nota 1.

in Carcassona, tertium in Rossiliòna, quartum in Impurias, quintum in Barchinona, sextum in Gerunda, septimum in Biterris haberi præcepimus et exemplar lorum in archivo palatii nostri.»

Així, després de saber pel diploma de Carlemany els noms dels vuit comtes de la Septimània, pel diploma de Lluís sabem els noms de set comtats. Queda per saber el comtat que fa vuit. Dels set comtats, quatre són catalans: Barcelona, Girona, Empúries i Rosselló.

És fàcil d'assenyalar quins comtes corresponen a cadascun dels comtats. Sabem amb certesa que Bera era comte de Barcelona, Ermengol comte d'Empúries i Gaucelm comte del Rosselló. Observa Botet que d'alguns documents publicats [1] es dedueix que Gisclafred era comte de Carcassona, Leibulf d'Agde i Besiers i Ademar de Narbona [2]. El comte de Girona havia d'ésser un dels dos que resten: Odiló i Erlí. Del darrer no s'en troba cap referència en documents relatius a Catalunya, mentre que hi ha alguns documents en els quals apareix el comte Odiló intervenint en afers del *pagus Bisuldunense,* o de Besalú, territori que repetidament es presenta unit al *pagus Gerundense* i governat per un mateix comte, no trobant-se'ls separats fins a la mort de Guifré el Pilós. Això fa creure que el comte de Girona era Odiló, i que Erlí ho era d'algun comtat del territori de la Septimània avui francès, com Nimes, Rodez o Agde, si aquest últim no estava ajuntat a Besiers, que aleshores governava Leibulf. [3]

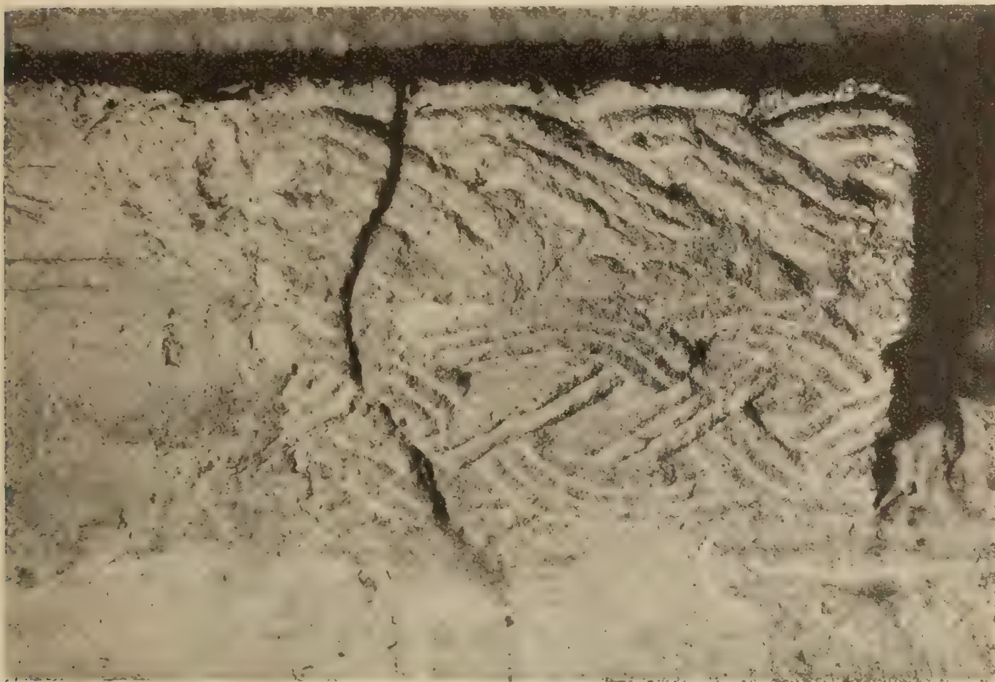
Fris de l'església de Sant Pere de les Puelles

Hom ha suposat que podia haver-hi més comtes que els designats en el diploma, per haver-se tramès aquest solament als comtes la capital dels quals era seu episcopal. Però la conjectura és insostenible, puix que una de les capitals de

1) Vic i Vaissette: *Histoire générale de Languedoc.* Edició Privat. Tom II.
2) Vic i Vaissette: Lloc citat. Proves, núm. 95 — LIII i núm. 85.
3) J. Botet i Sisó: *Condado de Gerona. Los condes beneficiarios.* Pàgs. 5 i 6.

comtat esmentades per Lluís és Empúries, i consta que en aquell temps no hi havia bisbe, ni n'hi hagué posteriorment. [1]

Pot afirmar-se, doncs, que en l'any 816 només existien a la Catalunya peninsular — o sigui excloent el comtat de Rosselló — tres comtats, amb dos paus o territoris cada un: el comtat de Girona amb els paus de Girona i Besalú *(Gerundense* i *Bisuldunense)*, el d'Empúries amb els paus d'Empúries i Peralada *(Impuritanense* i *Petralatense)*, i el de Barcelona amb els paus de Barcelona i Ausona (*Barci-*

Sant Pere de les Puelles: Llaceria d'una imposta

nonense i *Ausonense*). Aquests paus o territoris apareixen de vegades en els documents amb la denominació de comtats, de la mateixa manera que també se'ls anomena en certs casos bisbats, a despit de no haver-ho estat mai alguns i de no ésser-ho la major part quan se'ls donava el dit nom. [2]

En confirmació d'aquesta tesi, pot dir-se que en els documents del segle IX només apareixen tres sèries de comtes en la part del territori català de què parlem. I aquestes tres sèries són les dels comtes de Barcelona-Ausona, de Girona-Besalú i d'Empúries-Peralada.

1) J. Botet i Sisó: *Condado de Gerona. Los condes beneficiarios.* Pàg. 6.
2) J. Botet i Sisó: Lloc citat. Pàg. 6.

No és conegut ni un sol document que contradigui aquesta distribució. [1] En canvi, apareixen simultàniament dos vescomtes en un mateix comtat, els quals corresponien respectivament a cada un dels dos paus en què el comtat es dividia. [2]

En el segle IX trobem consignada pels documents l'existència dels primers vescomtes al Rosselló (any 832), a Girona (any 841), i a Empúries i Peralada (any 850). [3]

Comtat d'Ausona. — Aquest comtat fou governat pel comte Borrell des de l'any 798, en què l'ocuparen les forces cristianes. Hom remarca que el nom de Borrell és visigod, i que és un nom freqüent a la dinastia comtal de Barcelona. [4]

Observa Tastu que l'Astrònom, en parlar de la repoblació d'Ausona, no diu que fos visigod Borrell, però que hom ha de presumir-ho, puix que una guarnició visigoda demanava un governador visigòtic, tal com succeí a Barcelona pocs anys després [5]. El nom del dit comte no torna a sonar després de les expedicions contra Tortosa (anys 809 i 810). Ni en el diploma de l'any 812 surt el comte Borrell, ni en el de l'any 816 apareix el nom del comtat d'Ausona. D'altra banda, fins a l'època dels comtes hereditaris no coneixem comtes particulars ausonesos, estant sempre aquest *pagus* governat pel mateix comte que governava el *pagus* de Barcelona. Amb motiu pot sospitar-se que després de mort o substituït el comte Borrell, fou unit el *pagus* d'Ausona al territori barcelonès. [6]

El Borrell que surt en un diploma de l'any 829, pel qual Lluís el Bondadós concedí el domini de Fontcoberta, al territori de Narbona, al fill d'aquell, Sunifred, domini que havia tornat al fisc després de la mort del pare, no és, segons sembla, el comte Borrell d'Ausona, sinó un simple «fidel» o súbdit del monarca. [7]

Creient que el Borrell del document del 829 és el comte d'Ausona, conjecturava Tastu que aquest perdé la vida, fidel a l'emperador, en la revolta d'Aissó contra els francs [8]. Però si admetéssim aquesta hipòtesi sobre la mort del comte Borrell, no tindria explicació el fet de no figurar el seu nom en el diploma de l'any 812, ni el d'Ausona en el del 816. Més versemblant seria el suposar que morí amb ocasió del segon atac infructuós contra Tortosa, dirigit pel comte Ingobert en l'any 810. En el setge de l'any 811, dirigit personalment pel rei Lluís, Borrell ja no és citat, com ho és en els dos atacs anteriors. Cal dir que tampoc és citat en el darrer setge

1) J. Botet i Sisó: *Condado de Gerona. Los condes beneficiarios.* Pàg. 6.

2) J. Botet i Sisó: Lloc citat. Pàg. 7.

3) J. Miret i Sans: *Els vescomtes de Cerdanya, Conflent i Besalú.*

4) J. Botet i Sisó: Lloc citat. Pàg. 6.

5) Tastu: *Note sur l'origine des comtes héréditaires de Barcelone et d'Emporias-Roussillon.* Montpeller, 1851. Pàgina 7.

6) Tastu: Lloc citat. Pàg. 24, nota 2.

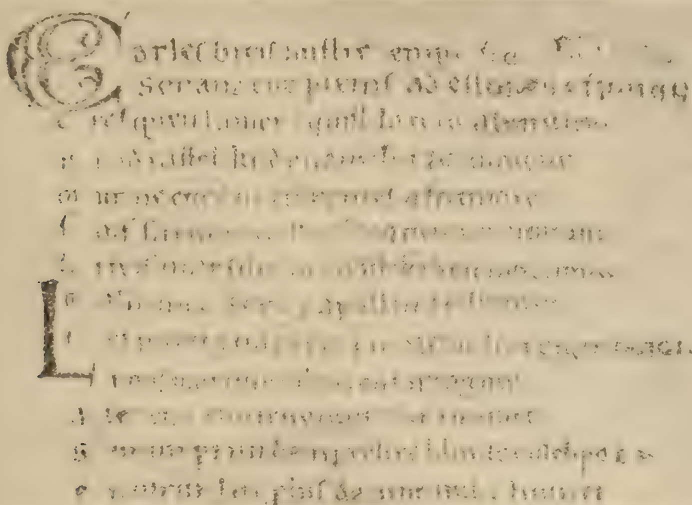
7) J. Calmette: *Notes sur les origines de la famille comtale catalane.* «Mélanges d'Art et d'Archéologie» de l'Escola Francesa de Roma.

8) Tastu: Lloc citat. Pàg. 9.

el comte Bera de Barcelona, que assistí igualment a les expedicions dels anys 809 i 810. Però mentre que tenim de Bera notícies posteriors, la de l'assistència a l'expedició d'Ingobert és l'última notícia que hi ha del comte Borrell d'Ausona. [1]

Comtat de Girona. — Comprenia aquest comtat, com havem dit, els paus de Girona i Besalú. És errònia l'opinió dels que creuen [2] que en aquests temps hi hagué un comtat de Besalú separat del de Girona. [3]

Rostany: El primer comte de Girona de qui tenim notícia és Rostany. D'ell parla el titulat Astrònom en la *Vita Hludovicii Pii*, en tractar de la segona expe-

La Cançó de Rotllà. Primera pàgina del manuscrit d'Oxford, del segle XII. El text del començament de la plana reproduïda diu:

Carles li reis notre emperere Magne
Set anz tuz pleins ad estet en Espaigne
Tresqu' en la mer cunquist la tere altaigne.

dició contra Barcelona (any 801). Pel dit text sabem que Rostany manava el cos d'exèrcit que es dirigí de cop a assetjar la ciutat.

Alguns autors suposen que Rostany fou el primer comte de Girona, designat ja en l'any 785, quan els francs s'apoderaren de la ciutat. Si aquesta conjectura és encertada, Rostany devia ésser qui defensà Girona en l'any 177 de l'hègira (793-794) contra l'exèrcit sarraí manat per Abdelmèlic ben Mogueits. [4]

1) O. Densusianu: *La prise de Cordres et de Sebille.* — *Vita Hlodowicii Pii*, de l'Anònim Astrònom, en el *Recueil des Historiens des Gaules et de la France*, de Dom Bouquet. Tom VI. Pàg. 93.

2) Francesc Monsalvatge: *Noticias históricas sobre el condado de Besalú.* Volum I.

3) J. Botet i Sisó: *Condado de Gerona. Los condes beneficiarios.* Pàgs. 5 i 6.

4) J. Botet i Sisó: Lloc citat. Pàg. 9.

De Rostany, comte de Girona, només se'n sap això que l'Anònim Astrònom en diu. Tenint en consideració els càrrecs que ocupà, cal creure que era un personatge d'alta categoria. Botet insinua que podia ésser el mateix Rostany que apareix com a vassall del rei (*vassus dominici*) en una sentència dictada per Carlemany als 3 de juny de l'any 782 contra el comte de Narbona Miló i a favor de Daniel, arquebisbe d'aquella metròpoli. [1]

Odiló: En l'any 812 apareix, com havem vist, un comte Odiló [2], que per un segon document sabem que exercí jurisdicció en el territori de Besalú, i que cal tenir, per tant, com a comte de Girona. En efecte, donà permís a un religiós, Bonitus, per fundar un monestir a Banyoles, lloc del *pagus Bisuldunense.* [3]

Un altre document citat per Botet en confirmació d'haver estat Odiló comte de Girona [4], és titllat d'apòcrif, com altres que s'hi relacionen, per Carreras i Candi [5]. Però no sembla que aquest tingui raó. [6]

Ragonfred: En pujar al tron imperial Lluís el Bondadós, era comte de Girona Ragonfred [7]. Apareix en un document datat als 15 de desembre de l'any 817, que és una informació testifical sobre els límits de la vila de Bàscara, en el territori de Besalú, i sobre la seva pertenència a la seu de Girona. [8]

Rampó: El successor de Ragonfred fou Rampó, qui ocupà aquest lloc cap a l'any 818.

A més de comte de Girona, fou Rampó marquès de Gòcia. [9]

La data de la cessació de Rampó no és coneguda amb exactitud. Entre els anys 823 i 825 desapareix Rampó i apareix Gaucelm com a comte de Girona. [10]

Gaucelm: Era fill de Guillem de Tolosa. Fou comte de Rosselló i d'Empúries, i més tard comte de Girona, probablement des de l'any 824 [11], i marquès de Gòcia. [12]

És indubtable que Gaucelm, germà de Bernat de Septimània, a més de comte fou marquès. A Calmette són deguts els estudis que fixen el temps del dit marquesat. [13]

Destruint el raonament viciós dels autors que deduïen que Gaucelm fou marquès de Gòcia abans de Bernat, prova Calmette, amb arguments eficaços i clars, que Gaucelm ocupà el marquesat quan el deixà son germà Bernat de Septimània

1) J. Botet i Sisó: *Condado de Gerona. Los condes beneficiarios.* Pàg. 10. — *Histoire générale de Languedoc.* Edició Privat. Tom II. Document n.° 6.
2) Vegi's el present volum. Pàg. 478.
3) J. Botet i Sisó: Lloc citat. Pàgs. 10 i 11.
4) J. Botet i Sisó: Lloc citat. Pàg. 10.
5) F. Carreras i Candi: Volum *Barcelona* de la *Geografia general de Catalunya.*
6) Vegi's el present volum. Pàgs. 449 i 450.
7) J. Calmette: *Gaucelme, marquis de Gothie sous Louis le Pieux.* Pàg. 5.
8) J. Botet i Sisó: Lloc citat. Pàg. 12.
9) J. Calmette: *Rampon comte de Girone, marquis de Gothie.* «Le Moyen Age». Tom XIV. Any 1901. Pàgs. 403.
10) J. Calmette: Lloc citat. Pàgs. 403 i següents.
11) J. Botet i Sisó: Lloc citat. Pàg. 17.
12) J. Calmette: *Gaucelme, marquis de Gothie sous Louis le Pieux.* Pàg. 5.
13) J. Calmette: Lloc citat. Pàg. 3.

en traslladar-se a la cort de Lluís per exercir les funcions de cambrer del Palau, sota el cobert de les quals havia d'esdevenir el cap suprem de l'Imperi en els anys 829-830.

Creu Calmette que les funcions comtals podien ésser separades fàcilment del títol de comte, mentre que les del comandament militar que anava junt a la dignitat de marquès només podien ésser exercides personalment i en el mateix lloc,

Esglésies catalanes amb arcs de ferradura (segles VIII-IX): Santa Maria de Marquet. (Exterior de la façana)

sobretot en una zona tan amenaçada com la frontera hispànica [1]. Aquesta explicació, tanmateix, és fluixa, puix que Bernat i altres comtes que foren marquesos visqueren lluny de la Marca llargues temporades. [2]

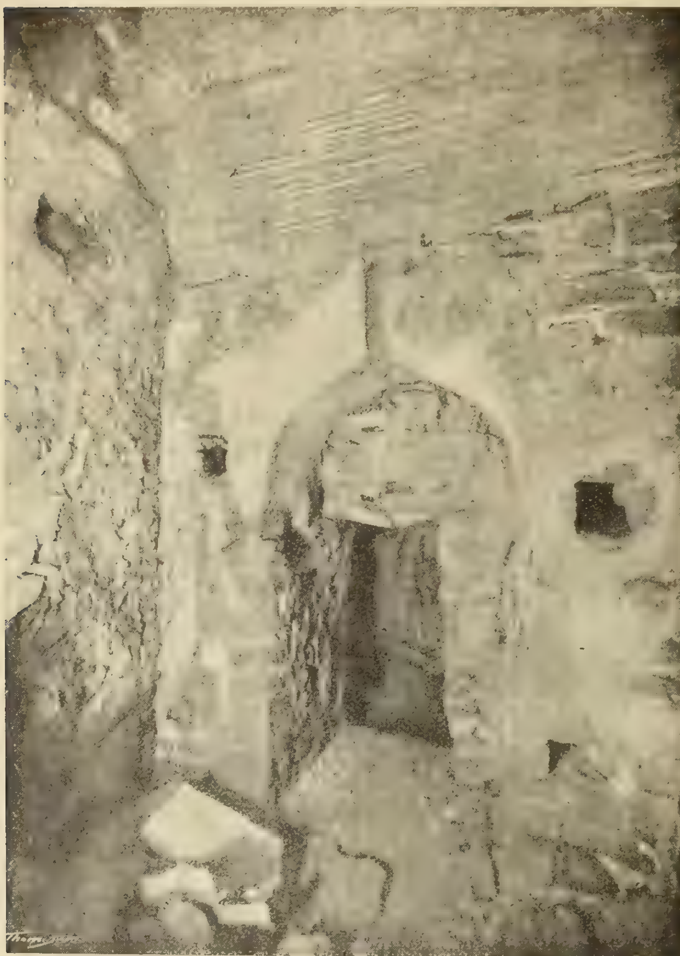
L'any 832 fou destituït Gaucelm, com el seu germà Bernat, per haver-se entès, sembla, amb Pepí I d'Aquitània contra l'emperador. Probablement fou reposat poc després, com Bernat mateix.

Morí Gaucelm l'any 834 en les tràgiques circumstàncies que veurem més endavant, en parlar de les lluites entre Lluís el Bondadós i els seus fills.

1) J. CALMETTE: *Gaucelme, marquis de Gothie sous Louis le Pieux.* Pàgs. 5 a 8.
2) F. CARRERAS I CANDI: Volum *Barcelona* de la *Geografia general de Catalunya.* Pàg. 185.

Berenguer: Berenguer, marquès de Tolosa, fou designat marquès de la Gòcia en l'any 832, i substituí Gaucelm en els comtats de Rosselló, Girona i Empúries. [1]

Berenguer ocupava el comtat de Girona a les primeries de l'any 834, segons consta en els documents. [2]

Esglésies catalanes amb arc de ferradura (segles VIII-IX): Santa Maria de Marquet. (Arc d'entrada de la capella lateral)

Bernat: Mort Gaucelm l'any 834, el succeí en el comtat de Girona el seu germà Bernat de Septimània, qui tornà a ésser marquès de Gòcia. [3]

Guifré: Fou comte de Girona cap a l'any 850.

Es tracta, potser, de Guifré d'Arrià o de Rià. [4] És possible que el Guifré de Rià, a qui erròniament s'havia suposat pare de Guifré el Pilós, no sigui un personatge del tot imaginari, com havia cregut Tastu. [5]

Pot donar-se com a probable que el Guifré comte de Girona sigui el mateix que figura com a vescomte en l'any 841, en un document relatiu a Terradelles, i que hagués succeït a Bernat de Septimània en morir aquest en l'any 844. Es veritat que no es coneix cap document que ho demostri. Però no se sap que hi hagués cap altre comte entre Bernat i Guifré, o sigui des de

1) J. Botet i Sisó: *Condado de Gerona. Los condes beneficiarios.* Pàg. 24.
2) J. Botet i Sisó: Lloc citat. Pàg. 25.
3) J. Calmette: *De Bernardo Sancti Guillelmi filio.*
4) F. Valls i Taberner i F. Soldevila: *Història de Catalunya.* Volum I. Pàgs. 108 i 109.
5) *Note sur l'origine des comtes héréditaires de Barcelone et d'Emporias-Roussillon.* Pàg. 5.

l'any 844 fins al 850, en què per primera vegada apareix el nom de l'últim. [1]

Per bé que era generalment admesa com a autèntica l'escriptura de consagració de l'església de Santa Maria de Ridaura, en el territori de Besalú, escriptura datada del primer d'octubre del 858, en la qual apareix el comte Guifré, Botet i Sisó opina que és falsa [2]. Si fos autèntica, provaria que aquest Guifré fou marquès, i això seria un argument en pro de l'existència de Guifré de Rià com a antecessor de Guifré el Pilós i resultaria aquell el mateix personatge que Humfrid, marquès de Septimània, com sostenen els historiadors del Languedoc [3], impugnats en aquesta qüestió per Antoni de Bofarull [4] i J. Narcís Roca i Farreras. [5]

La falsetat del document al·ludit no vol dir, però, que en l'any 858 no pogués ésser encara comte de Girona el mateix Guifré [6]. No és sabut en quina data va cessar en el comtat.

Augari: Era comte de Girona en l'any 866, segons un document del 22 de febrer del dit any, document en el qual apareix Augari o Angari exercint jurisdicció comtal al territori de Besalú. No se'n té cap més notícia.

Els vescomtes: En l'any 841 apareix el vescomte Guifré com

Esglésies catalanes amb arcs de ferradura (segles VIII-IX): Santa Maria de Marquet. (Finestra de l'absis)

1) J. Botet i Sisó: *Condado de Gerona. Los condes beneficiarios.* Pàgina 39.

2) Lloc citat. Pàgs. 50 i següents.

3) Tom II. Pàg. 236.

4) *Historia crítica (civil y eclesiástica) de Cataluña.*

5) «La Renaixença». Any VI. Pàgines 37 i 38.

6) J. Botet i Sisó: Lloc citat. Pàg. 37.

a lloctinent del comte Bernat en la qüestió sobre la jurisdicció de Terradelles.

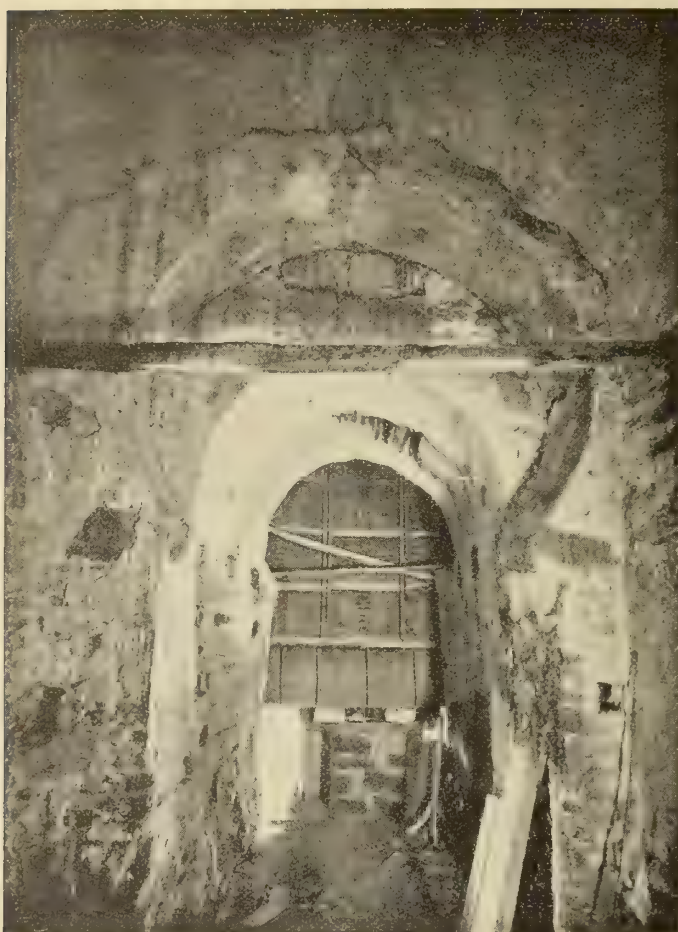
En l'any 850 apareixen al comtat de Girona dos vescomtes, Ermidi i Radolf, que hom suposa que corresponen als paus de Girona i Besalú. [1]

Comtat de Rosselló.—Per bé que el Rosselló fou reconquerit pels francs amb molta anterioritat respecte als territoris de la vessant sud dels Pireneus catalans, fins a l'any 812 no tenim cap notícia concreta respecte als comtes rossellonesos.

Gaucelm: Aquest fill de Bernat de Septimània governà el comtat de Rosselló, i n'era comte en l'any 812, segons apareix en el diploma de Carlemany per als refugiats hispans. En l'any 807 hom li confià una missió a la Septimània. [2]

Berenguer: Als 5 d'abril de l'any 832 hom troba que Berenguer, marquès de Tolosa, qui havia esdevingut marquès de Septimània, era comte de Rosselló [3]. En l'any 833 segueix Berenguer exercint les mateixes funcions. Gaucelm recobrà el comtat, però morí tot seguit, el 834.

Sunyer I: El successor de Gaucelm en el comtat de Rosselló fou Sunyer I [4], al qual s'esmenta en l'edicte de Carles el Calb, del 844, a favor dels hispans

Esglésies catalanes amb arc de ferradura (segles VIII-IX): Santa Maria de Marquet. (Vista interior des del seu absis abans de faltar el retaule)

1) J. Miret i Sans: *Els vescomtes de Cerdanya, Conflent i Bergadà.* Pàg. 127.

2) F. Monsalvatge: *Los condes de Ampurias vindicados.* Olot, 1917.

3) J. Botet i Sisó: *Condado de Gerona. Los condes beneficiarios.* Pàgina 21.

4) F. Valls i Taberner: *Un diplôme de Charles le Chauve pour Suniaire comte d'Ampurias-Roussillon.* Extret de «Le Moyen Age». 2.ª sèrie. Tom XXI. Setembre-desembre 1919.

refugiats, i en un diploma del mateix rei del 862, concedint-li certes propietats.

Tastu afirma que en la divisió en dues marques feta en l'any 865, els Pireneus catalans no formaren la línia divisòria, i que mentre el Conflent, l'Alt Vallespir i el Fenollet pertanyien al marquesat de Barcelona, els comtats d'Empúries-Peralada i de Rosselló, formant un sol comandament, pertanyien al marquesat de Narbona, o sigui a la Gòcia, puix que Isembert, *missus* o delegat del marquès de Gòcia, Bernat II, tingué un plet a Villa Tagnana (La Roca), al Baix Vallespir, comtat de Rosselló, en l'any 875 o 876. [1]

Esglésies catalanes amb arcs de ferradura (segles VIII-IX): Santa Maria de Marquet. (Capella lateral)

Gazanyola, autor d'una *Histoire du Roussillon*, és dels qui sostenen que, després del 865, no quedà el Rosselló dins la Marca hispànica, fundant-se en una carta de Carles el Calb, de l'any 869, en la qual dóna a Dodon el vilaró de Prunet situat «*infra Septimaniæ regum in pago Roscillionem*», i en un judici de l'any 875, emès per Isembert, lloctinent de Bernat II, on es prescriu que sigui tornat el lloc de Sant Feliu al bisbe d'Elna, a qui l'havia usurpat Ausvald. Creu també Gazanyola que després de l'any 900 el comtat de Rosselló no depengué del marquès de Gòcia ni del de Barcelona, sinó directament del rei, cosa poc versemblant. [2]

1) P. Tastu: *Note sur l'origine des comtes héréditaires de Barcelone et d'Emporias-Roussillon.* Pàg. 12.

2) J. de Gazanyola: *Histoire du Roussillon.* Perpinyà. 1857. Pàgs. 89 i 90.

Botet i Sisó intenta resoldre la dificultat d'una altra manera. Sense negar del tot la divisió de l'any 865 i l'assenyalament dels Pireneus catalans com a ratlla divisòria, sosté que no fou una realitat fins força anys després. [1]

Calmette, a despit d'aquestes dificultats, sosté la realitat de la divisió des de l'any 865, combatent la tesi de Botet. [2]

Sota els comtes citats, el Vallespir depenia del Rosselló. Pel que fa al Conflent, s'ha dit que formà un comtat separat, almenys durant una part del segle IX, puix que en l'any 873 apareix Raul o Rodulf, comte de Conflent [3]. Botet ho nega [4], i sembla que està en el cert.

Bernat: El comte d'aquest nom, fill de Bliquilda, governà el Rosselló [5] després (immediatament ?) de Sunyer I.

Sunyer II: Potser era fill de Sunyer I. Governà el comtat després de Bernat. Estava casat amb Ermengarda [6] i visqué fins a l'any 915.

Segons Mabille, el successor de Sunyer I al comtat de Rosselló fou Miró, germà de Guifré el Pilós. Els dos germans assistiren, l'any 873, a la dedicació de l'església de Nostra Dona de Formiguera, al Capcir. [7]

Els vescomtes: Hi ha notícia concreta de diversos vescomtes del Rosselló en aquest període. L'any 832 surt a Elna un vescomte anomenat Adefons o Ildefons [8]. En l'any 854 hi trobem un vescomte anomenat Riquelm [9]. En l'any 876 hi havia el vescomte Isembert, com a lloctinent del comte Bernat de Rosselló. [10]

Comtat d'Empúries. — Comprenia els dos paus d'Empúries i Peralada. No hi hagué, doncs, un comtat separat de Peralada.

Ermengol: El primer comte conegut d'Empúries fou Irmingari o Ermengol, el nom del qual apareix en el diploma de Carlemany de l'any 812 per als hispans. En l'any següent aconseguí una victòria naval sobre els sarraïns en aigües de Mallorca.

Els vaixells dels pirates sarraïns que tenien llur base a les illes Balears, sortien sovint a fer corregudes per la mar de Còrsega, refugiant-se després en llur cau insular. El comte Ermengol manava una esquadra. I en l'any 813, estant a l'aguait dels vaixells corsaris en aigües mallorquines, presentà combat als musulmans en el canal de les Balears, derrotant-los i prenent-los vuit vaixells, a bord dels quals hi havia alguns centenars d'habitants de Còrsega captius. [11]

1) J. Botet i Sisó: *Condado de Gerona. Los condes beneficiarios.* Pàgs. 65 i següents.

2) J. Calmette: *Notes sur Wifred le Velu.* «Revista de Archivos, Bibliotecas y Museos». Any 1901. Pàgs. 444 i 446.

3) E. Mabille: Notes a la *Histoire générale de Languedoc.* Edició Privat. — J. Calmette i P. Vidal: *Histoire de Roussillon.* Pàgs. 46 i 57.

4) J. Botet i Sisó: Lloc citat. Pàg. 54.

5) J. Calmette: *Les marquis de Gothie sous Charles le Chauve.* «Annales du Midi». Pàg. XIV.

6) Tastu: *Notes sur l'origine des comtes héréditaires de Barcelone et d'Emporias Roussillon.* Pàg. 21.

7) E. Mabille: Lloc citat. Tom II. Pàg. 324.

8) J. Miret i Sans: *Els vescomtes de Cerdanya, Conflent i Bergadà.* Pàg. 127.

9) J. Miret i Sans: Lloc citat. Pàg. 32.

10) Josep de Taberner i Ardena: *Tratado histórico de los vizcondes de Rosellón.* «Revista de Ciencias Históricas». Any 1880. — Taberner fou bisbe d'Elna en la primera meitat del segle XVIII.

11) Eginard: *Annales.* Publicats per Pertz. Tom I. Pàg. 200.

Batuts, els corsaris sarraïns es rebateren sobre Civitta-Vecchia i Niça, i després, envestits, anaren a parar a Còrsega.

Aquesta és la primera notícia històrica que coneixem sobre la marina catalana.

Remarca Antoni de Bofarull que l'escassetat de detalls sobre aquest fet marítim no permet de discernir si l'esquadra que el comte Ermengol manava era verament pròpia del comtat d'Empúries, o si hi havia vaixells dels altres comtats del litoral català, o si es tractava d'una esquadra franca o franco-aquitana. Creu probable que es tractés d'una força naval composta per l'estil dels exèrcits de terra, amb elements francs, aquitans, gods i indígenes.

Esglésies catalanes amb arcs de ferradura (segles VIII-IX): Santa Maria de Marquet. (Interior)

Sembla que passà inadvertit a Antoni de Bofarull, i a altres autors, el per què el comte d'Empúries manava la flota. Això estava relacionat amb l'organització marítima que devers l'any 800, per a la defensa de les costes, establí Carlemany. Féu aquest alçar castells i torres a l'entrada dels ports i dels rius, i dividí el litoral mediterrani dels seus dominis en tres Marques marítimes: Provença, Narbonesa i Emporitana [1]. El darrer comandament comprenia els comtats d'Empúries-Peralada i de Rosselló, i la seva capital era Empúries, ciutat refeta pels francs. [2]

1) EGINARD: *Vida de Carlemany.* Capítol 17. — Anals d'Aniane.

2) TASTU: *Note sur l'origine des comtes héréditaires de Barcelone et d'Emporias-Roussillon.* Pàg. 8.

Designats per al comandament d'una Marca marítima, els comtes d'Empúries porten de vegades el títol de marquès, i això els ha fet confondre amb els marquesos que eren governadors generals de la Septimània, als quals aquells estaven sotmesos en certs aspectes. [1]

Hom observa que l'atac victoriós del comte Ermengol vingué poc després

Esglésies catalanes amb arcs de ferradura (segles VIII-IX): Sant Julià de Boada. (Costat meridional)

d'haver quedat exclosos els corsaris sarraïns dels avantatges del tractat de pau entre l'emperador Carlemany i l'emir de Còrdova Alhàquem I. [2]

Gaucelm: Després de la mort d'Ermengol (815?), Gaucelm, que ja era comte de Rosselló, ho fou també d'Empúries. [3]

Sunyer I (primera vegada): Fou comte des de l'any 832 al 842. [4]

Alaric: Apareix com a comte en els anys 842-844, segons els documents que el fan intervenir en afers dels territoris de Peralada i Empúries. [5]

Hom ignora qui foren els pares d'Alaric o Adalaric. Es té pel més proba-

1) P. Tastú: *Note sur l'origine des familles comtales de Barcelone et d'Emporias-Roussillon.* Pàg. 8.
2) Antoni de Bofarull: *Historia crítica (civil y eclesiástica) de Cataluña.* Volum II. Pàg. 117.
3) *Histoire générale du Languedoc.* Tom II. Pàg. 322.
4) F. Monsalvatge: *Los condes de Ampurias vindicados.* Pàg. 17.
5) J. Botet i Sisó: Lloc citat. Pàg. 26.

ble que fos originari del Rosselló, on radicaven la major part dels béns que deixà a la seva família [1]. L'afirmació que Alaric era fill del comte Bera de Barcelona només es funda en una escriptura publicada per Pujades [2] i per Villanueva, i que és falsa, com ja sospitava el darrer [3]. Un document prova que Alaric era comte d'Empúries el 20 d'agost del 843 [4]. Morí aquest comte en l'any 844 [5]. La seva muller Rotrudis (filla de Bera I, comte de Razés) el sobrevisqué, i era ja morta en l'any 868. Tingueren dos fills, Anna i Oriol, i potser d'altres. Sembla que Oriol no succeí el seu pare en el comtat, puix que apareix com a un simple fidel de Carles el Calb, qui va concedir-li, en l'any 859, certes propietats a l'Empordà. [6]

Sunyer I (segona vegada): Després d'ésser governat pel comte Alaric, el comtat d'Empúries es reuní novament al comtat de Rosselló, sota el mateix comte Sunyer I, al qual Carles el Calb afavorí amb concessions territorials [7]. Li conferí, en efecte, la propietat de béns situats a la vora del Montseny, a la vall del Tordera. [8]

Fins a quan governà Sunyer I el comtat? S'ha dit que en l'any 850 era ja comte d'Empúries Sunyer II [9]. Però això és una equivocació evident. Qui el governava aleshores era el comte Sunyer I. I el diploma de Carles el Calb demostra que el governava encara en l'any 862 [10], a no ésser que es tractés de dos Sunyers distints que haguessin posseït els mateixos comtats en èpoques molt pròximes.

Això destrueix la hipòtesi de Mabille, que suposava que Isembert era comte d'Empúries en l'any 849, quan s'apoderà de la dita ciutat Guillem, fill de Bernat de Septimània. Isembert, fill del comte Guarí [11],

Esglésies catalanes amb arcs de ferradura (segles VIII-IX): Sant Julià de Boada. (Absis)

1) E. MABILLE: Notes a la *Histoire générale de Languedoc.* Tom II. Pàg. 322.

2) JERONI PUJADES: *Corònica universal de Catalunya.* Tom VI. Pàgs. 211 a 214.

3) J. VILLANUEVA: *Viaje literario a las iglesias de España.* Tom XIII. Pàg. 18. — J. BOTET I SISÓ: *Condado de Gerona. Los condes beneficiarios.* Pàgs. 27 i 28.

4) J. BOTET I SISÓ: Lloc citat. Pàg. 26.

5) E. MABILLE: Lloc citat. Pàg. 322.

6) MAURICE PROU: *Un diplôme de Charles le Chauve des Archives de M. le duc de Medinaceli.* «Comtes rendus de l'Academie des Inscriptions et Belles Lettres». Any 1917.

7) F. VALLS I TABERNER: *Un diplôme de Charles le Chauve pour Suniare comte d'Ampurias-Roussillon.*

8) F. VALLS I TABERNER: Lloc citat. Pàgs. 4, 5 i 8.

9) FRANCESC MONSALVATGE: *Los condes de Ampurias vindicados.* Pàg. 30.

10) F. VALLS I TABERNER: Lloc citat. Pàgs. 3 i 4. Respecte a l'obra de Monsalvatge, diu Valls: «cal confessar, d'altra banda, que, amb tot i ésser recent, no té una gran valor.» (Lloc citat. Pàg. 7, nota 6.)

11) E. MABILLE: Lloc citat. Tom II. Pàgs. 320 i 322.

fou fet presoner per Guillem junt amb el comte de Barcelona Aleran, al principi de la revolta.

Com a successor directe de Sunyer I en el comtat d'Empúries hom només coneix Sunyer II, qui potser era fill seu.

Sunyer II apareix ja en l'any 879 en un plet respecte a béns situats en el territori emporità. [1]

3. EL COMTAT DE BARCELONA

El god Bera, comte. — Presa Barcelona per l'exèrcit de Lluís el Bondadós, aquest designà un comte que governés la ciutat i el seu territori. Fou escollit un ric noble god de gran prestigi, anomenat Bera. «Opulentíssim» l'anomena el poeta Ermold. Alguns autors catalans antics, com Jeroni Pujades, diuen que era un god narbonès.

Probablement, Bera havia pres part en el setge de Barcelona [2]. Ermold el Negre consigna el seu nom [3], per bé que el posa entre altres personatges que no sembla que hi haguessin estat presents. És possible que Bera formés part del cos d'exèrcit amb el qual Lluís s'havia quedat al Rosselló. [4]

Antoni de Bofarull, interpretant malament un vers d'Ermold, fa de Bigo i Bera un sol personatge [5]. Densusianu no creu que Bigo fos present al setge de Barcelona [6], però és perfectament versemblant que hi fos. Fins a la data de la seva mort (any 816), Bigo tingué un paper molt important a la cort de Lluís, de qui era, a més de cunyat, un dels millors amics. [7]

La guarnició posada a Barcelona per Lluís al Bondadós no estava composta de francs, sinó de gods.

A propòsit d'aquesta guarnició goda, observa Romey que per gods devem entendre ací, parlant amb més propietat, els soldats recollits a la Septimània i a la Marca hispànica [8].

Tant aquest detall com el d'haver-se nomenat un god per primer comte, poden ésser interpretats en el sentit que Lluís el Bondadós, a Barcelona com abans a Ausona, volgué conciliar-se les simpaties dels indígenes, és a dir, dels gods i dels hispano-romans.

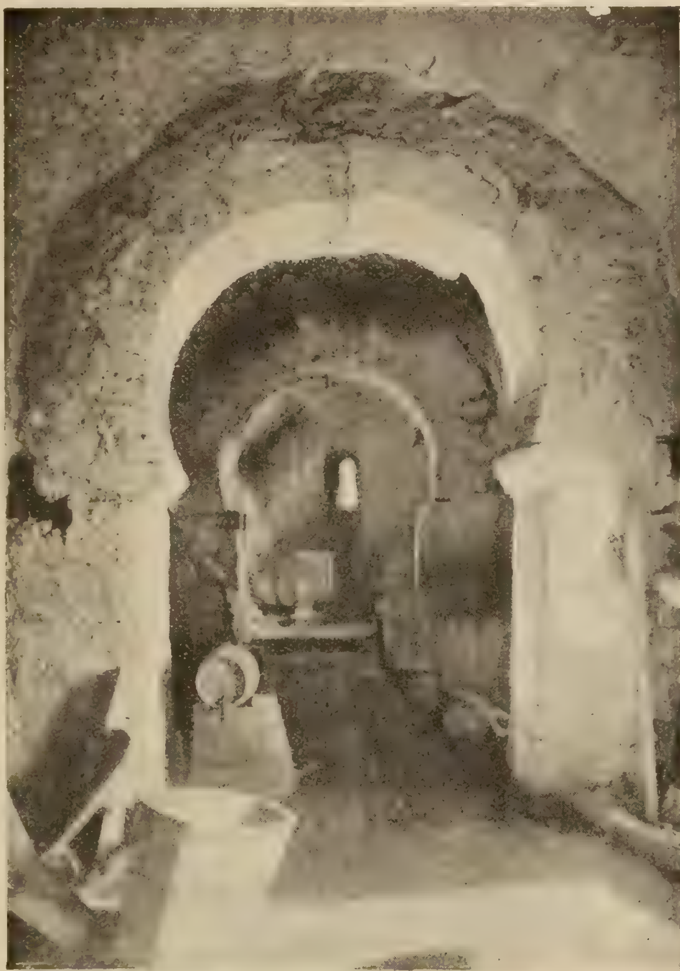
Aquelles guarnicions militars eren ben diferents de les d'avui. Els homes que

1) J. Botet i Sisó: *Condado de Gerona. Los condes beneficiarios.* Pàg. 77.
2) O. Densusianu: *La prise de Cordres et de Sebille.* Pàg. xxii.
3) Els versos 274 i 275 del poema diuen:

Heripreth, Lihuthard, Bigoque sive Bero,
Santio, Libulfus, Hilthibreth, atque Hisimbard.

4) O. Densusianu: Lloc citat. Pàgs. xxii i xxiii, nota 5.
5) Antoni de Bofarull: *Historia crítica (civil y eclesiástica) de Cataluña.* Volum ii. Pàg. 81.
6) J. Simson: *Jahrbücher Ludw.* Tom ii. Pàgs. 11 (nota 8), 23 i 76.
7) O. Densusianu: Lloc citat. Pàg. xxv.
8) Romey: *Historia de España.*

les constituïen habitaven en llurs cases dins el recinte de les ciutats o pels voltants; exercien les diverses professions necessàries a la vida de la societat, i només prenien les armes quan el comte els cridava. Fa uns dos segles i mig que a Catalunya i al Rosselló hi havia un record vivent de les guarnicions d'aquesta mena en les *recollectæ* de diversos castells reials. Al primer senyal, els pagesos de cada *recollecta* (reunió) acudien amb armes al fort del qual depenien. [1]

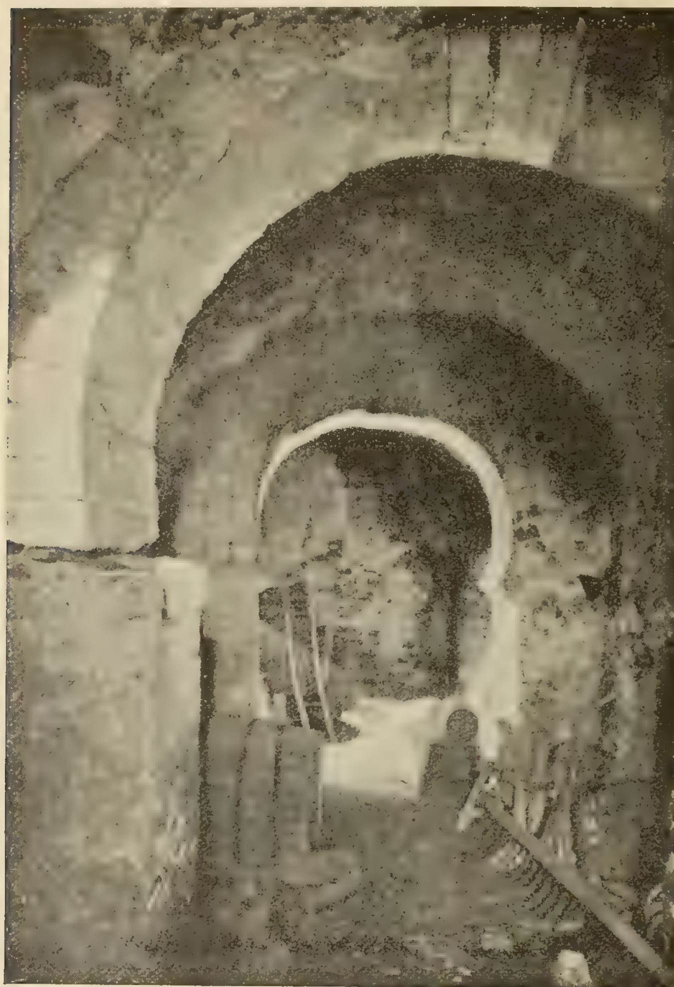
Esglésies catalanes amb arcs de ferradura (segles VIII-IX): Sant Julià de Boada. (Interior)

Bera prengué part molt activa en les operacions dels anys 809 i 810 contra Tortosa, junt amb Isimbart, Borrell d'Ausona i Ademar de Narbona.

A propòsit d'aquest darrer, hom ha de preguntar-se si l'Ademar que prengué part en el setge de Barcelona de 801 és el mateix que el que figura en les expedicions contra Tortosa dels anys 809 i 810. Cal creure que sí [2]. En canvi, Simson sembla dubtar que sigui el mateix Ademar del document del 2 d'abril del 812 [3]. Això no obstant, creiem que era el mateix. L'ésser aquest Ademar comte de Narbona explicaria millor la seva presència a les expedicions dels anys 801, 809 i 810 al sud dels Pireneus.

1) TASTU: *Note sur l'origine des comtes héréditaires de Barcelone et d'Emporias-Roussillon.* Pàg. 7.
2) O. DENSUSIANU: *La prise de Cordes et de Sebille.* Pàg. XXIII, nota 2. «Sens dubte», diu aquest autor.
3) J. SIMSON: *Jahrbücher des frænkischen Reiches unter Karl dem Grossen.* Volum II. Pàg. 261, nota 4.

En crear-se la Marca de Gòcia, Bera fou potser el seu primer marquès. [1] Té raó Botet, quan fa notar que el caràcter de marquès atribuït, amb probable encert, a Bera, no consta en cap document conegut [2]. En canvi, no és tan segur com Botet suposa el que Bera no hagués pogut ésser marquès abans de l'any 817, en què Lluís el Bondadós féu la nova divisió dels seus Estats, puix que apareix avui com a molt probable que la creació de la Marca de Gòcia o de Septimània, que es suposava feta en el dit any i amb motiu de la dita divisió, datés ja de l'any 806, o sigui de la retirada de Guillem de Tolosa al claustre.

Esglésies catalanes amb arcs de ferradura (segles VIII-IX): Sant Julià de Boada. (Interior, vist des del seu absis)

Els càrrecs de comte de Barcelona i marquès de Septimània no requeien sempre en la mateixa persona. Mabille ja contradigué l'opinió dels benedictins de Saint-Maur, Vic i Vaissette, generalment seguida pels historiadors de Catalunya, segons la qual el marquesat de Septimània va anar sempre unit al comtat de Barcelona i eren sinònims els títols de comte de Barcelona i marquès de Gòcia o de Septimània. Aquesta opinió equivocada ha estat causa que fossin considerats com a comtes de Barcelona, sola-

1) F. VALLS I TABERNER i F. SOLDEVILA: *Història de Catalunya.* Volum I. Pàg. 96.
2) J. BOTET I SISÓ: *Condado de Gerona. Los condes beneficiarios.* Pàgs. 16 i 17.

ment pel fet d'haver estat marquesos, alguns personatges que mai no tingueren aquell comtat [1]. En aquesta equivocació han caigut, entre molts altres autors, Pròsper de Bofarull [2], Antoni de Bofarull [3] i Antoni Aulèstia. [4]

És inexacte, doncs, que, com diu Carreras i Candi (desorientat per l'afirmació poc exacta de la *Histoire générale de Languedoc*), Barcelona es convertís, a partir de l'any 817, en capital del ducat de Septimània o marquesat de Gòcia, i que els seus comtes particulars, començant per Bera, tinguessin sempre caràcter de ducs o governadors generals de la Septimània, fins que la Marca hispànica fou separada definitivament de la Gòcia [5]. En altres passatges de la seva obra, Carreras i Candi contradiu la seva errònia anterior afirmació, o li dóna una forma diferent. [6]

La caiguda de Bera. — Al cap de vint anys d'exercir el govern del comtat, fou acusat Bera de traïdor davant la dieta d'Aquisgrà, per un altre noble god, Sanila, que era, sembla, senyor d'un lloc veí a Barcelona. Tal vegada es tracta del mateix Sanila que alguns anys després obtingué un comtat.

Comparegueren l'acusador i l'acusat davant Lluís, i no havent-hi proves ni testimonis respecte a l'acusació, Sanila s'oferí per al duel judicial, *ordalia* o judici de Déu [7], que fou fet a la manera goda, o sigui amb lluita a cavall, apartant-se de l'ús dels francs, que lluitaven a peu. Aquest duel és descrit en el poema d'Ermold (vers 609).

Vençut Bera, fou considerat com a reu i condemnat a mort. Però aquesta sentència no arribà a complir-se, perquè l'emperador li commutà la pena, limitant-se a desposseir-lo de les seves dignitats i a exiliar-lo a Ruan.

Pocs anys més tard Bera morí en l'exili. Ermold el Negre, en efecte, en el seu poema escrit en l'any 826, al·ludeix a la mort de Bera. [8]

Probable significació d'aquest episodi. — La història del procés de Bera és contada pels Anals, i amb més abundància de detalls — encara que no tots deuen ésser verídics — per Ermold. Però aquest autor, preocupat principalment pel tema dramàtic del duel judicial, no precisa els fets relatius a l'acusació de què el comte de Barcelona fou objecte. Per aquest costat no pot saber-se, doncs, si tenia algun sentit polític l'episodi. Calmette creu que el tenia efectivament, i ho dedueix de la relació que, al seu entendre, hi ha entre la suposada traïció de Bera i la revolta d'Aissó, que esclatà sis anys després. Així, en la hipòtesi de Calmette, Bera

1) J. Botet i Sisó: *Condado de Gerona. Los condes beneficiarios.* Pàg. 17.
2) *Los condes de Barcelona vindicados.* Volum I.
3) *Historia crítica (civil y eclesiástica) de Cataluña.* Volum II. Pàg. 121.
4) *Història de Catalunya.* Volum I. Pàg. 135.
5) F. Carreras i Candi: Volum *La Ciutat de Barcelona* de la *Geografia general de Catalunya.* Pàgs. 177 i 178.
6) F. Carreras i Candi: Lloc citat. Pàg. 185.
7) Anònim Astrònom: *Vita Hlodovici Pii.* Publicada per Pertz. Tom II. Pàgs. 430 i següents.
8) Versos 553-556 del llibre III. Vegi's O. Densusianu: *La prise de Cordres et de Sebille.* Pàgs. XIX i XX, nota 3.

caigué per la seva significació goda i més o menys antifranca [1]. Aquesta interpretació dels fets la féu ja, molts anys abans, N'Antoni de Bofarull. [2]

S'ha suposat que Sanila acusà Bera d'estar en intel·ligència amb els sarraïns a fi de declarar-se, amb el concurs d'aquests, independent en el comtat de Barcelona [3]. És això versemblant; però no existeixen documents per provar-ho.

Esglésies catalanes amb arcs de ferradura (segles VIII-IX): Sant Quirce de Pedret. (Arc de la nau lateral)

La dissort del comte Bera ha tingut un agreujament en la història. Una etimologia del mot *bara,* que als Usatges i en altres textos legislatius catalans és emprat sovint en el sentit de traïdor, volgué enllaçar el dit mot, l'origen del qual no està aclarit, amb el nom del primer comte de Barcelona, presentant així aquest com el prototipus de la traïció. Jeroni Pujades atribueix la invenció d'aquesta etimologia a Rafel Cervera, en les addicions fetes a Desclot, i la dóna tant per certa, que escriu sempre «comte Bara» en lloc de «comte Bera» [4]. Diversos comentadors dels Usatges han acceptat aquesta etimologia estranya. Antoni de Bofarull, que la combat, recull de Pujades la dada que el mot *bara* és un mot hebreu que significa, segons Sant Jeroni, malvat, revoltós, pertorba-

1) J. CALMETTE: *El Feudalisme i els origens de la Nacionalitat catalana.* «Quaderns d'Estudi». Núm. 48. Pàg. 227.

2) *Historia crítica (civil y eclesiástica) de Cataluña.* Volum II. Pàgs. 121 i següents.

3) F. CARRERAS I CANDI: Volum *La Ciutat de Barcelona* de la *Geografia general de Catalunya.* Pàg. 178. — A. AULÈSTIA I PIJOAN: *Història de Catalunya.* Volum I. Pàgs. 135. — ROMEY: *Historia de España.*

4) JERONI PUJADES: *Crónica universal del Principado de Cataluña.* Tom VI. Pàg. 155.

dor [1]; i sense que ell mateix cregui massa en aquesta etimologia, Bofarull observa que, havent-hi a Catalunya nombrosos jueus i servint possiblement el mot *bara* per designar-se els uns als altres, podria ésser que transcendís a la classe ruda del poble, que veia en tots els jueus altres tants *bares*, i de l'ús vulgar passés

Esglésies catalanes amb arcs de ferradura (segles VIII-IX): Sant Miquel d'Olèrdola. (Absis i capella primitiva)

més endavant al de la legislació catalana. Aquesta hipòtesi és molt forçada. La veritat és que en cap altra legislació, ni en la romana, trobem aquest mot.

No té cap fonament seriós la relació que alguna vegada s'ha pretès establir entre el nom de Bera i el de la vila de Torredembarra o Torre d'En Barra, més aviat relacionat amb el de l'Arc de Barà, proper a la dita població.

Escolano i altres autors arribaren a suposar, en un arriscadíssim cop d'enginy imaginatiu, que el comte Bera o Bara, en càstig del seu pecat fou enterrat en l'arc de Barà, i d'això fan derivar-ne el nom amb què aquest monument romà és conegut [2]. Aquesta explicació és tan estrafalària com la de Pere Tomich i Pere

1) Jeroni Pujades: *Crónica universal del Principado de Cataluña.* Tom VI. Pàg. 156. — Antoni de Bofarull: *Historia crítica (civil y eclesiástica) de Cataluña.* Volum II. Pàg. 124.

2) G. Escolano: *Décadas de la Historia de Valencia.* Llibre 7, capítol últim.

Anton Beuter, que fan venir el mot d'un Bara o Barra romà pertanyent a les legions vingudes a Hispània amb els Escipions, i a qui suposen rebel i traïdor.

Pujades s'esforça a demostrar que *bara* no significa traïdor en sentit general, sinó un traïdor especial, o sigui el que manca a la fidelitat jurada [1], com el vassall respecte al senyor (que seria el cas de Bera) i la muller respecte al marit. Així, el delicte del *bara* seria el de *bausia*, nom que Pujades presenta com a derivat de bes, i que segons ell fa referència al bes que el senyor donava al vassall en l'acte de l'homenatge i el marit a la muller en l'acte del casament. [2]

Cal rebutjar la interpretació dels qui presenten el cas de Bera com una negra traïció, com un crim vergonyós. Però cal rebutjar també la interpretació massa idealista dels qui veuen en el primer comte de Barcelona un heroi nacional de Catalunya, un patriota que fou màrtir de la causa de la independència catalana. Tenim per poc adequades a la realitat històrica les ponderacions d'Antoni de Bofarull quan escriu que Bera fou «un heroi prematur, víctima de la fatalitat, però sempre expressió d'una gran idea, que d'altres havien d'explotar amb més fortuna» [3], com també trobem exagerades, en aquest punt, les afirmacions de Calmette. [4]

Les rivalitats personals entre els nobles de la nostra terra i les ambicions i les parcialitats dinàstiques dels carolingis tingueren, probablement, en aquests fets i en els que després relatarem, una part molt més considerable que l'incipient esperit català d'aquella època.

4. BERNAT DE SEPTIMÀNIA I LES SEVES GESTES

El franc Bernat, comte de Barcelona. — Caigut Bera, no sabem del cert qui fou designat per governar el comtat de Barcelona. Però alguns anys després apareix com a tal comte un fill de Sant Guillem, Bernat, conegut en la història amb el nom de Bernat de Septimània. [5]

El successor immediat de Bera com a marquès de Gòcia va ésser el comte de Girona, Rampó. Fins a l'any 826 no obtingué Bernat de Septimània el marquesat de Gòcia. [6]

Bernat estava casat amb Dhuoda, el nom de la qual apareix sovint en els autors en aquesta altra forma: Dodana. A la capella del palau d'Aquisgrà es casaren, als 25 de juny de l'any 824. L'origen d'aquesta dama no ha pogut ésser establert. S'ha

1) Jeroni Pujades: *Crónica universal del Principado de Cataluña.* Volum VI. Pàg. 154.

2) Jeroni Pujades: Lloc citat. Pàg. 148.

3) Antoni de Bofarull: *Historia crítica (civil y eclesiástica) de Cataluña.* Volum II. Pàg. 124.

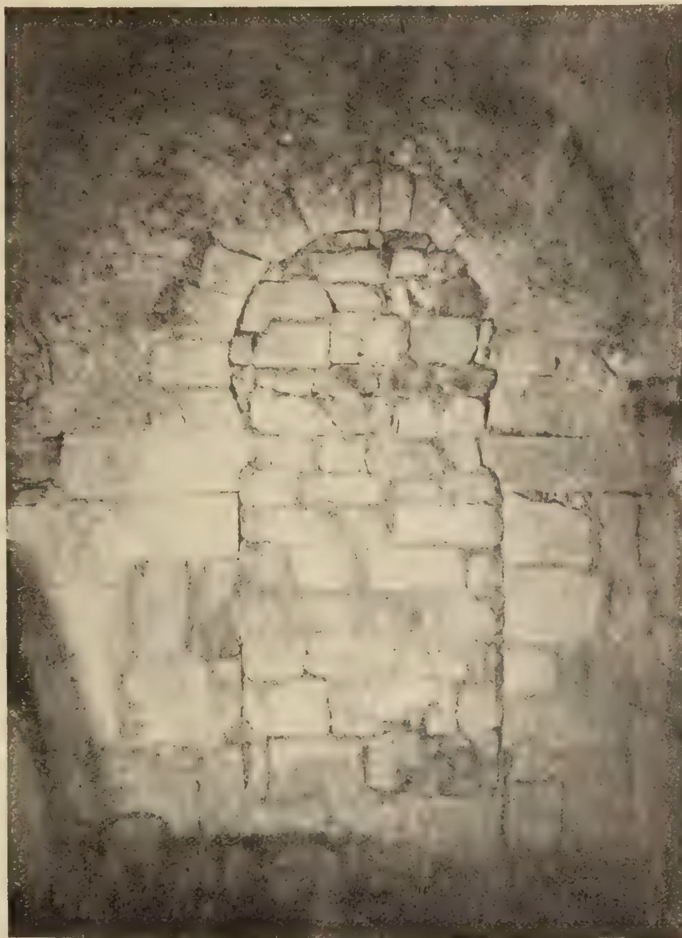
4) *El Feudalisme i els orígens de la Nacionalitat catalana.* «Quaderns d'Estudi». Núm. 48. Pàgs. 227 i següents.

5) Per cert que el professor espanyol senyor Ballesteros, en la seva recent obra, al·ludeix vagament a Bernat de Septimània, «a qui — diu — suposa Balaguer fill de Guillem de Tolosa, el conquistador de Barcelona», com si després de Víctor Balaguer no s'hagués escrit res sobre Bernat i la seva família, ni s'hagués aclarit la seva ascendència. I això que Ballesteros cita en la bibliografia el treball de Calmette *De Bernardo Sancti Guillelmi filio.* A. Ballesteros: *Historia de España y su influencia en la Historia Universal.* Tom II. Pàgs. 347 i 387.

6) J. Calmette: Lloc citat. Pàg. 206. — J. Calmette: *Rampon comte de Gerone, marquis de Gothie.*

suposat que era oriunda de la Septimània [1]; però la hipòtesi és fràgil [2]. Avui està rebutjada l'afirmació que la presentava com a filla de Carlemany. [3]

En els primers anys d'ostentar el títol de comte de Barcelona, si l'obtingué gaire abans del 826, Bernat residí molt poc a Catalunya. En l'any 824 seguí l'emperador en la campanya contra els bretons.

Esglésies catalanes amb arcs de ferradura (segles VIII-IX): Sant Miquel d'Olèrdola. (Interior de la capella primitiva)

Bernat tingué un dels papers principals en les lluites que després de la mort de Carlemany esclataren al Palau imperial, i arribà a ésser l'home d'Estat de més relleu del món carolingi. [4]

No se sap amb certesa si Bernat, quan es casà, estava ja afiliat al partit de l'emperadriu. És possible que sí, puix que aleshores el Palau estava trasbalsat per la lluita entre els dos partits rivals. [5]

Les lluites del Palau imperial.— Vala, abat del monestir de Corbie, esdevingut primer ministre de l'Imperi sota Lluís el Bondadós, havia redactat en l'any 817 l'*Ordinatio Imperii*, que establia el repartiment de l'herència paterna entre els fills de l'emperador, adjudicant-la quasi tota al fill gran,

1) E. Bondurand: *L'éducation carolingienne. Le manuel de Dhuoda.* Pàg. 16.
2) J. Calmette: *La famille de Saint-Guilhem.* Pàg. 19.
3) Leopold Delisle: «Comptes rendus de l'Académie des Inscriptions». Any 1885. Pàgs. 237 i següents.
4) J. Calmette: Lloc citat. Pàg. 6, nota 1.
5) J. Calmette: *El Feudalisme i els orígens de la Nacionalitat catalana.* «Quaderns d'Estudi». Núm. 48. Pàg. 206.

Lotari, a qui donava, a més a més, el títol i les atribucions d'emperador associat.

Havent quedat vidu Lluís el Bondadós de la seva primera muller, Irmingarda, en l'any 819 es casà amb Judit, filla del comte Welf de Baviera, dona bellíssima, opulenta i encisadora. L'emperadriu i els seus germans constituïren aviat un partit oposat al de Vala, i entre l'un i l'altre començà una lluita sorda.

Aquesta lluita es féu més greu i declarada després d'haver infantat Judit un fill baró (13 de juny del 823). La qüestió relativa a la part de l'herència paterna que pertocava a aquest nou fill, que duia el nom de Carles (el que havia d'ésser Carles el Calb), fou el tema de les rivalitats i dels complots palatins. La crisi que les lluites internes del Palau produïren es féu tan profunda, que els historiadors de l'època carolíngia la presenten com la causa principal de l'afebliment i de la destrucció del règim creat per la nova dinastia.

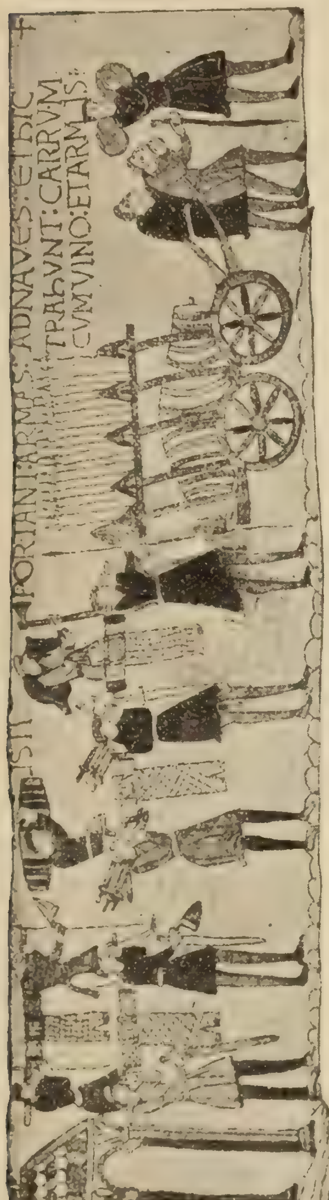
Reclamava Judit que al seu fill li fos adjudicada una part legítima de l'herència de Lluís el Bondadós. Però Vala, recolzant-se en el text de l'*Ordinatio* de l'any 817, es refusava obstinadament a accedir-hi, pretextant que no convenia modificar aquella.

La reclamació de Judit i en general la seva actuació com a emperadriu, han estat judicades molt severament per un cert nombre d'historiadors, que han presentat la mare de Carles el Calb com una dona agullonada per l'ambició i disposada a arribar al seu objectiu prescindint d'escrúpols. D'altres historiadors, potser més ben orientats, han reaccionat contra aquestes acusacions, ressò de les apassionades lluites de la cort de Lluís el Bondadós. S'ha de confessar que, en principi, la reclamació de Judit era justa, puix que Carles tenia en la successió iguals drets que Pepí i Lluís, fadrins externs nats del primer matrimoni de l'emperador. D'altra banda, un principi elemental del dret diu que un pare no pot perjudicar els fills que encara han de nàixer. I s'ha d'afegir que no podia al·legar-se en aquest cas la raó d'Estat contra la reclamació de Judit, perquè la mort de Bernat d'Itàlia deixava una part lliure en l'herència imperial i feia possible l'adjudicació d'aquesta part a Carles, sense haver de modificar l'*Ordinatio*. La reclamació de Judit en favor del seu fill, doncs, no solament era equitativa, sinó que no posava en perill el règim polític ideat en l'any 817. [1]

Els autors coetanis que defensen el partit de Vala i els historiadors moderns que han seguit les indicacions d'aquells, asseguren que el motiu de l'oposició de Vala als desitjos de Judit era llur caràcter imperialista. Costa de creure que aquest fos el ver motiu. En realitat, els motius personalistes apareixen en aquest plet com a predominants. Es tractava de portar la contrària a l'emperadriu, de fer baixar el seu prestigi, d'arruïnar la seva influència. [2]

El descabdellament de la lluita palatina portava les coses cap a la derrota de Judit. Prou s'esforçà aquesta per convèncer de la justícia de la seva causa al fill

1) J. Calmette: *El Feudalisme i els orígens de la Nacionalitat catalana.* «Quaderns d'Estudi». Núm. 48. Pàg. 207.
2) J. Calmette: Lloc citat. Pàg. 207.

Els normands embarcant-se per a una expedició marítima. (Fragment del tapís de Bayeux)

gran de l'emperador, Lotari. Però aquest es casà amb una filla d'Huc el Poruc, comte de Tours, el qual era del partit de Vala, i aquest veié així enfortida la seva influència.

Lluís el Bondadós, les qualitats del qual no apareixen com a gaire eminents en el curs d'aquests conflictes, i que sovint convertia la bondat en feblesa, semblava sotmetre's a la tesi de Vala, i s'avingué a deixar desheretat el seu quart fill, tractant-lo pitjor que a un bastard. [1]

Vala estava casat amb una germana de Bernat de Septimània, probablement Rolinda [2]. El parentiu no va privar, com veurem, que Vala i Bernat fossin acarnissats enemics.

La revolta d'Aissó contra els francs. — Segons els Anals, en l'any 826 es produïren a Barcelona i en tota la part meridional de la Marca, greus esdeveniments polítics. Conten que un noble visigod, Aissó, que sembla haver estat complicat en els actes de traïció atribuïts a Bera, havent aconseguit fugir d'Aquisgrà, on era presoner, va promoure ací un important alçament contra la dominació dels francs. [3]

Guerrers normands. (Miniatura d'un manuscrit anglo-saxó)

L'autor anònim de la Vida de Lluís el Bondadós, anomenat l'Astrònom, en parlar dels fets de l'any 826, diu que trobant-se l'emperador a Salz li arribà la nova de la perfídia i defecció d'Aissó, qui fugint del Palau imperial se'n anà cap a Ausona, destruí la propera població de Roda (al·ludeix a Roda de Vich o de Ter, segurament), i s'apoderà de diversos castells, els quals fortificà. Lluís s'indignà contra el rebel, i decidí de pendre'n venjança. No ho féu immediatament, perquè volgué inquirir l'opinió dels seus consellers [4]. Tal és, almenys, la raó que l'Anònim Astrònom al·lega.

En l'any següent (hivern del 826-827) es reberen notícies que Aissó seguia

1) J. Calmette: *El Feudalisme i els orígens de la Nacionalitat catalana.* «Quaderns d'Estudi». Núm. 48. Pàg. 207.
2) J. Calmette: *La famille de Saint-Guilhem.* Pàgs. 14 i 15.
3) J. Calmette: Lloc citat. Pàg. 207.
4) Dom Bouquet: *Recueil des historiens des Gaules et de la France.* Tom VI. Pàg. 107.

devastant el territori fronterer del domini franc, principalment la Cerdanya i el Vallès [1]. Diversos cabdills francs hagueren d'abandonar els castells, la defensa dels quals tenien encomanada, i hi hagué cabdills d'aquests que s'uniren als revoltats.

En aquest moviment, Aissó apareix associat, segons els Anals Bertinians, amb Vil·lemund, fill del comte Bera de Barcelona.

Les forces rebels devien causar una impressió de terror. L'Astrònom conta que precedí a les devastacions d'Aissó i dels seus aliats sarraïns la visió d'uns exèrcits que apareixien en l'aire, a les nits, tenyits amb sang humana i brillant amb color de foc. [2]

Aprofitant el prestigi aconseguit pels primers èxits, Aissó trameté un germà seu a Còrdova, per tal d'entendre's amb l'emir Abderraman II i pactar amb ell una aliança contra els francs.

El comte Bernat, davant la importància de la revolta, hagué de sol·licitar la tramesa de reforços. La seva petició no fou gaire ben acollida al Palau, on els amics de Vala, que allí dominaven, sabien, possiblement, que Bernat era favorable a Judit.

Fos pel que fos, el fet és que els palatins usaren de procediments dilatoris davant la petició del comte de Barcelona. Començaren per trametre a la Marca, per tal que s'informessin de la situació, tres legats o *missi*: Elisachar, Hildebrand i Donat, als quals l'emperador encarregà d'adoptar les disposicions necessàries, manant que els seguís un exèrcit comandat pel rei d'Aquitània, Pepí.

Diu Eginard que els gods i els hispans que cultivaven terres a la part del Rosselló, on els exèrcits d'Aissó havien penetrat, es planyeren de no viure segurs, i que Lluís encarregà als comissaris que prenguessin les mesures oportunes per donar-los la seguretat necessària [3]. S'uniren als legats tropes de gods i d'hispans, que resistiren als sarraïns i a Aissó.

Les gestions d'Aissó prop de l'emir de Còrdova per tal que trametès un exèrcit, tingueren èxit. Mentre el Palau franc retrassava la tramesa de l'auxili demanat per Bernat, l'exèrcit musulmà fou conduït a Saragossa, i des d'allí a Barcelona, sota el comandament del general Abu Meruàn; i junt amb el d'Aissó, posà setge a Barcelona.

Aleshores, per la intervenció personal de l'emperador, commogut davant la situació difícil de la Marca, s'organitzà l'exèrcit de socors sota el comandament de Pepí. Però els seus veritables caps, Matfred, comte d'Orleans, i Huc el Poruc, que eren amics de Vala, conduïren les tropes amb gran lentitud, com si hi hagués el designi de no auxiliar eficaçment el comte Bernat.

Aquest s'hagué de defensar a Barcelona amb les pròpies forces, i ho féu heroicament. L'energia del comte Bernat féu fracassar els propòsits d'Aissó. Al cap

1) Alguns historiadors interpreten el text d'Eginard com referint-se al Vallespir i no al Vallès.

2) Dom Bouquet: *Recueil des historiens des Gaules et de la France.* Tom VI. Pàg. 108.

3) Eginard: Edició Taulet. Tom I, 338,

davall els sarraïns alçaren el setge. Però devastaren els comtats de Barcelona i Girona; i en saber que s'acostava un exèrcit per combatre'ls, es retiraren cap a Saragossa, amb un abundant botí.

La negligència dels caps de l'exèrcit de socors escandalitzà els francs, que reclamaren el càstig de Matfred i Huc. Aquests, judicats en el *placitum* d'Aquisgrà, (any 828), foren condemnats a mort. L'emperador, influït potser per Vala i els seus partidaris, els perdonà la vida, i es limità a privar-los de llurs dignitats. [1]

Pocs dies després d'aquests fets, arribaren al Palau, altra vegada, notícies alarmants de la Marca. Els sarraïns, en una nova incursió atrevida, amenaçaven Barcelona. Per tal de conjurar el perill, Lluís el Bondadós trameté cap al Migdia Lotari, el seu fill gran. En arribar aquest a Lió (any 828), son germà Pepí, rei d'Aquitània, li pogué donar bones noves de la situació de la Marca [2], on el comte Bernat, amb les seves condicions de serenor i energia, havia pogut desfer, per segon cop, l'amenaça musulmana.

Ja havem dit anteriorment que Codera dubta molt de l'existència d'aquest Aissó god, el qual resultaria un personatge fals, producte de la confusió amb l'Aissó sarraí, anterior d'alguns decennis [3]. Cal que ací insistim sobre aquest punt.

Opina Codera que els historiadors catalans, en admetre la narració de les cròniques franques i en fer d'Aissó un pal·ladí de raça goda o indígena contra la raça dominadora, han admès un pal·ladí imaginari. [4]

En primer lloc, observa que no és prou clar que Aissó fos efectivament un god. Li diuen god els Anals de Fulda i algun altre autor. Però la Vida de Lluís el Bondadós, de l'Anònim Astrònom, i altres autors d'aquell temps, no parlen de la seva raça.

Té Codera per inversemblant que hi hagi hagut dos rebels que tinguessin el nom d'Aissó, sarraí l'un, el del temps de Carlemany, i god l'altre, per bé que aliat dels sarraïns, en temps de Lluís el Bondadós. Es decanta a creure que només n'hi hagué un, el primer, l'Aissó fill de Suleiman l'Arabí, que figurà en la rebel·lió contra l'emir de Còrdova (anys 778-779) [5], esmentat per l'*Ajbar Maigmua* i per l'historiador Abenalatir, i que les referències a un Aissó god posterior vénen d'una confusió dels autors francs en les notícies relatives a la Marca [6]. Troba que l'Aissó de les cròniques franques és un personatge incomprensible, com tota la història que s'hi relaciona [7]. A més, Codera sospita que el nom Aissó és alarb. No és entre els sarraïns un nom molt freqüent; però entre els sarraïns espanyols és citat alguna vegada. [8]

1) Anals Bertinians. — E. Flòrez: *España sagrada.* Tom x. Tercera edició. Pàgs. 599 i 600.

2) Anònim Astrònom: *Vita Hludovicii Pii.*

3) Vegi's el present volum. Pàg. 378.—Francesc Codera: *Estudios críticos de la historia árabe española. El godo o moro Aizón* Volum vii. Pàg. 201.

4) Francesc Codera: Lloc citat. Volum vii. Pàg. 206.

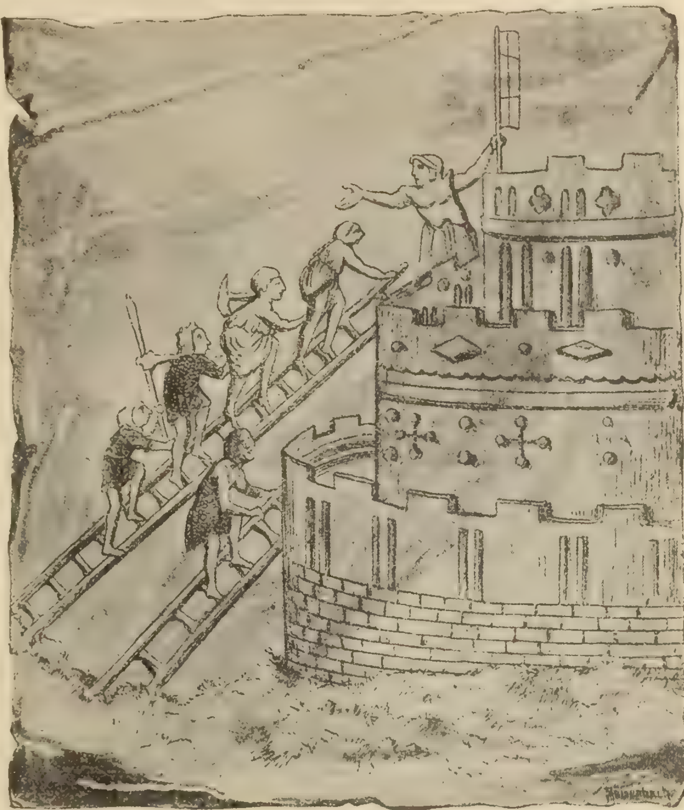
5) Vegi's el present volum. Pàgs. 347 i 348.

6) Francesc Codera: Lloc citat. Volum vii. Pàg. 211.

7) Francesc Codera: Lloc citat. Volum vii. Pàg. 213.

8) Francesc Codera: Lloc citat. Volum vii. Pàgs. 206 i 207.

«El moro Aissó — diu Codera — obertament rebel contra el govern de l'emir, després de la retirada de Carlemany i de fetes les paus del seu pare amb Alhoisain de Saragossa, quan aquest mata o mana matar a Suleiman Abenalarabí, es retira a Narbona; això em fa suposar que entra novament en tractes amb Carlemany, i com que potser el seu germà Matruh manava a Barcelona o per aquella banda, no és d'estranyar que l'emperador li oferís la seva protecció i que els cronistes posteriors el suposessin súbdit en lloc d'aliat.» [1]

Assalt pels normands d'una ciutat fortificada. (Miniatura d'un manuscrit anglo-saxó del segle IX)

Un document relatiu a Sant Esteve del Mall, a Ribagorça, que és una donació feta pels comtes Unifred i Toda, en l'any 971, fa esment de l'alou que va ésser del traïdor Essó [2]. D'ací dedueix Codera que si només hi hagué un Aissó, aquest devia fer les seves incursions i tenir propietats a Ribagorça; i sospita, coincidint amb Villanueva, que la Roda atacada fou la Roda de Ribagorça, la qual potser era la residència d'Abenbelascot, que fins aleshores havia estat independent i que en aquella ocasió hauria hagut d'avenir-se a pagar tribut, bé a Aissó, bé a l'emir de Còrdova quan hi anés amb Aissó.

Pujades ja identificà la Roda atacada per Aissó amb Roda de Ribagorça; però tan malament de geografia estava aquell jurisconsult posat a historiador, que confon la Roda de Ribagorça amb la del Ter. Diu, en efecte, que Aissó «clavant fondes rels en els més forts castells de la comarca (d'Ausona), tingué ànim

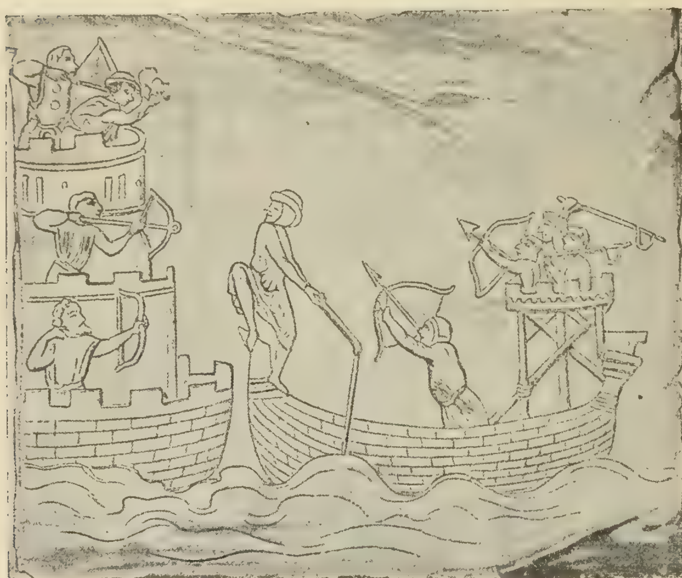
1) Francesc Codera: *Estudios de historia árabe española.* Volum VII. Pàgs. 211 i 212.

2) J. Villanueva: *Viaje literario a las iglesias de España.* Tom XV. Pàgs. 182 i 855. Tom VI. Pàg. 4.

d'escometre al de «Rodano de Ribagorza», més ençà d'aquests plans d'Ausona, a les vores del riu Ter.» [1]

No creu Codera, en canvi, que fos Aissó, com Dozy diu, comte de Cerdanya; i recorda que Miret i Sans, tan coneixedor de la història de la Cerdanya i de les comarques immediates, tampoc creu que governés aquest país. [2]

També remarca Codera que en els autors alarbs no hi ha res que pugui referir-se a l'Aissó god de les cròniques franques, mentre que l'Aissó sarraí és un personatge verament històric, respecte al qual els historiadors alarbs subministren dades que expliquen allò que atribueixen els autors francs al god Aissó, com són l'haver estat aliat dels francs, l'haver tornat a l'obediència de l'emir de Còrdova i l'haver guerrejat a la Cerdanya i terres veïnes. [3]

Atac d'una ciutat pels normands. (Miniatura d'un manuscrit anglo-saxó del segle IX)

Els arguments de Codera, bastits damunt conjectures, amb més raonaments lògics que proves històriques, són en aquest punt frèvols i poc convincents. [4]

Gòmez-Moreno, refutant el parer de Codera, nota que la campanya realitzada per l'exèrcit cordovès comandat per Abumeruan, que arribà fins a Girona en l'any 827, és perfectament històrica, i creu que això garantitza la part restant de la versió. [5] D'altra part, els fets relatius a la revolta d'Aissó tingueren en aquell temps gran ressonància, i hom en troba referències explícites en totes les fonts cristianes contemporànies. [6]

Veiem, a més, que de l'expedició sarraïna de l'any 827, tant els autors alarbs com els francs en donen notícies força detallades [7]. Segons els autors alarbs, en

1) J. PUJADES: *Crónica universal del Principado de Cataluña.* Volum VI. Pàg. 167.
2) FRANCESC CODERA: *Estudios críticos de historia árabe española. El godo o moro Aizón.* Pàg. 213.
3) FRANCESC CODERA: Lloc citat. Volum VII. Pàgs. 258 i 259.
4) FRANCESC CODERA: Lloc citat. Pàgs. 216 i següents.
5) M. GÒMEZ-MORENO: *Iglesias mozárabes.* Pàg. 42.
6) J. CALMETTE: *De Bernardo Sancti Guillelmi filio.* Pàgs. 29 i següents.
7) FRANCESC CODERA: Lloc citat. Pàg. 219.

l'any 212 de l'hègira (2 d'abril del 827 al 22 de març del 828), Abderraman II trameté un exèrcit al país dels cristians, posant al davant Obaidal·là fill d'Abdal·là el Valencià. Arribà el dit exèrcit a Barcelona, marxà després a Girona, a la gent de la qual combaté en el mes de juny de l'any 827, i va estar en aquella regió per espai de dos mesos, saquejant i devastant. [1]

Té per segur Codera que el Abu Meruàn a qui citen com a parent de l'emir les cròniques franques, és Obaidal·là, puix que efectivament aquest era oncle de l'emir Abderraman II.

És veritat que no consta en els historiadors alarbs que Obaidal·là portés el sobrenom d'Abu Meruàn. Però aquest sobrenom o *cunya* és el més freqüent en els que s'anomenen Obaidal·là, i molt poc comú en els que porten altres noms. Afegeix Codera que hom pot identificar amb seguretat el personatge, en vista de la coincidència dels autors francs en el nom del cabdill sarraí que dirigí aquesta campanya, la qual causà als francs molta impressió. [2]

Carles el Calb, segons una miniatura de la Bíblia que porta el seu nom

Finalment, cal dir que si és sovint inconnex i poc comprensible el que diuen les cròniques franques de l'Aissó del temps de Lluís el Bondadós, també trobem inverosimilituts i detalls estranys en els relats dels autors sarraïns sobre l'Aissó fill de Suleiman. Un exemple el tenim en el relat de l'*Ajbar Maigmua* [3], acollit per Codera [4]. Segons el dit relat, quan Aissó va saber que l'emir havia arribat al nord de la península per combatre Elhosain, qui havia fet matar Suleiman, se'n anà cap a Saragossa, es deturà a l'altra vora del riu, i s'esperà, fins que un dia veié sortir el matador de son pare. Aleshores, llançant-se a l'aigua amb el seu cavall *Fogós*, matà l'assassí, d'on ve el nom de Gual d'Aissó donat a aquell lloc. Després Aissó prengué part en les expedicions d'Abderraman II. Tement aquest que es rebel·lés, el portà a Còrdova, on fou mort en una ocasió en què semblava proposar-se d'assassinar-lo, puix que volent veure'l de totes passades, matà l'esclau que li destorbà l'entrada al lloc on l'emir era. El to novel·lesc d'aquests passatges és ben pronunciat.

Mabille parla de la destitució de diversos comtes de la Marca cap a l'any 827 o 828, per haver dirigit malament la guerra en temps de la revolta d'Aissó, aliat amb els sarraïns. La revocació dels al·ludits comtes s'hauria fet a la dieta d'Aquisgrà, en el mes de febrer de l'any 828, i seria deguda a les queixes de Bernat a la dieta

1) ABENALATIR: Tom VI. Pàg. 228. — ABENDARÍ: Tom II. Pàg. 85. — ENNAGUAIRÍ: Fol. 5. Col·lecció Gayangos.

2) FRANCESC CODERA: *Estudios críticos de historia árabe española. El godo o moro Aizón.* Volum VII. Pàgs. 219 i 220.

3) Traducció d'Alcàntara Lafuente. Pàgs. 102 i 105.

4) FRANCESC CODERA: Lloc citat. Volum VII. Pàgs. 208 i 209.

de Compiègne de l'any anterior (setembre del 827). Botet, separant-se de l'opinió de Mabille, qui potser s'atenia als motius al·legats oficialment en aquella Assemblea, es decanta a creure que el ver motiu de la destitució no fou l'haver portat malament la guerra, sinó l'haver-se manifestat els dits comtes massa partidaris o amics de Pepí, rei d'Aquitània, el qual no estava en gaire bones relacions amb son pare i molt menys amb la seva madrastra Judit. [1]

Es pregunta Botet, amb cert fonament, si la sublevació esdevinguda aleshores a la Marca no fou un alçament provocat per Pepí o realitzat pels seus partidaris [2]. És significatiu el detall que, en mig de la sublevació general i de l'adhesió més o menys entusiasta de gran part de la terra a Aissó i Vil·lemund, hi ha dues ciutats que es mantenen addictes al poder franc, Barcelona i Girona, precisament les governades pels germans Bernat i Gaucelm, partidaris de l'emperador Lluís. [3]

Però quins eren aquests comtes destituïts? Eren verament comtes de la Marca? No comprenem quins podien ésser, puix que els quatre comtats catalans de la Marca de Septimània estaven en mans dels germans Bernat i Gaucelm, agabellant el darrer els comtats de Rosselló, Empúries i Girona. A la dieta d'Aquisgrà foren destituïts, com hem dit, Matfred i Huc el Poruc, que eren comtes, però no de la nostra Marca. És inexacte que en aquesta ocasió fos destituït Gaucelm,com suposa Mabille.

Després dels fets de l'any 828, les cròniques franques no tornen a parlar més de la revolta, ni dels seus capitostos Aissó i Vil·lemund.

Aquests, a qui Pujades omple de pintorescos dicteris [4], fins al punt de presentar Aissó com el diable en forma humana, serien, segons la tesi de Bofarull i Calmette, uns altres herois nacionals per l'estil del comte Berà.

Bernat, cambrer del Palau. — El comportament del comte Bernat amb ocasió dels atacs dels sarraïns a Barcelona, fent contrast amb la conducta deslleial que en aquesta qüestió seguiren Vala i els seus amics, féu créixer el prestigi del fill de Sant Guillem.

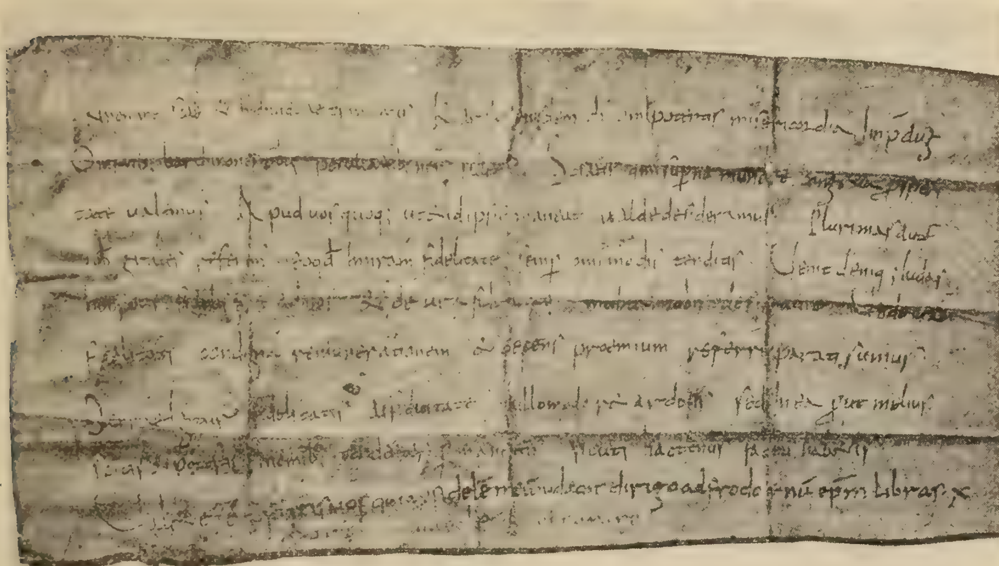
En descrèdit el partit de Vala, l'emperador canvià sobtadament d'actitud. En el solemne *placitum* de Worms, que hom ha qualificat de cop teatral [5], celebrat en el mes d'agost de l'any 829, Lluís el Bondadós concedeix al seu fill més petit, Carles, una part de l'herència imperial, consistent en un lot que té per nucli central l'Alsàcia, fa anar Lotari a Itàlia i crida Bernat de Septimània, atorgant-li la dignitat de cambrer (*camerarius*), o sigui administrador del tresor i del patrimoni imperial, mentre Vala és separat del seu càrrec i allunyat del Palau, amb indicació que se'n torni a l'abadia de Corbie.

La designació de Bernat com a cambrer no el féu cessar en el càrrec de comte

1) J. Botet i Sisó: *Condes de Gerona. Los condes beneficiarios.* Pàg. 19.
2) J. Botet i Sisó: Lloc citat. Pàg. 19.
3) J. Botet i Sisó: Lloc citat. Pàg. 20.
4) J. Pujades: *Crónica universal del Principado de Cataluña.* Volum VI. Pàgs. 163 i següents.
5) J. Calmette: *El Feudalisme i els orígens de la Nacionalitat catalana.* «Quaderns d'Estudi». Núm. 48. Pàg. 208.

de Barcelona, però sí en el de marquès de Gòcia o Septimània. Dins el règim carolingi era admès que un comte no residís en el territori del seu comtat, amb tal que es fés reemplaçar en cada *pagus* per vescomtes o *missi comitis*.

La caiguda de Vala féu encara més violenta la rivalitat dels dos partits. Era Vala home de talent i de recursos, hàbil i astut; i no donà per perdut el plet, ni per acabada la lluita. Retirat a Corbie, seguí dirigint el seu partit poderós, esdevingut partit d'oposició, com diríem en el llenguatge modern. Es mantingué en relació amb els seus nombrosíssims antics protegits, i aconsellà a alguns amics

Facsímil de la lletra closa de Carles el Calb als barcelonins

seus que eren oficials del Palau, que hi continuessin exercint llurs funcions, per tal d'informar-lo a ell del que allí passés.

Vala i els seus aprofitaren, per a llur campanya, els punts vulnerables de l'acte de Worms. Explotaren sobretot l'allunyament de Lotari, a qui presentaren com a exiliat a Itàlia per efecte de la rancuniosa venjança de la seva madrastra. Tanmateix, s'explica que Lotari fos allunyat del Palau per la resistència que havia fet a les reivindicacions de Judit i pels seus lligams amb el partit de Vala [1]. De totes maneres, l'exili del fill gran de Lluís el Bondadós implicava la seva cessació com a associat de son pare, desapareixent el nom de Lotari dels diplomes imperials; i en això resultava lesionada essencialment l'*Ordinatio* de l'any 817. La

1) J. Calmette: *El Feudalisme i els orígens de la Nacionalitat catalana.* «Quaderns d'Estudi». Núm. 58. Pàg. 209.

unitat de l'imperi, que havia volgut assegurar Vala, quedava compromesa pel nou ordre de coses, al dir d'aquest.

Explotant sentimentalment, d'una banda, la desgràcia de Lotari, i d'altra banda mostrant exagerats els perills de l'esberlament del sistema concebut per Vala, aquest i els seus amics començaren una activíssima campanya en pro de l'*Ordinatio* i en contra de l'acte de Worms, campanya que tenia per objecte immediat la caiguda del nou ministre, Bernat de Septimània, i el descrèdit de l'emperadriu. Tan violenta i decidida era l'actitud del partit momentàniament vençut, que no reculava ni davant la perspectiva d'haver d'anar, en darrer extrem, contra l'emperador mateix.

La calúmnia fou una de les armes que el partit de Vala utilitzà preferentment. Les acusacions més horrendes foren llançades contra l'emperadriu i el *camerarius*. Tres eren aquestes acusacions: que Bernat i Judit eren amants, que havien fet perdre el seny a Lluís el Bondadós per tal de tenir-lo dòcil per a llurs projectes, i que preparaven l'assassinat de l'emperador i els seus fills.

Totes tres acusacions eren calumnioses. La més difícil d'apreciar històricament, com diu Calmette, la de l'adulteri, fou un tema principalment descabdellat per Pascasi Radbert, que era deixeble i apologista de Vala, i més tard fou abat de Corbie. A més, hi ha la circumstància significativa que Thegan i l'Anònim Astrònom, biògrafs de Lluís el Bondadós i autors de seriositat reconeguda, declaren que es tracta d'una calúmnia infame. Cal remarcar, per últim, que els esdeveniments posteriors no confirmen l'acusació, ans bé la contradiuen. [1]

Les altres dues acusacions porten en si mateixes el senyal de la falsedat. L'ús de la màgica per tombar el cap de l'emperador té tot l'aspecte d'una pueril contalla medieval. I el propòsit d'assassinar Lluís i els seus fills hauria estat absurd. Tanmateix, Pascasi Radbert dóna sobre aquest punt complets detalls, i explica que Bernat ho tenia preparat tot, fins la fugida a Barcelona amb Judit, si el cop els fallava. «Exemple — comenta Calmette — de les absurditats que pot inventar l'odi polític». [2]

La revolta dels fills de Lluís el Bondadós. — Mentre circulaven aquestes veus calumnioses, Vala treballava per atiar els fills externs de l'emperador, Pepí i Lluís, contra Carles; i per obtenir llur cooperació en els plans del primogènit, Lotari, contra llur pare comú, els prometé l'eixamplament dels respectius reialmes. La maniobra de Vala reixí, i els tres fills sortits del primer matrimoni de l'emperador s'alçaren en armes.

Bernat, davant la revolta, preparà una expedició militar a Bretanya. Però la conspiració era extensa, i l'exèrcit mobilitzat pel *camerarius* es sublevà al seu torn. Huc i Matfred, aquells generals que hem conegut amb motiu de la revolta d'Aissó, eren els caps del moviment sediciós.

1) J. Calmette: *De Bernardo Sancti Guillelmi filio.*

2) J. Calmette: *El Feudalisme i els orígens de la Nacionalitat catalana.* «Quaderns d'Estudi». Núm. 48. Pàg. 209.

Lluís i Pepí prenien part activa en la revolta. En el mes d'abril de l'any 830 es reuniren a Compiègne, mentre Lotari tornava d'Itàlia. El moviment era formidable; i l'emperador, l'emperadriu i Bernat es trobaren impotents per vèncer-la, sense

Exterior de l'església de Sant Julià de Boada. (De *L'arquitectura romànica a Catalunya)*

forces per oposar-s'hi. Bernat, a qui els esdeveniments havien sorprès desprevingut, demostrà en aquella ocasió decisiva la insuficiència de les seves dots polítiques. No havia previst ni aturat res: home de guerra, no va saber ésser home d'Estat. [1]

Caiguda de Bernat. — Sota el pes d'aquest gravíssim fracàs com a ministre de l'emperador, Bernat hagué d'abandonar el poder. Fugitiu, se'n tornà a Barcelona, on va rependre les funcions comtals. Succeïa això a mitjans de l'any 830.

En aquella ocasió, fou tramès per Lluís a la Marca Hispànica el cèlebre clergue Ansegís, per tal d'informar contra Gaucelm, coincidint el viatge amb la caiguda sorollosa i la fugida de Bernat. L'enquesta d'Ansegís devia estar relacionada

(1) J. Calmette: *El Feudalisme i els orígens de la Nacionalitat catalana.* «Quaderns d'Estudi». Núm. 48. Pàg. 210.

amb les acusacions presentades a la cort contra el *camerarius* i els seus partidaris. [1]

A través dels tres germans en revolta — Lotari, Pepí i Lluís — havia triomfat Vala. El seu triomf, aconseguit per mitjans poc nobles, havia de durar ben poc.

Arc de ferradura a l'antiga església de Sant Julià de Boada

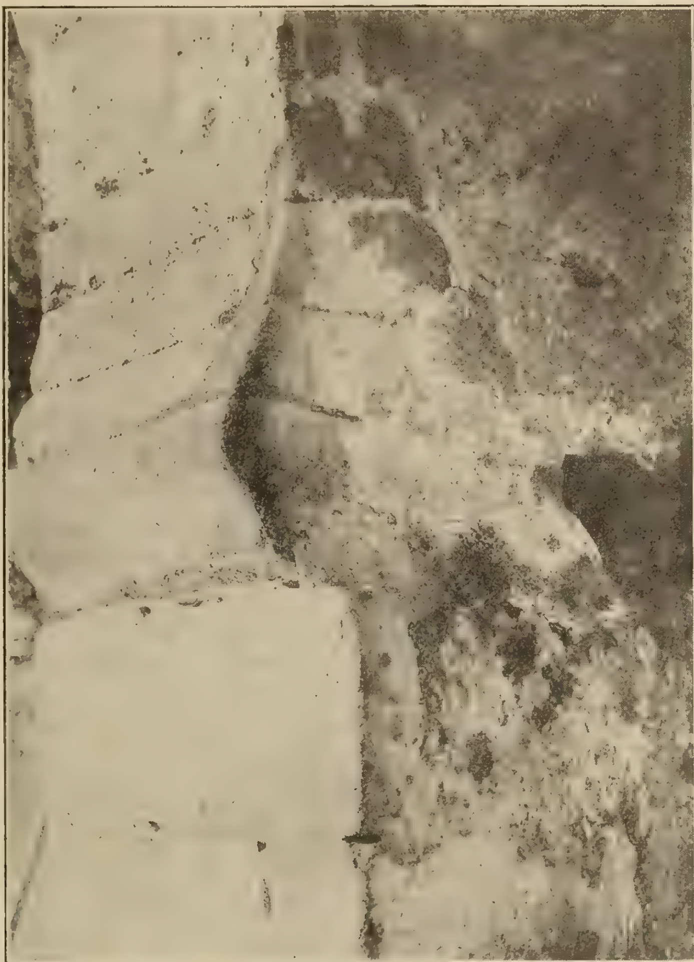
Les dissencions entre els vencedors. — L'imperi quedà sota la dominació dels directors de la sublevació triomfant: Vala, Matfred i Huc. El nom de Lotari reaparegué en els documents oficials.

Foren preses mesures de venjança i de persecució. Judit és tancada en el convent de Santa Radegunda de Poitiers. El petit Carles és també reclòs, i perd la part d'herència que li havia estat assignada. Un germà de Bernat, Herbert, és

1) J. Calmette: *Gaucelme, marquis de Gothie sous Louis le Pieux.* Pàgs. 7 i 8.

castigat de la fidelitat a aquell treient-li els ulls [1], i després exilant-lo a Itàlia [2]. El comte Eudes d'Orleans, cosí de Bernat de Septimània, és destituït. A Barcelona, Bernat tingué la protecció de la llunyania.

Però Vala i els seus no pogueren fruir gaire temps de la victòria. En la tardor de l'any 830 es produïren nous fets, que capgiraren la situació. Esclataren dissencions entre Lotari i els seus germans que havien cooperat al moviment. Això i l'ajut dels saxons a l'emperador, féu possible que Lluís fos restablert en les seves prerrogatives en el *placitum* de Nimega (octubre de l'any 830).

Sant Julià de Boada: Detall d'un arc de ferradura

Tot seguit es deixaren sentir els efectes d'aquest nou canvi. En la nova repartició territorial feta a Aquisgrà en el mes de febrer de l'any 831, és concedida altra vegada a Carles una porció de l'herència paterna. Judit recobra la llibertat i la influència. Lotari se'n va novament a Itàlia, i Vala torna a la seva abadia de Corbie.

En aquests darrers esdeveniments no hi havia intervingut Bernat, qui no tornà a recobrar a la Cort el prestigi perdut. Un frare, Gundevald, s'havia erigit en cap del partit de l'emperadriu.

L'ordre de l'imperi, la seva cohesió interna, la disciplina i els sentiments del

1) *Anals Bertinians*, 830. *Vita Hludowici Pii*. Capítol XLV.
2) NIHTARD: *Històries*. I, 3.

Palau havien quedat profundament lesionats per les lluites, les intrigues i les revoltes. A partir de la crisi dels anys 829-830, l'imperi carolingi, que havia perdut l'equilibri estable, viu entre oscil·lacions i trontolls que l'afebleixen i que preparen la seva ruïna.

Destitució de Bernat. — La seva caiguda del poder en l'any 830 i la minva del seu alt prestigi, no pogueren apartar Bernat de la intervenció en la sèrie de lluites que anaren descabdellant-se en el món carolingi. Era un personatge massa gran i massa ardent per quedar eclipsat. [1]

Les calúmnies de què havia estat víctima, junt amb Judit, li cremaven el cor. I en l'assemblea de Thionville, en la tardor de l'any 831, Bernat, seguint els procediments de l'època, es declarà disposat a provar, en duel judicial, la falsedat de les acusacions que hom li havia dirigit. No sortí ningú a acceptar el repte. I segons els tràmits establerts en la prova, Bernat es vindicà per jurament.

En l'any 830, l'emperador havia pogut separar els seus fills Pepí i Lluís del fill gran, Lotari; i això li féu més fàcil la victòria contra aquest. Però el repartiment de territoris fet l'any 831 va causar una decepció a Pepí i Lluís, els quals reclamaven una part en el govern general de l'imperi. El primer refusà d'obeir Lluís el Bondadós, que volia fer-lo anar novament a Aquitània, i el segon atacà els territoris atribuïts a Carles. L'emperador es presentà a Ausburg i obligà el seu fill Lluís a desistir de l'acció armada. Més tard s'apoderà de Pepí, el qual fou empresonat a Trèveris, i el desposseí de l'Aquitània, donant-la a Carles. [2]

Però Pepí pogué evadir-se, i els seus germans Lotari i Lluís s'hi ajuntaren. Esclatà una segona rebel·lió armada dels tres fills contra el pare, en la qual figuraven els mateixos personatges de la primera, i que tingué externament la mateixa divisa, o sigui la unitat de l'imperi. El papa Gregori IV es declarà pels fills en revolta, i se'n anà cap a França.

Acusat d'estar en tractes amb un dels fills de l'emperador, Pepí, i d'ajudar la revolta d'aquest contra son pare, Bernat de Septimània fou destituït del seu càrrec de comte de Barcelona (any 832). També devia ésser destituït Gaucelm.

Berenguer de Tolosa. — Despullat Bernat dels seus càrrecs i honors a la dieta de Joac, al Llemosí, l'emperador designà per marquès de Septimània, i possiblement per comte de Barcelona, a Berenguer, comte i marquès de Tolosa. [3]

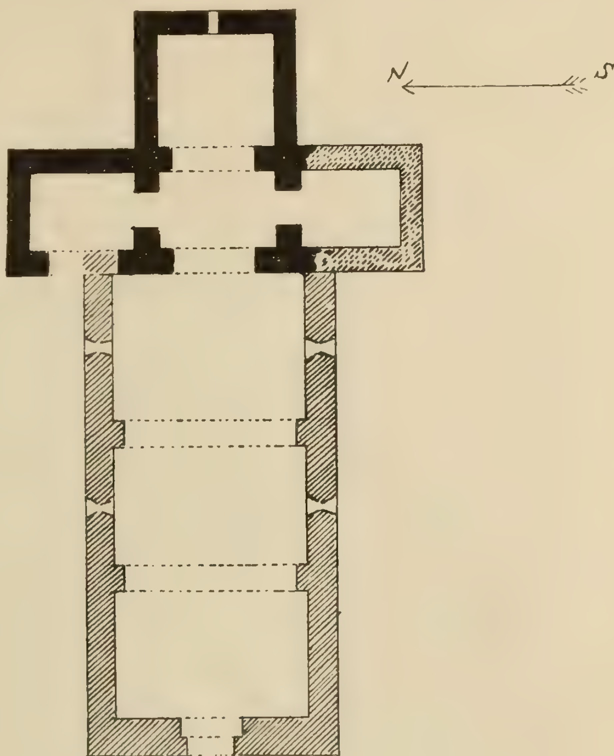
Aquest Berenguer era fill d'Huc de Tours, parent de Lluís el Bondadós i de la família de Robert el Fort. Mostrà sempre una gran adhesió a l'emperador. Els autors coetanis lloen el seu seny i la seva lleialtat.

Lluís el Bondadós, davant la nova revolta, intentà la resistència. Amb les seves

1) J. Calmette: *El Feudalisme i els origens de la Nacionalitat catalana.* «Quaderns d'Estudi». Núm. 48. Pàg. 211.
2) C. Bayet, C. Pfister i A. Kleinclausz: *Histoire de France illustrée.* Tom II. Part primera. Pàg. 363.
3) J. Calmette: Lloc citat. Pàg. 211.

forces anà a trobar els coaligats a la plana d'Alsàcia, en el Rothfeld, entre Colmar i Basilea. Una gran multitud d'homes voltava els tres germans Lotari, Pepí i Lluís i el papa Gregori, que anava amb ells. Tement uns i altres l'entrar en batalla, vingueren negociacions, que no donaren resultat. Però mentrestant els nobles partidaris de l'emperador l'abandonaren, l'un darrera l'altre. Tant copiós fou l'èxode en la nit del 29 al 30 de juny del 833, que l'emperador es quedà gairebé sol. Les tendes dels qui l'havien seguit fins aleshores aparegueren arrenglerades al costat de la de Lotari. Això veient, l'emperador féu anar al camp del seu fill els darrers fidels que li quedaven, i poc després hi anà ell mateix. En record del dramàtic abandó, aquell indret alsacià fou anomenat el Camp de la Mentida *(Lügenfeld)*.

Pocs mesos més tard, Lluís el Bondadós fou acusat davant de l'assemblea de Compiègne (1.er d'octubre) i dies després conduït a l'església de Sant Medard de Soissons, on davant de Lotari, de la clerecia, de la noblesa i del poble, fou obligat a llegir en veu alta, prosternat damunt d'un cilici, la llista dels crims que li eren atribuïts. Tot seguit es despullà ell mateix de les insígnies i de les vestidures reials i es posà un hàbit de penitent. L'acte de la cerimònia diu: «Després d'això, ningú no torna a la milícia del segle». Judit fou exilada a Tortona (Itàlia) i Carles tancat al monestir de Prüm. Es féu un nou repartiment dels territoris carolingis, els detalls del qual no són prou ben coneguts, i Lotari apareix com a emperador, governant tota la monarquia.[1]

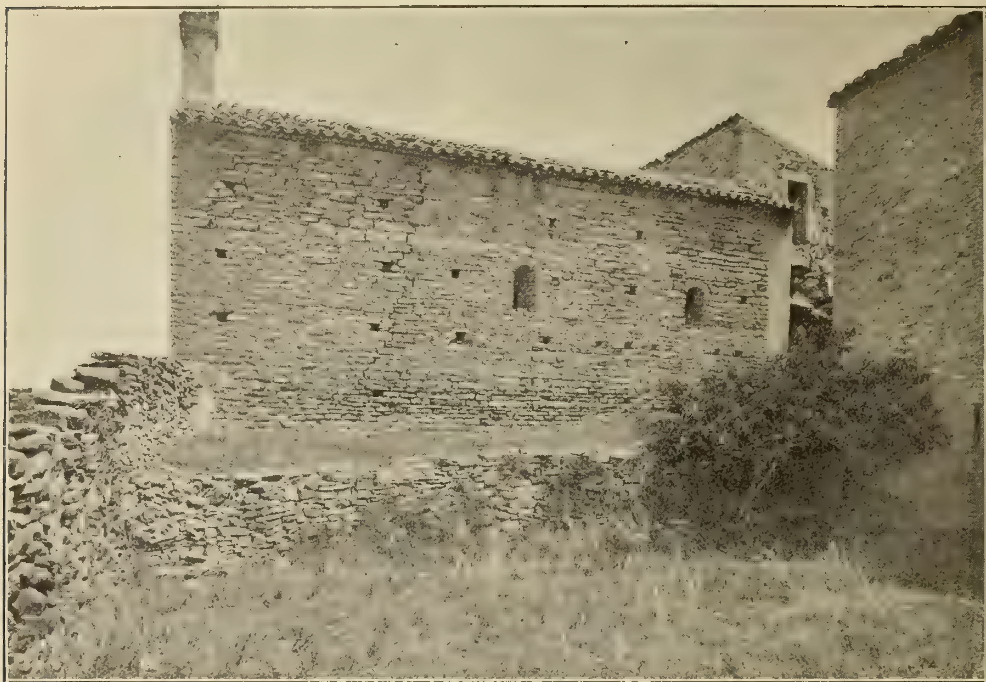
Santa Maria de Marquet: Planta de l'estat actual de l'església. (De *L'arquitectura romànica a Catalunya*)

Lluís torna a ocupar el tron. — Mentre d'una banda es produïa a França un moviment de reacció a favor de l'emperador destronat, de l'altra banda els tres germans tornaven a dividir-se. Com en l'any 830, Pepí i Lluís se separaren de Lotari i es posaren al costat de llur pare. Un exèrcit fou organitzat per ells.

1) C. Bayet, C. Pfister i A. Kleinclausz: *Histoire de France illustrée.* Tom II. Part primera. Pàg. 365.

Bernat de Septimània volgué rehabilitar-se, alçant-se en armes per Lluís el Bondadós. La família de Bernat fou terriblement castigada en el curs de la campanya. Lotari prengué la plaça de Chalons-sur-Saône. Havent caigut presoner el comte Gaucelm, que l'havia defensada bravament, el féu executar, a despit de les condicions de la capitulació [1]. També féu executar el comte Sanila, probablement l'acusador de Bera. La monja Gerberga, germana de Bernat, per ordre de Lotari fou llançada dintre una bóta al riu Saona.

Aquestes crueltats no pogueren impedir que l'alçament triomfés. En el mes d'agost de l'any 834, Lotari, que es trobava a Blois amb un exèrcit afeblit i cansat,

Santa Maria de Marquet: Mur de la nau principal de l'església

fou aconsellat per Vala de sotmetre's al seu pare. Berenguer de Tolosa hi intervingué per a la conciliació. Lotari jurà fidelitat a Lluís el Bondadós, qui tornà a seure's en el tron (28 febrer del 835).

Reposició de Bernat. — Bernat de Septimània tornà aleshores a la Marca. Esdevingué novament marquès, i comte de Barcelona.

En aquesta ocasió, Bernat uní al comtat de Barcelona els comtats de Girona i

1) ANÒNIM ASTRÒNOM: *Vita Hlodowici Pii.* Capítol LII.

Besalú i potser també el de Rosselló [1]. Parlant d'aquesta acumulació de comtats en una mateixa persona, Calmette la presenta com la primera cristal·lització dels comtats catalans; una prefiguració de ço que havia d'establir-se una mica més tard en condicions més duradores [2], és a dir, una prefiguració de la unitat catalana.

Era el cas, però, que el comte Berenguer de Tolosa, que aspirava a estendre el seu domini sobre la totalitat del territori que havia constituït, sota Sant Guillem, la primitiva Marca integral, reivindicà els càrrecs que li havien estat conferits quan va caure Bernat en desgràcia. [3]

Per la topada d'aquests dos rivals, Bernat i Berenguer, fou trasbalsada la Marca i tot el territori meridional de l'imperi carolingi. Hauria durat molt més aquesta lluita i s'haurien produït probablement esdeveniments greus, si la mort de Berenguer de Tolosa, l'any 837, no hagués decidit la qüestió en favor de Bernat de Septimània. Berenguer de Tolosa morí mentre anava a Crémieu, on havia d'assistir a la dieta convocada per l'emperador per tal de tractar de «l'afer dels gods.»

Segons els autors d'aquell temps, tant l'emperador com els seus fills tingueren molt de sentiment de la mort de Berenguer, puix que tots ells l'estimaven per la seva noble actitud en mig de les lluites dinàstiques.

Amb això torna a entrar la figura de Bernat en un període d'esplendor. Bernat, remarca Calmette, és al capdamunt del seu poder: el nombre de comtats que té sota el seu govern, el títol de marquès que hi ajunta i la seva autoritat personal, fan d'ell el personatge dominant d'una vasta regió. En aquelles circumstàncies li era possible de reconstituir l'antiga Marca de son pare. [4]

Tanmateix, seguia a la Marca el descontent pels mètodes de govern de Bernat, a despit dels esforços de la dieta de Crémieu (any 837) per resoldre aquest afer. Hom dirigia contra el comte de Barcelona i marquès de Septimània múltiples acusacions, sobretot per l'actitud dels seus oficials, que s'apoderaven dels béns dels particulars i vexaven cruelment el poble. Davant d'aquesta situació, els nobles de la Marca s'uniren contra Bernat i trameteren delegats a la dieta de Quiersí, que començà a mitjan setembre de l'any 838, per tal de plànyer's a l'emperador de la conducta i els actes del marquès i implorar la protecció imperial. Per corregir els torts i els abusos, sol·licitaren la visita de *missi* justiciers. Demanaven, sobretot, el manteniment de llurs antigues lleis, les quals, observen els historiadors del Languedoc, no diferien de les lleis romanes o del resum del Codi Teodosià per als antics pobles del país i del codi de les lleis visigòtiques per als visigods [5]. L'emperador atengué el prec, i trameté a la Septimània, com a *missi*, Adrevald, abat de Flavigní, i els comtes Bonifaci i Donat. Hom pot suposar que la missió reeixí, i que foren satisfetes les reivindicacions del poble de Septimània.

1) J. Calmette: *El Feudalisme i els origens de la Nacionalitat catalana*. «Quaderns d'Estudi». Núm. 48. Pàg. 211.
2) J. Calmette: Lloc citat. Pàg. 211.
3) J. Calmette: *De Bernardo Sancti Guillelmi filio*.
4) J. Calmette: Lloc citat. «Quaderns d'Estudi». Núm. 48. Pàg. 211.
5) Vic i Vaissette: *Histoire générale de Languedoc*. Edició Privat. Tom I. Pàg. 1009.

La mort de Lluís el Bondadós. — En els darrers anys de la seva vida, l'emperador Lluís va estar dominat per la preocupació de donar al seu fill Carles un esplèndid reialme. Els cronistes adversos a l'emperadriu atribueixen aquesta actitud a la influència creixent de Judit sobre l'esperit feble del seu espòs. Diuen que l'emperadriu, apoderant-se del cor dels homes, els feia fer allò que ella volia.

Lluís el Bondadós tenia la intenció de designar Pepí com a protector de Carles adolescent. Però havent mort Pepí als 13 de desembre de l'any 838, l'emperador oferí a Lotari el perdó, el permís perquè tornés d'Itàlia i la meitat de la monarquia, si acceptava d'ésser tutor i protector de Carles. Ho acceptà Lotari, i partint d'aquests principis es féu a Worms una nova divisió dels territoris carolingis, amb un límit dirigit de nord a sud. Trià Lotari la part oriental, i quedà la part occidental per a Carles. El germà gran tenia el títol d'emperador; però no es veu que anés unida cap prerrogativa a aquest títol. [1]

Els aquitans no van acceptar els acords de Worms, i proclamaren rei d'Aquitània Pepí II, el fill gran del difunt Pepí. Contra ell marxà l'emperador amb un exèrcit. Però quan arribà a Poitiers va saber que el seu fill Lluís s'esforçava per apoderar-se dels territoris que el repartiment de Worms li havia pres. Davant d'aquesta nova, Lluís el Bondadós se'n tornà a Aquisgrà, i passada la Pasqua marxà amb un exèrcit contra el fill rebel, que es veié obligat a tornar a Baviera. De tornada d'aquesta expedició, l'emperador va caure malalt a Salz. Embarcat en el riu Main, la seva malaltia es féu més greu; i havent arribat a una illa veïna d'Ingelheim, hi morí el dia 20 de juny de l'any 840. El seu cos fou portat a Metz i sepultat a la basílica de Sant Arnul.

La intervenció de Bernat en les noves lluites. — Contra el que podia esperar-se en aquelles circumstàncies, la situació de Bernat no es consolidà. Ben al contrari: havent esclatat després de la mort de Lluís el Bondadós una guerra entre els seus fills, en la nova lluita trobà Bernat la tràgica fi de la seva agitada vida.

Tot seguit de la mort de l'emperador, els tres germans i el nebot s'agruparen en dos bàndols contraris. D'una part, Lluís i Carles el Calb; de l'altra, Lotari i Pepí II. El nou conflicte era motivat pel fet que Lotari es refusà a complir la repartició de Worms, i reivindicà per a ell l'imperi, tal com l'*Ordinatio* de l'any 817 li havia confiat.

Bernat era amic de Pepí II. Ja sabem que l'amistat amb el pare d'aquest, Pepí I, féu caure Bernat temporalment en desgràcia davant Lluís el Bondadós. Però en el nou agrupament de forces no podia ajudar Pepí, perquè aquest estava associat a Lotari, el cruel perseguidor de la seva família, el qui havia fet morir els seus germans Gaucelm i Gerberga. No podia tampoc ajudar el grup contrari, perquè hauria perjudicat Pepí, i això no volia fer-ho. Potser en la indecisió íntima de Bernat, per efecte d'un cas de consciència, hi ha l'explicació de la conducta aparentment

1) C. Bayet, P. Pfister i A. Kleinclausz: *Histoire de France illustrée.* Tom II. Part primera. Pàg. 366.

estranya del comte de Barcelona, qui davant la sagnant batalla de Fontenoy-en-Puysaye, tot estant a prop amb les seves tropes, no intervingué en la lluita, restant inactiu, sense decantar-se a cap dels dos grups. En aquest conflicte psicològic hi ha una mostra de la profunda pertorbació que en els esperits i en els actes dels homes causà la crisi carolíngia. [1]

En aquella batalla, Carles i Lluís quedaren vencedors sobre Lotari i Pepí II. El plet no tenia solució jurídica, i els contemporanis consideraren que la victòria dels dos primers venia a ésser un judici de Déu que resolia el procés de la successió carolíngia. Lotari, però, seguí algun temps la lluita.

Davant les perspectives del demà, Carles i Lluís decidiren de lligar llur causa pel jurament. El dia 14 de febrer de l'any 842 aplegaren llurs homes a la plana d'Estrasburg, i els adreçaren una arenga, parlant Lluís en tudesc i Carles en romanç, per vituperar l'actitud de Lotari i declarar en presència de la respectiva gent que es jurarien ajut i fraternitat. Primer jurà Lluís, després Carles, i seguidament els súbdits de cadascú feren una declaració en el mateix sentit. Els juraments d'Estrasburg són famosos, no sols com a documents històrics, sinó també com a documents filològics, puix que Lluís jurà en romanç a fi d'ésser entès per la gent de Carles, i Carles jurà en tudesc a fi d'ésser entès per la gent de Lluís. La declaració dels dos pobles fou feta en la llengua vulgar respectiva.

Al cap de pocs mesos, Lotari va proposar la pau. Iniciades les negociacions, el dia 15 de juny s'acordà la suspensió de les hostilitats i es signà la pau preliminar. El tractat definitiu fou signat a Verdun, pel mes d'agost de l'any 843 [2]. S'ha perdut l'acte oficial del tractat, però les seves disposicions principals han pogut ésser reconstituïdes. Els territoris carolingis foren repartits entre Lotari, Lluís i Carles. Per bé que Lotari conservava el títol d'emperador, no tenia cap autoritat sobre els seus germans. Els tres reialmes creats a Verdun eren independents. Quedava desfeta la unitat carolíngia establerta per l'*Ordinatio Imperii* de de l'any 817. Un poeta coetani, Florus, se'n planyé amargament en uns versos plens d'emoció: «Ai las! — s'exclama — on és aquell imperi que tenia la missió d'unir per la fe les races estrangeres?... Ha perdut el seu honor i el seu nom... En lloc d'un rei, hi ha un reietó; en lloc d'un reialme, bocins de reialme!» Tanmateix, aquest fraccionament era un efecte de les noves forces nacionals que es formaven entre la confusió ètnica dels primers segles de l'edat mitjana. En el tractat de Verdun s'iniciava la separació d'Itàlia, de la futura França i de la futura Alemanya. El Migdia carolingi, comprenent-hi la part reconquistada de Catalunya, quedava dins el reialme de Carles el Calb.

No es pot dir, parlant amb propietat, que es tractés aleshores de nacionalitats en el sentit modern de la paraula. Però la diferenciació de base nacional s'exte-

1) J. CALMETTE: *El Feudalisme i els orígens de la Nacionalitat catalana.* «Quaderns d'Estudi». Núm. 48. Pàg. 212.

2) J. CALMETTE: Lloc citat. Pàg. 212. — C. BAYET, P. PFISTER i A. KLEINCLAUSZ: *Histoire de France illustrée.* Tom II. Part primera. Pàg. 369.

rioritzava ja [1]. La diversitat de llengües, que s'accentuava de pressa, acusava encara més la separació dels pobles. [2]

En el dit tractat havia estat comesa una gran injustícia. Lotari havia sacrificat el seu company de lluita, Pepí II. Els drets d'aquest príncep sobre l'Aquitània, de la qual havia estat rei son pare Pepí I, foren trepitjats. L'Aquitània i les seves Marques foren incloses pel dit tractat en el lot concedit a Carles el Calb.

Tal com era de preveure, Pepí no es conformà. Tenint al seu costat Bernat de Septimània, poderós al Migdia carolingi, es rebel·là contra la distribució feta a Verdun.

Fou Bernat el principal personatge del partit de Pepí i el seu braç dret. Calmette té per exacta la dada continguda en el text del fals Eudes-Aribert, text en part novelesc i en part històric, on és atribuït a Bernat el títol de comte de Tolosa. Per tant, él comte de Barcelona havia obtingut de Pepí el marquesat i comtat de Tolosa, realitzant d'aquesta manera la seva antiga ambició: el restabliment, sota el seu govern, de la unitat de l'extensíssima Marca que havia governat son pare Sant Guillem. Bernat esdevenia així, de fet, virrei del Migdia, cosa, observa Calmette, que els historiadors no han vist prou bé [3]. «A la Septimània — diu la *Histoire de France* dirigida per Lavisse — l'antic comte de Barcelona, Bernat, s'havia creat una mena de reialme, del qual la Marca d'Espanya no era sinó una dependència» [4]. Els Anals Bertinians ja parlen de les altes aspiracions de Bernat, de qui diuen: «*grandia molliens, summisque inhians*».

Moneda (diner) de Carles el Calb, batuda a Empúries

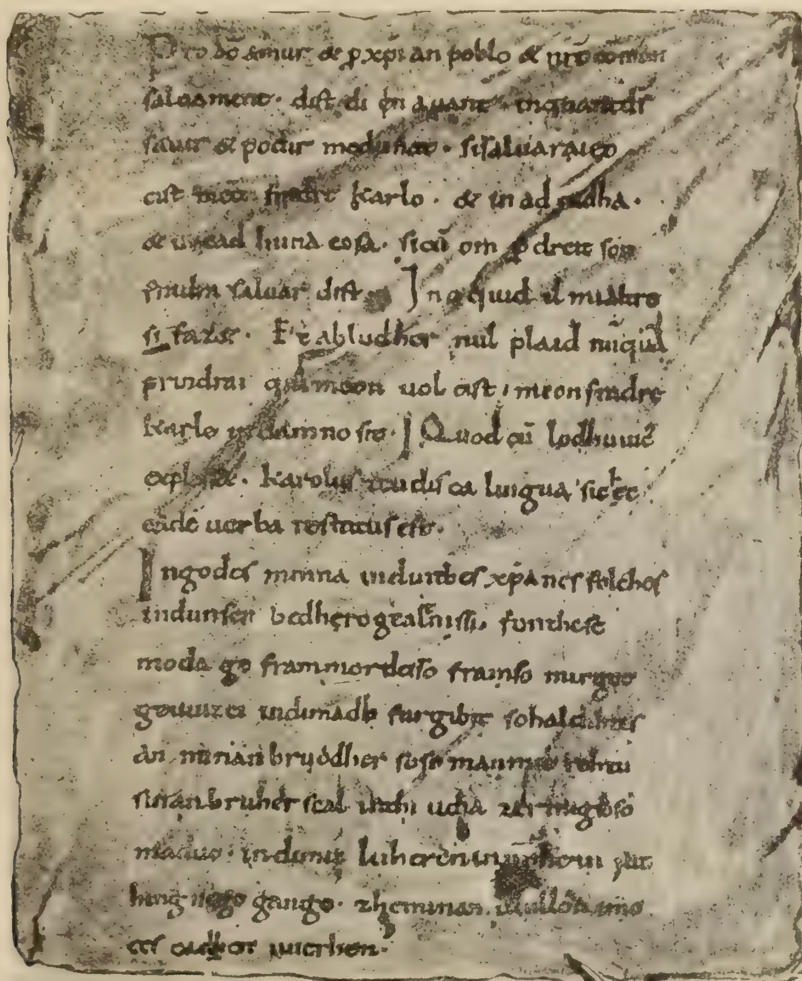
De fet, les dues Marques, la de Tolosa i la de Gòcia, estaven sota el poder de Pepí, representat per Bernat de Septimània. Això no obstant, Carles el Calb, encara que només fos per sostenir teòricament el seu dret, féu els nomenaments de marquès i comte de Tolosa, adjudicant el marquesat al seu fidel Guarí, comte de Maçon, i el comtat a Ecfrid, segons conta Nithard. La duplicitat de nomenaments, fets per part de Pepí els uns, per part de Carles els altres, creà al primer cop d'ull una situació embolicada, que ha estat mal entesa i mal presentada per la majoria dels historiadors. [5]

Carles el Calb determinà sotmetre per les armes els territoris que reconeixien l'autoritat de Pepí. Calia, en certa manera, conquistar el Migdia carolingi. El rei de França no reculà davant la magnitud de l'empresa. I donà ordres per

1) Gabriel Monod: *Du rôle de l'opposition des races et des nationalités dans la dissolution de l'empire carolingien.* «Annuaire de l'École practique des Hautes Études». Any 1896.
2) C. Bayet, P. Pfister i A. Kleinclausz: *Histoire de France illustrée.* Tom II. Part primera. Pàg. 371.
3) J. Calmette: *El Feudalisme i els orígens de la Nacionalitat catalana.* «Quaderns d'Estudi» Núm. 48. Pàg. 213.
4) C. Bayet, P. Pfister i A. Kleinclausz: Lloc citat. Tom II. Part primera. Pàg. 377
5) J. Calmette: Lloc citat. Pàg. 213.

tal que es formés un exèrcit destinat a l'expedició a les terres meridionals.

L'hivern de l'any 843-844 es presentava molt benigne, segons els Anals Bertinians indiquen; i Carles aprofità aquesta circumstància per concentrar les seves

Pro do amur & p xpi an poblo & nro comun
salvament. dist di in avant. in quant deus
savir & podir me dunat. si salvarai eo
cist meon fradre karlo. & in ad iudha.
& in cadhuna cosa. sicu om p dreit son
fradra salvar dist. In o quid il mi altre
si fazet. Et ab ludher nul plaid nūqua
prindrai qui meon vol cist meon fradre
karlo in damno sit. Quod cū lodhuuic
explesset. karolus teudisca lingua sic &
eadē verba testatus est.
Ingodes minna ind durh tes xpanes folches
ind unser bedhero gealtnissi. fon thesemo
dage frammordes so fram so mir got
geuuizci indi mahd furgibit so hald ih tes
an minan bruodher soso man mit rehtu
sinan bruher scal. in thiu thaz er mig so
sama duo. indi mit ludheren in nohheiniu thing
ne gegango. the minan uuillon imo
ce scadhen uuerdhen.

Facsímil d'un manuscrit del segle x, contenint la fórmula del jurament que Lluís el Germànic i Carles II el Calb prestaren a Estrasburg l'any 842

tropes a les darreries del mes de gener o al començament del febrer de l'any 844.

L'exèrcit es posà en marxa. Després d'haver arribat al riu Tarn (5 d'abril del 844) es començà tot seguit el setge de Tolosa. [1]

1) FERDINAND LOT: «Le Moyen Age». Any 1904. Pàg. 154. — J. CALMETTE: *De Bernardo Sancti Guillelmo filio.* Pàgina 93.

La presència de Carles el Calb en el setge, consignada per les fonts narratives, està confirmada pels nombrosos diplomes expedits davant la ciutat. Les indicacions d'aquests diplomes són d'una gran vàlua. «En efecte: quan un rei carolingi — diu Calmette — arriba a un país, laics i eclesiàstics tenen costum d'anar a ell per fer-se confirmar per diploma llurs béns i immunitats, i, si és possible, fer-se'ls augmentar. El sojorn de Carles el Calb davant Tolosa, en l'any 844, havent durat diverses setmanes, va donar temps per anar a fer-li visita, no solament dels voltants del campament, sinó també de tot el Migdia, i oficialment de la Marca de Gòcia.» [1]

Cal consignar que a la Marca hispànica i en general al Migdia, no era unànime l'adhesió a Pepí. Hi havia, davant dels partidaris d'aquest, nombrosos partidaris de Carles. Bernat, si tenia amics, tenia també enemics. Alguns addictes es venien llur fidelitat a canvi d'avantatges, i d'altres obraven pensant en el possible èxit del partit de Carles el Calb. Existeixen diversos diplomes relatius a esglésies catalanes, on es manifesten aquests sentiments.

Signatura del jutge Trasovadus. (Segle IX)

Tolosa resistí bé. Carles hagué de restar davant la ciutat, sense poder-hi entrar. Això explica perquè la majoria dels diplomes al·ludits estan datats a l'abadia de Sant Cerní, la qual estava situada a extramurs, puix que el traçat de la muralla romana de Tolosa, que aleshores es conservava encara com a línia del recinte, tallava l'actual plaça del Capitoli, en el subsòl de la qual hom ha trobat els fonaments. És cert que existeix un diploma per a l'abadia catalana d'Amer datat a *Tho-l-a civitate,* és a dir, a la ciutat de Tolosa. Però no s'ha de pendre al peu de la lletra aquesta fórmula. [2]

La fi de Bernat de Septimània. — Tot havent fracassat el setge de Tolosa, es produí un episodi fortament favorable per a Carles: la captura del comte i marquès Bernat.

Dels relats massa concisos que hom coneix, no pot deduir-se clarament la forma en què s'efectuà aquesta captura. Diverses raons fan creure que s'esdevingué amb ocasió del setge de Tolosa, del qual acabem de parlar. [3]

Fou agafat el comte de Barcelona dintre Tolosa o a fora? Cal creure que va ésser fet presoner fora de la ciutat, puix que els assetjadors no arribaren a apoderar-se d'aquesta. Es trobava Bernat a Tolosa en el moment del setge, i se

1) J. Calmette: *El Feudalisme i els orígens de la Nacionalitat catalana.* «Quaderns d'Estudi». Núm. 48. Pàg. 214.
2) J. Calmette: Lloc citat. Pàg. 214.
3) J. Calmette: *La famille de Saint Guilhem.* Pàg. 21.

l'agafà en una sortida dels assetjats? Faria estrany que el comte dirigís personalment una sortida, sobretot no constant que la situació de la plaça hagués arribat a ésser molt crítica. Se l'agafà potser mentre es dirigia a Tolosa amb forces d'auxili? Això seria més versemblant; però no se sap que s'hagués realitzat una tal expedició. Els Anals de Fulda conten que Bernat fou pres a traïció.

Segons els Anals Bertinians, el comte de Barcelona, un pic en poder de Carles, fou jutjat pels procediments normals i executat legalment. [1]

L'execució de Bernat devia tenir efecte després dels 5 d'abril del 844 i abans del 19 de maig del mateix any, puix que en aquesta última data apareix oficialment Sunifred com a successor de Bernat en el marquesat de Gòcia [2]. És molt versemblant la versió del text anomenat d'Eudes-Aribert, segons la qual Bernat morí a Sant Cerní de Tolosa. [3]

Remarca Calmette que no pot parlar-se pròpiament d'«assassinat» de Bernat de Septimània, com fan alguns textos. La seva execució vingué després de judici i sentència [4]. Allò que s'anomena judici dels francs és una sentència donada per l'assemblea presidida pel rei, i gairebé sempre una assemblea militar. [5]

Per tant, és infundada i novel·lesca la versió segons la qual Bernat fou víctima d'una venjança i colpit il·legalment. En tot cas, la qualificació d'«assassinat», des del punt de vista històric, només prova que els que la usaven no creien legal el poder de Carles el Calb a l'Aquitània, ni consideraven, per tant, vàlida l'assemblea que el monarca franc convocà. [6]

La llegenda de la mort de Bernat presentada com a un homicidi, la veïem descabdellada pel text, força posterior, del fals Eudes-Aribert. Diu aquest text que, en arribar Bernat a la cort de Tolosa, passà a fer el degut acatament a Carles, amb qui havia fet les paus, agenollant-se confiadament per besar-li la mà. Aleshores el rei li posà la mà esquerra a l'espatlla, com si volgués alçar-lo, i de sobte el subjectà, clavant-li, amb la dreta, el seu punyal al costat. La sang esquitxà el rei, qui posant el peu damunt el cos caigut de Bernat, s'exclamà: «Maleït siguis, tu que vas deshonrar el llit del meu pare i del teu senyor!».

D'aquesta llegenda en deriva una altra, on l'homicidi és combinat amb l'adulteri de Judit, apareixent Carles el Calb com a fill adulterí de Judit i Bernat. Maliciosament remarca el fragment publicat per Ot Aribert que Bernat i Carles el Calb s'assemblaven de fesomia. Així, el fill hauria donat mort al seu propi pare. Commovedora situació dramàtica, mancada, però, de valor històrica. [7]

1) *«Bernardus comes marcae hispanicae jam dudum grandia molliens summisque inhians majestatus reus Francorum judicio, jussu Karoli, in Aquitania capitalem sententiam subiit»*

2) J. Calmette: *Les marquis de Gothie sous Louis le Pieux.* «Annales du Midi» Tom XIV. Pàg. 185.

3) J. Calmette: *La famille de Saint Guilhem.* Pàg. 23.

4) *Anals Bertinians,* 872. J. Calmette: *De Bernardo Sancti Guillelmi filio* Pàg. 94. Ferdinand Lot: «Le Moyen Age». Any 1904. Pàgs. 140 i 150.

5) Ferdinand Lot: Lloc citat.

6) J. Calmette: Lloc citat. Pàgs. 21 i 22.

7) J. Calmette: *El Feudalisme i els orígens de la Nacionalitat catalana* «Quaderns d'Estudi». Núm. 48. Pàg. 215.

El text d'Aribert transcriu el suposat epitafi provençal de Bernat de Septimània, escrit en romanç:

Assí jay lo comte Bernat
fisel credeire al sang sacrat
que sempre prudhom es estat.
Pregueu la divina bontat,
quaquela fi que lo tuat
poscua son aima aber salvat.

Avui està completament aclarit que aquest epitafi és apòcrif. Entre altres raons, hi ha la d'ésser escrit en un romanç massa avançat perquè correspongui al segle IX. Els historiadors i filòlegs que l'havien acceptat com a autèntic, s'esgarriaren deplorablement, sobretot pel que fa als orígens de la llengua catalana, fins al punt d'haver-lo donat com una mostra del llenguatge català de la novena centúria.

5. ELS SUCCESSORS DE BERNAT

Sunifred. — Per substituir Bernat en el marquesat de Gòcia, Carles el Calb designà el comte d'Urgell Sunifred, el fill d'Asnar Galí.

Sunifred o Sigfred havia rebut de Carles el Calb, poc temps abans, la donació de la vall d'Andorra (any 843).

La causa de Pepí va sofrí un cop greu amb la mort de Bernat de Septimània. Però aquesta mort no donà pas la victòria a Carles el Calb. Veient que les forces portades davant Tolosa per al setge eren insuficients, féu venir del Nord un altre exèrcit, la marxa del qual fou deturada per l'exèrcit de Pepí, que li anà a l'encontre i l'atacà mentre passava el riu Angoumois, derrotant-lo completament (14 de juny del 844).

És probable que en aquesta batalla hi prengués part, al costat de Pepí, Guillem, el fill gran de Bernat de Septimània. [1]

Carles, immobilitzat a Sant Cerní, hagué de restar passiu mentre l'exèrcit que baixava del Nord era desfet pel seu nebot i rival. Perduda, amb aquest contratemps, l'esperança d'apoderar-se de Tolosa, es determinà a alçar el setge. No se sap la data exacta en què es retirà l'exèrcit assetjador de Tolosa. Però se sap que Carles el Calb es trobava a Auvèrnia el 12 d'agost, i de segur que aleshores feia el camí de tornada [2]. Això permet de conjecturar que l'exèrcit assetjador alçà el camp de Sant Cerní en la segona quinzena del mes de juliol.

Gran part del Migdia carolingi seguia en poder efectiu de Pepí II. El fracàs del setge de Tolosa, havent demostrat a Carles les grans dificultats de la sotmissió d'aquests territoris per la força de les armes, al cap d'un any, pel juny o el juliol

1) J. Calmette: *El Feudalisme i els orígens de la Nacionalitat catalana*. «Quaderns d'Estudi». Núm. 48. Pàg. 215.
2) J. Calmette; Lloc citat. Pàg. 215.

del 845, s'avingué a tenir una entrevista amb Pepí a Saint-Benoît-sur-Loire, on signaren un tractat, el qual, segons Calmette, equival a una reglamentació provisional del conflicte mitjançant un compromís [1]. Per aquest tractat, Pepí II rebé el domini de tota l'Aquitània, a canvi de la promesa d'ésser fidel a Carles com un nebot ha d'ésser-ho al seu oncle. Carles el Calb es conformava a deixar en mans de Pepí el domini que no li havia pogut arrabassar, tot evitant de reconèixer-li el títol de rei. [2]

Pel que hom sap, el tractat de Saint-Benoît no introduí cap canvi a la marca de Gòcia. És probable que fins a l'any 847 o 848 seguís essent marquès Sunifred. No succeí el mateix a Tolosa, on des de l'any 845 trobem el comte Frèdol, que era indubtablement un vassall de Pepí. [3]

Aquesta situació, relativament favorable a Pepí II, canvià al cap de pocs anys. El poder de Carles creixia i es consolidava. L'augment del seu prestigi repercutí en l'actitud d'alguns magnats de l'Aquitània septentrional. És possible també que certs actes de Pepí li haguessin fet perdre simpaties entre els aquitans. El fet és que en l'any 849 fou romput el compromís de Saint-Benoît, i recomençà la guerra.

Altra vegada fou la ciutat de Tolosa l'objectiu de Carles. Aquest, amb el seu exèrcit, sortí dels voltants de Chartres, i s'encaminà cap al sud. En el primer període de la nova campanya caigué presoner el fill petit de Pepí, anomenat Carles, qui fou tonsurat i reclòs en el monestir de Corbie.

Signatura del jutge Madaxus. (Segle IX)

En el mes d'agost de l'any 849 l'exèrcit reial travessà el riu Loire i continuà la marxa seguint la via romana en direcció a Tolosa [4]. En ésser a Limoges, Carles fou saludat per nombrosos aquitans, i des d'allí trameté un destacament per començar el setge de Tolosa. Al cap de poc temps, el rei en persona, amb el gros de l'exèrcit, es presentà davant la plaça assetjada.

Aquesta vegada les operacions dels assetjadors foren ràpides i victorioses. L'abat Heribert de Fontenelle féu calar foc pels seus homes a la Porta Narbonesa, que era una de les portes romanes de Tolosa. I el comte Frèdol es retè.

Fou això un èxit purament militar? Sembla que no. Cal creure que hi hagué avinença prèvia entre Carles i Frèdol. El rei, un pic retuda la plaça, rebé el jurament de fidelitat del comte i el deixà com a governador de Tolosa. Més encara: el comte Frèdol és objecte de successius nomenaments importants per part de Carles.

1) J. CALMETTE: *El Feudalisme i els orígens de la Nacionalitat catalana.* «Quaderns d'Estudi». Núm. 48. Pàg. 215.

2) J. CALMETTE: Lloc citat. Pàg. 216.

3) J. CALMETTE: Lloc citat. Pàg. 216.

4) Calmette fa notar que el traçat de l'actual ferro-carril de París a Tolosa per Limoges, segueix aproximadament aquesta via. (Lloc citat. «Quaderns d'Estudi». Núm. 48. Pàg. 216).

A més de comte de Tolosa, és nomenat comte de Rodez, de Limoges, de Pallars, i marquès. El fet d'haver concedit el marquesat a Frèdol consta en el diploma de la Seu d'Urgell, que Valls i Taberner ha vindicat [1]. També un germà i successor de Frèdol, Ramón, cap de la dinastia raimundina de Tolosa, va portar el títol de marquès [2]. Frèdol esdevingué una de les columnes del poder de Carles el Calb en el Migdia.

Sunifred morí en l'any 850 o 851 segons els maurins [3], devers 848 segons altres autors. Diu Mabille que no fou comte de Barcelona [4]. Aquest punt és dubtós.

Aleran. — Aleran o Aledran havia succeït en el comtat de Barcelona a Sunifred, si verament el tingué, i en el marquesat de Gòcia [5]. Aquest Aleran era comte de Troyes (Champagne), vassall de Carles el Calb, qui li donà els dits càrrecs. Coincidint amb els fets que acabem de relatar, i dintre el temps del govern d'Aleran, es produïren a Barcelona importants esdeveniments.

Signatura de Guifré I (segons una còpia d'època posterior)

La revolta de Guillem, fill de Bernat. — En l'any 849, el fill gran de Bernat de Septimània, Guillem, indubtablement fidel de Pepí, desitjós de venjar la mort de son pare, es revoltà, aliant-se amb els musulmans. Usant de l'astúcia, s'apoderà d'Empúries i després de Barcelona, foragitant-ne Aleran.

Guillem féu també presoner Isembert, qui tenia una missió a la Septimània, i era fill del duc Guarí, comte d'Autun i Mâcon, al qui sembla que succeí en l'any 854.

Les cròniques que parlen de la presa d'Empúries per Guillem no diuen qui n'era comte aleshores. Mabille s'equivocà suposant que ho era Isembert. [6]

Els Anals Bertinians diuen que Barcelona fou ocupada pels sarraïns de l'emir de Còrdova, auxiliars de Guillem.

Pocs historiadors s'han adonat de la relació que segurament hi hagué entre els esdeveniments de Tolosa i els de Catalunya. Calmette ha posat plenament de relleu llur connexió i concomitància. Els autors de la *Histoire de Languedoc* havien ja suposat que en ocasió d'aquesta lluita, Pepí va trametre Guillem a negociar una lliga amb els sarraïns [7]. El cop de Guillem a Barcelona restaria mancat de sentit si no se'l relacionés amb el curs de la lluita entre Pepí i Carles. Els esdeveniments

1) F. Valls i Taberner: *Els orígens dels comtats de Pallars i Ribagorça*. Pàgs 5 i 6.
2) J Calmette: *El Feudalisme i els orígens de la Nacionalitat catalana*. «Quaderns d'Estudi». Núm. 48. Pàg. 217.
3) Vic i Vaissette: *Histoire générale de Languedoc*. Edició Privat. Volum II.
4) E. Mabille: Notes a la *Histoire générale de Languedoc*. Volum II. Pàg. 316.
5) J. Calmette: Lloc citat. Pàg. 217.
6) Vegi's el present volum. Pàg. 493
7) Vic i Vaissette: Lloc citat. Tom I. Pàg. 1,055.

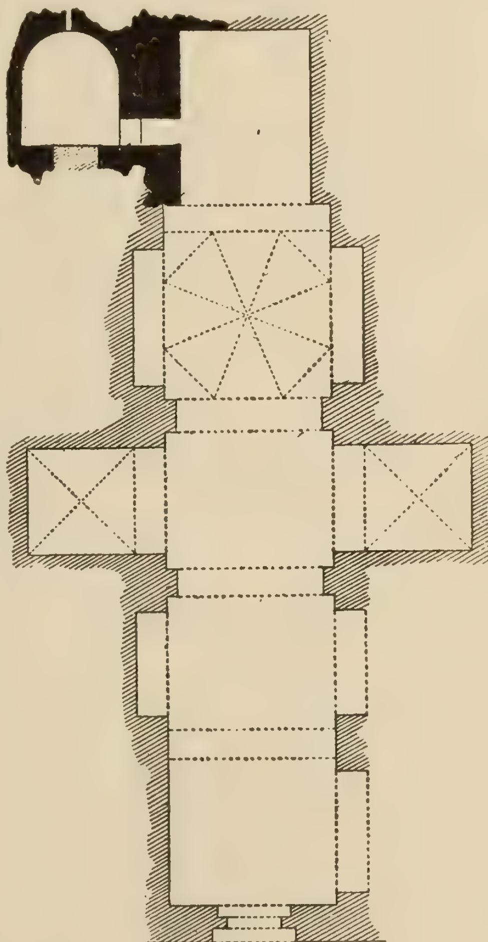
barcelonins del 849 representen el contracop dels esdeveniments tolosans de la mateixa data. La lluita de Carles i Pepí en el terreny de la història general es tradueix per la lluita de Guillem i Aleran en el camp de la història pròpiament catalana. [1]

Els fills de Bernat de Septimània reivindicaren els comtats i els honors que llur família havia posseït en altres temps [2]. Guillem, fill de Bernat, pretenia que el comtat de Barcelona li pertocava per herència familial [3]. Es comprèn, d'altra part, que els hereus de Sant Guillem es cobrissin amb el nom de Pepí II en el curs de llurs temptatives nombroses i atrevides a la Marca. [4]

El descabdellament de la lluita entre Aleran i Guillem fou ben aviat desfavorable a aquest. En l'any 850, els partidaris que Aleran tenia a Barcelona s'apoderaren de Guillem i el feren decapitar. El fill de Bernat de Septimània tingué la mateixa mort que el seu pare. En aquest desenllaç veu Calmette una nova repercussió a la Marca de les lluites del Migdia carolingi. «Els fets aquitànics — diu — governen i ritmen els fets de Barcelona. El domini d'un Frèdol, vassall de Carles el Calb, a Tolosa, implica l'èxit, a l'altra banda dels Pireneus, d'aquest altre vassall de Carles, Aleran» [5]. Guillem, en morir, no va deixar descendència.

Hom suposa que Aleran morí l'any 852, en ocasió d'haver estat presa Barcelona pels sarraïns, puix que després no es fa esment d'ell. [6]

Codera, amb el seu prejudici contrari a les cròniques franques, dubta d'aquests fets, al·legant que en els anys

Església de Sant Miquel d'Olèrdola: Planta. (Segons Puig i Cadafalch, Falguera i Goday, *L'arquitectura romànica a Catalunya.* Volum I)

1) J. Calmette: *El Feudalisme i els orígens de la Nacionalitat catalana.* «Quaderns d'Estudi». Núm. 48. Pàgina 217.

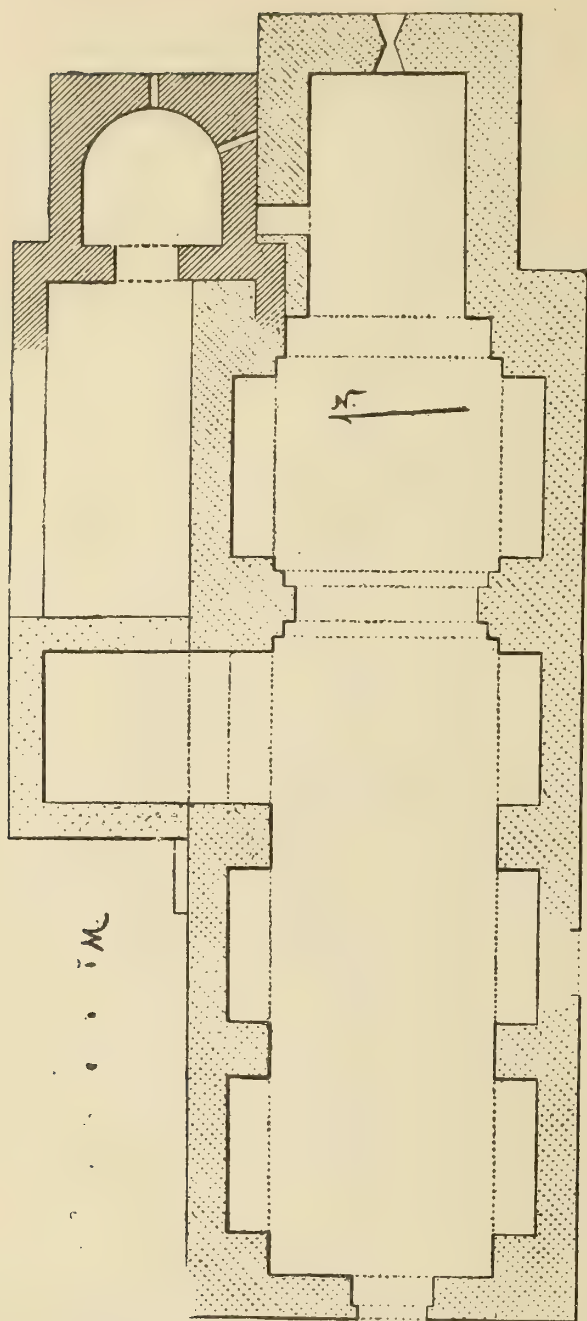
2) J. Calmette i P. Vidal: *Histoire de Roussillon.* Pàg. 42.

3) E. Mabille: *L'Aquitaine, ses comtes, ses ducs et ses marquis.* En el volum II de la *Histoire générale de Languedoc.* Edició Privat. Pàg. 318.

4) Els fills de Bernat eren dos: Guillem (nat als 29 de novembre 826) i Bernat (nat a Uzès als 22 març 841.

5) J. Calmette: Lloc citat. Pàg. 217. — *Anals Bertinians.*

6) E. Mabille: Notes a la *Histoire générale de Languedoc.* Volum II. Edició Privat. Pàg. 318.

Església de Sant Miquel d'Olèrdola: Planta general. (Segons Gòmez Moreno, *Iglesias mozárabes*)

233 i 234 de l'hègira, a una part dels quals correspon l'any 848 de l'era cristiana, no troba res en els autors alarbs que pugui explicar la versió de la revolta de Guillem, tenint per molt probable que sigui una de tantes tergiversacions dels autors francs. Només en l'any 231 o 232, o sigui un o dos abans de la data que donen els Anals Bertinians, hi hagué una expedició sarraïna cap a la banda d'Empúries, puix que fou assetjada Girona per l'*hàxib* Abdelquerim, fill de Mogueits [1], tramès per Abderraman.

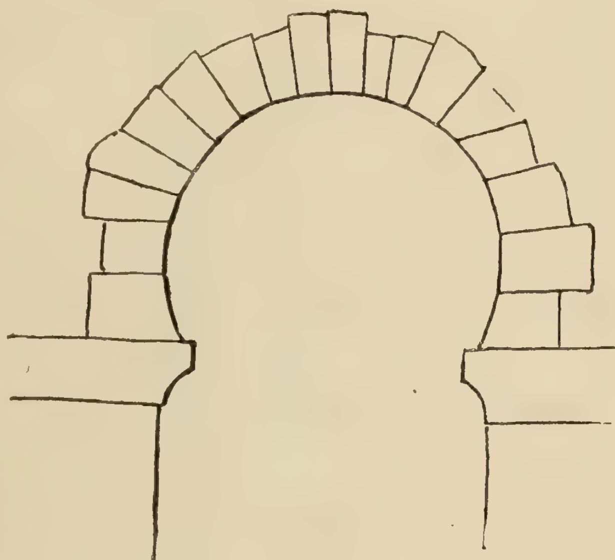
Referint-se a l'any 236 de l'hègira (15 juliol 1850 - 15 juliol 1851) conta Abenalatir que sortí una expedició contra Barcelona, i que després de matar i captivar molts cristians, se'n tornà feliçment l'exèrcit. I observa Codera que suposant en aquest any la presó del rebel Guillem, si dos anys abans, o en aquesta data, puix que els autors no coincideixen en això, fou auxiliat per forces de Còrdova, semblaria que aquesta expedició musulmana tingué el mateix objecte i que els sarraïns hi foren derrotats, la qual cosa, diu, és poc probable. «Si ens ha semblat absurd — afegeix — la tramesa d'un exèrcit poderós en auxili del rebel Aissó en les con-

1) Almacarí: Tom i. Pàg. 223.— Abenjaldun: Tom iv. Pàg. 130.

dicions en què es trobava Abderraman II en l'any 826, no resulta més probable que vint-i-dos anys després es limités al paper de simple auxiliar d'un altre rebel de menor importància» [1]. No sembla pas que, en aquest punt, Codera tingui raó. La revolta de Guillem, fill de Bernat, apareix com un fet històric cert.

El triomf de Carles el Calb. — A despit del fortíssim cop advers que la pèrdua de Tolosa significava per a Pepí, aquest continuà la lluita, en condicions desfavorables. Després d'ésser derrotat repetidament, en l'any 852 caigué presoner del comte de Gascunya, Sanç, qui el lliurà a Carles. Pepí fou tonsurat, com abans el seu fill, i reclòs.

A partir de l'any 851, les relacions entre Carles el Calb i Lotari van ésser cordialíssimes. Hom veu que celebren freqüents entrevistes afectuoses, col·laboren en l'acció contra els normands (anys 852-853) i Lotari és padrí d'una filla de Carles (any 853). Al contrari, entre Lotari i Lluís el Germànic perduraren els ressentiments.

Església de Sant Miquel d'Olèrdola: Arc de la capella primitiva, vist per fora. (Segons Gòmez Moreno, *Iglesias mozárabes*)

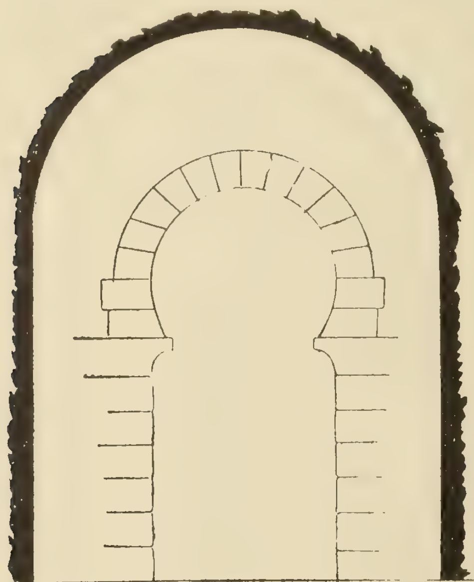
Després de la caiguda de Pepí, el partit aquità volgué obtenir l'ajut de Lluís el Germànic, davant del qual es presentà una ambaixada oferint-li resenes i demanant-li que acceptés de regnar sobre el seu país o bé que hi trametés un dels seus fills per alliberar-lo de la tirania de Carles. Tan disposats estaven els aquitans a sortir d'aquest jou, que els ambaixadors declararen que en cas de no trobar el concurs d'un príncep cristià, acudirien a demanar l'ajut dels estrangers i dels pagans. Aquesta amenaça era particularment greu en aquelles circumstàncies, sobretot tenint en compte que els normands havien arribat a les vores del riu Loire. [2]

Davant el prec dels ambaixadors, Lluís el Germànic va decidir-se a intervenir

1) FRANCESC CODERA: *Estudios de Historia árabe española.* (*Otras rectificaciones: Condado de Aragón, Ampurias y Barcelona en el año 848.—Los Benimuza*). Volum VII. Pàgs. 226 a 22‵.

2) J. CALMETTE: *Étude sur les relations de Charles le Chauve avec Louis le Germanique et l'invasion de 858-859.* Extret de «Le Moyen Age». París, any 1899. Pàg. 2.

a l'Aquitània, trametent-hi el seu fill segon, Lluís el Jove. Els altres dos germans, Lotari i Carles, veient amenaçada amb això la integritat dels reialmes sortits del repartiment, es posaren d'acord i convocaren Lluís a una conferència, a la qual aquest no acudí. Reunits a Liège, l'any 854, Lotari i Carles feren unes declaracions (*adnuntiationes*) i un solemne jurament, comprometent-se a garantir-se mútuament els Estats respectius contra Lluís o un dels seus fills, així com a garantir, el que dels dos sobrevisqués, els Estats dels fills de l'altre. De Liège sortí, en realitat, una aliança defensiva contra el rei de Germània, la qual permeté a Carles el Calb d'obrar militarment contra els rebels aquitans.

Església be Sant Miquel d'Olèrdola: Arc de ferradura. (Segons Puig i Cadafalch, Falguera i Goday, *L'arquitectura romànica a Catalunya*. Volum I)

L'acció de Lluís el Germànic pot ésser considerada com una intervenció germànica a França i com la primera manifestació de la rivalitat franco-alemanya després del tractat de Verdun de l'any 843.

Lluís el Jove anà cap a l'Aquitània en la primavera de l'any 854, amb un exèrcit compost de gents diverses. Travessà el riu Loire i passà per Limoges, fent greus devastacions pel camí. Poc després, per la Quaresma, hi entrava Carles, emprant els mateixos procediments de saqueig i incendi.

Mentrestant, Pepí s'havia escapat de la seva clausura, i reivindicava novament el reialme aquità. Això fou causa que Lluís el Jove quedés abandonat per tothom, i se'n hagués de tornar al seu país (tardor de l'any 854), puix que els partidaris de Pepí ja no tenien perquè defensar un pretendent foraster. Els darrers addictes a Lluís el Jove foren els membres de la família de Gausbert, comte del Maine, a qui Carles el Calb havia fet decapitar. [1]

Hom pot sospitar que Carles afavorí l'evasió de Pepí, tan oportuna, i de la qual va treure tan bon partit [2]. D'altra banda, veiem que Carles no combaté Pepí en aquell moment i permeté que fes progressos la seva causa.

La mort de l'emperador Lotari a Prüm, l'any 855, complicà extraordinàriament la situació. El reialme de Lorena, que durant la vida d'aquell havia pogut

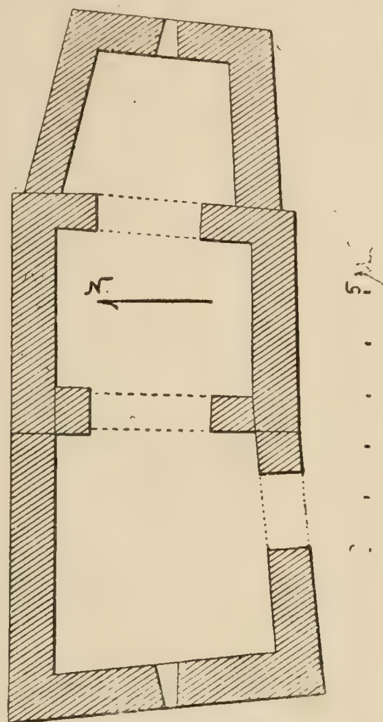
1) *Anals de Fulda*.—J. CALMETTE: *Étude sur les relations de Charles le Chauve avec Louis le Germanique et l'invasion de 858-859*. Pàg. 1. Nota 4. — J. CALMETTE: *La diplomatie carolingienne du traité de Verdun a la mort de Carles le Chauve*.
2) J. CALMETTE: Lloc citat. Pàgs. 4 i 5.

fer d'intermediari entre França i Germània, d'aleshores endavant ja només serveix per camp de batalla. [1]

Quan Carles hagué tret del mig Lluís el Jove, s'afirmà en el seu determini contrari a Pepí. Mostrant novament la seva habilitat, adjudicà la corona d'Aquitània al seu fill Carles l'Infant. En el mes d'octubre de l'any 855, aquest era solemnement reconegut i consagrat com a rei d'Aquitània, a Limoges [2]. Imitant el procediment del seu avi Carlemany, Carles el Calb concilià la pròpia autoritat superior amb l'autonomia de l'Aquitània, creant en la persona del seu fill un virreinat meridional. [3]

Tanmateix, havent recobrat Pepí la llibertat perduda, la féu servir per renovar la lluita. Lluny d'avenir-se al reconeixement de Carles l'Infant com a rei aquità, insistí a reivindicar aquest títol, i continuà la guerra.

Al principi, la nova lluita passà per alternatives; però es girà després en favor de Carles. Pepí, davallant els graons del fracàs i no resignant-se al venciment, acabà per fer-se cap d'una banda de normands que s'havien presentat a la vall del Garona i amb ells assetjà Tolosa (864). La dissort el perseguia, i caigué presoner. Jutjat a Pistes, fou condemnat a mort. Li fou perdonada la vida, i quedà reclòs a Senlis (any 865).

Església de Sant Julià de Boada: Planta. (Segons Gòmez Moreno, *Iglesias mozárabes*)

Els atacs dels sarraïns. — Després de la intervenció dels sarraïns en la revolta d'Aissó, van passar alguns anys sense que es realitzessin incursions importants dels alarbs a les terres de la Marca, si havem de jutjar pel silenci de les cròniques franques i dels historiadors alarbs. Fins a l'any 224 de l'hègira (838-839) no consignen els darrers cap expedició. Referint-se al dit any, Abenadarí conta que l'emir Abderraman II trameté el seu fill Alhàquem a fer un viatge a les fronteres, en el curs del qual entrà a la «casa de la guerra», fent gran mortaldat d'enemics [4]. Aquestes dades del citat historiador són imprecises, i per identificar l'expedició al·ludida cal contrastar-les amb el que diuen els autors cristians. [5]

1) Dummler: *Geschichte des ostfränkischen Reichs*. Tom I. Pàgs. 374 i segúents.
2) *Anals Bertinians*.
3) J. Calmette: *El Feudalisme i els origens de la Nacionalitat catalana*. «Quaderns d'Estudi». Núm. 48. Pàg. 218.
4) Abenadarí: Tom II. Pàg. 80.
5) J. M. Millàs-Vallicrosa: *Els textos d'historiadors musulmans referents a la Catalunya carolíngia*. Pàg. 20.

Pocs anys després, Abderraman II dirigí a les terres del nord-est una altra expedició, la data de la qual posen en l'any 226 de l'hègira (840-841) alguns autors alarbs, i uns altres en l'any 227 (841-842). En ésser els sarraïns entre la Cerdanya i Narbona, els cristians es reuniren i els tingueren envoltats tota una nit; però al dia següent els musulmans reaccionaren i aconseguiren la victòria. Segons Abenadarí, aquesta expedició la manava Obaidal·là, fill del Valencià [1]; segons Abenjaldun, la manava Mussa ben Mussa, governador de Toledo. [2]

Església de Sant Julià de Boada: Arc de la capella. (Segons Gòmez Moreno, *Iglesias mozárabes*)

En l'any 845, o poc després, Abderraman trameté el seu *hàxib* Abdelquerim al territori de Barcelona. Conten Almacarí i Abenjaldun que l'exèrcit expedicionari devastà els encontorns de la ciutat, i que travessà els Pireneus, «humiliant, matant, fent captius i prenent botí». Assetjà Girona, i després d'operar en la seva rodalia se'n tornà. [3]

En l'any 236 de l'hègira (850-851) els alarbs realitzaren una altra incursió al territori de Barcelona, tornant-se'n amb captius i abundós botí [4]. Aquesta expedició està relacionada segurament amb la revolta de Guillem, fill de Bernat de Septimània. En aquella ocasió, Barcelona fou saquejada. Els Anals Bertinians pretenen que en l'any 852, Barcelona caigué en mans dels sarraïns que l'assetjaven, per haver promogut els jueus un alçament dins la ciutat, facilitant així l'entrada a les tropes d'Abdelquerim. Hom creu que en les lluites del setge morí el comte i marquès Aleran.

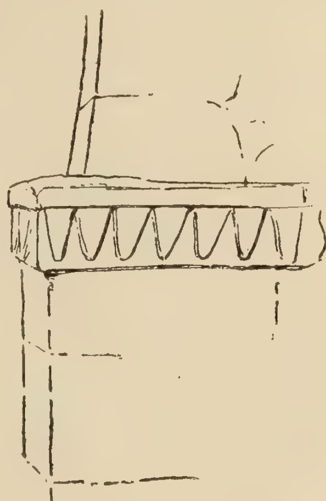
En tot cas, això s'esdevingué abans del 19 d'agost de l'any 852, data en què Abderraman II morí. Com es veu, en aquest punt els autors alarbs difereixen

1) ABENADARÍ: Tom II. Pàg. 88.
2) ABENJALDUN: Tom IV. Pàg. 129.
3) ALMACARÍ: Tom I. Pàg. 223. — ABENJALDUN: Tom IV Pàgs. 129 i 130.
4) ABENALATIR: Tom VII. Pàg. 38.

dels cristians, puix que posen l'expedició algun temps abans, en l'any 236 de l'hègira (15 de juliol del 850 - 15 juliol 851). [1]

Els sarraïns hagueren de reconèixer el gran poder dels francs. Segons Almacarí diu, l'emir Abderraman II, després de lluitar amb Carles el Calb, «trobant que se li feia difícil el vèncer-lo i que era de gran virilitat, es decidí a afalagar-lo, oferint-li parentiu d'afinitat i la pau» [2]. El rei franc va accedir a la pau, però no va arribar-se a establir el parentiu ofert.

Aquesta pau va durar poc. L'emir Mohamed trameté a la nostra terra, en l'any 242 de l'hègira (856-857), Mussa ben Mussa, qui s'apoderà del castell de Tàrrega, el qual era aleshores un dels últims de la jurisdicció de Barcelona. Amb la cinquena part del botí pres en l'expedició, van ésser fetes millores a la mesquita-aljama de Saragossa. [3]

Església de Sant Julià de Boada: Imposta de l'arc toral. (Segons Gòmez Moreno, *Iglesias mozárabes*)

Millàs-Vallicrosa exposa el dubte si aquesta expedició és la mateixa a què es refereixen Abenjaldun i Almacarí, els quals consignen que l'emir Mohamed, al començament del seu regnat (regnà del 853 al 886), trameté contra Barcelona i les terres de més enllà un exèrcit que conquerí alguns forts, i se'n tornà [4]. També observa Millàs que pot referir-se a la mateixa incursió la dada que consigna Almacarí, qui assegura que en una de les portes de Còrdova hi havia un trucador representant un home amb la boca oberta, trucador que procedia d'una porta de Narbona, havent-lo dut l'emir Mohamed a la seva capital en tornar d'una expedició. [5]

Major importància sembla que tingué l'expedició de l'any 247 de l'hègira (861-862), la qual fou dirigida contra la ciutat de Barcelona. El «senyor de la ciutat», és a dir, el comte, demanà auxili al rei dels francs, i aquest li va trametre una nombrosa host. Reforçat al seu torn l'exèrcit musulmà, posà setge a Barcelona, s'apoderà dels ravals i de dos forts, i se'n tornà, després d'haver pres copiós botí i d'haver tallat multitud de testes. [6]

En la biografia de l'emir Mohamed [7], hom diu que aquest visqué en bones relacions amb el rei de França (el nom del qual apareix incert en el dit historiador i en altres) i que en senyal d'apreci a les seves qualitats d'intel·ligència i caràcter,

1) Francesc Codera: *Estudios críticos de historia árabe española*. Volum VII. Pàg. 227.

2) Almacarí: Tom I. Pàg. 213.

3) Abenalatir: Tom VII. Pàg. 54. Abenadarí: Tom II. Pàg. 98.

4) Abenjaldun: Tom IV. Pàg. 230. — Almacarí: Tom I. Pàg. 225. — J. M. Millàs-Vallicrosa: *Els textos d'historiadors musulmans referents a la Catalunya carolíngia*. Pàg. 27.

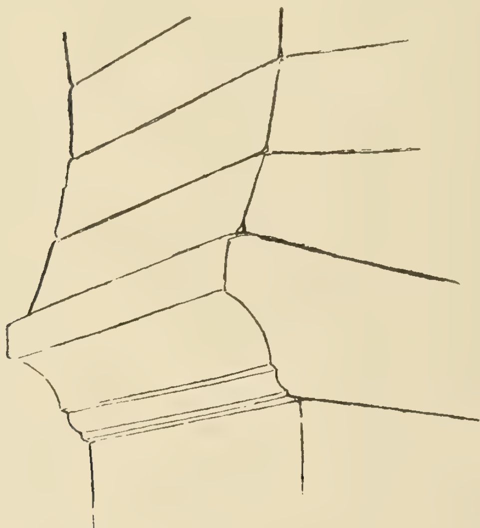
5) Almacarí: Tom I. Pàg. 303. — J. M. Millàs Vallicrosa: Lloc citat. Pàg. 25.

6) Ennuguarí: Tom I. Pàg. 54.

7) Tom II. Pàg. 107.

el monarca franc li trametia presents. Remarca Millàs-Vallicrosa que la Crònica de Gotmar consigna que l'emir Mohamed va rebre presents de Carles el Calb, i suposa que a aquest pot referir-se Abenadarí. [1]

Humfrid i la seva ambició. — En l'any 863, mentre es descabdellava la lluita entre Pepí i Carles, Humfrid, comte de Narbona i marquès de Gòcia, s'apoderà de Tolosa, desposseint del comtat a Ramon, el germà i successor de Frèdol, en circumstàncies que Calmette qualifica de misterioses.

Església de Sant Julià de Boada: Imposta de l'arc mitger. (Segons Gòmez Moreno, *Iglesias mozárabes*)

En l'any següent, Carles el Calb despullà Humfrid dels seus honors i el condemnà a l'exili [2]. El rebel fugí cap a Itàlia, i no se'n va saber res més. [3]

Els comtes de Gòcia i de la Marca Hispànica no havien seguit Humfrid en la seva rebel·lió. [4]

Relacionant aquest fet amb la lluita dinàstica, s'ha suposat que essent Ramon addicte a Carles el Calb, era Humfrid addicte a Pepí. Aquesta hipòtesi ha estat contradita per Calmette amb raons convincents [5]. Creu el dit autor que Humfrid era un dels fautors del complot pel qual es féu revoltar Carles l'Infant contra Carles el Calb. Succeí, però, que pare i fill es reconciliaren. Decebut, Humfrid abandonà el seu lloc, i desaparegué. El comtat de Tolosa fou concedit pel rei al fill de Ramon, Bernat.

Ja hem dit que en l'any 865, la Gòcia fou dividida en dues parts: la Gòcia o Septimània i la Marca hispànica. Aquesta divisió és presentada per Calmette com una conseqüència de l'acte d'Humfrid, qui havia reeditat les gestes de Bernat de Septimània, intentant la reconstitució de l'omnipotència que havia tingut Sant Guillem a les terres meridionals. La disminució de la força d'un comandament que conferia al seu titular un tan perillós poder, fou una mesura imposada per les circumstàncies. [6]

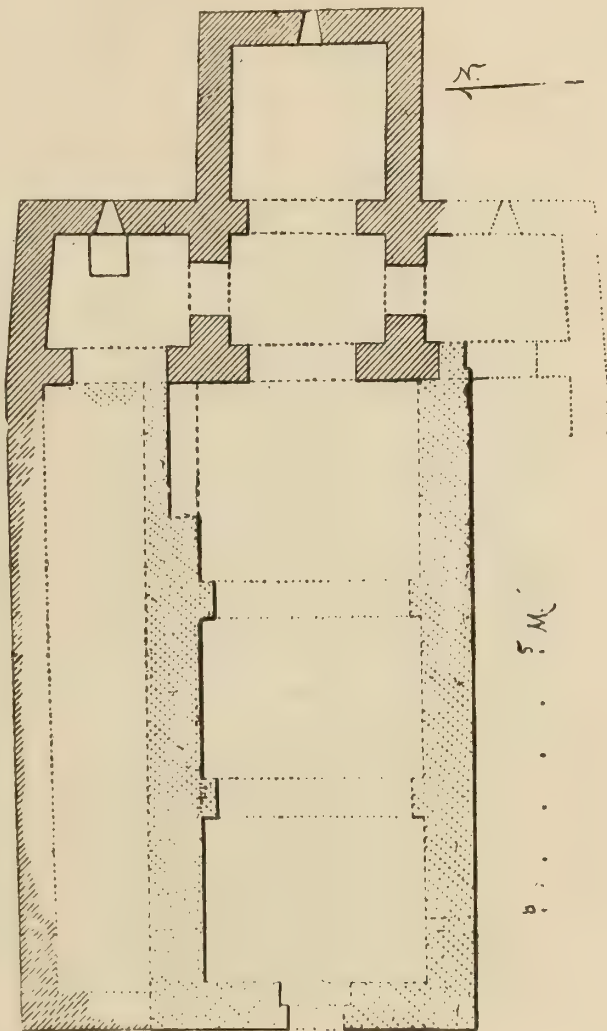
Amb la nova captura de Pepí II s'havia clos la lluita per la corona. Carles el Calb triomfava decisivament. El virreinat d'Aquitània funcionà d'una manera normal sota

1) J. M. Millàs-Vallicrosa: *Els textos d'historiadors musulmans referents a la Catalunya carolíngia*. Pàg. 30.
2) *Anals Bertinians*. Publicats per Pertz. Tom I. Pàg. 467.
3) Lloc citat.
4) P. Tastu: *Note sur les comtes héreditaires de Barcelone et d'Emporias-Roussillon*. Pàg. 11.
5) J. Calmette: *El Feudalisme i els orígens de la Nacionalitat catalana*. «Quaderns d'Estudi». Núm. 48.
6) J. Calmette: Lloc citat. Pàg. 219.

Carles l'Infant i després sota el seu germà Lluís el Tartamut. El Migdia carolingi entrà en un període de tranquil·litat.

Mabille dubtava que Humfrid, marquès de Gòcia i comte de Narbona i de Besalú, fos també comte de Barcelona [1]. Però hi ha molts motius que fan creure que efectivament ho fou.

Humfrid, com tants d'altres comtes i marquesos d'aquesta època, residia molt de temps fora de la seva demarcació. Una relació interessant, deguda a un autor coetani, continguda a les *Acta anctorum ordinis sancti Benedicti* [2], ens diu que a principis de l'any 858, dos frares benedictins de Saint-Germain-de-Prés (França) van empendre un viatge a la península ibèrica, amb l'encàrrec de recollir de València el cos de Sant Vicens. Prengueren el camí de Barcelona, però abans es deturaren a Beaume (Borgonya), per tal de parlar de l'objecte de llur viatge amb «Humfrid, marquès de Gòcia, el govern del qual s'estenia fins a les fronteres d'Espanya» [3]. El marquès Humfrid «que vivia a Borgonya, on posseïa terres», prometé que ajudaria els frares en llur missió. Pel camí, quan eren a Viviers, hom digué als dos religiosos que el cos de Sant Vicens ja havia estat dut a Benavent. Amb tot i això, continuaren el viatge a Barcelona. Consigna la relació que en arribar els dos benedictins

Església de Santa Maria de Marquet: Planta. (Segons Gòmez Moreno, *Iglesias mozárabes)*

1) E. Mabille: Notes a la *Histoire générale de Languedoc*. Tom II. Pàg. 318.

2) Secció 4, part segona, pàg. 49. *Translatio S. S. Georgii, Aurelii et Nataliæ*. Vegi's la *Histoire générale de Languedoc*. Edició Privat. Volum I. Pàg. 1075.

3) Com veurem aviat, el nom d'Espanya s'aplicava aleshores a la part de la península ocupada pels musulmans.

a aquesta ciutat, la primera cosa que feren fou l'anar a veure Sunifred, que n'era vescomte i que hi comandava en absència d'Humfrid. Sunifred i el bisbe de Barcelona, Ataulf, feren saber als francs les persecucions de cristians que en temps d'Abderraman II hi havia hagut a Còrdova, i aleshores els dos monjos decidiren de passar a la capital de l'emirat, a fi de recollir-hi les relíquies de Sant Jordi, Sant Aureli i Santa Natàlia. El vescomte barceloní els donà una recomanació per al governador sarraí de Saragossa. Afegeix la relació al·ludida que, de tornada al monestir, els dits benedictins «passaren per Argilli, a Borgonya, prop de Beaume, on es trobava encara Humfrid, marquès de Gòcia, i li donaren les gràcies. Resulta, doncs, que Humfrid residí a Borgonya durant els primers sis mesos de l'any 858. [1]

Humfrid tenia, en aquell any, com havem vist, un vescomte a Barcelona, Sunifred, que és anomenat *post comitem primum*. En l'any 869 apareix el vescomte Eldesind intervenint en afers judicials. [2]

Santa Maria de Marquet: Arc de ferradura de comunicació de l'absis principal amb el lateral N. (De *L'arquitectura romànica a Catalunya*)

La quasi contínua absència dels comtes de Barcelona, en la primera meitat del segle IX, fa creure que els vescomtes barcelonins tingueren una gran importància, puix que en aquell temps exercien ací habitualment la suprema autoritat efectiva. [3]

Aquest Humfrid o Humfred era el Guifré d'Arrià o de Rià, com s'ha sostingut? Els autors de la *Histoire générale de Languedoc* així ho creuen. Ve't ací llurs paraules: «Suposem de primer, com una cosa en què hom convé i que és molt fàcil de provar, que els noms d'Humfrid, Egfrid, Wifred, Guifred i Acfred, són els mateixos, així com els d'Alfons, Adefons, Ildefons, Anfús, Amfós, Anfuxus, Anfossus, etc., els quals no són sinó diferents terminacions d'un mateix nom. Essent, doncs, els mateixos els noms d'Humfrid i de Wifred, i essent segur, d'altra banda, que en el novè segle i els següents els noms es

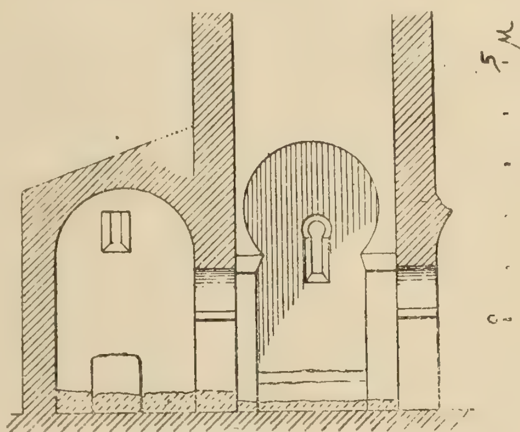
1) VIC i VAISSETTE: *Histoire générale de Languedoc.* Volum I. Pàg. 1075.

2) J. MIRET I SANS: *Els vescomtes de Cerdanya, Conflent i Besalú.* Pàg. 128.

3) F. CARRERAS I CANDI: Volum *La Ciutat de Barcelona* de la *Geografia de Catalunya.* Pàgs. 185 i 186.

perpetuaven en les famílies, no dubtem que Humfrid, marquès de Gòcia, fos de la raça de Wifred, comte de Bourges sota Lluís el Bondadós». Els estudis posteriors i les troballes de nous documents no han confirmat la tesi dels maurins, ans bé l'han perjudicada. La impressió dels historiadors i erudits que millor coneixen els documents d'aquest període — Botet i Sisó, Calmette, Valls i Taberner — és que els noms Humfred i Wifred són diferents [1]. Tanmateix, creiem prudent de no donar per totalment resolta la qüestió.

En canvi, es pot afirmar que són els mateixos els noms Humfred i Unifred. En efecte: referint-se al mateix personatge i al mateix cas, en un diploma de Carles el Calb apareix escrit *Humfredus*, i en un altre de Carles el Ximple, *Unifred*. Els dits diplomes són a la Biblioteca Nacional de París, i no hi ha cap dubte respecte a la lectura dels noms esmentats. [2]

Església de Santa Maria de Marquet: Secció transversal pel creuer. (Segons Gòmez Moreno, *Iglesias mozárabes)*

Incertitud sobre els successors d'Aleran.— Després de la desaparició d'Aleran, de qui no sabem res a partir de la invasió sarraïna de l'any 851 o 852, no hi ha cap notícia fidedigna ni cap document autèntic que serveixi per determinar quins foren, durant els dos decennis següents, els comtes de Barcelona. Entre les diverses llistes cronològiques establertes pels autors antics i moderns, hi ha diferències importants. Avui poden ésser eliminats alguns dels noms que es citava, com Guifré de Rià, Bernat fill de Bernat de Septimània, Bernat de Rovigó fill de Riquilda, Salomó i d'altres. Només hi ha probabilitats respecte a Humfrid [3], qui fou, com ja sabem, marquès de Gòcia després de Sunifred d'Urgell i fins a la revolta de l'any 864, que li valgué la caiguda.

Pel que fa a Salomó, sembla cert que fou comte de Cerdanya i marquès de Gòcia; però és segur que mai no fou comte de Barcelona, a despit de les afirmacions en contrari dels vells cronistes i d'alguns historiadors moderns. L'equivocada inclusió de Salomó en la sèrie dels comtes barcelonins fou deguda, en gran

1) *Histoire générale de Languedoc*. Edició Privat. Volum II Pàg. 230.

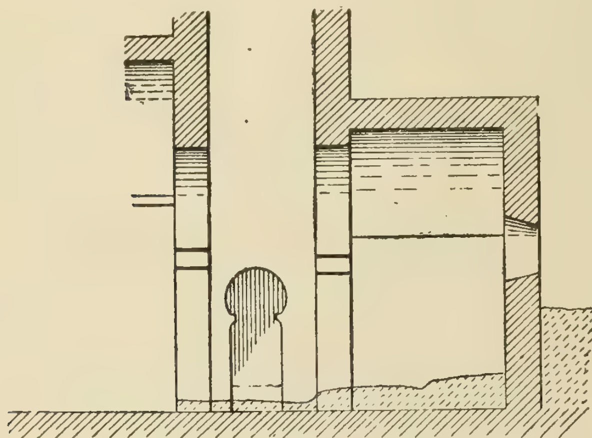
2) Aquestes dades han estat facilitades particularment per Maurice Prou a Ferran Valls i Taberner (any 1918). Al diploma de Carles el Calb hom llegeix: «*necnon et cellam sancti Petri et Pauli in territorio Narbonensi in insula Litia, quam concambiavit Humfredus cum Fredoldo*». (Biblioteca Nacional de París. Manuscrit Lt. 8,837, foli 40). En el diploma de Carles el Ximple el text diu: «*nec non et cellam sancti Petri et Pauli in territorio Narbonensi in insula Lici quam concambiavit Unifredus comes cum Fredoldo*». Del mateix manuscrit, foli 79).

3) F. Valls i Taberner i Ferran Soldevila: *Història de Catalunya*. Volum I. Pàg. 108.

part, al malentès de creure que els marquesos de Septimània o Gòcia, primer, i de la Marca hispànica, després, eren sempre els comtes de Barcelona. [1]

Antoni Aulèstia és un dels autors que posen com a comte de Barcelona, en els anys 864 o 865, Bernat, el fill de Bernat de Septimània. Però no és gens versemblant que ho fos.

Era un altre Bernat, el fill de Bliquilda i net del Bernat comte de Poitou en els anys 814-816, el qui va ésser marquès de Gòcia per Carles el Calb en l'any 865, després de la divisió en dues Marques. Però ni fou comte de Barcelona, ni exercí jurisdicció dins la Marca hispànica. Tanmateix, cal fer reserves pel que esguarda als comtats d'Empúries-Rosselló, la situació dels quals apareix incerta, i que, com ja havem dit, són considerats per P. Tastu com a pertanyents, després de la divisió de l'any 865, a la Marca de Gòcia, i no a la Marca hispànica. [2]

Església de Santa Maria de Marquet: Secció longitudinal de la capçalera. (Segons Gòmez Moreno, *Iglesias mozárabes*

Botet i Sisó sosté que aquest Bernat va actuar com a marquès a la nostra terra després de l'any 865, i d'això en fa un argument per negar que hagués estat marquès Salomó. Remarca Botet i Sisó, que la qualitat de marquès atribuïda a aquest solament ve consignada en el *Gesta Comitum Barcinonensium*, obra que per als primers temps del període comtal no és certament de gran confiança. [3]

Es creu, tanmateix, que Salomó fou marquès a partir de la divisió de l'antiga Marca de Septimània o Gòcia en dues Marques (any 865), per bé que no hi ha cap document que ho justifiqui. [4]

En el diploma de Lluís el Tartamut del 9 de setembre de l'any 878, donat a favor del bisbe de Barcelona Frodoi, apareixen els mots «Bernat, marquès nostre» *(Bernardo Marchio noster)*, que Botet adueix com a prova d'exercir aleshores jurisdicció sobre Barcelona, com a marquès, Bernat II fill de Bliquilda. Però Calmette demostra que en aquesta data no pot tractar-se de Bernat fill de Bliquilda, sinó del seu successor en el marquesat de Gòcia, Bernat III fill de Letgarda, el qual havia estat

1) Vegi's el present volum. Pàgs. 496 i 497.
2) Vegi's el present volum. Pàgs. 489 i 490.
3) J. Botet i Sisó: *Comtat de Gerona. Los condes beneficiarios.* Pàg. 65.
4) J. Botet i Sisó: Lloc citat. Pàg. 41.

gratificat d'una renda a la Marca hispànica sota Carles el Calb, renda que, per un motiu desconegut, el rei Lluís traspassà a l'església de Barcelona. D'ací ve la frase: «*Concedimus insuper ei tertiam partem telonei, sicut Bernardus, marchio noster, per preceptum genitoris nostri, ei accepit*»; frase que, d'altra banda, és força incorrecta i de sentit no molt clar. [1]

Carreras i Candi intenta apartar aquest destorb d'una altra manera. Amb el seu criteri contrari a l'autenticitat dels documents dels segles VIII i IX, dóna per falsa l'escriptura de l'any 878. [2]

L'al·ludit diploma de Lluís el Tartamut fou publicat per Enric Flòrez. [3]

A aquest període fosc pertany probablement la famosa lletra closa atribuïda a Carles el Calb i adreçada als barcelonins, que es guarda als arxius de la seu de Barcelona, i de la qual parlarem ací amb l'extensió que mereixen els múltiples problemes que involucra. Ve't ací la traducció catalana del text:

« En nom de la Santa i indivídua Trinitat, Carles per la misericòrdia del mateix Déu totpoderós Emperador August. A tots els barcelonins nostres súbdits, salut: Sapigueu com gaudim amb l'ajut diví de convenient felicitat. També desitgem en gran manera que la mateixa permaneixi entre vosaltres. I us donem moltíssimes mercès perquè sempre us haveu mantingut de tota manera sota la nostra fidelitat. Vingué últimament a Nos Judà hebreu, fidel nostre, i ens manifestà moltes coses de la vostra fidelitat. I per ço estem disposats a tornar una condigna remuneració i un premi corresponent a la vostra fidelitat. Per consegüent, de cap manera deixeu d'ésser ferms en la nostra fidelitat, ans bé persevereu-hi en totes les coses com millor sabeu i podeu, així com fins ara ho haveu fet. Conserveu-vos, i sapigueu que pel meu fidel Judà Cot trameto al bisbe Frodoi deu lliures d'argent per reparar la seva església.»

Aquest document, que és el més antic que hi ha a l'arxiu de la seu barcelonina, no porta data. Però hom l'havia conjecturada a base dels anys de coexistència de Carles el Calb i el bisbe Frodoi. Havent regnat el primer des de l'any 840 al 877, i sabent-se que Frodoi governava la diòcesi de Barcelona en els anys 874 i 892, s'havia deduït que la lletra correspon al període de temps comprès entre els anys 874 i 877. [4]

Posteriorment a aquests càlculs, han estat trobats documents segons els quals Frodoi era ja bisbe de Barcelona molt abans de l'any 874. Des de l'any 860 en què el predecessor de Frodoi, Adaulf Ataulf, assistí al segon concili de Toul, fins a l'any 874, en què apareix aquell com a bisbe de Barcelona, no se sabia res dels prelats barcelonins, puix que el bisbe Joan, posat equivocadament per Flòrez entre Adaulf i Frodoi [5], fou en realitat anterior al primer [6]. El diploma trobat

1) J. CALMETTE: *Notes sur Wifred le Velu*. Pàgs. 445 i 446.

2) F. CARRERAS I CANDI: Volum *La Ciutat de Barcelona* de la *Geografia de Catalunya*. Pàg. 190.

3) E. FLÒREZ: *España Sagrada*. Tom XXIX. Pàgs. 458 i següents. Una còpia del diploma figura al cartulari de la catedral de Barcelona anomenat *Liber antiquitatum*. Tom I. Foli I.

4) JOSEP MAS: *Notes històriques del Bisbat de Barcelona*. Volum I. Pàg. 7.

5) E. FLÒREZ: Lloc citat. Tom XXIX.

6) F. VALLS I TABERNER: *Un diplome de Charles le Chauve pour Suniare comte d'Emporias-Roussillon*. Pàg. 6, nota 3.

per Valls i Taberner entre el recull manuscrit del P. Pasqual indica que Frodoi era ja bisbe en l'any 862 [1]. Sabem, a més, que morí abans de l'any 904 [2]. Per tant, caldria eixamplar la data possible de la lletra closa, posant-la en el temps que va del 862 al 877, si no fos que es parla de Carles emperador; i com que Carles el Calb no fou emperador fins al 875, la lletra, si és d'ell, ha d'ésser dels anys 875-877. Valls i Taberner consigna la data del 876. [3]

El pergamí de la lletra apareix plegat com si fos de paper, i tancat amb un fil que el voltava pel mig, degudament segellat, havent-se escrit després en el rectangle així format, al dors, l'adreça i dues ratlles interrompudes pel séc del plec. És aquest, diu Carreras i Candi, el sobrescrit més vell que es guarda a Barcelona, i mereix un lloc prominent en la història dels nostres correus. [4]

El text d'aquesta lletra fou publicat ja *in-extenso* per Diago [5], i reproduït per Flòrez, qui la copià d'aquell [6]. Modernament, Calmette la va transcriure, junt amb una reproducció fototípica de l'original. [7]

L'adreça posada a la lletra, *omnibus Barchinonensibus peculiaribus nostris,* ha estat diversament interpretada pels historiadors i els erudits, i al seu voltant hi ha hagut una interessant polèmica.

Josep Calmette veu en l'adreça atribuïda a Carles el Calb la prova de l'existència, en aquell temps, d'una col·lectivitat social a Barcelona. «Mostra l'emperador — escriu — amb relació directa amb els barcelonins, i aquest fet implica, en una certa mesura, una col·lectivitat existent i activa dels habitants d'una vila en el segle IX.» [8]

Aquesta interpretació fou combatuda per Lauer, qui troba que Calmette vol fer dir molt a una expressió força freqüent en aquesta època, que significa «els habitants del comtat de Barcelona» d'una manera general, tant com «els habitants de la ciutat *(cité)*», i no pas la comunitat dels habitants de la vila o població *(ville)*». Creu així mateix Lauer que constitueix un anacronisme el parlar, sense altra prova sinó aquesta, d'organització comunal en el segle IX, sobretot per a Barcelona. [9]

Calmette replicà a Lauer [10]: «Bé crec que en un text narratiu l'expressió *Barchinonensis* pugui significar correntment, per una mena d'abreviació, els habitants d'un comtat del qual Barcelona és la capital; però en una adreça pre-

1) F. VALLS I TABERNER: *Un diplome de Charles le Chauve pour Suniare comte d'Emporias-Roussillon.* Pàg. 6.

2) AYMERICH: *Nomena et acta episcoporum Barchinonensium.* Pàg. 269.

3) F. VALLS I TABERNER: Lloc citat. Pàgs. 6 i 7.

4) F. CARRERAS I CANDI: Volum *La Ciutat de Barcelona* de la *Geografia general de Catalunya.* Pàgs. 183 i 184, nota 300.

5) FRANCESC DIAGO: *Historia de los victoriosissimos antiguos condes de Barcelona.* Foli 62 girat.

6) E. FLÒREZ: *España sagrada.*

7) J. CALMETTE: «Mélanges d'Archéologie et d'histoire» de l'Escola francesa de Roma. Volum XXII. Calmette no esmenta les dues publicacions anteriors.

8) J. CALMETTE: Lloc citat. Pàgs. 136 i 137.

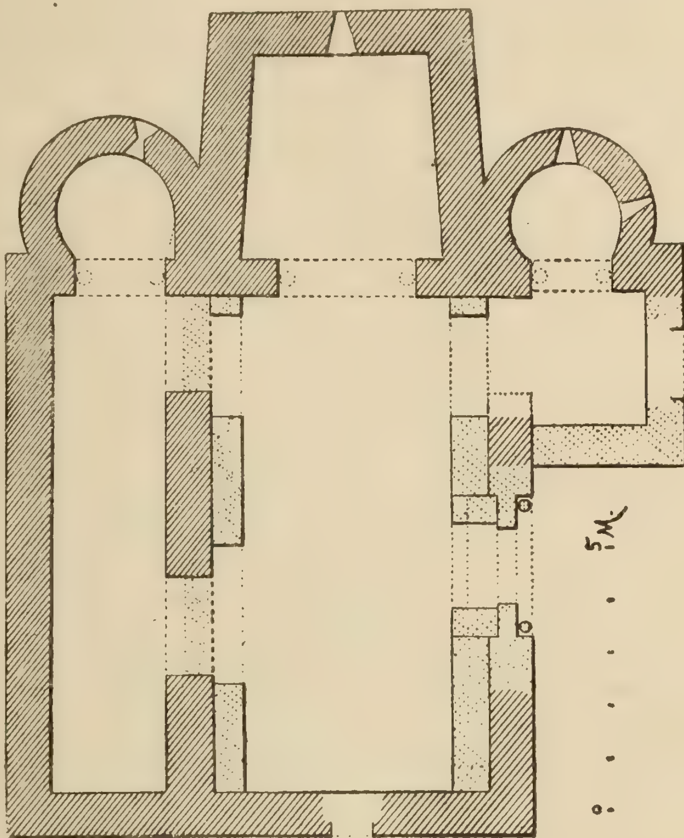
9) PH. LAUER: *Lettre close de Charles le Chauve pour les «Barcelonais».* «Bibliothèque de l'Ecole des Chartes». Volum LXIII. París, any 1902. Pàg. 697.

10) J. CALMETTE: Revista «Bibliothèque de l'Ecole des Chartes». Volum LXIV. Any 1903. Pàg. 330.

cisa, persisteixo a traduir rigorosament *omnibus Barchinonensibus* per «a tots els barcelonins.» [1]

Carreras i Candi dóna la raó a Calmette contra Lauer, i diu que, tenint a la vista els antecedents històrics relatius al segle VIII, l'existència d'una organització comunal en el segle IX, lluny d'ésser un anacronisme, és la cosa més natural, sobretot a Barcelona. [2]

Opina Carreras que no és res extraordinari, ans bé s'adiu amb l'actitud d'independència de la ciutat de Barcelona en la segona meitat del segle VIII, el fet que estigués constituïda en municipalitat autonòmica, en una època de prou dificultats per a l'autoritat sobirana, com fou el segle IX. És versemblant, en efecte, l'existència d'una comunitat política a Barcelona en aquell temps; però no compartim la interpretació que als fets de la segona meitat del segle VIII dóna Carreras, qui hi veu la manifestació de l'esperit autonòmic de la ciutat. [3]

Església de Sant Quirse de Pedret: Planta. (Segons Gòmez Moreno, *Iglesias mozárabes*)

És ja vella l'opinió que Carles s'adreçà a l'organització comunal de Barcelona, puix que Bruniquer remarca que el rei franc, «scrivint als de Barcelona, ço és com si digués al Senat, *hoc est ad seniores*, a qui aprés digueren promens, o pròceres, o pahers y vui diem consellers» [4]. «Per ço — diu Carreras — seguint

1) J. Calmette: «Bibliothèque de l'Ecole des Chartes». Any 1903.

2) F. Carreras i Candi: Volum *La Ciutat de Barcelona* de la *Geografia de Catalunya*. Pàg. 183.

3) F. Carreras i Candi: Lloc citat. Pàgs. 160 a 172.

4) Esteve Gilabert Bruniquer: *Relació sumària de l'antiga relació i cristianisme de la ciutat de Barcelona*. Barcelona, 1585. Pàg. 25.

altres opinions respectables (al·ludeix a la citada de Bruniquer) no dubtem a veure darrera les paraules consignades en el sobrescrit de Carles el Calb, l'organització comunal, fonament de la ràpida hegemonia de Barcelona, que acabarà absorbint tota la Marca hispànica i fent del seu comtat la pedra angular de la nostra nacionalitat.» [1]

Amb tot i no explicar-se la circumstància agreujant que Lauer veu en l'aplicació a Barcelona de la hipòtesi d'una organització comunal, Calmette observa que ell no parlà d'una tal organització, sinó solament de «col·lectivitat». I justificant això darrer, afegeix: «Malgrat de la nostra ignorància perfectament certa sobre la condició de les aglomeracions urbanes en els segles IX i X, ningú no ha pensat, fins ací, a negar la persistència de la col·lectivitat parroquial dels fidels agrupats entorn de l'església de llur vila.» [2]

Un altra qüestió interessantíssima, i que no es pot donar encara per enterament resolta, la constitueix l'addició en forma de *post-scriptum* que porta la lletra. Seguint a Diago i a Flòrez, les al·ludides ratlles finals les atribueix Calmette a la mà de Carles mateix. També Calmette creu admissible, però menys probable, la hipòtesi que l'addició fos escrita de pressa per un secretari al qual l'hagués dictat el sobirà en llegir-li la lletra abans d'expedir-la [3]. Lauer no creu que fossin de l'emperador mateix. Noti's que no hi ha autògrafs indubitats de Carles el Calb. I encara va Lauer més enllà. Troba que l'escriptura de l'addició apareix diferent de la del cos del text, més aviat del segle X que del IX, i que presenta alguna analogia amb la dels actes originals conservats en gran nombre als arxius de Barcelona, Vich i Urgell. No es tractarà d'una interpolació deguda a un escrivent català de la cancelleria episcopal de Barcelona? [4]. Es decanta a creure que l'afegidura fou feta per reemplaçar el capitular original — probablement perdut ja en el segle X — del sínode celebrat a Attigny el dia primer de juliol de l'any 874, en virtut del qual el bisbe Frodoi havia obtingut contra el mosàrab Tirs, de Còrdova, la restitució integral del delme de Barcelona, la quarta part del qual havia de dedicar-se a la restauració de la catedral. [5]

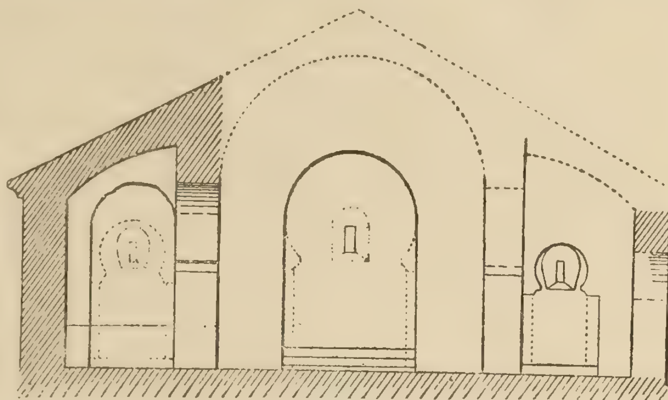
Lauer troba que és estrany que Carles el Calb anunciï al bisbe de Barcelona una donació en *post-scriptum*, en una breu lletra de les més banals, adreçada «als barcelonesos». La cosa més natural i més usual hauria estat d'escriure directament al bisbe per assabentar-lo d'aquest do, tot felicitant-lo, amb aquesta ocasió, de la seva fidelitat i de la dels habitants de la seva diòcesi. [6]

Aquesta observació és contestada per la hipòtesi de Calmette, segons la qual el sobirà, abans d'escriure als barcelonins, o tot el més tard pel mateix

1) F. CARRERAS I CANDI: Volum *La Ciutat de Barcelona* de la *Geografia de Catalunya*. Pàgs. 183 i 184
2) J. CALMETTE: «Mélanges d'Archéologie et d'histoire». Pàg. 151.
3) J. CALMETTE: *Sur la lettre de Charles le Chauve*. Pàg. 331.
4) PH. LAUER: *Lettre close de Charles le Chauve pour «les Barcelonais»*. Pàg. 698.
5) *Monumenta Germaniæ historica*. Tom I. Pàg. 527.
6) PH. LAUER: Lloc citat. Pàg. 698.

correu, devia escriure a Frodoi. Així, el *post-scriptum* tindria el caràcter d'una delicada atenció de l'emperador als barcelonins, als quals notifica el seu acte de generositat, aprofitant l'avinentesa d'expedir-los una lletra closa la cancelleria. I precisament perquè no hi havia el costum de posar una donació semblant en coneixement dels diocesans, la cancelleria no hi feia cap al·lusió en el cos de la lletra. Tal és l'explicació de Calmette [1]. Cal dir que, en aquest punt, no és gaire convincent.

D'altra banda, hom remarca que mentre el monarca parla en el cos de la lletra, segons les regles, en primera persona del plural, al *post-scriptum* parla en primera persona del singular.

Església de Sant Quirse de Pedret: Secció transversal de les naus. (Segons Gòmez Moreno, *Iglesias mozárabes)*

Encara hi ha una altra estranyesa a l'addició al·ludida: i és el nom de *Judacot* donat a l'hebreu Judà *(Judas Hebreus)* de què es parla en el cos del text. D'on surt la forma *Judacot*? Lauer la troba estranya; tanmateix, li cerca una explicació. Suposa que es tracta probablement d'una forma romana, d'un diminutiu del nom *Judas*, per l'estil d'altres diminutius que hom veu al Migdia, com *Janicot*, *Allecot*, *Raficot*, *Pericot*, format amb el sufix *iccus*, que dóna efectivament *icot* en esmentats exemples. «Això — observa Lauer — és potser una prova més que aquestes ratlles han estat traçades per un escrivent català.» De totes maneres, reconeix que la forma *Judacot* és un exemple únic. [2]

Però es tracta verament d'un sol mot, amb forma una mica estranya? No podria ésser que fossin dos mots, el nom i el cognom, o sigui *Judà Cot*? Prou sabem que *Cot* és un cognom català força estès. Mossèn Josep Mas, en traduir al català la lletra closa de Carles el Calb a la nostra terra descompon en dos mots el mot citat. Si verament es tractés d'un nom i un cognom, tindríem una prova decisiva que les dues ratlles de què parlem van ésser afegides a la lletra, i que ho foren molt posteriorment, puix que l'ús de cognoms no el trobem, fins al segle XI.

Ja havem dit que suposa Lauer que l'addició, interpolada anys després, segons el seu parer, podia tenir per objecte de suplir uns diplomes perduts que constituïen un títol per a la seu barcelonina. Existí, en efecte, un diploma de Lluís el Tar-

1) J. CALMETTE: *Sur la llettre de Charles le Chauve.* Pàg. 332.

2) PH. LAUER: *Lettre close de Charles le Chauve pour «les Barcelonais»*. Pàgs. 608 i 609, nota 5.

tamut, datat als 9 de setembre de l'any 878, on s'esmenta un diploma anterior de Carles el Calb concedint la immunitat a l'església de Barcelona, diploma que no ha arribat fins a nosaltres. S'han perdut, doncs, alguns diplomes pertanyents a les darreries del segle IX. Conjectura Lauer que la pèrdua dels diplomes al·ludits podia haver-se produït cap a l'any 898, poc després de la mort de Guifré el Pilós, amb ocasió d'un èxode dels barcelonins, al qual fa referència una menció del *Liber antiquitatum* de la seu de Barcelona, posada al davant de la transcripció d'un diploma de Carles el Calb per als hispans, del 13 de juny de l'any 844.

Discrepant de Lauer, sosté Calmette que l'addició no pot constituir de cap manera un títol per a l'església de Barcelona, puix que la més subtil interpretació de les seves ratlles serà sempre impotent per fer-ne sortir més del que hi ha, o sigui la pura i simple notificació d'una tramesa graciosa de deu lliures per a l'obra de la catedral [1]. Troba excessiu que hom presenti aquestes ratlles com una afegidura posada per reemplaçar dos documents perduts: un capitular afectant a la restauració de la catedral la quarta part dels delmes i un diploma concedint la immunitat a l'església de Barcelona.

La diferència cronològica dels tipus de lletres, assenyalada per Lauer, la creu Calmette en extrem discutible, i troba arriscadíssim el fer deduccions sobre aquesta base. Per totes aquestes raons creu que no hi ha lloc a pendre en consideració la sospita d'una falsificació. Fins suposant que es pogués atribuir a un escrivent català l'addició, aquest fet no demostraria res, puix que no tindria res d'estrany que hi hagués aleshores a la cort franca un secretari vingut de la Marca hispànica [2], és a dir, català.

«L'autenticitat del *post-scriptum* — conclou Calmette — roman, doncs, certa als meus ulls» [3]. La cosa innegable és que està traçat per una altra mà, visiblement menys segura. [4]

En el cas de tractar-se d'un afegit apòcrif, desapareixeria un dels elements que servien per datar amb alguna aproximació el document, o sigui el nom del bisbe Frodoi. Amb tot i això, essent la lletra d'un emperador Carles que no és Carlemany, com l'escriptura prova, només hi podria haver dubte entre Carles el Calb i Carles el Gros. És més probable que sigui del primer, el qual va sostenir més relacions amb la Marca hispànica que no pas el segon. [5]

Guifré el Pilós. — Després d'Aleran, el primer comte de Barcelona que pot citar-se amb tota seguretat és Guifré el Pilós.

Quan començà a ésser comte-governador? Temps enrera es vacil·lava molt en fixar la data. Antoni de Bofarull assenyalà l'any 874 com el de la primera

1) J. Calmette: *Sur la lettre de Charles le Chauve*. Pàg. 333.
2) J. Calmette: Lloc citat. Pàg. 334.
3) J. Calmette: Lloc citat. Pàg. 334.
4) J. Calmette: Lloc citat. Pàg. 331.
5) Paul Viollet: *Histoire des institutions politiques et administratives de la France*. Tom III. Pàgs. 22 i següents.

aparició en els documents de Guifré el Pilós, comte de Barcelona. Diversos autors creien prematura aquesta data. Avui es dóna per provat documentalment que en l'any 873 Guifré era ensems comte d'Urgell i de Barcelona [1]. Devia començar poc abans a governar el comtat barcelonès, possiblement en l'any 871 o 872.

La genealogia fantàstica que els autors medievals donaren al fundador de la dinastia catalana, fent-lo descendir dels reis francs, i presentant-lo com a fill de Guifré de Rià, no té ja cap crèdit. Major crèdit obtingué la genealogia que el fa nét del comte Borrell d'Ausona i fill de Sunifred d'Urgell, suposant que aquest és el mateix Sunifred fill de Borrell que apareix en la donació del domini de Fontcoberta (territori de Narbona) confirmada per Lluís el Bondadós l'any 829.

A Calmette correspon el mèrit d'haver assenyalat una altra genealogia, que sembla ésser la veritable, de la qual resulta que Guifré el Pilós era nét del comte d'Aragó i després d'Urgell, Asnar Galí. [2]

La història del comte Guifré el Pilós, tal com la traçaren els autors medievals i molts de moderns, està farcida de llegendes. Els cronistes dels segles XIV i XV fabricaren, per a exalçar la figura d'aquest personatge, una història novel·lesca d'amors, de glòries i de combats, que la crítica moderna ha demolit [3]. Mentrestant, s'ha anat aclarint la història vera, gloriosa certament, del fundador de la nissaga comtal de Barcelona.

En tractar de l'establiment de la dinastia comtal barcelonina, parlarem amb més extensió de la persona de Guifré el Pilós. Ací només ens pertoca parlar dels primers temps del seu govern, i sobretot de la manera com esdevingué comte de Barcelona i marquès de la Marca hispànica.

Una vella versió conta que Guifré esdevingué comte després d'haver donat mort a Salomó per la seva pròpia mà. Tomich, Pujades i altres autors relaten prolixament l'episodi, ja contingut en els *Gesta Comitum Barcinonensium.*

Aquesta versió estava desacreditada i els més recents historiadors en prescindien. Però un autor de la vàlua i la seriositat de Calmette l'ha posada novament en circulació. [4]

A propòsit d'això escriu Mabille que no es pot donar fe a «aquest relat massa novel·lesc, la inexactitud del qual ens és revelada, a més, per altres circumstàncies.» Tanmateix, Mabille en treu la conclusió equivocada que Salomó fou nomenat comte de Barcelona i afirma que fou considerat com un usurpador per la família més poderosa de la Marca, la de Wifred el Pilós [5]. L'autor dels *Gesta Comitum Barcinonensium* per la seva banda, pondera l'antipatia que excità en els senyors establerts antigament a la Marca la presència d'un comte franc.

1) F. VALLS I TABERNER i F. SOLDEVILA: *Història de Catalunya.* Volum I. Pàg. 108.

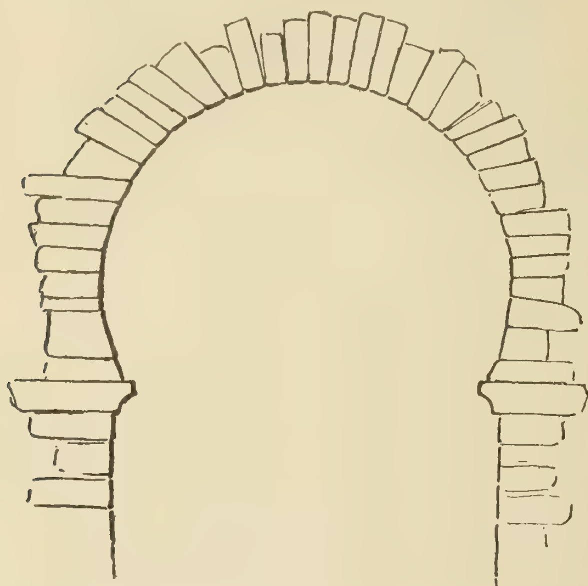
2) Vegi's el present volum. Pàg. 476.

3) P. TASTU: *Note sur les comtes héréditaires de Barcelone et d'Emporias-Roussillon.* Pàg. 5.

4) J. CALMETTE: *El Feudalisme i els orígens de la Nacionalitat catalana.* «Quaderns d'Estudi». Núm. 48. — J. CALMETTE i P. VIDAL: *Histoire de Roussillon.*

5) E. MABILLE: Notes a la *Histoire générale de Languedoc.* Volum II. Pàg. 318.

Entre els historiadors hi ha hagut parers diversos pertocant a si Guifré el Pilós fou, a més de comte, marquès. Consta això darrer amb certesa? Ho han repetit, gairebé invariablement, autors nombrosos, des de segles ençà. Però un historiador català, dels més aciençats i perspicaços, Botet i Sisó, ho posà en dubte, al·legant que només hi ha un text que doni el títol de marquès a Guifré, i que és precisament un text sospitós. D'aquest document, que presenta Guifré com a marquès en l'any 872, no se'n coneixia l'original, i en les dues còpies que en quedaven, hi ha interpolacions. D'altra banda, sostenia Botet que en aquell any el marquès era Bernat, que governava tant a Narbona com a Barcelona, posseint així la integritat de l'antiga Marca de Septimània. [1]

Església de Sant Quirse de Pedret: Arc divisori de les naus. (Segons Gòmez Moreno, *Iglesias mozárabes)*

Aquestes objeccions són inconsistents. És cert que les dues còpies del document original [2] han estat interpolades i que contenen nombroses i importants variants [3]; però totes dues coincideixen a donar el títol de marquès a Guifré [4]. No és cert, d'altra banda, que en l'any 875 Bernat fill de Bliquilda fos marquès de tota l'antiga Marca de Gòcia, la qual comprenia ensems Barcelona i Narbona. Si això fos cert, caldria admetre que la divisió de l'antiga Marca en dues, la de Gòcia pròpiament dita i la Marca hispànica, no es realitzà en l'any 865. Posteriorment hom ha trobat el document original, i allí consta, en efecte, que Guifré era marquès.

6. ELS NORMANDS

Les agressions normandes al Migdia d'Europa. — Són designats amb el nom de normands, «homes del nord», els pobles que habitaven la península escandinava i l'actual Dinamarca. Els *vikings,* o nobles normands, trobant que allí el clima era massa dur i la terra era massa avara, organitzaren expedicions marítimes

1) J. Botet i Sisó: *Condado de Gerona. Los condes beneficiarios.* Pàgs. 65 i següents
2) J. Narcís Roca i Farreras: *La Renaixença.* Any VII. Pàgs. 274 i següents.
3) J. Narcís Roca i Farreras: Lloc citat. Pàgs. 264 a 276.
4) J. Calmette: *Notes sur Wifred de Velu.* «Revista de Archivos, Bibliotecas y Museos». Any 1901. Volum V. Pàg. 446.

per exercir la pirateria, atacant els vaixells en mig de la mar i desembarcant en altres terres de millor clima i de major riquesa. Els normands de Suècia atacaven preferentment Rússia; els de Noruega, Escòcia i Irlanda; els de Dinamarca, Anglaterra i França. [1]

Aquells homes nòrdics, alts i forts, eren guerrers excel·lents. Coneixien ensems els oficis de mariner i soldat. Sabien molt bé l'art d'atrinxerar-se i empraven tots els recursos i astúcies de la guerra. Tanmateix, llur principal element era la mar. «Rei de la mar» s'anomenava llur cabdill.

Els vaixells de guerra dels normands podien portar a bord de seixanta a setanta homes. Tenien als costats diverses rengleres de rems. A l'alta proa retorçada apareixien figures de dragons o altres monstres de la mitologia escandinava, i els costats estaven decorats d'escuts. Estaven decorats amb pintures i relleus. Dos d'aquells vaixells, regularment conservats, figuren avui al museu de Cristiania; tenen proes acabades amb monstres entrellaçats, i en diversos llocs ostenten belles decoracions fantàstiques. Al mig d'aquestes embarcacions hi havia un gran pal únic, al qual penjaven l'ampla vela quan venia per la popa el vent favorable; però generalment eren mogudes a força de rems. Els normands sabien navegar sense brúxola.

En llurs expedicions els normands acostumaven a instal·lar-se en una illa, a la desembocadura d'un riu. Allí voltaven llur camp amb una empalissada, i tenien un lloc segur on retirar-se. Pujaven amb els vaixells riu amunt, tan enllà com podien, per saquejar viles i camps i monestirs. Llesta aquesta feina, tornaven al camp atrinxerat per tal de passar-hi la hivernada.

De les terres glaçades, aquestes naus terribles baixaven cap al sud. Eren vaixells pirates, que atacaven les illes i les costes, i remuntaven els rius per saquejar les terres veïnes. L'Escalda, la Mosa, la Sena, la Loira, la Garona, van ésser envaïdes i saquejades. Atacaven tant els camps com les viles i els vilatges i les ciutats grans. Dirigien preferentment llurs cops a les esglésies i monestirs, i mataven sobretot els clergues i els frares. Quan, en un d'aquests atacs, havien assassinat alguns religiosos, els normands deien sarcàsticament: «Els havem cantat la missa de les llances».

Aquests homes, si eren bons guerrers, eren també molt galofres de lucre, i poc escrupulosos [2]. Posats a les terres del sol, per les quals tanta cobejança sentien, es llogaven a qui els pagava, i servien bé llurs senyors.

Els normands professaven encara el paganisme, per bé que entre ells hi havia cristians. Llur religió era anàloga a la dels germànics: adoraven Odín, el déu de la guerra voltat de valquíries; Tor, el déu del tro; Freia, deessa de la joventut de la primavera. [3]

A despit de llur fúria de depredació i destrucció, els normands no eren una gent salvatge. Construïen amb gran art llurs naus, eren comerciants ago-

C. Bayet, C. Pfister i A. Kleinclausz: *Histoire de France illustrée.* Tom II. Part primera. Pàg. 374.

2) Duchesne: *Les premiers temps de l'État pontifical.* Pàg. 380.

3) Vegi's el present volum. Pàg. 243.

sarats i experts, que havien arribat fins als mercats de la Mediterrània oriental. Passat el primer període d'agressivitat feréstega, s'establiren a Normandia, regió francesa a la qual han donat nom, en l'any 911, i més tard a Sicília, en l'any 1043. Com veurem oportunament, el comte de Barcelona Berenguer Ramon, apel·lat el Cap d'Estopes, es casà amb Mahalta, filla del duc normand de Calàbria i de l'Apúlia, Robert Guiscard.

Cap a l'any 800, els normands aparegueren per primera vegada al canal de la Mànega. Pocs anys després, anaren avançant per les costes franceses. Al principi, les excursions dels pirates els eren fàcils en els dominis carolingis, la major part dels quals havien passat molt de temps sense ésser inquietats per invasions i atacs, i per això un gran nombre de viles i monestirs no tenien muralles ni altres defenses. En l'any 820 van destruir Bonin, a la banda de Bourgneuf. Les lluites civils dels carolingis afavoriren llurs cops audaços, i des de l'any 834, llurs incursions es feren més freqüents i més temibles. En una d'aquestes incursions atacaren Ruan (maig de l'any 841). La població fou passada a sang i a foc, nombrosos habitants foren assassinats i molts d'altres van ésser fets captius; després saquejaren totes les abadies i localitats de les vores del Sena, obtenint importants sumes de diners en aquestes operacions. En l'any 843 (darreries de juny), s'apoderaren de Nantes, i havent-se refugiat els habitants a l'església de Sant Pere i Sant Pau, enfonsaren les portes i penetraren al temple, matant el bisbe Gunard al peu de l'altar. D'allí anaren més cap al sud, saquejaren algunes poblacions de la baixa Aquitània, i se'n tornaren a llurs quarters d'hivern de l'illa del Rei.

Cada vegada més audaços i violents, els normands prosseguiren llurs atacs. En l'any 845 algunes de llurs bandes arribaren fins a París, on entraren el dia 28 de maig, obtenint una grossa quantitat de diner a canvi de retirar-se. D'altres grups pujaren pel Garona fins a Tolosa, i saquejaren Bordeus.

Aquests detalls coneguts de les fetes dels normands a la costa atlàntica de França poden donar idea del caràcter de les incursions que, alguns anys més tard, realitzaren a Catalunya.

Fou Gal·lícia el primer país de la península ibèrica que rebé la incòmoda visita dels normands. Repel·lits del litoral gallec, seguiren avall, i anaren a Lisboa (any 844), Càdiç i Sevilla. Al Guadalquivir foren vençuts pels sarraïns. Però havent-se fet forts a la illa Cristina, s'hi sostingueren durant algun temps, i des d'allí sortiren sovint per fer incursions a terres de Sidònia.

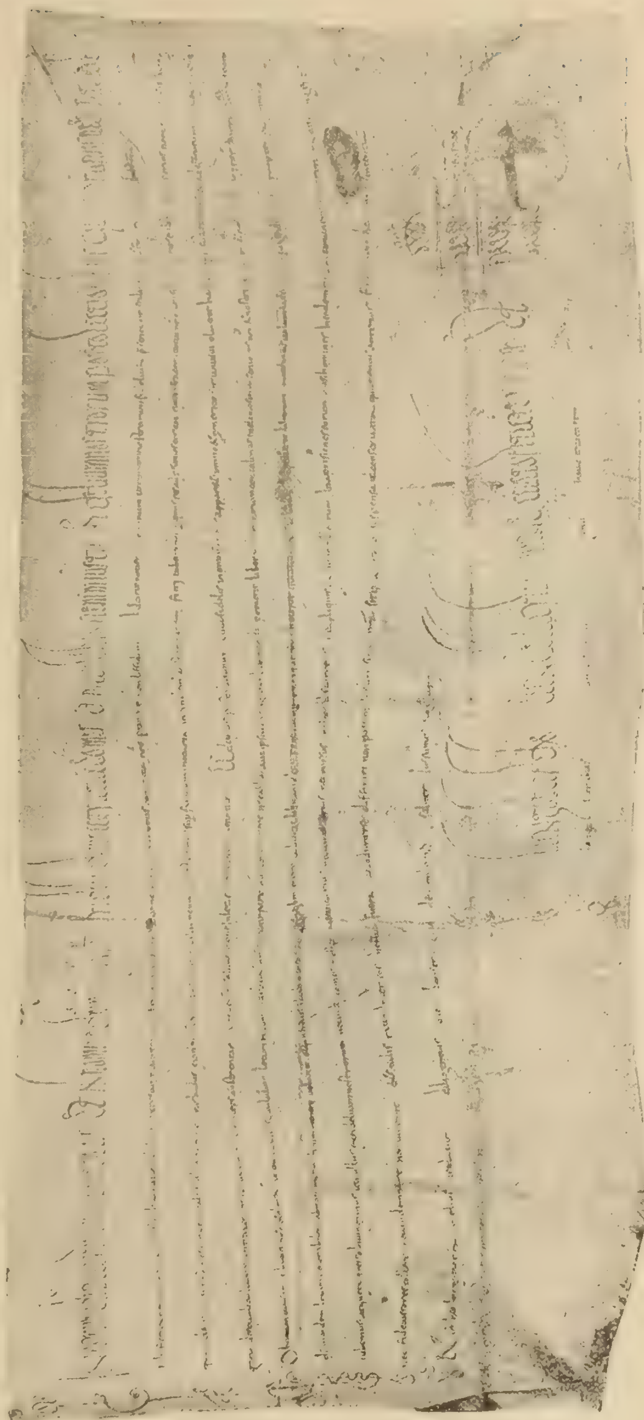
Els atacs dels normands obligaren l'emir de Còrdova a construir una flota de guerra, i a aquest objecte instal·là dreçanes al Guadalquivir.

Els normands a les costes de la mar Mediterrània. — Cap a l'any 858 o 859 vingué una nova campanya ofensiva dels normands, els quals després de saquejar Algesires, pujaren per la costa mediterrània fins al riu Roine. En aquella ocasió els normands entraren en terra catalana.

Des d'Oriola anaren, segons diversos historiadors alarbs, a *Alfaranja*, i hi conqueriren una ciutat on invernaren, tornant-se'n passat l'hivern [1]. Coincideix amb aquestes notícies la cita que Dozy fa del bisbe Prudenci, qui diu que els normands, entrant pel riu Roine, s'establiren a la Camarga. [2]

Aquesta expedició donà lloc a combats entre sarraïns i normands. [3]

Atac a les Balears. — És probable que en aquesta ocasió els normands realitzessin contra les illes Balears l'atac de què parlen algunes cròniques antigues. Potser tot fent rumb al nord, els vaixells pirates trobaren aquelles illes en llur camí, i

Comtat d'Urgell (segle IX): Diploma original de Frèdol, comte i marquès de Tolosa, en favor del monestir de Vilanova (Labaix).
(Arxiu Capitular d'Urgell)

1) Ennuguarí: Tom II. Pàgina 54. - Abenjaldún: Tom IV. Pàgs. 130 i 131. Abendarí: Tom II. Pàg. 99.
2) Dozy: *Recherches.* Tercera edició. Tom II. Pàgina 282, nota.
3) Almacarí: Tom I. Pàgina 255.

les atacaren. També és possible que l'atac no fos fet fins alguns anys desprès, i que els pirates partissin de la costa de Provença.

El cronicó del Pseudo-Sebastià es refereix al regnat d'Ordony I d'Astúries (any 850-866) quan parla de l'atac dels normands a les Balears: «*Majoricam, Fermentellam et Minoricam insulas adgressi, gladio eas depopulaverunt.*

Fa notar Quadrado que de les paraules del dit cronicó no es desprèn si dominaven aleshores les illes els cristians o els musulmans [1]. Uns i altres les conqnistaren, les perderen i les reconquistaren diverses vegades en el curs del segle IX, i així llur domini hi fou alternatiu. D'altra part, els normands agredien indistintament els sarraïns i els cristians.

Lloc (A) de la muntanya de Montjuic, de Barcelona, on hi havia el castell vescomtal anomenat Castell del Fort

Incursió al Rosselló. — Establerts a l'illa de la Camarga, els normands, partint d'aquell lloc feren incursions seguides a les costes de diversos països mediterranis: a Catalunya, a Itàlia, a Grècia.

En l'any 859 desembarcaren al Rosselló. S'apoderaren d'Elna i la saquejaren. Desprès entraren terra endins, realitzant un saqueig de tres dies en el monestir d'Arles, i abans d'abandonar-lo el cremaren, com explica una carta de l'abat Hilperic a Carles el Calb [2]. Destruïren Castell Rosselló, i potser també fou devastat Sant Genís de les Fonts. [3]

Probable destrucció d'Empúries pels normands. — Sembla que aleshores els normands desembarcaren així mateix a Empúries, i que aquesta ciutat fou en gran part destruïda [4]. En estat de ruïnes estava encara el seu temple en l'any 917, segons la làpida commemorativa de la basílica, del comte Gausbert.

Els pirates desembarcats a l'Empordà entraren terra endins, potser fins a Banyoles, anant pel camí d'Orriols, segons creu Fidel Fita. [5]

De la destrucció d'Empúries pels normands no hi ha cap prova certa i precisa.

1) Pau Piferrer i Josep M.ª Quadrado: *Islas Baleares*. Pàg. 25.
2) Jean de Gazanyola: *Histoire du Roussillon*. Pàg. 88.
3) Pierre Vidal: *Guide historique et pittoresque dans le département des Pyrénées-Orientales*. Pàg. 140.
4) Puig i Cadafalch, Falguera i Goday: *L'arquitectura romànica a Catalunya*. Tom II. Pàg. 15.
5) Andreu Balaguer i Merino: *Ordinacions i bans del comtat d'Empúries*. Montpeller, 1879. Pàg. 17.

Però es dedueix del que afirmen l'esmentada crònica atribuïda al bisbe de Salamanca Sebastià, els Anals Bertinians i Dozy. [1]

Quan, després de la temporada que passaren a la Camarga, els normands se'n tornaren cap al sud, l'esquadra sarraïna els atacà, prenent-los dos navilis. Des d'aleshores s'abstingueren d'anar a les regions meridionals; però continuaren essent durant molts decennis una anguniosa amenaça, sobretot per al litoral andalús.

Cap als anys 856 i 861 els pirates del nord aparegueren novament a la conca de la Sena, destruïren esglésies i cenobis i cremaren París amb la seva catedral i els monestirs dels suburbis: Saint-Denis i Saint-Germain. S'havien fet forts a l'illa d'Oscel·la, i tenien tot el nord de França aterroritzat.

7. RESUM D'AQUEST PERÍODE

Els comtes de Barcelona. — La sèrie de comtes beneficiaris de Barcelona pot ésser establerta — provisionalmet, puix que hi ha encara alguns punts molt dubtosos — tal com segueix:

Bera: anys 801 - 820.
Bernat: 820? - 832.
Berenguer: 832 - 834.
Bernat (segona vegada): 834 - 844.
Aleran: 848? -852.

Després d'Aleran, hom no sap amb certesa els comtes que va haver-hi fins a Guifré I, qui apareix ja com a comte de Barcelona en l'any 873, essent probable que hagués començat poc abans el seu govern.

Els marquesos de Gòcia i de la Marca hispànica. — Per les dades fins avui conegudes pot establir-se la sèrie dels marquesos de Gòcia en la forma següent:

Bera: anys 806? - 820.
Rampó: 820 - 825.
Bernat: 826 - 829.
Gaucelm: 829 - 832.
Berenguer: 832 - 834.
Bernat (segona vegada): 834 - 844.
Sunifred: 844 - 848?
Aleran: 848? - 852.
Udalric: 852? - 857.
Humfrid: 857 - 864.

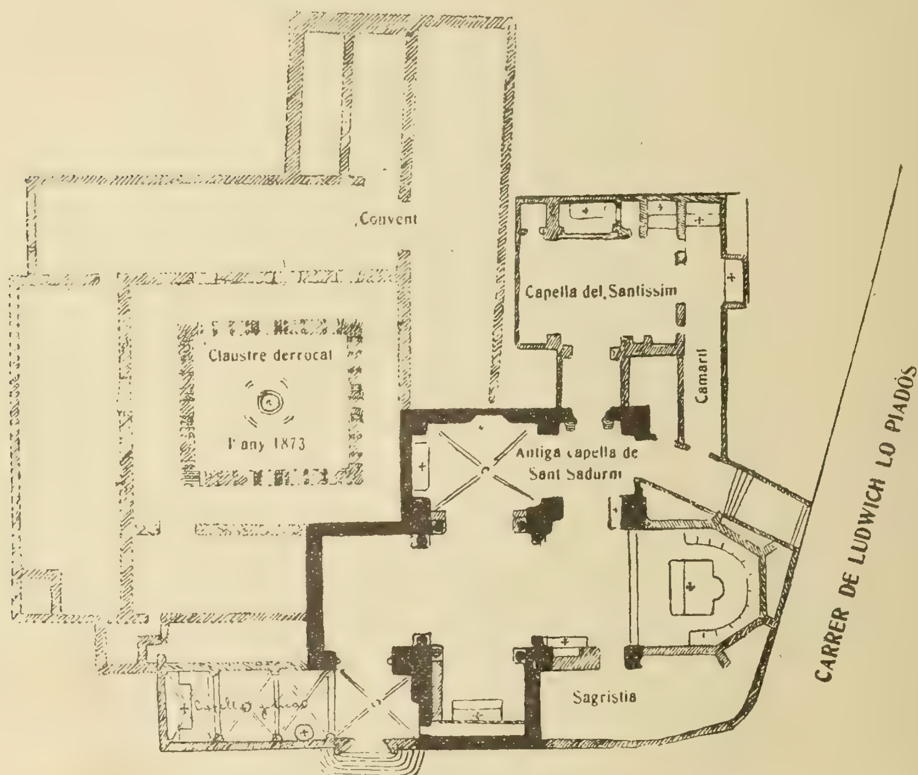
Després de la divisió foren marquesos de la Marca hispànica:

Salomó: 865? - 871?
Guifré: 871? - 898.

1) Andreu Balaguer i Merino: *Ordinations i bans del comtat d'Empúries*. Pàg 17.

Ens cal insistir ací sobre la discutida divisió de l'any 865. Segons Botet, la tesi de la divisió de la Marca de Septimània o Gòcia en dues, en el dit any, es funda en els Anals Bertinians [1], i aquests només diuen això: «*Carolus... Bernardum ex quandam Bernardo ci filia Rovigonis comitis natum in Gothia mittens partem ipsius marchia illi comitit*». Recolzant-se en el suposat fet que Bernat, fill de Bliquilda,

Sant Pere de les Puelles (segle X)

Planta de l'església de Sant Pere de les Puelles i de l'antiga capella de Sant Sadurní

fou alhora marquès de la Septimània i de la Marca hispànica, Botet arriba a la conclusió que no devia realitzar-se en l'any 865 la separació «per causes que ignorem» [2]. Tanmateix, escriu que la dita separació, almenys de fet, la trobem potser realitzada més tard, en temps de Guifré el Pilós.

Carreras escriu que es verificà la segregació de la Marca hispànica en ocupar

1) J. Botet i Sisó: *Condado de Gerona. Los condes beneficiarios*. Pàg. 65
2) J. Botet i Sisó: Lloc citat. Pàg. 41.

el comtat Guifré I [1]. Al contrari, Calmette opina [2] que cal tenir per indubtable la divisió en l'any 865, testificada per l'analista Hincmar [3]. Convé tenir en comte que en aquestes qüestions, l'opinió de Carreras no és gaire segura. El dit autor encara presenta Bernat II de Gòcia com a fill de Bernat de Septimània i de Dhuoda. [4]

«Carles el Calb — escriu Mabille — descontent de les revoltes contínues de les quals eren teatre les Marques d'Aquitània, després d'haver dividit la Septimània en dos governs per fer els qui en serien encarregats menys poderosos, confià la direcció d'aquests governs a homes nous que, no tenint rels en el país, li serien, segons ell creia, més fidels. Aquests homes foren Bernat, fill de Bliquilda, per la Gòcia, i Salomó per la Marca d'Espanya.» [5]

La reconquista de la Catalunya Vella. — El període dels comtes governadors o beneficiaris fou, aproximadament, el de la reconquista de la Catalunya Vella.

Guifré I. (Pintura del segle XVI, de la sèrie dels sobirans de Catalunya que figurava a l'antiga Sala de Braços del Palau de la Generalitat i és avui al Palau de Justícia de Barcelona)

1) F. CARRERAS I CANDI: Volum *La Ciutat de Barcelona* de la *Geografia general de Catalunya*. Pàgina 184.

2) *Notes sur Wifred le Velu*. Pàgina 446.

3) *Anals Bertinians*. Pàgina 865.

4) F. CARRERAS I CANDI: Lloc citat. Pàg. 184.

5) E. MABILLE: Notes a la *Histoire de Languedoc*. Edició Privat. Volum II. Pàg. 318.

Completament fosc i incert és allò que es conta de les lluites dels catalans contra els àrabs a partir de la batalla de Poitiers, en la qual alguns autors posen el començ de l'alçament dels cristians des dels Pireneus a la Cerdanya, acabdillats per Quintilià de Montgrony [1]. S'ha suposat que des d'aquesta època els cristians muntanyesos inquietaven continuament els àrabs i que en l'any 756 (2 de setembre) derrotaren el successor d'Abderraman, Suleiman ben Sihab, qui morí en la batalla, al cim dels Pireneus, en el territori de Montgrony i Pardines [2], fantàstic fet d'armes que es presenta com l'alba de la reconquista catalana [3]. I s'afegeix que els atacs dels cristians es redoblaren després de la presa de Narbona pels francs, l'any 759.

Mülbacher assenyala la fundació de la Marca hispànica poc abans de l'any 795 [4], coincidint amb Lipp [5]. Però ací s'ha d'entendre per «fundació de la Marca hispànica» el moment en què s'inicià pels francs la reconquesta del territori del sud dels Pireneus catalans. I essent així, hi ha motiu per posar aquesta data en l'any 785, en el qual, segons les majors probabilitats, fou reconquistada Girona.

Amb les campanyes de reconquista, gairebé tota la Catalunya estricta quedà erma o selvàtica. Per la banda del sud la devastaren els marquesos francs, i per la del nord els sarraïns auxiliars d'Aissó. Els maurins diuen que s'ignora la sort d'Aissó [6]. A la Marca hispànica hom conjectura que es mantingué, sota la protecció dels sarraïns, en la possessió d'alguns castells situats a les contrades d'Ausona, de Manresa i de Berga, perquè aquestes places no van ésser reconquerides als musulmans fins seixanta anys després [7]. L'estat de despoblació fou causa que aquella part del territori on la conquesta pogué consolidar-se, va haver de rebre una gran quantitat de colons o pobladors, fugitius del territori dominat pels musulmans, els quals devien arribar en grups nombrosos manats pels respectius comtes, i també en petits grups isolats. Els uns devien ésser antics habitants del país d'on abans havien fugit per efecte de l'avenç dels alarbs, i els altres devien venir de la Catalunya baixa. [8]

Remarca Balari que el territori s'anava recobrant com per etapes, els termes de les quals hom troba indicats pels mots, aleshores de caràcter militar, «espills», «miralles», «guàrdies» i «guardioles», equivalents al de talaies, mots que parcialment es conserven en els noms geogràfics [9] i que han esdevingut també mots patronímics.

Per facilitar la reconquesta de Catalunya, fou construïda una calçada, que des-

1) J. PARASSOLS: *Revista Històrica.* Any 1874.

2) F. MONSALVATGE: *Noticias históricas del Condado de Besalú.* Tom I. Pàgs. 32 i 33. Olot, 1880.

3) F. MONSALVATGE: Lloc citat. Pàg. 33.

4) MÜLBACHER: *Deutsche geschicte unter den Karolingern.* Stuttgart, 1896.

5) LIPP: *Das frankiske Grensystem unter Karl dem Grossen.* «*Untersuchungen zur Deutschen Staats und Rechtschicte, herausgegeben von Dr. Otto Gierke*». Quadern 41. Breslau, 1892.

6) VIC I VAISSETTE: *Histoire générale de Languedoc.* Tom I. Pàg. 973.

7) *Marca hispànica.* Capítol 311.

8) M. GÓMEZ-MORENO: *Iglesias mozárabes.* Pàgs. 42 i 43.

9) J. BALARI I JOVANY: *Orígenes históricos de Cataluña.* Pàg. XXX

Mosaic de Sant Joan de Latran, de Roma. Sant Pere, al centre, dóna l'estola al papa Lleó III, de genolls a la seva dreta, i la bandera de Carlemany, de genolls a la seva esquerra. Aquest mosaic va ésser fet en vida de l'emperador, i completament restaurat en el segle XVIII

prés fou coneguda amb el nom de *strata francisca,* és a dir, «camí francès», per on passaren els francs en anar a la conquesta de Barcelona [1]. Pel testimoniatge indirecte del comte Borrell sabem que aquest camí, fet per «honor i glòria del passatge dels francs», estava construït amb esquerdes de pedra. Cal interpretar probablement aquestes paraules en el sentit que estava pavimentat de lloses sense polir o de còdols. Diuen Puig i Cadafalch, Falguera i Goday que era un camí empedrat o engravat [2]. Era, a més de camí de França, camí d'Europa, via internacional. Seguia el traçat romà, aprofitant segurament les rutes antigues. Començava la calçada al Coll de la Perxa, alt planell que separa les comarques pirenenques del Capcir i la Cerdanya, seguia per la vila de Ger i per la part inferior de la vila d'Alp, des d'on baixava a la vall de Ripoll, tocava la vila de Vallfogona [3], anava cap a Besalú, entrava al comtat de Girona per Cervià; anava després de Girona a Hostalric, on coincidia amb la via romana, i entrava al comtat de Barcelona per Montnegre; passava per Sant Julià de Palou, prop de Granollers, seguia la vora del Congost, tocava Pera-fita, entre Sant Julià de Palou i Montornès [4], passava per Ripollet i entrava a Barcelona. Quan la zona reconquistada s'estengué més enllà del Llobregat, la *strata francisca* fou allargada fins a Olèrdola.

El nom Marca, com a significatiu de frontera, representa el primer aspecte de la reconquista, caracteritzat pel continuat avenç de les armes cristianes, que dilatant les fronteres eixamplaven el territori a mesura que l'arrabassaven de mans dels alarbs. [5]

Noti's que amb el nom de Marca, usat pels francs, fou designat el país dels cristians, en contraposició al dels sarraïns, que era anomenat Hispània [6]. Així la Catalunya reconquistada quedava fora del territori que tenia aleshores el nom d'Espanya. D'això n'hi ha prova en nombrosos documents.

En el jurament de fidelitat prestat per Arnau Mir al comte de Barcelona Ramón Berenguer I, aquell promet ajudar-lo per mantenir i defensar els béns que tenia el comte «tant a la Marca o al país del cristians com a Espanya: *et de omni vestra honore tam de christianitate quam de hispania... ero noris adiutor et habere et defendere*» [7]. Coincidint amb aquesta interpretació, Diago escriu: «Porqué tantas Ciudades, por lo passado tomavan de los Moros los Condes de Barçelona, tantas Españas dezian de aver tomado.» [8]

1) J. BALARI I JOVANY: *Orígenes históricos de Cataluña.* Pàg. XXXI.

2) PUIG I CADAFALCH, FALGUERA i GODAY: *L'arquitectura romànica a Catalunya.* Volum II. Pàg. 13.

3) Aquest nom toponímic, que trobem també a la Segarra (Vallfogona de Riucorb) ens sembla una corrupció de *Vallfegona.* En el català antic, l'adjectiu *fegón, fegona* era l'equivalent popular del llatinisme actual *fecund, fecunda.* Francesc Eximenis, per exemple, escriu que les dones de Barcelona «són fegones». Així, *Vallfegona* significaria «vall fecunda», mentre que no es comprèn bé què pot voler dir *Vallfogona.*

4) Aquest nom de *Pera-fita* pot correspondre ací, com es decanta a creure Riber *(Els Sants de Catalunya.* Volum III. Pàgina 89), a un menhir. Però podia correspondre també a una pedra que no fos precisament un menhir prehistòric. (Vegi's a propòsit de les pedres-fites, el primer volum de la present obra. Pàg. 380).

5) J. BALARI I JOVANY: Lloc citat. Pàg. 28.

6) J. BALARI I JOVANY: Lloc citat. Pàg. 25.

7) J. BALARI I JOVANY: Lloc citat. Pàg. 26.

8) F. DIAGO: *Descripció de Catalunya.* Anvers, 1605. Edició E. Moliné i Brasés. Barcelona, 1909. Pàg. 7.

Fa notar Balari que en els antics pergamins es parla de Marca, però mai de Marca hispànica. Aquesta expressió fou introduïda pels cronistes estrangers contemporanis de la reconquista, com es veu en els Anals d'Eginard i la *Vita Illudovici Pii,* de l'Anònim Astrònom [1], per tal d'indicar el territori reconquistat que afrontava amb el dels sarraïns.

Els autors sarraïns usaren de primer el nom *Alfaranja* per indicar, no solament el territori que avui és França, sinó també el que correspon a Catalunya i a Aragó. Posteriorment, el dit mot fou aplicat d'una manera privativa a aquests últims països, mentre que França era designada amb els noms de «*Alfaranja* de darrera els ports», «terra gran» i *Fransia.* [2]

1) J. Balari: *Origenes históricos de Cataluña.* Pàg. 20.
2) P. Gayangos: *The History of mahomedan dinastys.*

ÍNDEXS

ÍNDEX DE GRAVATS

CONTINGUTS EN EL VOLUM II D'AQUESTA OBRA

SEGONA PART

La Catalunya romana

CAPÍTOL I

(La invasió)

CAPÍTOL II

(La conquesta)

CAPÍTOL III

(La romanització)

Pàgina

CAPÍTOL IV

(La propagació del cristianisme)

TERCERA PART

La Catalunya visigòtica

CAPÍTOL I

(Els bàrbars a la península ibèrica)

CAPÍTOL II

(La civilització visigòtica)

QUARTA PART

La Catalunya sarraïna

CAPÍTOL I

(La invasió musulmana)

CAPÍTOL II

(La civilització sarraïna a Catalunya)

CINQUENA PART

La Catalunya comtal

CAPÍTOL I

(Els inicis de la reconquista catalana)

CAPÍTOL II

(Els comtes governadors)

ÍNDEX DE NOMS PERSONALS

A

CH

D

E

F

G

H

I

J

K

L

LL

M

N

O

P

Q

R

S

T

U

V

W

X

Z

ÍNDEX GENERAL DE MATÈRIES

SEGONA PART

La Catalunya romana

CAPÍTOL I

La invasió

CAPÍTOL II

La conquesta

CAPÍTOL III

La romanització

CAPÍTOL IV

La propagació del Cristianisme

TERCERA PART

La Catalunya visigòtica

CAPÍTOL I

Els bàrbars a la península ibèrica

CAPÍTOL II

La civilització visigòtica

QUARTA PART

La Catalunya sarraïna

CAPÍTOL I

La invasió musulmana

CAPÍTOL II

La civilització sarraïna a Catalunya

CINQUENA PART

La Catalunya comtal

CAPÍTOL I

Els inicis de la reconquista catalana

CAPÍTOL II

Els comtes governadors

ERRADES IMPORTANTS QUE HAVEM NOTAT

Pàg.	Línia	DIU	HA DE DIR
35	Llegenda del gravat	publicat per Escolano	publicat per Beuter
81	37	abans de Jesucrist	després de Jesucrist
83	2	regne de Calígula	regnat de Calígula
84	4	la Corunya d'avui	la Corunya del Cone d'avui
87	2 i 3	Paulius	Paulus
109	17	descansen	descansa
135	4	nord-est	nord-oest
142	8	oberiren	obriren
152	23	uns polígons	un polígon
181	4	abans de Jesucrist	després de Jesucrist
198	15 i 18	segle III	segle IV
218	30	Sivici	Sirici
252	20	Imperi d'Occident	Imperi d'Orient
261	35	amb guerra	en guerra
276	8	Akbhar Madjmua	el de *Ajbar Maigmua*
289	13	bisbe intrús de Girona	bisbe intrús de Tortosa
306	6	arc ultrapassat de ferradura	arc ultrapassat o de ferradura
348	20	li	l'hi
376	2 i 3	realitzades	realitzaren
401	39	geomicètr	geomètric
415	10	segle XIX	segle XVIII
424	18	qui	que
424	37	el prestigi el poder	el prestigi i el poder
447	23	derrota reculada	derrota i reculada
449	13	poc temps abans	poc temps després
479	26	de Catalunya	de la Catalunya oriental
541	32	Adaulf Ataulf	Adaulf o Ataulf

OBSERVACIÓ: A la pàgina 109 es reprodueix la versió, generalment admesa, que l'aigua que passava per l'Aqüeducte romà de Tarragona (Pont del Diable) era presa del riu Gaià. Ens cal advertir que, anys enrera, una recerca sobre el terreny portà a la conclusió que la dita aigua era presa del riu Francolí. Vegi's sobre aquest punt, el volum *Tarragona* de la *Geografia general de Catalunya.*

